T. C.
KÜLTÜR
VE TURİZM
BAKANLIĞI
ESKİ
ESERLER
VE
MÜZELER
GENEL
MÜDÜRLÜĞÜ

VI.
KAZI SONUÇLARI TOPLANTISI

İZMİR — 16 - 20 NİSAN - 1984

Not : Bildiriler kazı başkanlarından geldiği şekliyle ve sunuş sırasına göre yayınlanmıştır.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

J. Jacob RODDENBERG
1983 Yılı Hayaz Höyük ve Civarı (Kumartepe) Kazıları 1

Refik DURU
Kurnçay Höyüğü 1983 5

Ufuk ESİN
Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı 1983 Yılı Raporu ... 11

Uğur SİLİSTRELİ
Köşk Höyüğü 31

Özgen KARACA
Pirot Höyük 1983 Kazıları 37

Önder BİLGİ
1983 Dönemi Malatya-Köşkerbaba Höyük Kurtarma Kazıları 49

Önder BİLGİ
İkiztepe Kazılarının 1983 Dönemi Sonuçları 55

Richard S. ELLIS
The 1983 Season At Gritille 65

Alba PALMIERI
Excavations At Arslantepe, 1983 71

Nurettin YARDIMCI
Harran - 1983 79

Veli SEVİN
İmikuşağı Kazıları, 1983 83

Machteld J. MELLINK
The Prehistoric Sequence Of Karataş-Semayük 103

Sayfa

Manfred KORFMANN
Beşik - Yassıtepe ve Beşik - Sivritepe 1983 Ön Raporu 107

Hayat ERKANAL
1983 Girvanaz Kazıları 121

Peter NEVE
Boğazköy - Hattuşa 1983 Kazı Çalışmalarının Sonuçları 137

Manfred R. BEHM - BLANCKE
Hassek Höyük 1983 181

Alwo Von WICKEDE
Çavi Tarlası 1983 191

Afif ERZEN
Çavuştepe 1983 Kazısı Çalışmaları 197

Afif ERZEN
1983 Yılı Enez Kazısı 213

Edibe UZUNOĞLU
Malatya İmamoğlu Höyüğünde 1983 Yılı Kazı Çalışmaları ... 235

David FRENCH
Tille Höyük 1983 245

Halet ÇAMBEL - Mehmet ÖZDOĞAN
1983 Yılı Domuztepe Çalışmaları 259

Keith DeVRIES
Gordion Work 1983 273

Ekrem AKURGAL
1983 Yılı Erythrai Çalışmaları 279

Ekrem AKURGAL
Bayraklı 1983 Çalışmaları 280

Clelia LAVİOSA
La Campagne De Iasos En 1983 283

Cevdet BAYBURTLUOĞLU
1983 Arykanda Kazısı Raporu 289

Sayfa

Cevdet BAYBURTLUOĞLU

1983 Phaselis Kazısı Raporu 301

Ülkü İZMİRLİGİL

Side Tiyatrosu ve Çevresi Kazı Onarım ve Düzenleme Çalışmaları 1983 313

Jale İNAN

Perge Kazısı 1983 Çalışmaları 323

Jale İNAN

Side Apollon Tapınağı (N, 1) Kazısı ve Onarımı 1983 Yılı Çalışmaları 345

Crawford H. GREENEWALT, JR

Sardis : Archaeological Research in 1983 367

Rudolf NAUMANN

Ausgrabungen In Aızanoi 1983 379

C. ÖZGÜNEL - G. ÖZTURANLI

Gülpınar, Apollon Smintheus Tapınağı Kazıları, 1982 - 1983 Yıllarında Gerçekleştirilen Kaide Onarım Çalışmaları 391

Hermann VETTERS

Ephesos 1983 403

Klaus TUCHELT

Zum Stand Der Ausgrabungen In Didyma 1983 Und Zur Identifizierung Des Artemis - Heiligtums 405

W. Müller - WIENER

1983 Milet Çalışmalarının Raporu 409

Vedat İDİL

Kyme Kazısı 1983 Yılı Çalışmaları 415

Jürgen BORCHHARDT

Bericht Der Grabungskampangne In Limyra 1983 419

Sayfa

Daria de Bernardi FERRERO

Les Travaux De La Mission Archéologique Italienne A Hierapolis De Phrygie 435

Wolfgang RADT

Bergama 1983 Kampanyası Ön Raporu 441

Çelik TOPÇU

Seleukeia - Kalykadnos (Silifke) 1983 Yılı Kazı Çalışmaları ... 449

Bedri YALMAN

İznik Tiyatro Kazısı 1983 459

Cemal PULAK

Yassıada Sualtı Kazısı - 1983 Sezonu 469

1983 YILI HAYAZ HÖYÜK VE CİVARI (Kumartepe) KAZILARI

J. Jacob ROODENBERG*

Bu raporda, Karababa bölgesinde kurulmakta olan Atatürk Barajına yakın iki yerleşme yerinde, geçen yıl yaptığımız tarih öncesi devirlere ait araştırmalar anlatılmaktadır. Bunlardan bir tanesi, İstanbul'daki Hollanda Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü tarafından kazılmakta olan Hayaz Höyük'te sürdürülmekteki kazı çalışmalarının devamıdır. Diğeri ise, Urfa Müzesi, Kurban Höyük'teki Oriental Institute Expedition ve Holianda Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü işbirliğiyle başlatılan, Fırat nehrinin diğer yakasında yer alan Kumartepe mevkiindeki yeni sondaj kazısıdır. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Sayın Nurettin Yardımcı'ya, Urfa ve Adıyaman Müzelerinin Müdürleri Sayın Adnan Mısır ve Sayın Emin Yener'e, Müze Asistanları Sayın Cihad Kürkçüoğlu ve Sayın İsmet Geliç'e yardım ve katkılarından dolayı teşekkürlerimizi bildirmek isteriz. Ayrıca, Dr. Lee Marfoe'nun Kumartepe kazısına sağladığı lojistik ve teknik yardımı belirtmek isterim. Her iki kazıya katılan tüm arkadaşlara da teşekkür ederim.

Hayaz Höyük

Hayaz Höyük'de kazılar bu yıl yerleşmenin en eski kalıntıları üzekatimiz İlk Tunç ve Kalkolitik Çağlara ait tabakalara yöneldi. Bu tabakanın varlığı daha önceleri Sayın Dr. M. Özdoğan tarafından 1975 yılında (1977 : 145) işaret edilmiş ve 1979 da ilk sene höyüğün güney tarafında açılan küçük bir deneme açmasında bu veri onaylanmıştır. Sonraki iki sene yaptığımız çalışmalarda (1980 ve 1981 yılları sonbaharı) tüm dikkatimiz İlk Tunç ve Kalkolitik Çağlara ait tabakalara yöneldi. Bu tabakalarda, Neolitik Devri yontma taş aletlerinin Kalkolitik ve İlk Tunç Çağ insanları tarafından tekrar kullanılmış olması gibi karışıklığa neden olabilecek bir olayla karşılaşıldı. Bu olay da üç devre ait tabakaların büyük ölçüde tahrip olmasına ve karışmasına neden olmuştur. Yontma taş aletlerin bu kadar kolay temini, Tunç ve Kalkolitik Çağlara özgün taş aletlerin yerleşme yerinde bulunmamasının nedenini de açıklamaktadır. Geç

(*) Dr. J. Jacob Roodenberg İstanbul'daki Hollanda Arkeoloji Enstitüsü Müdürü.

Kalkolitik tabaka, çeşitli boyutlardaki dikdörtgen hücre biçimli, tek bir sıradan oluşan taş temel duvarlarının oluşturduğu mimari kalıntılarla tanımlanmaktadır. Kazılan alanın doğu yarısında bu yapı kısmen Neolitik tabakaların içine oturtulmuştur. Neolitik tabakanın bulunmadığı batı yarısında ise doğruca ana toprağın üzerine yerleştirilmiştir.

Çanak çömleksiz tabakalar, nehrin kıyısına doğru yavaşça bir eğim yapan ana toprağın üzerinde yer almaktadır. İki evre tanımlanabilir: en alt evre 7 m. ye 12 m. lik bir alanda sınırlanan kireç taşı yığınlarıyla nitelenir. Bu taş yığınlarının bir kısmının dikey bir şekilde durmaları bunların yıkılan duvarlardan kalan kümeler olduğu kanısını uyandırmıştır. Fazla derin olmıyan bir çukur, bu evreye ait aynı türde inşaat artıklarını kapsar. İlk kanı olarak, iç alanı 2 m. genişliğinde olan yarım daire biçimli bir duvarın da bu evreye ait olduğu sanılmaktadır.

Çanak çömleksiz tabakanın ikinci evresi, kazı alanının sadece doğu yarısını kaplamakta ve 8 m.ye 15 m.lik bir alana yayılmaktadır. Bu alanın kuzey kısmı kalın bir yontma taş alet tabakası ile kaplanmış, güney kısmı ise Kalkolitik Çağ'a ait yapı faaliyetleriyle tahrip olmuştur. Bu evrede daha önceleri bir yontma taş işlerinin varlığı belirtilmişti (Roodenberg 1979-80: 6). Nitekim, şimdiye kadar Hayaz'da ele geçen Neolitik devre ait en önemli bulgu, büyük ölçüde uygulanmış olan taş yontma işlemiyle tanımlanabilir. Bu da çok büyük miktarlarda ele geçen yotma taş artıklarıyla da kanıtlanmaktadır. 1.30 m. ve 0.80 m. derinliğindeki iki çukur yontma taş işliği evresine ait olup, artıkları atmak için kullanılmıştır.

Buna rağmen, üzerinde silika parlaklığı olan dilgi parçacıkları gibi kullanım izi gösteren diğer araçların da varlığı, bize alet yapımının tek faaliyet olmadığını kanıtlamaktadır. Bu durum hayvan ve bitki örtüsü artıklarıyla da saptanmaktadır. Bu çerçeve içinde alet yapıcılarının işliklerine yakın yaşadıklarını varsayabiliriz.

Bu tabakaya ait küçük bir örneğin incelenmesi şu sonucu vermiştir: Örnek 25.000 adet yontma taş ve aletten oluşmaktadır. % 1 miktarındaki obsidyen ayrı tutulursa, tüm malzeme iyi cins çakmaktaşından yontulmuştur. Günümüzde çakmaktaşı yumruları Kalburcu Çayı vadisinin doğu kıyısında, Hayaz'dan 3 Km. uzaklıkta ırmağın yukarısından toplanabilmektedir. Buradan gelen parçalar nehrin yatağında bol miktarda bulunmakta. bu da hammaddenin son derece kolay teminini sağlamaktadır. Örnekte 268 adet alet vardır, ki tüm parçaların % 1 ini oluşturur. Tümüyle dilgi çıkarımına dayanan bir endüstriyi yansıtmaktadır, bu aynı zamanda prizma, koni yahut omurgalı biçimler gösteren çekirdeklerde de görülmektedir. En sık görülen alet türü (% 50 den fazla) Yahut tra-

pez biçimli, sivri dip bitimleri düzeltili, geniş uç bitimleri yalın dilgilerdir. Sırada ikinciliği (% 20 ile) düzeltili dilgiler almaktadır. Ok uçları (yaklaşık % 12) genellikle sap bitimlidir, buna rağmen yaprak şekilli olanları da mevcuttur. Sap bitim ve çoğunlukla uç bitim karın yüzüne uygulanan balık pulu biçimli düzeltiyle yapılmışlardır. Diğer tür aletler az miktarda bulunur (% 3 den az), bunlar deliciler, silika parlaklı dilgiler, kalemler ve kazıyıcılar, düzeltili yongalar ve çentikli dilgilerdir. Yontma taş endüstrisi yanı sıra, öğütme ve delikli taşlar ile baltacıklar ve amulet olarak yorumlanabilecek kireç taşından yapılma bazı eşyaların da yansıttığı diğer aletler de kullanılmaktadır.

Kumartepe

Kumartepe'yi, Kurban Höyük kazıları çerçevesinde yürütülen yoğun yüzey araştırmaları sırasında, Chicago Oriental Institute'dan Dr. Marfoe'nun ekibinden T. J. Wilkinson ve G. Stein keşfettiler. Yerleşmenin yerel bir ismi olmadığından bu isim hafirler tarafından verilmiştir. Bu ismin verilmesi, Halaf öncesi yerleşme kalıntıları arıyan hafirlerin Kumartepe'nin çağı hakkındaki ilk tereddütlerini yansıtmaktadır. Burada verilen bilgilerin bir kısmı Mr. Wilkinson'a aittir.

Düz bir yerleşme yeri olan Kumartepe, Fırat nehrinin sol kıyısında, Kalkolitik Çağa ait olduğu sanılan iki büyük höyüğün, Şaşkan Büyük ve Küçük tepeler, arasında yer almaktadır. Yerleşme, yüzeye yayılmış çakmaktaşı ve çanak çömlek parçaları ve diğer kalıntılarla göze çarpmaktadır. Bu malzemenin yayılma alanına göre yerleşmenin en aşağı 4.8 ha. lık bir alanı kapladığı anlaşılmıştır. Arkeolojik tabakaların cins ve yayılma alanlarını tesbit için yedi açma kazılmış ve hemen hepsinde ana toprağa inilmiştir. Tüm açmalarda, üstteki 1.50 m. lik toprağın az miktarda çakmaktaşı ve çanak çömlek parçası taşıyan bir dolgu toprağı olduğu saptanmıştır. Yüzeye yakın tabakalarda el yapımı ve çark yapımı çanak çömlek bir arada bulunmuştur. 1.50 m. derinliğin altında yerleşme kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Yerleşmenin nehir kıyısında oluşturduğu teras üzerinde açılan açmada bu kalıntılar, çaytaşlarının dizilmesiyle yapılmış tabanlardan oluşmaktadır. Çaytaşlarının çoğunun kırık olması bu çaytaşı döşemelerin nehir çökeltisi olmadığını, insan eliyle yapıldığını kanıtlamaktadır. Bu döşemenin üzerinde ve aralarında bol miktarda malzeme ele geçmiştir. Sondajda çok az miktarda konut kalıntısı bulunmuştur. Açmalardan birinde kireç taşından bir temel duvar köşesi meydana çıkarılmış, diğerinde ise pişmemiş kerpiç kullanımını kanıtlayan sıvalı bir tabanla beraber kerpiç kalıntılarına rastlanmıştır. Mimari ögelerin eksikliği konutların birbirlerinden uzak biçimde yapıldıkları kanısını uyandırmaktadır.

Çanak çömlek, çakmaktaşı, öğütme taşları ve kemik aletler malzeme grubunu oluşturur. Çanak çömlek genelde; kaba yapımlı, çoğunlukla saman katkılı mallar ile ince yapımlı, iyi pişirilmiş ve madensel katkılı, grubun üçte biri açkılı mallar görünümündedir. Boyutlardaki büyük farklılığa rağmen, her iki mal grubunda da aynı biçimler görülür; ip delik ağızlı, yatay yahut dikey kulplu çömlekler, dışa dönük ağızlı kâseler ve tabakalar. Diğer mal grupları az miktardaki çanak çömlek parçalarında görülür; kırmızı astarlı, kum katkılı mallar ile yalın, açkısız, ince, iyi karılmış mallardır. Boyalı çanak çömlek çok az sayıda mevcuttur, bunlar; devetüyü rengi astar üzerine kırmızı dikey çizgilerden oluşan bezemelerdir. Yontma taş endüstrisinin çok genel bir ilk ayırımı sonucu Kumartepe'de obsidyenin çok nadir olduğu saptanmıştır, % 2 den az. Çeşitli cins minik deliciler haricinde, ki açmalardan birinde birkaç binden fazla bulundu, alet grupları çokluklarına göre; karın ve/yahut sırt yüzleri yassı düzeltili ok uçları, çentikli parçalar, çeşitli kalem cinsleri, yonga kazıyıcılar ve az miktarda güdük orak dilgileri. Çekirdekler minik boyutlu olup prizma yahut piramit biçimindedirler. İşlenmemiş malzemeyi kullanılmış çaytaşları oluşturur. Bundan başka taş kaplar, baltacıklar ve delinmiş taşlar diğer buluntuları teşkil eder.

Hayaz Höyük malzemesiyle karşılaştırılacak olursa Kumartepe yontma taş endüstrisinin daha geç bir görünümü olduğu farkedilir. Burada yongalar ve dilgiler alet yapımında eşit miktarda kullanılmıştır, halbuki Hayaz'da çakmaktaşı endüstrisi tamamen dilgiler üzerine uygulanmıştır. Şekillerinin basit fakat yapım tekniğinin yüksek seviyeye erişmiş olan Kumartepe'nin gelişmiş çanak çömlek geleneği de gösterir ki, iki yerleşme yeri arasında büyük bir kronolojik boşluk mevcuttur. Fakat geniş bir çerçeve içinde Hayaz Höyük çakmaktaşı yontma geleneği VII. bine tarihlenen Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'ınkini hatırlatmaktadır. Öbür tarafta özellikte çanak çömlekteki bazı özellikleri nedeniyle, Amuk A ve B evreleri, Sakçagözü Turlu ve belki Neolitik Mersin yerleşmeleriyle kültür beraberlikleri dolayısıyla Kumartepe için VI. binin ikinci yarısını verebiliriz.

KURUÇAY HÖYÜĞÜ — 1983

Refik DURU*

6. dönem Kuruçay Höyüğü kazıları, Ağustos - Ekim 1983 tarihleri arasında sürdürülmüştür. Kazı büyük ölçüde Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünce sağlanan ödenekle yürütülmüş, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Dekanlığı ile Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu da bazı harcamaları karşılamıştır. Kazı kurulunda öğrencilerimiz Aysel Demirkıran, Esra Aşçıoğlu, Arzu Çelikkanat, Ali Rıza Yıldız ve Kürşad Demirci ile İstanbul Mimar Sinan Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Fotoğraf Bölümü Uzmanlarından Sayın Yılmaz Kaini bulunuyordu. Genel Müdürlük temsilcisi Burdur Müzesinden Sayın Alaaddin Eryılmaz idi. Kazıların gerçekleşmesini sağlayan kuruluşların yöneticileri ile kazı kurulundaki öğrenci ve meslektaşlarıma işten teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışma mevsiminde amacımız, Geç Kalkolitik Çağın (GKÇ) en eski yapı katı olan 6 A'yı geniş alanlarda açmak ve çok sağlam durumdaki mimarlık kalıntılarını meydana çıkarmaktı. Bunu gerçekleştirebilmek için kazı alanının kuzey, doğu ve batı kesimlerinde yeni tranşeler açıldı. Mevsim sonunda kazı alanı 2500 m^2 ye ulaşmıştı (Resim: 1). Ortalama derinlikleri höyüğün eğimine göre -5.50 ile -7.00 m. arasında değişmektedir.

Doğu kesimindeki genişlememiz sırasında, 6 A yapı katının yıkıntıları üzerine yerleşmiş 4 evreli bir tabakalaşmaya rastlandı. Bu tabakalar şimdiye dek höyükte saptanan yapı katlarından değişik özellikler taşımaktaydı ve büyük bir olasılıkla İlk Tunç Çağı (İTÇ) ile kazı raporlarımızda GKÇ olarak isimlendirilen yapı katları arasına girmekteydi. Böylece höyüğümüzün tabaka isimlerinin de değişmesi gerekiyordu. Her yıl belirli ölçülerde değişmeye uğrayan tabakalaşma durumunu göz önünde tutarak, bu yılki yeni tabakalara isim vermedik. Anlaşılan son rapora gelindiğinde tabakalaşma sorunu yeni baştan ele alınacaktır.

(*) Prof. Dr. Refik DURU, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Erken Kalkolitik Çağ (EKÇ) yerleşmesinin sadece bir evi kazıldı. Önceki raporlarımızda 6. ev olarak tanıtılan bu evin duvarlarının iç taraflarında 1 m. kadar ileri çıkmış payandalar ile oda tabanı üzerinde 20 den fazla el değirmeni ile ezgi taşları bulundu. Küçük buluntu açısından fakir olan bu katın yıkıntıları arasında bol miktarda, boyalı EKÇ keramiği ele geçirildi. Bu boyalılar Hacılar I boyalılarından farksızdırlar.

6 A yapı katının temellerinin 1/6 karesinde giderek derine düştüğünü ve düz olarak kesildiğini gözledik. Bu kesilme olayı, yukarıda sözünü ettiğimiz daha geç devir evlerini kurmak için, höyüğün doğu yamacında düz bir alan elde etmek amacıyla yapılan operasyon sırasında olmuştur sanıyoruz. Bu kesimde 6 A'nın geç evresinde yapılmış bazı ekler nedeniyle, sokak ve maydanların ulaşıma ve geçişe kapatıldığı görülmektedir.

GKÇ'nin bir diğer önemli mimarlık buluntusu, batı yamaca bakan kesimde saptanmıştır. XXII. ev olarak plana işlenmiş olan bu yapı, içindeki taşınmaz eşyaların nitelikleri bakımından normal işlevli bir ev olmaktan çok bir kutsal yapı, bir «tapınak» olarak düşünülmelidir. 1 m. genişlikte bir kapı ile girilen tek odalı tapınağın kuzey yarısında bir tahta direk yeri ile odanın tam ortalarında kerpiç stelli, önünde yuvarlak yalağı olan bir «ocak-sunak» bulunuyordu (Resim: 2). Eksiksiz ele geçen ocak - sunak, eski kazı mevsimlerinde bulunmuş olanlardan farksızdır. Ocak-sunağın arkasına bitişik ikinci bir tahta direk ile güney kesimde bir köşede yuvarlak planlı, yalaklı fırın, karşı köşede yalaklı bir ocak ve fırın ile ocağın arasında, kenarları içbükey olan dörtgen şekilli 25 cm. yükseklikte kilden massif bir masa ve hemen önünde, tabanda 25 cm. kadar derinlikte bir çukur bulunuyordu. Odanın tabanı kalın hasırla örtülü olup, çok sayıda tüm kap bulunuyordu.

Bu ilginç yapının dinsel törenlerle ilgili olduğunda kanımızca kuşku yoktur. Çok ilginç bir durum, tapınağın kapısının daha sonra kerpiçlerle örülerek kapatılmasıdır. İçindeki tüm eşyalar da sağlam durumda bırakılarak oda terk edilmiş gibidir. Ayrıca tapınağın kapısının açıldığı sokak da enine duvarlar örülerek geçişe kapatılmıştır. Anlaşılmaktadır ki tapınağın kapısının örülmesi, sokağın kapatılması olayı, yerleşme yerinin diğer kesimlerinde de görülen ve 6 A_1 olarak isimlendirdiğimiz yapı evresinde ve büyük bir olasılıkla bir defada olmuştur.

1983 yılında varlığından haberdar olduğumuz daha geç bir çağa ait yerleşmeler 4 mimarlık evresi içermektedir. Bu yapı kalıntılarının temelleri bir sıra taş, üst yapı düzenli kesilmiş ve örülmüş kerpiçtendir. Yapılar tek veya iki odalı olup, kapılar taş temelde de açılmıştır (bilindiği gibi GKÇ yapılarında kapı aralıkları temelde değil kerpiç üst yapıda açılmaktaydı). Mimarlık açısından varlığı saptanan değişikliklere paralel

olarak, evler içinde bulunan çok sayıda **in-situ** kabın da gerek form ve gerek yapım tekniği bakımından farkları vardır. Bundan dolayı bu 4 evreli yapı kalıntılarının Kuruçay GKÇ yapı katlarından daha yeni olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 3).

6 A'nın küçük buluntuları arasında süt beyazı bir taştan (bir tür sileks) yapılmış ok ucu önemlidir. Küçük yongalar çıkartılarak şekillendirilmiş olan ucun sap kısmı içbükey bırakılmıştır. Keramik buluntular eski kazı mevsimlerinde bulduklarımızdan farklı değildir. Tapınak içinde bulunan kapların kalite olarak çok üstün olduklarını not etmek isteriz Bu yılın yeniliklerinden biri de, boynu üzerinde kabartma süsü olan çömlek parçasıdır.

Yeni yapı kalıntılarının keramiği çoğu kez kaba yapılmış, açkısız ve kötü pişirilmişlerdir. Evler içerisinde bulunan tüm kaplar o kadar perişan durumda idiler ki, bunların ancak bir kaçını tümüyle dıştan alçılayarak veya tutkal banyosuna soktuktan sonra çıkartabilmek olanağı bulunabilmiştir. Form bakımından uzunca boyunlu, tek kulplu testiler çoğunlukta olmakla birlikte, iki kulplu veya tek kulplu veya tutamaklı iri çömlekler de bir haylidir. Küçük boyda fincanların kulplu ve kulpsuzları, kâseler, karında iki veya dört delik memecikli küçük çömlekler, oval çömleklerle ince uzun boyunlu, kulplu testicikler diğer formlardandır (Resim: 4). Bir iki kap da, çömlek yapımının en ilkel örnekleri sayılabilecek kadar basit biçimdedirler (Resim: 4). Burada tanıttığımız kaplardan hiç biri GKÇ kap repertuvarından tanıdıklarımızla ilgili değildirler.

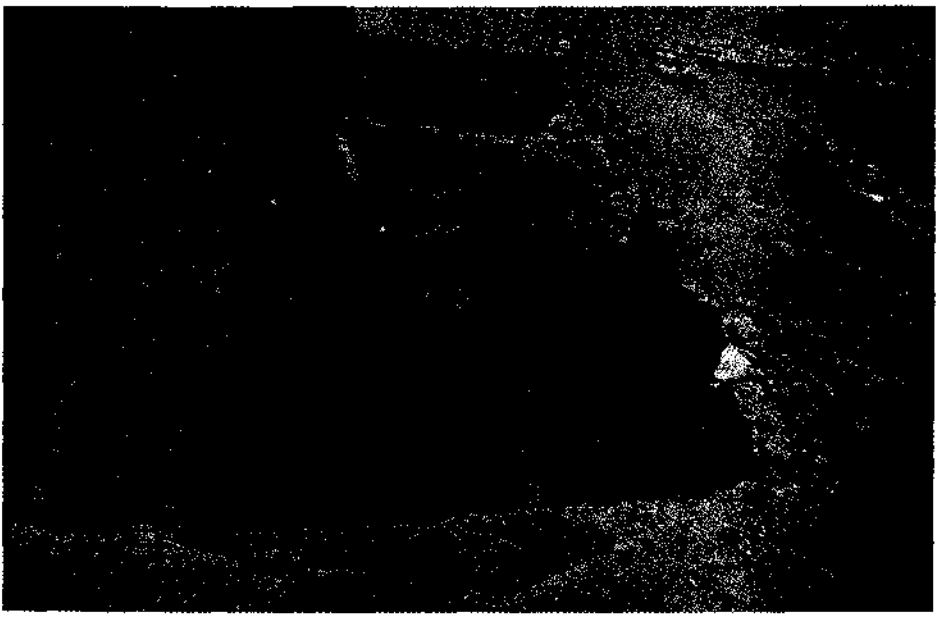
1983 kazı sezonunda Kuruçay stragrafisinin değişmesi gerektiği anlaşılmıştır. Kuruçay 5. kat ile İTÇ'ye ait olan 3. yapı katları arasına bu yıl bulunan 4 yapı katlık tabakalaşma girmelidir. Bu yeni tabakalaşma epi uzun sürmüş gibi görünüyor. Bulunan keramik malzeme Kuruçay'ın GKÇ'si ile değil ama Beycesultan GKÇ'si ve hatta İTÇ I'i ile ilgili gibidir. Bu durumda Kuruçay'da EKÇ'den hemen sonra gelen ve bizim şimdiye kadar GKÇ adını verdiğimiz yerleşme basamakları, Beycesultan'da çok daha önceleri yapılan isimlendirme ile Batı Anadolu GKÇ'sinden ayrılmalıdır. Belki bir Orta Kalkolitik deyimi kullanmak gerekecektir ileride. Bu konu 1984 de yapmayı umduğumuz yeni açmaların buluntularıyla daha iyi anlaşılabilecektir.

Bir diğer önemli sonuç 6 A yapı katının tapınağının bulunmuş olmasıdır. Bu çağlar için bilinenlerden farklı bir tapınak planı ve düzenlemesi ortaya çıkmıştır. Yapının bir süre sonra terk edilmesi ve hatta tüm yerleşmesinin sokak ve meydanlarının kapatılması olayı kolayca açıklanamayacak hususlardandır. Yerleşme yeri içinde dolaşılamaz duruma gelinmiştir. Yerleşmede yaşam devam ediyor idiyse, bu evrede evlere ancak çatılardan giriş olanağı kalmış bulunmaktadır. Önceleri 6 A$_1$ deki değişiklikleri savunma amaçlı düşünmüştük. Ancak bu değişikliklerin boyutlarının daha büyük olduğu anlaşılmaktadır.

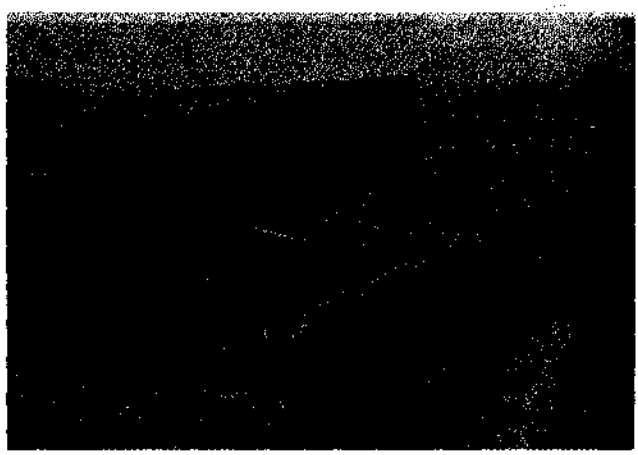
Sapsız ok ucu, Anadolu Kalkolitik Çağlarına yabancıdır. Anadolu'da bu ucun daha geç devirlerde Doğu Anadolu İTÇ yerleşmelerinde bulunduğu bilinmektedir. İşin ilginç yanı Kuruçay ucunun en yakın benzerlerinin İstanbul'un Avrupa yakasında Karadeniz sahilinde Ağaçlı'da yüzey buluntusu olarak görülmesidir. Ait olduğu çağı bilmediğimiz bu uç Güneydoğu Avrupa'da Neolitikten İTÇ içlerine kadar sürekli kullanılmış bir tiptir. Böylece ilk kez Kuruçay ile Balkan kültürleri arasında bir bağ kurulmuş olmaktadır.

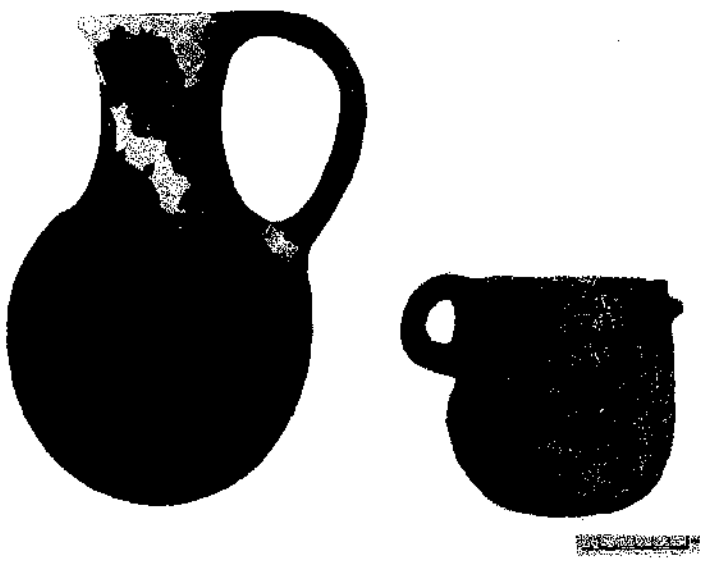
Resim : 1 — Kuruçay höyüğünün havadan alınmış fotoğrafı.

Resim : 2 — 6 A yapı katının kutsal yapısı

Resim : 3 — Kuruçay H. 1983 de saptanan yeni tabakalaşmaya doğu dan bakış.

Resim : 4 — Kuruçay GKÇ'den daha yeni olan yapı katlarının Keramiğinden bazıları.

DEĞİRMENTEPE (MALATYA) KURTARMA KAZISI 1983 YILI RAPORU

Ufuk ESİN *

ODTÜ TEKDE Araştırma Merkezi'ne (TEKDAM'a) bağlı ve onun mali desteğinde yapılan Değirmentepe Kurtarma Kazısı'na bu yıl 5/8/1983 ten itibaren başlatılan ön hazırlıklardan sonra 10 Ağustos - 12 Eylül 1983 tarihlerinde devam edilmiştir.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı öğretim üye, araştırma görevlileri ve öğrencileri tarafından meydana gelen ekip Değirmentepe kazısını Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü nün işbirliğiyle yürütmektedir.

1983 yılında TEKDAM ödeneklerinin büyük kısmı Atatürk Barajının çok yakında su tutması nedenile Samsat Kazısı'na aktarılmıştır. Diğer kurtarma kazıları gibi Değirmentepe kazısına ait ödeneğin de kısıtlanması ve fasıllarında yapılan değişiklikler, öngörülen kazı programında da değişiklikler ve kısaltmalar yapılmasına yol açmıştır. Bu yüzden ekibin üye ve öğrenci sayısı azaltılmış, kazıda alan çalışmaları daha kısa süreli olarak gerçekleştirilmiştir.

Kazı ekibi bu satırların yazarı ile birlikte anabilim dalımız araştırma görevlilerinden, alan yöneticisi Savaş Harmankaya, mimari rölöve çizimler sorumlusu Erhan Bıçakçı, arkeolog-desinatör Ayşe Haznedar Özkan'dan oluşmuştur. Bakanlık temsilcisi olarak Kahraman Maraş Müzesi asistanlarından Mehmet Doğan atanmış ve ekibimize katılmıştır.

Diğer yıllarda olduğu gibi kamp yönetimi ve lojistik Münire Ergin tarafından yürütülmüştür. Atölyeyi arkeolog Sibel Küpeli yönetmiş, kazı ve ufak buluntu fotoğrafları Mimarsinan Üniversitesi Fotoğraf Anabilim Dalı öğrencilerinden Elif Erim tarafından çekilmiştir. Açma başları olarak arkeolog Mihriban Özbaşaran, öğrencilerden Mete Savaş ve kısa süreli olarak da Ayşe Gün İşgör ve Sibel Küpeli çalışmışlardır. Rölöve çizimlerin büyük kısmı Aslı E. Özdoğan tarafından yapılmıştır.

(*) Prof. Dr. Ufuk ESİN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Değirmentepe kazı ekibi öncelikle Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektörlüğüne, TEKDAM Müdür Yardımcısı Doç. Dr. Sevim Buluç'a, sekreter sayın Feyhan Gök'e, Muhasebe Müdürü ve Sayman Sayın Mehmet Güneş'e diğer tüm görevlilere teşekürü borç bilir. Ayrıca TEKDAM Müdürü, Gazi Üniversitesi dekanlarından Prof. Dr. Ekmel Derya'ya ve TEKDAM yönetim kuruluna, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Dr. Nurettin Yardımcı'ya ve Genel Müdürlük görevlilerine, Bakanlık temsilcisi, Kahraman Maraş Müzesi asistanı Mehmet Doğan'a, Malatya Müzesi eski Müdürü Sn. Veli Yenisoğancı'ya, ayni müzenin Müdür Vekili Adnan Erkuş'a ve müze görevlilerinin tümüne yürekten teşekkür eder.

Ayrıca kazı ekibimiz Malatya Valisi Sayın Alaeddin Özkiper'e, Sıkıyönetim Komutanlığına, Defterdar Sayın Aziz Yetkin'e ve tüm Malatya ili idari makamlarına gördüğü her türlü yardım ve yakın ilgiden dolayı teşekkürlerini sunar.

İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Sencer Tonguç'a ve fakültemiz Yönetim Kuruluna da özellikle kazı ekibimizin çalışmalarına karşı gösterdikleri yakın ilgi ve sağladıkları olanaklar açısından teşekkür borçluyuz.

Değirmentepe Kazısı bu yıl da Arslantepe, İmikuşağı ve İmamoğlu ve Pirot kazı ekiplerince ziyaret edilmiştir. Prof. Puglisi ve Prof. Palmieri, Doç. Dr. Veli Sevin, Doç. Dr. Altan Çilingiroğlu, Edibe Uzunoğlu ve Özgen Karaca'nın başkanlıklarındaki bu kazı ekiplerinin ziyaretleri sırasında kazımızla ilgili konularda değerli fikir alışverişinde bulunulmuştur.

TÜBİTAK Arkeometri Ünitesi'nden Doç. Dr. Ay Melek Özer başkanlığında Doç. Dr. E. Caner, Doç. Dr. Şahende ve Doç. Dr. N. Üretken'den oluşan bir ekip kısa bir süre için kazımıza gelerek arkeometrik konularda incelemeler yapmışlardır. TÜBİTAK Arkeometri Ünitesi'nin araştırmaları için bu yıl da Değirmentepe kazısından örnekler sağlanmıştır.

Kazı ile İlgili Çalışmalar

Yukarda belirtilen ödenek değişikliğinden dolayı kazıdaki alan çalışmaları bu yıl Kalkolitik tabakaların açılmasında toplanmış, ayrıca atölye ve arşiv çalışmalarına ağırlık verilmiştir (Esin 1983 a-d).

Alan Çalışmaları

Değirmentepe'nin Kalkolitik Obeyd evresi tabakalarında yukarda değinilen nedenlerden dolayı yaklaşık 250-300 m^2 lik bir alan kazılmıştır. Bu yıl kilden damga mühür baskıları ve benzeri buluntuların zedelenmeden ve eksiksiz ele geçirilebilmesi için kazılan alandaki tüm toprak elenerek incelenmiştir.

Kazı 16-17 F, 17 I ve 16 J plankarelerindeki açmalarda yoğun olarak sürdürülmüştür. (Resim: 1-2). Kalkolitik Devir Obeyd evresine ait yapıların ve buluntuların gün ışığına çıkarıldığı bu açmalarda elde edilen sonuçlar şöyle özetlenebilir:

16-17 F AÇMALARI (Resim: 1-2, 3/5-8; Resim: 4/1-7, 9-16; Resim: 5/1-2, 5-7, 9-10, 12-16; Resim: 6-11; Resim: 16-17).

Bu açmada Demir Çağı ve İlk Tunç Çağı I (Karaz kültürüne) ait kalıntılar, özellikle çukurlar temizlenip kaldırıldıktan sonra, bunların içine açıldıkları Kalkolitik Devir Obeyd evresi mekânlarının kazılmasına başlanmıştır (Resim: 2; Resim: 6-11). Demirden bir biz, bu temizlik sırasında Demir Çağı kalıntıları arasında bulunmuştur (Resim: 4/1).

18-17 F ve 17 G açmalarında daha önceki yıllarda Obeyd evresine ait tabakalardan 3. yapı katında kerpiçten yapılmış büyük bir kapı birimi ele geçmiştir (Esin 1983 a-d). Bu yıl bu yapı biriminin 3. yapı evresine ait, şimdilik en kuzeyde bulunan bazı mekânları kazılmıştır. (Resim: 2; 6; 10). Bunların içinde en kuzeyde yer alan DC mekânı, alçak bir ara bölme duvarıyla ikiye ayrılmıştır (Resim: 2; 6; 8). DC'nin güneydeki bölümüne DC-1, kuzeydeki kısmına ise DC-2 adı verilmiştir (Resim: 2; 8). DC-2'nin bir bölümü açma duvarının içinde olduğundan henüz kazılamamıştır. İki göze ayrılan dörtgen plânlı DC, büyük yapı biriminin içinde, değişik bir plâna sahiptir (Resim: 2). DC-1 ile DC-2 arasındaki bölme duvarının içinde, eşikli bir kapı aralığı bırakılmıştır (Resim: 2; 6; 8). Ayrıca DC-1 ile, onun güneyindeki BD mekânının arasındaki müşterek duvarın içinde sonradan kapatılmış bir kapı bulunmaktadır (Resim: 2; 10). DC-1'in doğu duvarında bir lamba nişi (taka) yeri bırakılmıştır (Resim: 9).

Gerek DC-, gerekse DC-2 yangın geçirmişlerdir. Tabanlarında çoğu tümlenebilecek, açık renkli Obeyd ve Coba tipi kaplar bulunmuştur (Resim: 6; 8). Bu mekânların içinde kemik bizler (Resim: 4/2-3), küresel bir boncuk taşı (Resim: 4/5), pişmemiş kilden kapak ve kap kapama parçaları (Resim: 4/6), idolvari, yassı boynuzcuklar (Resim: 4/9, 11, 12), pişmiş topraktan ağırşaklar (Resim: 4/13-14), taştan oyulma minik bir boya (kozmetik) kabı (Resim: 4/15) gibi çeşitli buluntular ele geçmiştir. Üstleri çeşitli tasvirlerle bezenmiş, damga mühür baskılı, pişmemiş kilden kap kapamaları ve bullelerin bazıları yangın geçirerek sertleşmişlerdir (Resim: 5/5-7, 9, 14-15). DC-1 ve DC-2'nin içinde bu kap kapamaları ve bulleleri çok sayıda bulunmuştur. Bazılarının üstünde şematik insan tasvirleri (Resim: 5/5-6), örgü motifleri (Resim: 5/7), antilop sürüleri (Resim: 5/9), geometrik bezekler (Resim: 5/14-15) yer almıştır.

DC'nin güneyindeki BD mekânı yaklaşık kare plânlıdır (Resim : 2; 6; 10). Kuzey ve doğu duvarında bırakılmış olan kapı açıklıklarından BD'den, bir yandan DC-1'e, bir yandan da doğuda uzanan BC mekânına geçilebilmektedir (Resim : 2; 10). BD'nin kuzey batısında kubbeli ve kül oluklu bir ocak-fırın vardır (Resim : 2; 6; 7). BD'nin içi fırından çıkan küllerle doludur. Ayrıca yangın geçirmiştir; bu yüzden kerpiş duvarları iyi korunmuştur. Tabanda güney duvarının önünde küçük bir çukur açılmıştır (Resim : 6). Fakat çukurun işlevi henüz tam anlaşılmamıştır. Fırının ağzının önünde tabanda kırık durumda ve çok sayıda çanak çömlek bulunmuştur (Resim : 6; 7). Bunların arasında açık renk Obeyd, Coba tipi ve Koyu yüzlü açkılı mallardan yapılmış, konik veya çan biçimi kâseler (Resim : 3/5-7), çömlekler ve bu arada az da olsa gaga ağızlı testiler vardır (Resim : 7).

Deniz kabuğundan bir boncuk (Resim : 4/4), pişmemiş kilden kabaca yoğrularak şekillendirilmiş bir domuz figürini (Resim : 4/7), damgasız veya damgaları çeşitli tasvirli kap kapama parçaları, bulleler (Resim : 4/10; 5/1-2, 10, 12-13, 16; Resim : 15; 16) BD mekânın içinde bulunan ufak buluntulardan bazılarını teşkil etmektedir. Kap kapamalarının üzerlerindeki tasvirler içinde, kuşların ortasında duran kartal adam (Resim : 5/1; Resim : 15; Resim : 16) ve cepheden gösterilmiş kartal motifi (Resim : 5/10) en ilginç olanlarıdır. Kuşların arasında bulunan kartal adam motifi, burada bir mitolojik sahnenin gösterilmiş olabileceği izlenimini vermektedir. Kartal motifinin de ayni mekânın kap kapamaları arasında bulunuşu, bu motifin önemsendiğini ve kartal adamla büyük bir olasılıkla ilişkileri olduğuna işaret etmektedir.

BC mekânı, DC-1, DC-2 ve BD'nin doğusunda uzanmakta ve kısmen de doğu açma duvarının içine girmektedir (Resim : 2; 10; 11). İnce, uzun ve yamuk plânlıdır; BC'nin doğuda açma duvarının altından, büyük yapı biriminin 17 G açmasındaki kanadına uzandığı sanılmaktadır (Resim : 2). BC'nin güney duvarının ortasındaki geçitten, yapı biriminin daha önceki yıllarda kazılmış bulunan AO mekânına girilmektedir (Resim : 2; Resim : 11). Ancak bu geçit sonradan doldurulmuştur. Henüz tabanına varılmayan BC'nin içinde daha çok sürtme taştan aletler bulunmuştur. Bir kav taşı bunlara bir örnek teşkil eder (Resim : 4/16).

17 I AÇMASI (Resim : 1-2):

1982'de kazılmağa başlanan ve «CN» adı verilen kerpiçten bir yuvarlak yapının (tholosun) dolgusunun boşaltılmasına devam edilmiştir. (Resim : 2) (Esin 1983). Yaklaşık 2 m. çapındaki yapının üst kısımları Demir Çağı çukurları tarafından yoğun bir şekilde tahrip edilmiştir (Esin 1983 d : 14). Tholosun içinde Obeyd evresine özgü çanak çömlekle bir-

likte (Krş. Resim: 3/1-8), Demir Çağı çanak çömleği (Krş. Resim: 3/9) tabana kadar devam etmiştir. Açmanın güneybatısındaki Kalkolitik devir kerpiç duvarlarının içine açılmış bulunan tholosun yapımında bu duvarlardan, bir çeşit destek duvarları olarak yararlanılmıştır (Resim: 2). Bu yüzden tholosu yapanların, daha eski olan bu Kalkolitik Obeyd evresi yapılarını gördükleri ve onları kullandıkları anlaşılmaktadır. Bu yuvarlak yapının tabanında az da olsa beyaz iz bırakan bitki kalıntılarına rastlanmıştır. Bu bakımdan tholosun bir tahıl ambarı gibi kullanılmış olabileceği akla gelmektedir.

Mimarlık açısından Tepe Gawra'da İlk Uruk ve Obeyd evrelerine ait 11 A, 12, 17 ve 20. tabakalarda tholosların bulunduğu bilinmektedir (Tobler 1950: lev. VI-VII, XLII b, XLV b). Ancak Değirmentepe'nin bu yuvarlak yapısının ayni devre tarihlendirilmesi, içinde bulunan çanak çömleğin karışıklığından dolayı zorlaşmaktadır. Bu karışıklığın daha üstten tholosun içine açılan Demir Çağı çukurlarından dolayı olduğu düşünülürse de, her şeye rağmen bu yuvarlak yapının Demir Çağına ait olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

16 J AÇMASI (Resim: 2; 3/1-4; Resim: 4/17-20; 5/3-4, 8, 11; Resim: 12-15):

Bu açmada kuzeydoğuda Obeyd evresinin 1. yapı katına ait, karemsi plânlı tek gözlü bir konut bulunmuştur (Resim: 2; 12). DA adı verilen bu mekânın kerpiç duvarlarından yalnız batıdakinde kısmen taş temel kullanılmıştır (Resim: 12). DA yangın geçirmiştir. Taban üstünde **in-situ** olarak Obeyd tipi, açık renk zemin üstüne, pembemsi beyaz astarlı ve siyah boya bezekli (Resim: 3/1) ve kaba, deve tüyü renginde ufak çömlekler (Resim: 3/4) bulunmuştur. Sürtme taştan aletler, vurgu ve örs taşları (Resim: 4/18), pişmiş topraktan ağırşaklar diğer buluntular arasındadır.

Açmanın doğusunda ve ortalarında geçen yıl bulunan CI mekânı da büyük bir olasılıkla DA ile ayni yapı katına aittir (Resim: 2). Her iki mekân, kazılmaları tamamlandıktan sonra kaldırılmışlar ve altlarındaki dolgu toprağının kazılmasına başlanmıştır.

Açmanın yaklaşık orta kısımlarında, bu kez doğu-batı yönünde uzanan, ince uzun, dörtgen plânlı başka bir kerpiç yapı bulunmuştur. Bu yapıya DB adı verilmiştir (Resim: 2; 13-15). DB, 16 J açmasındaki Obeyd evresinin 2. yapı katına aittir (Resim: 15). Mekânın batı duvarının içinde bir lamba oyuğu bırakılmıştır (Resim: 13; 15). DB'nin güney duvarının içinde ve tabakanın altında açık renkli Obeyd ve koyu yüzlü açkılı mallardan yapılmış çömlek-mezarların içinde bebek iske-

letleri bulunmuştur (Resim: 13; 14). Mekânın dolgusunda ve tabanında, minik, el yapımı, kaba çömlekler (Resim: 3/2), açık renk, pembemsi astar üzerine, morumsu kahve renkli geometrik bezekli Obeyd tipi bir başka çömlek (Resim: 3/3), pişmemiş kilden, silindirik bir oyun taşı (Resim: 4/8), açkı, ezgi taşları, taştan havanelleri (Resim: 4/17, 19, 20) bulunmuştur.

DB'de ele geçen buluntular içinde en önemlilerini çok sayıdaki pişmemiş kilden damga mühür baskılarının izlerini taşıyan kap kapamaları ve bulleler teşkil eder. Bunların üzerinde şematik insan tasvirleri (Resim: 5/4), bunların yanında, (büyük olasılıkla DB'nin sahibine ait) insan ve çeşitli hayvan figürlerinden oluşan kompozisyonlar görülmektedir. (Resim: 5/8). Bu motiflerin arasında daha sonra Uruk Devri silindir mühür baskılarında rastlanan, tapınak kenarlarındaki sütunları hatırlatan işaretler vardır (Krş. D-83-64; Goff 1963: fig. 248-249, 250, 270, 275, 282).

Ayrıca 3. yapı katına ait CF (Resim: 2; Resim: 12) ve açma güneyindeki CC (Resim: 2; Resim: 15) mekânlarının dolgularının temizliğine devam edilmiştir. CC'de üstü damgalı ve tasvirli kap kapamalarının sayısının azlığına karşı, CF'nin bu tip buluntuları oldukça zengindir (Resim: 5/3, 11). Bunların şematik insan tasvirli olanları DB'dekilere benzemekte (Krş. Resim: 5/3-4), geometrik motifli olanları ise, Obeyd evresi yerleşmesinin güneybatısında 18-16 F ve 17 G açmalarında gün ışığına çıkarılan büyük yapı biriminin mekânlarında bulunanları hatırlatmaktadır (Krş. Resim: 5/11 ile Esin 1983 C: 48, Resim: 11).

16 J açmasında DB, CF ve CC mekânlarında bulunan kap kapama ve bulle parçaları, Değirmentepe Obeyd evresi yerleşmelerinde 3. yapı katında ve ondan sonra 2. yapı katında da damga mühür baskılarının yoğun bir biçimde kullanıldığını kanıtlamaktadır. Bu bakımdan bu açmadaki Obeyd evresi yapılarının güneybatıda bulunan yapı birimiyle ayni işlevleri olduğu söylenebilir. Ayrıca CF ve CC mekânlarında, daha önceki yıllarda güneybatıdaki büyük yapı biriminde olduğu gibi çok miktarda bakır curufu bulunmuştur. Bu durum Değirmentepe Obeyd evresi topluluklarının yoğun bir biçimde bakır üretimi ile de uğraştıklarına işaret etmektedir. Bunların bir kısmının Arkeometri Ünitesinden Doç. Dr. H. Özbal tarafından yapılan analizleri, içlerinde bakır filizleri ile, piritli bakır curuflarının bulunduğunu göstermiştir.

Ayni ünitenin üyelerinden Doç. S. Kapur'un yaptığı toprak analizleri Obeyd evresinde Değirmentepe'de iyi bir tarım toprağının bulunduğunu kanıtlamıştır. Bu evrenin yapılarının içinde zaman zaman bulunan tarıma alınmış arpa ve buğday türleri de Kapur'un bulgularını destekle-

mektedir. Prof. Bökönyi'nin hayvan kemiği ön analizleri ise Değirmentepe-de Kalkolitik'ten itibaren sığır, koyun, keçi, domuz, at eşek ve köpeğin evcil olarak bulunduğunu, Değirmentepe topluluklarının böylece «karma besin ekonomisi»nden yararlandığına işaret etmektedir.

Atölye Çalışmaları

Özellikle çanak çömlek gibi buluntuların ön analizleri kısmen tamamlanmış ve kap restorasyonlarına hız verilmeğe çalışılmıştır. Hem Obeyd evresine (Resim: 3/8) hem de Demir Çağı'na ait kaplar (Resim: 3/9) kısmen tümlenmiştir.

Arşiv Çalışmaları

Değirmentepe'nin Kalkolitik Obeyd evresi damga mühür baskıları ve bulleleri şimdilik Anadolu'da bu zamana ait en iyi ve ilginç bir buluntu topluluğunu meydana getirmektedir. Bu yüzden arşiv çalışmalarında öncelik bu buluntuların incelenmesine verilmiş, diğer buluntuların arşiv çalışmalarına da kısmen devam edilmiştir.

Özet ve Sonuç

1983 yılında 16-17 F, 17 İ, 16 J açmalarında Kalkolitik Obeyd evresi yapı katlarında çalışılmıştır (Resim: 1-2).

16-17 F açmalarında daha önceki yıllarda gün ışığına çıkarılmağa başlanan kerpiçten, büyük yapı biriminin şimdilik en kuzeydeki DC-1, DC-2, BD ve BC mekânları kazılmıştır (Resim: 2; Resim: 6-11).

17 İ açmasında yuvarlak planlı CN'nin kazılmasına devam edilmiş ve tabanına ulaşılmıştır (Resim: 2). Ancak tholosun içinde Obeyd evresi çanak çömleğinin Demir Çağı çanak çömleğile birlikte bulunması, yuvarlak yapının tarihlendirme sorununu henüz daha aydınlatamamıştır.

16 J açmasında Obeyd evresinin 1. yapı katına ait DA (Resim: 2; 12); 2. yapı katına ait DB (Resim: 2; Resim: 13-15) mekânları kazılmış, 3. yapı katında da CF ve CC mekânlarının dolguları kısmen temizlenmiştir (Resim: 2; Resim: 12; Resim: 15).

Demir Çağı buluntularının dışında (Resim: 3/9; Resim: 4/1) özellikle 16-17 F ve 16 J açmalarındaki mekânlarda Obeyd evresine ait açık renk, Coba tipi ve açık renk astar üstüne morumsu kahve, ya da siyah boya bezekli, koyu yüzlü açkılı mallardan yapılmış kaplar çok sayıda ele geçmiştir (Resim: 3/1-7). Çeşitli ufak buluntular (Resim: 4/2-20) daha çok günlük yaşamla ilgilidir.

Üzerlerinde insan, çeşitli hayvan tasvirleri ve geometrik motifler bulunan damga mühür baskılı kap kapamaları ve bulleler 16-17 F çmalarında DC-1, DC-2, BD ve 16 J açmasında DB, CF ve CC mekânlarında ele geçmişlerdir (Resim: 5; Resim: 16-17).

Atölye çalışmalarında çanak çömlek ön analizleri yapılmış, Obeyd evresi (Resim: 3/8) ve Demir Çağı (Resim: 3/9) kapları restore edilmiştir.

Arşivlemede ise çeşitli damga mühür baskılı kap kapamalarına ve bullelere öncelik tanınmıştır.

16-18 F, 17 G açmalarında yer alan Obeyd evresine ait büyük yapı biriminde olduğu gibi, 16 J açması mekânlarından DB, CF ve CC'de de kap kapama ve bullelerin varlığı, bu açmalardaki yapıların benzer işlevleri olduğunu kanıtlar niteliktedir (Krş. Esin 1983 a-d). Bu durum 1983 kazısının en önemli sonuçlarından birini teşkil etmektedir.

16 J açmasındaki bu mekânlarda yaşayanların da herhalde yoğun bir şekilde ticaretle uğraştıkları ve yerleşmenin yönetiminde aktif bir rol oynadıkları bu buluntulara dayanılarak öne sürülebilir.

Sümer öncüsü Obeyd kültürünün şimdilik Anadolu'daki en iyi örneklerinden biri Değirmentepe'dir. Gelecek yıllarda yapılacak kazılar, hiç kuşkusuz, Değirmentepe'de Kalkolitik Devir Obeyd evresi yerleşme düzenlerinin, o zamanki topluluklarındaki iş bölümünün ve toplum yaşamının daha iyi aydınlatılmasında yardımcı olacaktır.

KAYNAKLAR

ESİN, Ufuk. «Zur Datierung der vorgeschichtlichen Schichten von Değirmentepe bei Malatya in der östlichen Türkei» *Beitrage zur Altertumskunde Kleinasiens .Festschrift für Kurt Bittel,* Mainz a. R., Philipp von Zabern, s. 175 - 190 1983 a

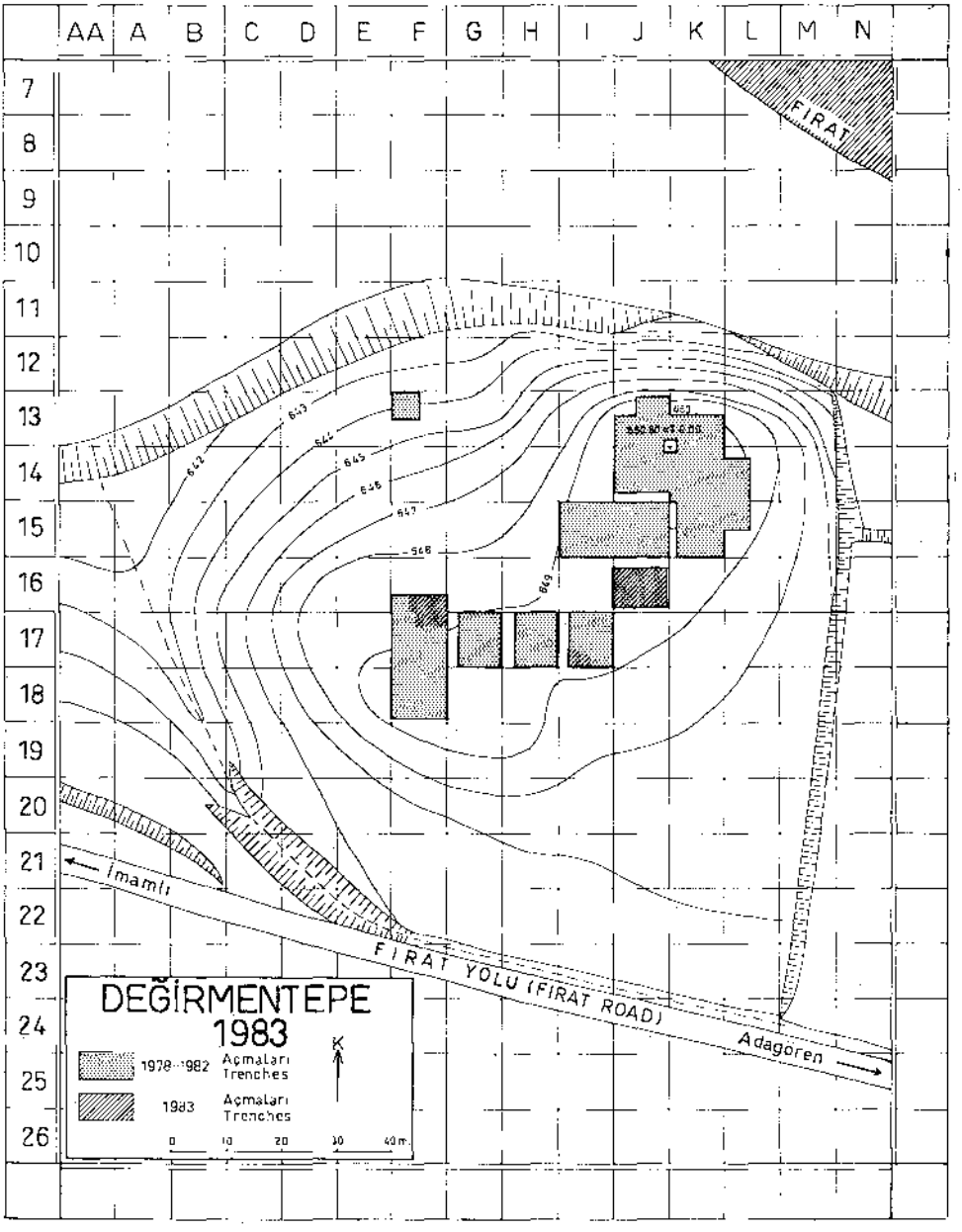
«Arkeometrik Açıdan Değirmentepe (Malatya) Kazıları» *TÜBİTAK Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri III,* Ankara, TÜBİTAK, s. 141 - 162. 1983 b

Değirmentepe (Malatya) Kazısı 1981 Yılı Sonuçları» *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı* Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Ankara, s. 39 - 48. 1983 c

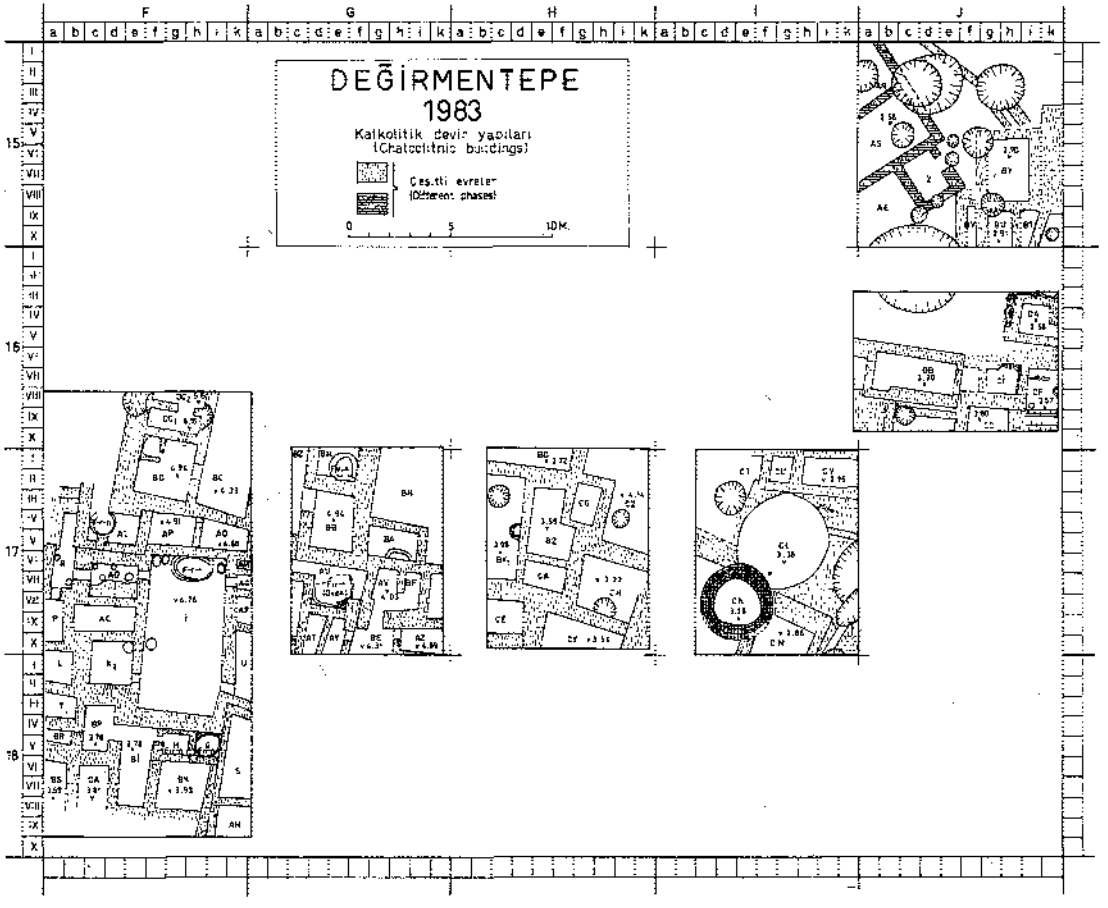
«1982 Yılı Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı Sonuçları» *Anadolu Medeniyetleri Sempozyumu. V. Kazı Sonuçları Toplantısı Bildiri Özetleri.* Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, s. 11 - 14. 1983 d

GOFF, B. Laura. *Symbols of Prehistoric Mesopotamia.* New Haven/London, Yale Univ. Press. 1963

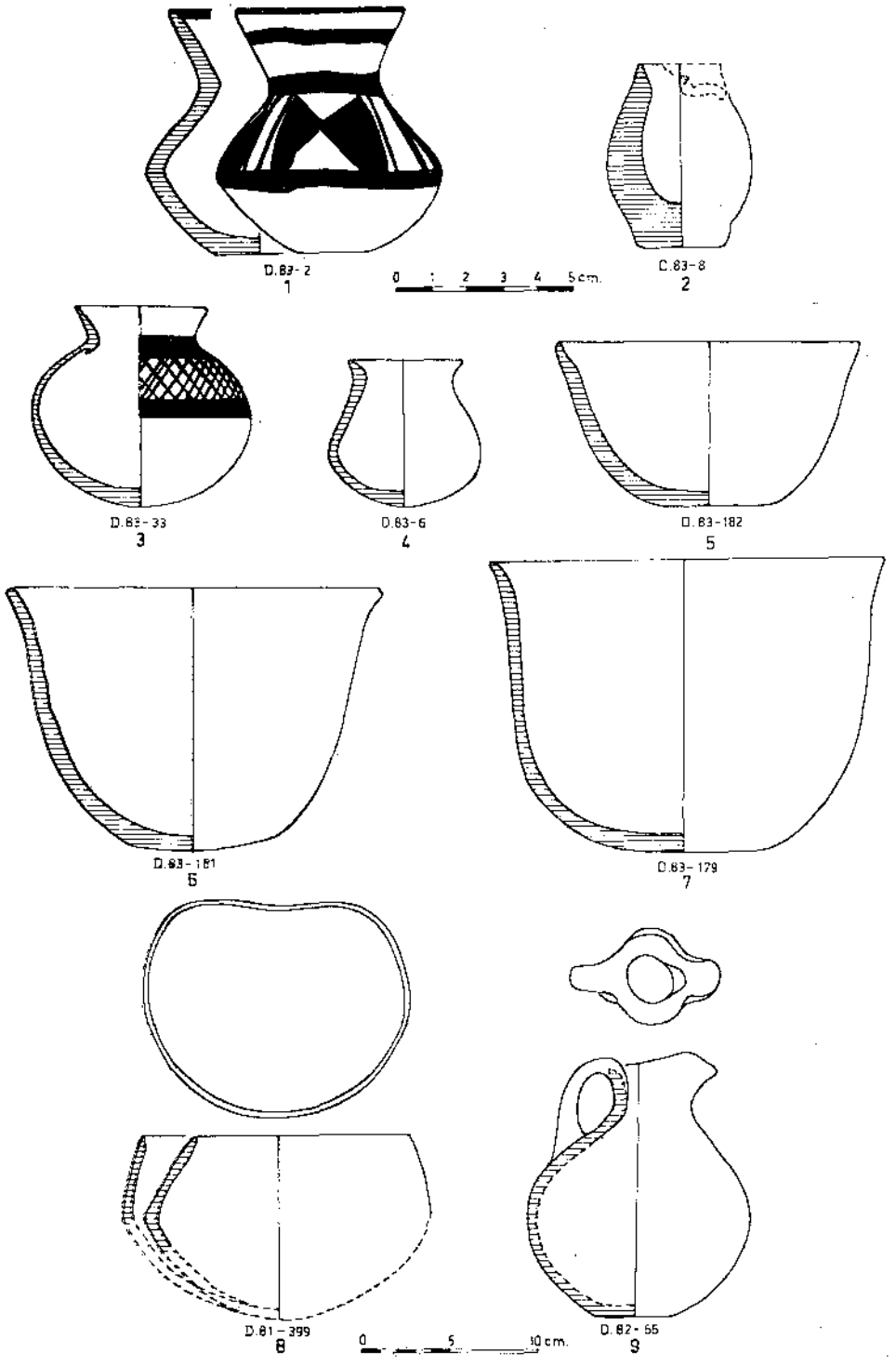
TOBLER, A. J. *Excavations at Tepe Gawra II. Levels IX - XX.* Univ. Museum. Philadelphia, Univ. of Pennsylvania Press. 1950

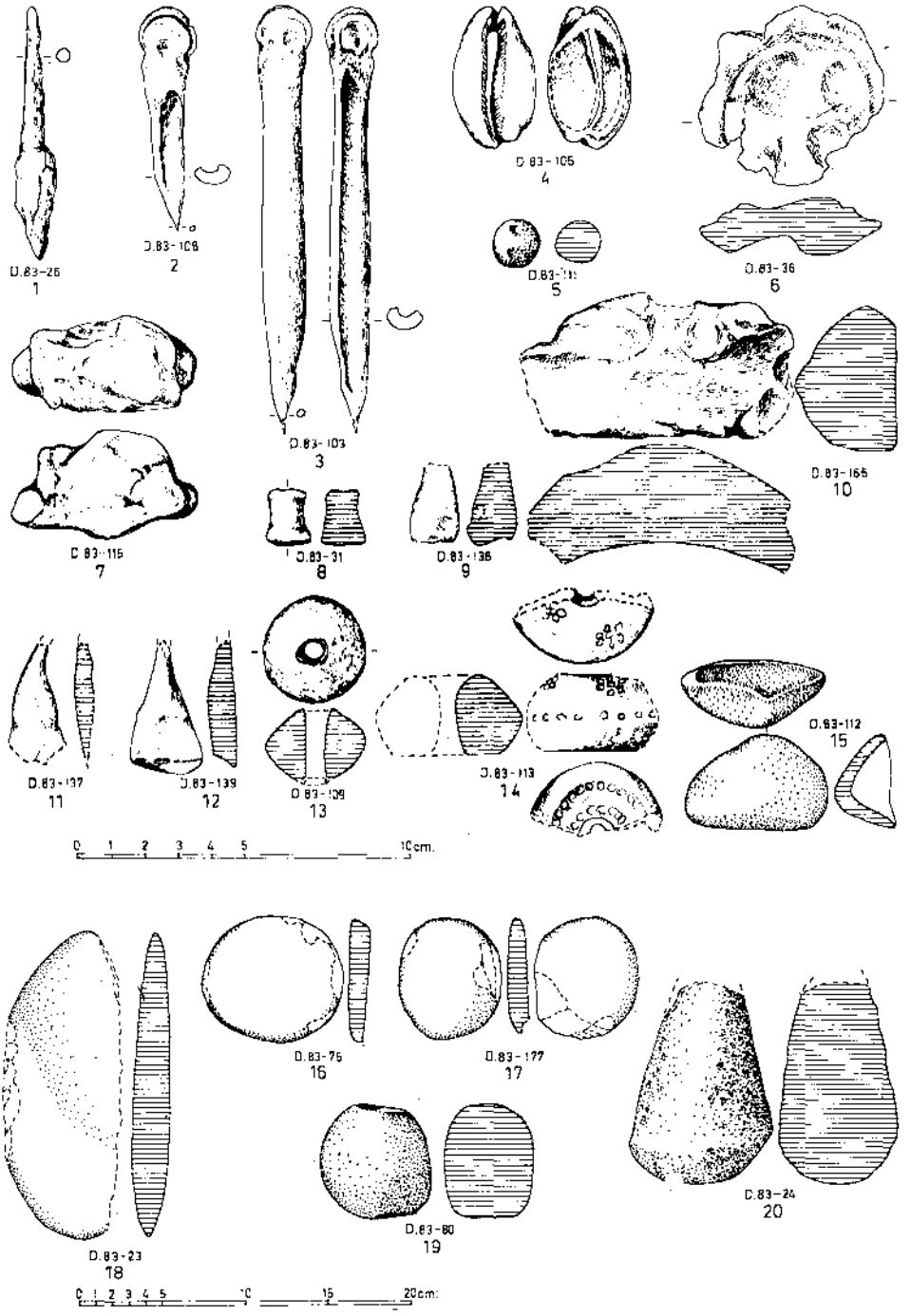
Resim : 1 — Değirmentepe Kazısı 1983 Açma durum planı.

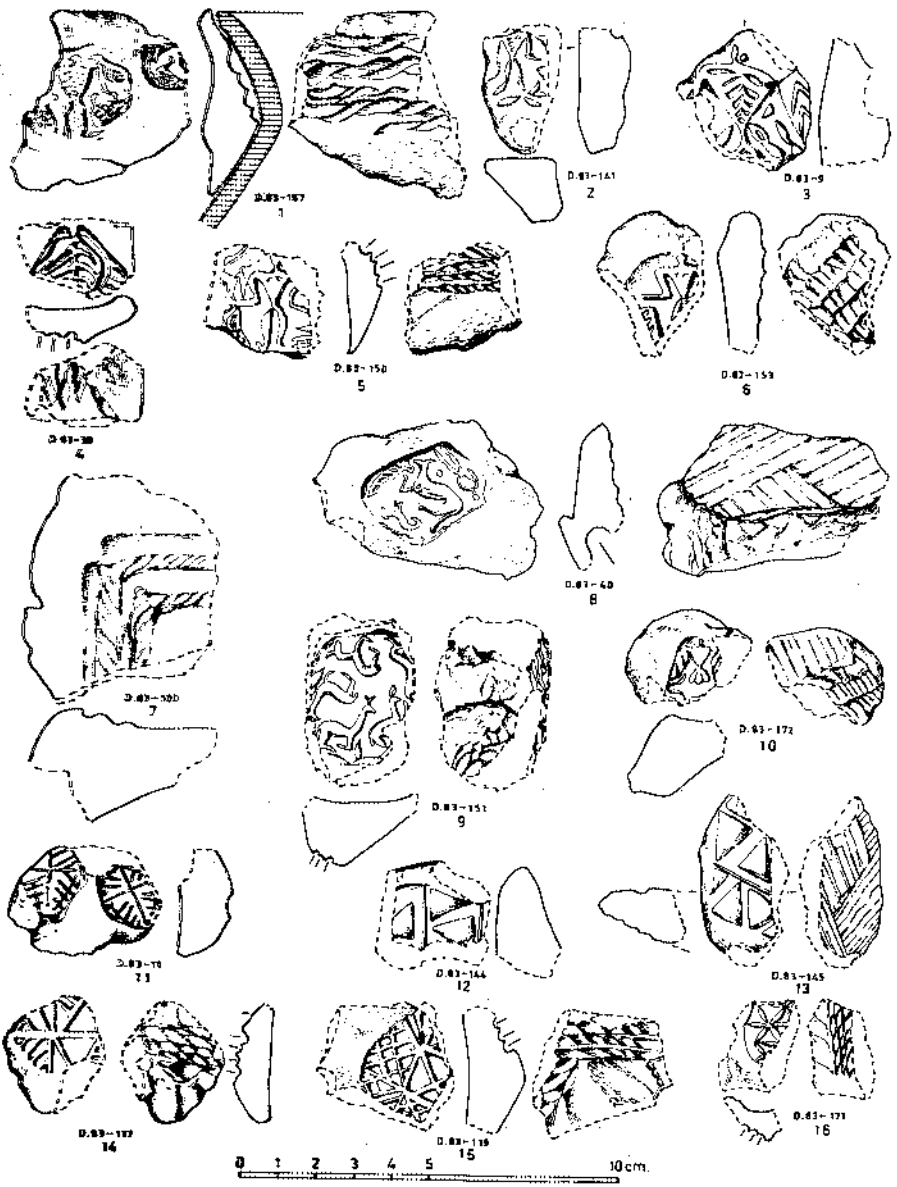
Resim : 2 — Değirmentepe Kalkolitik Obeyd Evresi Şematik plan.

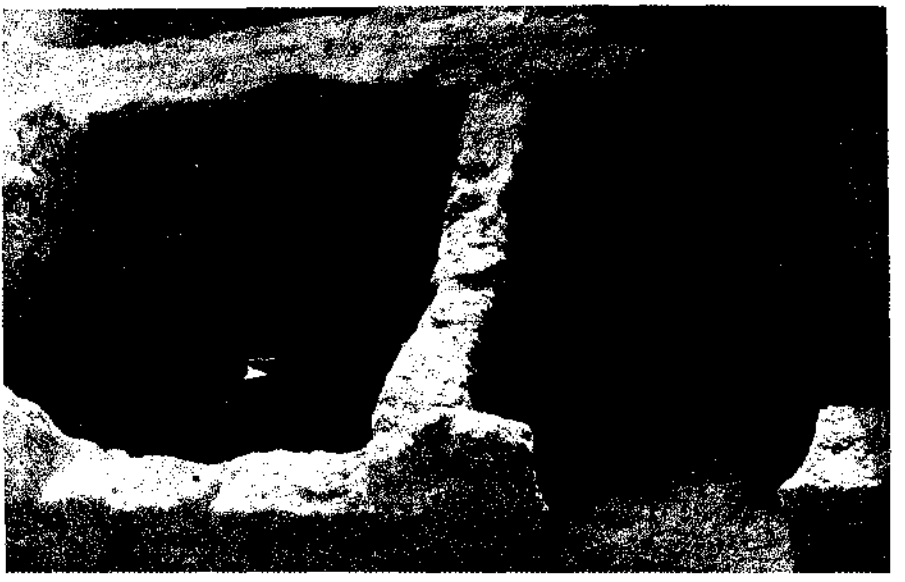
Resim : 3 — Değirmentepe Obeyd Evresi ve Demir Çağ kapları 1-8 Kalkolitik Obeyd. Evresi, 9 Demir Çağı.

Resim : 4 — Demir Çağı ve Kalkolitik Obeyd Evresi. Çeşitli ufak buluntuları.
1 — Demir Çağı; 2 — 20 Kalkolitik Obeyd Evresi.

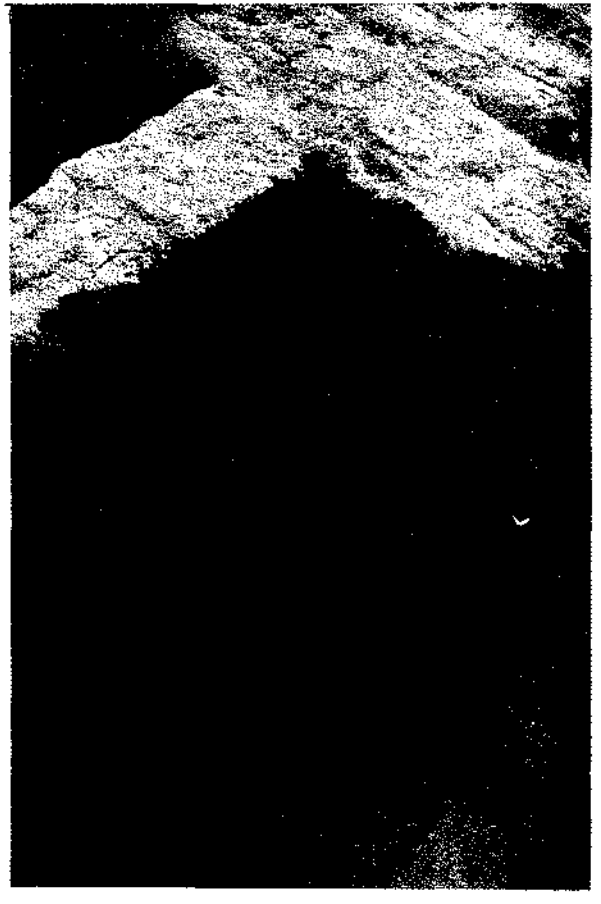
Resim : 5 — **Kalkolitik Obeyd Evresi damga mühür baskılı kap kapamaları ve bulleler. 1, 2, 10, 12, 13, 16 BD; 5, 6, 7, 9, 14, 15 DC (DC-1, DC-2); 4, 8 DB; 3, 11 CF mekanlarında bulunan örnekler.**

Resim : 6 — 16 - 17 F Açmaları Kalkolitik Obeyd Evresi BL, DC - 1 ve DC - 2 mekânları, Doğudan görünüş.

Resim : 7 — BD mekânındaki fırın, Kalkolitik, Obeyd Evresi.

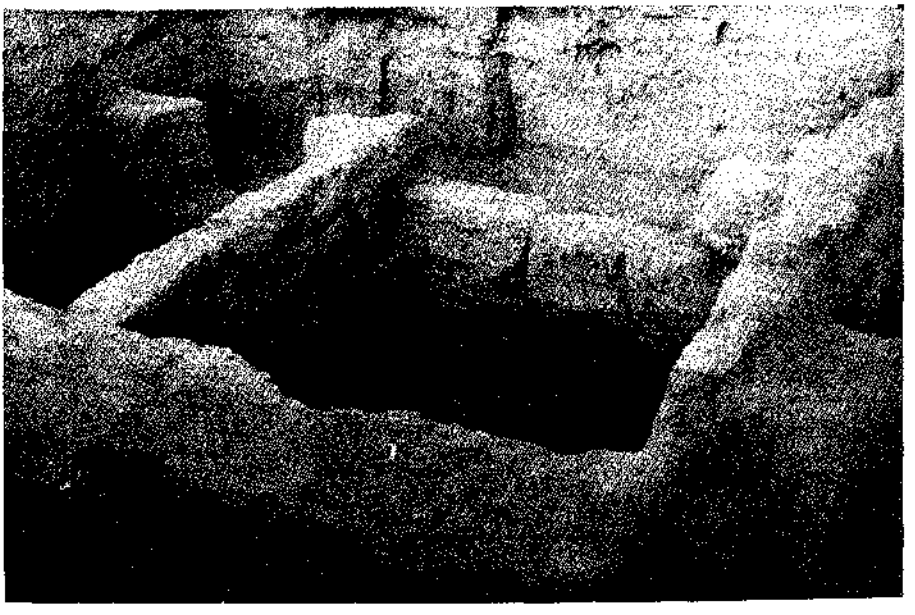
Resim : 9 — DC - 1 mekânı ve doğu duvarında lâmba nişi. Obeyd Evresi.

Resim : 8 — DC - 1 ve DC - 2 mekânları Kalkolitik, Obeyd evresi.

Resim : 10 — BD, DC - 1, DC - 2 ve BC mekânları, Kalkolitik Obeyd Evresi.

Resim : 11 — BC mekânı ve duvarında kapı geçidi Kalkolitik Obeyd Evresi.

Resim : 12 — 16 J Açması, DA mekânı ve güneydoğusunda CF mekânı, Kalkolitik Obeyd Evresi.

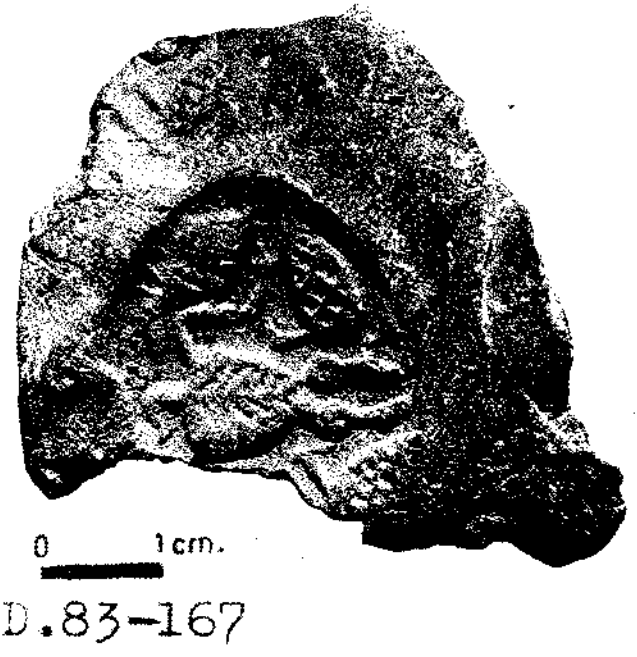
Resim : 13 — 16 J açması, DB mekânı, Doğudan görünüş Kalkolitik Obeyd Evresi.

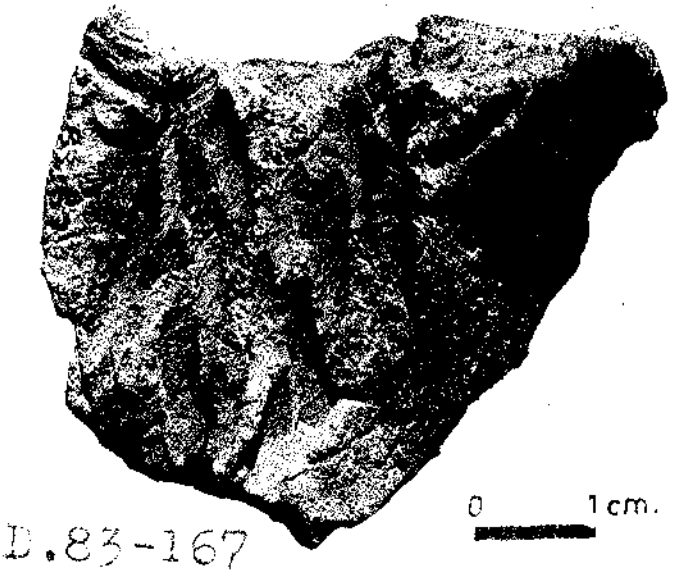
Resim : 14 — 16 J Açması LB mekânı güney duvarı üstünde kırık çömlek - mezar.

Resim : 15 — 16 J Açması, DB mekânı ve güneydoğusunda CC mekânı, Kalkolitik Obeyd Evresi

Resim : 16 — Üzerinde «kartal adam» ve «kuşların» bulunduğu kap kapama parçası, BD mekânı, Kalkolitik Obeyd Evresi.

Resim : 17 — «Kartal adam» ve «kuş» tasvirli kap kapama parçasının arka yüzü, BD mekânı Kalkolitik Obeyd Evresi.

KÖŞK HÖYÜĞÜ

Uğur SİLİSTRELİ*

Niğde ili Bahçeli kasabasında bulunan Köşk Höyüğü il merkezine 17 km. uzaklıktadır. Höyüğün güney eteğinde Roma Çağına ait çok güzel bir havuz bulunmaktadır. Suyunu höyükten çıkan gür bir kaynaktan alan havuz ve bol ağaçlı çevresi, sıcak yaz günlerinde Niğdelilerin serinlemeye geldikleri bir mesire yeridir.

1981 yılında kazısına başlanılan höyükte 1983 yılı kazı çalışmaları, 30/8/1983, 14/9/1983 tarihleri arasında sürdürülmüştür. Ortalama 30 işçi ile yapılan kazıya heyet üyesi olarak Niğde Müzesinden Md. Yrd. Arkeolog Erol Faydalı, Arkeolog Mehmet Turgut, Arkeolog Fazlı Açıkgöz, Hititolog Hilmi Atabey ve mimar Cengiz Erol katılmışlardır. Burada meslekdaşlarıma, fotoğraflarımızı çekmek lûtfunda bulunan Doç. Dr. Aykut Çınaroğlu'na ve bize her türlü kolaylığı sağlıyan kazı yerinin fotograflarını çeken Müze Müdürü Sayın Arkeolog Mustafa Akkaya'ya içten teşekkür ederim.

1983 yılı kazı çalışmalarına, 1981 yılında açılan ve höyüğün kuzey yamacında bulunan ocakta başlanmıştır. Kaldırılan 1. tabaka mimarisi altından ve aynı ocakta güney yönünde genişletilen bölümden 2. tabakaya ait yapıların duvarları, tabanları ve taban üzerinde küçük eserleri bulunmuştur. Bu tabaka mimarisi de yapım tekniği bakımından, 1. tabaka mimarisine benzemektedir (Resim : 1). Genellikle dikdörtgen plânlı bölmelerden oluşan yapıların duvarları taş temel üzerine kerpiç olarak yükselmektedir. Sert zeminli odaların duvarları ve tabanları kat kat özenle sıvanmıştır. İyi korunmuş bu 2. tabaka tabanları üzerinde in situ olarak bulunan, fırın tabanları, ocaklar, tandırlar, söve, öğütme taşları ve oldukları yerde kırılmış erzak küpleri, kaplar, 2. kat sakinlerinin günlük yaşamlarını gözler önüne sermektedir.

(*) Doç. Dr. Uğur SİLİSTRELİ Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi.

Genellikle dikdörtgen planlı yapıların üstünün, Orta Anadolu'nun geleneksel mimari yapısına uygun olarak, ağaç hatıllar, hasır, buğday sapları ve toprakla kapatıldığı tabanlar üzerinde bulunan kömürleşmiş kalıntılardan anlaşılmaktadır. Özellikle bu durum, ocağın güneyinde bulunan düzgün sıvalı iyi korunmuş duvarları ve tabanı ile gün ışığına çıkarılan büyük odada gözlenmiştir. Çok şiddetli bir yangın sonucu tahrip olan bu odanın tabanı üzerinde tamamen yanıp kömürleşmiş hatıllar, hasır ve buğday sapları bulunmuştur. Gene bu odanın tabanı üzerinde in situ durumda, stilize boğa başlarını andıran tutamaklı pişmiş topraktan üç adet saç ayağı, oldukları yerde kırılmış kaplar, söve taşı ve diğer küçük buluntular ele geçmiştir. Bu boğa başı şeklindeki saç ayakları herhalde sıradan bir ocağa ait olmayıp, kutsal bir ocakla ilgiliydiler (Resim: 2).

Odaları, mutfakları ve ambarlarıyla iyi korunmuş bir durumda açığa çıkarılan bu 2. kat yapıları, Köşk Höyüğünün mimari yapısını tamamen aydınlatmaktadır.

1. tabaka seramiği de bir önceki gibi tamamen el yapımıdır (Resim: 3). Ancak büyük bir bölümünün siyah, koyu gri, açık ve koyu kırmızı hamurlu tek renkli olmasına karşılık, 1. tabakadan farklı olarak az da olsa çok renkli seramik örneklerine de rastlanmıştır. İlginç bir yenilik olarak karşımıza çıkan bu seramik, açık fon üzerine kırmızı, kahverengi ve siyah renkte yapılmış geometrik motiflerle bezelidir. Çeşitli büyüklükteki kulplu, kulpsuz kaseler, maşrapalar, uzun boyunlu dışarıya doğru genişleyen ağız kenarlı, yuvarlak geniş karınlı düz dipli vazolar, çeşitli büyüklükteki erzak küpleri kap tiplerini oluşturmaktadır. Şüphesiz Köşk Höyüğü seramiğinin en güzel örneklerini oldukça yüksek kabartma olarak yapılmış insan ve hayvan figürleriyle bezeli iri vazolar oluşturmaktadır. Her iki tabakada da bulunan yivli kısa veya uzun boyunlu, geniş ağızlı, yuvarlak karınlı, devetüyü, kırmızı veya gri hamurlu iyi perdahlı ince bir işçilik eseri vazoların üzeri kabartma olarak yapılmış ana tanrıça, tanrı, boğa, keçi, eşek, antilop ve yılan figürleriyle bezenmiştir. Ana tanrıça figürü vazoların üzerine saçları rüzgarda savrulmuş, uzun yüzlü ve abartılarak yapılmış uzuvlarıyla stilize bir üslupta yapılmıştır (Resim: 4). Genellikle kırmızı veya pembe hamurlu vazoların üzerine yüksek kabartma olarak yapılan beyaz boyalı boğa figürlerinin başları cepheden gövdeleri profilden gösterilmiştir (Resim: 5, 5a). Kırmızı hamurlu bir kap parçası üzerinde bulunan dağ keçisi figürünün başı bir ağacın yapraklarına uzanmış olarak çok gerçekçi bir stilde işlenmiştir (Resim: 6). Siyah hamurlu ve perdahlı kap parçası üzerinde yer alan aynı renkte hamurlu yılan figürünün gövdesi içleri beyaz boya ile doldurulmuş oyuklarla bezelidir. Çok ince bir işçilik eseri kabartma yılan

figürünün gözleri kakma olarak yapılmış küçük obsidiyen parçalarıyla belirtilmiştir (Resim : 7). Yılanın ağzında görülen balık ta aynı yöntemle işlenmiştir. Yılan figürünün bezenmesinde kullanılan incrustation tekniği diğer kapların da süslenmesinde başarılı bir biçimde kullanılmıştır. Bir çocuk mezarında bulunan siyah hamurlu, perdahlı, dikdörtgen formlu bir kase ile bir fincanın üzeri içleri beyaz boyalı çizgi ve noktalarla bezenmiştir (Resim : 8). Boğa ve diğer hayvan figürlerinde görüldüğü gibi, bunlar insan figürlerinin aksine tüm ayrıntılarıyla doğaya sadık olarak yapılmışlardır. İlk defa bu tabakada kabartma insan figürleriyle bezeli vazo parçaları da bulunmuştur. Geniş ağızlı bir vazoya ait kap parçası üzerinde buunan insan (tanrı?) figürü, yuvarlak serpuşlu, stilize yüzlü, uzun boyunlu ve beli kuşaklı olarak tasvir edilmiştir (Resim : 9). İki eliyle bir ağacı tutan bu figürün karşısında, parçanın sağlam kısmında bir ağacın bulunmuş olmasından bu kompozisyonun vazo üzerinde simetrik olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Aynı tip bir başka kaba ait parçada gene kabartma olarak yapılmış, sivri başlıklı, dizlerine kadar inen elbiseli ayakta duran insan figürüyle bezelidir. Diğer bir kap parçası üzerinde oturan bir figür bulunmaktadır. Bu kabartma olarak yapılmış figürlerle bezeli vazoların yanı sıra gene kabartma olarak yapılmış ağaç, idol gibi motiflerle bezeli vazolar da bulunmaktadır (Resim : 10). Bu çağ için şaşırtıcı ve ünik buluntular veren Köşk Höyüğü'nün, kabartma insan, hayvan figürleriyle süslü vazolarının benzerlerine başka merkezlerde rastlamıyoruz. Ana tanrıça ve boğa bültü erken Neolitik Çağda Çatal Höyük'te de çok önemlidir. Ama orada bu şekilde kabartma ana tanrıça, boğa ve diğer hayvan figürleriyle bezeli vazolar yoktur. Şüphesiz ritüel libasyonlarda kullanılmak için yapılmış bu vazolar bugünkü bilgilerimizin ışığında Köşk Höyüğü'ne özgü olmaktadır. Yalnız Samarra kültürüne ait bir tabak içinde bulunan boya ile yapılmış kadın figürlerinin stili, vazoların üzerinde bulunan kabartma ana tanrıça figürüne, özellikle savrulmuş saçları, uzun yüzü ve açılmış kolları bakımından büyük ölçüde benzemektedir.

Bu seneki çalışmaların bir özelliğini de 2. katın tabanları altında bulunan toprak mezarlar oluşturmaktadır. Bulunan sekiz intramural gömmeden beşi çocuklara aittir. Bu mezarlara pişmiş toprak kaplar, çeşitli taş ve deniz kabuklarından boncuklar, hediye olarak bırakılmıştır (Resim : 11). Bulunan kaplardan en ilginç bir çocuk mezarında bulunmuş olan siyaha yakın koyu gri hamurlu ve perdahlı, dikdörtgen formlu, dört ayaklı kase ile özenle yapılmış kaşığıdır. Kabın dış yüzü içleri beyaz boyalı derin çizgilerden oluşan geometrik motiflerle bezenmiştir (Resim : 12). Bulunan bu mezarlar bir çok merkezde olduğu gibi Köşk Höyüğü'nde de bu çağda yerleşim yeri içi gömmenin varlığını kanıtlamaktadır.

Bu tabakada da bulunan alet ve silahların tümü başta obsidiyenden olmak üzere çakmaktaşı, taş ve kemiktendir. Özellikle obsidiyenden yapılmış hançer, bıçak, ok ve mızrak uçları çok ince bir işçilik eseridirler (Resim: 13). Köşk Höyüğü'nde bu kadar çok miktarda obsidiyen alet ve silahların bulunmasının başlıca nedeni bu merkezin zengin obsidiyen yataklarına sahip Melendiz dağlarının hemen yanında bulunmasındandır. Bilindiği gibi Çiftlik, Acıgöl kökenli obsidiyenler, batıya (Konya yöresi), güneybatıya (Antalya yöresi), birincisi, Göksu vadisi üzerinden, ikincisi, Gülek Boğazı üzerinden olmak üzere Kilikya ve Çukurova'ya buradan Kıbrıs ve Filistin'e kadar yayılmıştır. Görüldüğü gibi bu çağda madenin yerini tutan bu değerli maddenin ticaretinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu çağda Niğde'nin, Konya yöresi ile olan yoğun ilişkisine obsidiyen buluntuların yanı sıra 2. tabakada bulunan çok renkli seramikte tanıklık etmektedir. Bu açık fon üzerine kırmızı, kahverengi gibi renklerle yapılmış geometrik motiflerle bezeli seramiğin benzerleri Çatalhöyük batı (Erken Kalkolitik) ile Canhasan «2B» (Eski Kalkolitik) kültürlerinde bulunmaktadır. İki bölge arasındaki bu kültür alışverişini dini inanışlarda da görmekteyiz. Bilindiği gibi Çatalhöyük'te bulunan ana tanrıça ve boğa kültü aynı yaygınlıkta Köşk Höyüğü'nde de bulunmaktadır. Elimizdeki buluntuların ışığında Köşk Höyüğü kültürü Çatalhöyük erken Neolitiğinin sonu, geç Neolitik, erken Kalkolitik evre ile paralellik göstermektedir. Şüphesiz daha kesin bir zamanlama için kazının gelişmesini ve kesin tabaka sayısının belirlenmesini beklemek gerekmektedir.

Sözlerime son vermeden önce bizi bu araştırmalara yönelten sayın hocam Prof. Dr. Nimet Özgüç'e, bize tüm kolaylıkları ve anlayışı sağlıyan Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne kalbi teşekkürlerimi sunarım.

KAYNAKLAR

— Biolar, P. : «*The Chipped Stone Industry of Çatal Höyük.*» Anatolien Studies XII (1962). 67 - 110.

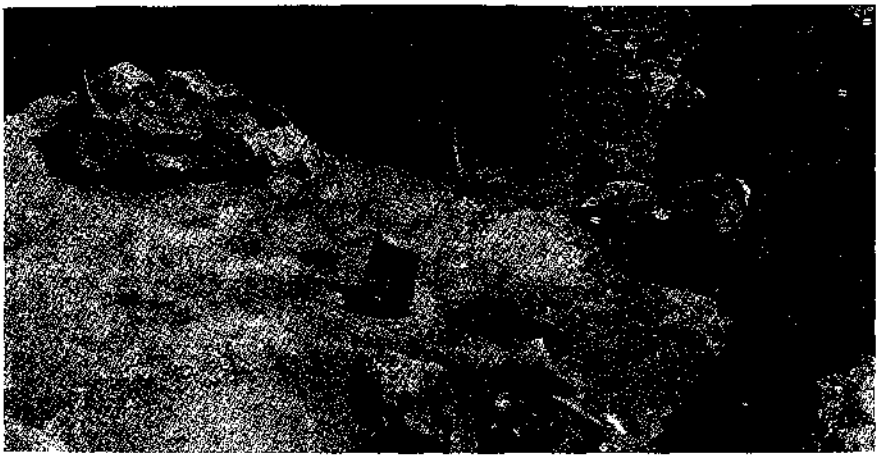
— Frech, D. H., G. C. Hilman, S. Payne and R. J. Payne : *Excavations at Can Hasan* III. 1969 - 70.

Mellaart, J. : *Çatal Höyük, A Neolithic Town in Anatolia.* London 1962.

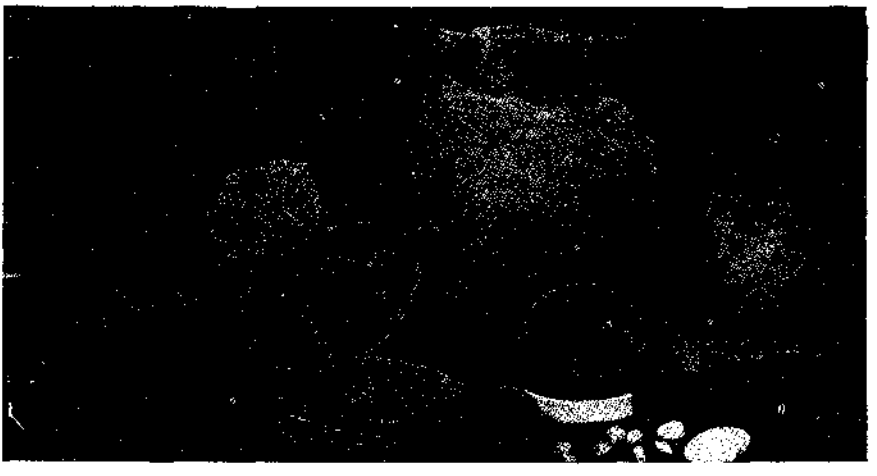
— Mellaart, J. : *The Neolithic of the Near East.* London 1975. Parrot, A. Sumer. Paris 1960.

Resim : 1

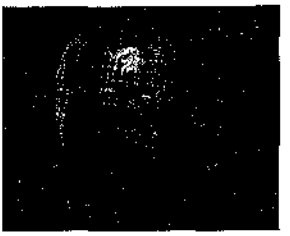
Resim : 2

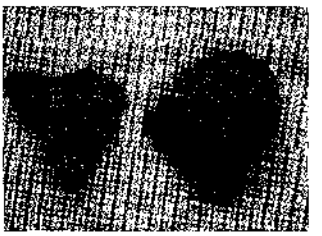
Resim : 3

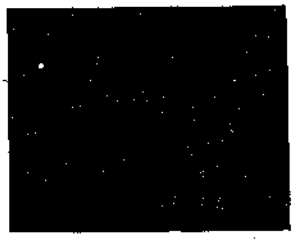
Resim : 4

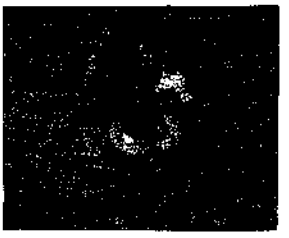
Resim : 5

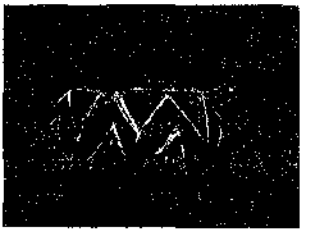
Resim : 5 a

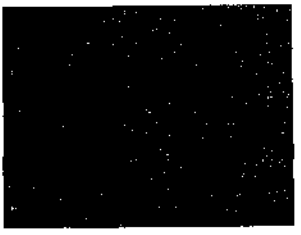
Resim : 6

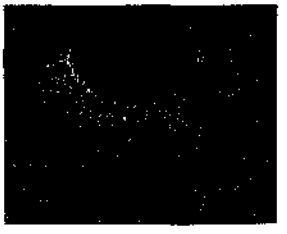
Resim : 7

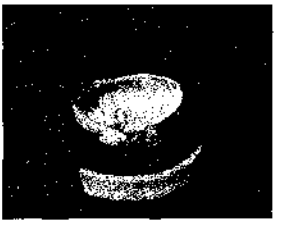
Resim : 8

Resim : 9

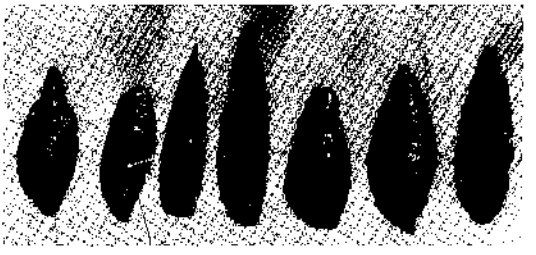
Resim : 10

Resim : 11

Resim : 12

Resim : 13

PİROT HÖYÜK 1983 KAZILARI

Özgen KARACA*

Aşağı Fırat Havzası, Eski Eserleri Kurtarma Projesi çerçevesinde yürütülen Pirot Höyük 5. dönem kazıları 6 Ağustos 1983 günü başlatılmış, 15 Eylül 1983 günü sonlandırılmıştır. Yaklaşık 40 günü bulan bu çalışmaların ilk 5 günü hazırlık, 25 günü höyük, son 10 günü de kazı sonu tamamlama, değerlendirme ve belgeleme çalışmalarını kapsamıştır.

Kazı kurulu başkanla birlikte Sırrı Özenir, Ali Harmankaya, Ömer Yörükoğlu, Şükrü Tül, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümünden 14, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fkültesi Antropoloji Bölümünden 1 olmak üzere toplam 15 öğrenciden oluşmuştur. Büyük bir öğrenme hırsı ve heyecanı ile çalışan bu 15 öğrenci, ödeneğimizin az olmasına karşın höyükte 25 iş günü çalışabilme olanağını yaratmışlardır. Kendilerine teşekkür ediyorum.

Pirot Höyük 1983 kazılarının gerçekleşmesini sağlayan Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, O.D.T.Ü. Tarihi Eserleri Kurtarma, Değerlendirme ve Araştırma Merkezi Müdürlüğüne burada şükranlarımı sunarım.

Çalışmalarımız sırasında İmikuşağı kazısı başkanı sayın Doç. Dr. Veli Sevin, yardımcıları Doç. Dr. Altan Çilingiroğlu ve Dr. Oktay Belli, sayın Prof. Ali Dinçol ve eşi Belkıs Dinçol, Köşkerbaba kazısı başkanı sayın Doç. Dr. Önder Bilgi, İmamoğlu kazısı başkanı sayın Edibe Uzunoğlu ve kurul üyeleri kazımızı ziyaret etmişler, değerli bilgi ve deneyimlerinden yararlanma fırsatını bizlere vermişlerdir. Kendilerine içten teşekkürlerimizi sunarız.

1983 yılı kazı bütçemizin olanakları çerçevesinde kazı programımız yeniden gözden geçirilmiş, çalışma esasları 3 ana bölümde saptanmıştır (Harita : 1).

1 — Höyük üst düzlemi güney kesimindeki E - F/7-8 plankarelerde Bizans Ic yapılarının kaldırılıp alttaki kültür katlarını araştırmak,

(*) Özgen KARACA, Aydın Kültür Müdür Yardımcısı.

2 — Höyük üst düzlemi kuzey kesimdeki Bizans yapıları kaldırılarak Bizans Ic büyük yapısında ikinci kez kullanılan blok taş sisteminin asıl kullanımını araştırmak ve daha alttaki yapı katlarına inmek,

3 — Sondaj açmasını bir kare daha genişleterek yukardan aşağıya yeni bir stratigrafi çalışması yapmak, bu suretle bu güne kadar saptanan tabakalaşmayı kontrol etmek ve XII. yapı katındaki duvar resimli mekânı daha geniş alanda araştırmak.

Höyük Üst Düzlemi Güney Kesim Kazıları

E - F/7 - 8 plankaredeki Bizans yapısı kaldırılırken yapının dışında ve batı kesiminde belki de bir felaket sonucu yapı artıkları arasında kalan bir kadın iskeleti açığa çıkarıldı. Başı hizasında ve bir kolu üzerinde bir testi, diğer bileğinde bronz bir bilezik vardı. Yumurta gövdeli, yüksek boyunlu kulpsuz testi açık kırmızı renkte, bol mika katkılı ve gevrek bir maldır (Resim: 2). İki ucu birleşmeyen bileziğin uçları dövülerek yassılaştırılmıştır.

Bizans yapı katının hemen altında önceki yıllar bu alanın kuzeyinde de görülen Roma taş blokajı açığa çıkarıldı. Blokaj höyük eğimine uygun güneyden kuzeye doğru yükselmektedir (Resim: 1). Bol miktarda yöresel ç.ç. parçaları içinde Terra Sigilata örneklerine de rastlanılmaktadır.

Roma taş blokaj temizlendikten sonra I. binin hemen başına tarihlediğimiz III. yapı katına ait yuvarlağa yakın bir plan vereceği sanılan bir yapının batı bölümü açığa çıkarıldı. Kerpiç malzeme kullanılan yapıya kuzeyden kanala benzer kısa bir bağlantı saptandı. İç tarafta yer yer kerpiç altında tek sıra taş temel görülmekte. Yapı ilk evrede içerde bölmelere ayrılmış. Çeşitli bitki artıkları arasında özellikle karbonlaşmış halde arpa açığa çıkarıldı. Korucutepe son Hitit katında silo olarak kullanıldığı belirtilen yuvarlak yapıya çok benzeyen bu yapımızın da silo olarak kullanıldığı anlaşılmakta[1].

III. yapı katında ele geçen kap formları genelde önceki yıllarda açığa çıkarılanlardan pek farklı değil. Hacim bakımından yenilik arzeden tek kulplu büyük maşrapa (veya çömlek) yuvarlak yapının kuzeyinde ele geçirilmiştir.

Höyük Üst Düzlemi Kuzey Kesim Kazıları

Yaklaşık 150 m^2'yi aşkın bu alanda Bizans Ic yapısının duvarları güneydeki Hitit yapısı tahrip edilmeden kontrollü bir şekilde kaldırıldı. Kazı alanının doğusunda, batıdaki blok taş sistemine paralel ikinci bir blok taş sırası, bunun da yaklaşık 1.5 m doğusunda blok taş sırasına paralel bir taş duvar açığa çıkarıldı. Büyük ölçüde Bizans tarafından tahrip edilen bu yapının üst örtü yükü öyle anlaşılıyor ki ortada, engelsiz, büyükce bir alan yaratmak amacıyla blok taşlar üzerinde yükselen direklere bindirilmiş (Plân: 1, Resim: 4).

Terra Sigilata örneklerine sıklıkla rastlanılan bu bölgede bir de imp. Valeriano'ya ait bronz sikke açığa çıkarıldı.

Höyüğümüzün kuzey kesimi Fırat Nehri'ne baktığından çağlar boyu burada yaşayan insanlar bu kesimde yapı yapmayı çok sevmişler. Ancak bu sevgi kendilerinden önce yaşayanların bıraktıklarını büyük ölçüde tahribe neden olmuş. Hellenistik kültüre ait bir kaç ç.ç. parçasından başka iz yok. Büyük Hitit yapısının kuzeyi tahrip edildiği gibi bu yamaçta Hitit yapısına rastlanılmadı. Kuzeybatı yamaçta alt üst olmuş dolgu toprağı içinde ele geçirdiğimiz bronz Hitit baltası ise nasılsa günümüze kadar geldi. Balta oldukça iyi korunmuş vaziyette. Keban Bölgesi Tepecik kazılarında açığa çıkarılan balta en yakın benzeri[2] (Resim: 5).

Batıdaki blok taş sırası ile tahrip olmuş büyük bir kısmı Hitit yapısı altında korunan V. yapı katına ait bir oda ile çok az korunmuş vaziyette açığa çıkan VI. yapı katına ait mekân parçaları Roma yapısı tabanının hemen altında karşımıza çıkmıştır. O.T.Ç.'na tarihlediğimiz V. Kat oda duvarları kerpiçtir. Bu mekân içinde Norşuntepe çok renkli boya bezekli ç.ç. parçalarının paralelleri ele geçirilmiştir.

Sıkıştırılmış toprak ve büyük boyutlu kerpiçlerin çok kullanıldığı VI. yapı katı, höyüğümüzde İ. T. Ç. III ün son evresine tarihlenmektedir Yeşilimsi bej veya pembemsi bej renk astar üzerinde koyu renk boya bezekli çanak çömlek parçaları oldukça yoğundur.

Sondaj Kazıları

Başlangıç bölümünde belirtilen kazı programı gereği c/9 plankarede yeni bir sondaj çalışması yapılmıştır. C/9 plankaresi köylünün kazılardan önceki yıllarda inşaatları için höyüğü sıyırıp derin şevler yaratarak toprak aldıkları bir yer olduğundan başlangıçta çok dar bir alanda çalışılmış, hızlı bir tempo ile X. yapı katına kadar inilmiştir. Bu arada X. yapı katı oldukça iyi bulgularla karşımıza çıkmıştır. Alan dar olduğu için mimari açıdan doyurucu bulgu yoktur. Ancak, mevzii bir yangın ve bırakıp kaçma olayı söz konusudur. Çömlekler, kâseler iç içe ve öbekler halinde çıkarılmıştır (Resim: 5.a). Ağız kenarında karşılıklı yayvan üçgen tutamaklı kırmızı Karaz malı bir kap, sarımsı kırmızı renk hamurlu bir çömlek elde yapılmışlardır. Elde yapılmış bir siyah kâse ise Karaz tipleri için bir başka örnektir. Çark yapımı, ince cidarlı, çok iyi pişirilmiş, tannan kâse ve fincanlar genelde çok soluk kahverengi veya yeşilimsi açık gri renk hamurludurlar. Astar, hamur rengindedir (Resim: 8). X. yapı katı, ç.ç.'nin yüzde onunu teşkil eden bu tipler içinde, Norşuntepe'de olduğu gibi, zarif ayaklı olanlar çok az görülür[3].

Küçük buluntular içinde bu yapı katının en önemli buluntularından biri, siyah taştan yapılmış bir damga mühürdür (Resim : 9). Damga yüzleri dikdörtgen biçimlidir. Asıl damga yüzünde dikdörtgenin köşeleri birleştirilmiş, meydana gelen dört üçgen alan tekrar üçgen oyuklar haline getirilerek geometrik bir motif yaratılmıştır. Arka yüzde ise uzun kenarlar boyunca biri 4, diğeri 5 basamaklı iki merdiven motifi yapılmıştır. Asıl yüzdeki geometrik motif Anadolu'da çok sevilen bir motiftir. Bir hayli geç olmasına rağmen aynı motifi Konya Karahöyük'te ay biçimli alet üzerindeki mühür baskısında görmekteyiz[4].

XI. yapı katı, büyük bir kısmı açma dışında kalan sadece batı duvarı ile buna dik gelen duvarın bir kısmı görülen bir mekân, yarısı şev nedeniyle yok olmuş bir ocak ve bir fırın kazandırdı. Fırın duvarları tek sıra küçük taş ve çamur harçtan yapılmış (Plan : 2, Resim : 7). Ocağın temizlenmesi sonucu siyah renkte Karaz malı bir kâse ile bir andiron parçası açığa çıkarıldı. Kutsal ocakta kullanılan bu andironun ön yüzünde şematik bir insan yüzü işlenmiş (Resim : 11). Obsidiyen ok ucu oldukça kaba işlenmiş. Çok yakın benzerleri Norşuntepe Son Kalkolitik ok uçları.[5]

Bu yapı katında değişik tipte bızlar doğal hayvan kemiklerinden yapılarak kullanılmış (Resim : 10).

XI. yapı katı çanak çömleği genel olarak ele alındığında Karaz tipi ve samanlı yüzlü parçalar çoğunluktadır. X. yapı katında görülmeye başlayan, Tepecik, Norşuntepe, Arslantepe İ.T.Ç.I. yapı katlarında görülen saklı astar tekniğinde bezekli mallar bu yapı katında daha yoğun olarak açığa çıkarılmıştır[6].

C/9 plankaredeki XII. yapı katı çalışmaları C/10 plankarede önceki yıllar açığa çıkarılan duvar resimli mekânı tamamlayıcı bütünler vermiştir (Resim : 3). Ancak batı yamacı tahribatı burada da söz konusudur. Duvar resimli mekânın doğu duvarı C/9 da iki niş vermektedir. Ümit edildiği gibi yeni bir duvar resmi maalesef bulunamamıştır. Fakat önceki yıl açığa çıkarılan duvar resminde kullanılmış boyanın konuduğu kâse, kırık bir vaziyette bu yıl ele geçmiştir (Resim : 12). Oldukca kaba yapılmış, pişirilmemiş ortası delik bir kâse ise huni olarak kullanılmış olmalıdır. Bu katın ilginç buluntularından biri de siyah taştan yapılmış bir damga mühürdür (Resim : 13). Eşkenar dörtgen biçimlidir. Baskı yüzünde şematik bir bitki motifi vardır. Biçim olarak Değirmentepe 1981 kazılarında açığa çıkarılan bir damga mühüre çok benzer[7].

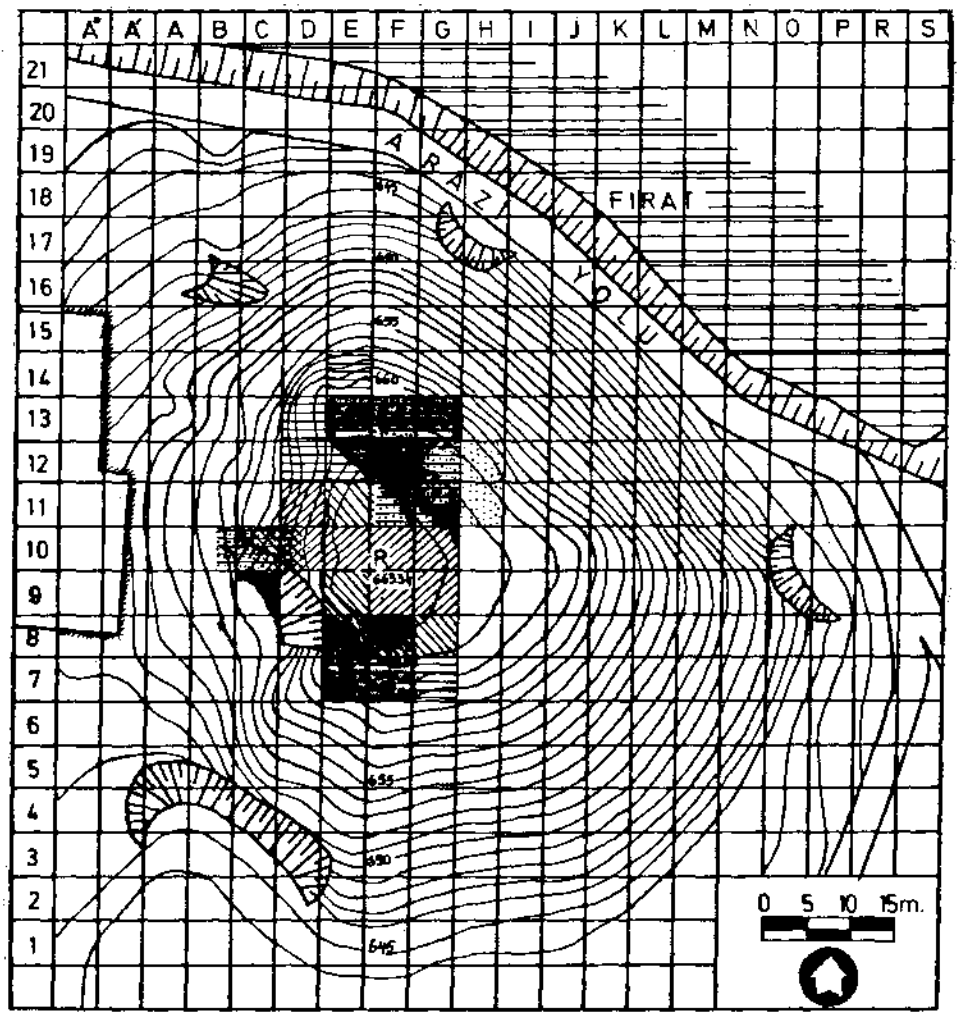
Bu yapı katının en güzel eserlerinden biri de boynuz kemiğinden yapılan bir çekiçtir. Sap deliğine dik açılan ikinci bir delik sapın sabitleştirilmesini sağlamaktadır.

Pirot Höyük 1983 kazıları oldukça kısıtlı olan ödenekle sürdürülmüştür. Bu nedenle geniş alanlarda çarpıcı sonuçlar alınamamıştır. Ancak, bizi sevindiren iki olay gerçekleşmiştir. Birincisi yapılan ikinci derinlik sondajında elde edilen stratigrafik veriler bundan önce yapılan çalışmaları çarpıcı bir şekilde doğrulamıştır. İkinci olay ise höyük üst düzleminde Bizans ve Roma Çağı yapıları kaldırılmış, II. bin araştırmaları için genişçe bir alan hazır hale getirilmiştir.

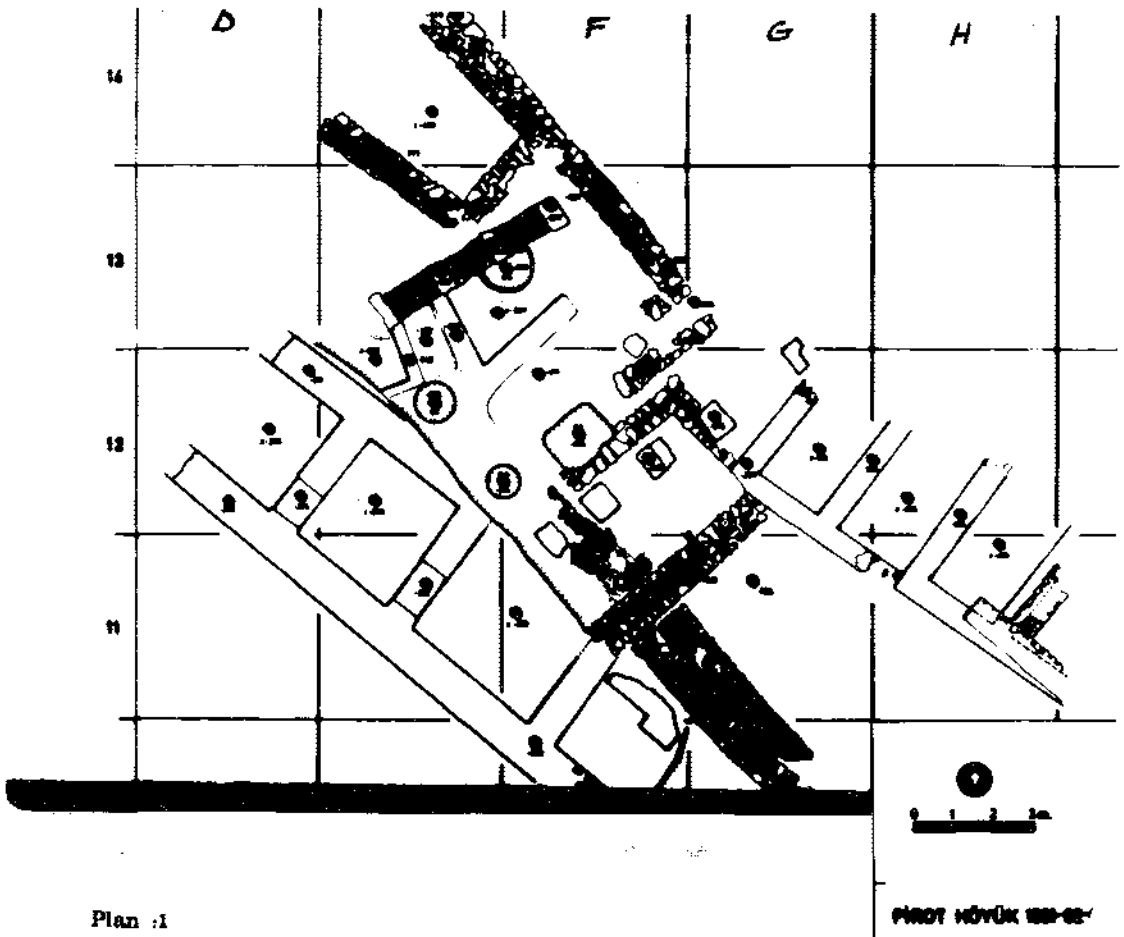
Sabrınıza teşekkür eder. Saygılar sunarım.

BİBLİYOGRAFYA

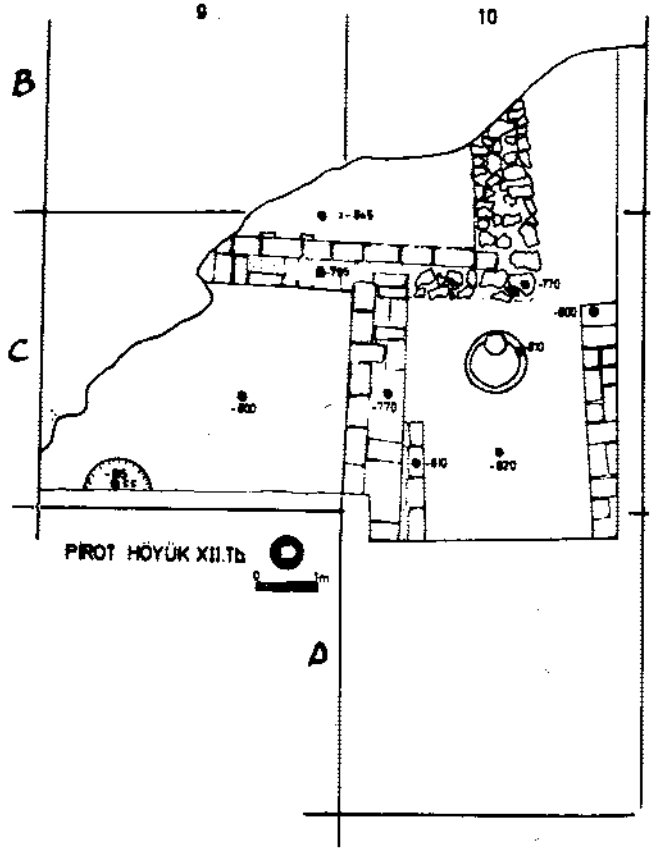
1. Hayri Ertem, *Keban Projesi 1973*, Lev. 10, 1
2. Krş. Ufuk Esin, *Keban Projesi 1969*, s. 111, Lev. 90, 2
3. Harald Hauptmann, *Keban Projesi 1974 - 75*, s. 25, Lev. 43, 8 - 9
4. Sedat Alp, *Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürleri*, Lev. 174. 535 - 175, 536/537
5. Bakınız Harald Hauptmann, *Keban Projesi 1972*, Lev. 48, 12; *Keban Projesi 1973*, Lev. 34, 10
6. Bakınız Alba Palmieri, *Scavi Nell'area Sud - Occidentale di Arslantepe*, Roma 1973, s. 152, 173, Fig. 64/3, 8, 10, 73/21; Ufuk Esin, *Keban Projesi 1972*, s. 107, lev. 72, 5; H. Hauptmann, *Keban Projesi 1970*, lev. 73/13
7. Ufuk Esin, «Değirmentepe Kazısı 1981 Yılı Sonuçları», *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, s. 41, 48, r. 9

A' Ä A B C D E F G H I J K L M N O P R S
21 20 19 18 17 16 15 14 13 12 11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1
ARAZ
FIRAT
YOLU
0 5 10 15m.
PİROT HÖYÜK
1978 Yılı çalışma alanları
1980 " " "
1981 " " "
1982 " " "
1983 " " "

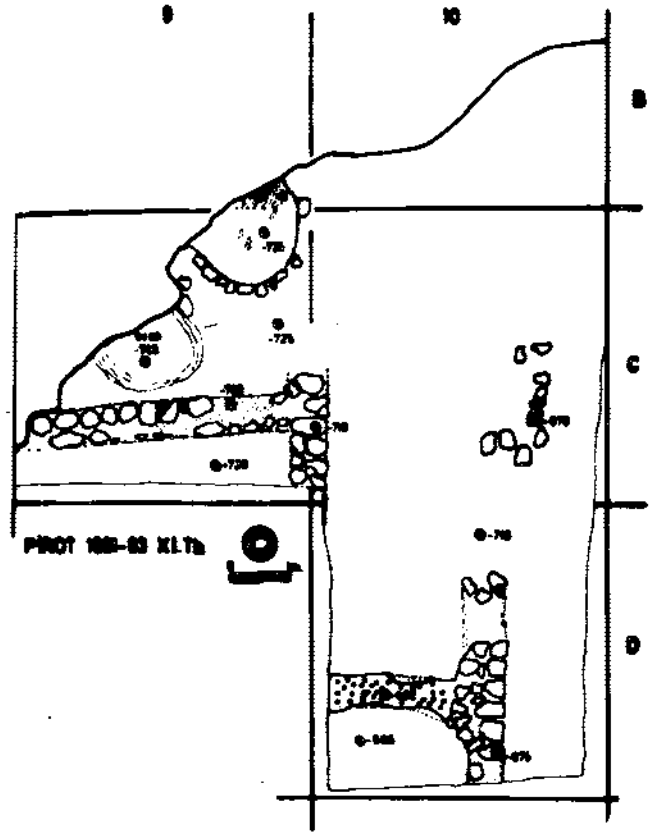
Harita : 1

Plan :1

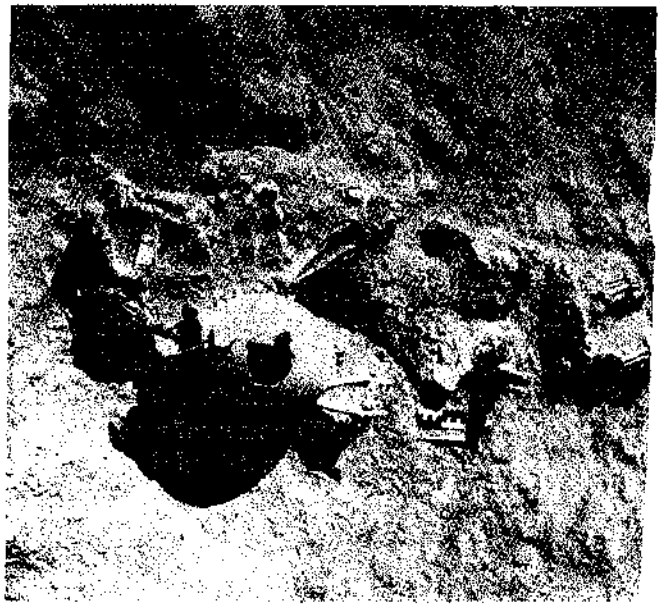
Plan : 3 — Pirot Höyük sondaj açması XII. Tb.

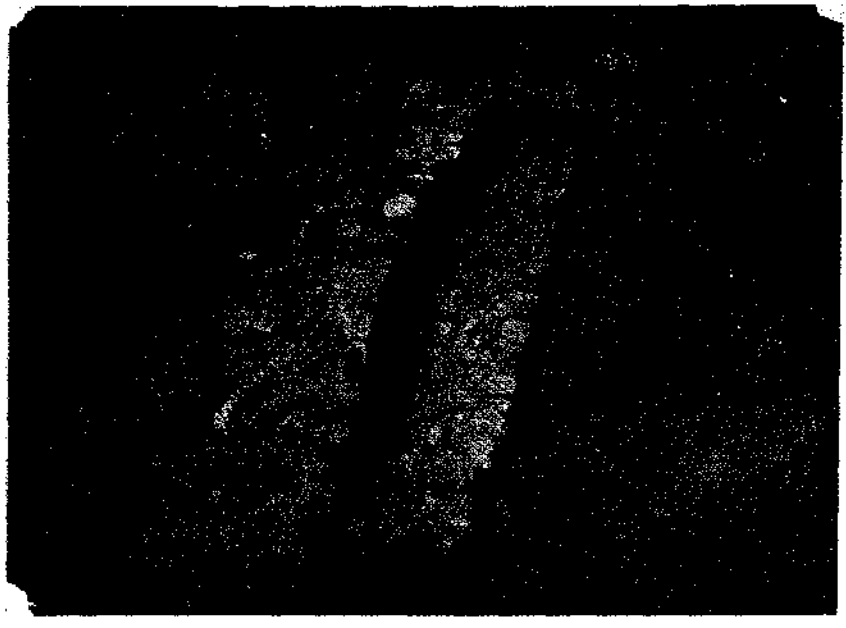
Plan : 2 — Pirot Höyük, sondaj açması XI. Tb.

Resim : 1 — E/7 - 13 Plânkarede Roma çağı taş blokaj.

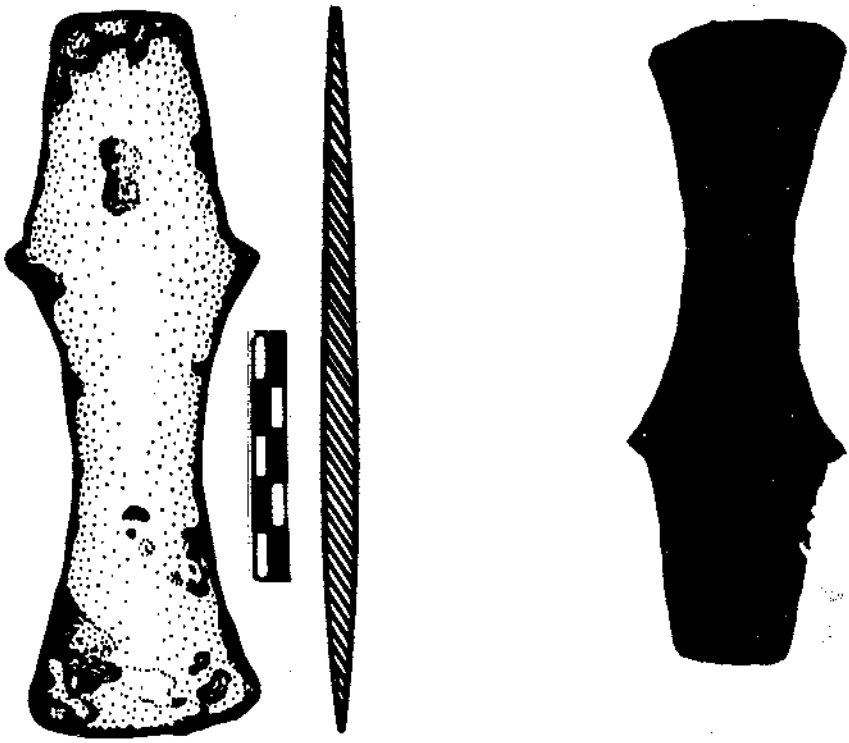
Resim : 2

Resim : 3 — Roma Çağı F - G/10 - 11 plânkare.

Resim : 4 — E/F - 12/13 plânkare, 1983 çalışmaları.

Resim : 5 — Hitit baltası.

Resim : 6 — Sondaj açması X. Tb.

Resim : 7 — Sondaj açması XI. Tb.

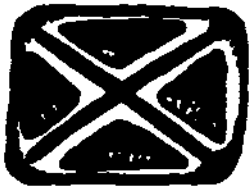
Resim : 8 — İ. T. Ç. Kase X - Tb sondaj açması.

Resim : 12 — Boya kabı İ. T. Ç. Son Kalkolitik sondaj açması, XII.

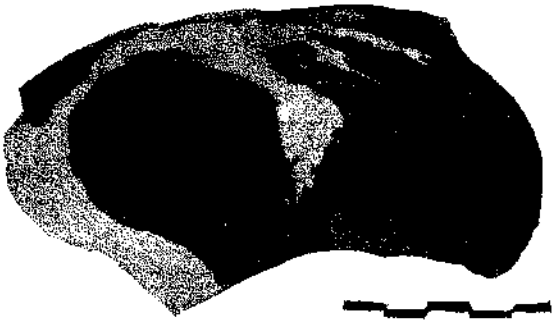

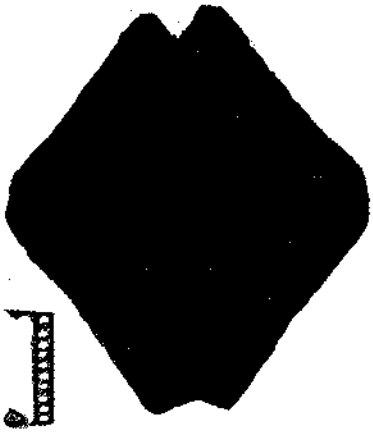
Resim : 9 — Andiron İ. T. Ç. sondaj açması XI. Tb.

Resim : 10 — Kemik biz. İ. T. Ç. XI. Tb.

Resim : 11 — Andiron İ. T. Ç. sondaj açması XI. Tb.

Resim : 13 — Damga mühür İ. T. Ç. Son Kalkolitik XII - Tb.

Resim : 13 — Damga mühür İ. T. Ç. Son Kalkolitik XII - Tb.

1983 DÖNEMİ MALATYA - KÖŞKERBABA HÖYÜK KURTARMA KAZILARI

Önder BİLGİ *

6. dönemi, 12 Ağustos ile 4 Eylül tarihleri arasında gerçekleştirilen kazılarla tamamlanan Malatya İli Merkez İlçe Eski Malatya bucağı Fırat köyü sınırları içinde yer alan Köşkerbaba Höyük 1983 kurtarma çalışmaları yüksek mimar Mehmet DANIŞMAN, mimar Ümil SİREL, desinatör Serpil BATIOĞLU, restaratör Nur KARAKAŞ ve fotoğraf uzmanı Selamet TAŞKIN'dan oluşan bir heyet tarafından yerine getirildi. Kültür ve Turizm Bakanlığı kazı temsilciliği görevi Malatya Müzesi asistanlarından Ali AKSOY tarafından üstlenildi. Gerek adı geçen heyet üyelerine, gerekse mali yönden kurtarma çalışmalarını destekleyen O.D.T.Ü. Tarihi Eserleri Kurtarma ve Değerlendirme Araştırma Merkezi Başkanlığı ile idari yönden her türlü yardımı esirgemeyen Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne içten teşekkürlerimi sunarım.

Karakaya Barajının toplayacağı göl suyu altında kalacak olması nedeniyle yeni inşa edilmekte olan demiryolu köprüsünün hemen batısında bulunan Köşkerbaba'da bu dönemde toplam 275 m^2'lik bir alanda yapılan kazılarda çalışmalar iki amaca yönelik olarak geliştirildi (Plan: 1). Birinci amaca yönelik olarak J-14 ve K-14 Plankarelerinde kazılar geliştirilerek, 1982 yılında ortaya çıkarılan ve Erken Demir Çağına tarihlenen mimari kalıntıların devamı bulunarak, Köşkerbaba Höyüğün akropol kesimindeki Demir Çağı kültür katının bugünkü durumu tamamen saptanmış oldu (Resim: 1). Ayrıca, M-10 ve M-11 plankarelerinde yapılan temizlik çalışmaları sonucunda erken Demir Çağına tarihlenen bu yapı kompleksine ait ve Fırat nehrine bakan kesimde bir taş döşemeye rastlandı.

İkinci amaca yönelik olarak J-11, J-12, J-13, K-11, K-12, K-13 ve L-11 plankarelerinde derinleşildi.

J-11, J-12, K-11, K-12 plankarelerinde yapılan kazılar sonucunda ilk defa 1981 yılında saptanmış olan ve 1982 döneminde kısmen ortaya çıkarılmış bulunan Eski Tunç Çağı III'ün 1. evresini temsil eden taş temelsiz, kerpiçten yapılmış yapının tamamı bulunarak tam planı çıkartıldı. Yapı-

(*) Doç. Dr. Önder BİLGİ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

nın J-11 plankaresine rastlayan odasında, batı duvarına bitişik sıvalı alçak bir seki ile şimdi tahrip olmuş bir fırının taban kalıntısına ve taş bir sütun kaidesine rastlandı (Resim :2). Bu odanın güney duvarının şimdi çok bozuk durum gösteren duvar boyalarına sahip olduğu gözlendi. Bu duvar boyası kalıntılarının 1982 döneminde J-12 plankaresinde ortaya çıkartılanların devamı olduğu saptandı ve bunların, yapının daha sonraki devirde kalın bir kerpiç duvarla iki ayrı mekana bölünmeden önceye ait olduğu bir kere daha anlaşıldı. Bu bölünmeden önce yapının ahşap olması muhtemel tavanını desteklemek için büyük olasılıkla ahşap bir direğin kullanıldığı biraz evvel bahsettiğimiz gayrimuntazam kenarlı, fakat düz satıhlı taş kaidenin bulunmasıyla belirlendi.

J-13 ve K-13 plankarelerinde yapılan çalışmalarda ise ilk defa 1981 yılında kısmen ortaya çıkartılmış Eski Tunç Çağı III'ün 2. evresine ait pişmemiş kerpiçten yapılmış döşemenin devamı bulunmaya çalışıldı. Bu döşemenin devamının, daha sonraki dönemlerde, yerleşmede bu seviyede yapılan mimari faaliyetler nedeniyle tahrip edilmiş olduğu görüldü (Resim : 3).

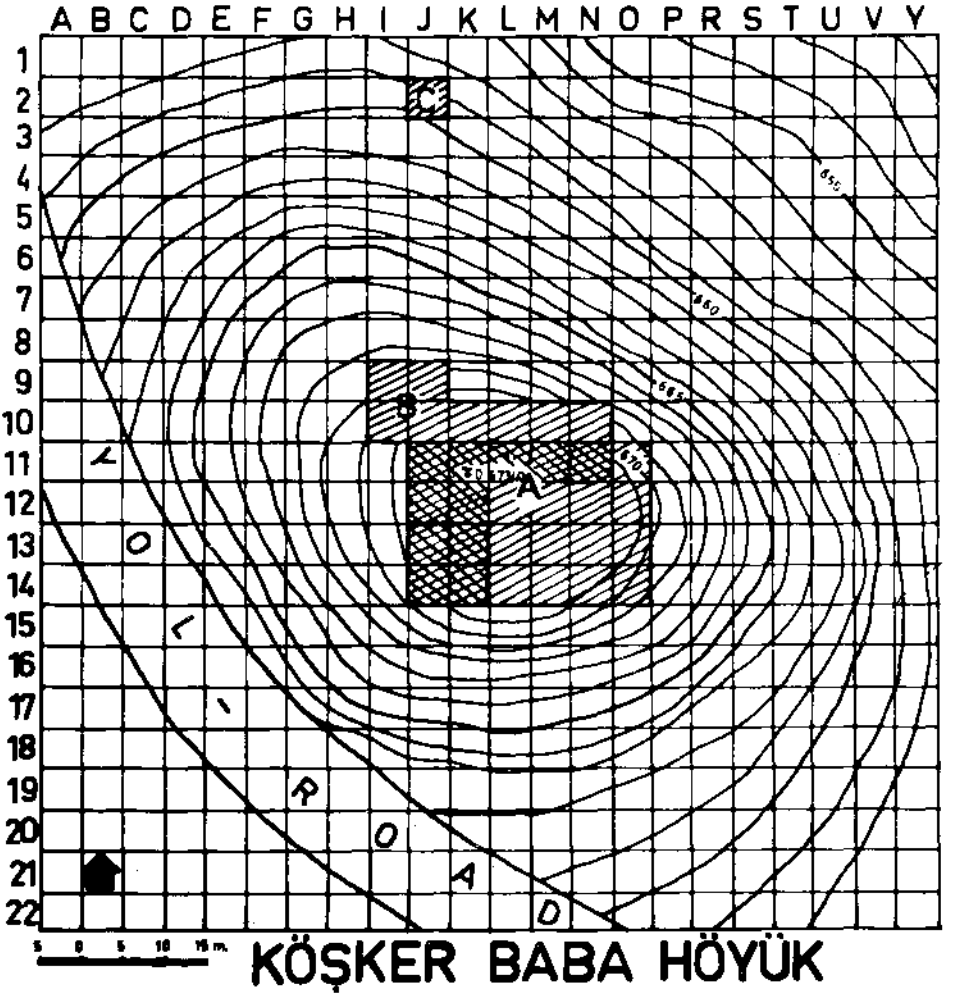
Diğer taraftan J-11, K-11 ve L-11 plankarelerinde ortaya çıkartılan Eski Tunç Çağı III'ün 1. evresine ait yapının Fırat nehrine bakan ön kesiminde derinleşilince, ilk defa 1979 yılında bir parçası ortaya çıkartılmış bulunan bir temelin devamı bulundu (Resim : 4). Steril bir kum tabakası üzerine oturan ve hafif kavisli olan bu taş temelin Eski Tunç Çağı III'ün 3. evresine ait bir çevirme veya sur duvarına ait olduğu anlaşıldı. J-11 plankaresinde, bu taş temelin hemen güney kesiminde yer alan daha ufak taşlardan örülmüş diğer bir taş temel daha saptandı ki, bu temel sur duvarının çevrelediği bir yapıya ait olmalıdır.

Eski Tunç Çağının bu evresinde, 1. ve 2. evrelerde olduğu gibi bol miktarda bezekli ve bezeksiz çanak çömlek parçalarına rastlandı. Boya bezeklilerde desenler yine geometriktir ve desenler bej renk astar üzerine siyah renk boya ile kapların üst kesimlerine uygulanmışlardır. Bazen kapların karın kesimlerinde ve bezemenin altında stilize edilmiş bağımsız motiflere de rastlanır.

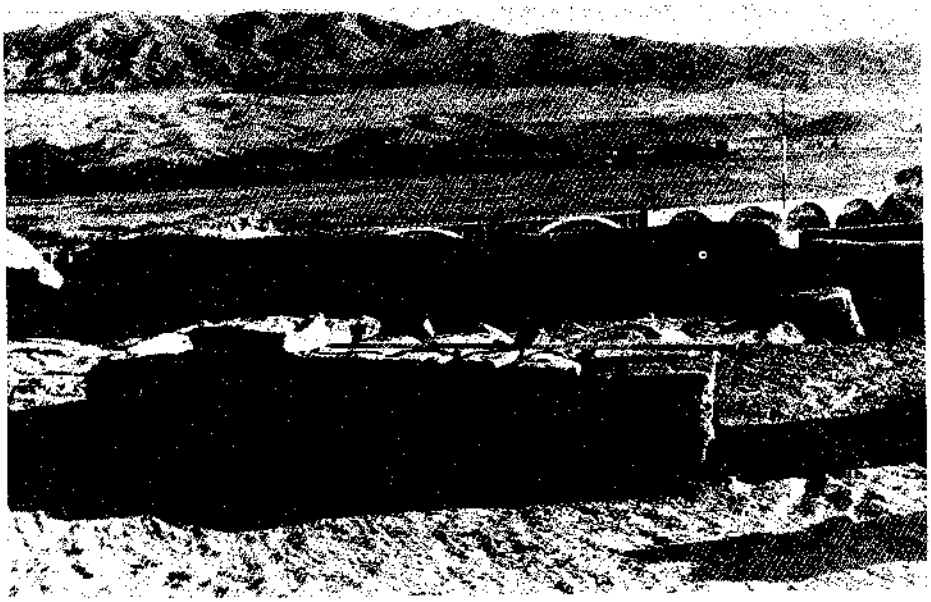
Diğer taraftan, Eski Tunç Çağı III'ün 1. evresini temsil eden oda içinde yapılan kazılar sırasında, siyah astarlı ve parlak perdahlı kaplar ile bir kapak (Resim : 6) ele geçirildi.

Bu kapların bezenmiş örnekleri de bulundu. Bu tip bir kap üzerinde, kabın ağız kenarında, muntazam aralıklarla buğday başağı biçiminde gruplanmış beyaz taşçıklarla oluşturulmuş bir desene rastlandı (Resim : 5).

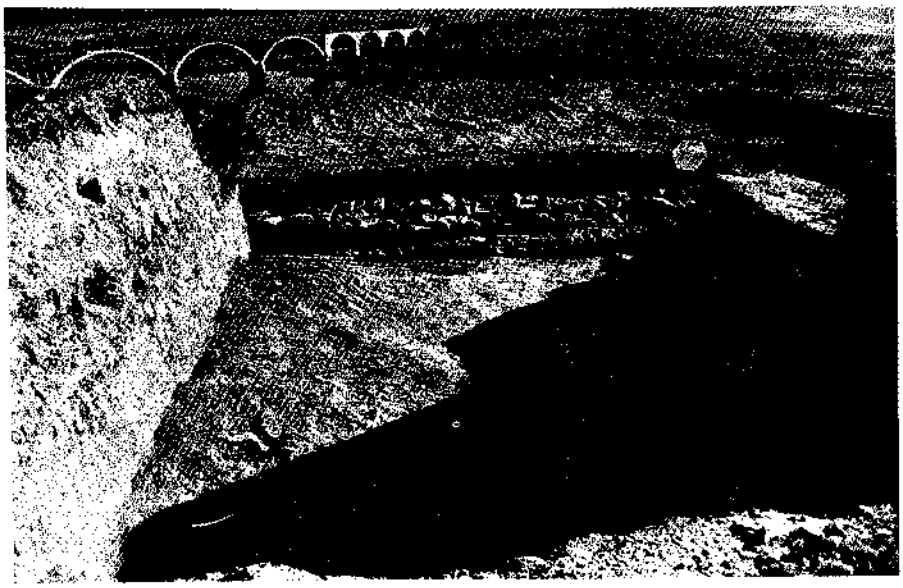
1983 döneminde yerine getirilen bu çalışmalardan sonra, 1984 dönemi için yeterli ödenek sağlandığı takdirde Köşkerbaba höyükteki kurtarma kazılarına, Eski Tunç Çağı III'ün 3. evresinde bulunan çevirme duvarının devamının ortaya çıkartılmasından sonra son verilmesi planlandı.

Köşkerbaba hüyük plânı

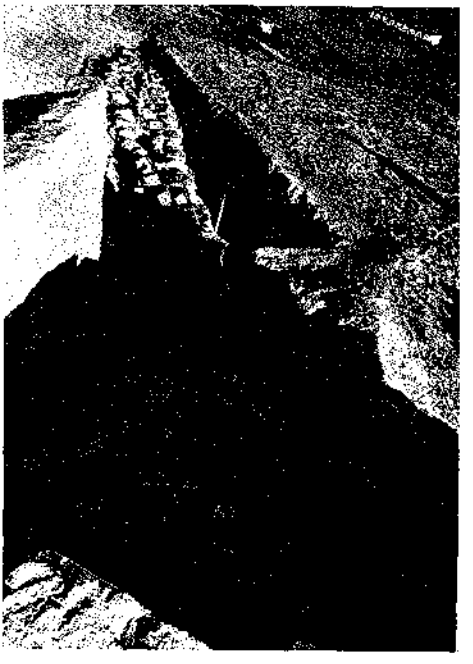
Resim : 1

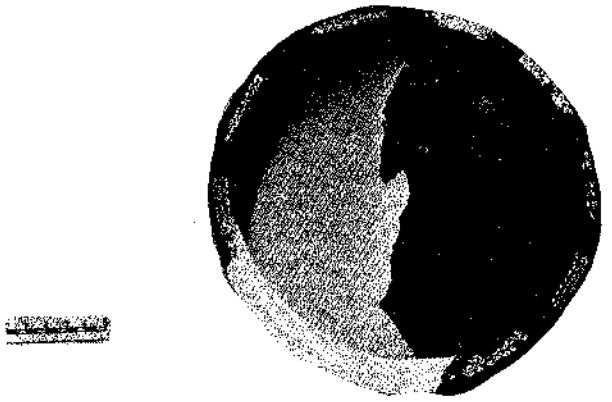
Resim : 2

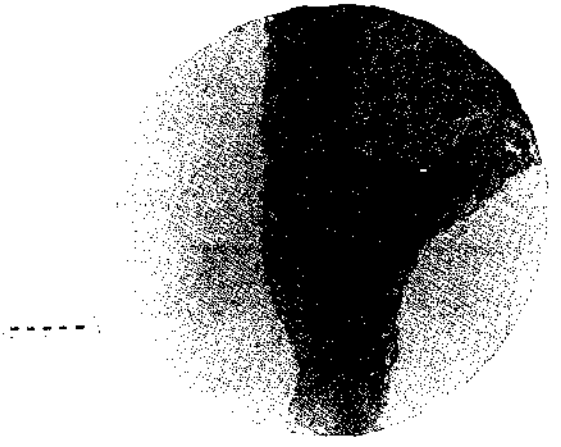
Resim : 3

Resim : 4

Resim : 5

Resim : 6

İKİZTEPE KAZILARININ 1983 DÖNEMİ SONUÇLARI

Önder BİLGİ *

İstanbul Üniversitesi ile Kültür ve Turizm Bakanlığı adına, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun da mali desteğiyle 1984 yılında da devam ettirilen sistematik İkiztepe kazıları, 31 Ağustos - 1 Ekim tarihleri arasında, yüksek mimar Mehmet DANIŞMAN, yüksek mimar Alp ÇETİNSU, desinatör Serpil BATIOĞLU, restoratör Nur KARAKAŞ, fotoğraf uzmanı Selâmet TAŞKIN ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden 12 stajyer öğrenciden oluşan bir heyet tarafından gerçekleştirildi. Samsun Müzesi asistanlarından Metin TÜRKTÜZÜN kazıda Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi olarak görev aldı. 1983 yılı İkiztepe kazılarının başarıyla tamamlanmasını sağlayan heyet üyelerine ve ayrıca gerek idari ve gerekse mali yönden her türlü desteği sağlayan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığıyla, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne huzurunuzda teşekkür ederim.

Samsun İli, Bafra İlçesi, İkiztepe Köyü sınırları içinde yer alan İkiztepe'de bu dönem çalışmaları iki amaca yönelik olarak yalnız Tepe I'deki «H» ve «D» açmalarında geliştirildi (Plan : I).

Birinci amaca yönelik olarak «H» açmasında yapılan kazılarda D-4/IV-9, IV-8, IV-7, IV-6, IV-5 ve IV-4 plankarelerinde «Geçiş Çağı» mimari tabakalarının incelenmesine devam edildi. Bu çalışmalar sonucunda D-4/IV-6 ve IV-5 plankarelerinde İkiztepe I'de «Geçiş Çağını» temsil eden I. kültür katının 2. evresine ait, D-4/IV-7, IV-6, IV-5 ve IV-4 plankarelerinde Geçiş Çağının 3. ve 4. evrelerine ait ve D-4/IV-9 ve IV-8 plankarelerinde ise Geçiş Çağının 5. evresine ait kültür kalıntılarına rastlandı. Ancak, yine bu kültür kalıntıları ahşap mimari kalıntıları içeren moloz toprağı içinde ele geçti ve mimari tabakaların kesin saptanmalarında da kesitlerden yararlanıldı.

Diğer taraftan, D-4/IV-6 ve IV-5 plankarelerinin yüzey toprağı içinde Hellenistik Çağa tarihlenen eserler bulundu. Çoğunluğu bezeksiz veya oyuk çizgi ve boya bezekli çanak çömlek parçaları (Resim : 13, 14, 15) ile bronzdan yapılmış bezekli bir pendanttan (Resim : 12) oluşan bu

(*) Doç. Dr. Önder BİLGİ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

kültür kalıntılarının, İkiztepe I'in doğu kesiminde 1975-1978 dönemlerinde «A» açmasında D-9, 8, 7, 6/IV-12, 13 plankarelerinde açığa çıkartılan anıtsal dromoslu mezarla ilgili olduğu ve mezarın yapımı sırasında tepenin bu kasiminde geçici bir iskan kurulduğu kesinlik kazandı.

İkiztepe'de 1983 döneminde ikinci amaca yönelik olarak «D» açmasında IV-12/C-18, C-19, C-20 ve D-1, D-2 plankarelerinde kazılar geliştirilerek (Resim : 1) Eski Tunç Çağı III'e tarihlenen şehirdışı mezarlığın araştırılmasına devam edildi. Toplam 125 m² lik bir alanda, 1981 döneminde durdurulan yükseklikten ortalama 75 cm. kadar derinleştirildiğinde (Resim : 2) 53 adet daha bebek, çocuk ve erişkinlere ait basit toprak tipinde mezar açığa çıkartıldı. Özellikle IV-12/C-20 plankaresinde yoğunluk gösteren bu mezarlarda yine bir oriyantasyon birliğine rastlanmadı (Resim : 4). Kazılar sırasında mezarların birbirlerine yakın olarak veya hemen birbirlerinin üzerinde ortaya çıkmalarından mezarlığın uzun bir süre kullanılmış olduğu belirlendi. Mezarlığın uzun süre ile kullanılmış olduğu, diğer taraftan, tüm iskeletlerin yanında sık sık tahrip edilmiş olanlarına da rastlanılmasıyla anlaşıldı. Daha sonra ölen bir birey için açılan mezar çukurunda, eski bir gömüte rastlanılmışsa bu eski gömütün kemikleri ya tahribata uğramış, ya da kısmen bir araya toplanmış ve hatta varsa hediyesine bile dokunulmayıp olduğu gibi bırakılmıştır. Bu durumdan da, İkiztepe'de bu çağda yaşamış olan insanların yeni ölenlerini eski gömüterin bulunduğu yere, hatırlayamayacakları kadar uzun bir zaman geçtikten sonra gömdükleri ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, bu insanların atalarına fazla bir saygı duymadıkları ve ölülerini mezarlıkta eski gömütlerin yer aldığı herhangi bir yere açtıkları çukurlara bıraktıkları izlenimi doğmaktadır. Ölü gömme gelenekleri böyle bir durum gösterse bile mezarlığın çok uzun bir süre kullanılmış olduğu, 1975 yılından beri geliştirilen çalışmalar sırasında mezarların yüzey seviyesinden 30 cm. ile 3 m. arasında değişen seviyelerde ortaya çıkartılmış olmalarından açıkça anlaşılmaktadır. Ancak, mezar kot seviyeleri arasında görülen bu kadar değişik yüksekliklerin, sadece zaman farkından ileri gelmeyip, mezarlığın yer aldığı Tepe I'in o zamanki formu sonucunda meydana geldiği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu arada, 1981 dönemi kazıları sonucunda ortaya çıkartılan iskeletler üzerindeki genel çalışmalar tamamlandı. Batı Almanya Mainz Üniversitesi öğretim elemanlarından U. Wittwer-Backofen tarafından yapılan bu çalışmalar sonucunda toplam 222 adet iskelet incelendi. Bunlardan 3'ünün cenin, 50'sinin bebek, 31'inin çocuk, 35'inin ergin, 42'sinin yetişkin, 53'ünün olgun ve 8'inin de yaşlılara ait olduğu saptandı. Cinsiyetleri saptanabilen 123 iskeletten 55'inin kadınlara, 68'inin de erkeklere ait ol-

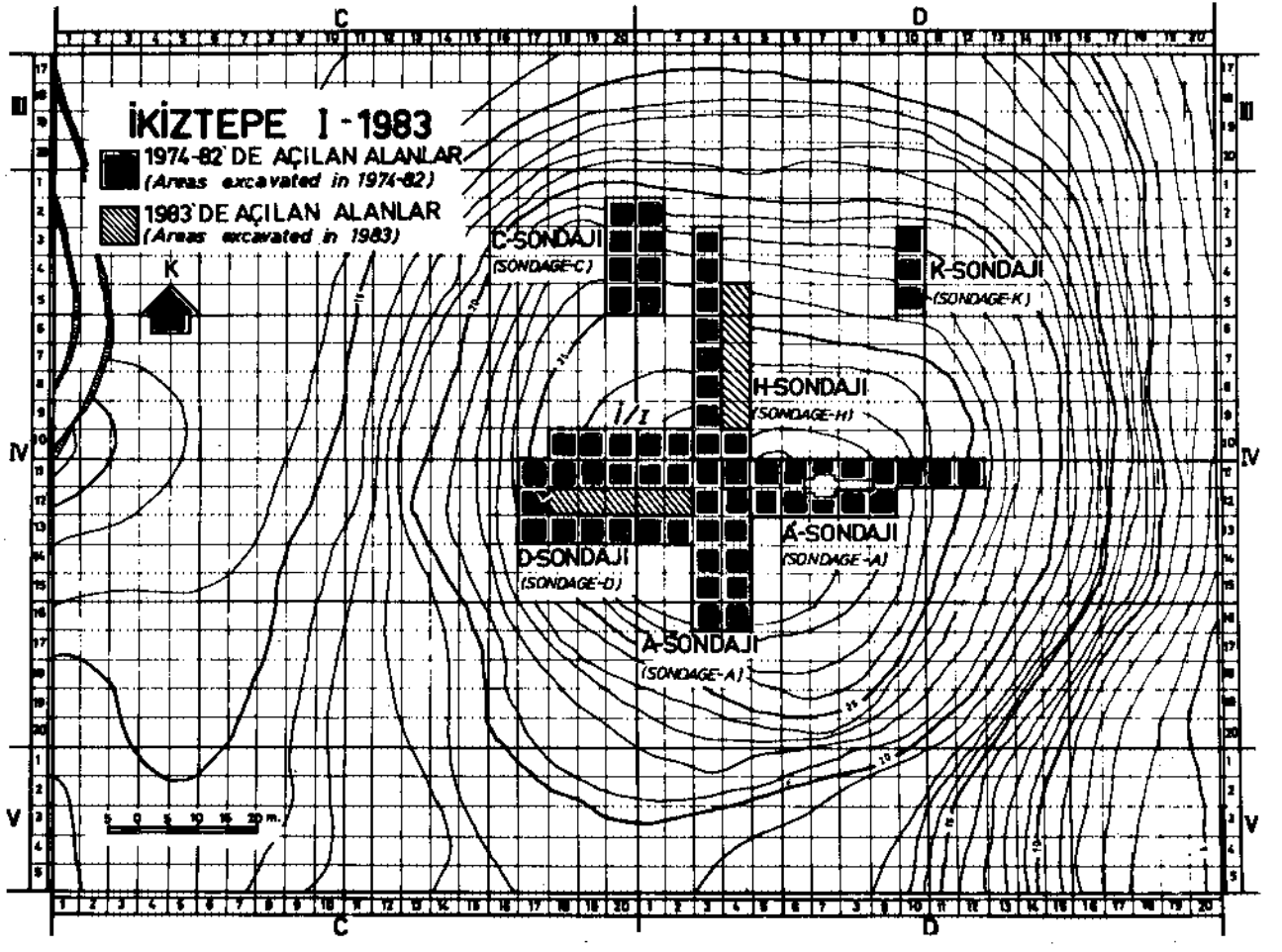
duğu belirlendi. Bu çalışmaların ortaya koyduğu en ilginç sonuç ise İkiztepe'de Eski Tunç Çağı III'de ikamet etmiş olan insanlardan, genel olarak 60 yaş kabul edilen yaşlılık sınırının üzerinde yaşamış olanlarına rastlanmış olmasıdır.

Bu mezarlarda yine bol miktarda hediyeler ele geçirildi (Resim : 3). Hediyelerin çoğunluğunu yine bronz eserlerin teşkil ettiği görüldü. Hediyeler içinde en ilginç grubu mızrak uçları oluşturur (Resim : 11). Bunlar en az üç ana grupta toplanır. Bronzdan yapılmış diğer hediyeleri zıpkınlar, bıçaklar, spatulalar, spiral kabza sapı gibi aletlerle başlı iğne, bilezik, yüzük gibi takılar veya dörtlü spiralden oluşmuş plakalar gibi eserler teşkil eder. Ayrıca, hayvan kemiğinden yapılmış küçük mahmuzlar, serpantinden veya fritten yapılmış kolyeler (Resim : 10) hediye olarak mezarlarda bulundu. Mezarlarda ender de olsa pişmiş toprak kaplara da rastlandı. Tek tip formu içeren bu kaplar mezarda daima ölünün bacakları arasına bırakılmış olarak ele geçirildi. Buna karşın, mızrak uçları iskeletlerin başları ve omuzlarına paralel veya göğüsleri üzerine bırakılmış olarak bulundu. Diğer taraftan, dörtlü spiral plakalar ölülerin elinde ele geçirildi. Bundan da bu eserlerin kemer tokalarından ziyade dinsel semboller olduğu açıklık kazandı.

1983 kazı dönemi sonunda sayıları 300'ü aşan bu mezarların, gelecek yıllarda yapılması planlanan kazılarla birlikte 500'ü bulacağı anlaşılmaktadır ki, bu sayıda gömüt içeren bir mezarlığın Anadolu'da hatta Önasya'da ünik olduğu anlaşılmaktadır. İskeletler üzerinde yapılacak ayrıntılı çalışmalardan da, ki bu çalışmalar yoğun bir şekilde yürütülmektedir. Anadolu'nun bu kesiminde M.Ö. III. bin yılının son çeyreğinde yaşamış olan insanların ırklarının saptanmasına çalışılacaktır.

Öte yandan, bu mezarların İkiztepe'de Eski Tunç Çağı II kültür katının içinde bulunmaları nedeniyle, İkiztepe I'de II. kültür katını oluşturan Eski Tunç Çağı II kültür katının değişik mimari tabakalarına ait eserler toplandı. Bunlar arasında ekseriyeti yine ağırşaklarla, tezgah ağırlıkları oluşturur ki, bunlar da İkiztepe'de de yoğun bir dokuma sanayinin varlığını ortaya koyarlar. Diğer buluntuları insan figürleri (Resim : 6), kemikten yapılmış iğneler ve deliciler (Resim : 8), boynuzdan (Resim : 7) veya taştan yapılmış baltalar (Resim : 9), çakmaktaşından yapılmış kesiciler ile bronzdan hilal biçimli bir takı ve elde yapılmış bezeksiz veya oyuk çizgi veya yiv bezekli bej veya siyah renk astarlı ve iyi perdahlı çanak çömlekler (Resim : 5) oluşturur.

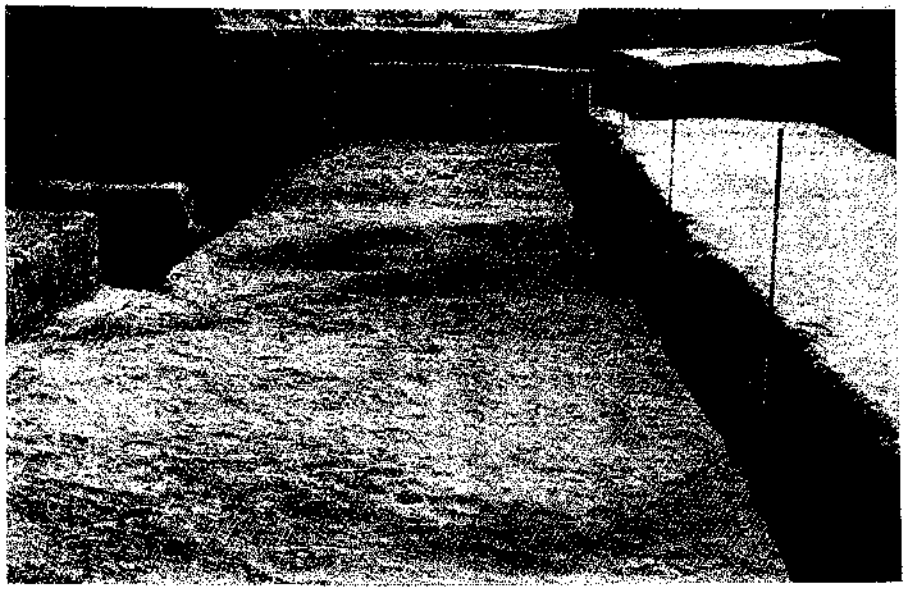
Bu eserler moloz toprağı içinde ve ölülerin gömülmeleri sırasında büyük tahribata uğramış bastırılmış topraktan yapılmış ve yangın geçirmiş tabanlar üzerinde ele geçirildi. Bu tabanları çevreleyen mimari elemanlar, yani duvarlar ahşaptan yapılıp sıvanmış oldukları için kazılar sırasında yalnız pisé adı verilen sıva parçalarına rastlandı. Mekanların oluşturulmasında kullanılan ahşap dikmelerin toprak içine gömülmedikleri de duvarların varlığını belirtecek muntazam sıralar halinde kazık deliklerine rastlanmamasından anlaşıldı. Bundan da İkiztepe'de ahşaptan inşa edilmiş olduğu anlaşılan yapıların duvarlarının, ahşap yatay hatıllara dikey hatılların bağlanmasıyla inşa edildiği saptandı. Önümüzdeki dönemlerde Eski Tunç Çağı mezarlığının dışında kalan alanlarda geliştirilecek kazılarda, bu ahşap yapılar hakkında daha ayrıntılı bilgiler sağlanacağı ümit edilmektedir.

İKİZTEPE I - 1983
1974-82 DE AÇILAN ALANLAR
(Areas excavated in 1974-82)
1983 DE AÇILAN ALANLAR
(Areas excavated in 1983)
K
C-SONDAJI
(SONDAGE-C)
K-SONDAJI
(SONDAGE-K)
H-SONDAJI
(SONDAGE-H)
I/I
A-SONDAJI
(SONDAGE-A)
D-SONDAJI
(SONDAGE-D)
A-SONDAJI
(SONDAGE-A)
C
D
III
IV
V
5 0 5 10 15 20 m.

Plân : 1

Resim : 1

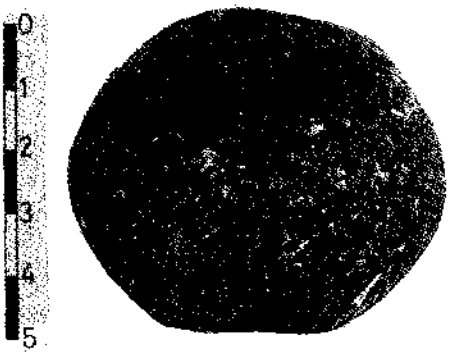
Resim : 2

Resim : 3

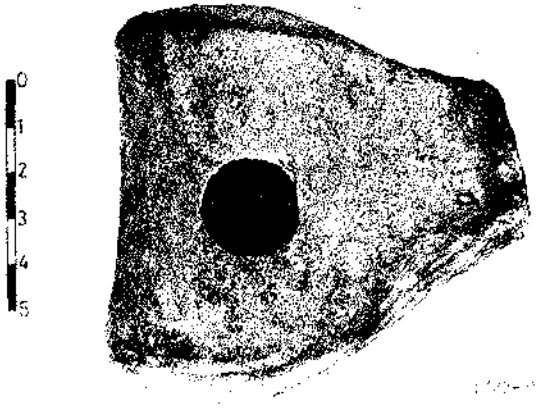
Resim : 4

Resim : 5

Resim : 6

Resim : 7

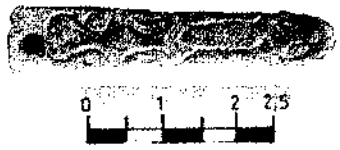
Resim : 8

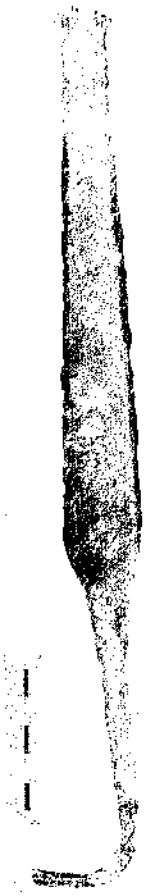
Resim : 9

Resim : 10

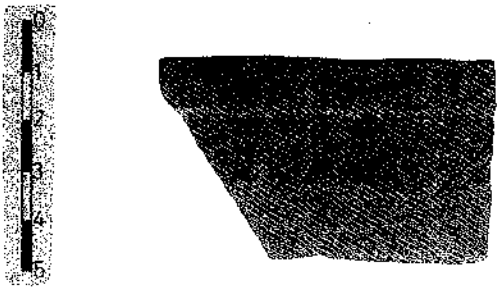
Resim : 12

Resim : 11

Resim : 13

Resim : 14

Resim : 15

THE 1983 SEASON AT GRITILLE

Richard S. ELLIS *

The third season of excavations at Gritille took place between June 9th and August 14th, 1983; the actual excavation lasted from June 14th to August 8th. The site plan shows the location of the various excavation areas.

Our investigation of the mediaeval settlement at Gritille continued in Operations 11, 25, 26, 27, and 31, on the top of the mound. Judging from the pottery and coins found in earlier seasons, the accupation of the site ended roughly A. D. 1250. In 1981 and 1982 we uncovered parts of a fortification wall; another section of that wall was found in 1983, in Operation 25, to the south of the previous remains. we had hoped that the work in Operation 25 would show the connection between this wall and the structures inside it, thus giving a better indication of the date of the construction and use of the fortifications. While shortage of time prevented achievement of this aim, it became clear that the wall was no longer in use during the last phase of occupation, although it still stood in places. The area just within the wall was full of ashes dumped from ovens or kilns in nearby operations, and had apparently at some time been the scene of industrial activity.

In all, five phases of mediaeval occupation seem to be represented in the material that has been excavated so far. The second phase from the top consists of well-built, well-preserved houses with stone foundations and plaster floors. A cobbled street some 2 m. wide separated two areas of houses.

In 1982 the chief feature that dated to what we had been calling the «pre-mediaeval» or «Hellenistic» period of occupation was a gigantic pit on the east edge of the mound, in Operations 12 and 16. In this pit were found masses of coarse, chaff-tempered pottery that were tentatively identified as belonging to the period from the third to first centuries B. C. In 1983 more of the same pit was excavated in Operation 12; the same kind of pottery was found. The pit appears to have been

(*) Prof. Richard ELLIS Bryn Mawr College Öğretim Üyesi.

the kind of hole that modern villagers dig in the sides of ancient mounds, to obtain either mud for making bricks or fertilizer to put on their fields. The hole was eventually abandoned and gradually filled with trash.

In eddition to the pit, the 1983 season produced the first remains of this period found in situ. A brief excavation in Operation 28, on the south slope of the mound, uncovered a series of substantial walls of stone, mud-brick, and baked brick. A large, elaborately-plastered silo had been dug into the slope of the mound at some time after the walls were built; to judge from the pottery associated with the silo, the whole sequence of structures represents a fairly brief span of time.

Comparison of the pottery of this «Hellenistic» period with that found at other sites in the area would seem to show that the pottery from Operation 28 is Hellenistic in date, although it is cruder than the fine ware generally associated with that period. The same pottery appeared in the big pit, but in addition the pit contained material that is probably to be dated earlier, to the fifth and fourth centuries B.C. Although during that period the area around Gritille was part of the Persian Empire, so far nothing found at the site shows Persian cultural affinities or the presence of a foreign ruling group.

Three seasons of work have so far produced no clear evidence that Gritille was occupied between the early second millennium and the fifth century B.C. The settlement of the third millennium B.C., on the other hand, is very well attested by stratified deposits. Unfortunately, the remains of the settlement had been badly cut up by pits, so that little coherent architecture or other evidence for the activities that were carried on at the site was preserved. In 1983 some fragments of walls with stone foundations and mud brick superstructures were found in Operations 12 and 29. More inetresting, however, was the appearance in Operation 12 of the supplement to something first seen in 1981. In that year, the corner of what seemed to be a shallow plastered basin was found in Operation 1; it was full of pieces of carbonized wood. The feature, only part of which was in the trench, appeared to be a fire-place, for cooking or some industrial purpose. In 1983 Operation 12 was extended into the area of the former Operation 1, and it developed that the «fire-place» had in fact been the corner of a large rectangular room, with a clay bench along one wall. The charred wood is apparently the remains of roof beams that have collapsed onto the floor. The floor itself showed a very strange series of round, reddish spots, about 10 cm. in diameter. The spots seem to have been arranged in circular patterns; it is not yet clear whether they are the remains of holes in which posts once stood, or whether they were intended simply as decorative spots on the floor.

In 1982, during the course of a survey carried out in the vicinity of Gritille, a thick scatter of third millennium potsherds was discovered about 100 m. south of the mound. we hoped that this might be the remains of a suburb or subsidiary settlement and that it might yield information of kinds that can no longer be found on the main site. Some small soundings were therefore made in the area in 1983. The results were disappointing; if there had been a settlement there, all coherent architecture and evidence of activities had been destroyed by plowing during the last 4000 years. The only identifiable feature was a large oval pit, completely filled with potsherds. The operation yielded a large quantity of interesting third millennium pottery, but little other information.

The existence of a settlement of the pre-pottery Neolithic period, probably dating between 6500 and 6000 B.C., was revealed during the last two days of the 1981 season. In 1982 we had reached levels of this period over a fairly large area in Operations 16, 17, and 24, but penetrated into them only slightly. In 1983, therefore, we continued excavation in the same areas, as well as in Operation 29, next to 24. The Neolithic remains recovered included many chipped stone artifacts, animal bones, and other traces of human activity. Well-preserved architectural remains also were recovered. The structures are of mud without stone foundations. It is not always clear whether they were made of rammed clay or mud-bricks. One corner of a room was revealed in Operation 16, as was a thick wall that must have been a division between two parts of the settlement. In Operation 29 we found a small room with a pit in one corner and a small podium in another. The equipment of the people of this settlement shows similarities to that found at a series of sites in an area stretching from Palestine to western Iraq to Anatolia somewhat to the north of Gritille. The culture is often called «PPNB-related,» after the first representative of it to be described, the «Pre-Pottery Neolithic B» of Jericho in Palestine. Pottery was not quite unknown, however; in addition to some fragments of stone bowls we discovered one dark-surfaced sherd. The assemblage also includes a number of the small spherical, lenticular, and conical objects that are usually interpreted as tokens or counters for recording information. A number of fired-clay figurines were found. These include representations of animals, mostly of indeterminate species; some triangular shapes which two punctures probably meant for eyes and parallels found elsewhere indicate represent people, probably women; a human figure with a featureless, pointed head and arms bent forward; and a seated figurine that has a small round head with two punctures for eyes, a long thin neck and torso, and heavy legs crossed one over the other. It has no arms or sexual charac-

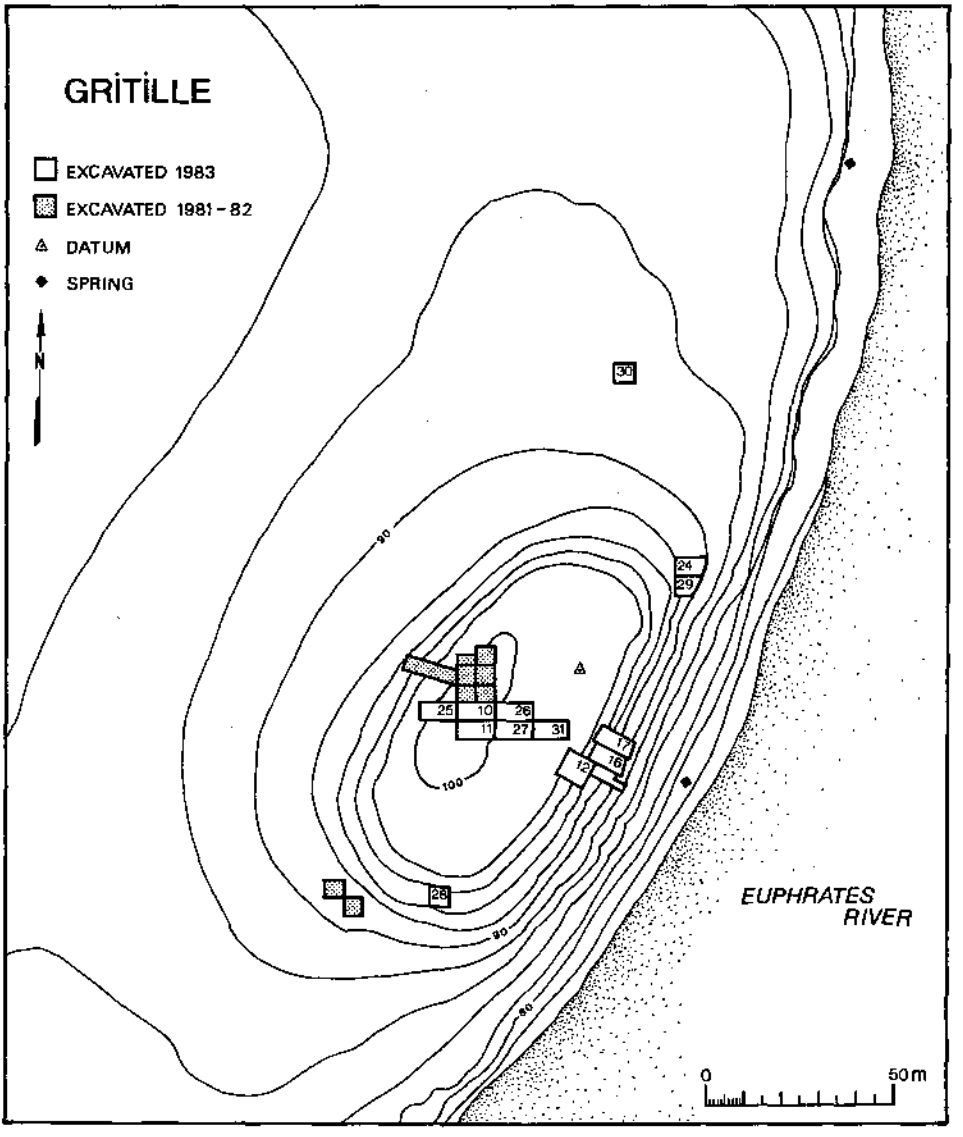
teristics, but two faint scars on the leg and chest suggest that some object, now missing, once rested on the lap. Should this object have been a child, the figurine might have depicted a mother. Among the other classes of artifacts or samples recovered are many animal bones and seed remains; these are being analyzed to gain information about the dietary habits of the inhabitants of the Neolithic settlement. That settlement is dated by two carbon samples from Operation 16 to 7860 ± 80 B.P. and 7770 ± 150 B.P.

The survey of the vicinity of Gritille continued in 1983; it has now covered most of the area within about 5 km. of the site; thirty sites of various sizes and ages have been noted. None seem to be as old as the Neolithic settlement at Gritille itself. The Palaeolithic remains that were found in earlier years have since been investigated by a group of German archaeologists; they seem to represent not actual living sites but collections of artifacts carried by water from where their makers left them to where they were discovered. Two sites can be classed as Chalcolithic; they show cultural relationships with the Uruk culture of the fourth millennium B.C., of which the center was in southern Mesopotamia. One site probably dates from early in the third millennium B.C., and another (the one near Gritille, mentioned above) from a few centuries later. About seven sites belong to late Roman or early Byzantine times; this is a period that does not seem to be represented on the main mound. Several of the outlying sites are mediaeval in date. The Roman and mediaeval sites are located farther from the river than the earlier ones; there probably was some change in the pattern of agricultural activity in those periods. In 1984 we hope to make soundings in one or more of the small outlying sites, to discover their chronological and economic relationship to Gritille.

The results of the 1983 season at Gritille show that the site will repay our efforts in some ways that were only hinted at in earlier years. This is particularly true of the Neolithic levels, which were barely touched in the first two years, but which now prove to include well-preserved architecture and many indications of the activities of the ancient inhabitants. The 1984 season, our last, is to be longer than any previous one, to give us the best chance to fulfill our goals of discovering what we can about the people of this area in ancient times, how they lived, and how their life changed.

Note:

As in former years, the project was sponsored by Bryn Mawr College with the cooperation of the Department of Classics of the University of North Carolina. The field staff came from a number of different institutions; it was almost twice as large in 1983 as in previous years due to the large amount of recording and analysis that was part of the summer's work. Financial support was provided by a gifts-and-matching grant from the National Endowment for the Humanities (RO-20394-82), and by donations from the Metropolitan Museum of Art and from a number of private donors. I would like to express my gratitude and that of the entire Gritille staff for the generosity of the friends and supporters who have made our work possible. Our thanks are also due to the Director-General of Antiquities and Museums and to officials of his department, and to all the archaeological, civil, and military officials of Adiyaman Province. Finally, we owe a special debt of thanks to His Excellency Mr. Robert Strausz-Hupé, the American Ambassador in Ankara, and to Dr. and Mrs. Gary Leiser, for their extraordinarily generous assistance.

GRİTİLLE
EXCAVATED 1983
EXCAVATED 1981 - 82
DATUM
SPRING
N
30
24
29
25
10
26
11
27
31
12
13
28
90
100
80
EUPHRATES
RIVER
0
50m

EXCAVATIONS AT ARSLANTEPE, 1983

Alba PALMIERI *

During the 1983 campaign at Arslantepe the excavations were carried out in two different parts of the south-western area of the hüyük, corresponding to distinct altimetrical zones on the slopes. On the upper zone the work continued on those stratified levels which have already been referred to a long nearly continuous sequence from Period VI A (that is the Late Uruk-influenced Horizon) to the end of the Early Bronze Age. On the lover area the purpose of the investigations was initially to get a better knowledge of the settlement belonging to the Late Chalcolithic Horizon (that is Period VII). However, following the exposure of a fortification structure datable to the end of the Early Bronze Age, the excavation was centred on this building.

In the main stratigraphic sequence, the earliest levels reached in 1983 belong to Period VI B, attributable to E.B.I., for which a series of C14 dates have been obtained at Arslantepe, ranging from 3000 to 2800 B.C.

Of particular interest in this period are the stratigraphic relations between the Horizon characterized by Red-Black Burnished Ware, linked to the East Anatolian-Transcausian cultural tradition, and the Horizon distinguished by Reserved Slip Ware which appears to develop from the similar production of the preceding aspect showing Late Uruk influence.

The stratigraphic sequence documented in 1983 confirms that one of the two main VIB levels, in which up to now Red-Black Ware appear exclusively, directly precedes the other in which a late variety of Reserved slip ware is widely predominant. These data have implications as to the early presence in the Malatya area of groups using Red-Black ware. They also indicate a discontinuity, at least on the Arslantepe site between the Late Uruk-influenced Horizon and the Late Reserved Slip Ware Horizon.

As for the building layout, new parts both of Building V, belonging to the lower level, and of the settlement of the upper level were brought to light.

(*) Prof. Alba PALMIERI, Roma Üniversitesi Paletnoloji Enstitüsü Öğretim Üyesi.

Building V appears as an elongated structure, consisting of the lenghtwise arrangement of two rectangular rooms 7.30 by 2.60 metres, which are connected by two small communicating rooms, 2.60 metres wide, provided with benches along the walls. One of the latter rooms has two axial entrances from the outside. The peculiar character of this building is stressed by the presence of buttresses along the outside perimeter and by the floor of the two larger rectangular rooms, made of untempered mud-bricks, covered with plaster.

The Red-Black Burnished Ware found in situ as a result of a fire, include large jars with cylindrical neck, simple bowls and numerous jars characterized by a marked junction of the necks and by small handles, which are somewhat similar to the Nahcevan lugs typical of East Anatolia and Transcaucasia (fig. 1).

The material found in this structure also include a fragment of baked clay statuette and a crescent pendant made of clay too.

As mentioned above, the overlying level characterized by Reserved Slip Ware, is formed by a settlement destroyed by fire and fairly widely preserved. The buildings are separated by narrow streets to which access is also obtained by means of steps the slope had an heavier gradient. The general impression is that of a unitary planning. The clay features inside the dwellings include benches, avens, shallow pits as well as typical circular hearths with a small rimmed concavity in the centre.

The mud-brick walls have stone foundations, while the streets generally have the floor prepared by means of pebbles and sherds. The material in situ is particularly interesting also as far as paleobotanical and faunal data are concerned. Indeed, there are indications of domestic storage of cereals and at least of grape consumption, if not definitely of vine cultivation.

In some open areas consisting of a narrow stret, crossed by a water chaunel and an adjoining courtyard, probably provide with a wooden rooging, remains of slaughtered animals consisting of cattle, sheep and goats, were found.

The most recent pottery finds confirm that belong to a cultural horizon which links Arslantepe to Hassek, Norşuntepe and Taşkun Mevkii. Among the wheel-made wares, the commonest shapes are necked jars, mostly with reserved slip decoration, often consisting of complex decorative motifs, and various Plain Simple Ware bowls.

Two new shapes are illustrated by a reserved slip footed basin (fig. 2) and a footed bowl fig. 3) which is particularly comparable to some specimens found at Hassek. Small four-lugged footed jars, which recall Ninevite 5 examples, few fragments of painted pottery and some sponted jars are also present. The hand-made Red-Black Burnished Ware is represented by a few bowls and by pots with lugs on the rim.

Among the metal objects, a pin of an already known type and chisels, two of which with a still preserved wooden handle, have been found' Also large flint blades commonly appear in this level.

The successive building levels appear to have been disturbed by numerous pits. It has not yet been possible, therefore, to correlate them on the entire excavated area, so that up to now we only have localized sequences.

Onelevel, cleared in two continguous squares, marks the reappearance of predominant Red-Black Ware of the East Anatolian type. In addition to remains of decayed wooden material, this level revealed a double line of post-holes indicating a building tecnique of northern and north-eastern tradition, now well known in various sites of the Keban area.

In more southern squares, a room had been built using the remains of some walls of a house belonging to the previous level.

Among the materials we can point out the fragments of a cylindrical stand and of a jar with an incised decoration for which we can find the best comparisons at Pulur, in the Keban area.

In successive stratigraphic units, the incised stands appear together with painted pottery of the type found at Gelinciktepe. Said units consist essentially of pits and of peculiar circular structures with sunken mud floors, probably originally delimited by timber walls. Some of these structures contained secondary human burials. It is noteworthy that one of them of particularly small size (about 1.80 m. in diameter); appeared to contain what seems to be the burial of a dog, with a line of stones and traces of vegetal matting. Above the animal a large goat horn was probably intended as an offering. This find, for the time being can only be seen as an interesting curiosity since at present we know so little about the general characterization of the Gelincik cultural aspect.

The painted pottery of this period shows very simple decorative motifs mainly consisting of chevrons or hatched triangles (fig. 4).

Although certain elements, such as ladders, triangles hanging on the inner rim, swatikas, establish a link with some of the E.B. I - II painted wares of the Keban area, we must point out that the Gelincik aspect, which seems to be limited to the Malatya region, is in contrast for its semplicity with the rich painted pottery of Keban.

In the upper part of the pit stratum, together with the typical Gelincik pottery, fragments of small jars with a painted band consisting of hatched triangles alternating with dots, have been found, which can be strictly compared to some Norsuntepe materials (fig. 5). These connections probably indicate that at the end of EB II the conditions were developing for the unitary production of the painted pottery which in E. B. III was to characterize the Malatya - Elazığ area.

As regards the latter period, E. B. III, during the 1983 campaign the better preserved of the two subterranean round houses found in 1982, was completely excavated. A flight of few steps, bordered by two slightly curved raised edges, leads from the inside up to the entrance on the level of the outer surface.

Substantial town walls (fig. 6), datable to the same period, have been brought to light, for about 35 metres, on the lower part of the slope, where it had been built cutting the Late Chalcolithic deposits. The basic structure, which appear to have been used throughout several building phases, sonsists of a stone wall directly adhering to the cut. An outer mud - brick wall ran along it; such wall, after collapsing, appears to have been reused as the back - wall of a large quadrangular room, dug out into the tickness of the crumbled mud bricks. In the final building phase, after the room had been destroyed by fire, what seems to be a semi - circular rampart was directly placed against the main stone wall. (fig. 7)

In the debris of the room, typical EB III Red - Black Burnished and painted potsherds were found.

A fragment of a jar with a highly pronounced nose - lug with incised decoration can be noted.

Although the EB III fortification walls of Arslantepe may represent a development of the tradition of walled towns, which are already documented at Tepecik, Norşuntepe and Tülintepe during EB I and II, these walls give new indications as to the central role that the site may have played once again in that period.

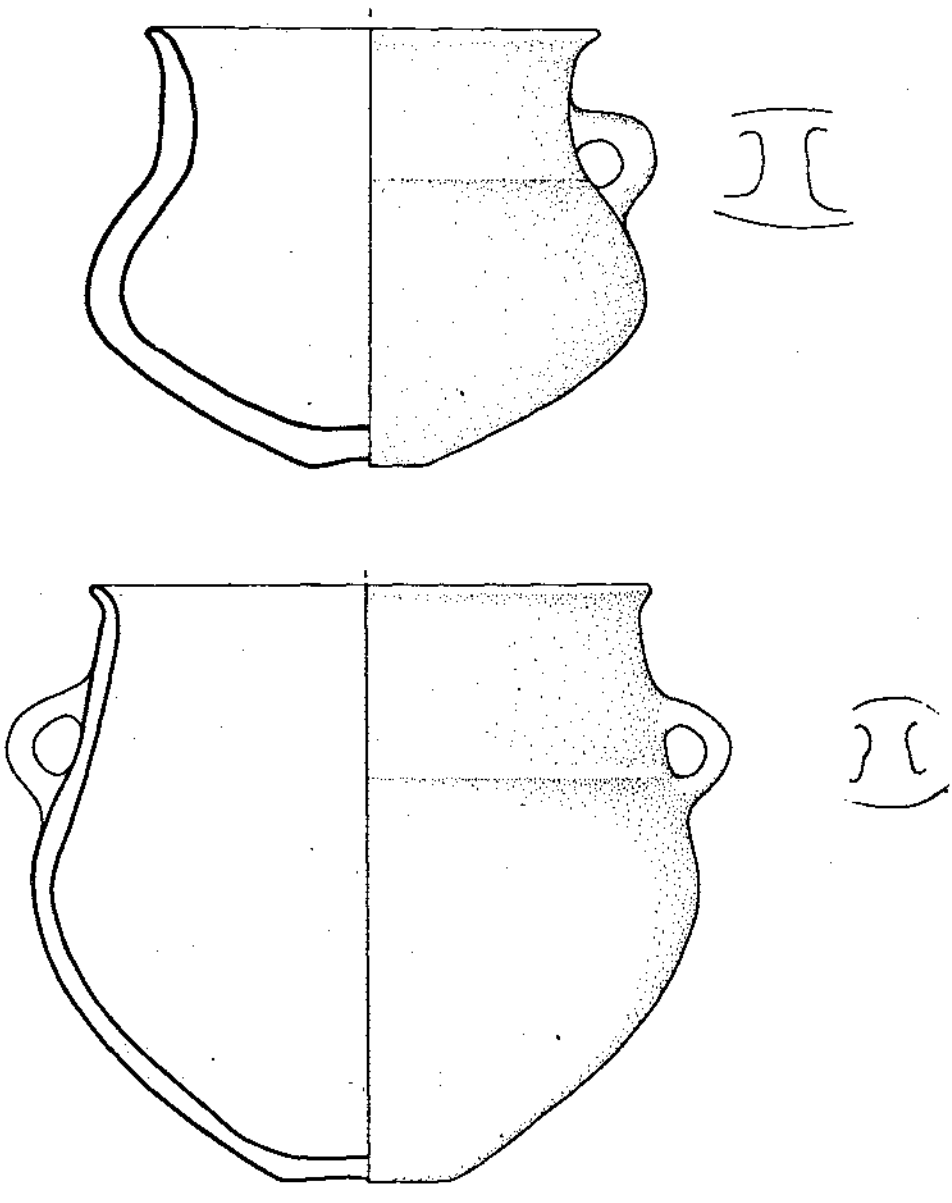

Fig. : 1

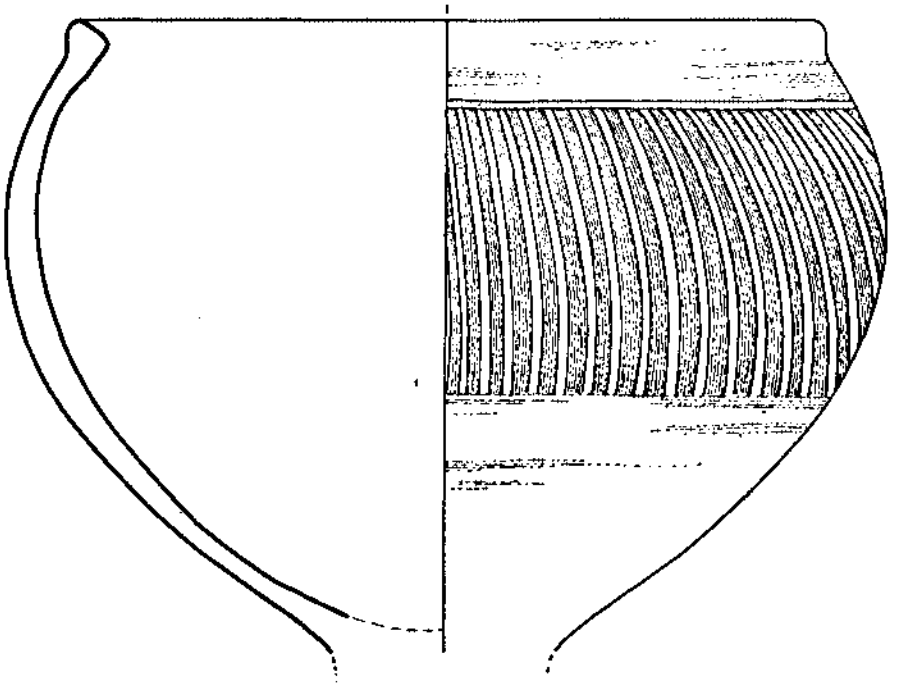
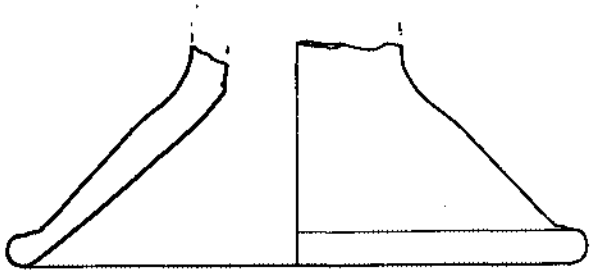

Fig. : 2

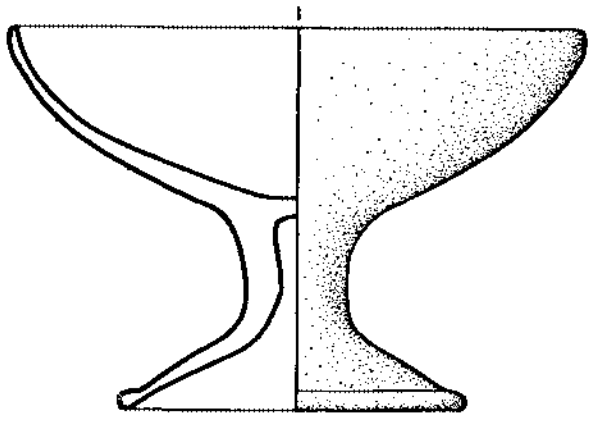

Fig. : 3

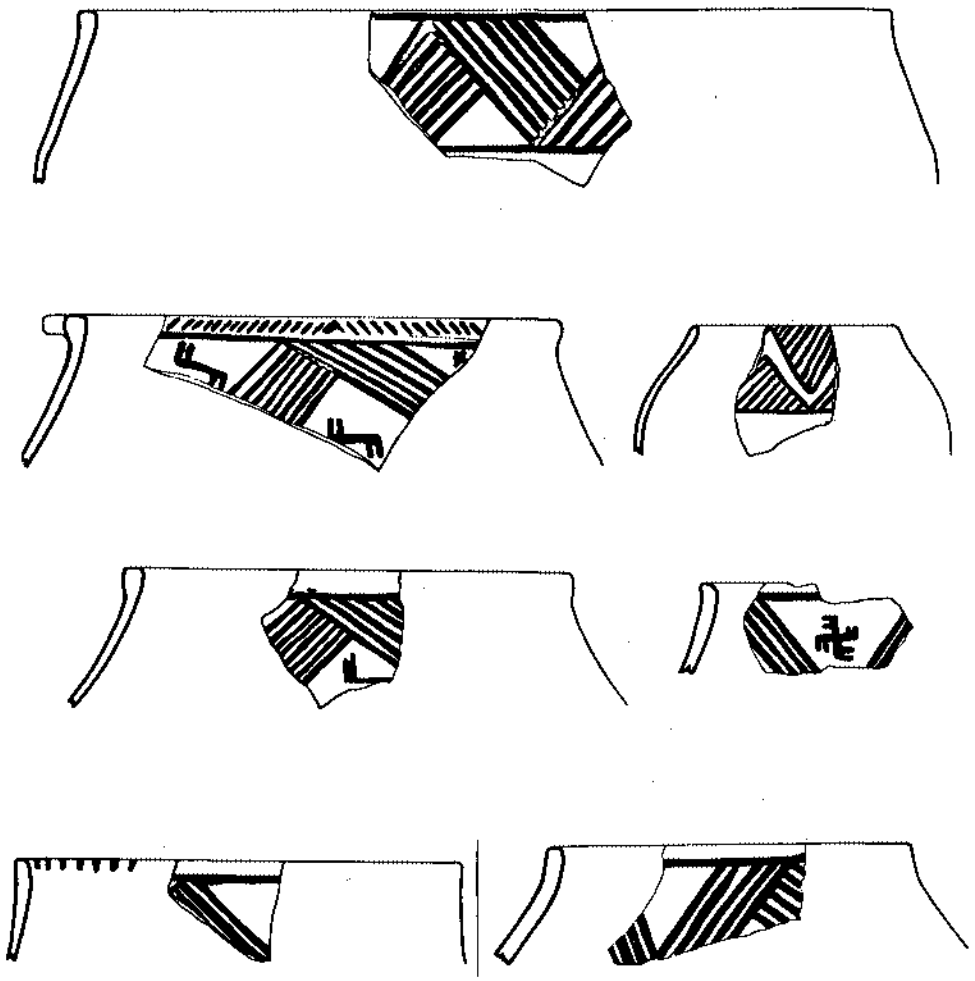

Fig. : 4

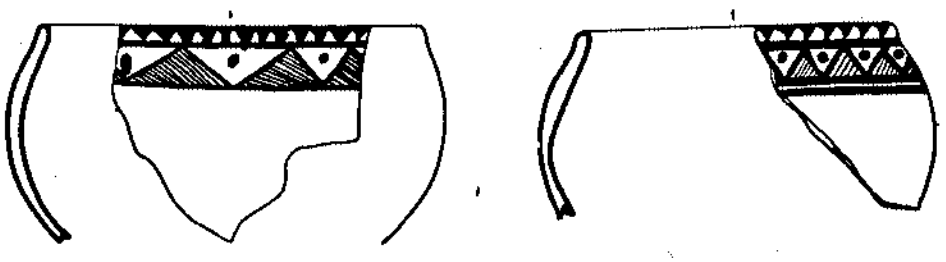

Fig. : 5

Fig. : 6

Fig. : 7

HARRAN — 1983

Nurettin YARDIMCI *

Harran Urfa'nın 44 km. güneydoğusunda yer almaktadır. Yeni ismi Altınbaşak, tarihteki ismi ise Harran'dır. Kültür ve Turizm Bakanlığı adına başkanlığım altında, danışman Prof Dr. Nimet Özgüç, Urfa Müzesi Müdürü Adnan Mısır, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü uzmanlarından Sabri Kızıltan, Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü uzmanlarından Zeynep Kızıltan, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü uzmanlarından Coşkun Tütüncü ve topoğraf Tahir Koyuncu'dan oluşan heyet 26/11/1983 - 28/12/1983 tarihleri arasında yüzey araştırması, topoğrafik plan çalışması ve sondajlar yapmıştır.

Harran ovası bilindiği gibi yüzlerce iskân yerinin bulunduğu münbit bir ovadır. Tarihin ilk çağlarından beri iskân görmüştür. M. Ö. 18. yüzyıla ait Mari tabletlerinden birinde Harran ay mabedinde bir antlaşma imzalandığı öğrenilmiştir. Hitit Kralı Şuppiluliuma ile Mitanni Kralı Mativaza arasındaki antlaşma Harran Sin tanrısı ile Şamaş adına imzalanmıştır.

Assur Kralı Adadnirari (M. Ö. 1310 - 1280) Harran Kalesini zaptetmiştir. Harran M. Ö. 610 yıllarında Uman-manda kavimleri tarafından tahrip edilmiş, M. Ö. 530'da Perslerin M. Ö. 2. yüzyıl sonunda da Büyük İskender idaresindeki batılıların eline geçmiştir. Harran Yunanlılarla, Perslerin, Romalılarla Partların, Bizanslılarla Sasanilerin çatışmalarında savaş alanı haline gelmiştir.

İslâm devrinde Emeviler zamanında kısa bir süre başkent olmuştur. (II. Mervan zamanında) 12 - 13. yüzyılda özellikle Eyyubiler devrinde gelişmiş ve büyük bir şehir haline gelmiştir.

İslâm kültür hayatında Harran'ın önemi çok büyüktür. Birçok filozof ve bilim adamı yetiştirmiştir. 910 - 1081 tarihlerinde kuzeyde yeralan Edessa, şimdiki Urfa'da Haçlı kontluğu hüküm sürmüşse de, Harran hiçbir zaman Haçlıların eline düşmemiştir. 1260 tarihinde şehir Moğollar tarafından işgal edilmiş ve yakılıp yıkılmıştır. Harran bu istiladan sonra bir daha eski durumuna gelemeyip, yerine Urfa gelişme kaydetmeye başlamıştır.

(*) Dr. Nurettin YARDIMCI Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü

Harran kuzey-güney doğrultusunda 1300 m. doğu-batı doğrultusunda 1000 m. olan elips şeklinde bir sur duvarı ile çevrilidir. Uzunluğu bazı araştırmacılara göre 3943 m. bazılarına göre ise 3965 m. dir. Yaklaşık 4 km. uzunluğundaki sur duvarı yer yer yüksekliğini 5 m. kadar yükseltmektedir. Özellikle kuzey kesimde çok iyi muhafaza edilmiştir. Sur üzerinde 6 kapı mevcuttur.

Kuzeyde, Anadolu Kapısı,

Doğuda, Aslanlı Kapı ve Bağdat Kapısı, Musul Kapısı,

Güneyde, Rakka kapısı,

Batıda, Halep Kapısı bulunmaktadır.

Bu kapılardan Halep Kapısı restore edilmiştir ve Urfa - Harran şosesi buraya kadar gelmektedir. Halep Kapısından geçerek devam eden Harran stabilize yolu höyük üzerinden geçerek iç kaleye kadar uzanmaktadır.

Harran'ın diğer önemli eserlerinden olan Büyük Cami şehir merkezinde yer almaktadır, doğu girişi su kanalları, şadırvanı, minaresi ve mihrabı ayakta kalmıştır. (Minarenin mevcut yüksekliği yaklaşık 40 m. olup, buranın rasathane olarak da kullanıldığı söylenmektedir). Bunun dışındaki kısımlar yıkık durumdadır.

Şehrin doğusunda iyi korunmuş iç kale mevcuttur. Kuzey kesimi hariç hemen hemen ayakta ve iyi durumdadır. Dikdörtgen bir plan vermektedir. Köşelerinde kuleler mevcuttur. Yapım tarihi hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Hitit - Asur ve yeni Babil devrinde de kullanıldığı sanılmaktadır (Asur devrinde ASUR - NASİRPAL ile ASUR - BANİPAL zamanı ve yeni Babilde NABONİD devrinde önem kazanmıştır). Muhtemelen Sin tapınağı da burada bulunmaktadır. Temizlik çalışmalarının yapıldığı bu yerde zamanla üstten dökülen taş, toprak ve molozlar dış surun üst seviyesine kadar birikmiş durumda idi ve tüm kale çevresi bu durumda idi. Öncelikle doğu ve güney kulesi arasında yer alan Bağdat Kapısı ve çevresi temizlendi. Düşmüş taşlar ileride yapılacak restorasyon çalışmaları için yerlerinde düzenlendi. Diğer molozlar sur dışına çıkarıldı. Tüm kale çevresi ile batı ve güney kulelerinin iç temizliği yapıldı.

Şehir merkezine yakın bugünkü ova seviyesinden 20 - 25 m. yükseklikteki höyük çeşitli zamanlarda iskân yeri olarak kullanılmıştır. Bugün höyüğün üzerinde değişik tarihlerde yapılmış, bina ve müştemilâtları harap durumdadır. Ayrıca lojman olarak kullanılan bir yapıda mevcuttur. Höyük üzerinde yer yer tahrip ve çöküntüler görülmektedir. Ayrıca yol açılması sırasında dozerin tahrip ettiği bazı mimari kalıntılar da görülmekte, yapılan yüzey araştırması sırasında toplanan malzemenin değerlendirilmesinde Harran Höyüğünün M. Ö. 3. binden M. S. 13. yüzyıla kadar sürekli iskân gördüğü anlaşılmaktadır.

Harran'a değişik zamanlarda birçok tarihçi seyyah ve araştırmacı gelmiştir. Bunların en sonuncusu S. Rice'dır 1952'de iki hafta, 1956 da üç hafta süren kazılar yapmıştır.

Ve bu kısa süreli çalışmaları sırasında Büyük Cami avlusunda şimdi Urfa Müzesinde teşhir edilmekte olan Nabonid stellerini bulmuştur.

Sondaj çalışmalarına gelince;

Höyüğün tepe noktasında 10 x 10 m. boyutlarında A. sondajı ile bunun 60 m. kuzeyinde yamaç üzerinde yine 10 x 10 boyutunda B. sondajında çalışıldı.

A. SONDAJI: Açmanın kuzey-güney istikâmetinde uzanan altı tuğla, üzeri bastırılmış topraktan bir duvar görüldü. Bu duvarın batı yönünde 1.05 cm. bir kapı girişi geniş bir mekâna açılmakta ise de bu kesim 5 m. çapında yeni dönemin tahribine uğramıştır. Yaklaşık açmada 2 m. inilmesine rağmen buradaki tahrip devam etmekte idi. Kuzey kesimde yanyana iki oda görülmektedir. Uzun duvarın bitişiğindeki oda 3.10 x 3.15 m. boyutunda olup 75 cm. bir kapı girişi bulunmaktadır. Bu oda tabanında bir de ocak mevcuttur. Hemen yanında ise 2.70 x 4.90 cm. boyutunda üçüncü bir oda vardır. Mevcut duvarlarda ise kapı görülmemiştir. Bu odanın güneyinde ise doğudan girişi olan (75 cm) 3.75 x 2.95 cm. boyutunda bir mekân daha görülmektedir. Bu oda içinde düzgün bir taş dizisi görülmekte ise de belki üst kat çıkışı olabilir diyebiliriz. Ancak derinleşme sonucu anlayabileceğiz. Açmanın güney kesimindeki 5. oda (3.10 x 2.10 cm) girişi mevcut planda belli olmayıp doğu duvarında düzgün ve iyi izlenebilen kerpiç yapısı görünmektedir. Genelde açmanın oda planları kare olup, iyi korunmuş duvar kalınlıkları 50 - 60 cm. arasında değişmekte, duvar yükseklikleri ise yer yer 30 cm. ile 1 m. arasında bulunmaktadır.

B. SONDAJI: Bu alandaki çalışmada çimli yüzey toprağının hemen altında I. tabakaya ait mimari kalıntılar gün ışığına çıkmıştır. Tam olarak plan vermeyen büyükçe bir eve ait dikdörtgen ve kare 12 odadan oluşan bu yapının iki katlı olduğu alt katının mutfak, kiler, tandır odası olarak kullanıldığı çıkan basamak, çanak çömlek ve diğer buluntulardan tahmin edilmektedir. Yaklaşık 2 m. kotuna inilen bu tabakada duvarlar 26 x 26 x 6 cm. veya 27 x 27 x 6 cm. boyutlarındaki çift sıra kare tuğlalarla örülmüştür. Yaklaşık 1 m. yükseklikten sonra ise tuğla duvar aynı ebatlardaki kerpiç ile örülüdür. Kerpiç araları bastırılmış çamur ile sıvalıdır. Ayrıca duvarların iç yüzleri çamur sıvalı ve beyaz badanalıdır. Tabanlar genellikle sıkıştırılmış topraktır. Sadece kuzey kenarına yakın bir mekanın tabanı düzgün kesme taşlarla döşenmiş fakat zamanla taşlar söküldüğü için sadece taşların oturduğu harçlı taban bulunmuştur. Tabanlarda

yer yer tuğla da kullanılmıştır. Odalar içinde podyumlar küçük nişler ocak ve tandır içleri görülür. Ayrıca tüm oda tabanları aynı kodda olmayıp bir veya iki basamakla çıkılan değişik kodlardadır. Odalardan beşinin kapı yerleri belli olup 80 cm. genişliktedir. Kapıların yan söve taşları bazı yerlerde yüksekliklerinin 1.50 m. yükseklikte olduğu görülmektedir. Büyük bir kenarı batı kenarı içinde kalan dikdörgen bir mekanda kapı sövesinin hemen ortasında basamak yükseklikleri 4 sıra tuğladan oluşan merdivene ait 4 adet basamak bulunmuştur. Odalardan hiçbirinde pencere izine rastlanmamıştır. Bu tabakada özellikle tandırlı oda, ve ona bitişik merdivenli oda tabanında bol miktarda çanak çömlek tüm kaplar ve sikkelere rastlanmıştır.

Diğer buluntular: A ve B sondajlarında 1. tabakada bol miktarda ç. ç.,cam eser sikke ve çeşitli küçük buluntulara rastlanmıştır.

Çanak çömlek: Her iki sondajda da bulunan çanak çömlek kendi içinde sırlı ve sırsız olmak üzere iki gruba ayrılıyor.

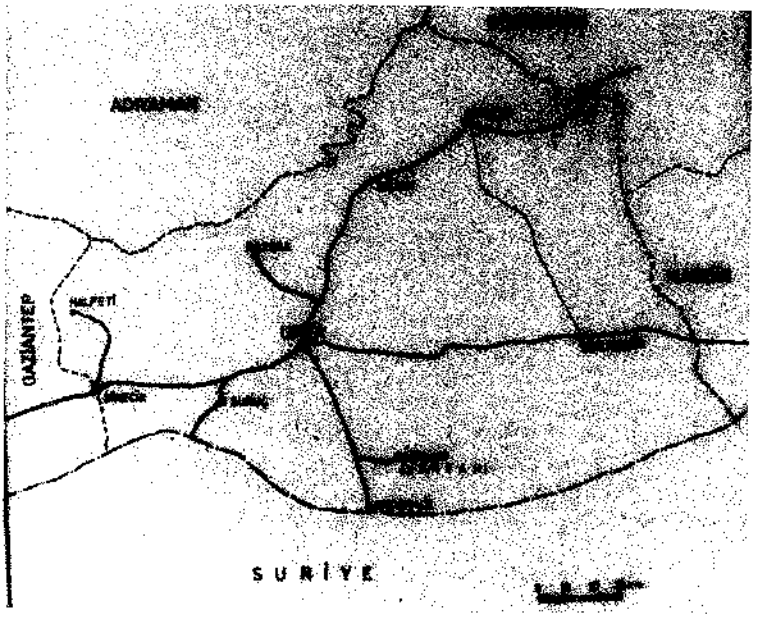
Sırsız çanak çömlek: Açık bej, kirli beyaz renkte, ince taneli astarsız ve perdahsız. İri mutfak kapları, yayvan çanaklar, çift kulplu çömlekler, iri gövdeli uzun boyunlu üç kulplu küpler bu grubu oluşturur.

Sırlı çanak çömlek: Sırlı çanak çömlek ise kendi içinde birkaç grup oluşturmaktadır. **Firuze** denen düz mavi renkte içi dışı sırlı kâse, vazo, testi, kandil ve sehpa parçaları görülür. **Lüsterler** ise hafif yayvan ve çan şeklindeki kâseler açık mavi sırlı olup, lacivert ve kahverengi desen ve yazılarla bezenmiştir. **Sgrafitto**'lar ise yayvan kâse parçalarından ibarettir.

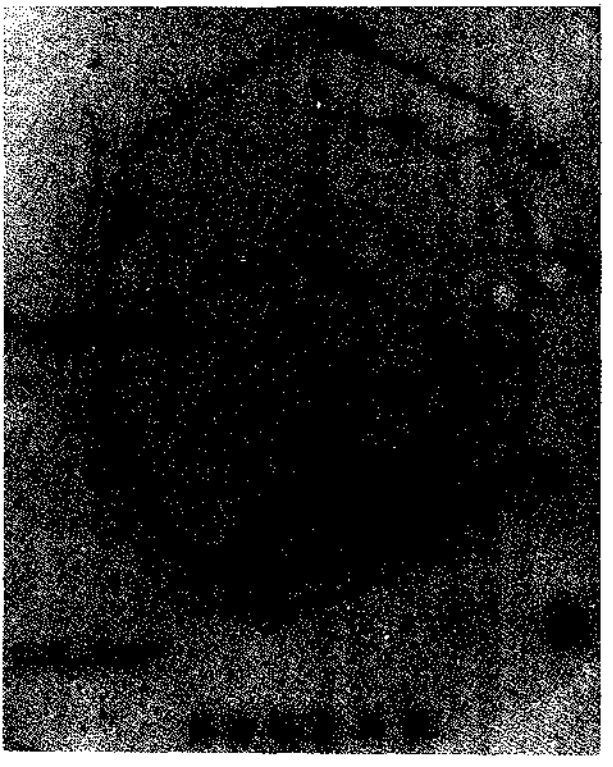
Höyük ve iç kale temizlik çalışmalarında bol miktarda pişmiş toprak pipo parçaları cam ve fayans boncuklar sikkeler ve cam bilezik parçaları bulunmuştur.

Temizliği yapılan sikkelerin Eyyubi ve Selçuklu (12-13 yy) devrine ait oldukları anlaşılmıştır.

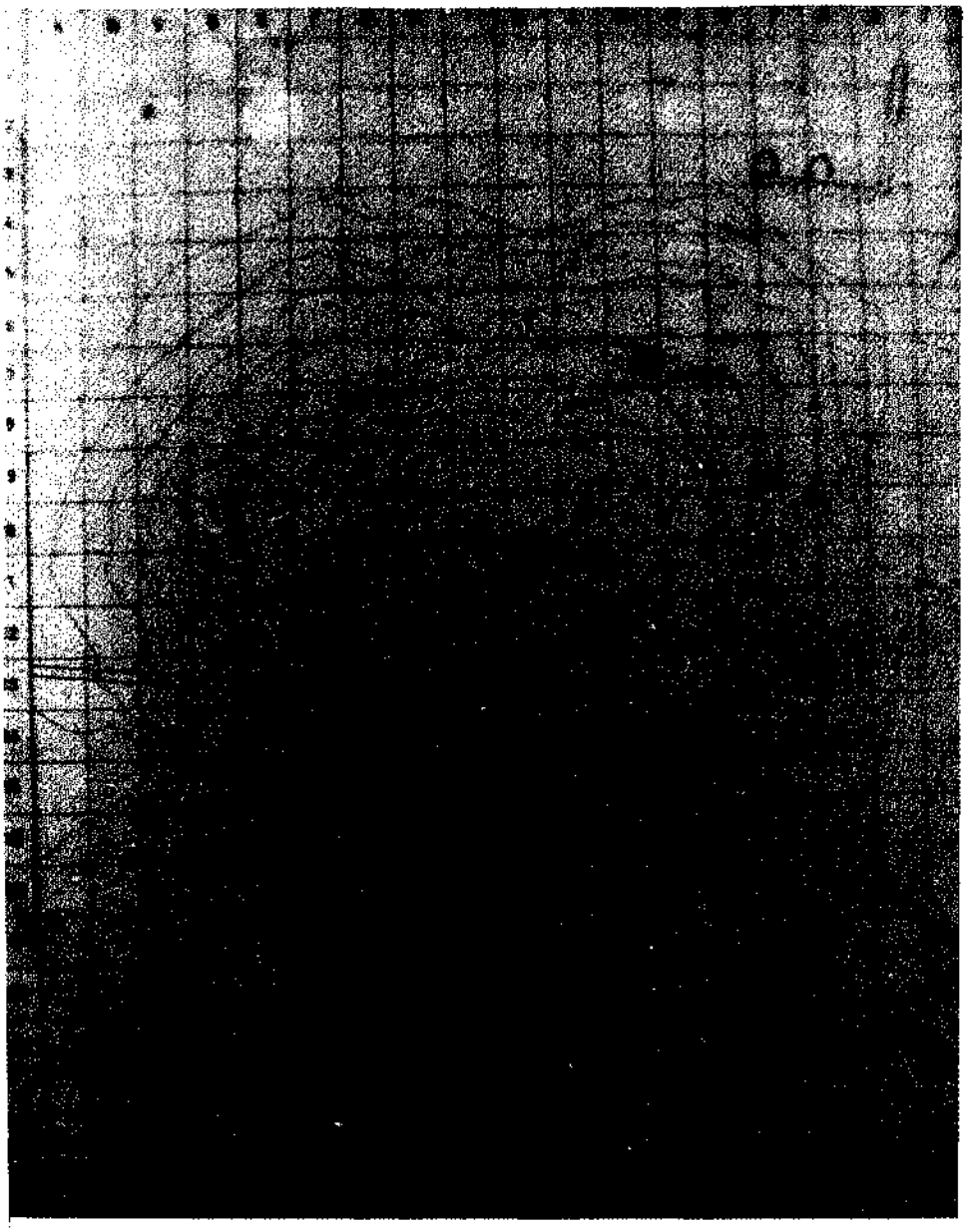
Höyükte ve kalede yapılan çalışmalarda bulunan tüm buluntuların 12.-13. yy ait oldukları anlaşılmaktadır.

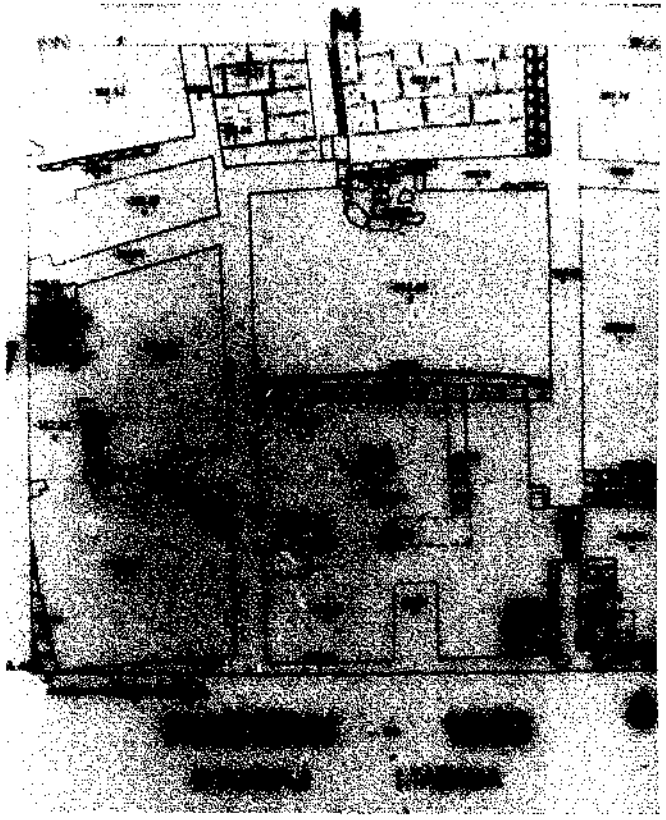
Plan : 1 — Şanlı Urfa İl Haritası

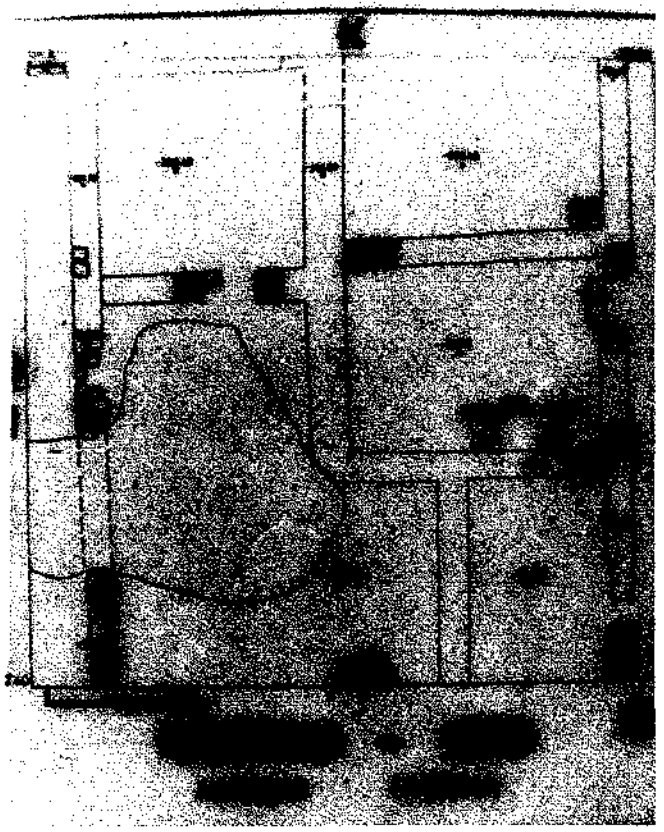
Plan : 2
Harran genel planı.

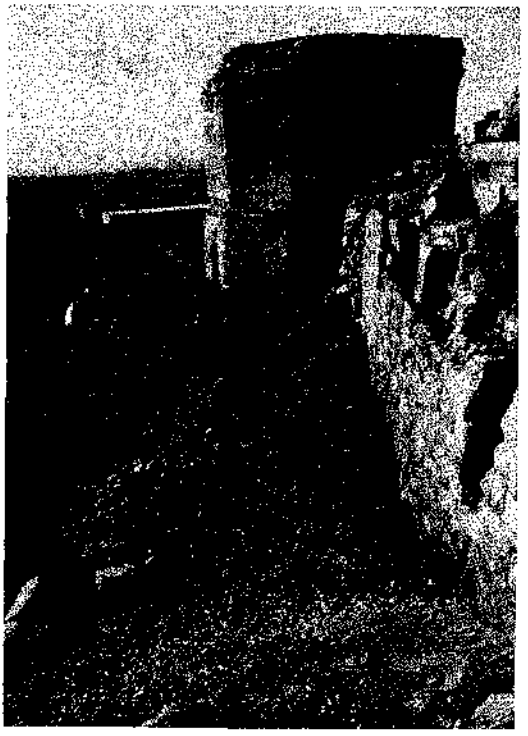
Plan : 3 — Harran Topoğrafik plan

Plan : 5 — B sondajı, I. İslami tabaka.

Plan : 4 — A sondajı, I. İslami tabaka.

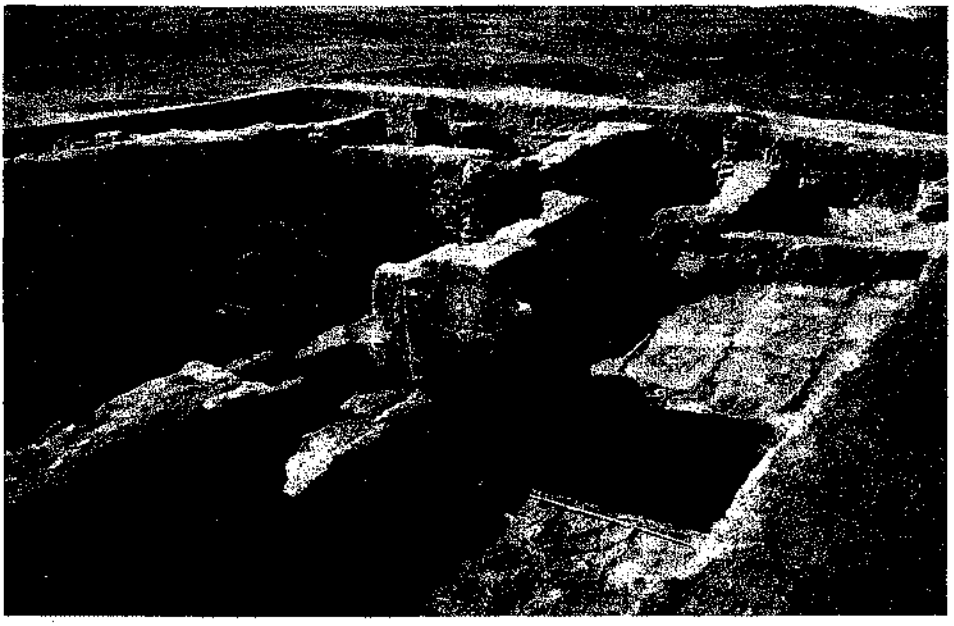
Resim : 1 — İç Kale duvarları ve kalenin doğudan görünüşü.

Resim : 2 — İç kalenin Güneydoğu kulesi

Resim : 3 — İç kalenin güneyden görüşünü

Resim : 4 — Höyükteki B sondajı, İslam devrine ait I. tabaka.

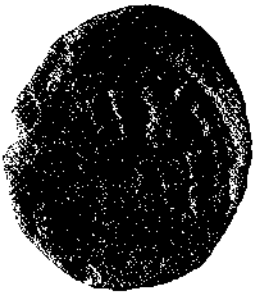
Resim : 5

Resim : 6

Resim : 7

Resim : 8

Resim : 9

Resim : 10

Resim : 11

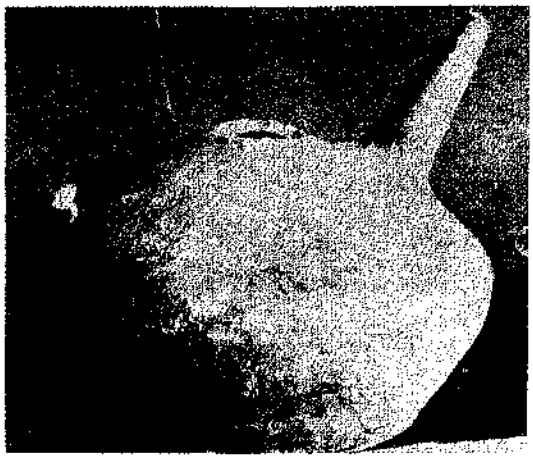

Resim : 12

Resim : 5, 6, 9, 10, 11 — Eyyubi sikkeleri

Resim : 8, 12 — Selçuklu sikkeleri

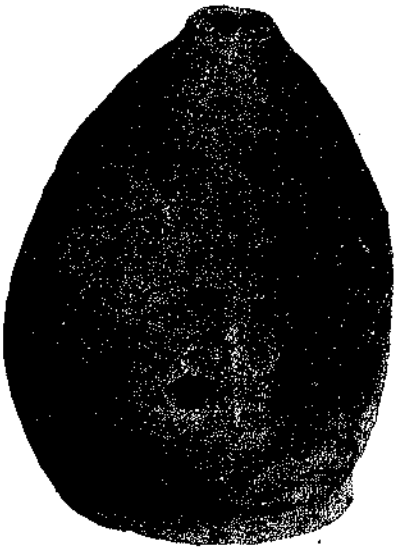
Resim : 7 — Osmanlı (?) sikkesi

Resim : 13 — İslami dönem, pt. emzikli çaydanlık.

Resim : 14 — ETÇ Pt. kadın figürini.

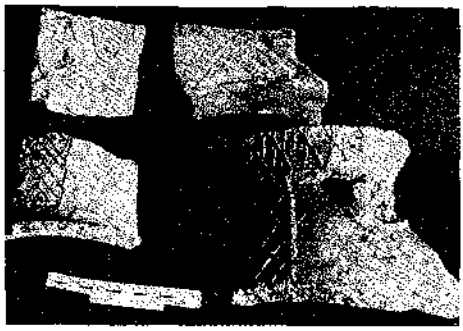
Resim : 15 — İslami dönem pt. ölçü kabı.

Resim : 16 — İslami dönem, pt. tek kulplu maşrapa ve vazo

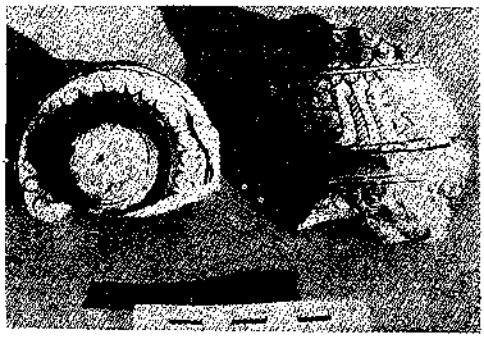
Resim : 17 — İslami dönem, pt. testicik ve emzikli kap.

Resim : 18 — İslami dönem, pt. çizi bezekli küp parçaları.

Resim : 19 — İslami dönem, pt. sırlı çanak - çömlek parçaları.

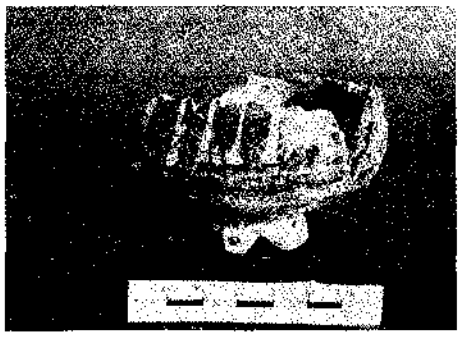
Resim : 20 — İslami dönem, pt. yazılı ve geometrik bezekli kap parçaları.

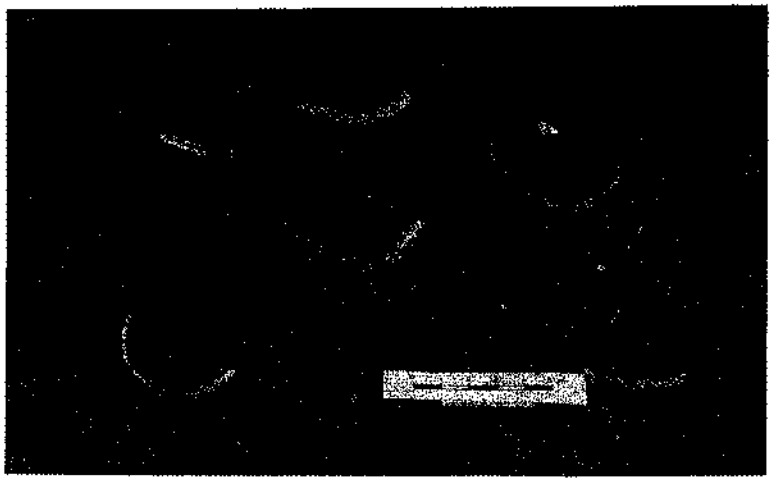
Resim : 21 — İslami dönem, içi - dışı sırlı geniş ağızlı kâse.

Resim : 22 — İslami dönem, sırlı çanak - çömlek dip parçaları.

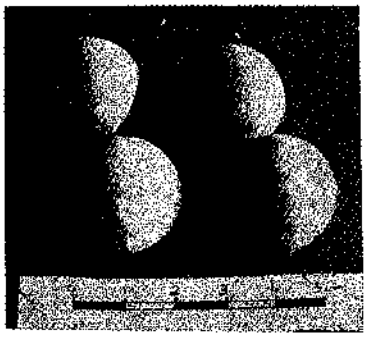
Resim : 23 — İslami dönem, pt. halka dipli kase parçası.

Resim : 24 — İslami dönem, çam bilezik parçaları.

Resim : 25 — İslami dönem, sırlı çanak - çömlek parçaları.

Resim : 26
İslami dönem, pt. sapan taşları.

İMİKUŞAĞI KAZILARI, 1983

Veli SEVİN *

O. D. T. Ü. Tarihi Eserleri Kurtarma ve Değerlendirme Araştırma Merkezi'nin maddi katkılarıyla, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin ortaklaşa yürütmeye başladıkları İmikuşağı kazıları, 1983 yılında, hazırlık ve kapanış çalışmalarıyla birlikte, 26 Temmuz - 2 Eylül tarihleri arasında 39 gün sürmüştür[1]. (Bu satırların yazarının başkanlığı altındaki bilim kuruluna, 2. başkan olarak Yrd. Doç. Dr. Oktay Belli, genel koordinatör olarak Doç. Dr. Altan A. Çilingiroğlu, filolog olarak Doç. Dr. Ali M. Dinçol ve uzman Belkıs Dinçol, mimar olarak, Mima Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nden araştırma görevlisi Ümit Sirel, Bakanlık temsilcisi olarak da, Konya Müzesi'nden asistan Necip Çay katılmışlardır; desinatörlüğü Serpil Batıoğlu ve Hüseyin Gündoğdu, konservatörlük işlerini de Nur Karakaş yürütmüşlerdir.

İmikuşağı kazıları bu yıl da tümüyle öğrenciler tarafından gerçekleştirilmiş ve bu şekilde sürekli bir öğrenci kazısının mümkün olduğu kesinlikle ortaya konmuştur. Kazıya, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi, Hititoloji anabilim dallarından Saffet Yılmazlar, Ahmet Ergun, Kemalettin Köroğlu, Hakan Sivas, Mete Alçay, Ömer Dağcı, Ayşegül Gadiş, Aydın Pikdöken, Mustafa Aygün, Necmettin Alp, Haydar Kalsen, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nden de Zafer Derin, Taciser Tüfekçi, Gülriz Akdenizli, Işık Şahin, Ali Rıza Sarıkulak, Ali Kıymaz, M. Ali Kerman, Sevim Ortaş, Haluk S. Timur ve Hakan Bayraktar adlı öğrenciler katılmışlardır.

(*) Doç. Dr. Veli SEVİN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

(1) Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle yürütülen kazılarımıza Elazığ Valisi sayın Salim Çotur, kazı alanımızı defalarca ziyaret eden Baskil Kaymakamı sayın Ayhan Bayhan ve Müze Müdürü sayın Ferhan Memişoğlu büyük ilgi göstermişler ve ellerinden gelen yardımı esirgememişlerdir. Yukarıda adı geçen kişi ve kurumlara teşekkürü zevkli bir görev sayarım.

Amaçlar

1983 yılı çalışmaları başlıca üç amaca yönelmiştir :

1 — Höyüğün kuzey ucu ile zirvesindeki L 14, M 14-15 ve N 14-15 plankarelerinde 2. binyıl katlarına ulaşmak; 1982 sezonunda 0-14 plankaresinde saptanan sur niteliğindeki kalın taş duvarın kuzeydoğu uzantısını ortaya çıkarmak;

2 — Tepenin güneydoğu kesiminden doğuya doğru bir açma (0 - 15) ile doğu etek hakkında bilgi sahibi olmak;

3 — Güney etekte, bir bölümü 1982 sezonunda açılan P 14 plankaresindeki, Eski Assur Koloni Çağı'nın geç evresiyle çağdaş büyük kerpiç yapı kompleksinin mevcut ayrıntılarını incelemek (Resim 1 - 2).

Kuzey uç ve zirve açmaları

L 14, M 14, M 15, N 14 ve N 15 plankarelerindeki, çoğu karışık durumda Orta Bizans, Geç Hellenistik, Geç Demir Çağ ve Orta Demir Çağı yapı katlarının kaldırılmasından sonra, ortalama —2.00 m. derinlikten itibaren ince bir yangın tabakasının altında, 2. binyılın sonlarına ait kalıntılara ulaşılmıştır.

Geç Tunç Çağ II dönemine ait olan kalıntılar günümüze iyi durumda gelmiş değildir. Simdilik iki yapı katı halinde karşılaştığımız Geç Tunç Çağ II mimarisi fazlaca tahrip görmüştür (Resim : 3). 0.50 - 0.60 m. kalınlığında taş temellerinden tanıyabildiğimiz bu yapılar son derecede yoksul bir yaşantının varlığına işaret ederler. Çanak çömlekler Malatya ve Elazığ bölgelerinin çağdaş merkezlerinde karşılaşılanlardan farklı değildirler; egemen türü, çok hızlı dönen bir çarkta yapılmış, dipsiz ya da çok ufak düz dipli yassı tabaklar temsil ederler (Resim : 4) [2].

Madeni buluntular arasında, uzunca namlusu üçgen biçimli kanatlı okuçları ile yine tunçtan kolcuklu bir balta dikkat çekicidirler (Resim: 5)[3]. Ayrıca, baskı yüzleri konsantrik halkalı, kilden baskı (çeç) mühürler çok sayıda örnekle temsil edilirler (Resim : 6).

---

(2) U. Esin, *Keban Projesi 1969*, 111 vd., Lev. 92/1; M. N. van Loon, *Korucutepe III*, 1980, 74 vd.; H. Hauptmann, *Keban Projesi 1969*, Lev. 56/1, 58/5; P. E. Pecorella, *Malatya III*, 1975, fig. 7/12 - 13 Ayrıca bkz. J. Garstang, *Prehistoric Mersin*, 1953, fig. 157/7 - 8; H. Goldman, *Tarsus II*, 1956, fig. 384/1137 - 38; 327/1176; F. Fischer, *Die Hethitische Keramik von Boğazköy*, 1963, Taf. 101/916; S. Dupre, *Porsuk I*, 1983, Pl. 6 - 7.

(3) Bkz. U. Esin, *Keban Projesi 1969*, III, Lev. 90/2; P. E. Pecorella, *a.e.*, 13/31, Tav. LVI/29; H. Ertem, *Keban Projesi* 1973, 35. «Kolcuklu balta» adıyla nitelenen bu türde objelerin işlev ve dağılımlarıyla kökenleri için bkz. R. Maxwell - Hyslop, «Bronze Lugged Axe- or Adze Blades from Asia», *Iraq XV* 1953, 69 - 87.

Bu çalışma alanındaki ikinci hedefimiz, 0-14 plankaresinde 1982 sezonunda ortaya çıkardığımız 2.00 m. kalınlığındaki taş duvarın N 15 ve M 15 plankarelerindeki devamını bulmaya yönelikti. 1983 çalışmaları sırasında bu plankarelerde, kuzey/kuzeydoğu yönlerinde 12 m kadar uzanan, birbirine paralel iki duvarın varlığı ortaya konmuştur. Birbirlerinden 0.20 - 0.30 m aralıkla uzanan bu paralel duvarların beraberce kalınlığı 4.00 m.'yi bulmaktadır (Resim: 7). Geç devir inşaatlarından olumsuz yönde fazlaca etkilenmiş olan bu kalın duvarların birbirleriyle ilişkileri, kesin ya da göreli kronolojileri henüz saptanabilmiş değildir. Buna karşın, masif teknikteki destekli duvarların Orta Demir Çağ karekterine yaklaştıklarını söyleyebiliriz.

Güneydoğu yamacı

O 15 plankaresini kapsayan bu açmada üç yapı katının varlığı ortaya konmuştur (Resim : 2). Bunlardan -3.75 m derinlikteki üstteki, açmanın kuzeybatı köşesinde taştan bir duvar parçasıyla temsil olunur. Bu duvar parçası, bir ucu O 14 plankaresinde 1982 yılında ortaya çıkarılan sur niteliğindeki çift duvardan dıştakinin bir devamıdır. Bu taş duvar, N 15 ve M 15 plankarelerinde de görüldüğü üzere, daha erken döneme ait kerpiçten bir duvar üzerine oturtulmuştur. Henüz hakkında fazla birşey bilmediğimiz Son Tunç Çağı'na ait olan bu kerpiç duvar O 15 plankaresinin ikinci yapı katını oluşturur. Bunun altında ise, -5.50 m. derinlikten itibaren, kuzeydoğu/güneybatı yönünde 5.20 m. kadar uzanan, yanmış kerpiç bloklarından oluşturulmuş bir tabanla karşılaşılmıştır. Üçüncü yapı katını oluşturan, doğu yüzü çamur ve taştan payandalarla desteklenmiş bu alanın üzeri açık ya da en azından sundurmalı olabilir (Resim : 8). Keramiklere dayanılarak Geç Tunç Çağı'na ait olduğunu düşündüğümüz bu platformun bağlı olduğu yapı ile olan ilişkisi gelecek yıllarda yapılacak kazılarla ortaya çıkarılacaktır.

Güney etek açmaları

1983 sezonunda, geçen yıl olduğu gibi, P 14 plankaresinde çalışılmakla birlikte, bunun batısındaki P 13 alanının doğu kesimine de genişlenilmiş, böylelikle 7.20 x 2.10 m boyutlarındaki iki magazinin (K1 - K2) tüm planı elde edilmiştir (Resim : 9 - 10). Henüz tümüyle temizlenememekle birlikte, 1.20 m kalınlığında ve yer yer 3.50 m yüksekliğinde kerpiç duvarları günümüze kalmış olan bu iki magazin çok ağır bir yangınla tahrip olmuşturlar. Bu büyük yangına karşın bazı tadilatlarla kullanımı sürdürülen mekanlar, kısa bir süre sonra da Fırat ırmağının büyük bir taşkınından ağır hasar görerek, geniş çapta kullanılmaz hale gelmiştir. Dört bir yanları ortaya çıkarılmış olan bu iki magazine girişi sağlayacak herhangi bir kapı geçidi yoktur. Bu nedenle iki katlı olan mekanlara üst kattan ahşap merdivenlerle inilmiş olması gerekir.

Geçen yıl da belirtmiş olduğumuz gibi, bu iki magazin eski Assur Koloni Çağı'nın geç evresine tarihlenen malzemeler sağlamaktadır. Örneğin, 1982 yılında elde ettiğimiz **signe royal** parçası başta gelmek üzere[4], omuzları derin yivli iri vazolar, ağız kenarları içten kalınlaştırılmış, kalın çeperli kaba çanaklar banyo tekneleri, ağız kenarları ile omuz keskinliği arasına mika taneciklı açık kahverengi boya banyosu yaptırılmış, gövdesinin alt bölümü ise hamurunun renginde astarlı çanaklar[5], koyu kırmızı astarlı çanaklar ve nihayet çekiç-başlı bir damga mühür (Resim: 12) Kültepe Ib'de bulunanların benzerleridirler. Bunların yanında, genellikle bej astar üzerine, ağız kenarı ve boyundan başlayarak kırmızı paralel yatay şeritlerle bezenmiş, çark yapımı bir kap türü de hem bol örnekle temsil edilmesi ve hem de Habur kaplarıyla olan paralelliği nedeniyle bizi yine Koloni Çağı'nın geç evresine, bir başka deyişle Orta Tunç Çağ II dönemine götürmektedir[6] (Resim: 11).

Henüz bir yapı katı halinde elde edilmemekle birlikte, İmikuşağı'nın Orta Tunç I döneminde, bölgenin Erken Tunç Çağı'ndan beri devam eden geleneksel kültürü ile ilişkili bir süreç içinde olduğunu düşündüren malzemelere sahibiz. Örneğin sarımsı beyaz zemin üzerine mat mor kahverengi boyayla yapılmış yatay ve dikey paralel bantlar ve noktalarla bezenmiş Orta Tunç I keramikleri, Erken Tunç Çağı'nın sonucu evresinde görülenlerin değişime uğramış bir devamı görünümündedirler (Resim: 13)[7]. Oysa İmikuşağı'nda Orta Tunç II döneminde bu tür keramiğin kullanımı, eğer aşağı katlardan bir karışma değilse, hemen hemen yok denecek kadar azalmıştır. Bu verilerden hareketle Orta Tunç I den Orta Tunç II'ye geçişte İmikuşağı'nda, özellikle Orta Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'dan kaynaklanan etkilerle, 3. binyıldan beri devam eden geleneksel kültürün kesintiye uğradığını ileri sürebiliriz.

Sonuç

1983 yılı çalışmaları sonucunda, İmikuşağı höyüğünde aşağıdaki kültür katlarının varlığı ortaya konmuştur:

I. Orta Bizans
II. Geç Hellenistik

(4) V. Sevin, *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1983, 141, Res. 13

(5) V. Sevin, *a. e.*, 141, Res. 13

(6) Bkz. M. E. L. Mallowan, *Iraq* IV, 1937, 102, fig. 22/14; ay. yaz., *Iraq* V/II 1946, 134, fig. 11/9; B. Hrouda, *Die bemalte Keramik des zweiten Jahrtausends in Nordmesopotamien und Nordsyrien*, 1957, 22 vdd.; C. Hamlin, *Iran* XII, 1974, 126 vdd; K. Emre, *Anatolia* VII, 1963, 95 vdd.

(7) Paralelleri için bkz. U. Esin, *Keban Projesi 1970*, Lev. 103/1 - 2; E. E. Griffin, *Korucutepe III*, 1980, 67; H. Hauptmann, *Keban Projesi 1969*, 92

III. Geç Demir

IV. Orta Demir

V. Geç Tunç II

VI. Geç Tunç I

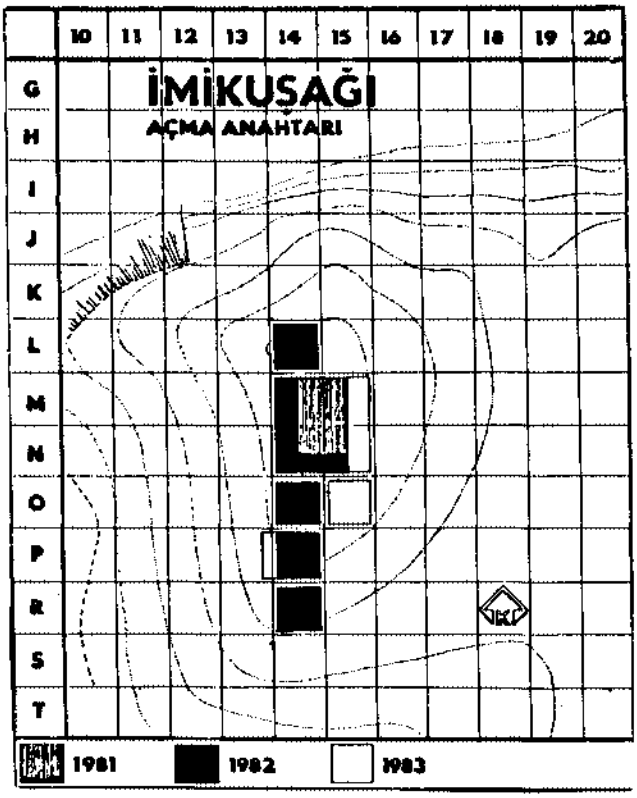
VII. Orta Tunç II

VIII. Orta Tunç I

Gerek kazıda ele geçen münferit parçalar ve gerekse yüzey keramiklerinden, İmikuşağı'nda Erken Tunç Çağı'nın da yoğun bir şekilde temsil edildiğini bilmekteyiz. Bunun yanında, höyük üzerinde az sayıda Geç Kalkolitik Çağ keramiklerine de rastlanmaktadır. Ancak kazı programımıza uygun olarak, Keban ve Aşağı Fırat höyüklerinden iyi tanınan bu dönem katlarını yatay açmalarla değil, daha çok dikey sondajlarla tanımak istediğindeyiz.

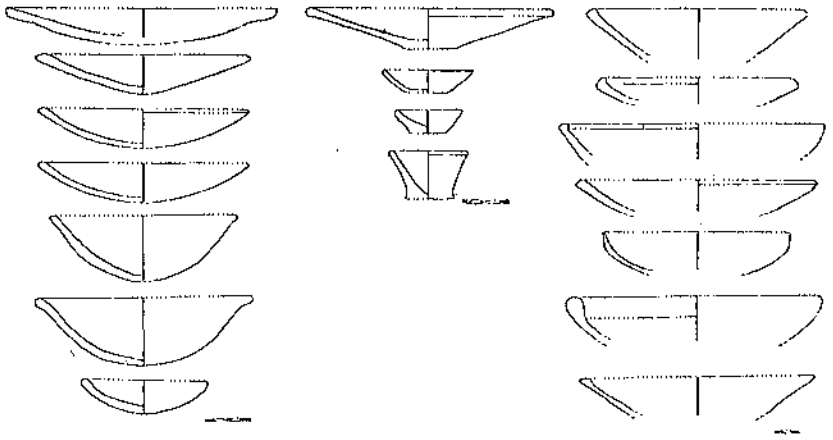
Resim : 1 — İmikuşağı höyüğü, batıdan

Resim : 2 — İmikuşağı açma anahtarı

Resim : 3 — Geç Tunç Çağ II yapı kalıntıları, kuzeyden.

Resim : 4 — Geç Tunç Çağ II tabak ve kâseleri

Resim : 5 — Geç Tunç Çağ II yapı katlarından tunç boncuklu balta.

Res. : 6 — Geç Tunç Çağ II yapı katlarından, kilden damga mühürler.

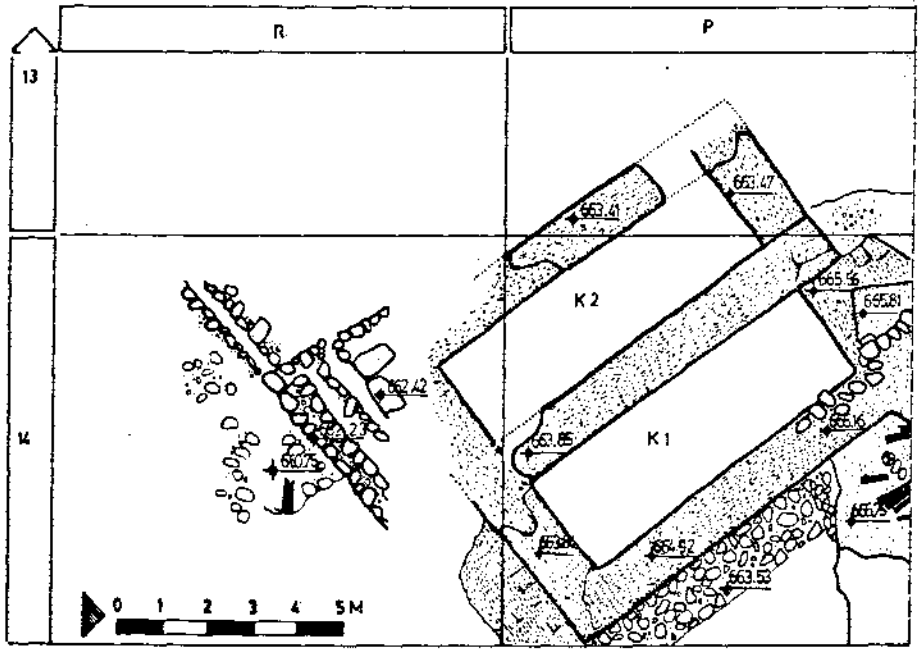
Resim : 7 — M15 ve N15 plankarelerindeki çift duvarın kuzeyden görünüşü.

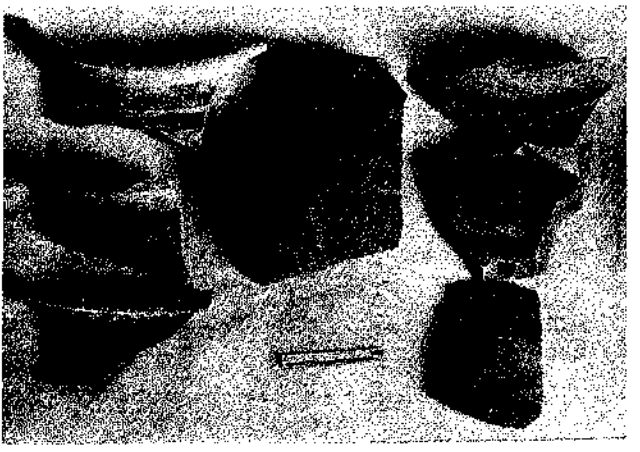
Resim : 8 — 015 plankaresindeki 3. yapı katı platformu, kuzeyden.

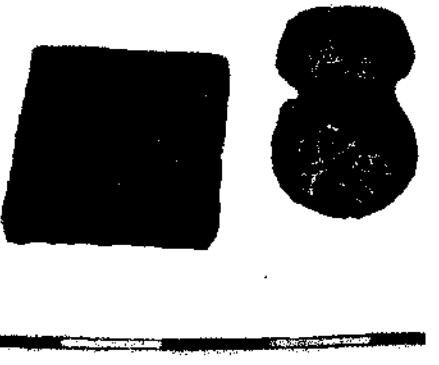
Resim 9 — Orta Tunç Çağ II magazinleri, kuzeyden.

Resim 10 — Orta Tunç Çağ II magazinleri planı.

Resim : 11 — Habur türü keramik parçaları.

Resim : 12 — Çekiç başlı damga mühür

Resim : 13 — Orta Tunç I keramik parçaları.

THE PREHISTORIC SEQUENCE OF KARATAŞ - SEMAYÜK

Machteld J. MELLİNK *

After the study season of 1983 the following interim comments can be made concerning the habitation and burial sequences of the Karataş-Semayük and adjoining areas :

1. **Neolithic.** In 1983, further observations in the recently ploughed fields and orchards of Gökpınar, a village ca. 3.5 km. ENE of Elmalı, revealed that the burnt strata of the ceramic Neolithic settlement buried under the houses to the SE of the spring in the village extend to fields on the East edge of Gökpınar, suggesting a diameter for the site of ca. 125 m. Obsidian implements and fragments of walling with wall plaster had been brought to the surface by deep ploughing. Pottery fragments include rim sherds of holemouth jars.

No tombs have been identified for this period.

2. **Chalcolithic.** Gökpınar lies ca. 2 km. to the SW of Bağbaşı, the site with Middle and Late Chalcolithic habitation levels adjoining Karataş to the NW[1]. The Late Chalcolithic level is best preserved. Rectangular houses of one or more rooms are built of irregular large mudbricks, pisé or timber on stone foundations. The houses have fixed hearths, bins and niches. The pottery inventory is similar to that of Kuruçay 4-6 and related to Beycesultan Late Chalcolithic 2-3.

No tombs have come to light for this period at Bağbaşı.

3. **Early Bronze** I. The earliest levels at Karataş, I and II, are those of the fortified complex in the center of the mound. These levels have many sub-phases, but essentially represent the building and remodelling of a two-storied house with an oval courtyard, which is surrounded by an open area protected by a palisade with rooms along its inner face (AJA 78, 1974, p. 352 ill. 1). The building technique is pisé or irregular mudbrick on stone foundations; wattle and daub ise used for the

---

(*) Prof. Machteld J. MELLINK. Bryn Marw College Öğretim Üyesi.

(1) Christine Eslick, *AJA* (American Journal of Archaeology) 84, 1980, pp. 5 - 14; Christine Eslick, *The Neolithic and Chalcolithic Pottery of the Elmalı Plain, Southwestern Turkey* (University Microfilms, Ann Arbor 1980).

palisade. The embankment added around the oval courtyard is built in herringbone technique of plano-convex bricks laid in clay. The pottery of this level is somewhat later than that of Late Chalcolithic Bağbaşı. It is predominantly buff or dark; decoration is by incision or applied relief strips. Jugs and pitchers begin to have rising rims (**AJA** 69, 1965, pl. 64 : 29-32; pl. 66 : 41-44; **AJA** 70, 1966, pl. 60 : 21, 23). At the end of level II, the central mansion of Karataş was destroyed by fire.

Some of the earliest pithos and jar burials from the Karataş cemetery, and the built tomb AQ 367, belong to this period (**AJA** 73, 1969, pp. 324-327). Domestic pits of E. B. I type survive under other parts of the cemetery (**AJA** 69, 1965, pl. 62 : 19-24).

4. **Early Bronze IIa.** The center of Karataş was rebuilt in levels III-V, with indications of fortification in level IV, but erosion and ploughing had little of the architecture intact. Houses were built in the surrounding area. Their plans were of megaron type with central hearth. Wattle and daub as well as timber are used as building materials (**AJA** 83, 1979, pp. 133-147, J. L. Warner). The pottery of this phase is characterized by the predominance of red polished ware with white painted and relief decoration. Beaked pitchers, bowls, and four-handled jars of various sizes are made in this fabric (**AJA** 68, 1964, pl. 78 : 8; **AJA** 70, 1966, pl. 58 : 11-14; pl. 59 : 15-20; **AJA** 72, 1968, pl. 83 : 24, 27; pl. 84 : 32, 34, 35; pl. 85 : 39, 41).

The majority of the pithos and jar burials of the Karataş cemetery belongs to this period, especially to level V of the village.

5. **Early Bronze IIb, transitional.** The latest houses and tombs of the E. B. II phase have innovations in their pottery, such as the introduction of one-handled red polished tankards (**AJA** 68, 1964, pl. 80 : 14; pl. 81 : 18; still handmade); pitchers with exaggerated beak spouts (**AJA** 69, 1965, pl. 61 : 13-14); teapots with basket handles and red lentoid flasks with cut-away spouts (**AJA** 68, 1964, pl. 81 : 20; pl. 82 : 29). A few wheelmade red one-handled tankards, and one grey grooved wheelmade tankard (**AJA** 69, 1965, pl. 61 : 12; AJ 68, 1964, pl. 80 : 15) are tomb gifts of the latest pithos burials of the E. B. II series.

6. **Early Bronze III.** The houses of this period are better built, larger megara with central hearths, some made of regular mudbricks on stone foundations. Wells were dug in the village and in the central mound. The ceramic innovations of the period are wheelmade two-handled tankards (red and grey polished) (**AJA** 69, 1965, pl. 65 : 36; **AJA** 71, 1967, pl. 83 : 46), wheelmade plates, platters and dishes, both in buff and in red polished ware, and new shapes of buff storage jars (AJA 71, 1967;

pl. 82 : 43) and red pitchers (AJA 71, 1967, pl. 83 : 44). The spindle whorls of this period have a flat lentoid profile, unlike those of the E. B. II period, which are squat biconical with truncated ends (**AJA** 72, 1968, pl. 82 : 19-20; contrast those in **AJA** 70, 1966, pl. 62 : 34-36; **AJA** 71, 1967, pl. 84 : 52-53).

No tombs of this period have been identified.

7. Middle Bronze. In the M. B. Age, the area of Bağbaşı was inhabited for some time. Houses of timber have left ceramic remains and domestic storage pist. The pottery is of buff wheelmade ware related to Central Anatoliam Old Hittite and Kültepe Karum Ib shapes and fabrics (**AJA** 73, 1969, pl. 78 : 40-45; **AJA** 74, 1970, pl. 55 : 6-7).

Burials of this period were found at Bağbaşı and at Karataş but not clustered in the form of a cemetery. They are single inhumations in wheelmade ribbed pithoi (**AJA** 73, 1969, pl. 71 : 4).

POSTSCRIPT :

8. **Iron Age.** There is no evidence of L. B. occupation of the Bağbaşı-Karataş area. Remnants of Iron Age houses exist in several Bağbaşı trenches and elsewhere in the Karataş-Semayük zone. The pottery is of buff and bichrome painted ware of a type known elsewhere in Southwestern Anatolia (**AJA** 74, 1970, pl. 58 : 19).

Burials of this period are found in and around Karataş. They are single inhumations in pithoi and jars. Cremations of this period were found at Karaburun in small tumuli (**AJA** 76, 1972, pl. 57 : 11-12).

9. Late Roman. The latest occupation of the area is attested by occasional surface sherds of a brickred wheelmade fabric found at many sites in the Elmalı plain, perhaps of the 5th and 6th centuries of our era.

BEŞİK - YASSITEPE VE BEŞİK - SİVRİTEPE — 1983 ÖN RAPORU

Manfred KORFMANN *

Sayın meslektaşlarım, sevgili dostlarım,

1983 yılı sonuçlarına geçmeden önce, başta sayın Nurettin Yardımcı nezdinde Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü olmak üzere, Kazılar Şubesi Müdürü meslektaşım Kudret Ata'ya, Genel Müdürlük görevlilerine, yardımlarına her zaman gereksinme duyduğumuz Çanakkale Müzesi Müdiresi sayın Şakire Erkanlı'ya ve Devlet Temsilciliği görevini büyük bir anlayışla yerine getiren, İzmit Müzesi arkeologlarından sayın Mehmet Akif Işın'a teşekkürü borç bilirim.

Troya çevresinin kültür tarihi ve deniz stratejisi açısından önemini anlamak ve Beşik Koyu'nu, Hisarlık-Troya'nın limanı olarak kabul etmede yardımcı olmak üzere, değişik bazı verilerin yanısıra, Cezayirli Hasan Paşa Köşkü'ne de değinebiliriz. Körfezin hemen doğusunda yer alan bu yapı, konumu ve görevi açısından, prehistorik bazı sorunlara da ışık tutacak niteliktedir. Hasan Paşa, donanma uygun güney rüzgarlarını beklemek üzere Beşik Koyu'na demirlediğinde, bu köşkte kalmaktaydı. Ekibimiz görevlilerinden topograf, sayın Adnan Şakar, köşkün ölçümlerini yaparak, rölövesini çıkarmıştır (Resim: 1, 2). Yapının duvarlarında sıva üstüne kazınarak yapılmış gemi krokileri izlenmiştir (Resim: 3).

Piri Re'is 1521 yılına tarihlenen Bahriye adlı eserinde, önemli doğal koylar arasında Beşik-Koyu'ndan da bahsetmektedir. Bu eserde yalnızca Çanakkale Boğazı'na girişi güçleştiren, çok kuvvetli akıntılardan bahsedilmemekte, bunun yanısıra, gemilere, denize doğru dik bir çıkıntı yapan kayalığın hemen alt kesiminde demirleme uyarısında da bulunulmaktadır (bkz. Har., Resim: 4). Bahsedilen kayalık, bugün üstünde bir çakar fenerin yer aldığı Beşik - Yassıtepe'dir.

(*) Prof. Dr. Manfred KORFMANN, Tübingen Üniversitesi Öğretim Üyesi.

Elimizde olmayan bazı nedenlerle 1982 yılı ön raporu V. Kazı Sonuçları Toplantısı'nda yayınlanamamıştır. Bildiri özetleri bölümünde yer alan geniş özetin gereğince yardımcı olacağını ümit ederiz

Bu tepede kazı yapmamızın nedeni, Troya'dan günümüze çok sayıda belge kalmasına rağmen, o senelerdeki kazı metodlarına bağlı olarak, özellikle kronolojik ilişkiler açısından ortaya çıkan eksiklikleri gidermeye çalışarak, kültür ilişkilerini daha ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktır.

Beşik-Yassıtepe'nin en önemli ve ilginç bulgularını, Truva'nın kendisinde yeterince araştırılamayan, Troya I safhasının en eski tabakalarına ait malzeme oluşturmaktadır.

1983 yılı çalışmaları, tepe üzerindeki 7 alan ve burunun doğusunda uzanan aşağı şehirdeki 2 sondajda yoğunlaşmıştır (bkz. durum planı, res. 5). Burun üzerindeki üç ayrı açmada ana toprağa varılmıştır. 4-5 metre kalınlığındaki kültür toprağının yaklaşık üç metresini Troya I safhasının en eski tabakaları oluşturmaktadır. 7 değişik safhasıyla bu sonuç, oldukça ümit vericidir.

Doğuda S 15 ve S 16 alanlarında, kuru duvar tekniğinde, S 15 açmasında dik bir açıyla batıya dönen, hafif şevli bir duvar parçası saptanmıştır (bkz. plan, Resim : 6). Arka yüzü, açık kırmızı renkli kil dolgunun içine gelişi güzel atılmış taşlarla beslendiği izlenen bu duvarın, bir kaç evreli bir tahkimata ait olduğu anlaşılmıştır. 1982 ve 1983 yıllarında, gene bu alanlarda, yer yer, balık sırtı tekniğinde örülmüş duvar parçaları izleri görülmüştür. Mezopotamya ve Suriye'nin kerpiç geleneğiyle yakından ilgisi olduğu sanılan ve Troya kazılarında I. evrenin ancak en alt tabakalarında örneklerine rastlanan bu türün kazımızdaki en ilginç örneği ise R 12 açmasında ortaya çıkarılmıştır. Tepenin çeşitli alanlarında sık sık karşımıza çıkan sıkıştırılmış kerpiç ve kerpiç tuğla örnekleri de ana yapı ögelerindendir.

Şimdiye kadar kazılan duvarlar yeterli uzunlukta olmadığından, bina planları ve yerleşme düzeni hakkında denüz kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Anladığımız kadarıyla, duvar eksenlerinde, güneydoğu-kuzeybatı ve güneybatı-kuzeydoğu yönleri, çeşitli yapı safhalarında süreklilik göstermektedir.

Büyük bir yapıya ait, güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzanan yan cephe duvarının yer aldığı S 13 karesi, 1984 kazılarında da önemli bir yer tutacaktır. Duvar boyunca aldığımız çeşitli kesitlerden anladığımıza göre, bina uzun süre kullanılmıştır.

Üst kısımlarda duvar kalınlıkları 0.90 m olarak ölçülmüştür. Elde edilen verilere göre bu kesimde, merkezi bir yapı veya böyle bir yapının bölümlerinden biri yer almaktadır. Bu kanıya varmamızın nedeni, binanın sadece tepe üzerindeki konumu değil, geçen sezonun, kültür tarihi açısından en önemli buluntularından birinin de bu alanda ele geçmesidir. Bu

buluntu en yakın 2 benzerini, Lesbos adasındaki Thermi kazılarının en alt tabakasından bildiğimiz[1], kuş başlı bakır bir iğnedir (Resim: 7). Beşik-Yassıtepe'nin alt tabakalarında da, Troya Ia evresinde izlediğimiz, apsisli ev benzeri, yuvarlak tipte, bazı yapı ögeleri olduğu düşünülmektedir. Birkaç açmada ancak kısıtlı olarak elde ettiğimiz bazı bilgiler, özellikleri hakkında şimdilik kesin bir şey söylememizi önlemektedir. Bu kalıntılar, Poliochni «Nero» evresinden tanıdığımız, yuvarlak evler türünde de olabilir[2].

Beşik-Yassıtepe'nin Troya I safhası buluntuları incelendiğinde, envanterin bir bütün teşkil ettiği görülmektedir (Resim: 7). Üst tabakalarda yaygın olan kazı ve dolgu bezeklerin, alt tabakalara doğru azaldığı saptanmıştır. Bu sezonda da yeterli sayıda kap bütünlenmiştir. Küçük buluntular arasında çok az sayıda çakmaktaşı bulunması, yeterli örnek olmamasına rağmen, bakır aletlerin çok önemli bir rol oynadığına işaret etmektedir. 1983 sezonunda ancak bir obsidyen alet ele geçmiştir. Yapılan analize göre, obsidyenin Melos kaynaklı olduğu anlaşılmıştır[3]. Geçen sene bulduğumuz, pişmiş topraktan «savaş baltası» örneğine, bu sene iki parça daha katılmıştır[4] (bkz. s. 7). Bu ilginç aletler her halde gündelik işlerde kullanılan türden değildi.

Beşik-Yassıtepe tabaka özelliğiyle, bütün erken evre buluntularının, hiç bir şüpheye yer vermeyecek şekilde, Troya I safhasının en eski bölümüne tarihlenmesini sağlamaktadır. Gene burada, yüzyıllar boyu süren bu kültürün nasıl geliştiğini izleme imkanı doğacaktır. Troya I tabakalarının hemen altında veya üstünde, bir evvelki veya sonraki devirlere tarihlenen tabakaların olmayışı, özellikle kronoloji sorunlarına, daha sıhhatli bir yaklaşımı sağlayacaktır.

Geç Troya VI (Geç Miken Çağı)

Tepenin bir kaç yerinde açığa çıkarılan bazı buluntular, buradaki çok kısa süreli bir Geç Troya VI yerleşmesinin muhtemel varlığına işaret

---

(1) W. Lamb, *Excavatoins at Thermi in Lesbos* (1936), Lev. 25 : 31 - 18 ve 31 - 19; Lev. 47 : 31 - 19 ayrıca s. 166. Burada karşılaştırma malzemesi olarak Amorgos'tan bir gümüş parçası, Syros'taki Chalandriani yerleşmesi, Eretria ve Chalkis müzesinden de bazı kemik iğneler verilmiştir.

(2) L. Bernabo - Brea, *Poliochni, Citta Preistorica nell 'isola di Lemnos I* (1964), 53 ff; 86 ff.

(3) Analizler Heidelberg Max Planck Enstitüsü Çekirdek Fiziği bölümünden G. A. Wagner ve E. Pernicka tarafından yapılmıştır.

(4) AA 174/2, 1984, res. 4, s. 13 - 196a

etmektedir[5]. Örneğin Beşik-Yassıtepe'de izlenen bir çukurda, çoğunluğu yukarıda değindiğimiz safhaya ait malzeme olmak üzere, Geç Hellas IIIB veya Geç Hellas IIIC Miken buluntuları da saptanmıştır. Bu geçiş devresini M. Ö. 1190-1180 yıllarına tarihliyebilmekteyiz[6]. Çukurdaki en önemli buluntulardan biri, hiç şüphesiz ki, Geç Miken devrinden ender olarak tanıdığımız, 21 cm uzunluğunda demir bir bıçak olmuştur[7]. Bahis konusu olan Miken malzemesinin Troya-Ilios sorunu açısından da önemli olup olmadığı tartışmasına şimdilik girmek istemiyoruz.

Hellenistik Devir

Hellenistik Çağ yerleşmelerini, en az iki safha içinde inceleyebilmekteyiz. 1982 senesinde, S 16 alanında yapılan kazılarda, bu devir surunun iki devreli olduğu tespit edilerek (Resim: 8), alt evre duvarının iri ocak taşlarından meydana geldiği görülmüştür. 1984 çalışmalarında ise bu duvar R 14 ten Q 12 açmasına kadar izlenmiştir. Duvar bugünkü yamaç boyunca uzanmaktadır.

Hellenistik Devir ilk evre surunun ancak ufak bir alanı çevrelediği, kesinlikle saptanmıştır. S. 15 alanında, döşemesi altında bir su kanalının da yer aldığı, daha geç bir safhada örülerek kapatılmış bir kapının kalıntıları açığa çıkarılmıştır. Bu devir sur içi binaları incelendiğinde, birbirine eklenmiş, ufak hücreler biçimindeki yapı düzeninin, konutlar yerine, depo binalarını içerdiği sanılmaktadır. S 13 alanı Hellenistik Çağda da önemini korumuştur. Bu açmada kazılan ufak, dikdörtgen mekanlardan birinde, bir mutfağın veya bir ziyafet sofrasının bütün eşyasını kapsayacak yoğunlukta çanak çömlek kalıntıları ele geçmiştir. Bugünkü bilgilerimize göre bu toplu buluntu, M. Ö. 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir. Anadolu'da bu denli iyi korunmuş ve ilginç örnekleri kapsayan (örneğin pişmiş topraktan bir maske) pek az Erken Hellenistik buluntu topluluğu bilindiğinden, bu buluntular özellikle çanak çömlek tipolojisi ve kronolojisi açısından büyük önem taşımaktadır.

Bizans Çağı

Bu bölümde, iki safhayla temsil edilen Bizans Çağı yerleşmesinden söz etmek isteriz. 1.0 m kalınlığında ve 0.8 m derinliğinde, anıtsal görünümlü taş temelleriyle (Resim: 9) eski safha, 12. yüzyılın son bölümüne tarihlenmektedir. Buradaki Bizans yapısı da, etrafı tahkimli bir depo binası özelliği taşımaktadır.

(5) AA 170, 1984/2, 172.

(6) C. Podzuweit, «Die mykenische Welt und Troja», B. Hansel (ed.) *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, 1982, 65 ff.

(7) J. C. Waldbaum, «The First Archaeological Appareance of Iron», Th. A. Wertime - J. D. Muhly, *The Coming of the Age of Iron*, 1980, 69 ff.

Bu tabakanın üstünde, yüzey toprağının hemen altında yer alan, taş ve kerpiç tuğladan, etrafı tahkimli bina kompleksinin bir yangın sonucu yıkıldığı anlaşılmıştır. Şimdilik 13. yüzyılın ilk yarısına oturtabildiğimiz bu yapı topluluğunu, iyi kaliteli çanak çömleğin yanısıra, sikke buluntularıyla da daha kesin tarihleme olanağı doğmaktadır[8]. Örneğin yüzey toprağının hemen altında, dağınık bir şekilde bulunmuş, Latin Krallar devrine, yani 1204 ve 1261 yıllarına tarihlenen[9], 40 adet «Skyphat» gibi.

Bilindiği üzere, dördüncü haçlı ordusu, İstanbul'a doğru yürüyüşe geçmeden önce, Çanakkale dolaylarında bir süre konaklamıştı. Elimizdeki buluntuları, İstanbul'un maddi kültürünü pek fazla etkilemediği halde, tarihi ilişkiler açısından oldukça önemli bu olaylarla bağdaştırabiliriz.

Beşik - Sivritepe Kazıları

1983 çalışmalarında birisi güneydoğuda (LL 82/83), diğeri kuzeydoğuda (PP 83) olmak üzere iki sondaj yapılmıştır (Resim: 10). Bu alanlardan edindiğimiz bilgilere göre, çok uzaklardan bile görülebilen tümülüsün, Hellenistik Çağa tarihlendiği anlaşılmıştır. 100 seneden beri süregelen «Troya savaşları kahraman mezarı» tartışmalarına da böylece cevap verilmiş olmaktadır[10]. Tepede yaptığımız çalışmalar sırasında, umduğumuzdan çok daha açık bir şekilde, bu Hellenistik Çağ tümülüsünün, ne denli iyi planlanarak yapıldığı öğrenilmiştir. Tümülüs, 40 ar cm kalınlığında, yatay kireç taşı tabakalarının arasına atılan, 60 cm kalınlığında kil ve toprak karışımı, homojen dolgulardan oluşmuştur. Yamaçları ise, kaymalara karşı ayrıca, şevli yerleştirilmiş taşlarla desteklenmiştir. 13 m yüksekliğindeki tümülüste dikkati çeken bir diğer öge ise, tabana yakın kesimlerdeki, Prehistorik malzeme veren, koyu renkli tabakalardır. Yapılan incelemelerde, doğuda daha alçak olan ana kayanın, tümülüsün içine doğru, giderek yükseldiği anlaşılmıştır. Bu yükselti farkını gidermek için, çevreden toprak çekilerek, alt kesime serilmiştir. Tümülüsün alt bölümlerinde izlenen koyu renkli tabakaların nedeni bu olaydır. Prehistorik malzemeyi kapsayan, in situ tabakaların ise, ancak 60 cm. yükseklikteki bir bölümü günümüze kadar ulaşabilmiştir. Malzeme üzerinde yapılan, daha ilk çalışmalarda, özellikle Kumtepe Ia ile Troya I ilişkileri başta olmak

(8) Gerektiğinde bazı sikkelerin tarihlendirilmesinde bazı değişiklikler olabileceği göz önünde tutulmalıdır.

(9) Tarihlemeyi yapan D. Mannsperger, Tübingen

(10) Üvecik tümülüsünün çok daha sonraki bir evreye tarihlendiği anlaşıldıktan sonra, 1924 te, Ilias sorununa çözüm bulmak üzere düzenlenen Alman araştırmaları, bu tümülüse yönelmiştir. W. Dörpfeld, M. Schede ve O. Mey Patroklos ve Achill'in tümülüslerini bulmak üzere 1925 yılında da çalışmayı planlamışlarsa da, zamanın koşulları el vermediğinden, vazgeçmişlerdir - örneğin bkz. M. Schede, JbDAI 44, 1926, 360 ff

üzere, doğu Akdeniz'in «Açkı Bezekli» mallar evresi sorunlarına ışık tutacak nitelikte şaşırtıcı bulgular göze çarpmıştır.

Troas'taki Açkı Bezekli malların (Resim : 7), Troya I'in eski tabaka mallarından daha önce ortaya çıktığı ve gene bu bölgede hiç bir zaman bu evre mallarıyla bir arada görülmedikleri kesinleşmiştir. Kumtepe Ia'da yan yana izlenen Beyaz Bezekli mallarla, Açkı Bezekli mallar, Beşik-Sivritepe'de ise gene bir arada bulunmamaktadır. Sayıca az olmalarına rağmen, Beyaz Bezekli malları, Troya I (21 parça)[11] ve Thermi[12] kazılarından tanımaktayız. Kısa bir süre önce yayınlanan, Kos Adası Emporio Yerleşmesi raporunda[13] ileri sürülen, yeni çanak çömlek düzeni, daha kuzeyde yer almasına rağmen Troas bölgesine de uygulanabilecektir. Biz ise, yaptığımız çalışmaların, Açkı Bezekli malların coğrafi yayılımı veya tarihlenmesi türünden çeşitli sorunlarına ışık tutacağını da ummaktayız. Kumtepe Ia'nın başlangıcı da bundan böyle ancak Beşik-Sivritepe bağlantısıyla tartışılabilecektir. Anadolu kıyılarından pek fazla uzakta olmayan Lemnos Adası Poliochni yerleşmesinin «Nero» evresi de, Açkı Bezekli malların bulunmayışı nedeniyle, Beşik-Sivritepe ve Kumtepe Ia'dan daha geç bir evreye tarihlenebilecektir.

Genel olarak ele alındığında, Beşik-Sivritepe'deki Prehistorik yerleşmenin oldukça kısa ömürlü olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, kolları hafif bir açı yaparak duran, mermer idolü de Açkı Bezekli çanak çömlek topluluğuyla beraber incelememiz gerekmektedir. Yıllardan beri «Kilia» tipi olarak adlandırılan, Aphrodisias örnekleri dışında, şimdiye değin ancak bilimsel doğruluğu şüpheli bazı kolleksiyonlardan tanıdığımız bu türün, İlk Tunç II yerine, Kalkolitik/İlk Tunç I geçiş safhasına ait olduğu kesinlik kazanmaktadır. Gene bu idolün, Aphrodisias'taki Pekmez VIIIA tabakalarında bulunan 2 benzeriyle[14]. Karia bölgesine kadar uzanabilmekteyiz. Yani diğer bir deyimle, adı geçen buluntuların, Troya I safhasıyla olan kronolojik ilişkileri, bu yoldan da açıklık kazanmaktadır.

Beşik-Sivritepe'de dikkatimizi çeken özelliklerden biri de, taş alet endüstrisinin pek fazla gelişmiş olmayışı, yani yerini, maden aletlere bırakmış olmasıdır. El değirmeni ve pişmiş topraktan ağırşaklara da pek rastlanmamıştır. Kemik aletler de fazla yaygın değildir. Bütün bunların

(11) Blegen, a. e.79

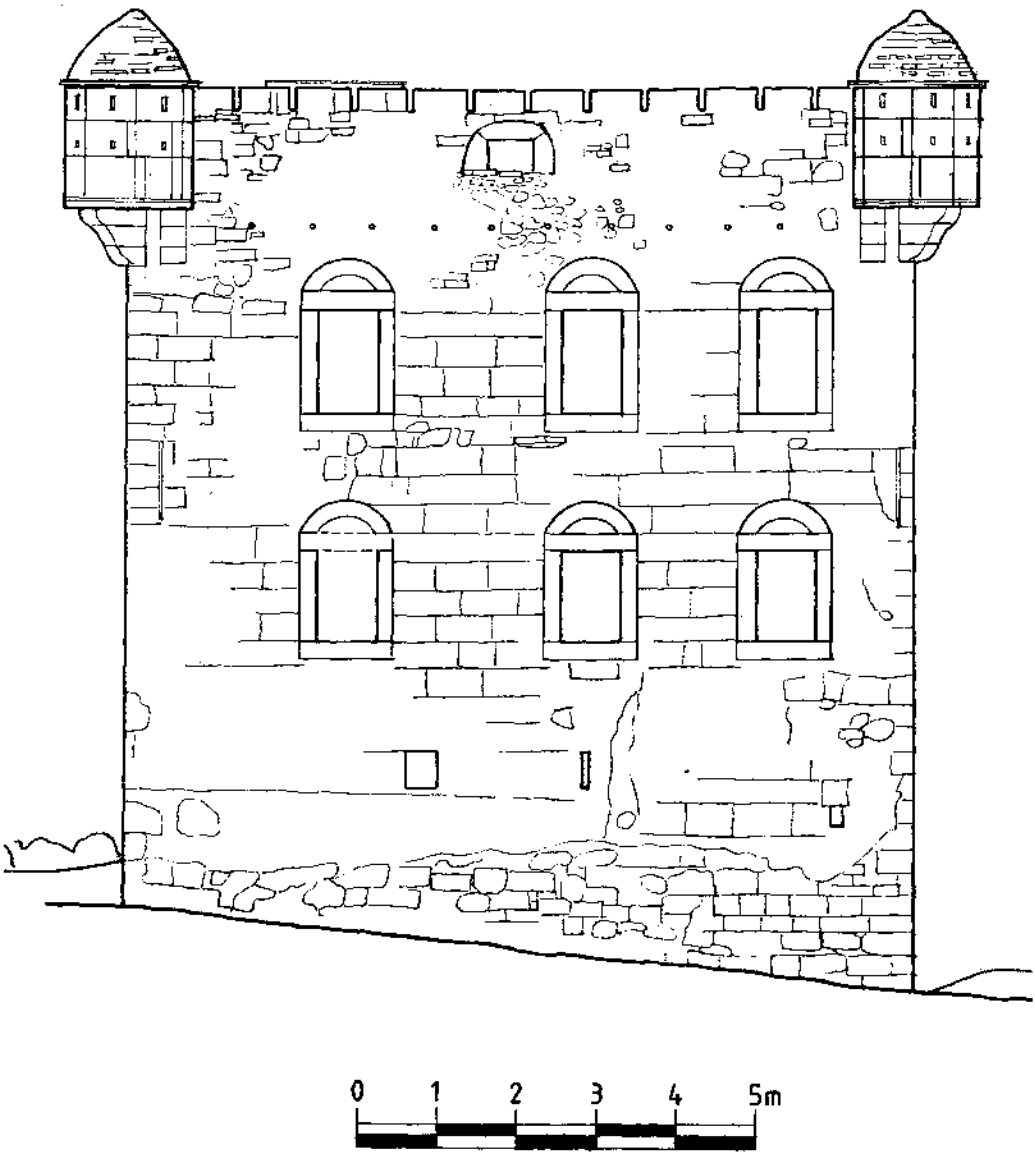
(12) Lamb, a. e. 78

(13) S. Hood, Excavations in Chios 1938 - 1955, Prehistoric Emporio and Aiyo Gala (1981). Emporio IX'da ortaya çıkan Açkı Bezekli mallar, Emporio VIII'de yoğunlaşmaktadır (a. e. 221 ff).

(14) Aynı evre içinde yer yer, Beyaz Boyalı mal örneklerine de rastlanmaktaysa da, bu mallar ancak VII - VI tabakalarında yaygınlaşmakta, V. tabakayla beraber ise Beyaz Enkruste örnekler önem kazanmaktadır (a. e. 225 ff).

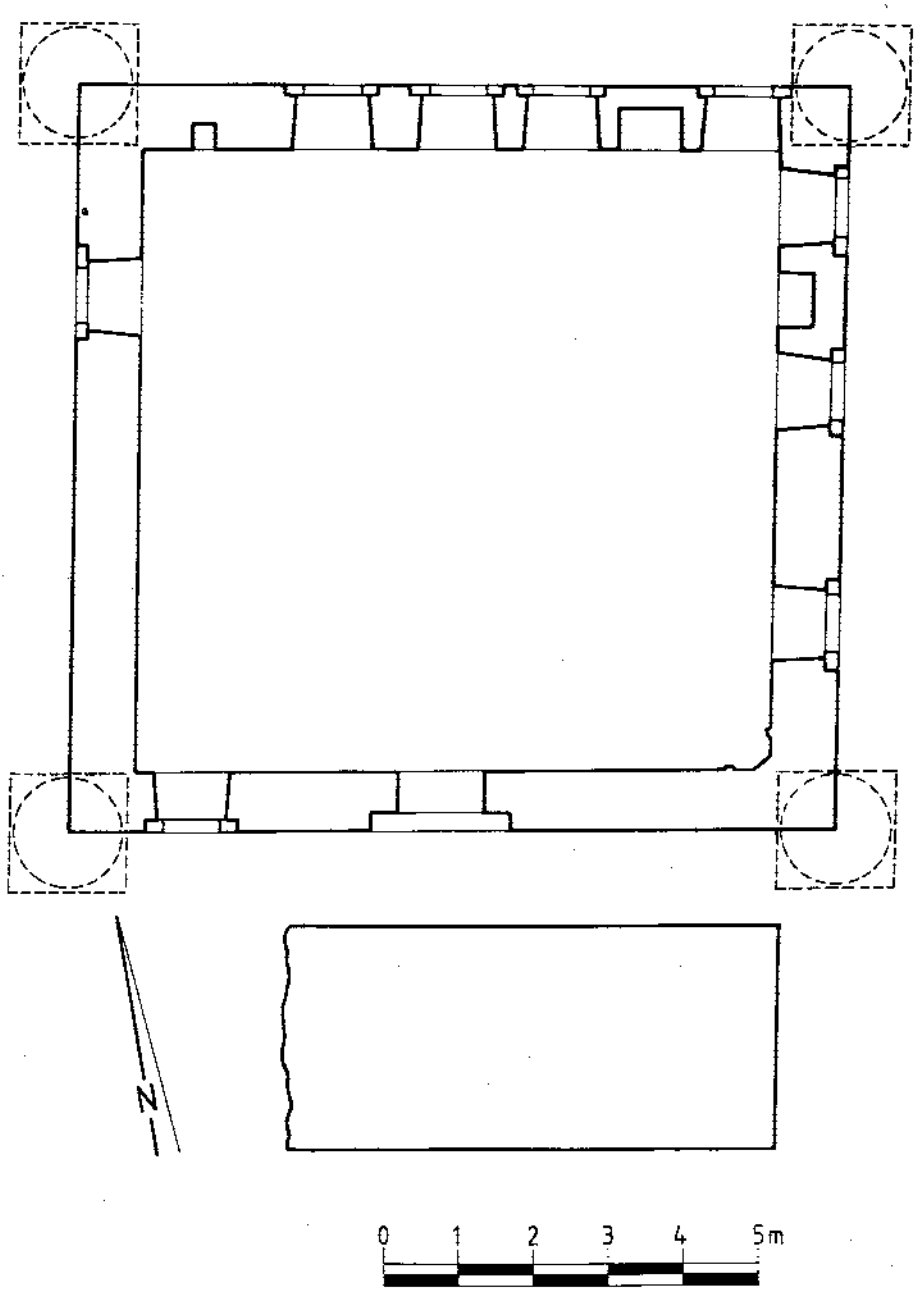
nedenini belki ye yaşam şeklinde aramak lazımdır. Uzmanların görüşlerini henüz almamamıza rağmen, Beşik-Sivritepe'de yaşayan Troya öncesi insanlarının besin ekonomisinin, Beşik-Yassıtepe'deki Troya I çağdaşlarının besin ekonomisinden daha farklı olduğunu, bazı bulgulara dayanarak, ileri sürebilmekteyiz. Örneğin Beşik-Sivritepe'de midye ve istiridye kabukları şeklindeki, deniz ürünlerine ait kalıntıların oldukça sık ele geçmesi gibi.

Son olarak değinmek istediğim uğraşılardan biri de, Ankara Üniversitesi mensuplarından sayın Oğuz Erol ve sayın İlhan Kayan tarafından, üç gün süreyle liman koyunda yürütülen, jeolojik araştırmalardır. Erken Troya I safhası için, Beşik-Yassıtepe'den gönderilen C-14 örneklerinin sonuçları da, yavaş yavaş alınmaktadır. Troya I hakkında elde edilen bu türdeki ilk veriye göre M. Ö. 2310±80 ve kalibre edilmiş olarak 3100-2900 yılları saptanmıştır. Çok yakın bir zamanda TL. Sonuçları da elimize ulaşacaktır.

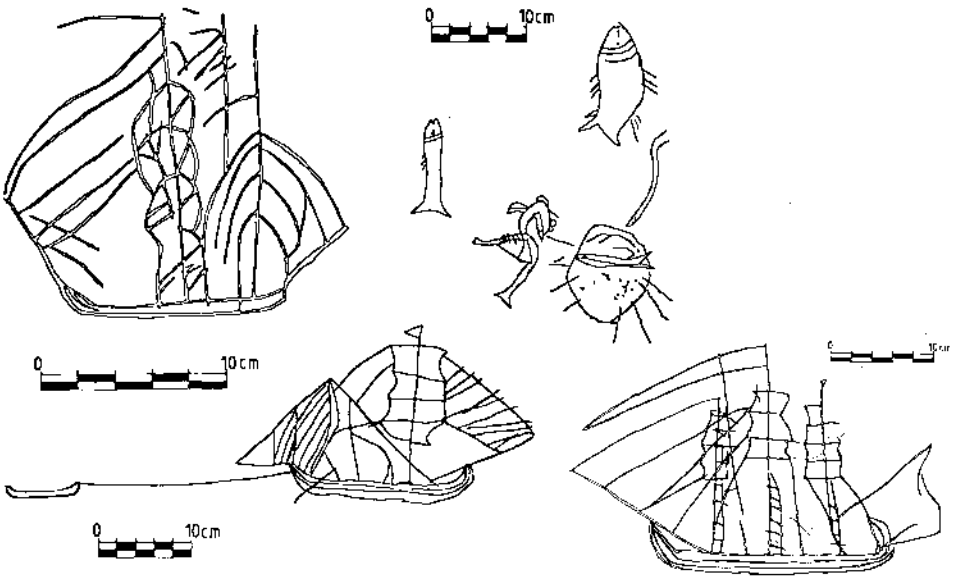
DOĞU CEPHESİ

Resim : 1 — Cezayirli Hasan Paşa Köşkü

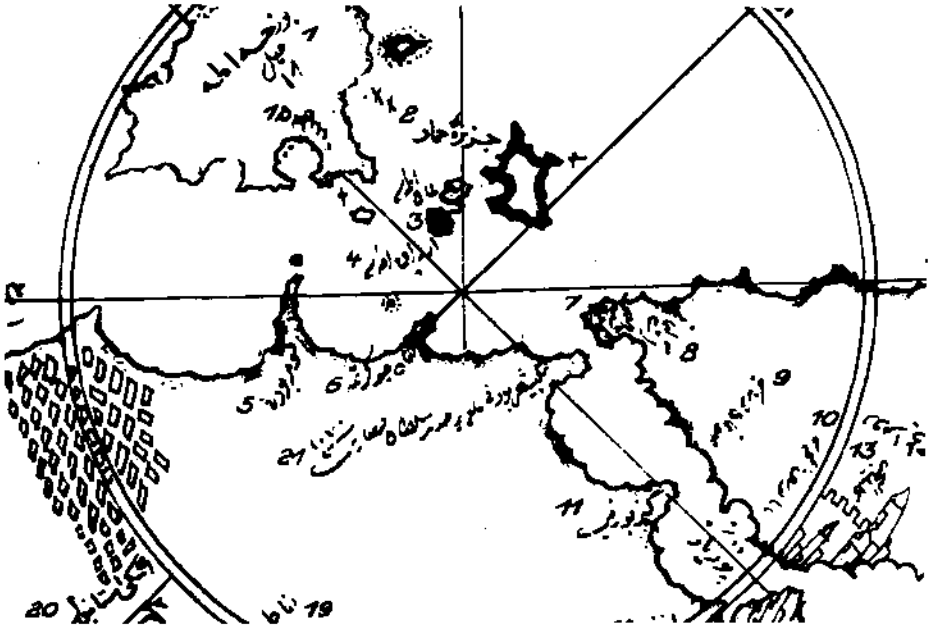

CEZAYİRLİ HASAN PAŞA KÖŞKÜ

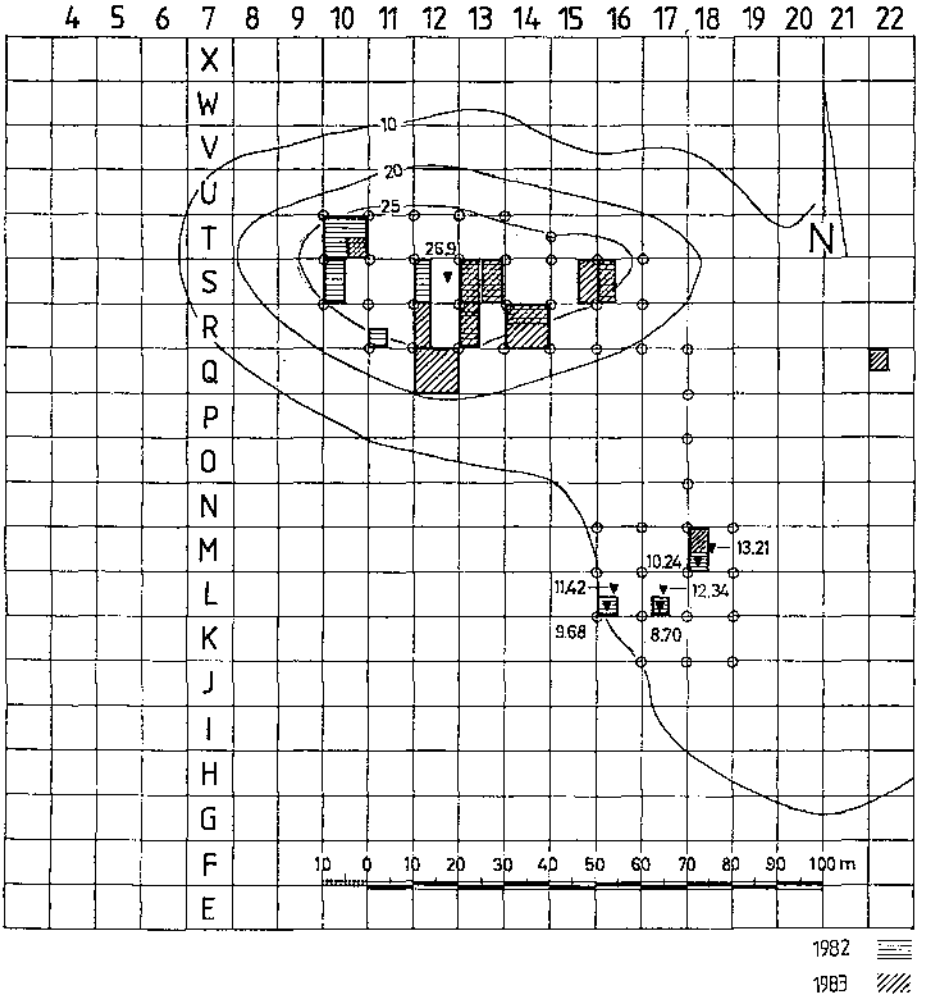
Resim : 2 — Cezayirli Hasan Paşa köşkü - kesit.

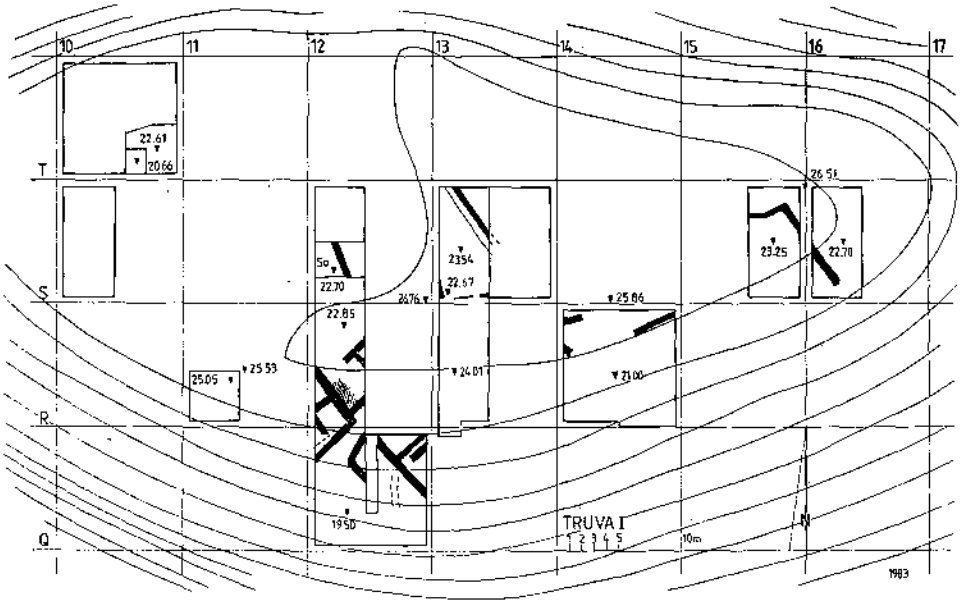
Resim : 3 — Cezayirli Hasan Paşa Köşkü duvar sıvası üzerine kazınmış gemi ve balıklar.

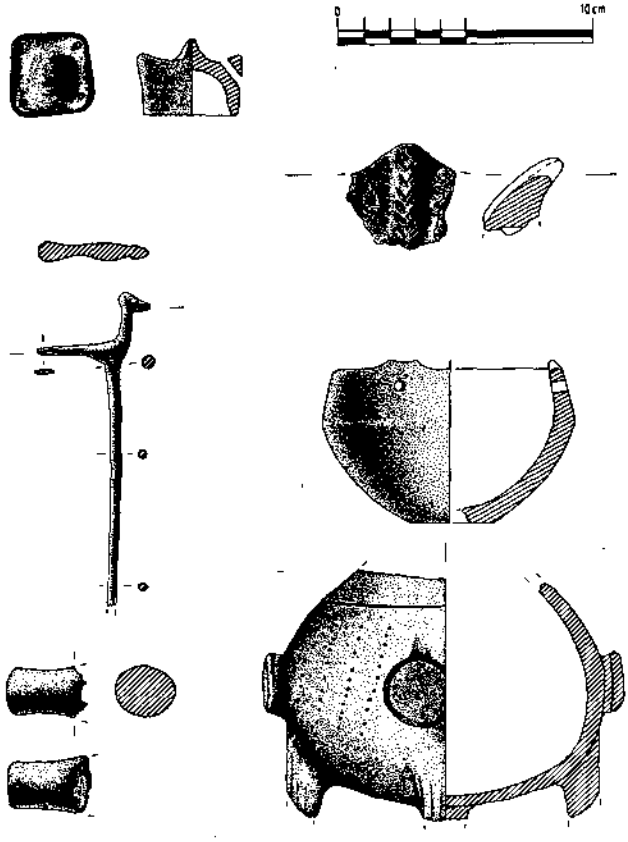
Resim : 4 — Beşik - Koyu (liman-ı çökertme) ve Çanakkale Boğazı görüşü (Piri Reis, «Bahriye» (1512), P. Kahle Piri Reis Bahriye, Das Türkische Segelhandbuch für das Mittellandische Meer vom Jahre 1521 (1926) 6 Handschrift Bologna)

Resim : 5 — Beşik - Yassıtepe, kazı alanları - genel plan.

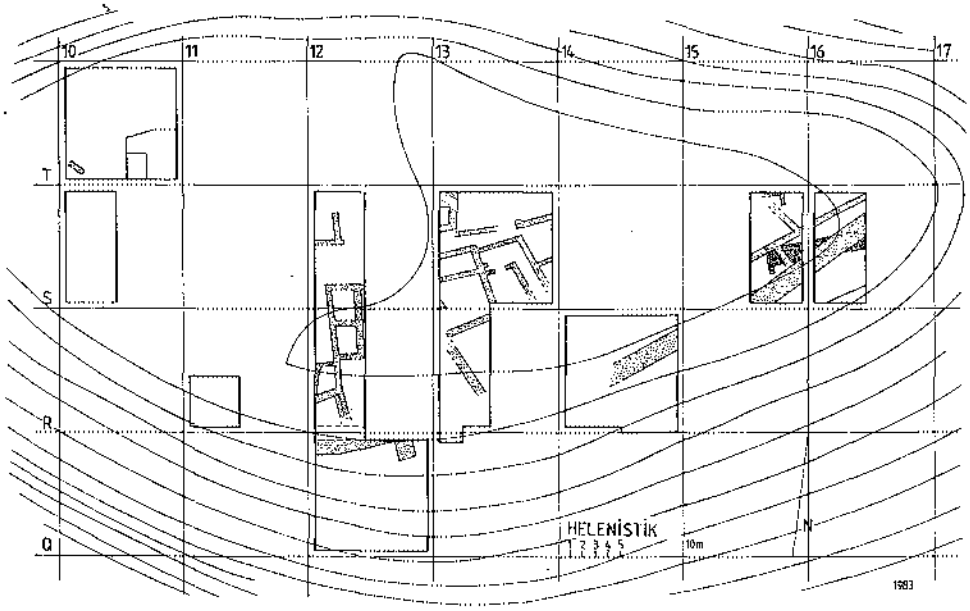

Resim : 6 — Beşik - Yassıtepe, Troya I evresi - genel mimari plan.

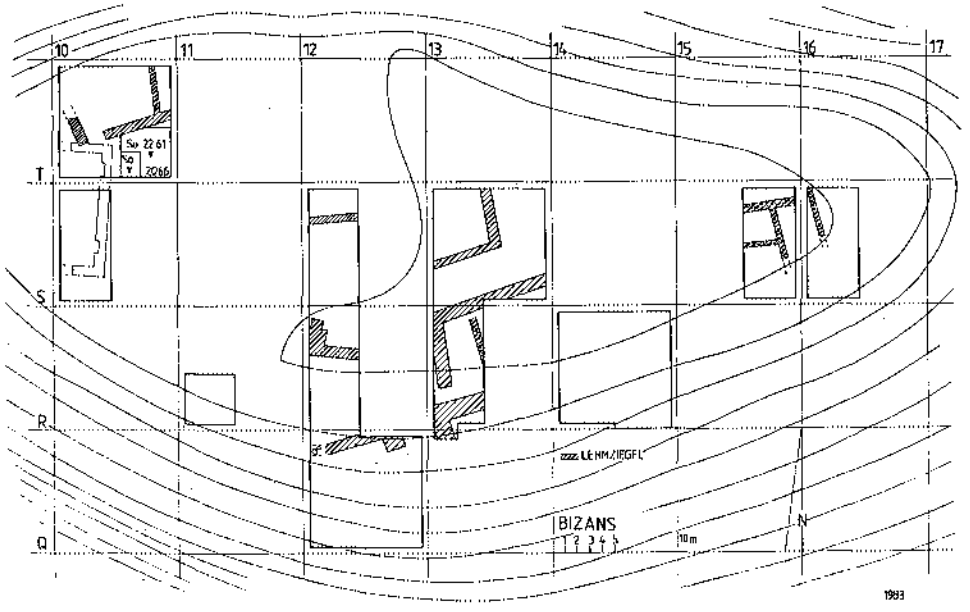

Resim : 7 — Beşik - Yassıtepe

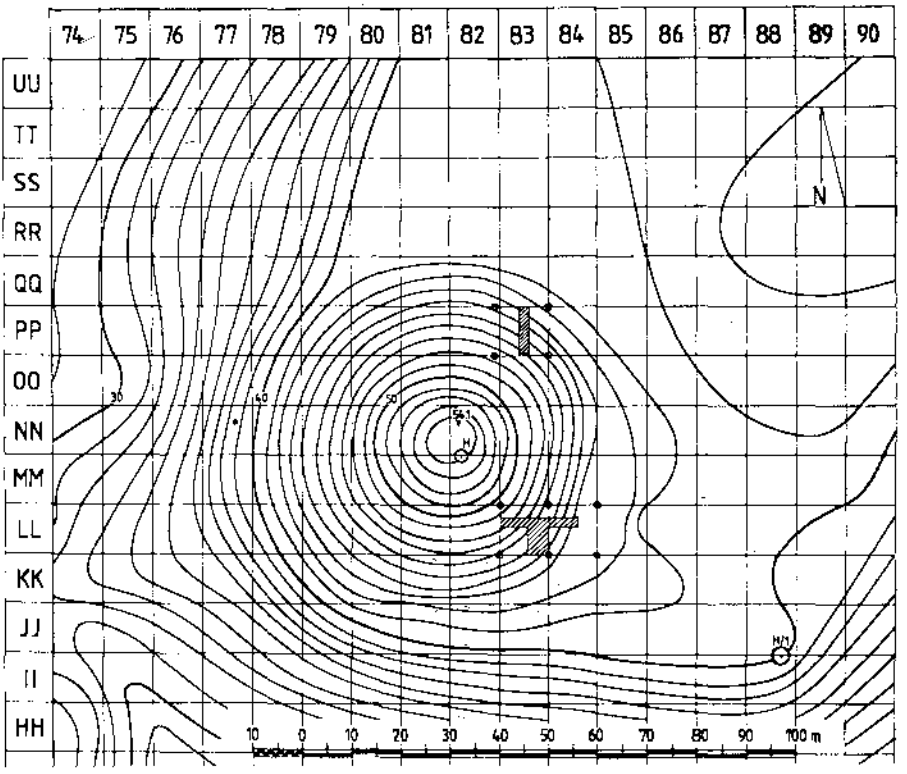
Troya I evresi buluntuları (alt) Beşik - Sivritepe, Troya I öncesi buluntuları (üst).

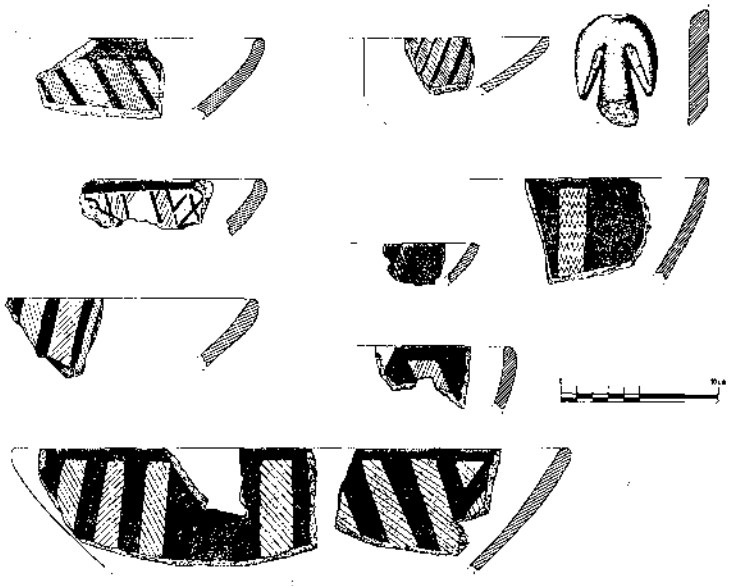
Resim : 8 — Beşik - Yassıtepe, Hellenistik Çağ genel mimari planı.

Resim : 9 — Beşik - Yassıtepe Bizans Çağı genel mimari planı.

Resim : 10 — Beşik Sivritepe, 1983 yılı kazı alanlarını gösterir topografik plan.

Resim : 11 — Beşiktepe çanak çömlek örnekleri

1983 GİRVANAZ KAZILARI

Hayat ERKANAL *

İlk defa bilim dünyasına A. T. Olmstead tarafından[1] tanıtılan Girnavaz, K. Kessler'e ait önemli bir çalışmanın odak noktasını oluşturmuştur[2]. K. Kessler de, K. Sornig gibi[3] daha çok yazılı belgelerden hareket ederek konuyu tarihi coğrafya açısından aydınlatmak istemiştir. Bu araştırmada, Assur kaynaklarında sık sık adı geçen Nabula, Eski Babil belgelerinde yer alan Navala ile bir tutulmakta ve coğrafi konumu büyük bir titizlikte tanımlanmaktadır. Mari arşivinde ve hatta Mısır'da önemle zikredilen Nabula/Navala için en kuvvetli aday olarak K. Kessler, Girvanaz üzerinde durmaktadır.

Bu yeni çalışmaları da göz önünde bulunduran kazı kurulumuz[4], bir sene önce başlattığı Girvanaz kazılarına 1983 yılında da devam etmiştir[5].

(*) Doç. Dr. Hayat ERKANAL D. T. C. F. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi

(1) A. T. Olmstead, *Journal of the American Oriental Society 38*, 1918, s. 216 dipnot 22.

(2) K. Kessler, «Nawala und Nabula», *Archiv für Orientforschung XXVI*, 1978/1979, s. 99-103.

(3) K. Sornig, *Grazer Linguistische Studien 11/12*, 1980, s. 321 vd. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. A. Erkanal, *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1984, s. 69-73.

(4) 1983 çalışmalarına iştirak eden kazı kurulu üyeleri : H. Ü. Öğretim Üyesi Doç. Dr. Armağan Erkanal; D.T.C.F. Antropoloji Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Berna Alpagut; Mardin Müzesi Müdürü A. Halik Ekmen; Amasya Arkeoloji Müzesi Uzmanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Temsilcisi Ahmet Yüce; Japonya Tsukuba Üniversitesi Asistanı Mamoru Yamashita; Japonya Tsukuba Üniversitesi Asistanı ve D.T.C.F. Araştırma Öğrencisi Kimiyoshi Matsumura; Sosyal Antropolog M. Melek Derviş; Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öğrencisi Remzi Yağcı; D.T.C.F. Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı öğrencilerinden Beyza Balcı, İrem Günay, Levent Çamkır, Nurgül Özgün, Rıdvan Aydın, Tuna Erbay, Yücel Şenyurt; D.T.C.F. Antropoloji Bölümü Öğrencisi Ahmet S. Kurtay; H.Ü. Edebiyat Fakültesi Öğrencisi Özand Gönülal.

(5) Bakanlar Kurulunun 22/3/1983 tarih ve 83/6262 sayılı kararlarıyla çalışmalarımız 1983 yılından itibaren bilimsel kazı şekline dönüşmüştür. Her türlü yardımı esirgemiyen Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Dr. Nurettin Yardımcı'ya bu vesileyle candan teşekkür ederiz.

Nusaybin'in 4 km., Türkiye-Suriye sınırının ise 5 km. kuzeyinde; Çağ Çağ Nehrinin oluşturduğu vadinin girişinde yer alan höyük, daha çok güney-kuzey istikametinde uzanmaktadır. Höyüğün merkezi, oldukça alçak güney terası ve kuzey terası belli başlı düz alanlarıdır. 1983 yılı çalışmaları başlıca iki alanda, merkezde ve kuzey terasında sürdürülmüştür. Merkezdeki araştırmalar höyüğün en geç devrini oluşturan katları tespite yöneltilmiştir. Kuzey terasındaki çalışmalar, daha çok doğu istikametine doğru uzatılmış, böylece höyüğün kuzeybatı yamacındaki tabakalaşmayı önümüzdeki senelerde anlamak amacıyla planlanan çalışmalar için ilk adım atılmıştır.

Geçen seneki çalışmalar sonucunda höyüğün üst kısmının erken İslâm dönemine ait bir mezarlıkla kaplı olduğu anlaşılmıştı[6]. 1983 kazıları sırasında da ayni devre ait 50 kadar mezar açığa çıkarılmıştır. Ayrıca 1982 yılında ele geçen mezarlara ait korunabilen iskeletler, B. Alpagut tarafından incelenmiş ve ilk değerlendirilmeleri yapılmıştır. B. Alpagut'un araştırmalarına göre iskeletlerin yaş kategorileri şöyledir: 0-6 yaşları arası % 10, 7-13 yaşları arası % 10, 14-20 yaşları arası % 5, 21-30 yaşları arası % 24 ve 31-daha yukarı yaşlar % 51 dir. Seks determinasyonuna göre iskeletlerin dağılımında dişiler % 38, erkekler % 43, çocuklar % 14 ve bebekler % 5 oranındadır. Ayrıca iskeletlerin takriben % 15 inde diş çürüğü tespit edilmiştir. Patalojik veriler olarak bir iskeletin sağrı kemiğinde, başka bir iskeletin de parmak kemiklerinde romatizmal bulgular ele geçmiştir.

İnsan iskeletleri yanında, 1982 yılında ele geçen hayvan kemikleri kısmen de olsa incelenmiştir. Maden Tetkik Arama Enstitüsü Uzmanı İbrahim Tekkaya'nın verdiği paleontolojik rapora göre kemiklerin büyük bir kısmı koyun, domuz ve sığır cinsi hayvanlara aittir. Ayrıca at, köpek, etcil ve karından bacaklı hayvanlara ait kemiklere de rastlanmıştır.

1983 yılı mezarları her iki kazı alanında, merkezde ve kuzey terasında yoğun bir şekilde karşımıza çıkmıştır. Kazısı gerçekleştirilen tüm alanın 247,5 m^2 olduğunu düşünürsek, her 4,95 m^2ye bir mezar düştüğünü görürüz. Bu durumda 1983 yılında kazılan alanın takriben yarısının mezarlarla kaplı olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Höyük merkezinde ele geçen mezarlar üç türde düzenlenmiştir: En basit örnekler toprak mezarlardır. Daha çok çocukların gömüldüğü bu mezarların üstü ya toprakla doldurulmuş, ya da basit toplama taşlarla kapatılmıştır. İkinci tür mezarlarda, toprak içine açılan çukur ince uzun veya yassı taşlarla muntazam bir şekilde kapatılmıştır. Üçüncü türü oluş-

(6) Bkz. H. Erkanal, *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1984, s. 132-133.

turan örnekler ise sanduka mezarlardır. Bunların dört, bazen de üç tarafı basit taş duvarlarla kaplanmıştır (Resim: 1). Bu duvarların üst kısmı çok muntazam taşlarla örtülmüştür. Bu taşların düzgün yapısı ve üzerlerindeki kireç harcı kalıntıları göz önüne alınırsa, oldukça geç safhaya ait bir yapıdan söküldükleri düşünülebilir (Resim: 2).

Höyüğün kuzey terasında bulunan mezarlar daha basit bir yapıya sahiptir. Basit toprak mezarların dışında ele geçen örneklerde çukur eğik olarak açılmış, üzerleri de bu eğime uygun bir tarzda basit taşlarla kapatılmıştır (Resim: 3). Bu mezarların arasında, üzerinde üç çıkıntısı bulunan bir bazalt dikilitaş, belli bir sisteme bağlı olmaksızın ele geçmiştir (Resim: 4). Bu tür örneklerin Suriye'de Bizans Devrinde mezar taşı olarak kullanıldığı ifade edilmektedir[7]. Fakat Girnavaz'da ne amaçla kullanıldığını ortaya koymak mümkün olamamıştır. Bazalt cinsi taş, ancak Nusaybin'in 35 km. doğusundaki yataklardan elde edilebilmektedir. Girvanaz için de ayni bölge kullanılmış olmalıdır.

Mezarlar içindeki iskeletler, islâmi geleneğe göre doğu-batı istikametinde uzanmaktadır (yüzü güneye dönük baş batı, ayaklar doğu istikametinde). Mezarlar içinde ayrıyeten bırakılmış eşyalara rastlanmamıştır. Yalnız gömülenler üzerinde, özellikle çocuklarda bazı basit süs eşyaları bulunmuştur. Sadece bir mezar islâmi geleneklere ters düşen farklı bir özelliğe sahiptir. Burada iskeletle birlikte üç kuşa ait kemikler açığa çıkarılmıştır. Uzun gagalı bu kuşların mezara neden konduğu anlaşılamamıştır. Antropolojik ve palcontolojik tetkikler sonucu konu belki açıklık kazanabilecektir.

1982 yılında ele geçen ergin bir erkek iskeleti üzerindeki demir ok ucu, 1983 çalışmaları sırasında ortaya çıkarılmıştır. Bu ok ucu Tibia içine saplandıktan sonra (Resim: 5), kişi yaşamına devam etmiş ve epey bir süre bu silahı vücudunda taşımıştır. Saplama kısmı kırık, iki küt kanatlı bu silah Erken İslâm Dönemi özelliklerini taşımaktadır (Resim: 6).

Höyük merkezinde ele geçen mezarlar değerlendirilip, kaldırıldıktan sonra kazı alanında tespit edilen mimari tabakalar araştırılmıştır. Bu tabakalar, daha yüksek olan güney kesimde yoğunlaşmaktadır. Kuzeye doğru arazi meyli düştükçe, üst tabakalar tedrici olarak kaybolmaktadır.

Bu alanda açığa çıkarılan en üst tabaka, yani I. tabaka bir kaç parça halinde tespit edilen taş taban kalıntılarından ibarettir. Höyüğün sürülmesi ve mezarların tahribatı nedeniyle çok bozulmuştur. Herhangi bir mimari özelliği bu safhada ortaya koymak imkânsızdır.

(7) Bu bilgi Suriye'de çalışan meslektaşlarımız tarafından verilmiştir.

Hemen bu tabakanın altında ele geçen II. tabaka, kazı alanının sadece güneybatı köşesinde görülebilmektedir (Resim: 7, Plân: 1-N 24). 36x36 cm. boyutlarındaki kerpiçlerden oluşan ve güneybatı-kuzeydoğu istikametinde uzanan tek bir duvar, bu tabakanın yegâne mimari özelliğidir. 1,05 m. genişliğinde ve 8,20 m. uzunluğundaki bu duvarın kuzeybatısında bulunan bir söve taşı ve bir dibek taşının bu kata ilişkinliği şüphelidir. Her iki buluntu da in situ değildir. Yer yer tespit edilebilen taban parçaları çamurla sıvanmıştır.

Bu tabakadan sonra açığa çıkarılan III. tabaka, daha geniş bir alana, kazı alanının hemen hemen güney yarısına yayılmıştır. Ortaya çıkan duvarlar ve duvar kalıntıları mimari bir bütünlüğü henüz oluşturamamıştır. Fakat duvarlar yapı tekniği açısından çok farklı bir özelliğe sahiptir. Bu tabakada kerpiç yerine, kerpiç harcından oluşan kütleler kullanılarak, duvarlar ortaya çıkarılmıştır (Resim: 8, Plan: 1-0 24). Kütleler henüz ıslakken birbirleriyle temas ettirilmiş, bu şekilde 1,60 m. kalınlığında duvarlar oluşmuştur. Tabanlar bazan taşla döşenmiş, bazan da sıvanmıştır. Taban üzerlerinde yerinde kırılmış iri kaplara rastlanmıştır.

II. ve III. katların arasında, kazı alanının batısında, daha çok iri kaplardan oluşan bir seramik yığıntısı ele geçmiştir. Yeni Assur Devri karakteristik özelliklerini yansıtan bu parça topluluğunu her hangi bir tabakaya bağlamak bu sene için mümkün olamamıştır. Tek duvardan oluşan II. tabakadan daha eskidir. Çünkü yığın bu tek duvarın uzantısı altında kalmaktadır. Eğer önümüzdeki sene için planlanan çalışmalar değişik bir durum ortaya çıkarmazsa, bunların III. tabakaya ait olabilecekleri fikri ağırlık kazanacaktır.

Merkezdeki en eski yerleşim yeri olan IV. tabaka, tüm kazı alanında sadece bir kısmı açığa çıkarılabilen büyük bir yapı tarafından temsil edilmektedir. Arazinin meyli düştükçe höyük yüzeyine yakınlaşan ve dolayısıyla islâmi mezarların daha çok tahribatına uğrayan bu yapının kerpiç duvarları orjinal görünümlerini büyük ölçüde yitirmişlerdir. Fakat bütün bunlara rağmen, 40x40x12 cm. boyutlarında kerpiçlerden inşa edilen ve birbirini kesen iki ana duvar tespit edilebilmiştir (Resim: 9; Plan: 1-N, O, P 22, 23). Bu duvarlar, diğer binalarda olduğu gibi taş temeller üzerine örülmemiştir. Külden oluşan, zemin çok yumuşak olduğu için taş temel yerine, gene ayni boyutlarda kerpiçlerden inşa edilen bir blokaj sistemi tercih edilmiştir[8]. Ana duvarlara nazaran daha kalın olan (takriben 3 m.) bu blokaj, ayrıyeten dik uzantılarla yumuşak ze-

(8) Blokaj konusunda bizi aydınlatan ve gerekli teknik bilgiyi veren Peter Neve'ye teşekkür ederiz.

min üzerine yayılmıştır. Bu dikmeler aynı zamanda kaymayı önleyici destek görevini de yerine getirmektedir. Duvarlarda ve blokaj içinde kerpiç örme tekniği farklıdır. Duvarlarda görülen sistemde, araları takriben 5 cm. kalınlıkta çamur harçla dolu tam ve yarım kerpiç sıraları, değişimli olarak örgü katlarını oluşturmaktadır. Blokajda ise, tam kerpiçler yan yana dizilmekte, hatta bazıları köşelemesine biraz kaydırılarak bir nevi kenetlenme sağlanmaktadır (Resim: 10). Toprak içinde kalan blokajın iç ve dış kenarlarına özen gösterilmemiştir. Her iki yüzü oluşturan kerpiçler gelişigüzel dizilmiştir. Blokaj üzerine inşa edilen duvarın güney kenarı muntazam bir şekilde ele geçmiş, kuzey kenarı ise arazi alçalması nedeniyle oldukça tahrip olmuştur. Bu duvarın batıda birden bire düz bir şekilde kesilmesi bir kapıya işaret etmektedir (Plan: 1-N 22). Ayni duvarın güneyinde, düzensiz blokaj kerpiçleri üzerinde kısmen kireç sıvalı bir taban açığa çıkarılmıştır.

IV. tabakaya ait bu yapı, plan ve resimlerde de görüldüğü gibi ancak çok kısıtlı bir alanda araştırılabilmiştir. Açığa çıkarılan duvarlar göz önüne alınırsa, büyük bir yapı ile karşı karşıya olduğumuz anlaşılır. 1983 yılında elde edilen kalıntılar kazı alanının tüm kenarları içinde kaybolmakta, yani toprak içine girmektedir. Bu nedenle yapıyı kısmen de olsa plan olarak ortaya koymak bu mevsimde mümkün olamamıştır. Ancak önümüzdeki senelerde konu belli ölçülerde açıklık kazanabilecektir. Fakat bütün bunlara rağmen, bu tabakadaki yapının resmi bir binaya ait olduğunu kabul etmek gerekir.

Merkezden sonra, kuzey terasında sürdürülen çalışmalarda da ilk önce islâmi mezarlar değerlendirilip kaldırılmıştır. Höyüğün bu kısmında 19,4x5 m. boyutlarında bir alan, doğu-batı istikametinde uzatılarak bir «step trench» uygulamasına başlanmıştır. İlerdeki senelerde bu alan doğuya doğru daha da uzatılacak ve bu suretle höyüğün kuzeydoğu yamacındaki daha eski katları tespit etme imkânları aranacaktır.

Bu dar kazı alanında arazi doğuya doğru alçaldığından tabakalaşma daha çok batıda yoğunlaşmaktdır.

Açığa çıkarılan I. tabaka, bazı taş temeller ve taş tuğla karışımı su kanalları tarafından temsil edilir. Burada tuğlalar ziftle kaynaştırılarak kanalların tabanlarında kullanılmıştır. Eldeki temellere dayanarak mimarı bir plan çıkarmak mümkün değildir. Eğer kazı alanı güney ve kuzey istikametlerinde genişletilirse bu konuda bazı neticeler elde edilebilir.

II. tabakanın durumu da farklı değildir. Bir kaç parça taş temel ve döşeme bu k[illegible]n varlığını ortaya koyabilmiştir.

Bu alanda en önemli neticeyi III. tabaka vermiştir. 1982 yılında sadece bir köşesi açığa çıkarılabilen büyük bir yapının uzantısı, 1983 yılında III. kat olarak karşımıza çıkmıştır. Bu uzantıya ait olan bir oda çok iyi korunmuş olup, kerpiç mimarinin tüm özelliklerini yansıtabilmektedir (Plan: 2-S 11, Resim: 11). Taş temel üzerine güçlü kerpiç duvarlarla inşa edilen bu oda, binanın yayılış istikametine uygun olarak kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanmaktadır. Çevresini saran duvarlar bazen 3 sıra tam kerpiçlerle, bazen de 1,5 veya 2 sıra tam ve yarım sıra kerpiçlerle örülmüştür. Sadece güneybatı duvarı kerpiçleri dik kullanmak suretiyle, bir nevi kerpiç kaplama tekniğiyle içten donatılmıştır. Bu özelliği diğer duvarlarda görmek mümkün değildir. Odanın güneydoğu duvarında, içi sonradan taşla doldurulmuş dar ve basit bir kapı yer almaktadır. Basit çamur sıvalı tabanı üzerinde yerinde kırılmış iki kap tespit edilmiştir. Takriben 1,5 m. yüksekliğinde duvarlara sahip bu odanın bina içindeki işlevi anlaşılamamıştır. Odadan kuzeybatı istikametine uzanan kalın bir duvar hemen toprak içine girdiği için değerlendirilememiştir. Kazı alanının doğusunda, bina doğrultusuna ters bir biçimde tek sıra ve tek kat kerpiçten yapılan duvarlar daha çok taban yapısıyla ilgili olmalıdır (Plan: 2-R 11). Kazı alanının doğusunda, kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanan ve gene aynı binaya ait olan başka bir duvar 82 cm. kalınlığındadır (Plan: 2-T 11). Bir katı 2 tam kerpiç, diğer katı 1 tam ve 2 yarım kerpiç sıralarından oluşan bu duvar, 1,30 m. genişliğindeki kerpiç blokaj üzerinde oturmaktadır. Küçük oda ve duvar arasında kalan alanda (Plan: 2-Ş, T 11) taş ve kısmen kerpiç döşeli bir taban bulunmaktadır. Taş döşeme altından ortaya çıkan kerpiç sıraları aynı binanın eski bir safhasını temsil etmektedir (Plan: 2-Ş 11). Kazı alanının doğusunda ele geçen bir tandır, diğer katlarda ele geçen örneklerden farklı değildir. İç kısmı seramik olup, dışı sıvanmış ve bu sıva içine seramik parçaları yerleştirilmiştir.

1982 yılında bir köşesi açığa çıkarılan bina, görüldüğü gibi bu sene yeni boyutlar kazanmıştır. Dar bir alanda araştırıldığı için binanın planı henüz belirlenememiştir. Fakat sağlam duvarlar ve iyi korunan diğer kalıntılar sayesinde bu konu yakın bir zamanda açıklığa kavuşacaktır.

Satıhtan karışmış olan bazı parçalar bir tarafa bırakılacak olursa, her iki kazı alanında ve tüm tabakalarda ele geçen seramik örnekler müşterek özellikler gösterir. Buluntular arasında omuzdan ip bantlı, topuz dipli küpler; dışa çekik ağız kenarlı, kısa silindir boyunlu, silindir gövdeli, yuvarlak dipli testiler; dışa çekik ağız kenarlı, silindir boyunlu, sivri dipli vazolar; küre veya konik gövdeli şişeler; dışa çekik ağız kenarlı, keskin veya yuvarlak omuzlu, halka dipli çanaklar ve tabaklar; üst kısmı hafif dış bükey kapaklar; uzun ve kalın emzikli kandiller en çok rast-

lanan tiplerdir. Bunların yanında ince cidarlı, kısa boyunlu, küre gövdeli, yuvarlak veya düğme dipli, «saray seramiği» denilen vazo örnekleri de bulunmuştur. Bunların bazılarının gövdeleri yatay şeritler ve dipleri konsantrik daireler şeklinde kahverengiyle boyanmıştır. Hamurları genelde ince katkılı olup, pembe, gri ve krem renginddedir. Eğer üzerlerinde astar varsa, muhakkak hamurla aynı renktedir. Kulp kaba mutfak kapları dışında kesinlikle görülmez.

Eldeki tüm örnekler incelendiğinde, M.Ö. 7. asrın karakteristik özellikleri ortaya çıkar.[9] Dolayısıyla yukarıda açıkladığımız her iki alan tabakaları M.Ö. 7. asra, hatta belki de 7. asrın 2. yarısına yerleştirilebilir.

Seramiğin dışında elc geçen küçük buluntular arasında bir kireç taşı heykelcik ilginç bir yapıya sahiptir. Eser kuzey terasında, 1982 yılında açığa çıkarılan büyük binanın tabanında dolgu taşı olarak kullanılmıştır. Yani buluntu durumu in situ değildir. 22 cm. yüksekliğinde ve 14,3 cm. genişliğindeki bu heykelciğin önü hafif iç bükey, arkası keskin dışbükey görünümdedir. Alt kısmı işlenmeden bırakılmış, ön kısımda ise sadece kollar belirlenmiştir (Resim: 12). Kütlevi gövdenin iki kenarından çıkan kollar, V şeklinde kıvrılarak yukarıya doğru yükselmektedir. Alçak kabartma tekniğiyle işlenen ellerden biri kadeh, diğeri ise asa taşımaktadır. Baş oval yapıdadır. Boyun ifade edilmemiştir. Başın göğüse doğru uzanan sivri uzantısı sakal olmalıdır. Basık yüz üzerindeki burun hafif bir kabartı şeklinde gösterilmiştir. Burnun iki tarafında çizilerek işlenen gözler oldukça yukarıda, alın hizasındadır. Gözü çevreliyen hatlar iki tanedir. Kirpikler ikinci hat üzerinde belirtilmiştir. Kulaklar başın iki tarafında hafif kabartılar şeklinde gösterilmiştir.

Yöresel halk sanatı ürünleri olarak kabul edilen bu tür heykelciklerden ayrıca üç tane Mardin Arkeoloji Müzesinde bulunmaktadır. T. H. Carter «The Stone Spirits» adlı makalesinde[10] konuyu daha ayrıntılı bir şekilde ele almış ve ayni özellikleri taşıyan tüm heykelcikleri bir araya toplamıştır. Carter'in çalışmasına göre bu taş heykelcikler daha çok Batı Suriye'de ve Yukarı Habur Bölgesinde yoğunlaşmaktadır. Bunlar arasında Abu İreyn, Tell Billa ve Tell Rimah[11] örnekleri V şeklinde kıvrık kollarıyla Girnavaz heykelciğine daha çok benzemektedir. Makalenin isminden de anlaşıldığı gibi kötülüklere karşı koyan kutsal yaratıklar olarak tanımlanan bu eserler, zaman olarak M.Ö. 2. binin 2. yarısına yerleştirilmek istenmektedir. Girnavaz heykelciliği M.Ö. 7. asra tarihlenen bir ta-

(9) Eldeki örneklerin en yakın benzerleri için bkz. J. Oates, *Iraq* XXI, 1959, s. 130-146, l. XXXII/-XXXIX; J. Lines, *Iraq* XVI, 1954, s. 164-172

(10) T. H. Carter, *Expedition 12*, 1969/1970, s. 22-40.

(11) T.H. Carter, a.g.e., s. 27, 31, 35. Bu örneklerde de heykelciklerin alt kısmı işlenmemiştir.

bakada bulunmuştur. Fakat in situ durumda ele geçmediği için bir tarihleme yapılamaz ve ne amaçla kullanıldığı söylenemez. Bu durumda elimizdeki örneği T. H. Carter'in ortaya koyduğu neticeler doğrultusunda değerlendirmek bugün için en doğru yol olacaktır.

1983 yılında ele geçen diğer küçük buluntular, genel olarak bulundukları tabakaların kültürel özelliklerini taşırlar. Bunlar arasında metal olarak demir kazma, ok ve mızrak uçları, muhtelif aletler; bronz kesiciler, süs eşyaları, fibula gibi buluntular önemli bir yer tutar. Ayrıca kıymetli taşlardan yapılan bazı kolye taneleri ele geçmiştir. Bir silindir mühür ve bir fayans skarabe türü damga mühür devrin tasvir sanatı açısından önem taşır.

1982 yılında bulunan fildişi ayna sapı bu sene temizlenerek restore edilmiştir. Bu eserin Geç Hitit kabartmalarında da tasvir edilmesi[12], teknik açıdan bazı problemlerin çözümlenmesini sağlamıştır[13]. Motif olarak üzerinde stilize bir hayat ağacı bulunmaktadır. Bu motif ayni devre ait farklı merkezlerden ele geçen fildişi eserler üzerinde de tespit edilebilmektedir[14].

1983 senesinin kil örnekleri Hacettepe Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi Fizik Bölümü Öğretim Üyesi H. Kızıltan'a teslim edilmiştir. Yapılması planlanan nötron aktivasyon analizi sayesinde, Yukarı Habur bölgesindeki diğer merkezlerle bazı ilişkilerin ortaya çıkabileceği düşünülmüştür. 1983 yılı için planlanan termoluminisans uygulaması, kazı mevsimi başında tabakaların tam belirgin bir şekilde açığa çıkarılamaması sonucu gerçekleştirilememiştir. Kazı mevsimi sonunda ise aradan uzun bir zaman geçmiş, dolayısıyla uygulama 1984 yılına ertelenmiştir.

(12) K. Bittel, *Die Hethiter*, München 1976, res. 315, 317.

(13) Bu eser H. Erkanal tarafından yayıma hazırlanmaktadır.

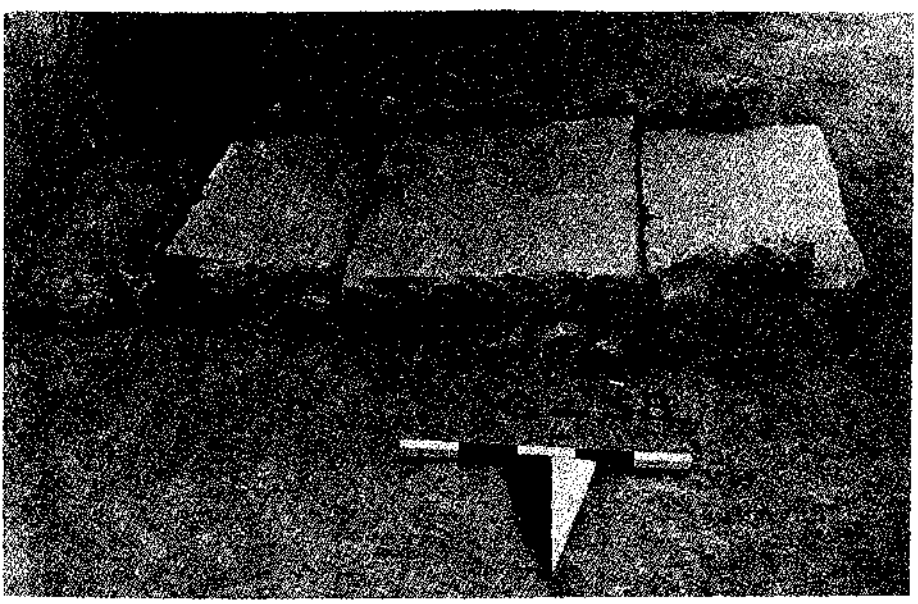
(14) H. J. Kantor v.d., «Soundings at Tell Fakhariyah» *(OIP 79)*, Chicago 1958, lev. 66.

Resim : 1 — Üç tarafı basit taş duvarla kaplı sanduka mezar.

Resim : 3 — Kuzey terası mezarlık alan

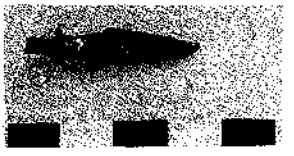
Resim : 2 — Yapılardan sökülen mezar kaplama taşları.

Resim : 4 — Bazalt dikilitaş

Resim : 5 — Ok saplı tibia.

Res. : 6 — Erken İslam dönemine ait ok ucu.

Resim : 7 — II. tabakaya ait bir kerpiç duvar.

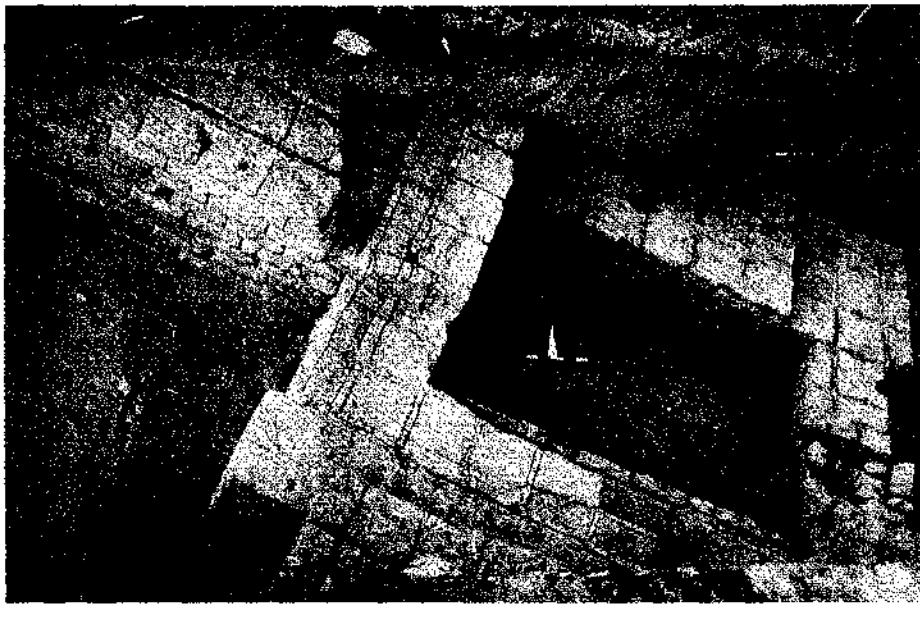
Resim : 8 — III. tabakaya ait çamur bloklardan oluşan duvar.

Resim : 9 — IV. tabaka kerpiç duvarları.

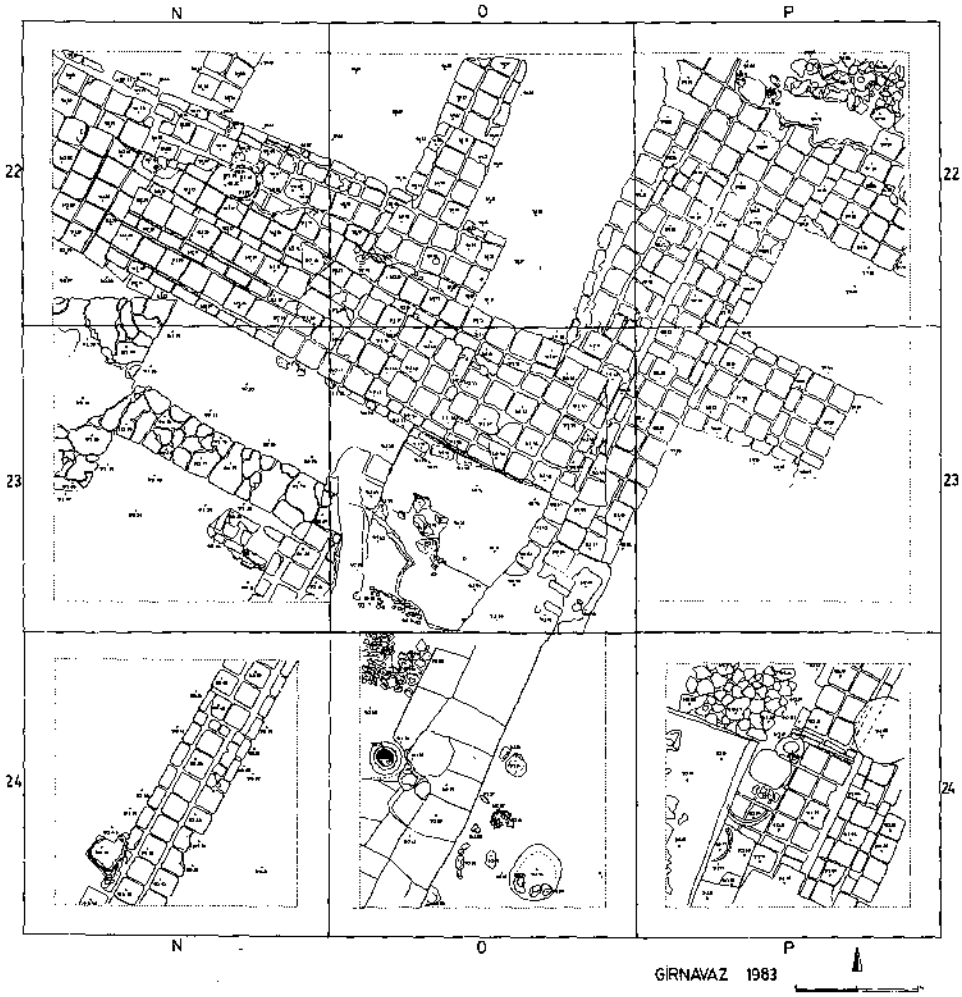
Resim : 10 — IV. tabakaya ait kerpiç duvar ve blokaj.

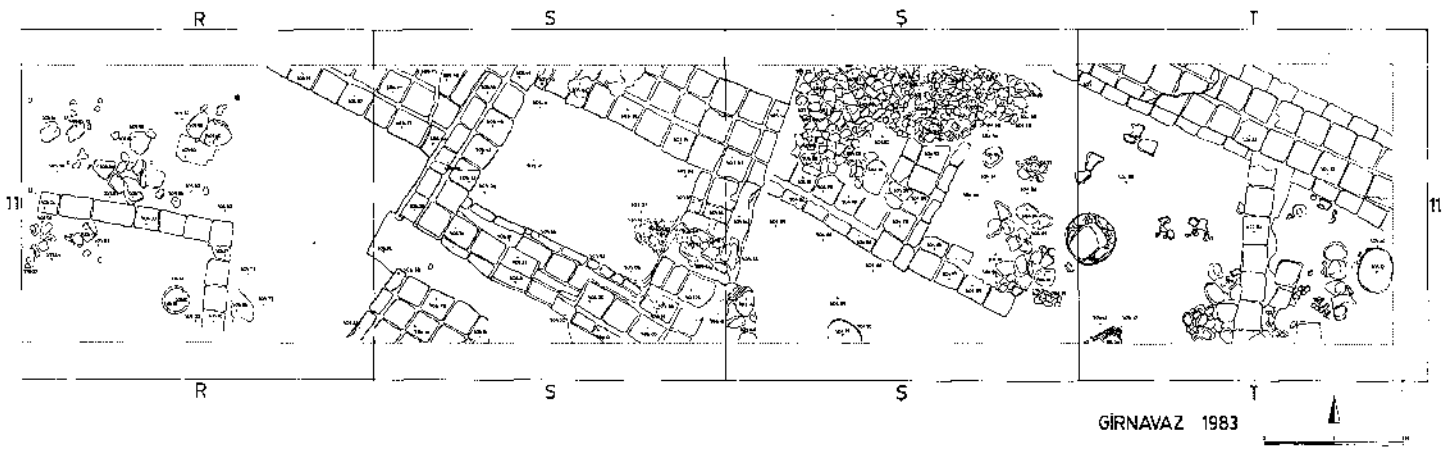
Resim : 11 — III. tabakaya ait mimari kalıntılar.

Resim : 12 — Taş heykelcik.

Plan : 1 — Merkezde ele geçen II., III. ve IV. tabaka mimari kalıntıları

Plan : 2 — Kuzey terası III. tabaka mimari kalıntıları

BOĞAZKÖY - HATTUŞAŞ, 1983 KAZI ÇALIŞMALARININ SONUÇLARI

Peter NEVE*

Çalışma programı yukarı kent bölgesinde (plan kareleri L-M/8-9) ve kent surları boyunca (Yerkapı/Sfenks kapısı Aslanlıkapı ve kralkapısı) kazı ve onarımların sürdürülmesini içermekteydi (Şekil 1). Çalışmalar ayrıca Arkeoloji Parkı'nın yapımı için gerekli bazı girişimleri de kapsamaktaydı. Çalışmalara Nisan ayında başlanarak, yedi ay sonra, 31 ekimde son verilmiştir. Çalışmalar, geçmiş yıllarda olduğu gibi, yine Alman Araştırma Topluluğu (kazılar, onarımlar) ve Alman Arkeoloji Enstitüsü (restorasyon çalışmaları) tarafından finanse edilmiştir. Bu iki kuruma, ayrıca bu araştırma çalışmalarına katılan tüm arkadaşlara [1], Türkiye Eski Eserler Genel Müdürlüğü'ne ve Almanya Federal Cumhuriyeti'nin Ankara Büyükelçiliğine yardım ve desteklerinden dolayı çok teşekkür ediyorum.

1. Yukarı Kentteki Kazılar

Geçmiş yıllarda araştırılan alanların kuzeyinde yapılan çalışmalara ilaveten kent alanının başka bazı bölümleri de toplam 7000 m² lik bir alanı içine alacak geniş kapsamlı kazılar yoluyla ortaya çıkarılmıştır (Şekil: 2). Burada da üç çağa ait yerleşim ile ilgili kanıtlar ele geçirilmiştir. Arkeolojik bulgulara göre bunların, daha önceden tespit edilen yapı tabakaları O. St. (yukarı kent) 1-3 ile aynı olduğu, yani Bizans (O. St. 1) ve Hitit (O. St. 2-3) devirlerine ait olduğu kesindir [2].

(*) Dr. İng. Peter Neve Ankara Alman Arkeoloji Enstitüsü Direktörü.

(1) Araştırmalarda emeği geçenler : Bayan stud. phil. S. Durmuşoğlu, stud. phil. H. Parzinger, Bayan mag. Phil. R. Sans Serrano, Bayan mag. Phil. G. Umurtak, mag. phil. R. Vollkommer arkeolog olarak, Dr. - Ing. P. Neve mimar ve kazı çalışmaları başkanı olarak, Prof. Dr. phil. H. Otten, Bayan Chr. Rüster Hititolog olarak, Bayan Dr. phil. G. Krien - Kummrow fotoğrafçı olarak. M. Can, D. Özel, H. Özel ressam olarak, Ş. Akbaş ve O. Demiralan restoratör olarak, Ö. Özel keramikçi olarak, A. Derin kazı teknikeri olarak. Kazı ekibi için ön çalışmaları E. Atila ve Y. Badak yapmışlardır. Çorum Müzesi'nden Sayın A. Bal, Türkiye Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nü temsilen katılmıştır.

(2) P. Neve, AA 1981, 365.

O. St. 1 tabakası

Geçen yıl kazılarak ortaya çıkarılan çiftliğin yakın ve uzak çevresinde Bizans devrine ait yapılara rastlanmıştır[3]. Kazı çalışmalarının mevcut durumuna göre bunların dağınık bir yerleşim bölgesine ait olması muhtemeldir. Bu yapılarda söz konusu olan -büyük olasılıkla beylik makamı ve ağırlık noktası Kale Dağı (Büyükkale))olmak üzere- Sarıkale'nin doğusunda yoğunlaşan küçükçe ve bir çeşit köysel gruplaşma içindeki binalarla, buranın dışına düşen çevrede bu yıl içerisinde aralarından ikisinin daha belgelenebildiği büyük münferit yapılardır. Çiftliğin 60 m kuzeyinde bulunan ve üzerini örten taş ve toprak yığını temizlendikten sonra bir yapı çemberinin ortasında ve şimdiye dek tespit edilene göre 500'ü aşan mezardan oluşan 4000 m² lik bir alana yayılmış bir mezarlığın içinde bulunan kilise kalıntısı kuşkusuz büyük sürpriz olmuştur (Şekil: 3). Buradaki yapı kompleksi üç değişik devre ait yapılardan oluşmaktadır. Bunların en eskisi mezarlıktır ve başlangıcının, kilisede bulunan çok sayıdaki mezar taşlarına bakılarak ilk Bizans devrine kadar ulaştığı ve o zamanlar büyük olasılıkla Sarıkale'deki yerleşimle bağlantılı olarak ortaya çıktığı tahmin edilmektedir, ancak ayrıntılarıyla araştırılmalıdır. Bundan sonra genç yapı olarak kilise ele alınmalıdır, ki daha önce de belirtildiği gibi burası eski mezarlık kullanılarak yapılmıştır. Kilisenin inşaasında mezar taşlarının yanısıra Hititlere ait çok sayıda spolilerin de kullanılmış olduğu dikkat çekmektedir.

Bunlar kuşkusuz bu bölgede tespit edilen Hitit kalıntılarına aitti (alta bak). En geç yapılar arasında bu ibadethanenin çok sayıda spoliler kullanılarak, kuzey yönünde çıkıntı şeklinde inşaa edilmiş ek yapısı sayılabilir. Böylece kilise artık güney ve kuzey bölümleri olan bir «çift kiliseye» dönüşmüştür. Belli aralıklarla kiliseyi çevreleyen, güney, batı ve kuzeyde bir dizi odalarla, doğuda ise basit bir duvarla sarılı yapı kompleksi de genç yapılardandır. Ölçülerine bakıldığında küçük kilise (Kapelle) olarak tanımlanabilecek bir üçüncü kilisenin daha bu yapı devrinde inşaa edilmiş olması muhtemeldir.Bu üçüncü kilise çift bölümlü kilisenin güneyindeki mezarlıkta bulunan bir mezarın (No. 67) üzerinde bulunmuş olduğundan bir anıt olarak yapıldığı sanılmaktadır. Böylece mezarlığın, üzerine yapılan inşaatlara ve asıl işlevine müdahalelere rağmen, daha yakın bir zamanda da kullanıldığı kanıtlanmaktadır. Son haliyle büyük olasılıkla küçük bir manastır olarak iş gören yapılar topluluğunun sonunun, burada bulunan paralara bakılarak diğer yerleşim mekanlarıyla birlikte M. S. 11. yüzyılda gelmiş olduğu sanılmaktadır. Bu bilindiği gibi Malazgirt Savaşı (1071) ile Anadolu'da Bizans egemenliğine son veren, zamanın politik olaylarının bir sonucu olarak görülebilir.

(3) P. Neve, AA 1983, 433 ff. Şekil 6. 7.

Yapı Topluluğu ile İlgili Ayrıntılar

Mezarlık, zeminin yapısına göre, basamak gibi oyulmuş ve arazi düzeyinde kapakları olan, ayrıca altta asıl mezarın üzerinde bir ikinci kat taş örgü bulunan yekpare kaya odacıklardan ya da taş sandukalardan meydana gelen mezarlardan ibarettir (Şekil 4). Mezarların başuçları batı-kuzeybatıyı, ayakuçları da doğu-güneydoğuyu göstermektedir. Elimizdeki nispeten sağlam örneklere bakarak, çoğunlukla çok sayıda taşların döşenerek uzunca bir dikdörtken şeklinde oluşturulan üst kapağın baş ve ayakuçlarında taş stellerle sınırlandığını ve başucundaki stelin dışa bakan yüzünde bir yazının ya da en azından basit haç sembollerinden oluşan bir süslemenin bulunduğunu söyleyebiliriz. Kilisedeki spoliler gibi ilk Bizans devrine ait zengin süslemeli ve çok emek isteyen 66 mezardan yalnızca iki çocuk mezarında basit bronz halkalardan oluşan objeler ele geçirilmiştir.

Güney kilisesi tek bölümlü olup, iki kemer çıkıntısı ile üç kiriş aralığına ayrılarak tuğlani bir daire oluşturan ve doğuda, daha doğrusu doğu-güneydoğuda yarım daire şeklinde bir mihrap ile son bulan, tuğla tavanlı ve yarım silindir şeklinde bir tonoz ile örtülü taş yapıdır (Şekil 5.6 b). İçten içe 9,20 m (mihrap dahil) uzunluğunda ve 4,50 m genişliğindeki kiliseye, kuzeye bakan uzunlamasına yönündeki ikinci kiriş aralığında bulunan 1,15 m genişliğindeki kapıdan girilmekteydi.

Kapı eşiğinden bir basamak aşağıda kalan taban kare biçiminde (27/27 cm) pişmiş toprak levhalarla döşenmişti. Kireç sürülerek düzeltilen doğal bir kaya zemin üzerinde bulunan mihraba mezar taşlarından oluşan iki basamakla çıkılmaktaydı. Zeminin ortasında -kuzey kilisesine benzer bir biçimde (bak alta)- görülen yuvarlak çöküntü, burada bir zamanlar sunak kaidesi olarak kullanılmış bir sütun parçasının durmuş olduğunu göstermektedir. Daha sonraları, belki de ek bina ile birlikte yapılan değişiklikler sırasında yapıya çepçevre, sıvayla düzeltilmiş taş banklar konulmuştur. Bunlar kısmen eski yer döşemesinin zarar görmesine neden olacak biçimde, duvarların ve -doğudan bakıldığında- birinci ve ikinci kiriş aralıklarının direkleri önünde yerleştirilmiştir.

Güneyinde ve batısındaki yüksek kayalıklara oyulmuş olan kilisenin günümüze dek gelebilmiş 2,5 m yüksekliğindeki duvarı kireç harcı kullanılarak kırık taşlardan ve spolilerden yapılmıştır. Bizans mezar taşları, geç antik ve Hitit eserleri olan spoliler özellikle binanın köşelerinde, kolonların önlerinde ve kuzey duvarının dış yüzünde kullanılmışlardır. Kuzey duvarında, yani giriş tarafında özellikle büyük bloklar kullanılmış olup, bunlar arasında bir de Büyük Kral Tuthaliya IV'e (alta bak) ait olan, üzeri hiyeroglif yazılı kalkerli kayadan bir mezar taşı da vardır.

Kilisenin içerisinde beyaz badanalı duvar sıvasının kalıntıları tespit edilebilmiştir. Yıkılmış olan tonozun yapısı ile ilgili olarak, sütun çıkıntılarına bakılarak denilebilir ki, burası geniş kemerlerle desteklenmekteydi ve zamanın başka örnekleri ile de benzer olarak orta kiriş arası üzerinde bir kubbesi vardı.

Tüm uzunluğu ile giriş tarafının önünde bulunan kuzey kilisesi içten içe 2 m'lik genişliği ile güney kilisesinin yarısı kadar bile bir genişliğe sahip değildir (Şekil 6 a). Kuzey kilisesi de doğuda yarım daire bir mihrap ile son bulmaktadır. Güney kilisesindekinin tersine mihrap burada genişliğin neredeyse tümünü kaplamakta ve dışarıdan da uzunlamasına duvarlardan çok az bir girinti göstermektedir. Mihrabın ortasında sunak kaidesi olarak kullanılmış olması gereken bir sütun gövdesi, burada ele geçen zengin envanterin yanında (alta bak) bu yapının dini işlevi konusunda kuşkuya yer bırakmamaktadır. Binaya yine kuzeyden ve güney kilisesinin kapısı ile aynı eksen üzerinde bulunan 1,40 m genişliğinde bir kapıdan girilmekteydi. Binanın batıya bakan dar tarafında olan ve iç tarafında bir basamağı bulunan aynı genişlikte ikinci bir açıklık, yapının ikinci bir girişinin bulunduğuna işaret etmektedir.

Bu yapı güney kilisesinden daha kötü bir durumda günümüze gelebilmiştir. Bu da elde edilen bulgulara dayanılarak şöyle açıklanabilir: Bina - yine çok sayıda spoliler de kullanılarak - yalnızca (balçık) harç ile yapılmış duvarlardan oluşmaktaydı ve sağlam bir tonoz yerine de, - yerdeki kiremit kalıntılarının da gösterdiği gibi - yalnızca çatı kiremitleri ile kaplı ahşap bir çatısı vardı. Ancak bu çatının, binanın dar oluşu nedeniyle yalnızca basit ve kuzeye eğimli tek yönlü bir çatı biçiminde olmuş olması gerekmektedir. Yer (balçık) ile sıvanmış ve bu sıva batıda bulunan Hitit devrinden kalma bir yangın enkazının kalıntıları üzerinde de sürülmüştür (alta bak). Mihrabın yakınında, güney duvarında bulunan 2 m uzunluğunda ve 50 cm genişliğindeki girinti büyük olasılıkla yağma edilmiş bir mezar olup, burada duvara gömülmüştür. Bununla kuzey kilisesinin, görünüşüne göre ve çepeçevre dizilmiş taş banklardan da anlaşıldığına göre kent heyetinin bir toplantı yeri de olması gereken güney kilisesinin tersine, önemli bir kişi için, belki de manastırın (Abtei) kurucusu için yapılmış bir mezar kilisesi olduğu anlaşılabilir.

Yapı kompleksnin dışında bulunan küçük mezar kilisesi (Grabkapelle)) dikkat çekecek biçimde kuzey kilisesine benzer tarzda yapılmıştır. Yalnızca genişliği aynı olmasına karşın, uzunluğu onun yarısı kadardır. Giriş kapısı burada da kuzey tarafındadır, ancak içerisindeki mezara hürmeten batıya doğru duvarın sonuna kaydırılmıştır. Alışılagelmiş biçimde kayalara oyularak yapılmış olan mezar, odanın ortasında bulunmaktadır. Odanın uzun ekseni esas alınarak oturtulmuştur ve ayakucu

neredeyse mihraba ulaşmaktadır. Mihrapta sunak kaidesi olarak yine tali kullanılmış bir sütun tamburu vardır. Hemen yanında, yani güney duvarının doğu yönündeki bitiminde tek başına dikilmiş bir taş blok vardır. Yapılış tarzına göre bir zamanlar değirmen taşı olarak hizmet görmüş olabilir, ancak burada oturtulacak bir yer olarak düşünülmüş olduğu açıktır. Duvardan arta kalan yalnızca alttaki iki taş tabakadır. Ancak bu kadarı da, kuzey kilisesinde olduğu gibi buranın duvarlarının da (balçık) harcı ile tutturulmuş taş parçaları ve yontma taş spolilerden oluştuğunun anlaşılması için yeterlidir. Yer döşemesi olarak kullanılan kaya zeminin üzerine sürülmüş olan kirecin kalıntıları halen mevcuttur. Bunun üzerine tespit edilen kalın bir (balçık) tabakası ve her çeşit çatı kiremitinin kalıntılarının yokluğu, küçük kilisenin kiremitli bir çatı ile değil, yalnızca düz bir toprak damı ile örtülü olduğu sonucunu vermektedir.

Varlığı süresinde çeşitli değişikliklere uğradığı aşikâr olan ve çift bölümlü kiliseyi çevreleyen binalar kanadı güney ve batı yönünde 32,5'ar m. kuzeyde 30 m. ve doğuda da 23 m. uzunluk ölçüleriyle düzgün olmayan bir dikdörtgen oluşturmakta olup, bunun kuzeydoğu köşesi yuvarlakçadır (Şekil 3.5). Burada içeriye ve kiliseye girişi sağlayan iki geçit vardır. Bunlardan güneydeki derin bir ön avludan (3 a) ve buna bağlı olarak çıkıntılı iç duvarları ile iç avluya kadar uzanan bir giriş odasından (3 b) oluşmaktaydı.

Buna karşılık kilisenin girişi yönündeki kuzey geçiti kapatılmamakta, ancak doğu tarafında bulunan bir bekçi kulübesinden (13) kontrol edilebilmekteydi (Şekil 7). Yapı kanadının diğer odaları (1-12), geçitlerin batısındaki alanda, yani karenin batı bölümünde sınırlanan bir dizi oluşturmaktaydı. Bu dizi ilaveten güneyde bir oda (4) ve büyük olasılıkla ilk zamanlarında da giriş kapısının doğusunda bazı odalarla (5, 6) devam etmekteydi. Diğer yandan doğu tarafı yalnızca basit bir duvardan ibaretti. Odalar çeşitli büyüklükler göstermektedir. 10 ve 12 numaralı odalar uzunlamasına ve depo biçiminde mekanlar olup, 6,0'a 6,5 m. ölçüleri ile oldukça büyük olan ve bu bina kanadının kuzeybatı köşesini işgal eden odanın (11) güneyinde ve doğusunda bitişik olarak yer almaktaydılar. Diğer odalar, 3.0 ve 3,5 m. arasında değişen genişliklerle birbirlerine benzemekte olup, daha küçüktüler ve -(depo) 10 gibi- kısmen yalnızca dışarıdan girilebilmekteydiler (oda 1, 8, 9). Yalnızca güney kapısının batısındaki oda 2'ye ve daha sonraları kullanılmayan oda 5'e, ayrıca dış duvarların yüksek oluşu nedeniyle oda 4, 11 ve 12'ye iç avludan giriş vardı. Günümüze ulaştığı kadarıyla duvarına yapısı, (balçık) harç ile örülmüş kırık taş parçalarından oluşmaktaydı. Ancak, kiliselerde olduğu gibi geçitlerde, kapılarda ve bina köşelerinde yontma taş spoliler de kullanılmıştır.

Zemin olarak yine, gerektiği zaman sıkıştırılmış (balçık) tabakası ile düzeltilen doğal kaya zemin kullanılmaktaydı. Duvar yıkıntıları altında yer yer görülen (balçık) kalıtınlarına bakılarak, çatının düz bir topıak damdan oluştuğu söylenebilir. Sabit envanter olarak oda 1'de bir tandır ve oda 5'in dış duvarına oyularak yapılmış bir şömine tespit edilmiştir. Bulunan kül tabakalarına istinaden, mihrap biçiminde dışa taşırılmış oda 7'nin -oda 1'in bitişiği- içinde büyükçe bir fırına benzer üçüncü bir ateş yakma yerinin bulunduğu söylenebilir. Bu sabit yerleşim aygıtları yanında, mahallinde ve kalıntı yığını arasında bulunan malzemelere bakıldığında, daha çok demirden inşaat aletleri ve çeşitli alet-edavat, ayrıca demir ve bronzdan süs eşyaları, bunlara karşılık az sayıda toprak kaptan oluşan zengin bir envanter karşımıza çıkmaktadır. Özellikle batı kanadının dışarıya açılan odalarının bulunduğu bölümde (8-10) çok sayıda paraya rastlanılmış olması dikkate değerdir. Bu da, burada halkla ilişkilere yönelik ateölyelerin bulunmuş olabileceği sanısını güçlendirmektedir. Buna karşılık kilisenin koruyucuları için iç avluya bakan odalar oturma ve çalışma yerleri olarak düşünülmüş olabilir. Bunlardan özellikle oda 2, burada bulunan çok sayıda mutfak aletleri ve kapkacak kalıntıları dolayısıyla, ev olarak kullanılmış olmalıdır.

Buna karşılık hemen yakınındaki çift bölümlü kilisede ve ayrıca yapı kompleksinin dışındaki küçük mezar kilisede ele geçen buluntular tamamen ayrı özellikler göstermekte olup, bunlar bazı inşaat aletleri ve cam parçalar dışında öncelikle metal ibadet eşyalarından oluşmaktaydı. Sürekli artan yağmalara karşın bunların bu denli büyük miktarda bulunabilmiş olması ve ayrıca karakteristik özelliklerinin kısmen aynı oluşu şaşırtıcıdır. Çünkü buluntular hemen hemen tümüyle, kısmen muska tarzı kolye gibi küçük haçlardan, daha büyük raptedilebilir votiv haçlara ve büyük sunak haçlarına kadar değişen, çeşitli boylarda haçlardan oluşmaktadır. Tümüyle, ya da kısmen korunabilmiş olarak günümüze ulaşabilmiş toplam 72 parça kaydedilmiştir. Bunların yalnızca boyları değil, kaliteleri de farklıdır. Haç kolyeler çoğunlukla bronzdan yapılmış olup, genellikle üzerleri gravür, kakma ya da kazıma yoluyla süslenirken, votiv harçların gerek bronz gerekse demir örneklerine rastlanmaktadır. Bronz olanları daha azdır; demirden olanların ise, bir zamanlar -elimizdeki sağlam örneklere bakarak- bir asil maden ile kaplı süslenirken, votiv haçların gerek bronz gerekse demir örneklerine rastlanılmaktadır: figüratif ve süsleyici motifler nakşedilmiş ya da üzerine yapıştırılmıştır. Maden kaplamalarda ise motifler ıstampalanarak ya da oyularak ortaya çıkarılmış olabilir.

Bu türdeki olağanüstü işlere özellikle büyük ve içi muhtemelen ağaç olan mihrap haçlarının bronz kaplamalarında rastlanılmaktadır.

Haçların dağılımına gelince, bunların büyük bölümünün kuzey kilisesinde bulunmuş olması ve burada özellikle sunak civarında ve giriş bölümünde yoğunlaşarak tüm iç alana yayılmış olmaları dikkate değerdir. Güney kilisesinde parçaların çoğu orta kiriş arasında, yani yine öncelikle giriş bölümünde bulunmaktaydı.

Ayrıca sunak civarında da tek tük rastlanılmıştır. En az zarar görmüşleri küçük mezar kilisede ele geçmiştir. Buradaki haçlar tümüyle mihrap bölümünde sunak kaidesinin ayağı etrafında bulunmuştur. Böylece bunların gerçekteki yerlerinin de odanın bu bölümü olduğu söylenebilir. Buna karşılık, kuzey ve güney kiliselerinin giriş bölümlerinde ve dışarıda kuzey geçitinin ötesine kadar uzanan alanda dağınık olarak buluntulara rastlanılmasının nedeni yağmacıların işi olabilir.

Geçen yılki kazı çalışmalarının sonuçları da dikkate alınarak, özetle şu noktalar tespit edilebilir: İlk orta çağ Bizans döneminin yapı tabakası olağanüstü kapsamlı ve zengin içerikli malzemelerle doludur. Bunların değerlendirilmesi ile buradaki yerleşim, ve genelde ise Anadolu'nun kırsal alanlarında yaşanan bu devrin kültürü hakkındaki bilgilerimiz önemli ölçüde genişletilerek, derinleştirilebilecektir.

0. St. 2 tabakası

Buraya ait olduğu belirlenen buluntulardan dolayı Hititler devri içerisine alınan yapı tabakasının binaları çoğunlukla dağınık olarak Tapınak VI'nın kuzeyine düşen kısımda (kent plan kareleri L/8 - c/5-7, d/5-8, e/8) yaygın bir yapı kompleksi biçiminde tespit edilmiştir. Bunlar genellikle arazi yüzeyinin hemen altında, kısmen de Bizans devrine ait yerleşim kalıntılarının altında bulunmuş, tarım ve taş yağmacılığı dolayısıyla günümüze oldukça kötü bir durumda gelmişlerdir. Bu nedenle, geçmiş yıllarda da olduğu gibi bu kez de, bu devre ait yapılar hakkında yine boşluklarla dolu bir görüntü elde edebilmişizdir. Tapınak VI'nın Temenos bölgesinin kuzey kısmını içine alan ve yer yer kuzey yönünde bundan da öteye yayılan yapı kompleksi, açığa çıkarıldığı kadarıyla beş yapı (a-e) ile temsil edilmektedir (Şekil 8). Tüm yapılar, çevredeki daha eski binalar gibi (ev 9, 10, Tapınak VI) güneybatı-kuzeybatı ya da güneydoğu-kuzeybatı olmak üzere aynı yönlerde yapılmış, ancak buna karşılık tamamen farklı bir biçimde planlanmışlardır. Yaklaşık 22'ye 11 m. temel ölçüleri ile en büyük yapı olan ev a, çok kez değişikliklere uğramış ve ilaveler yapılmış bir yapıdır. Kısmen içiçe geçen çeşitli büyüklükte ve biçimde en azından on oda karmaşasından oluşmaktadır. Giriş büyük olasılıkla, uzunca ve döşemesi taş ve çanak - çömlek kırığından oluşan koridorun giriş holü olarak kullanıldığı kuzeydoğu tarafındandı. Hemen kuzey tarafında önünde tek odalı, tecrit edilmiş ve

araziye kiler biçimi oyulmuş bir yapı (ev b) bulunmaktadır. Buna kuzey ve batısında çok az mesafede, dikkat çekecek ölçüde düzenli bir biçimde planlanmış olan ve parke döşemeli bir iç avlu etrafında gruplaşan ev c ve ev d'den oluşan yapılar bitişmektedir. Ev d'den elimize geçen çok az miktardaki kalıntılar, bu yapının avlunun güneydoğu ve kuzeydoğu köşesini çevreleyen bir köşe bina olmuş olmasını kaba hatlarıyla gösterirken, ev c daha eksiksiz bir plan sunmaktadır. Bu plana göre yapının, bir zamanlar muhtemelen girişi ve ana mekanı oluşturan derince ve arka kısmında halen üç adet tavan desteğine ait taş kaidelerin -odanın ortasında ve duvarların önünde- bulunduğu bir holden ve buna iki tarafında bitişik 2 adet dar odadan oluştuğu söylenebilir. Bu dar odalardan kuzeybatıdaki, aynı zamanda avlunun sonunu oluşturması amacıyla iyice kuzey yönünde öne doğru çekilmiştir. Ev a'nın güneydoğusunda bulunan ev e'den ancak birkaç duvar kalıntısı ele geçmiştir. Bundan başka tümüyle harap olmuş bu evin bir zamanlar ne biçimde olduğu konusunda herhangi bir fikir yürütülememektedir.

Yapılarda kullanılan malzemeye gelince, genelde tüm evlerin, «kiler» b hariç, çoğunlukla küçük kırma ya da toplama taşlardan oluşan zayıf temeller üzerine inşaa edildiği ve ele geçen tek tük parçalara göre değerlendirildiğinde de yine benzer biçimde yapılmış duvar kaidelerinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Buna karşılık ev b'de daha kalın, ayrıca burada tali olarak kullanıldığı belli olan büyük yontma taşlardan yapılmış dış duvarlar görülmektedir Bunlar ayrıca daha dayanıklı bir temele, yani kaya zemine oturtulmuşlardır. İç dekorasyon açısından, hem evlerin içinde hem de dışarıda kullanılan ve taş ya da çömlek kırıntılarından yapılmış zemin döşemesi dikkate değerdir. Ayrıca binaların ve açık alanların altında bulunan kanalların çokluğu da dikkat çekmektedir. Bu kanallar, taş oluklar ya da toprak borulardan -kısmen eski testi ve şişe ağızları kullanılarak- oluşturulmuş olup, sık sık değiştirilmişler, yani yenilenmişlerdir. Bunların hepsi de evlerdeki ve avlulardaki kanalizasyon biriktirme havuzlarına ya da lağım çukurlarına açılan pis su borularıdır.

Envanter yalnızca birkaç parçadan oluşmaktadır:

Ev a'nın kuzeyinde açıkta bulunan ve toprak levhalardan yapılmış bir fırın, ev a ve ev c'de yerde bulunan mutfak aletleri kalıntıları, bir toprak küvet ve bina molozunun içerisinde bronzdan yapılmış çeşitli ufak aletler (iğneler, hakkak kalemleri v.s.). Yapı tabakasının molozları arasında ayrıca, harap olmuş ve yağma edilmiş «kiler» b'nin doğu bölümüne yayılmış olan 17 adet küçük votiv çanak ile küçükçe ve boğa protomları ile süslenmiş olan kulplu bir bardak biçiminde, hemen hemen eksiksiz ele geçen bir riton bulunmuştur.

0.St.2 tabakasına ait diğer yapılar, ev 9'un kuzeyine düşen daha eski bir yapının (ev 19, bak alta) kalıntılarının üzerini örten bir binadan ve bizim kazı alanımızın (plan kareleri L/9-d-e/4-5, c/7) batı kısmındaki binalardan oluşmaktadır. Yine bu yapılar da daha eski binalar (ev 14, 15) üzerine kurulmuşlardır. Burada söz konusu olanlar, yukarıda adı geçen «kiler» (b) ve daha önceden L/7-g/7[4] de ortaya çıkarılan «kilerlere» benzer olan ve büyük olasılıkla depo olarak kullanılmış olması gereken üç yapıdır (ev f-h). Bunlardan özellikle ev g'de, aralarında büyük bir sunak ya da heykel kaidesinin de bulunduğu çok sayıda değerli parçalar bulunmuştur ki bunların birçoğu büyük olasılıkla binanın hemen altında ve yanıbaşında yanmış kalıntıları bulunan ev 15'e aitti.

Elde edilen toplam buluntulardan anlaşıldığına göre, 0.St.2 tabakasında bulunan yapılar dünyevi amaçlarla, yani ikamet ve çalışma yerleri ve atölyeler olarak kullanılmaktaydılar. Böylece bu bilgiler, daha önceki kazı çalışmalarından elde edilen sonuçlar ile aynıdır. Ancak buna karşılık, buranın 0.St.3-4[5] tabakasındaki tapınaklar ile kısmen aynı zamanlarda var olmuş ve fonksiyonel bir ilişki içerisinde bulunmuş olabileceği yolunda şimdiye dek bulunduğumuz varsayımımıza uymamaktadır.

Çünkü artık, Hitit yontma taş spolilerinin daha yaygın olarak kullanılmış olduğunun kanıtlanması ve Hitit devrine ait geniş ve temsili bir tapınaklar bölgesine (alta bak)) ait -en azından iki- harabelerin (ev 13, 15) üzerine inşaatların yapılmış olduğunun anlaşılması ile, 0.St.2 tabakasının hangi tarihte tamamen harap olduğu ve eski yapıların esas görevleri hakkındaki bilgiler artmaktadır. Tüm tapınaklarda ve binalarda gözlenen az ya da çok yoğunluktaki bu tahribatın tarihi Hitit devletinin başkentinin sonu (M. Ö. 1200 dolaylarında) ile aynı olarak kabul edilirse, ki bunda kuşku olmaması gerek, o zaman 0.St.2 tabakası büyük krallık sonrası devre ait demektir. Ancak, buluntulara bakılarak bu devrin de Hitit kültürünün etkisi altında bulunduğu söylenebilir, yani geç Hitit olarak tanımlanabilir. Yine de kesin bir yargıya varabilmek için, başta ele geçen bulguların değerlendirilmesi olmak üzere diğer sonuçlar beklenilmelidir.

0.St.3 tabakası

Bu yapı tabakası ile ilgili olarak yapılan kazılar sonucunda Sarıkale'de Tapınak VII, ayrıca Tapınak VI'nın kuzey ve kuzeydoğusundaki ev 9 ve ev 10 ortaya çıkarılmış ve adı geçen evlerin kuzeyinden yukarıda anlatılan Bizans kilisesi civarına kadar uzanan bir yapı tespit edilmiştir. (Şekil 9).

(4) P. Neve, AA 1980, 300 ff. Şekil 9. 13. 19.
(5) aynı yerde 307.

Ayrıntılı sonuçlar :

Tapınak VII'nin güneybatı alanının başka kısımlarını da belgelemek mümkün olmuştur[6]. Özellikle batı köşesi ortaya çıkarılabilmiştir. Böylece yapının dış ölçüleri artık 48,80 m uzunluk ve 35,50 m genişlik olmak üzere saptanabilmektedir (Şekil 10/b). Bu ölçüleri ile, aşağı yukarı Tapınak II ve III'ün büyüklükleri ile benzerlikler göstermekte, ancak Tapınak IV ve VI'yı birkaç metre geçmektedir. Eldeki çok az miktardaki duvar yıkıntılarına bakılarak güneybatı kanadının odalara ayrılış şeklinin - adyton kısmında da olduğu gibi - prensipte Tapınak VI'nın planı ile aynı olduğu konusunda genel bir tahmin yürütülebilir (Şekil 10/a). Bu tahmine göre ana giriş güneybatı tarafında, yani kale yolu üzerinde değil, büyük olasılıkla - Tapınak VI'nın 2. girişi gibi - Tapınağın güneydoğu kanadındaydı. Özellikle bu bölümde, bir zamanlar kapı binasına ait olması muhtemel çok sayıda, kısmen yeniden kullanılmış Hitit devri yontma taşlara rastlanılması dikkate değerdir. Tapınağın genel durumu hakkında daha açık bir görüntü elde edebilmek için kiler katının üzerinde geçen yıldan kalma kazı iskeleleri ortadan kaldırılmıştır. Bu işlem sırasında bina envanterine ait olarak sayılması gereken çok sayıda objeye rastlanılmıştır. Bunlar arasında özellikle yine bronz zırh pulları ve bazı tablet kırıkları, ayrıca üzerinde Büyük Kral III. Murşili'nin (M.Ö. 1290 dolayları) mührü bulunan bir toprak mühür mahfazası ortaya çıkmıştır. Boğazköy'de ilk kez ortaya çıktığından, üzerlerinde damga bulunan üç adet balçıktan tuğla belirtilmeye değerdir. Üzerlerindeki baskı izleri yuvarlak, halka şeklinde bir mühürden ileri gelmekte ve «signe royal» benzeri bir motif göstermektedir. Eldeki örneklerin azlığından ve başka yerlerde de, yani Hitit kazı alanlarında bulunan benzer objeler arasında karşılaştırılabilecek örneklerin bulunmayışından dolayı, anlamları konusunda şimdiye dek kesin bir kanıya varılamamıştır. Ancak - özellikle çevrede aynı zamanda yürütülen inşaatların oluşu gözönüne alınarak ve eskiden çok kullanılan, ancak daha masraflı olacak şekilde üzerleri yazılan Mezopotamya tuğla mühürlerine benzer olarak - bunların kullanımını pratik bir önlem olarak kabul edebiliriz. Yani böylece bir yapı malzemesi işaretlenerek bunun özel bir inşaatta, burada söz konusu olan Tapınak VII'de kullanımı güvence altına alınıyor olabilirdi.

Ev 9 da, merdiven çıkışının (oda 3) ve güney köşesinin tamamen ortaya çıkarılmasından sonra tüm şekliyle tespit edilmiştir (Şekil 11/a)[7]. Kuzeydoğu tarafındaki kiler kanadı ile bağlantıyı sağlayan merdiven çıkışı dar bir koridor şeklindedir. Bu koridor güneydoğu yönünde bittiği

(6) P. Neve, AA 1983, 443 ff. Şekil 3a. 17-20.

(7) aynı yerde 436 ff. Şekil 3b.9.10.

yerde zemin katın seviyesinde küçük ve kare biçimi bir oda, buna bitişik olarak kuzeybatıya eğimli ve kayaların düzeltilmesiyle yapılmış bir rampa ve altta, yani kiler zemininden bir basamak yüksekteki çıkış olmak üzere bölümlere ayrılmıştır. Yanmış ağaç kalıntılarından anlaşıldığına göre bir tahta merdivenin altyapısını meydana getirmiş olması gereken rampanın uzunluğu ve eğimi gözönünde bulundurulduğunda, tavan ile taban arasında kiler yüksekliğinin 2,5 m olduğu sonucuna varılmaktadır.

Evin güney köşesinde daha başka kiler odaları da mevcuttu. Burada söz konusu olan, güneydoğu duvarı boyunca dizilmiş, aşağı yukarı aynı büyüklükte üç adet odadır (26, 27/a ve b). Bu odalar ahşap iskelet ile destekli, kırmataştan yapılmış duvarlar ile birbirinden ayrı tek odalar haline getirilmişlerdir. Bunların birbirleriyle bağlantılı olduklarını gösteren bir iz olmadığından, buralara ayrı ayrı üzerlerindeki zemin katında bulunan odalardan girilip çıkıldığı sanılmaktadır. İlerde yapılan bir değişiklikle aradaki duvarlardan biri yıkılarak güneye bakan iki oda birleştirilerek tek bir oda (27) haline getirilmiştir.

Kuzeydoğudaki kiler kanadı gibi, güneydeki kiler de zengin bir envantere sahiptir. Bunlar kısmen dış duvarların ve tavanın yıkıntıları olan 1-2 m yüksekliğindeki taşkömürü ve kül tabakası içinde, kısmen de doğrudan doğruya zeminin üzerinde bulunmuşlardır. En çok oda 27'de eşya bulunmuştur. Bunlar tek tük bronz aletler (iğneler, hakkak kalemleri ve kesici aletler), aralarında bazı mutfak malzemelerinin de bulunduğu daha ince işlenmiş keramikler, votiv kaseler ve testilerden oluşan kapkacak kalıntılarıdır. Oda 26'nın kuzeybatı duvarının önünde, aynı kuzeydoğu kilerindeki oda 1'de olduğu gibi, cam kırıklarından yapılmış bir döşeme şeridi vardı. Genel olarak değerlendirildiğinde güney kilerinin erzak deposu olarak daha alt düzeyde bir işlevi olduğu söylenebilir.

Ev 10 da tümüyle ortaya çıkarılmıştır (Şekil 11/b).[8] Buranın ev 9'a benzer bir plana göre yapılmış bir bina olduğu yolunda geçen yıl elde edilen bulgulara göre yaptığımız tahmin doğru çıkmıştır. Bu tespit özellikle, ev 9'un kuzeydoğu kileri ile hemen hemen aynı ölçülere göre yapılmış, farklı olarak yalnızca köşe odalardan (1 ve 11)) birer dar (1/a ve 11/a) oda ayrılmış olan güneydoğu kiler kanadı için geçerlidir. Oda 2 ve 12'nin, merdiven çıkışlarının (3) ve orta odaların (6) plan ve ölçü olarak birbirlerinin aynı oluşu özellikle belirtilmelidir.

Böylece bunların ortak ve belli bir plana göre yapılmış yapılar olduğunu söyleyebiliriz. Bu saptamanın zemin katı için ne denli geçerli olduğu, ev 10'un bu kısmının çok kötü bir durumda olması nedeniyle söyleneme-

(8) aynı yerde 440 ff. Şekil 3b. 14.

mektedir. Ancak bir iç avlunun bulunduğuna dair belirtiler vardır. Bunlardan anlaşıldığına göre bu avlu ev 9'un avlusunun benzeri ölçülere ve nizama sahipti. Aynı şey 6-8 nolu odalardan oluşan üçlü grup için de sözkonusudur, ancak ev 10'dan yalnızca 6 nolu kiler odası geriye kalmıştır. Mevcut temel kalıntılarına ya da çukurlarına bakarak, avlunun kuzeydoğusuna düşen odalarda da, ev 9'un sözkonusu odalar kanadı ile karşılaştırılabilecek - yalnız burada iç avlunun kuzeydoğu tarafında olmak üzere - bir düzenleme olduğu sonucu çıkarılabilir. İlâveten 21,5x26,3 m (ev 10) ve 22,0x27,2 m (ev 9) gibi hemen hemen aynı olan dış ölçüler de dikkate alındığında, ev 9'daki - ev 10'da olmayan - ikinci kiler gibi bazı değişikliklere rağmen genel olarak bu iki yapının aynı tarz ve plana göre yapılmış olduğu söylenebilir. Bu, yeni ortaya çıkarılan aynı tarzdaki diğer yapılar ile de kanıtlanmaktadır. Bunlardan birazdan söz edilecektir. Ana hatlardaki bu paralelliklere bakılarak, inşaat tarzının da büyük olasılıkla geniş çapta aynı olması şaşırtıcı olmamalıdır. Kiler bölümündeki kalıntılardan anlaşıldığına göre farklılıklar yalnızca duvarların yapısındaki malzemenin kalitesinde görülmektedir. Buna göre ev 10'un kalitesi daha iyidir.

Burada kırma ve toplama taşlar yalnızca kaya zemine iyice oturtulan temellerde kullanılmıştır. Bunların üst kenarları taban zeminin o denli aşağısında kalmaktadır ki, duvarların üzerine çıkıldığı kirişler için yeterince yer kalmaktadır. Bu kirişler dış duvarlarda, kaide kısmında bütün olarak kat kat dizilmiş olup, üzeri ev 9'daki gibi tahta ile pekiştirilmiş olan işlenmiş büyük kireç taşı bloklarından oluşmaktaydı. Taş malzeme kulanıldığına dair herhangi bir kanıt bulunamadığından iç bölücü duvarlarda tahta bir iskele ile bağlantılı olarak kerpiçler kullanılmış olmalıdır. Burada dikkat çeken bir bulgu şudur: Ev 10'un kileri yangın felaketinden kurtulabilmiş, ancak böylece, duvarlarındaki büyük deliklerden ve her türlü taş yıkıntısının yokluğundan anlaşıldığına göre, sistemli bir taş yağmacılığı için uygun koşullar oluşturmuştur.

Bu sistemli demonte işlemi yüzünden, ancak bundan biraz olsun kurtulabilmiş olan kuzey ve doğudaki kilerlerde mahallinde envantere rastlanılabilmiştir. Buna karşılık buluntuların çoğu tabanı yer yer 2 m kadar örten ve kerpiç ve tavan kalıntılarından oluşan bina molozu arasından bulunmuştur. Bulunan eşyalar arasında yine, geçen yıl ele geçen kiler tabanındaki gibi keramikler önde gelmektedir. Bunlar daha çok kaseler, çömlekler, testiler ve daha büyük erzak kapları gibi alışılagelmiş mutfak eşyalarından oluşmaktaydı.

Dikkate değer ölçüde votiv kaselere de rastlanılmış olup, bunların çoğu Tapınak VI'dan tanıdığımız küçük örneklerine benzemektedir[9]. Üç mataraya ve üç adet «spindle-bottles»a ait parçalar daha kaliteli eşya tipine örnektir[10].

Madeni eşya olarak başta yine, çoğu iğne ve hakkak kalemi olmak üzere, çok sayıda küçük bronz aletler gelmektedir. İlaveten bronz bir boğa heykelciğinin bir parçası -kulağı- sayılabilir. Bunlara karşın yazılı belgeler yalnızca bir tabletin kırıkları ve üzerinde mühür bulunan bir mühür mahfazası ile sınırlı kalmaktadır.

Dış tarafta, yani ev 9 ve 10'un güney ve kuzeyinde yapılan kazı çalışmaları bizi çok farklı sonuçlara götürmüştür. Güneydeki arazi üzerinde Tapınak VI'ya kadar inşaat yapılmamıştı ve Tapınak IV'deki duruma benzer şekilde, büyük kısmı ile kapalı bir alan oluşturacak biçimde bir zamanlar metrelerce genişliği olmuş olması gereken, ancak bugün yalnızca kaya zemine oyulmuş inşaat çukuru ile kanıtlanabilen bir duvar ile çevrilmekteydi (Şekil 9).

Kuzeyde ise geniş kapsamlı inşaat izlerine rastlanılmıştır. Bu da, burada yaygın bir yapı kompleksi bulunduğuna dair geçen yılki varsayımlarımızı tümüyle doğrulamaktadır[11].

Ayrıca başka sekiz yapı harabesi tümüyle ya da kısmen ortaya çıkarılmış ve böylece O. St. 3 tabakasından şimdiye dek ortaya çıkarılan yapı sayısı onbiri bulmuştur. Ancak, bazı sondajlardan anlaşıldığına göre, burada daha da çok yapıya rastlanılacağı beklenmelidir. Binaların tümü oldukç eksik bir biçimdedir. Özellikle üzerlerine daha sonraları inşaatlar yapıldığından ve arazinin günümüze dek tarımsal amaçlarla kullanılmış olması dolayısıyla, kısmen de yalnızca temel çukurlarından tanınmaktadırlar. Ancak, özellikle daha az yıkıma maruz kalan ve üzerleri daha çok gömülü olan durumlarda, yer yer insan boyu yüksekliğinde duvarlarla da temsil edilmektedir. Genel olarak bakıldığında, gerek tüm kompleksi, gerekse münferit binaların planlanışını ve tarzını gözümüzde canlandırabilecek yeterli kaynak mevcuttur.

Yeni ortaya çıkarılan yapılar da tek başına duran, her yanı boş arazilerle çevrili mekanlar olarak planlanmışlardır. Ancak bunların, ev 9 ve 10 da dahil olmak üzere, belli gruplaşmalar ve yönelimlerle kendini gösteren bir düzene göre yapıldıkları açıktır. Kazı alanının batı bölümünde yapılmış olup, dikkat çekecek ölçüde birbirine yakın, yani aralarında yakla-

(9) Peter Neve, AA 1979, 144.
(10) F. Fischer, Die hethitische Keramik von Boğazköy, WVDOG 75, 73 ff.
(11) P. Neve, AA 1983, 441.

şık 5 m uzaklık olan evler iki dizi oluşturmaktadırlar. Bu evler -ev 10-12 doğuda, ev 13-16 batıda- kuzeydoğudan güneybatıya doğru Tapınak VI yönünde uzanan bir caddenin iki tarafında bulunmaktadırlar ve girişlerinin de cadde yönünden olduğu söylenebilir. Batıdaki sıranın kuzey ucundaki ev 16'nın hafifçe kuzeye doğru sapma gösteren yöneliminden dolayı, caddenin burada, Tapınak VII ile bağlantıyı sağlamak için doğal bir tepe sırtını takip ederek geniş bir kavisle Sarıkale'ye doğru uzandığı yolunda bir tahmin yapılabilir.

Binaların yöneliminde olabildiğince topografik konumun dikkate alındığını, kazı alanımızın doğusundaki yapılar da (ev 9, 17-19) göstermektedir. Gerçi ancak bir bölümü ortaya çıkarılabilmiştir, ancak ev 9 hariç açıkça değişik, daha çok kuzey-güney yöneliminde bir düzen görülmektedir. Bu düzen kuşkusuz vadi çanağının doğu kenarındaki yamacın durumuna ve büyük olasılıkla buna uygun olarak bu bölgeyi içine alan bir diğer karayoluna göre tespit edilmiştir.

Kazıların şimdiki durumu gözönüne alınarak, ev 12-16, ev 17 ve 19 gibi birçok yapının, genel ölçümler, ana hatlar ve -şimdiye dek ele geçen örneklerin gösterdiği gibi- bazı teknik ayrıntılar açısından ev 9 ve 10'a benzeyen aynı tip yapı tarzı olduğu tespit edilebilir. Kanıtlanabildiği ölçüde yine birçoğunun yamaç evler olduğu, yani bunların, yamacın durumundan yararlanılarak bir kiler katlarının bulunduğu söylenebilir.

Her halukarda en açık ve ikna edici bulguyu ev 15 ve 19 vermektedir. Ev 15, 26,5 m uzunluk ve 21,5 m genişlik ölçüleriyle ev 10'un aynı ölçülerine sahiptir (Şekil11c). Evin genel yönelimi de aynıdır, ancak tek fark kiler katının -180 derece döndürülerek- evin karşı tarafında, yani güneydoğu yerine kuzeybatısında olduğudur (Şekil 14). Ancak yine de, özellikle ev 9'un ana kileri ile benzer olarak, bina köşelerinde iki oda grubu (1-5, 9-1) ve ortada bir geçiş odası (6) olmak üzere alışılagelmiş üç kiriş aralıklı birleşimi oluşturmaktadır.

Benzerlikten sapmalar yalnızca, aslında güneye alınmış temel çukurlarının kanıtladığı gibi daha inşaat sırasında bazı değişikliklere uğraması nedeniyle biraz daha sıkışık olan genel düzen ve kuzey kanadında oda sayısının daha az oluşu dolayısıyla ortaya çıkan belli bir asimetriden ileri gelmektedir. Tüm kiler odaları burada da kapılarla birbirine bağlanmakta ve burada sağda, yani güney kanadına ait bir merdivenle (3) yukarı kata geçiş sağlanmaktaydı. Gerçi burası ev 9 ve 10'a kıyasla daha kötü bir durumda kalmıştır, ancak az miktarda da olsa mevcut olan duvar kalıntılarının ve temel çukurlarının durumu dolayısıyla burada da merkezi bir iç avlu bulunduğu ve kiler 6'nın üzerine enine uzanan, ancak daha sonra yapılan değişiklikler dolayısıyla değişik genişlikteki odalardan oluşan üç bö-

lümlü odalar grubuna (6-8) sahip olduğu kuşku götürmemektedir. Ev 9 ve 10'a benzediği kabul edilirse girişin diğer tarafta, yani cadde yönünde olduğu söylenebilir. Ev 9'da ve yeni keşfedilen ev 19'da (alta bak) olduğu gibi burada da, kayaya derince oyulmuş dikdörtgen bir çukurdan tahmin edildiği üzere güney kanadında merdiven sahanlığının doğusunda bir başka kiler kesimi vardı. Çok az bir kalıntı dışında yapı tümüyle talan edildiğinden, biçimi hakkında daha ayrıntılı bir tahmin yapılamamaktadır.

Ev 15'in kuzeybatı tarafında, yaklaşık 6,5 m derinliğinde olup, biri ortasında biri de kuzeyinde iki duvarla değişik büyüklükte üç adet odaya ayrılmış olan ve evin tüm genişliği boyunca uzanan bir çıkıntısı olduğu dikkate değerdir. Hiçbir bağlantısı olmadan küt bir biçimde ana binaya bitiştirilen duvarları daha sonraları, arazinin düzeltilmesi sırasında gerekli olan değişiklikler dolayısıyla arazinin yeni düzeyine kadar yükseltilmiş, ancak üzerine herhangi bir bina tamamlanmamıştır. Böylece ev 9'un önündeki yapı ile karşılaştırılarak burasının yalnızca -bugüne dek ayrıntılı olarak tanımlanamamış olsa dahi- ana bina tarafından kullanılan ters biçimi bir ilave olduğu söylenebilir.

Binanın şekline bakılarak, bunun gerek ev 9 ve 10'a, gerekse Tapınak VI ve VII'ye esasta benzediği söylenebilir, ancak diğer yandan bunlar gibi yalnızca eldeki inşaat malzemelerinin kullanımı ile değil, kanımca değişik sanat okullarının birlikte çalışması sonucu ortaya çıkabilecek bazı kendine has özellikleri vardır. Ev 15'in kiler katının yanmış kalıntılarından anlaşıldığına göre, burada tümüyle aşap çalışılmıştır. Bunun anlamı şudur: Duvarların -kısmen Tapınak VI ve VII'de de görüldüğü gibi- zemin düzeyindeki temeller üzerine çıkılmış ve yalnızca dış duvarların kaide bölgesinde taşlarla ve sadece kerpiçlerle desteklenip düzeltilmiş ahşap iskeleti vardı. Kerpiçler iki çeşit büyüklüktedir: 9-10 cm kalınlığında 47x47 cm büyüklüğünde kareler ve 34/35 x 46/47 cm ölçülerinde dikdörtgenler. Yaklaşık 50 cm (= 47 cm lik 1 kerpiç genişliği) gelen iç duvarların ve 70 cm (= 47 cm'lik 1 1/2 kerpiç genişliği ya da 34/35 cm'likten 2 kerpiç genişliği) gelen dış duvarların kalınlığını büyük olasılıkla kerpiçlerin büyüklüğü belirlemiştir, Oda 1,2 ve 6'daki taş kaideler burada serbest duran tavan desteklerinin kullanılmış olduğuna dikkat çekmektedir. Bu kaideler odanın (oda 2) ortasında, ya da koridor boyunca kenara itilmiş (ev 1,6) olarak durmakta olup, ancak her zaman duvarlardaki tahta destekler ile uyumlu olacak şekilde düzenlenmişlerdir. Yerler kaya zemin düzeltilerek yapılmış ve bir balçık tabakası ile düzgün hale getirilmiştir. Aynı şekilde ve ev 9'da olduğu gibi merdiven için rampa da yapılmıştır. Rampanın alt ucunda bulunan kalın kül ve odun kömürü tabakasına bakarak, merdivenin kendisinin de tahta basamaklardan oluştuğu söylenebilir.

Kazı mahallinde envantere ayrıca 1, 2, 5 ve 6 no. lu odaların zemininde rastlanmıştır. Envanter, aralarında birkaç mataranın da bulunduğu, kaba ve zarif örnekleri olan çanak çömlek parçalarından oluşmaktaydı. Üzerindeki, yani bu binaya ait sayılması gereken yıkıntı içerisinden de yine iğneler, hakkak kalemleri ve ev 9 ile Tapınak VII'de tespit edilen örneklerin[12] tipinde bir kanatlı ok ucu içeren bronz aletler, -özellikle oda 6 civarında ve kuzeyinde bitişik kiler kanadında olmak üzere- dikkat çekecek kadar çok üzeri mühürlü toprak mühür mahfazası, ilaveten bir damga -mühür ve çok sayıda tamamlanmamış tablet bulunmuştur (Şekil 34). Çok sayıda, ilahlara sunulan şarabın döküldüğü kaplara (Libationsarme) ve en azından bir adet «spindle-bottle» denilen şişeye ait parçalar ve cam kırıkları, evin kuzey köşesinin üzerinde ve dışında ortaya çıkarılan geç Hitit devrine ait ilave binaların tali molozları içerisinde bulunmuştur. Bu binalardan birinin (ev g, yukarı bak) duvarına, ev 15'den ve önündeki terastan alındığı belli olan spolilerin yanında ayrıca bir de yontma taş blok gömülmüştür. Bu taş blok Tapınak VII'deki heykel ve sunak düzeyine benzer ölçüler taşımakta olup, buradan alınmış olmalıdır. Üst yüzeyinde tıkaç delikleri bulunmakta ve bir zamanlar ev 15'de de aynı amaçla kullanılmış olmalıdır[13].

Gerçi ev 19 daha tümüyle ortaya çıkarılmamıştır, ancak bugüne dek mevcut olan duvar kalıntılarına bakıldığında güneyindeki ev 9 ile ve kiler düzenine bakılarak da özellikle ev 10 ile açık seçik benzerlikleri görülmektedir (şekil 11 d). Ancak, yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı daha çok batıgüneybatı - doğukuzeydoğu, yani doğu ulaşım hattına göre ayarlanmış genel yönelimi ile bir farklılık oluşturmaktadır. Böylece kiler katı ve üzerindeki katın ana oda grubu binanın doğu bölümünü işgal etmektedir.

Daha sonraki tarihlerde değişikliklere uğrayarak büyük ölçüde ortadan kalkmış olan batı bölümünün şekli konusunda ayrıntılı tahmin yürütülememektedir. Binanın kısaltılmış olan ve ayrıca -ev 9 gibi- iki tane daha kiler odası bulunan güney tarafının durumundan, bitişikteki yapı ile bağlantıyı sağlamak amacıyla alışagelmiş planın değiştirilmiş olabileceği düşünülebilir.

İnşaat tarzı açısından yine ev 9 ile paralellikleri görülmektedir. Örneğin kilerin dış ve iç duvarlarının yapısı tümüyle çeşitli büyüklerde kırmataş ve toplama taştan meydana gelmektedir. Duvarlardaki boşluklardan anlaşıldığına göre yalnızca duvarların birleşme yerlerindeki direklerde ve duvarların sağlam ve dayanıklı olması için kullanılan yatay kalaslar-

(12) aynı yerde 438 Şekil 13.
(13) aynı yerde 444 Şekil 18.

da ahşap kullanımı görülmektedir. Kiler bölgesinde balçık tuğlalar kullanılmamıştır. Tahtanın yok denecek kadar az kullanımı sayesinde kiler odaları -ev 9 ve 10'da olduğu gibi- üst katın kurbanı olduğu o yangın felaketinden kurtulabilmiştir ki üst kata ait kömürleşmiş kalas kalıntıları ile tavana ait yanmış kerpiç ve kül tabakaları buna kanıttır.

Evde yapılan değişiklikler ve evin daha az miktarda yıkıntı ve toprak altında kalması dolayısıyla oldukça kötü bir durumda günümüze gelmiş olması nedeniyle çok az sayıda envanter gerçek haliyle bulunabilmiştir.

Ana kilerin 6 no.lu odasında bulunan bir pişmiş toprak kap ve kilerin üzerindeki bina molozları arasındaki bir tablet parçasının dışında yalnızca evin güney ucundaki kilerlerde envantere rastlanmıştır. Evin kiler kanadında olduğu gibi burada da gündelik kullanılan kap-kacak bulunmuştur. Ayrıca, ev 9 ve 15'dekine benzer biçimde daha ince keramik parçaları, bir tamamlanmamış kutsal şarap sürahisi (Libationsarm), minyatür sürahi biçiminde bir votiv kap ve seramik olmayan eşya olarak da bazı bronzdan iğneler ve kalemler vardır.

Diğer yapılardan yalnızca ev 15'in karşısındaki ev 12, genel hatları ve inşaat tarzı hakkında az çok bir fikir verecek kadar kalabilmiştir (Şekil 12 b). 23,5'a 23,5 m yan uzunluk ölçüleri, daha önce tarif edilen yapılardan farklıdır, yani dikdörtgen değil karedir. Batı cephesi ise komşu evler 10 ve 11 ile aynı sıradadır. Görüldüğüne göre ana hatların belirlenmesinde de değişiklik vardır. Gerçi genelde üç bölümlü şema yine kullanılmıştır, ancak ayrıntılara gelince, ev 9 ve 10'dan çok Tapınak VI ve VII ile daha çok benzerlik gösteren bir sistem seçilmiştir. Bu özellikle, ev 10'da olduğu gibi binanın doğu tarafındaki orta kanada ait ana oda grubunun değilimında belirginleşmekte, ancak farklı olarak üç yanlamasına oda yerine, önünde enine bir avlu (8) bulunan bir çift uzunlamasına odaya (6,7) ayrılmaktadır.

Her üç odanın da altında kiler olup, böylece adı geçen tapınakların Adyton grupları ile tümüyle benzerlik göstermektedir (Şekil 16). Yine üst katta bir ön avlu (14) olduğunu gösteren işaretler de bir kanıt sayılabilir. Bu ön avlu, büyük olasılıkla iç avluya da içine alan bir sütunlu geçitin bir bölümüdür. Bugüne dek avlu ile ilgili kanıta rastlanılamamıştır. Ancak diğer örneklere bakılarak varlığı kabul edilmelidir. Fakat elde çok az kalıntıları kalan oda gözönünde bulundurulduğunda avlunun binanın ortasında değil de batı tarafında olduğu ve burada da, Tapınak IV ile benzer olarak, dar bir oda dizisi ile çevrildiği anlamı çıkmaktadır.

Kilerde ayrıca orta kanat dışında binanın güneyinde 1-3, 5 no. lu odalar ve kuzeyinde 9-12 no. lu odalar bulunmaktaydı. Bunlar da ev 9, 10, 15 ve 19'dakilerden farklı gruplaştırılmış olup, aynı zamanda tapınaklar ile de aynı derecede az paralellikler göstermektedir. Ancak yine orta kanat üzerinde kapılarla bağlantı sağlanmaktaydı. kapıların düzenine bakarak güney tarafındaki koridor biçimi dar oda 3'ün, üst kattan irtibatı sağlayan bir merdiven sahanlığı olarak görev yaptığı söylenebilir (Şekil 37).

Bazı odaların (5, 6, 8-10) yer döşemesi altında bulunan, en fazla duvar kalınlığı kadar geriye alınmış temeller ya da kaya zemine oyulmuş inşaat çukurları, prensipte benzer biçimde ancak değişik ölçülere sahip bir başka binanın bu yapıdan önce burada bulunduğunu göstermektedir. Ancak bu sözkonusu ilk bina belki de, ev 15 deki bulguların (yukarıya bak) işaret ettiği gibi hiçbir zaman bitirilmemiş ve daha inşaat sırasında şimdiki şekline karar verilerek değiştirilmiş olabilir.

Yapıda kullanılan malzemeler ile ilgili olarak yine kiler katı önemli bilgi kaynağı teşkil etmektedir. Yanmış kalıntılarına bakılarak dış duvarların ve metrelerce yükseklikteki çepeçevre kaide sınırına kadar yamaç bitim duvarlarının tümüyle taşlardan oluştuğu ve hiçbir ahşap kullanılmadığı sonucuna varılabilir. Temeller ve yamaç tarafının duvarının arka dolguları için kırmataşlar ve kaideler için, de yontularak çalışılmış büyük taş bloklar kullanılmıştır. Yangında ısının etkisiyle parçalanmış olan kaidelerin üst kısmına bakarak, üzerindeki duvarın, Tapınak VI, VII ve ev 15 ile benzer şekilde, kerpiç dolgulu ahşap bölmelerden oluştuğu söylenebilir. İç duvarlarda -biraz önce sözü edilen binalardaki gibi- taş kaidelerden vazgeçilmiş ve yalnızca kerpiç duvarlarla yetinilmiştir (kerpiç büyüklükleri 49/49/10 - 11, 47/47/10 cm).

Yer döşemesindeki ve üstteki çıkıntılardan anlaşıldığına göre burada da yatay ve dikey kalaslardan oluşan bir ahşap iskelet mevcutmuş. Duvar kalınlıkları yine kerpiçlerin kalınlığına uydurulmuştu ve dış duvarlarda 1 m (= 2 kerpiç genişliği), iç duvarlarda da 60 cm'yi (= 1 kerpiç genişliği + 1 kerpiç kalınlığı) buluyordu. Yer yer 1,0 - 1,5 cm kalınlığında sıva kalıntıları tespit edilebilmiştir. Zeminde ise oda 6 - 8'de, her zamanki sıkıştırılmış balçık karışımı yerine 5 cm kalınlığında bir balcık örtüsü kanıtlanmıştır. Bu balçık taş kırıkları ve küçük taş parçaları ilavesivle sağlamlaştırılmış olup, bir mozaik döşeme karşılaştırılabilinir. (Şekil 17).

Kiler odalarının zemininde ve binanın yanmış kalıntıları arasında bulunan envanter, bazı basit türdeki kullanım keramiğinin yanında yine basit bronz aletlerden, ok ve mızrak uçlarından oluşmakta olup, aralarında, kuşkusuz binanın özel işlevine işaret eden çok sayıda özel objeler de bulunmaktaydı. Oda 1'de birkaç votiv kabın yanında en azından 21 adet kırık

kutsal şarap kabı, aralarında tüm olarak bulunan bir kap olmak üzere çok sayıda Spindle-bottles'dan oluşan koca bir hazine tespit edilmiştir. Yazılı buluntuların çokluğu da dikkat çekmektedir: 3 adet damga mühür, 9 adet üzeri mühürlü toprak mühür muhfazası ve 36 tablet kırıkları.

Tüm bunlar özellikle oda 6 ve 7 civarında ve bunların kuzey ve doğusundaki molozlar arasında bulunduğundan, bunların ait oldukları gerçek yerin de bu iki odadan birisi olduğu sonucuna varılabilinir.

Ev 15'in batısına düşen ev 13 ve 14 Bizans devri yapıları için öylesine itinayla demonte edilmişlerdir ki, yalnızca dış duvar kalıntıları günümüze dek gelebilmiştir. Bir zamanlar burada odalar bulunduğuna işaret eden bazı belirtiler dışında iç kısım tümüyle yok olmuştur. Ev 13 için 21,2 m ve ev 14 için 21,5 m genişlik ve her ikisi için de 26,5 m uzunluk olmak üzere tespit edilebilen dış ölçülere bakıldığında, yine de daha önce anlatılan yapılar (ev 9, 10, 15 ve 19) ile dikkat çekecek kadar benzerlikler olduğu görülmektedir. Bu nedenle biz, öncelikle bu bölgedeki yerleşimin genel düzenine bakarak bunları aynı bina tarzı içerisine alma eğilimi gösteriyoruz.

Aynı durum, kullanılabilir arazisi halen bulunan ve evler dizisinin kuzey ucunda olan ev 16 için de sözkonusu olabilir. Şimdiye dek yalnızca binanın kuzey tarafında bulunan ve yanmış olduğu görülen kilerinin bir bölümü, yani iki oda ortaya çıkarılmıştır (Şekil 18).

Geri kalan kısmı Bizans devrine ait çift bölümlü kilise ve çevredeki binalar tarafından örtülmüştür. Ayrıca aynı devre ait mezarlık tarafından da öylesine kapatılmıştır ki, binayı genel biçimi ile ortaya çıkarmak mümkün olmayacaktır. Ancak binanın, zamanında özel bir anlam ifade ettiği kuşku götürmemektedir. Bunu yalnızca, duvarlarından sökülen ve kilisenin yapımında tali olarak kullanılan yontma taş spoliler değil, aynı zamanda toprak kap-kacak kalıntıları, bir Terrakotte ve üzeri mühürlü üç adet toprak mühür mahfazası ile kiler odasında ya da bunların molozları içerisinde, kısmen de geniş bir alana yayılmış olarak bulunan 100'ü aşkın tablet ve tablet kırıkları da kanıtlamaktadır. Çoğunluğu ve özellikle daha iyi durumda kalmış olanları batıdaki kiler odasından çıktığından, bunların bir zamanlar buradaki batı duvarının önünde devrilmiş olarak bulunan bir Pithos'un içerisinde muhafaza edildiği söylenebilir.

Gerçi ev 18 ancak kısmen ortaya çıkarılmıştır, ancak şimdiye dek ele geçen bulgulara göre genel haliyle, daha önce anlatılan üç yapıya nispeten daha iyi durumda olduğu anlaşılabilmektedir. Binanın batı kanadına ait olan ve ortaya çıkarılan duvarlara bakılarak, binanın üç bölümlü şeması tahmin edilebilir (Şekil 9.19). Buna göre, orta bölümün ana odalar grubu güneyde ya da -bir kiler katının varlığı varsayılarak yamaç durumu gözönünde tutulduğunda- daha büyük bir olasılıkla kuzeyde olacak biçimde evin uzun ekseni kuzey-güney doğrultusunda olmuş olmalıdır.

Ev 10 ve 12 arasındaki ev 11 herhalde yalnızca dar bir binaydı ve uzunluğunun da 5 metre uzağındaki ev 10 ile aynı olmuş olması gerekmektedir (Şekil 12 a).

Binanın yalnızca güneybatı yarısı kalabilmiştir. Yapının, daha çok temel çukurları kalmış yerlerine bakarak tahmin edilen duvarları gözönüde bulundurulduğunda, çeşitli büyüklükte bir dizi çifter çifter düzenlenmiş odadan oluştuğu söylenebilir. Doğu yarısı ile ilgili olarak ise herhangi bir iz yoktur. Böylece -bu açıdan bakıldığında- evin ilk hali ve yayılımı hakkında başka belirtiler yoktur. Ancak daha sonraları güneydoğu duvarının yerine, duvarın eski malzemesi kullanılarak ve tahminen binanın diğer kısımları da sökülerek bir su havuzu yapılmıştır -ki böylece bu, belki yapının bu kötü durumu için bir açıklama olabilir (Şekil 20). Şimdiye dek yalnızca batı köşesi ile tespit edilebilen yapı (havuz), Büyükkale'deki [14] havuza benzer biçimde, yani taşlarla örülmüş ve taştan meyilli bir kenar pervazı ile süslenmiştir. Havuz o şekilde oturtulmuştur ki, batı kenarı ev 11'in güneydoğu duvarı ile bitişmekte ve aynı zamanda ev 10'un güneydoğu duvarı ile aynı sırada yer almaktadır. Ev 12'inin ise oldukça uzağından geçmektedir. Özellikle bu durum, büyük olasılıkla ev 12'nin daha sonra, yani ev 11'in yıkılmasından sonra havuz ile aynı zamanda, ya da ondan sonra yapıldığına ve havuz yüzünden ölçülerinin değiştiğine işaret etmektedir.

Diğer yandan bu durumda, ev 11'in daha da kuzey yönelimde olduğu ve belki de böylece -uzunluğundan da anlaşıldığı gibi- genel haliyle, hatta belki de ana hatlarında ev 10'un ve diğer tipteki binaların plan ile eşitlik gösterdiği hesaba katılabilir.

Şimdiye dek tanıtılan binalara karşılık, kazı alanımızın doğu kenarında, ev 18'in yakınındaki ev 17 ile değişik bir inşaat tarzının ortaya çıktığı görülmektedir (Şekil 9-19). Şimdiye dek ele geçen bugulara bakılarak varılan sonuca göre bu oldukça küçük, yani ancak 11 m genişliğinde ve bundan da az bir uzunlukta bir yapıdır. Şimdiye dek ortaya çıkarılan odalar iki dizi halinde, üçer üçer olmak üzere bir doğu-batı ekseni üzerinde simetrik olarak yerleştirilmiştir. Bu yerleşime göre ortadaki her bir geniş odaya iki yanında birer dar odacık tahsis edilmiştir. Bu yerleştirme biçimine ve ayrıca da ölçülerine bakılarak, Büyükkale ve Yazılıkaya'daki kale evleri ile paralellikler olduğu söylenebilir.

(14) K. Bittel, MDOG 88, 1954, 9 ff.;
K. Bittel, MDOG 89, 1956, 35 ff. Şekil 29-31;
R. Naumann, Boğazköy III, 17 Taf. 4. 7. 8;
P. Neve, 5. Beih. İstMitt (1971), 13 ff. Şekil 2. 14, Beil. 7-10;
P. Neve, Büyükkale, Die Bauwerke (Boğazköy - Hattuša XII), 128 ff. Şekil 70, Beil. 41, Taf. 66a. b.

Bu nedenle ev 17'nin de kazıları ilerledikçe, benzer bir kale giriş binası olarak ortaya çıkma ihtimali mümkündür[15].

Ancak, diğer binaların işlevleri dolayısıyla burasının bir diğer, fakat şimdiye dek bilinenlerden daha küçük bir tapınak olduğu konusunda belirtiler çoğalmaktadır (Şekil 11a-d, 12a-b).

Bunu yalnızca, bu bina tipini belirleyen temel oda unsurları, yani iç avlu ve ana odalar grubu ile özellikle Tapınak VI ve VII ile büyük ölçüde benzerlikler gösteren daha iyi durumdaki binaların -ev 9,10, 12, 15 ve 19- genel hatları ve biçimleri değil, aynı zamanda envanterleri de kanıtlamaktadır (Şekil 10a-b). Bu binaların dini özelliğini vurgulayan objeler, birkaç kollu kaplar ya da Spindle-bottles biçimindeki votiv kap ve kutsal şarap testilerinden oluşan ibadet aletleridir. Ayrıca tabletlere, yazılı belgelere ve üzeri mühürlü toprak mühür mahfazlarına bakıldığında -Tapınak I de olduğu gibi- bu binalarda da idari işlerin yapılmış olduğu görülür (Tabela 1)). Diğer yandan zengin kap-kacak ve kullanım eşya ve aletleri, ayrıca silahlar -Tapınak VI ve VII'de de olduğu gibi- Tapınağın ayakta tutulması, korunması ve personelin ihtiyaçları için gerekli objeler olarak binanın dünyevi yönüne de işaret etmektedirler. Bu yapıların bu kadar çok olması şaşırtıcı olmamalıdır. Yazılı olarak aktarılanlardan öğrendiklerimize ve Yazılıkaya'da görülen Tanrı ayinlerinin de bir ölçüde kanıtladığına göre Hititler çok sayıda, eldeki metinlere göre yüzlerce tanrıya taparlardı ve bunun için başkentlerinde tapınaklar inşaa ederlerdi. Tabii ki kent bölgesinde yüzlerce tapınak olduğu sanılmamalıdır, ancak kazı bulgularından anlaşıldığına göre, enazından en önemli tanrıların adlarına kutsal yerler inşaa edilerek anıldıklarını gösteren önemli bir miktar vardır.

Bu durumda ve diğer tapınakların (II-V) dağılımına bakarak bence herşey, yukarı kentin tüm güney bölümünün, yani kral kapısı ile aslanlı kapı arasındaki alanın, Yenicekale ve Sarıkale de dahil olmak üzere olası yeni kutsal binalar, özellikle tapınaklar ve olsa olsa buraya ait birkaç dünyevi yapı için ayrılmış olduğuna işaret etmektedir. Yani burası bir tapınaklar semti, hatta -yayılımına bakıldığında- bir tapınak kenti olarak kabul edilebilir.

Binaların yapılış tarihi açısından aralarındaki benzerlikler ve Tapınak VI ve VII ile yukarıda belirtilen ve görüldüğü üzere bazı yapısal ayrıntıları da içeren paralellikler, tüm bu binaların aşağı yukarı aynı zamanda yapılmış olduğunu kabul etmemiz için yeterince kanıt oluşturmaktadır.

(15) R. Naumann, Küçük Asya'da mimari (1971), 398. 448. 454. Şekil 586. 590,
R. Naumann, K. Bittel ve diğerleri, Yazılıkaya (Boğazköy - Hattuşa IX), 106 ff. Beil. 2. 3;
P. Neve, Büyükkale, Die Bauwerke (Boğazköy - Hattuşa XII), 126 Şekil 69.

Yalnızca ev 12 daha genç görünmektedir. Ancak envanterinde ve özellikle tipik keramik ve madeni eşyalarda genelde biçimsel bir değişiklik tespit edilemediğinden, aradaki zaman süresi çok az olmalıdır. Yalnızca en çok temsil edilenler (bak : Tabela 1) gözönünde bulundurulmak üzere burada ortaya çıkan bazı objelere baktığımızda ve bunları aşağı kentten (tabaka U. St. 1b) ve Büyükkale'den (tabaka BK IIIb-a) çıkanlarla karşılaştırdığımızda, binalarımızın bu sözü edilen tabakalarla aynı devire, yani genç büyük zengin devre ait olduğu kanıtlanmaktadır[16].

Bunu Tuthaliya'nın steli de kanıtlanmaktadır. Gerçi Bizans kilisesinde tali kullanılmış olarak bulunmuştur, ancak esas itibariyle büyük olasılıkla yakın bir çevrede dikili ve tapınaklarımız ile bir bağlantısı olmuş olmalıdır. Aynı durum, Büyükkale'de bulunan ve oradaki inşaatlarda kullanılan bir ikinci, neredeyse aynı denilebilecek stel için de sözkonusudur [17]. Stelin üzerindeki 4 satırlık ve ve bustrophedon şeklinde yazılmış bir yazıda Büyük Kral Tuthaliya'nın, babası Hattusili'nin, büyükbabası Mursili'nin ve atalarından bir başka Tuthaliya'nın adları geçmektedir[18]. Bu nedenle, secere sırasına ve oldukça ünlü, büyük ve burada -ilk kez- aslan protomları ile çevrili bir dağ tanrısı sembolü armaya bakarak, bu stelin kuşkusuz dördüncü Tuthaliya'ya (Yaklaşık M. Ö. 1250-1220) ait olduğu söylenebilir. Böylece adı geçen ataları ise III. Hattusili, II. Mursili ve II. Tuthaliya olmalıdır. Yapısına bakıldığında bu stelin bir binanın parçasını değil, başlıbaşına bir anıt olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekliyle -Büyükkale'deki stel gibi- bir kuruculuk belgesi olarak açıklanabilir. Böylece Tuthaliya tapınak kentin kurucusu olarak ya da, Tapınak II-IV en eskileri, Yenicekale ve Sarıkale de kaleyi andıran biçimleri dolayısıyla yukarı kent devrisinden daha eski evresine ait yapılar olarak kabul edilirse, tapınak kentin tamamlayıcısı olarak kendi adına bir anıt diktirmiş olmaktadır.
2. Kenti çevreleyen surlar çevresinde yapılan kazılar kazı çalışmaları yer olarak Yerkapı/Sfenks kapısı ve Kral kapısı gibi sınırlı bir bölgeyi kapsamaktaydı.

---

(16) F. Fischer a.a.O. 146 ff. (votiv kaplar). 149 ff. (kutsal şarap kaplarının kolları). 151 (Spindle-bottles).

(17) K. Bittel, MDOG 73, 1935, 36 ff. Şekil 21;
K. Bittel/H. G. Güterbock, Boğazköy I (APAW 1/1935), 67 ff. Taf. 21;
P. Neve, 5. Beih. İstMitt (1971), 11 Şekil 1;
P. Neve, Büyükkale, Die Bauwerke (Boğazköy - Hatuşa XII), 114 Şekil 56.

(18) Neve/Otten'in okumalarından : 'Majeste, Büyük Kral Tuthaliya, kahraman Hattusili, Büyük Kral, kahraman, oğul, Mursili, Büyük Kral, kahraman, büyük (?) oğul, Tuthaliya, Büyük Kral (tamamlanmış olarak), kahraman (işaretin üst kısmı kalmış), veliaht (? 'el'-işaretinin başlangıcı belli)'.

Yerkapı/Sfenks Kapısı

Burada, yolun doğu ve batı yönünde devamı ve kent surları (doğuda) ile potern girişi (batıda) önündeki teras ile birleştiği noktalar konusunda bilgi edinmek amacıyla, güney yamacın doğu kesiminde geçen yıl ortaya çıkarılan son evresine ait yamaç döşeme ile ilgili çalışmalara devam edilmiştir (Şekil 21 a-b).[19] Doğu tarafında artık açıkça görüldüğü gibi, son evresine ait merdiven ile aynı zamanda yapılmış olması gereken üst döşeme kent surlarının destek duvarları ile birleşmekte ve bunun üzerindeki döşemeyi aşmaktadır. Böylece sözkonusu bu iki tesisat, geçen yılki görüşümüzün aksine, daha eski bir zamana aittir, yani ilk inşa edilen merdiven ve buna ait eski yamaç döşeme ile birlikte yapılmıştır. Bu arada, destek duvarı merdiven kovasının kuzey duvarı ile doğrudan doğruya bağlantılı olup, bir bakıma düzlükteki devamıdır[20]. Alttaki döşeme gerçi merdiven basamağının ayağı altındaki kaya kitlesinde son bulmaktadır, ancak ilk kazılardan edinilen bilgiye göre bunun ötesinde, kent surlarının aşağı ucu boyunca doğuya doğru devam ediyor görünmektedir.

Batı tarafında derinlemesine bir kesit ile üst döşemenin, alt dolgusu ve kayan birkaç taş hariç büyük ölçüde tahrip olduğu, ancak bir zamanlar Potern girişi önündeki terasın doğal temeli olarak kullanılmış olan kaya kitlesinin sonlarına kadar uzandığı kanıtlanmıştır. Buna karşılık daha iyi durumda kalan ve yalnızca kaya civarında, taş molozu ve büyük kaya parçaları ile dolu geniş çukur dolayısıyla zarar görmüş olan alt döşeme şeridi için de aynı durum söz konusudur. Bu çukur kaya kitlesi etrafındaki kocaman moloz yığını ile bağlantılıdır ve bir de bu nedenle önceleri tarafımızdan Hitit devrine ait yapı kalıntılarından oluşan bir dolgu olarak tanımlanmıştır[21]. Ancak şimdi, bu yığın içerisinde klasik tekniğe sahip, yani sivri demirler ile işlenmiş yontma taş spolilere ve kaya kitlesine oyulmuş klasik taş ocağı çalışmalarına işaret eden izlere rastlandıktan sonra, bu yığının önceden tahmin ettiğimizden sonraki bir zamana ait olduğu kuşku götürmemektedir. Yani, dağınık olarak bulunan çeşitli kapların kalıntılarına ve cam parçalarına bakarak değerlendirildiğinde geç Antik ya da Bizans devrine ait olmalıdır.

Kral Kapısı

Yerkapı'nın doğusunda elde edilen bilgilerin ışığı altında, kapı dolayında ortaya çıkarılan alanın batısına doğru, kent surlarının dış bayırın-

(19) P. Neve, AA 1982, 387 ff. Şekil 5.
P. Neve, AA 1983, 452 Şekil 26.
(20) aynı yerde 452.
(21) P. Neve, AA 1982, 386

daki arazide 100 m uzunluğunda bir kesit kazılmıştır. Bunun sonucu olarak gerek eski yapı devresine ait destek duvarının, gerekse hemen önüne yapılmış olan genç yapı devresine ait yamaç döşemenin hemen hemen sağlam bir biçimde Yerkapı önünde devam ettiği görülmüş ve buna göre doğu duvarının ayağı altında eski diye tanımlanmış olan destek duvarı ve genç yamaç döşemenin alt kesiti ile aynı olması gerekmektedir (Şekil 22).

Bu bulgu ile Kral kapısının ve Yerkapı'nın, dolayısıyla Aslanlı kapının ve bu alandaki kent duvarının diğer kısımlarının da ait oldukları zaman kesiti kesin olarak kanıtlanmış olmaktadır[22]. Bununla ilgili olarak dikkat çeken bir nokta, Kral kapısının ve Aslanlı kapının muhteşem ve rölyeflerle süslü biçiminin, kalenin kule kaideleri ile birleşen ön duvarın da kanıtladığı gibi, ancak bu tesis ile birlikte oluşturulduğu, yani genç yapı devresine ait olması gerektiğidir.

Ancak buradan Sfenks kapısının hangi zamana ait olduğu konusunda ne gibi sonuçlar çıkarılabilir, bu gelecekte yerinde yapılacak araştırmalarla belirlenebilecektir. Kapının her iki tarafındaki ana duvarda genç yapı devrine ait değişiklikler ise şimdiden belgelenebilmiştir[23].

Kent kapılarının yeniden biçimlendirilmesi ve Yerkapı'daki yaygın, ancak yalnızca başlama devresinde kalmış değişiklikler çok büyük olasılıkla yukarı kentin tümüyle bir tapınak kent haline getirilmesi hedefi ile açıklanabilir. Dolayısıyla buradan, her iki girişimin de ardında aynı kişinin, yani IV. Tuthaliya'nın olduğu anlamı çıkmaktadır. Kent duvarının ilk yapımının kime maledilebileceği konusunda ise henüz bir işaret yoktur. İki yapı devresi arasındaki zaman süresi -Yerkapı'daki yapı devreleri kesitleri yoluyla tespit edildiği üzere[24]- öyle çok büyük olamayacağı için, ilk akla gelen Tuthaliya'nın babası olan ve aşağı kentteki Tapınak I gibi büyük yapıların girişimcisi olarak görülebilecek III. Hattusili'dir[25].

3. Onarım Çalışmaları

Çalışmalar yine yukarı kentteki kazı alanında ve kent surları çevresinde yoğunlaşmıştır. Burada, Yerkapı'dan başka Aslanlı kapı ve Kral kapısında da onarım çalışmalarına başlanmıştır.

---

(22) P. Neve, AA 1980, 310 ff.

(23) P. Neve, AA 81, 373 ff.

(24) aynı yerde 384.

(25) K. Bittel, Hattuşaş (DuMont, 1983), 81.

Yukarı Kent

Burada, Tapınak VI'da sürdürülen onarım çalışmaları sona erdirilebilmiş ve halen mevcut olan temeller, duvar kaideleri ve kerpiç duvarlar sağlamlaştırılmıştır. Devrilmiş duvarlar orijinal malzeme kullanılarak yeniden yapılmış ve yalnızca yapının tümünün korunması gerektiği durumlarda kaçınılmaz olarak ilaveler kullanılmıştır. Bu işlem sırasında da, orijinal bölümleri ilave edilenlerden ayırmak için plastik ya da balçık tabakası ile ilaveler işaretlenmişlerdir. Diğer yandan, daha iyi durumdaki kısımların yüksekliğini aşmayacak şekilde ilave yapılmıştır. Bodrum katının kerpiç duvarları, daha çok harap olmamaları için Hitit tarzına göre bir taş süsleme ile bezenmiştir. Üst yüzeyler plastik ve ilaveten duvar kalınlığında taşlarla örtülmüştür. Bunlar bir yandan yıkılmaya yüz tutmuş duvarın korunmasını sağlarken, diğer yandan da binanın genel hatlarının ve planının yine de fark edilebileceği biçimdedirler.

Bodrum odaları -yine plastikten ayırıcı bir tabakanın kullanılmasıyla- duvarların üst çizgisine kadar toprak ile doldurulmuş; böylece kiler katının varlığını tehdit eden su toplanması engellenmiştir. Bu nispeten basit ve çok büyük masraf da gerektirmeyen işlem ile -Büyükkale ve alt kentteki örneklerin de kanıtladığı gibi- Tapınak kalıntısı uzun bir süre yıkılmaktan korunmuş olmakta, fakat ziyaretçilere de yapı hakkında bir fikir verilebilmektedir.

Aynı yöntemle Bizans devrine ait çiftlik (plan kareler L/8-9) ve Hitit devrine ait ev 9 (L-M/8) onarılmıştır. Yine bu yöntem, ileride yeni ortaya çıkarılacak binaların da korunmasında uygulanacaktır. Bu amaçla ilk koruma önlemleri olarak, Tapınak VII'nin, ev 12, 15 ve 16'nın kerpiç duvarları taştan kılıflarla örtülmüştür.

Tapınak IV'ün alt ucunda yer alan ve yıkılmış olmasına rağmen yapı malzemelerinin hemen hemen tümü mahallinde bulunabilen ev 8 (L/7)'in yontma taş kaidesi de yeniden yapılmıştır. Yine aynı şekilde Tapınak IV'ün benzer durumda bulunan, yani devrilmiş ya da erozyonlar yüzünden kaymış olan Temenos duvarının kaidesini de yeniden yerine oturtmak için çalışmaya başladık.

Anak kazı sezonunun sonuna doğru başlayan çalışmalar sırasında bir Hitit devrine ait hiyeroglif ile yazılmış yazıta rastlamak bizim için hoş bir sürpriz olmuştur. Bu yazıt Temenos alanına girişin batı kapı kemeri üzerine oturtulmuştur, ve -stelde olduğu gibi- olağanüstü bir biçime sahip olmayıp, yalnızca üzerine kakma yapılarak meydana getirilmiştir. Bu

şekliyle, birkaç yakın paralellik saymak gerekirse, ev 3, Aslanlı kapı ve Tapınak III'deki yazıtların tekniği ile bağdaşmaktadır[26].

Yerkapı

Bastion'un güney yamacının doğusundaki yamaç döşemenin ve Sfenks kapısına batıda bitişen kent duvarının iç yüzeyinin onarımları ile bu tesisin ayakta tutulabilmesi için son önlemler uygulamaya konulmuştur (Şekil 23). Ayrıca potern girişleri yeniden meydana getirilmiş, böylece -orijinal malzeme kullanılarak- kapıların kuzey tarafta kısmen, güneyde ise tümünün rekonstrüksiyonu yapılabilmiştir (Şekil 24-25).

Aslanlı Kapı/Sfenks Kapısı

Burada, Aslanlı kapıda 1965'de, Kral kapısında da 1967'de başlatılan çalışmaların devamı olarak şimdilerde -arkeoloji parkının koruma alanında- yeniden başlatılan restorasyon çalışmaları öncelikle, yapıların en çok tehlikeye maruz kaldıkları bölümleri kapsamıştır. Böylece Aslanlı kapı dolaylarında -Puchstein'ın ve Makridis'in 1907 yılındaki kazılarından bu yana- oldukça harap olmuş olan güney kulenin kente bakan dış cephesinin, Kral kapısında da kuzey kulenin yine aynı yöndeki cephesinin onarımları başlatılmıştır. Bu girişim, Yerkapı'daki restorasyon çalışmalarının sonuçlandırılmasından sonra bu iki kale tesisinin kapsamlı onarımını hedef almaktadır. Ayrıca kulelerin önündeki eski kazı molozlarından oluşan yığınlar da kaldırılmıştır.

Arkeolojik Park

Bu ad altında yürütülen ve birinci planda Hitit başkentine ait harabe bölgesinin korunma altına alınmasını amaçlayan proje bu yıl içerisinde oldukça geliştirilebilmiştir. Otlak ya da tarla olarak kullanılan alanların istimlak edilmesinden sonra, Büyükkale çevresindeki kuzey kesimi ve 50 m genişliğinde bir de tampon alanı dahil olmak üzere tüm kent alanı, pek güzel olmayan ancak etkili bir koruma duvarı ile çevrilmiştir. Turistlerin ulaşımına açık tutulan yol daha da geliştirilmiş ve bazı harabeleri tehdit ettiğinden, şimdiye dek izlediği güzergah yer yer değiştirilmiştir. Kazı alanının dışındaki harabelerin korunmasına yönelik ilk önlemler, biraz önce bahsedilen örneklerden de görüldüğü gibi, başlatılmıştır. Kentin güneyindeki kırsal koruma kuşağında, özel bağışlarla finanse edilen regenerasyon ve ağaçlandırma programı sürdürülmektedir.

(26) P. Neve, IstMitt 26, 1976, 9 ff. Taf. 1. 2,
A. Müller-Karpe, AA 1980, 304 ff. Şekil 17. 23.

Envanterin bulunduğu yere ve cinsine göre dağılımı
(Gündelik kullanılan kap-kacak hariç)
— Tabela I —

Bulunduğu Yer	Eşyanın Cinsi	Envanter No.
Tapınak VI	Tablet	78/25. 27. 39. 68; 79/1
	Toprak mühür mahfazası	78/34. 35. 38. 56. 61. 63. 64. 78. 92. 93. 98. 99. 100. 109; 79/14
	Votiv kap	78/43 (105 küçük kap). 108
	Röliyef kap	79/19
	Ok ucu	79/13
	Bronzdan küçük aletler	78/23. 26. 66. 67. 74. 75. 79. 91. 101. 102. 107. 110. 113 (yazı kalemi). 114; 79/11. 219. 226. 232
Tapınak VII	Tablet	82/79. 162; 83/75. 863
	Mühür	82/70. 132
	Toprak mühür mahfazası	82/50. 84. 133. 151. 204; 83/803. 814
	Votiv kap	82/42 a+b. 149
	Kutsal şarap kabı	82/e 218. (kabın kolu). 82/85 (boğa ritonu); 83/815
	Rölyef kap	82/37. 87. 117. 136. 191. 221; 83/804
	Mızrak ucu	82/109 a+b. 115
	Zırh pulları	82/88. 89. 90. 100 a+b. 101-104. 111-114. 120 a+b. 121. 126. 140. 159. 165 a+b; 83/801.809 a+b. 810.811. a+b. 813. 822. 824. 845
	Bronz aletler	82/105-107. 122. 138. 139. 141. 148. 166; 83/820
Tapınak VII	Küçük bronz aletler	82/86. 91. e 264. e 483; 83/802
	Fildişi figürü	82/170
	Kerpiç tuğla	82/12 (Şekil 27); 83/816. 825
Ev 9	Tablet	82/83. 201. 223
	Toprak mühür mahfazası	82/110. 128. 134. 135. 202. 203. 205. 222

Bulunduğu Yer	Eşyanın Cinsi	Envanter No.
	Votiv kap	82/75. 156. 194. e 634; 83/188
	Kutsal şarap kabı	83/540 (boğa ritonu)
	Rölyef kap	82/152. e 424. e 639.e 661
	Ok ucu	82/144. 145. 164 a-c. 179. 184. 189. 190. 192 a-f. 208; 83/240
	Mızrak ucu	83/4. 444. 450
	Zırh pulları	82/182. 183. 210. 214 (53 adet).e 706; 83/2.3
	Bronz aletler	82/171.e 632.e 658.e 701
	Küçük bronz aletler	82/163. 168 a-d. 174. 178. 197 a+b. 200. 209. 211.e 257 (ayrıca bina yıkıntıları arasından 26 adet daha) 83/372. 425. 429. 438. 967. 200. 219. 272. 302.343
	Küçük bronz aletler (iğneler, hakkak kalemleri v.s.)	82/78. 94. 98. 127. 143. 172. 178. 188. 199. 207. 209. 211; 83/1. 217. 218. 220. 226. 249. 250. 266. 271. 298. 303. 310. 333. 352. 354. 439. (iğneler); 83/5. 216. 251. 257. 273. 274. 294. 353. 565. 748 (hakkak kalemleri ve kalem)
	Mermertaşından kap	82/633
	Fresk parçaları	82/229
Ev 10	Tablet	83/221
	Toprak mühür mahfazası	83/269
	Votiv kap	83/765 a+b. 785. 890. 939. 941 (ayrıca bina yıkıntıları içinden 14 parça daha)
	Kutsal şarap kabı	Bina yıkıntıları içerisinden 3 Spindle-bottles
	Rölyef kap	82/e 640; 83/764. 89 (Terrakotte)
	Bronz aletler	82/694 e; 83/892

Bulunduğu Yer	Eşyanın Cinsi	Envanter No.
	Küçük bronz aletler	82/181.c 500.e 690; 83/355. 761. 762. 763. 792. 934. 942 (iğneler), 791.971 (hakkak kalemleri, kalem)
	Bronz heykelcik	83/985
	Fildişi rölyef	82/225
Ev 12	Tablet	83/725. 779. 783. 787. 788. 790. 795. 868-884. 902. 920-925. 927. 931. 935. 948. 995.
	Mühür	83/756. 906. 996
	Toprak mühür mahfazası	83/771. 780. 798. 799. 885. 901. 905. 909. 915
	Votiv kap	83/235. 712. 904
	Kutsal şarap kabı	83/508. 769, 770, 772. 775. 776. 903)ayrıca henüz kaydedilmemiş 14 parça - kabın kolları), 83/1009 (Şekil 37.a.b ayrıca 20 parça daha - Spindle - bottles)
	Rölyef kap	83/900, 83/109. 899 (Terrakotten)
	Ok ve mızrak ucu	83/580. 712. 889
	Bronz aletler	83/04. 898. 975. 1006
	Küçük bronz aletler	83/768. 778. 781. 886 (iğneler), 894 (hakkak kalemi)
Ev 15	Tablet	83/26. 49. 50. 54. 76. 77. 93. 182. 183. 207. 213. 268. 275. 417. 419. 431. 434. 552. 573
	Mühür	83/309
	Toprak mühür mahfazası	83/1 (Şekil 34). 94. 105. 171. 178. 180. 181. 192. 260. 282. 916
	Kutsal şarap kabı	83/456. 462. 467. 468. 469, 472, 502. 907. 908 (kabın kolları)
	Rölyef kap	83/60. 919. 978 (Terrakotte)
	Ok ucu	83/976
	Bronz alet	83/538

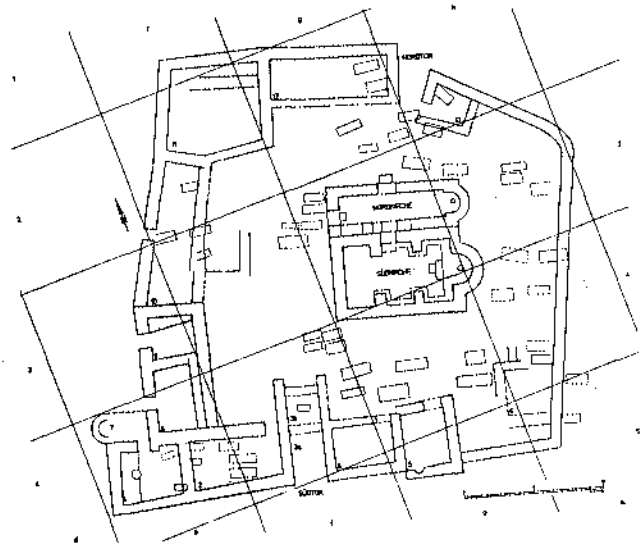
Bulunduğu Yer	Eşyanın Cinsi	Envanter No.
	Küçük bronz aletler	83/161. 977. 980 (iğneler). 83/114. 162. 263. 350. 516. 532. 896. 981. 255. 270 (hakkak kalemleri ve kalemler)
Ev 16	Tablet	83/422. 432. 433. 435. 475. 476. 512. 600 - 649. 651-699. 743. 750. 751. 752. 754. 777
	Toprak mühür mahfazası	83/597. 650. 897
	Rölyef kap	83/489 (toprak figür)
Ev 18	Tablet	83/1007
	Toprak mühür mahfazası	83/997. 1003
	Kutsal şarap kabı	83/1004 (kabın kolları)
	Bronz alet	83/1005
Ev 19	Tablet	83/998
	Kutsal şarap kabı	83/759 (kabın kolu)
	Votiv kap	83/1001
	Küçük bronz aletler	83/568. 570. 936. 993 (iğneler), 937. 972. 999 (hakkak kalemleri ve kalemler)

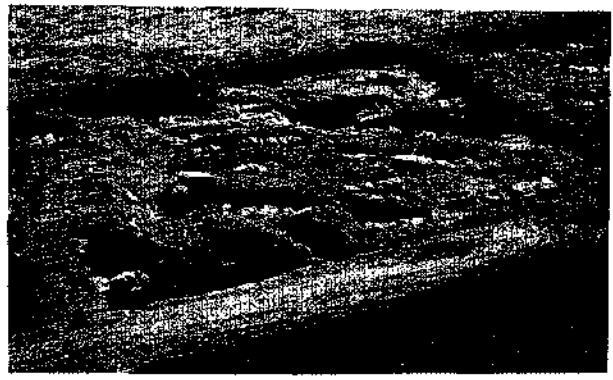
Resim : 1 — Hattusaş, Yukarı Şehir Planı

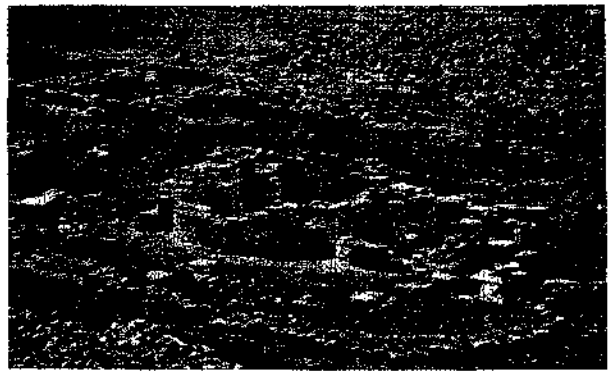
Resim : 2 — Yukarı kent, kazı bölgesinin doğudan görünüşü

Resim : 3 — Yukarı kent, çift bölümlü kilise ve mezarlar ile Bizans yapı kompleksi

Resim : 4 — Yukarı kent, Bizans mezarları

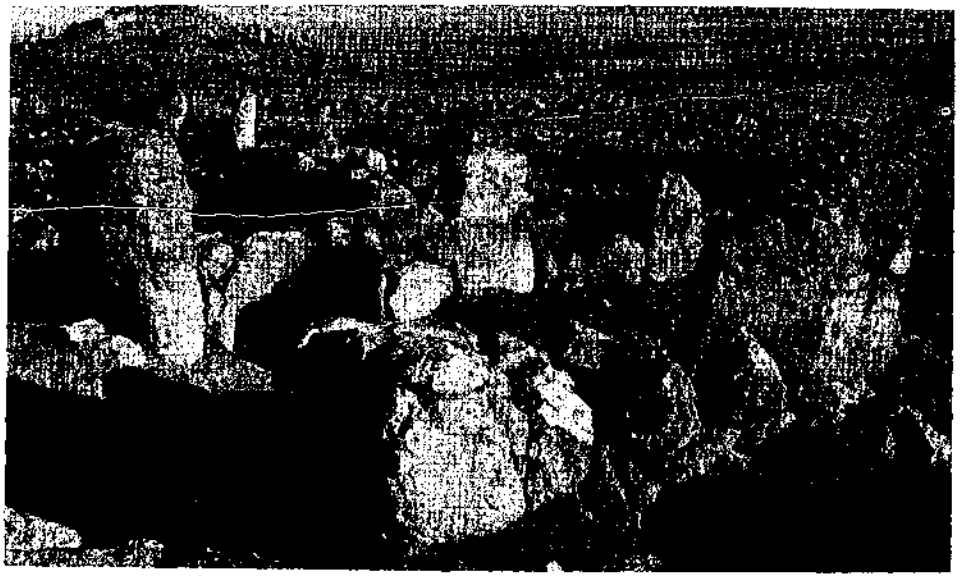
Resim : 5 — Yukarı kent, çevresindeki bina kompleksi ile birlikte çift bölümlü kilisenin doğudan görünüşü

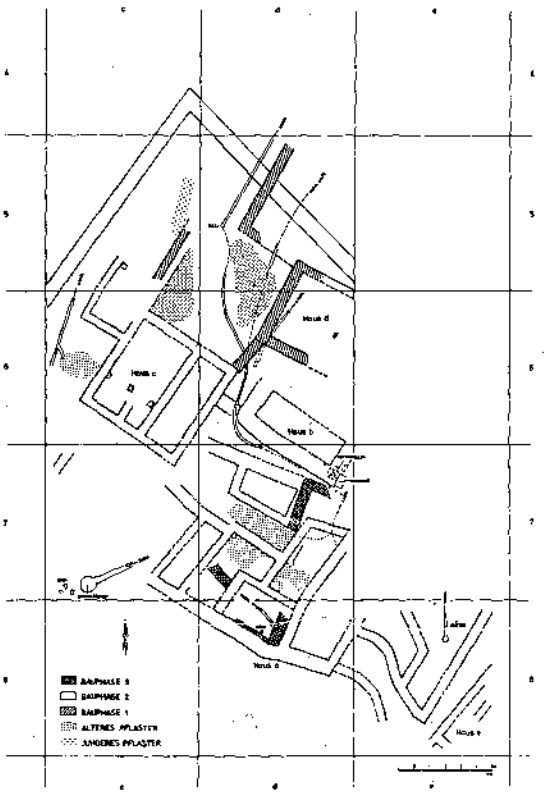
Resim : 6a — Yukarı kent, çift bölümlü kilisenin kuzey - kuzeybatıdan görünüşü. kuzey kilise

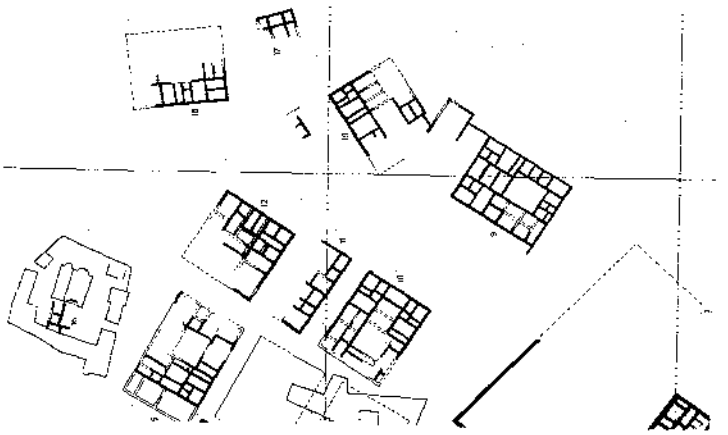
Resim : 6b — Yukarı kent, çift bölümlü kilisenin kuzey - kuzeybatıdan görünüşü. güney kilise

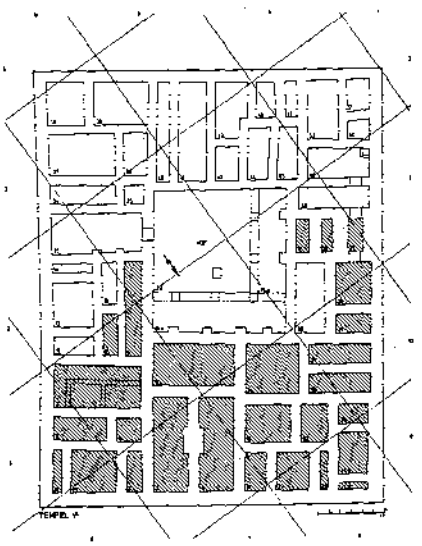
Resim : 7 — Yukarı kent, Bizans yapı kompleksi, kuzey girişi

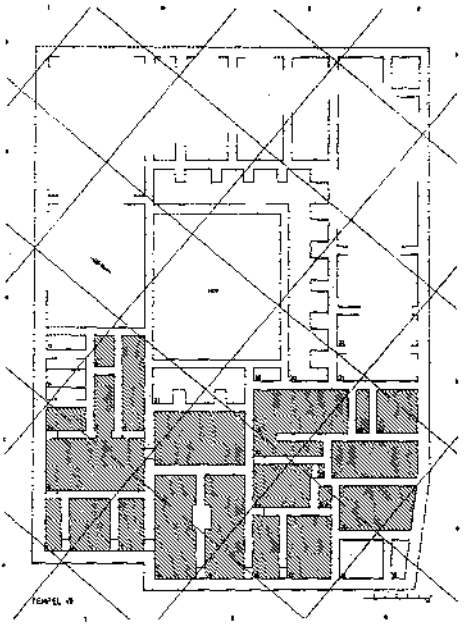
Resim : 8 — Yukarı kent, L/8'de geç Hitit yapıları, planın tümü.

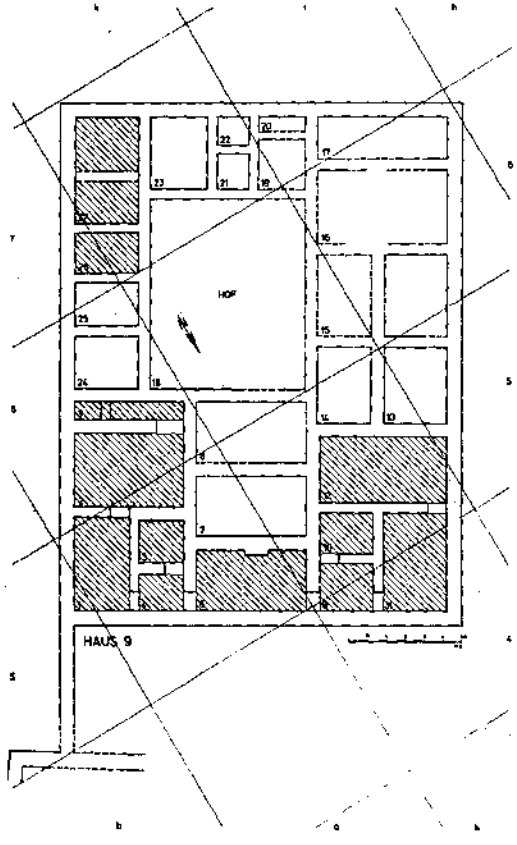
Resim : 9 — Yukarı kent, O.St. 3 - 4 yapı tabakalarına ait binalar, planın tümü

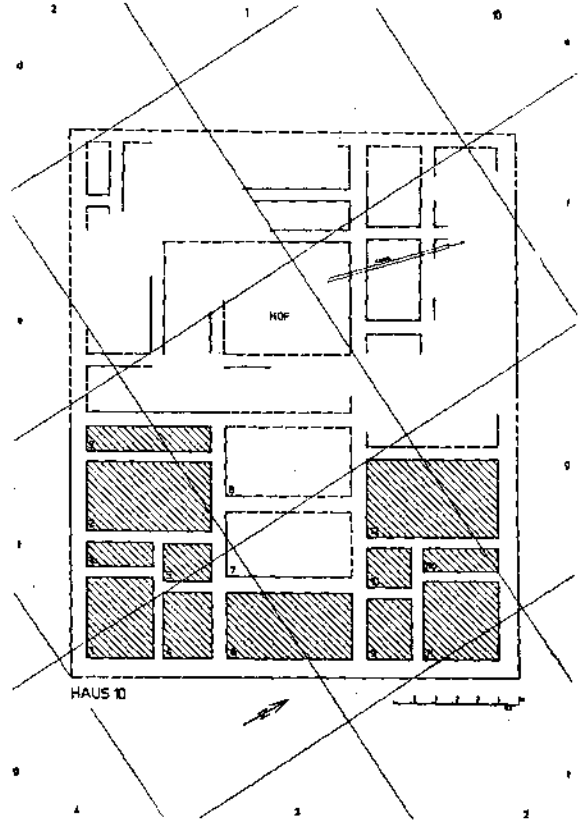
Resim : 10a — Yukarı kent tapınak VI

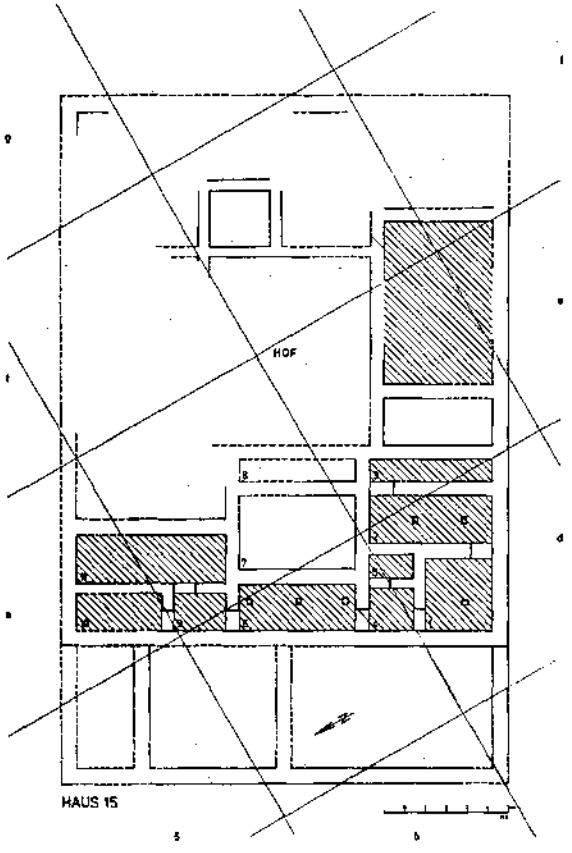
Resim : 10b — Yukarı kent tapınak VII

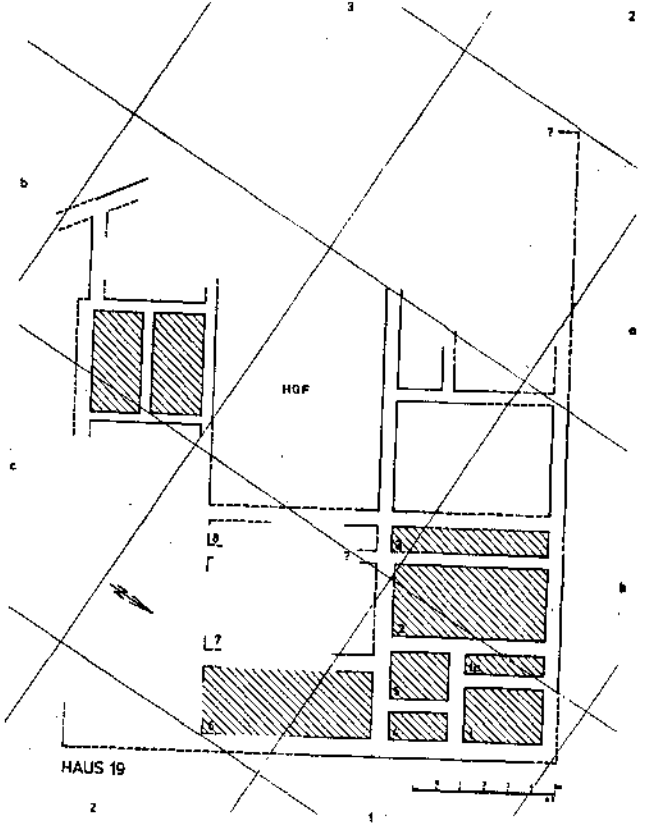
Resim : 11a — Yukarı kent ev 9

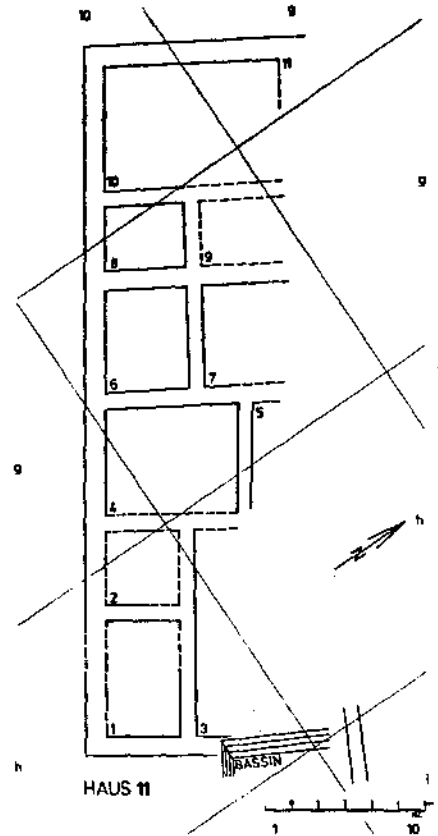
Resim : 11b — Yukarı kent ev 10

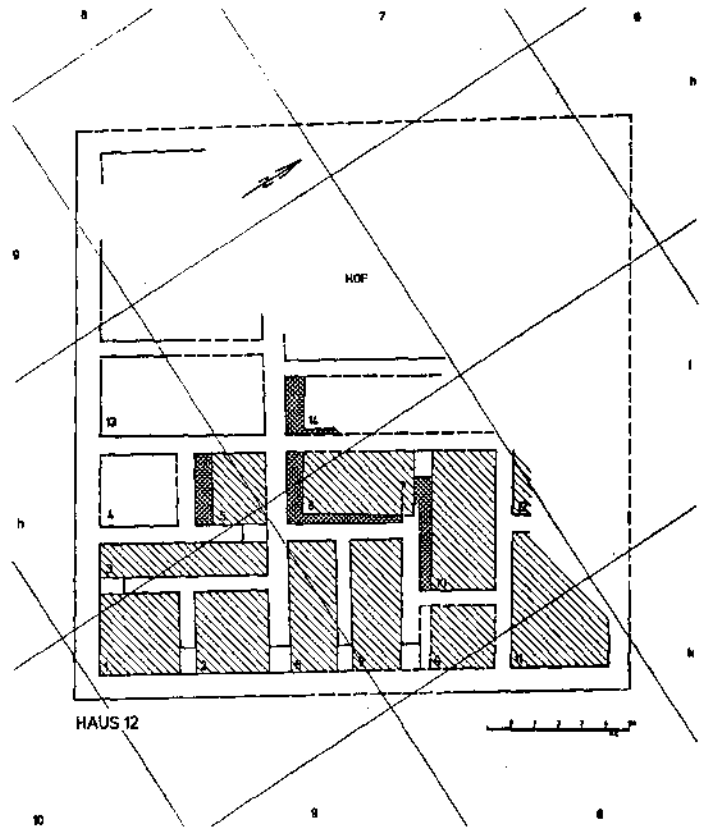
Resim : 11c — Yukarı kent ev 15

Resim : 11d — Yukarı kent ev 19

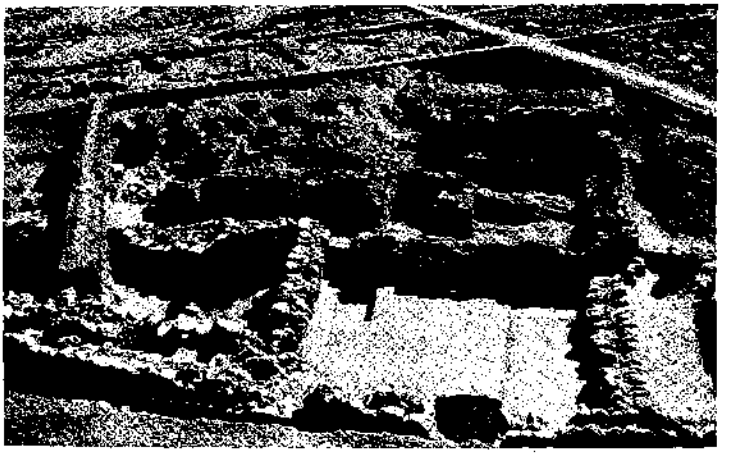
Resim : 12a — Yukarı kent ev 11

Resim : 12b — Yukarı kent ev 12

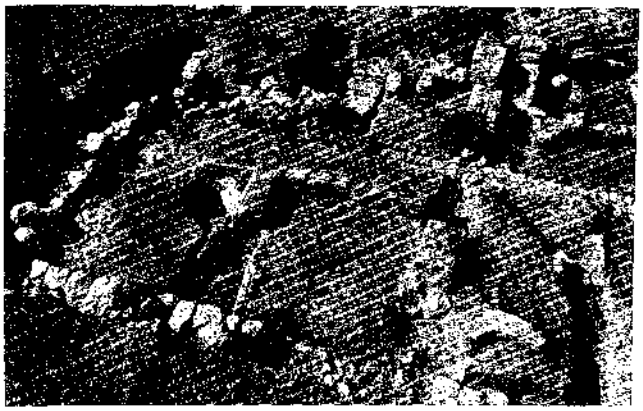
Resim : 13 — Yukarı kent, tapınak VIII in doğudan görünüşü

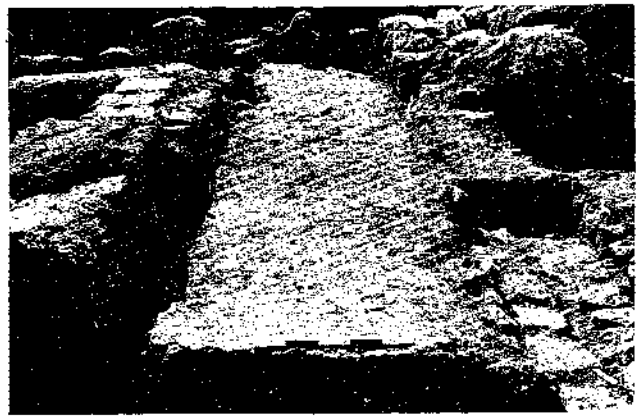
Resim : 14 — Yukarı kent, ev 15 in kuzeybatıdan görünüşü

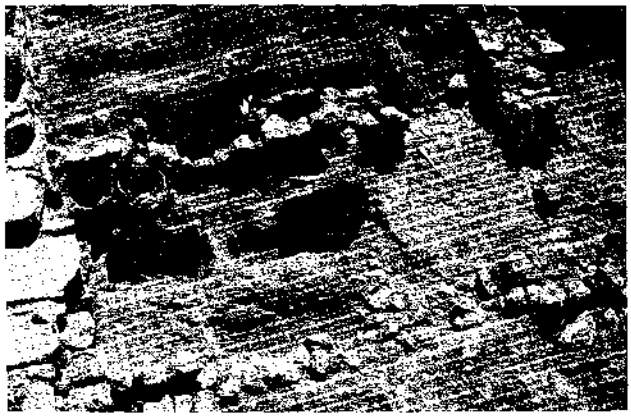
Resim : 15 — Yukarı kent, ev 19 un kuzeydoğudan görünüşü

Resim : 16 — Yukarı kent, ev 12 nin doğudan görünüşü

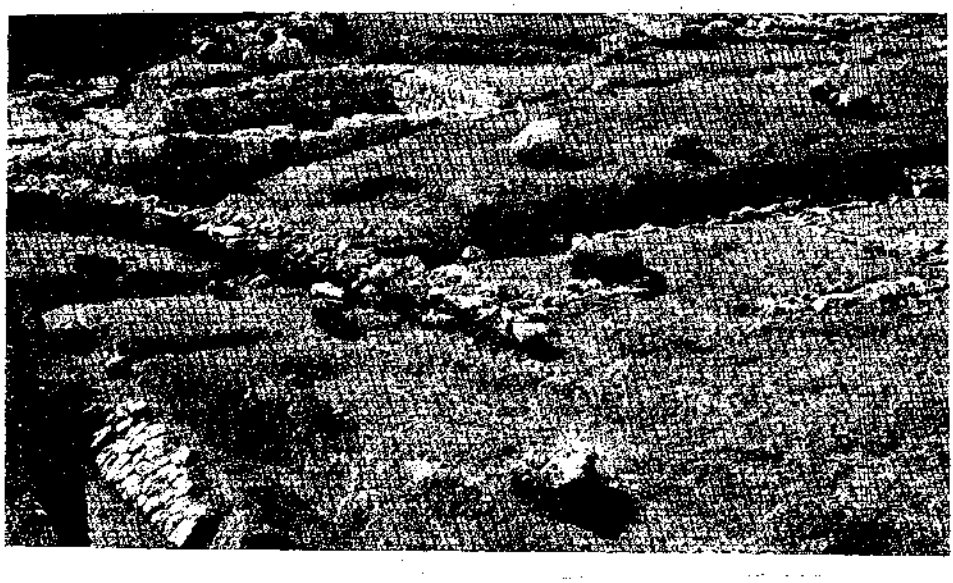
Resim : 17 — Yukarı kent, ev 12, mozaik döşemesi ile merdiven odası.

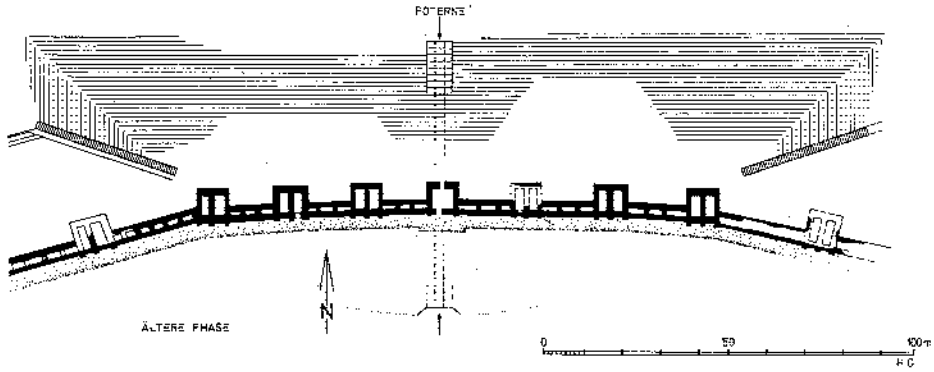
Resim : 18 — Yukarı kent, ev 16, kiler odaları ile tablet odası (sağda) kuzeydoğudan görüldüğü şekliyle

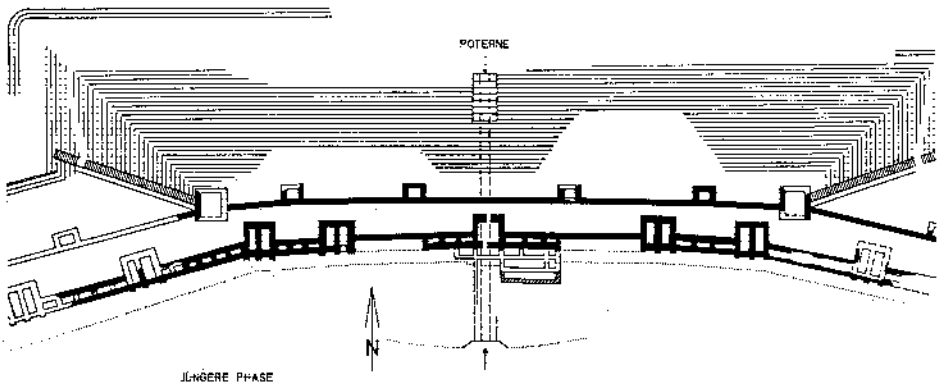
Resim : 19 — Yukarı kent, ev 17 nin sağda ve ev 18'in solda batıdan görünüşleri.

Resim : 20 — Yukarı kent, havuzlu (önde solda) ev 11in kuzeydoğudan görünüşü

Resim : 21a — Yerkapı Sfenks kapısı - eski devir

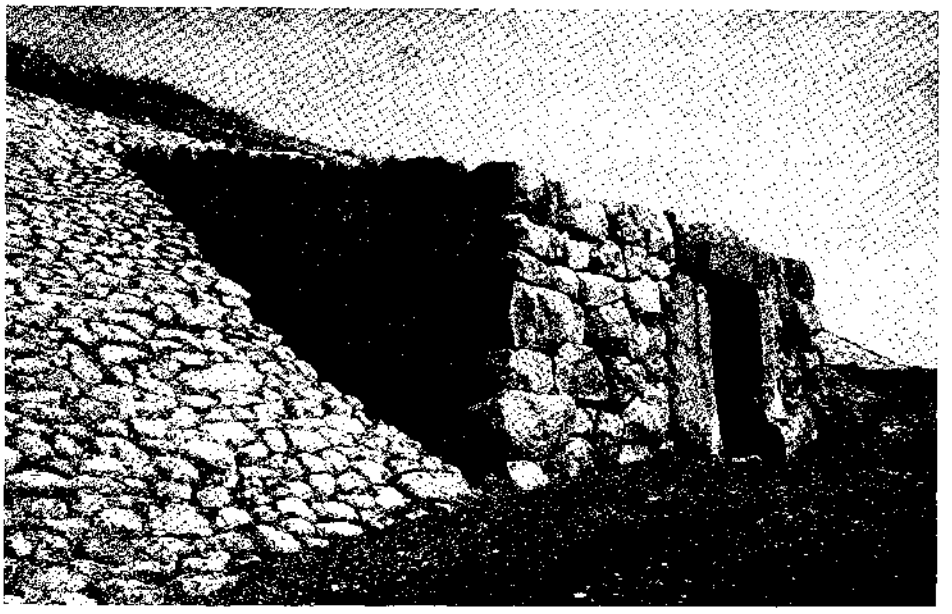
Resim : 21b — Yerkapı Sfenks kapısı - yeni devir

Resim : 22 — Kral kapısı, kent surlarının yamacının bitimindeki taş döşeme

Resim : 23 — Yerkapı Sfenks kapısı, güney yamacının doğusundaki yamaç döşeme (onarımlar sırasında)

Resim : 24 — Yerkapı, onarılmış olan güney girişi

Resim : 25 — Yerkapı Sfenk kapısı, Bastion'un güneybatıdan genel görünüşü

HASSEK HÖYÜK 1983

Manfred R. BEHM-BLANCKE*

Die Ausgrabungen des Deutschen Archäologischen Institutes und der Universität München auf dem Hassek Höyük in der Provinz Urfa, die im Rahmen des «Unteren Euphrat-Projektes» stattfinden, wurden in der Zeit vom 12. August - 25. Oktober 1983 fortgesetzt.

Für die Erteilung der Grabungserlaubnis sowie für stets gewährten Beistand sei der Generaldirektion der Antiken und Museen und der Projektleitung in Ankara wiederum aufrichting gedankt. Unser Dank gebührt auch Herrn Hakkı Alhan aus Gaziantep, der die Grabung als Vertreter der Generaldirektion hilfreich betreute. Besonders verbunden sind wir dem Direktor des Archäologischen Museums in Urfa, Herrn Adnan Mısır, der unsere Arbeiten in jeder nur denkbaren Weise unterstützte. Für die Bereitstellung eines Helikopters, mit dessen Hilfe nach Abshluß der Kampagne Luftaufnahmen angefertigt werden konnten, sind wir dem Kommandanten des 7. Armeekorps in Diyarbakir, Korpsgeneral Kaya Yazgan, zu groBem Dank verpflichtet (Abb. 1). Nicht zuletzts sei den türkischen und deutschen Mitarbeitern des Projektes herzlich gedankt, die mit großem Dank verpflichtet (Abb. 1). Nicht zuletzt sei den türkischen und deutschen Mitarbeitern des Projektes herzlich gedankt, die mit großem, persönlichen Einsatz tätig waren.

Während der Kampagne 1983 fand außer den laufenden Arbeiten auf dem Hügelplateau, die insbesondere der Freilegung der spätchalkolithischen Bebauung galten, eine zusätzliche Untersuchung in der näheren Umgebung statt: ca. 4 km östlich des Hassek Höyük wurde auf einem zur Nachbargemeinde Nisibin gehörigen Feld, dem Çavi Tarlası, eine Sondage durchgeführt. Mit der örtlichen Leitung dieses Unternehmens, eines Gemeinschaftsprojektes des Deutschen Archäologischen Institutes und des Archäologischen Museums in Urfa, sind die Archäologen Alwo von Wickede und Suzanne Herbordt, beide aus München, betraut worden. Unmittelbar unter der Ackeroberfläche konnten hier relativ gut erhaltene Reste von Rundbauten des ausgehenden 6. Jts. v. Chr. freigelegt werden. Die Innenräume enthielten Keramik, Stempelsiegel, Amulettanhänger und Steingeräte. (s. den anschließenden Kurzbericht von A.v. Wickede).

(*) Manfred R. BEHM-BLANCKE, ist Assistent am Institut für Norderasiatische Archäologie der Universität München

Die in der vergangenen Kampagne auf dem Nordhang des Hassek Höyük freigelegten frühbronzezeitlichen Siedlungstreste waren durch Hangerosion und intensive Pflugtätigkeit so stark zerstört, daß keine architektonischen Zusammenhäge mehr zu erkennen waren.

Allerdings führte eine Nachuntersuchung im Bereich großen «Kellergebäudes» der Frühen Bronzezeit I zu neuen, interessanten Ergebnissen. Es war bisher vermutet worden, daß der Kellerraum dieses 8x16 m. großen Gebäudes über eine Treppe oder Rampe mit dem Erdgeschoß eins östlich angrenzenden Räumes in Verbindung stand. Die Annahme beruhte auf dem Fund von etwa einem Dutzend zerbrochener, bearbeiteter Kalksteinolöcke in Versturzlage.

Bei den Nachuntersuchungen konnte nun eine vollstädig erhaltene Kalksteinplatte von 1.90x1.10x0.20 m. freigelegt werden, deren obere Kante 2 rechteckige Ausarbeitungen aufweist (Abb. 2). Die Fundlage der Platte am Fuß des Kellerfundamentes schien auf den ersten Blick ihre Zugehörigkeit zu der frühbronzezeitlichen Anlage zu bestätigen. Um so überraschender war es, daß im gesamten Versturzbereich der Steinblöcke ausschließlich spätchalkolithische Scherben zutage kamen. Selbst binter der Kalksteinplatte wurde ein zerdrückter, doch kompletter Glockentopf fefunden. Diese subtile Fundsituation fand ihre Erklärung in dem stratigraphischen Nachweis eines Erdrutsches, der sich während des Bauprozesses des Kellergebäudes ereignet haben muß, und zwar als ein Einsturz in der damaligen Baugrubenwandung. Zusammen mit den Kalksteinblöcken stürzten dabei auch Fußbodenreste und spätchalkolithische Keramik etwa 2m tief in die Baugrube des frühbronzezeitlichen Kellergebäudes hinein, bis unmittelbar vor dessen Steinfundament. Daraus folgt, daß die Kalksteinblöcke, einschließlichder yrossen Steinplatte, nun mehr im Zurommen hang mit dem spätcholkolithischen Haus 1 gesehen werden müssen. Der Gesamtbefund deutet darauf hin, daß sie möglicherweise zu einem Eingang dieses Hauses gehörten, der in besonderer Weise mit Steinplatten ausgestattet war.

Die älteste Siedlung auf dem Hassek Höyük, Bauschicht 5, verdankt ihre Entstehung der Intersivierung kommerzieller Beziehungen am Ende des 4. Jts. v. Chr., die ihren Ausgans im südlichen Zweistromgebiet nahm. Auf die noch unbesiedelte Terrassenkuppe des Hassek Höyük ließen sich Neuankömmlinge nieder und erbauten Häuser, die im Verhältnis zur Größe des Hügels überraschende Ausmaße besaßen (Abb. 3). Offenbar wurden aber diese Großbauten nicht sofort errichtet, denn schmale Fundamentreste unter den breiten Grundmauern des Hauses 2 zeugen von einem ersten, wohl ephemeren Stadium der Siedlungsnahme. Dieser älteren Phase der spätchalk olithischen Besiedlung ist auch ein kleiner

Raum in P/Q 20 von ca. 3.50x3.00 m Größe zuzurechnen. Er verdient besondere Beachtung wegen eines interessanten Fundes, der in seiner Nordwestecke freigelegt wurde: etwa derißig aufeinandergestapelte Schlagkerne aus Feuerstein, z. T. durch starke Hitzeeinwirkung in Hunderte kleiner Bruchstücke zersprungen. Leider ist das Zentrum des Raumes durch eine Grube so weitgehend zerstört, daß sich aufgrund des erhaltenen Befundes noch nicht entscheiden läßt, ob wir es mit einer Flintwerkstatt oder lediglich mit einem Materialdepot zu tun haben.

Die Schlagkerne (Abb. 4) waren vorgesehen für die Produktion des vielseitig verwendbaren Halbfertigproduktes, der sogenannten «Canaanean blades», von denen schon in einer vorhergehenden Kampagne an anderer Stelle ein Hortfund geborgen wurde. Die Nuklei sind aus kopfgroßen Flintknollen zugeschlagen, die nach einer Untersuchung des Münchner Universitätsinstitutes für Kristallographie und Mineralogie aus einem nur 1000 m. entfernten, natürlichen Vorkommen am Ufer des Euphrat stammen.

In der folgenden Bauphase wird auf der Hügelkuppe eine Reihe großräumiger Gebäude gegründet, deren Grundrißgestaltung eine genaue Planung nach festen Normen und Bauregeln erkennen läßt. Der unbesiedelte Platz ermöglichte es den Gründern der Siedlung, die Anlage der Hausgrundrisse in ihrer idealen Form und die Gruppierung der verschiedenen Baukomplexe in einer optimalen räumlichen Anordnung vorzunehmen (Abb. 3).

Bestes Beispiel hierfür ist das repräsentative Haus 1 mit seinem gut regulierten, rechtwinkligen Aufbau und den wohlbekannten «urukäischen» Bauelementen «Innenhof mit Seitenflügeln» und «Mittelsaalhaus».

Eine ebenso wichtige Funktion im Rahmen der Siedlungsorganisation muß das neu freigelegte, dreitürige Haus 2 am Rande des Nordhanges besessen haben. Dafür spricht auch, daß dieser Bautyp im Siedlungsbild der späturukzeitlichen Stadt Habuba Kabira Süd in gewissen regelmäßigen Abständen immer wieder erscheint.

Es handelt sich um ein rechteckiges, dreitüriges Einraumhaus mit den Abmessungen von 18.80x9.20 Metern und einer Mauerstärke von 1.40 m. (Abb. 1; 3). Die Mauern waren noch bis zu einer Höhe von etwa 0.40 m. erhalten und bestanden aus luftgetrockneten Lehmziegeln des Formats 33x22x8 cm. Jeder der 90 cm. breiten Türen liegt an der Rückwand des Breitraumes eine 80 cm. breite Nische gegenüber. Der nordwestlichen Außenfront ist am Mauerfuß eine 1.10 m. breite, ca. 15 cm. hohe Wandbank vorgelagert; davor befindet sich ein hofähnlicher Freiraum. Daß es sich bei Haus 3, dessen genischter sicher repräsentativen

Charakter trägt, um ein Gäste-oder Versammlungshaus handelt, kann vorerst nur vermutet werden. Es ist zu hoffen, daß bei der weiteren Freilegung des Raumes Kleinfunde Hinweise auf seine ehemalige Nutzung geben.

Die großen, bisher freigelegten Gebäude 1-4 auf dem Hügelplateau haben gleichzeitig miteinander bestanden. Das bezeugt eine bei der allgemeinen Brandkatastrophe entstande Flugaschenschicht, die den Mauerfuß aller Bauten gleichermaßen berührt. Zu den Häusern 2 und 4 am Norhang läßt sich aufgrund der noch unvollständigen Grundrisse wenig sagen; weitere Aufschlüsse erhoffen wir uns von den Flächenaufdeckungen der kommenden Kampagne.

An Keramik fand sich in den spätchalkolithischen Häusern neben den bekannten Leitformen der Massenwaren, Glockentopf und Blumentopf, wieder Gefäßformen, die gut mit südmesopotamischen Keramikerzeugnissen verglichen werden können. Unter den restaurierten und dem Museum in Urfa übergebenen Gefäßen befinden sich hohe Flaschen mit gebogener Tülle, große handgefertigte, ovoide Küchentöpfe der häckselgemagerten Waren, Schüsseln und Becher mit ausgeprätem Wandungsumbruch, Schalen und Schüsseln mit abgeschrägtem Rand und mit verdicktem Bandrand, große bauchige Flaschen mit Reserved slip-Dekor und Einstichreihen am Schulteransatz, sowie zierliche, vasenähnliche Fläschchen.

Es konnte die interessante Beobschtung gemacht werden, daß den spätchalkolithischen Töpfern auf dem Hassek Höyük, so unverkennbar sie auch in der «urukäischen» Tradition arbeiteten, offenbar nur ein verhältnismäßig begrenztes Repertoire an Gefäßformen zur Verfügung stand. Das zeigt sich z.B. bei einem Vergleich mit dem Formenschatz der spätchalkolithischen Keramik von Kurban Höyük.

Was die dekorative Innenausstattung der späturukzeitlichen Häuser anlangt, so kann uns eine - leider nicht in situ gefundene - winkelförmige Terrakottaplatte eine nähere Vorstellung vermitteln. Ihre Außenflächen sind mit dichtliegenden, ringförmigen Eindrücken verziert - zweifellos eine Imitation von Tonstiftmosaik, welches als Wanddekor von späturukzeitlicher Architektur des südlichen Zweistromlandes her wohlbekannt ist. Unsere Platte dürfte als Eckstück an einer Türlaibung oder Wandbank angebracht gewesen sein und in Kombination mit einem echten Stiftmosaik-Fries einen der repräsentativen Räume von Haus 1 oder 2 geschmückt haben.

In einer frühbronzezeitlichen Grube sich ein rundes, durchbohrtes Stempelsiegel aus grauem Stein mit doppelseitiger Gravur. Auf der einen Stempelfläche ist ein Baummotiv, auf der anderen eine Szene mit zwei nach links gewandten Wildtieren in flüchtiger Manier dargestellt.

Wie in den vergangenen Kampagnen wurden auch diesesmal wieder Gefäßfragmente der Reserved slip-Ware mit Abdücken von Rollsiegeln gefunden. Die Darstellungen bieten Varianten zu dem schon bekannten Thema Mann und Haustier, worin sichtbar die bäuerliche Lebensweise der fühbronzezeitlichen Bewohner des Ortes zum Ausdruck kommt.

Eine am Osthang vorgenommene Erweiterung des Grabungsareales konnte das Vorhandensein einer dort vermuteten Siedlungs-Umfassungsmauer nicht bestätigen. Jedoch fanden sich in der Nachbarschaft einiger dort vorgefundener Ofenreste eine Anzahl von Terrakottaobjekten, deren ehemalige Zweckbestimmung bisher noch gänzlich unsicher ist. Es handelt sich um lange Tonstangen mit engem Längskanal und in bestimmten Abständen angebrachten Querdurchlochungen. Eine der Stangen konnte vollständig wieder zusammengefügt werden; sie mißt in ihrer Länge 65 cm. Daß diese Röhren mit Brennoder Schmelztechnik zu tun hatten, ist weniger wahrscheinlich, da der Längskanal oft nicht durchgängig verläuft und einige der Röhrenfragmente eine bichrome Bemalung aufweisen.

Im Jahre 1980 waren in der jüngsten frühbronzezeitlichen Siedlungsschicht einige Scherben mit einer Doppeltülle gefunden worden. 1983 fanden sich weitere Fragmente, die mit den schon vorhandenen zu einem leider nicht ganz vollständigen Tiergefäß ergänzt werden konnten. Die Oberfläche des summarisch ausgeführten Tierkörpers ist mit roten Malstreifen längs der Gliedmaßen, sowie breitflächigen Punkten auf Bauch und Rücken geschmückt. Der Rumpf wurde wie ein zylindrisches Gefäß auf der Scheibe gedreht und die handmodellierten Beine in Tüllenform so angesetzt, daß ihr Kanal mit dem Körperhohlraum kommuniziert. Eine Öffnung muß sich auch in der Schnauze des Tieres befunden haben. So jedenfalls zeigt es ein zweites theriomorphes Gefäß, das aus einer frühbronzezeitlichen Grube stammt (Abb. 5). Bei diesem Stiergefäß ist auch die vordere Partie des Kopfes scheibengefertigt. Im Unterschied zu bekannten Tiergefäßformen aus dem südlichen Zweistromgebiet, besitzen die Stücke von Hassek Höyük keine Einfüllöffnungen im Rücken; darüberhinaus sind ihre Beine wie Tüllen eines Gefäßes ausgeformt. Es darf angenommen werden, daß sie zu einer eigenen nordsyrisch-südanatolischen Formausprägung theriomorpher Ritualgefäße gehören.

Zusammenfassend läßt sich sagen, daß die Grabungskampagne des Jahres 1983 vornehmlich für die spätchalkolithische Siedlung des Hassek Höyük interessante Ergebnisse erbrachte. In Ansätzen beginnt sich das Bild eines stufenweisen Prozesses der Gründung einer späturukzeitlichen Station am türkischen Unteren Euphrat abzuzeichnen. Wichtig ist der erstmalige Nachweis von mehreren Bauphasen innerhalb dieser Siedlung, was uns berechtigt, ihre Lebensdauer höher als bisher zu veranschlagen. Freilich dürfte die Laufzeit der späturukzeitlichen Siedlung 100 Jahre nicht überschritten haben. Es liegt nahe, ihre gewaltsame Zerstörung in Zusammenhang mit den Feuerkatastrophen zu sehen, die auch den Siedlungen von Ğebel Aruda, teilweise Habuba Kabira Süd/Tell Kannas, und Arslantepe (Malatya) VI A ein Ende bereiteten.

Abb. : 1 — Hassek Höyük-Das Grabungsareal auf dem Hügelplateau, von Norden gesehen.

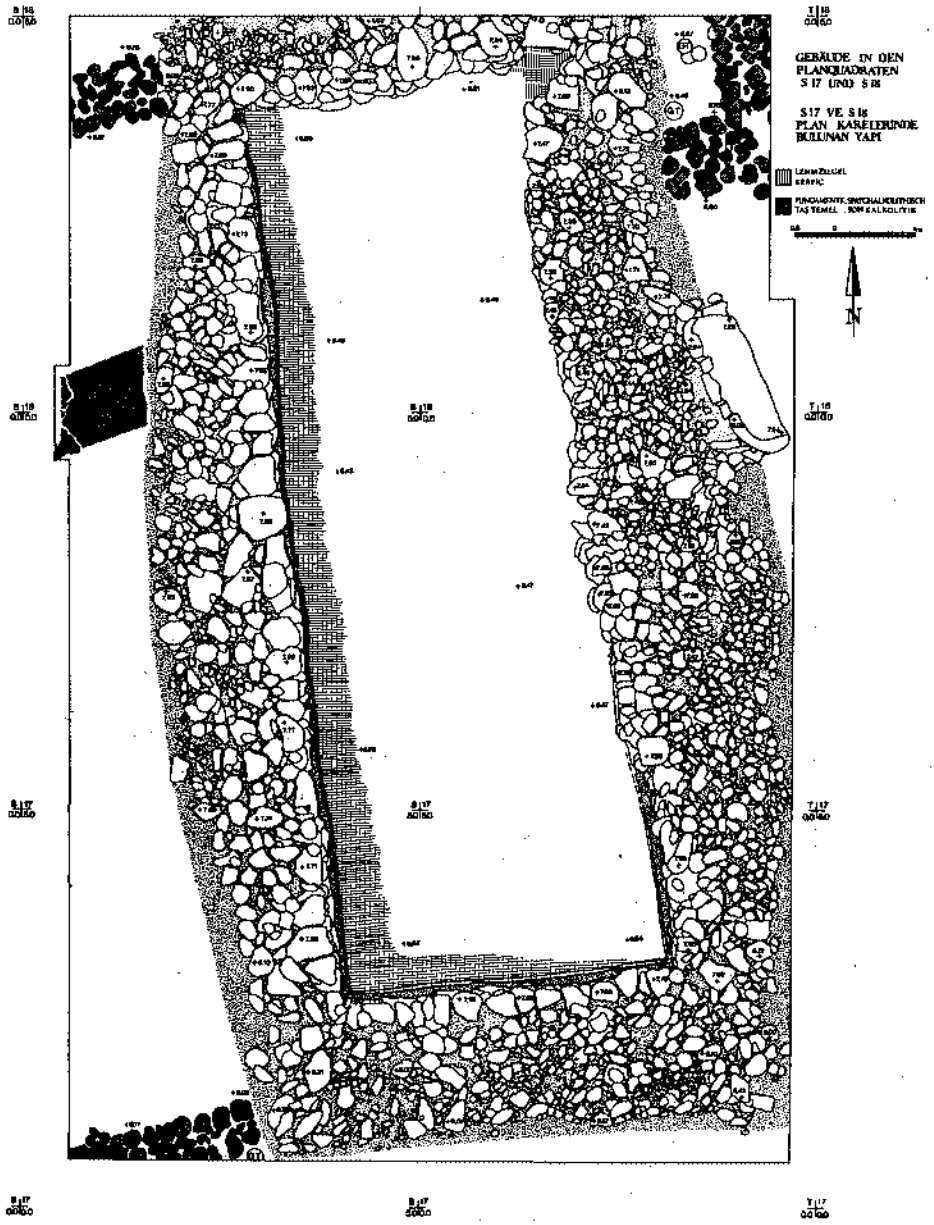
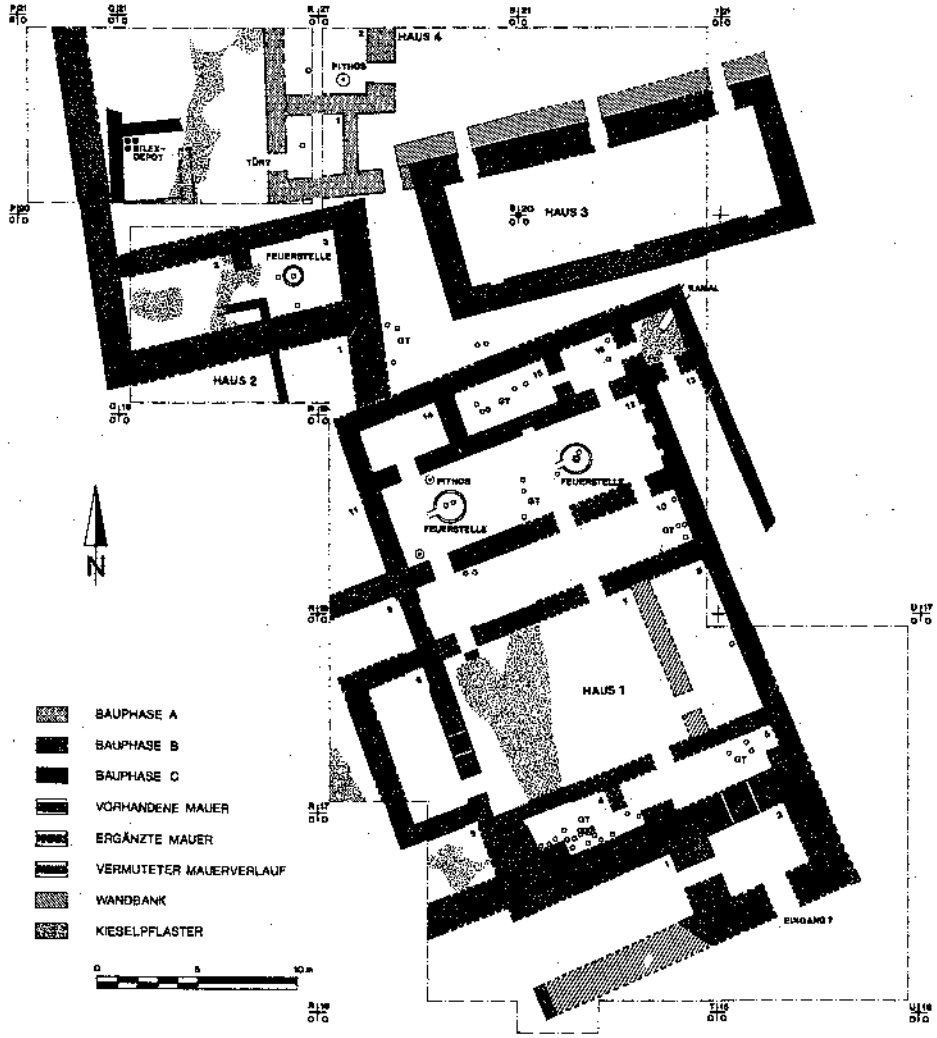

Abb. : 2 — Hassek Höyük,Steinfundament des Kellergebäudes der Bauphase 4.

HASSEK HÖYÜK 1983

SPÄTCHALKOLITHISCHE BEBAUUNG IN DEN PLANQUADRATEN P-T/18-20

Abb. : 3 — Hassek Höyük, Schematischer Plan der spätchalkolithischen Bebauung.

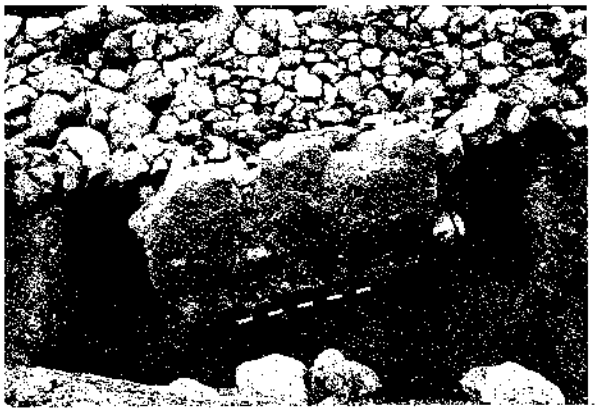

Abb. : 4 — Hassek Höyük Bearbeitete Kalksteinplatte vor dem fundament des Kellergebäudes, in situ.

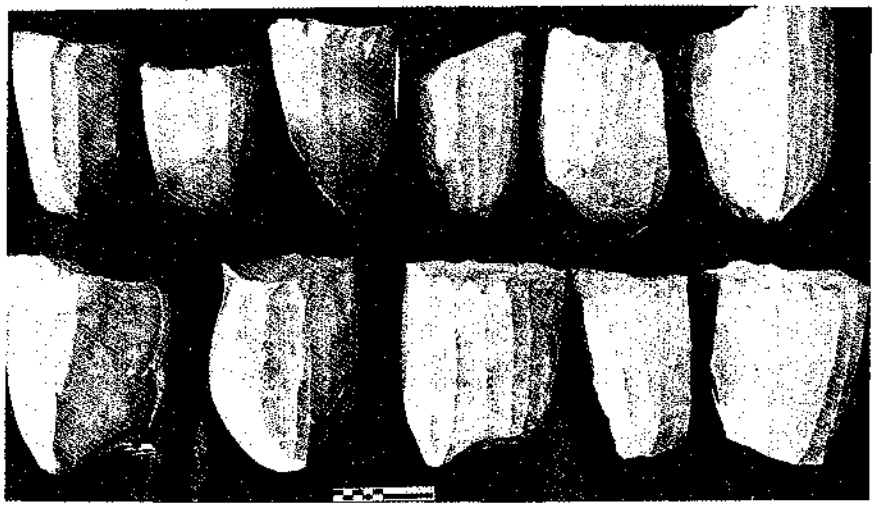

Abb.: 5 — Hassek Höyük 11 vollständig erhaltene silex - Schlagkerne aus dem Depotfund in Q 20.

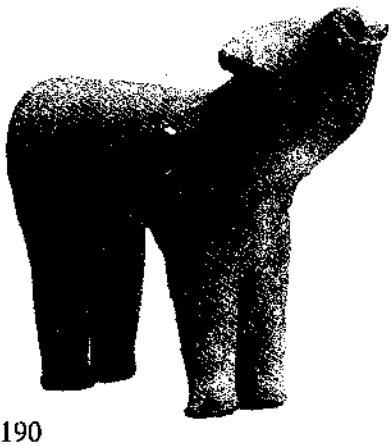

Abb. : 6 — Hassek Höyük Tiergefäß in Gestalt eines stehenden Stieres Frühe Bronzezeit.

ÇAVI TARLASI 1983

Alwo Von WICKEDE*

Im Jahre 1982 wurde von der Grabung Hassek Höyük aus, die vom Deutschen Archäologischen Institut und der Universität München durcgeführt wird, eine Oberflähenbegehung auf dem Çavi Tarlası, Zezirk Siverek in der Provine Urfa, vorgenommen. Daran anschlissend folgte im Herbst 1983 eine dreiwöchige Sondage auf dem Çavi Tarlası, die als Gemeinschaftsunternehmen des DAI, Istanbul, der Universität München und des Museum Urfa ausgeführt wurde. Die Ausgrabungsarbeiten wurden von Frau Suzanne Herbordt und dem Autor geleitet. Grossen Dank schulden wir der Generaldirektion der Antiken und Museen für die Erteilung der Grabungsgenehmigung und die gewährte Unterstützung bei der Durchführung der Sondage auf dem Çavi Tarlası. Mein besonderer Dank gilt dem Direktor des Museums Urfa, Herrn Adnan Mısır, durch dessen Hilfe die Sondage auf dem Çavi Tarlası ermöglicht wurde. Herr Adnan Mısır vertrat ausserdem das Kulturministerium und die Generaldirektion der Antiken und Museen während der Dauer der Ausgrabungsarbeiten.

Das Çavi Tarlası befidet sich ca. 500 m. von dem Dorf Nisibin/Azıklı und ca. 4,5 km. östlich von Hassek Höyük entfernt im oberen Bereich des Atatürk-Staudammgebietes. Es handelt sich um eine frühchalkolithische, Halaf-zeitliche Siedlung, die am Osthang eines kleinen Tales liegt, das steil zum Euphrat hin abfällt. Anhand der Oberflächenfunde, die im Verlauf des Surveys 1982 aufgelesen wurden, erstreckte sich die antike Siedlung auf eine Fläche von 140x120 m. Der Hügel bildet eine flache Erhebung auf einem heute durch Ackerbau genutztem Feld.

Zunächst wurden 4 Sondageschnitte (2x10 m.) in den Arealen L 20-L 23 gelegt (Abb. 1). Im Laufe der Grabung wurden die Schnitte L 20 und L 21 erweitert sowie eine kleine Fläche in Areal L 19 zusätzlich geöffnet. Es konnten 2 Bauschichten in den Arealen L 19-22 freigelegt werden (Abb. 2, 4).

(*) Alwo Von WICKEDE, Münich Üniversitesi Vorderasiatische Enstitüsü Öğretim Üyesi.

Von der Bauschicht 1 konnten nur noch Reste der Steinfundamente aufgedeckt werden, da diese sich 10 cm. unter der Hügeloberflähe befanden und von moderner Pflugtätigkeit stark zerstört worden waren. Die Bauschicht 1 besteht aus einem Tholos (Tholos 1) in Areal L 20 mit zwei parallel verlaufenden vorgelagerten Mauern und einem Tholos (Tholos 2) mit einem Mauervorsprung zum Innenraum hin in Areal L 20/21 sowie Resten eines rechteckigen Gebäudes in Areal L 21/22. Die Fundamente der Gebäudereste der Bauschicht 1 bestehen einheitlich aus Basaltsteinen. Zwischen den Gebäuden wurden Begehungshorizonte mit einer Mächtigkeit von bis zu 20 cm. ausgegraben. Diese Begehungshorizonte bestanden vor allem aus Kieselpackungen und enthielten grosse Mengen von Keramik und Feuersteingeräten sowie einige besondere, Kleinfunde wie Stempelsiegel, Fragmente von Steingefässen, Steinbeile und Knochenahlen.

Unterhalb von Tholos 1 wurde ein 2. Rundbau (Tholos 3) gefunden, der die Bauschicht 2 darstellt (Abb. 3,4). Dieser Tholos besitzt einen rechteckigen Vorbau (Dromos). In Bauweise und Aussehen entspricht dieser Tholos vom Çavi Tarlası vergleichbaren Rundbauten in Arpaçiye[1], Karkamış[2] und Girikihacıyan[3]. Die Unterteilung des Dromos in einen grösseren und zwei kleinere Räume ist ohne Parallele. Der Innenraum des Tholos hat einen Durchmesser von 3,80 m. und weist einen verbrannten Stampflehm fussboden auf. Dem Tholos ist ein kleiner Rundbau vorgelagert, in dessen Innenraum sich Reibsteine und Asche fanden. Es liegt nahe diesen Rundbau als Arbeitsplatzm oder «Küche» zu deuten. Die Bautechnik der Schicht 2 unterscheidet sich von Schicht 1 dadurch, dass die Fundamentsteine abwechselnd aus Basalt und Flusskieseln gesetzt wurden. Auf den Steinfundamenten hat sich noch eine Lage verbrannter Ziegel des aufgehenden Lehmziegelmauerwerks erhalten. Der Innenraum des Tholos 3 war mit Ausnahme einiger Scherben fundleer.

In Areal L 21 wurde ein Tiefschnitt gelegt, um die Stratigraphie der Siedlung zu ermitteln. Hierbei konnten 2 weitere Schichten und der gewachsene Boden bei 1,30 m. unterhalb der Hügeloberfläche festgestellt werden.

---

(1) M.E.L. Mallowan/J. Cruikshank Rose, Excavations at Tall Arpachiyah 1933, Iraq 2 (1935) Abb. 3 und 13

(2) C.L. Woolley, The Prehistoric Pottery of Carchemish, Iraq 1 (1932) Abb. 1

(3) H. Çambel/R.J. Braidwood, Prehistoric Research in Southeastern Anatolia I (Istanbul 1980) S. 53

Bei der Grabung auf dem Çavi Tarlası wurden 3 Gräber freigelegt. Eines in Schicht 1 in der Ecke des rechteckigen Gebäudes, eines im Tiefschnitt und ein drittes Grab neben den Fundamenten von Tholos 3. Alle Gräber waren fundleer. Das 3. Grab war durch Pflugtätigkeit gestört. Grab 1 war ein Säuglingsgrab, das in einem Napf bestattet war und Grab 2 ein Kindergrab, das mit einem fragmentarischen Topf abgedeckt war.

Ausser den beiden Grabgefässen wurden nur Scherben der bemalten Halaf-Keramik und Scherben einer groben häckselgemagerten Keramik gefunden. Die Keramik der Schicten 1 und 2 zeigt keine Unterschiede. Neben zahlreichen Silexgeräten wurden Klingen aus Obsidian gefunden. Von den Begehungshorizonten der Schicht 1 stammen auch Knochennahlen und Fragmente von Steingefässen. Die herausragensten Kleinfunde bilden vier Stempelsiegel. Sie wurden auf dem Begehungsniveau der Bauschicht 1 in Areal L 21 und L 23 gefunden. Ein weiteres Stempelsiegel stammt aus dem Tiefschnitt in Areal L 21. Es befand sich dicht oberhalb des Mutterbodens und gehört der ältesten Siedlungsschicht an. Vergleichbare Stempelsiegel mit geometrischem Ritzdekor finden sich in Arpaçiye im Nordirak[4].

Die grosse Anzahl von Reibsteinen und Sicheleinsätzen aus Feuerstein und Obsidian geben Rückschlüsse auf eine intensive Ackerbautätigkeit in der Halaf-Zeit. Die grosse Menge an Keramik und die am Rande des Hügels entdeckten Tonvorkommen zeigen eine lokale Herstellung der Keramik an, obwohl Töpferöfen noch nicht festgestellt werden konnten.

Die Funde und die Architektur des Çavi Tarlası zeigen übereinstimmend eine rein Halaf-zeitliche (frühchalkolithische) Besiedlung. Es wurde keine «Obed-Keramik» oder Reste einer älteren neolithischen Besiadlung festgestallt[5].

---

(4) Mallowan/Rose a.O., Abb. 50, 14-18 und Taf. VII, 561, 563 (B). 8(B)

(5) Dieser Befund stimmt mit demjenigen in Girikihaciyan überein. Siehe dazu Çambel/Braidwood a.O. 53f

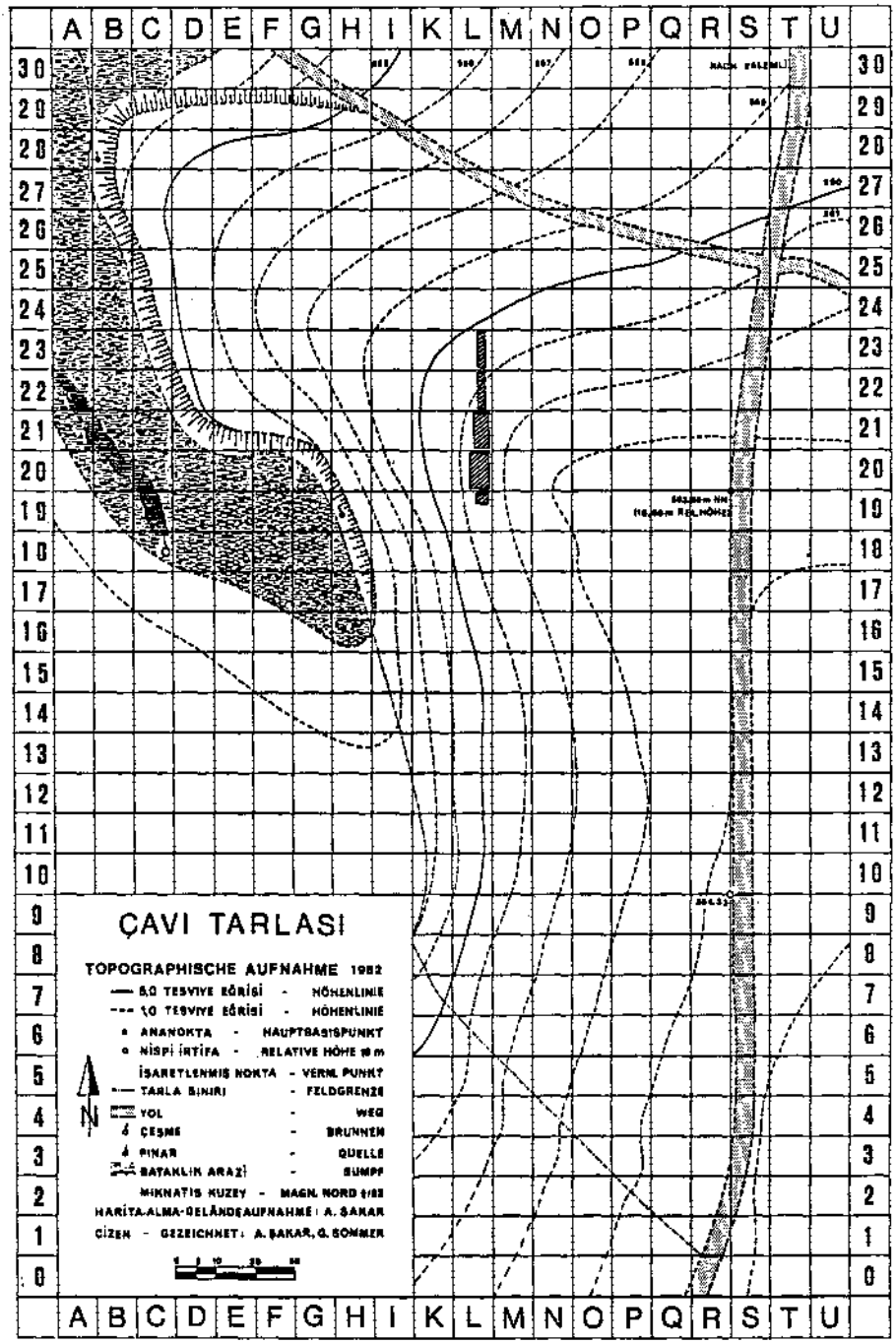

Abb. : 1 — Çavi Tarlası — Topographischer plan.

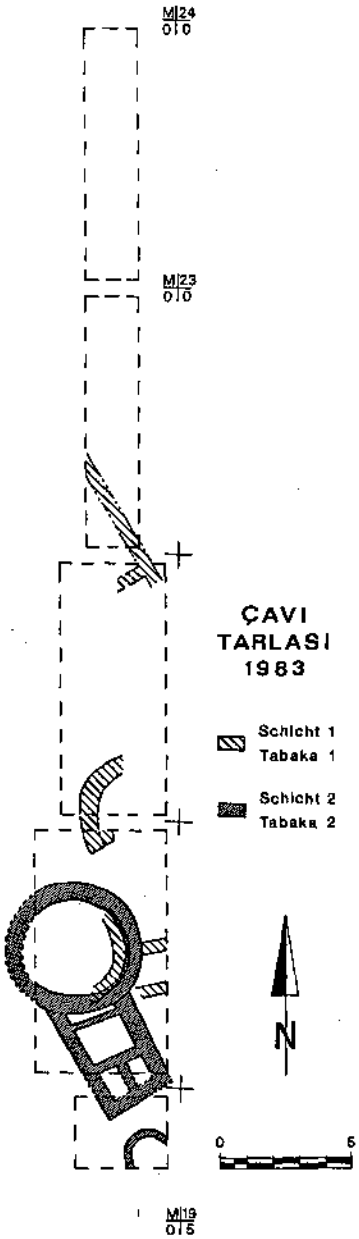

Abb. : 2 — Schematischer Übersichtsplan der Bauschichten mit Tholoi 1 - 3

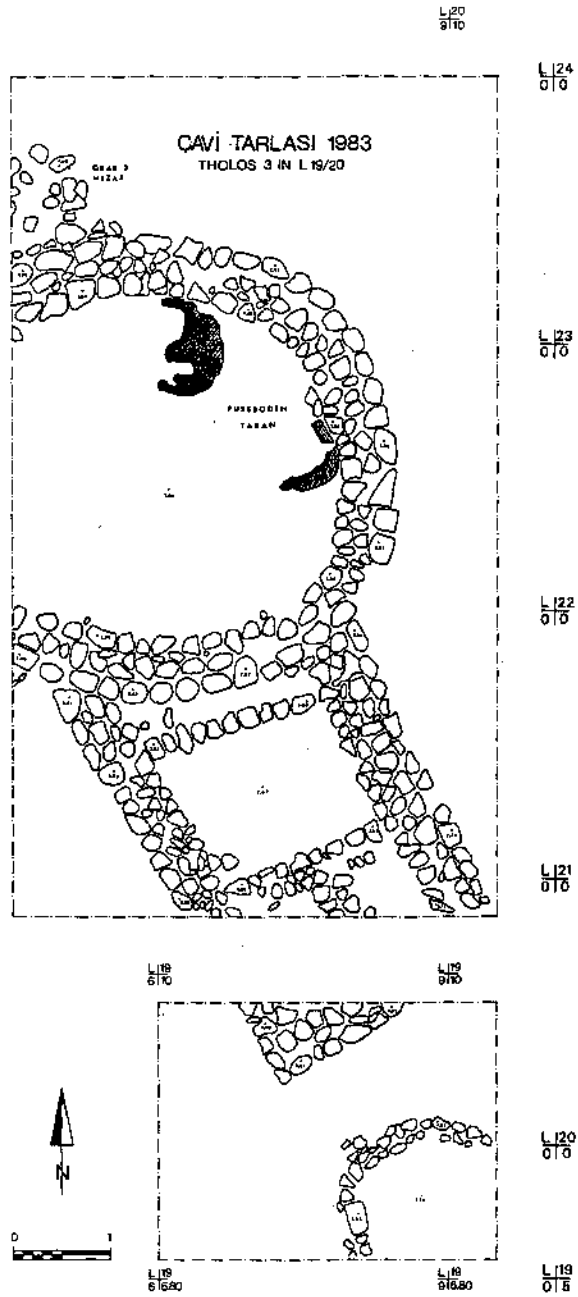

Abb. : 3 — Steinplan von Tholos 3, Bauschiht 2

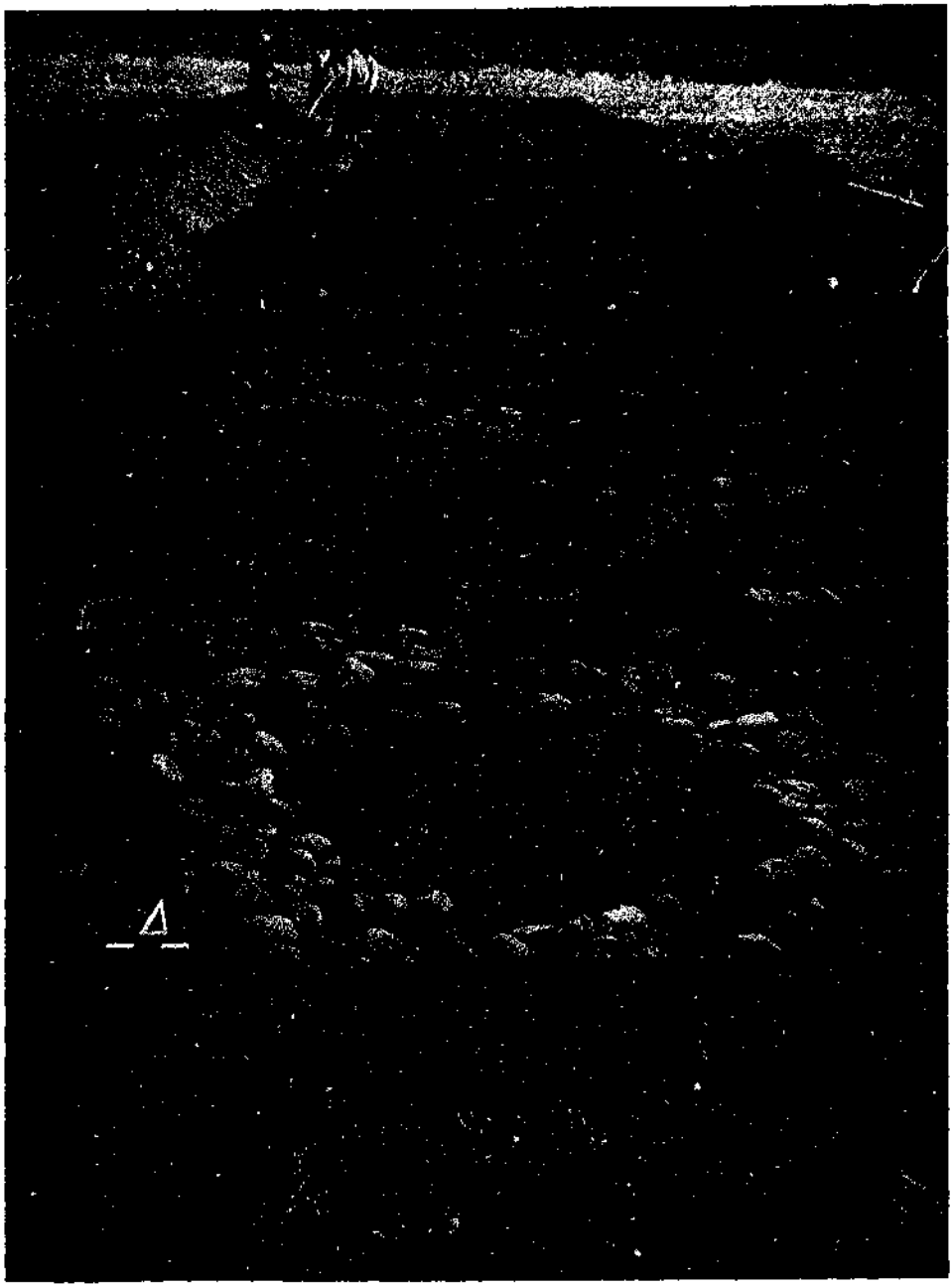

Abb. ; 4 — Bebauung von Schicht 1/2, Tholos 1 und 3.

ÇAVUŞTEPE 1983 KAZISI ÇALIŞMALARI

Afif ERZEN*

Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Türk Tarih Kurumu adına sürdürülen Çavuştpee kazısı 1983 yılında da başkanlığım altındaki bir mimar, bir fotoğrafçı, bir doktorant ve 7 öğrenci ile Bakanlık Temsilcisinden oluşan heyet tarafından 20 Ağustos - 5 Eylül 1983 tarihleri arasında yürütülmüştür. Çavuştepe 1983 kazıları yukarı kale ve aşağı kale çalışmaları olmak üzere 2 ana bölümde toplanmaktadır.

A. Yukarı kale çalışmaları

1. Kuzey sur çalışmaları,
2. Tapınak çevresi çalışmaları.

B. Aşağı kale çalışmaları

1. Pitoslu mekanların doğusu,
2. 1 no'lu sarnıcın boşaltılması,
3. Güney sur çalışması.

A. Yukarı kale

1. Kuzey surları:

Kuzey surun batı-doğu istikametinde geçen yıl kaldığı yerden açılmasına devam edilmekle birlikte, sur önünde birikmiş toprak yığını atılarak, seviye bir miktar indirilmiş ve gerek surların kapanması gerekse açılan yerlerin tekrar moloz toprakla dolması önlenmiştir. Daha önce açılmış olan 44.20 m. de 4 nolu bastionun yarısından itibaren çalışmaya devam edilmiş ve 7 nolu bastionun doğusuna kadar açılmakta 85 m. ye ulaşılmıştır. Doğu köşedeki 7 nolu bastion tam manasıyla açılmadığından mahiyeti henüz açıklanmış değildir. Ancak, burada 1.25 m. uzunluğunda ve 0.7 m. çapında oldukça sağlam bir kiriş parçası ele geçtiğinden, bunun bir mekâna ait olduğu düşünülebilir. Ayrıca burada tapınak cephesine ait olması çok muhtemel bulunan bir bazalt parçası ele geçmiştir. Bu yıl gerek hava muhalefeti, gerekse en üst seviyedeki toprağın

(*) Prof. Dr. Afif ERZEN İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi emekli öğretim üyesi

aşağıdaki çalışmalarla meydana gelen oyuntu dolayısıyla çökmesi, çalışmaları ağırlaştırmıştır. Ayrıca 6 m. ye varan yıkıntı toprağın kaldırılması çalışmaları güçleştirmiştir. İlerdeki çalışmalarla doğu köşesi tamamen açılarak bu önemli surun bütünü meydana çıkarılacaktır (Levha: I, Resim: 1,2; Levha: II, Resim: 1, 2).

2. Tapınak çevresi çalışmaları:

Bu yıl tapınak çevresi çalışmalarında güney kısmında, istinad duvarı ile tapınak duvarının birleştiği yerde 2 m. genişliğinde bir sondaj yapılarak, tapınağın anakayaya kadar olan derinliği ve güney terasının mahiyetini anlamaya çalışıldı. 2.65 m. derinlikte tapınak duvarına bitişik ve doğu-batı yönünde devam eden büyük taş bloklara rastlandı. Bu bloklar ağır yangın izleri ve Ortaçağ keramik parçaları ihtiva eden büyük toprak kitlesi içine doğru devam etmektedir. Büyük toprak hafriyatı gerektiren bu araştırma ilerdeki çalışmalara bırakılmış ve burada temizlik yapılmakla yetinilmiştir. Ayrıca tapınağın güneybatı kısmında 1.50 m. kalınlığındaki taş ve sert topraktan ibaret moloz ve Ortaçağ kalıntı kitlesi tamamile kaldırılmış ve sal taşlarla kaplı zemine inilmiştir. 12x5 m. lik bir saha açılmış ve kazı esnasında çoğunlukla yeşil renkte sırlı Ortaçağ keramiği ve iki adet tandır meydana çıkarılmıştır. Tapınağın kuzey duvarına dik bir şekilde doğu-batı yönünde uzanan ve daha önce plana geçirilmiş bulunan sıkışmış toprak ve taştan ibaret duvar üst seviyeden itibaren sökülmeye başlanmış ve temel üzerindeki toprak arasında Ortaçağa ait profil vermeyen yeşil renkte çoğunlukla sırlı keramik parçaları ele geçmiştir. Duvar sal taş kaplı zemine kadar söküldü. Böylece tapınağın güney, güneybatı ve batı terasları tamamen açılmış oldu. 6 adet sütun kaidesini ihtiva eden bu alanlar, bir apadana ihtimalini kuvvetlendirdi. İlerde kuzey kısmında geniş şekilde açılacak ve bütünü ile plana alınacaktır (Levha: III, Resim: 2, 3; Levha: IV, Resim: 1).

B. Aşağı kale çalışmaları

1. Pitoslu mekânların doğusu:

Pitoslu mekânlar veya büyük erzak deposu doğusundaki sahanın dört ayrı yerinde bu yıl çalışmalar sürdürülmüştür.

Kuzey kısım

Bu kısmın en güney duvarı önünde 60x60 cm. boyutunda yapılan sondajla ana kayaya inilmekle beraber 1.30 m. yüksekliğinde ve 0.50 m. genişliğinde bir kerpiç duvar tesbit edilmiştir.

Ortadaki Pitosul mekân

Burada duvarların önünde 1.60 - 170 m. kadar iki yönde yapılan kazılar sonunda, geçen sene bulduğumuz kerpiç duvarın alt kısmındaki taş temeller ortaya çıkarıldı. Kuzey duvardan 1.80 ve doğu duvarından ise 2.90 m. uzaklıkta, uzunluğu 1.60 m. olan bir iskelet ele geçti. Çalışmalar sonunda, pitosların mekânın iki yanında olduğu, orta kısımda hiçbir Urartu objesine rastlanmadığı, orta kısımdan kuzey duvarına doğru basamak biçiminde kerpiçlerin varlığı görülmüştür. Kuzeydeki mekânla orada seviye farkı olması da bu mekânın ortasından kuzeye doğru uzanan bir merdivenin bağlantıyı sağladığı intibaını vermektedir. Ancak, mekânın güney kısmının tam olarak incelenmesi ile durum açıklığa kavuşacaktır (Levha : IV, Resim : 2).

Doğu sondajı

Burada üç duvarlı bir mekân tesbit edilmişse de, duvarların sağlam durumda olmamaları, üst kısımlarında kerpiçlerin bulunmaması, mekân içine dikine düşmüş kerpiç blokların ele geçmesi ve nihayet güneye doğru seviyenin gittikçe düşmesi, aslında mevcut olan dördüncü duvarın fazla derecede tahrip edilmiş olduğunu muhtemel kılmaktadır. Zemine kadar inildiğinde ince bir mıcır tabakasından sonra, 30 - 40 cm. derinlikte büyük taşlardan ibaret bir blokaj, onun altında yumuşak toprak ve onun altında da anakayanın üstünü kaplayan bir mıcır tabakası tesbit edilmiştir. Blokaj kalınlığı kuzeyden güneye inildikçe artmaktadır.

Burada yine geç Urartu devrine ait üç mezar bulundu. Fakat, bu mezarlarda herhangi bir buluntuya rastlanmadı (Levha : IV, Resim : 3).

Güney sondajı

Küçük pitoslu mekânın güneyinde açılan sondajda sal taşlı bir mezar ve içinde 1.60 m. boyunda çok iyi durumda bir iskelet bulundu. (Levha : V, Resim : 1). İskelet kaldırıldıktan sonra, yumuşak toprak içinde bol miktarda, profil veren keramik parçalarından başka, birisi sağlam, diğeri kırık olmak üzere, çift kulplu iki adet Urartu vazosu ele geçirilmiştir. Kazının son günü olduğu için burada fazla çalışılamamıştır. İlerde daha ilginç sonuçlar elde edileceği ümit edilir. Ayrıca, bu seneki kazılarla birbirine bitişik muhtelif mekânların tespiti bize, burada bir yapı kompleksi ile karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir.

2. 1. nolu sarnıcın boşaltılması

Önceki yıllarda saray zemin katının doğu kısmındaki 1 nolu sarnıcın boşaltılmasına başlanmış ve doğu, kuzey ve batı duvarlarının taş lev-

halarla örülmüş olduğu görülmüştür. Bu sene ilgi çekici bir durum arz eden sarnıcın batı duvarının da açılması; çapını ve derinliğini tespit için çalışmalar yapıldı. Batı duvarı önünde yapılan çalışmaların ve döküntü toprak ve taşlardan ibaret dolgunun boşaltılması ile batı duvarının da taşlarla kaplı bulunduğu ve batısındaki orta sarnıçla bağlantısı olmadığı anlaşıldı. Böylece diğerleri gibi 1 nolu sarnıcın da müstakil ve dört duvarı taş kaplamalı, dörtgen planlı bir sarnıç olduğu meydana çıktı.

Güney duvarı önünde 1.50x1.50 cm. ve kuzey duvarı önünde 100x 100 cm. çapında 2 m. kadar derinlikte sondajlar yapılmışsa da, büyük düşük taşların çokluğu çalışmaları güçlendirmiş ve ana kayaya kadar inmek bu mevsimde mümkün olmamıştır. Sarnıcın cidarlarında görülen deliklerden dolayı, sıvı maddelerin sızmaması için taş levhalarla ve aşırma tekniği ile kaplanan duvarlar ana kayaya oyulan, sarnıç yapımında Urartuların ortaya koyduğu bir özelliktir (Levha : V, Resim : 2, 3; Levha : VI, Resim : 1).

3. Güney surı çalışmaları

1983 yılı kazı çalışmaları, aşağı kalede güney ana sur kuşağının 11 m. aşağısında yer alan ikinci sur kuşağının ve destek duvarının meydana çıkarılması üzerinde teksif edilmiştir. İlk günlerde batıdaki kaya basamakları ile doğudaki destek duvarları ve kerpiç konstrüksyon arasındaki bağlantıyı temin eden duvar kalıntısı araştırılmıştır. Doğudaki 2 ve 3 nolu bastionlarla bunların arasındaki kurtinlerden oluşan kısmının konturları meydana çıkartılarak, burada ikinci bir sur kuşağının söz konusu olduğu anlaşılmıştır. Doğuda ve batıda 1.0 ve 1.24 m. yüksekliği bulan sur duvarları meydana çıkarılmıştır. Surun tabana yakın ön kısmında meydana çıkan basamakların üstünde mühre denilen kerpiç kitlesinin ortaya çıkması bu basamakların ikinci surun desteklerini teşkil ettiğini göstermektedir. Kerpiç kitlenin altında bir mıcır tabakası bulunmakta ve tabanın ise büyücek taşlardan meydana getrilmiş olduğu görülmektedir. Bu durumun bütün sur boyunca mevcut olan desteklerde uygulanmış olduğu kabul edilebilir. Yapılan kazılar sonunda 5 sıradan ibaret olan taş basamakların en alt sırasının ana kayaya açılmış yuva üzerinde yer almış olduğu görülmüştür. Bu basamakların hemen batısındaki ana kaya üzerinde açıkça görülen taş yuvaları, bu basamakların diğer sıralarının da anakayaya oyulmuş yuvalar üzerinde bulunduklarını açıklamaktadır. Ayrıca yaklaşık 0.30-0.35 m. yüksekliğindeki bu basamakların üzerinde bol miktarda mıcır görülmesi, vaktiyle bunların bütününün mühre ile kaplı olduğunu muhtemel kılmaktadır. 1 nolu bastionun batısına düşen kısımda ikinci sur kuşağı, ancak tek sıra taş dizileri veya anakayadaki taş yuvaları ile izlenebilmiştir. Bu durum, bu kesimdeki ikinci

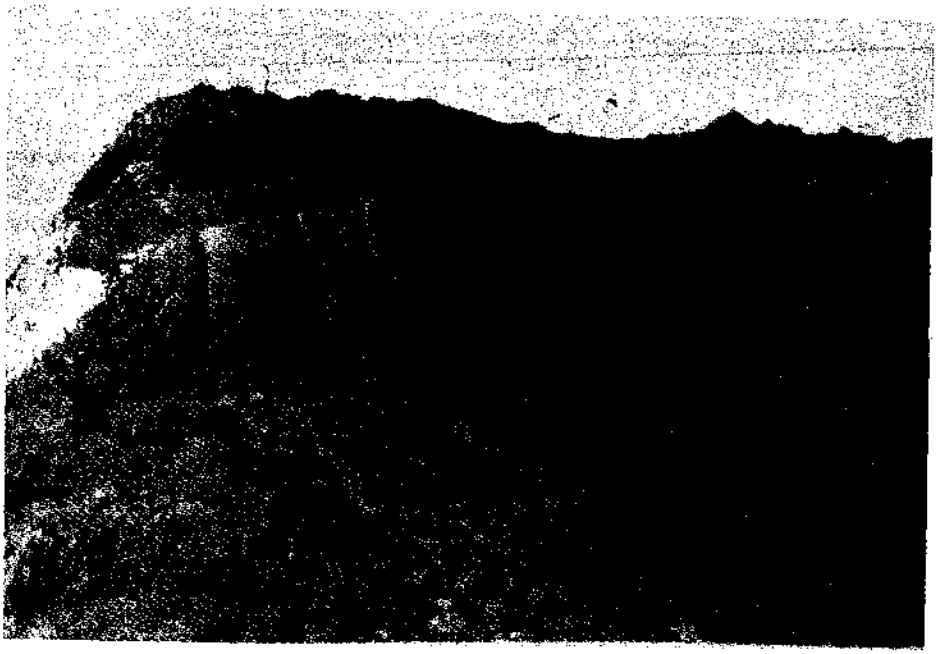
sur kuşağının aşağısında yer alan basamaklar için de geçerlidir. Bu durumda batıya doğru devam eden ikinci sur kuşağı yaklaşık 25 m. ye kadar izlenmiş olup, 3 kurtin ve 2 bastion tespit edilmiştir (Levha: VII, 1, 2.; Levha: VIII, Resim: 1, 2).

İkinci sur kuşağının izlenebilen taş sıralarının bittiği yerde, birinci sura kadar uzanan 1. m. genişliğinde bir sondaj açılmıştır. Bu sondaj içinde batı yönüne doğru anakayaya oyulmuş taş yuvalarına rastlanmıştır. Bu taş yuvaları daha batıda, geçen yıl ortaya çıkarılmış olan ve merdiven basamakların görünümünde bulunan an kaya üzerindeki yuvalara doğru uzanmaktadır (Levha: VII, Levha: VIII).

Geçen yıl güney sur duvarı önünde ortaya çıkardığımız görkemli kerpiç istinad duvarlarında da araştırmalar yapılmıştır. En doğudaki iki kerpiç duvarın mahiyetini anlamak gayesiyle, bunları birbirine bağlayan kerpiç duvar önünde anakayaya kadar inen bir sondaj yapılmış ve istinad duvarlarından 5.50 m. derinlikte ana kayaya ulaşılmıştır. Söz konusu iki istinad duvarını birbirine bağlayan kerpiç duvarın alt kısmının, yaklaşık 0.25 m. kalınlığındaki taş levhalarla döşenmiş olduğu görülmüştür. Bu döşeme taşlarının doğusunda yakaşık 0.30x0.25 m. boyutunda bir aralık tespit edilmiştir. Bu aralığın iki istinad duvarı arasında kalan alana sızan yağmur ve kar sularını dışarı akıtan bir su kanalı olduğu kanısına varılmıştır. Bu kanal vasıtasiyle, önünde rastlanan kil topaklarının gösterdiği gibi, yağmur sularının akıtılarak, duvarlara vaki su basıncı önlenmiş olmalıdır. Kanal ayrıca ikinci sur kuşağından da geçerek dışarı çıkmış olsa gerektir (Levha: IX, Resim: 1, 2, 3; Levha: X, Resim: 1, 2, 3).

Bu araştırmalarda; ikinci sur kuşağının birinci sur gibi kurtin ve bastionlardan ibaret oluşu, daha ziyade 1 nolu bastionun doğusunda kalan bastion ve kurtinlerin sayısal bir uyum içinde bulunmaları, ikinci surun kerpiç istinad duvarları ile organik bir bağlantı teşkil etmesi ve nihayet ikinci surun tıpkı birinci sur gibi destek duvarları ile takviye edilmiş bulunmasının tespiti ile çok önemli sonuçlara varılmıştır.

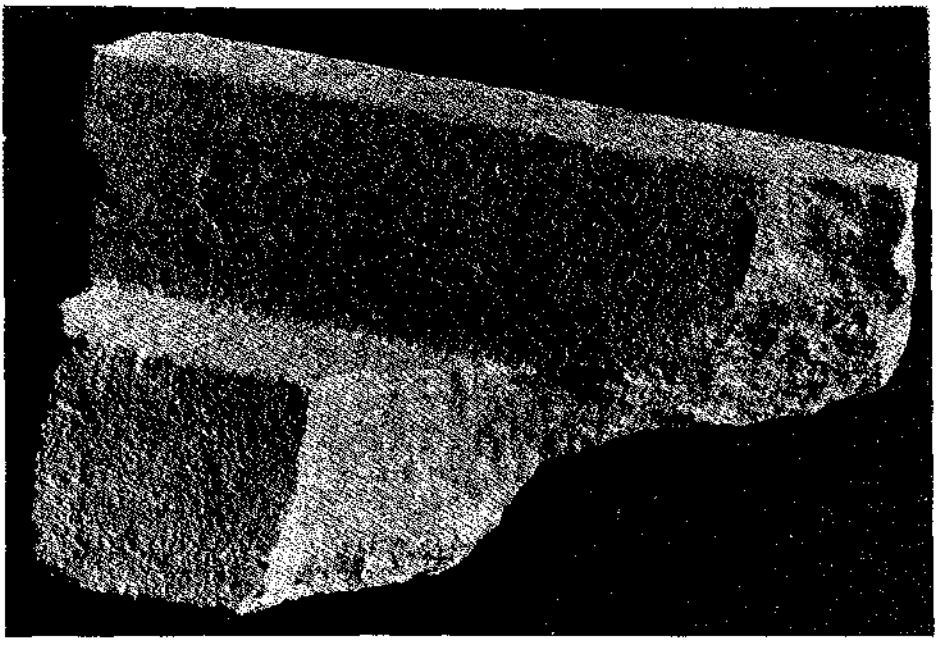
LEVHA : I

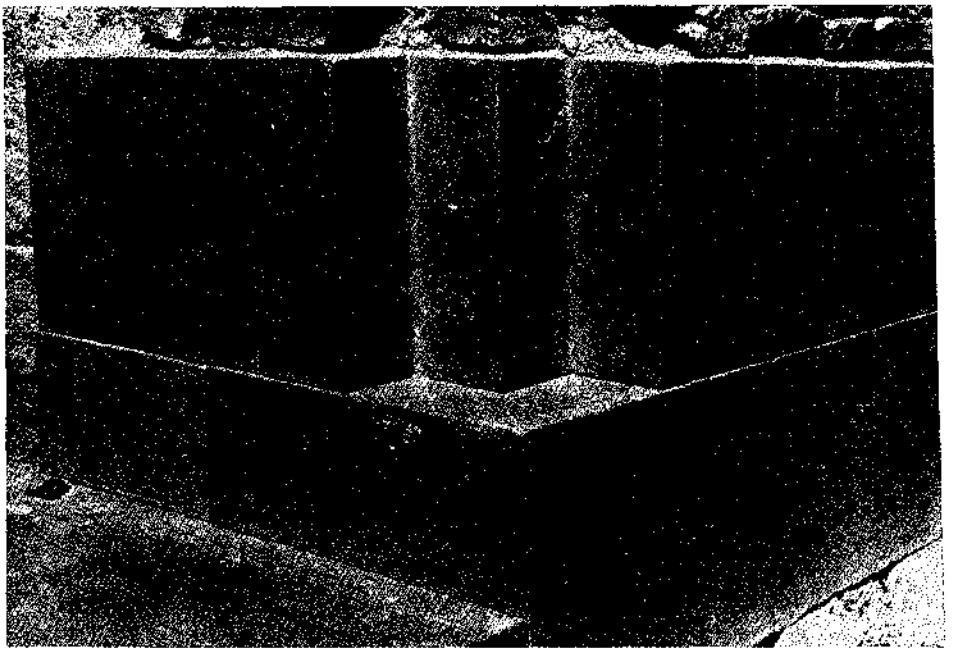
Resim : 1

Resim : 2

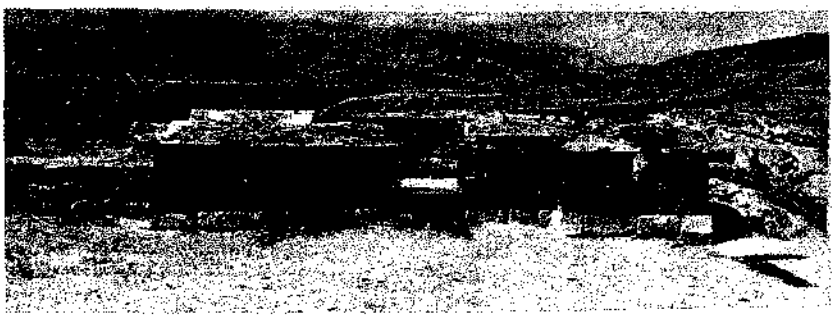

Resim : 1

Resim : 2

LEVHA : III

Resim : 1

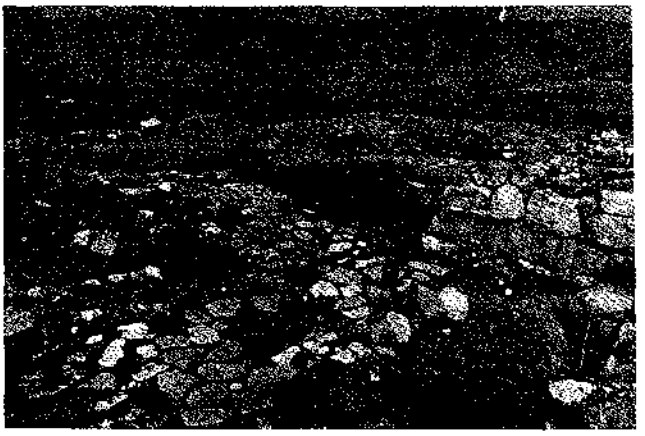

Resim : 2

Resim : 3

LEVHA : IV

Resim : 1

Resim : 2

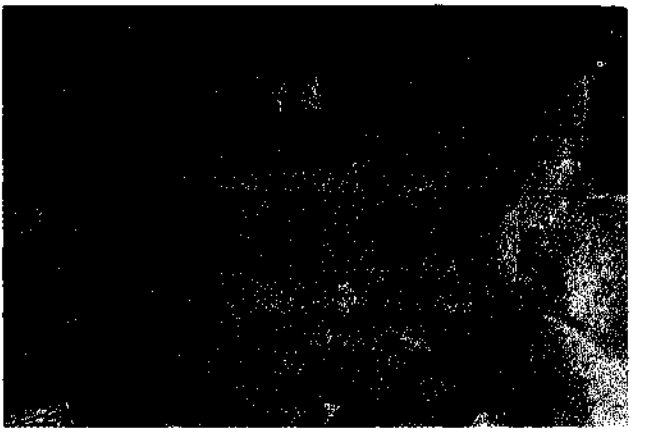

Resim : 3

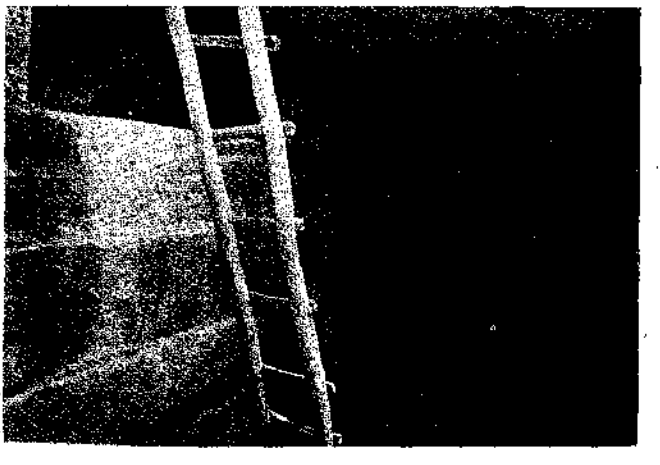
LEVHA : V.

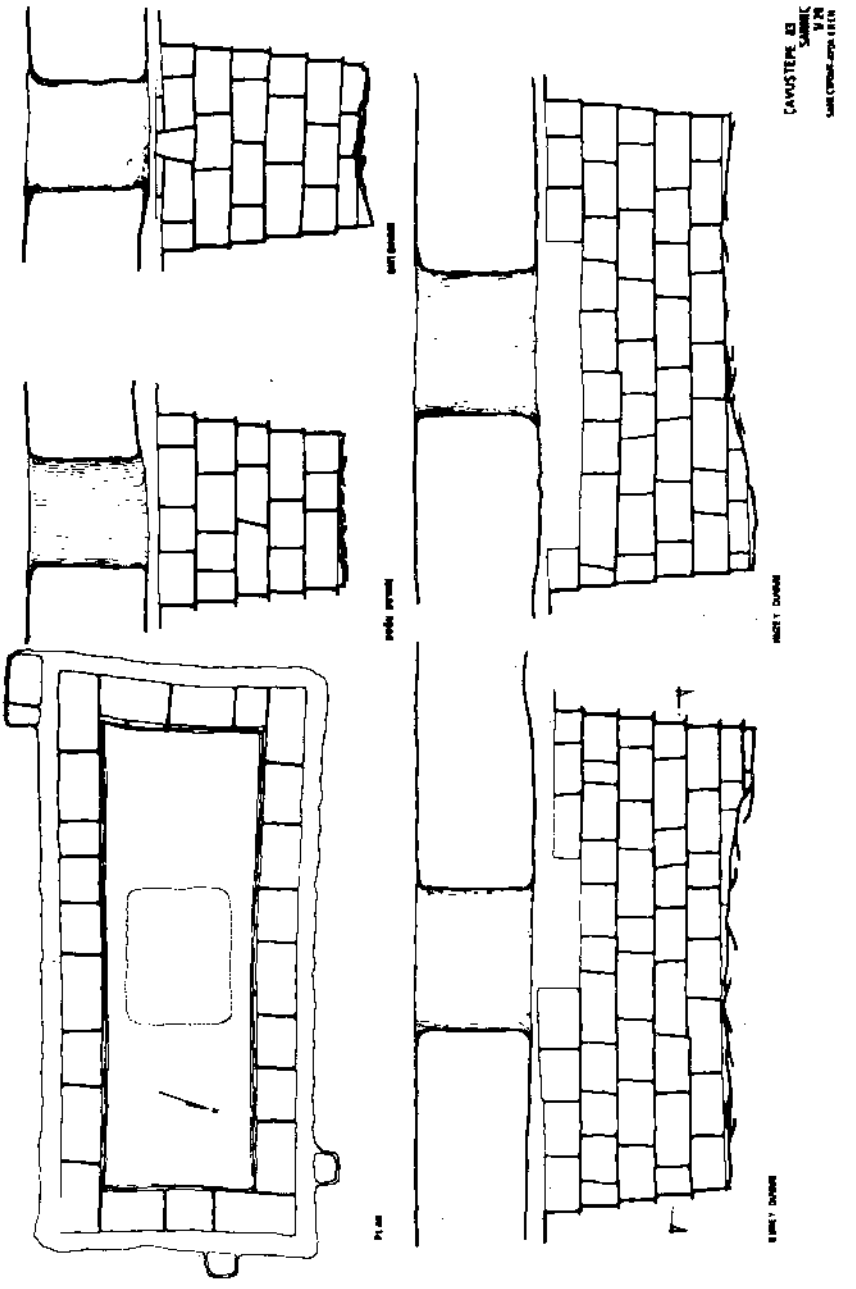
Resim : 1

Resim : 2

Resim : 3

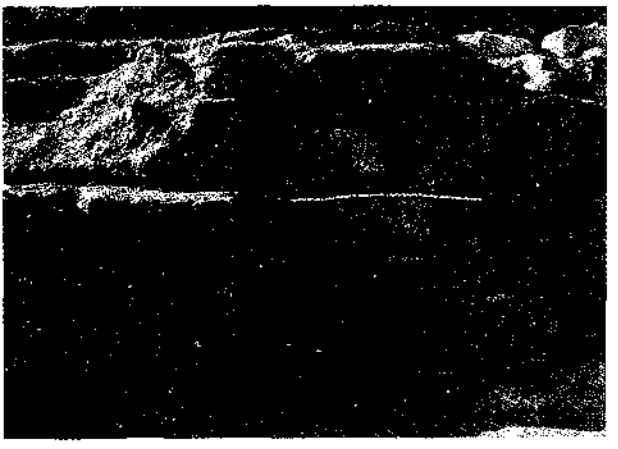

Resim : 1

LEVHA : VII

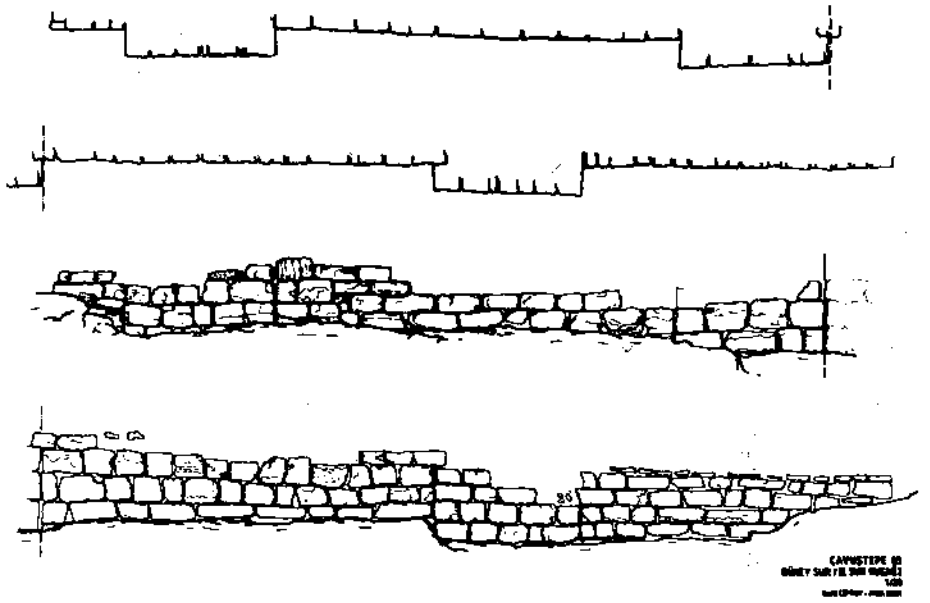
Resim : 1

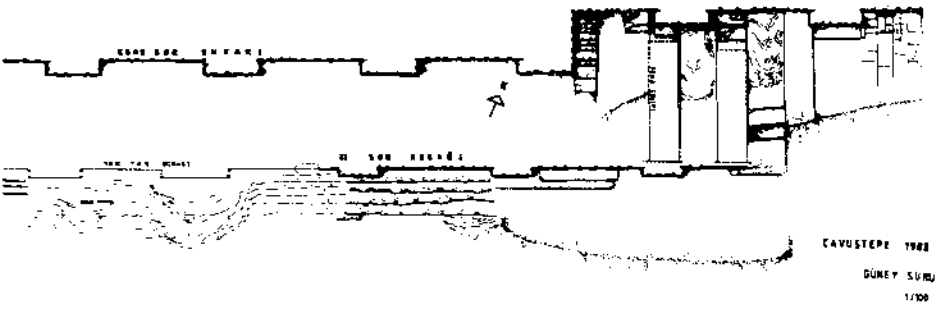
Resim : 2

Resim : 3

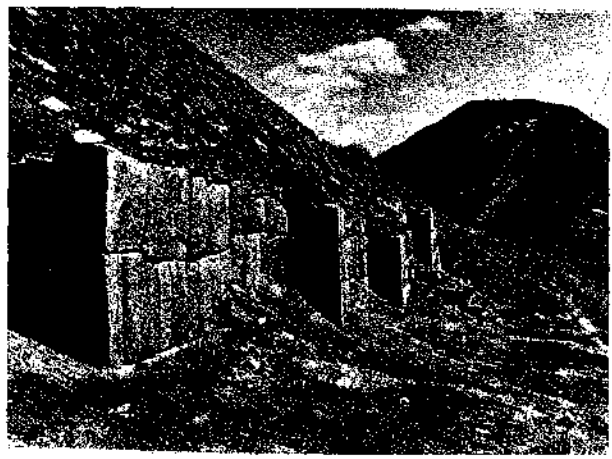

Resim : 1

Resim : 2

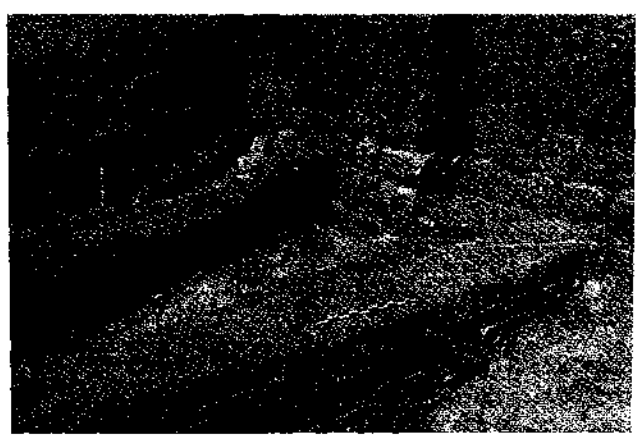
LEVHA : IX

Resim : 1

Resim : 2

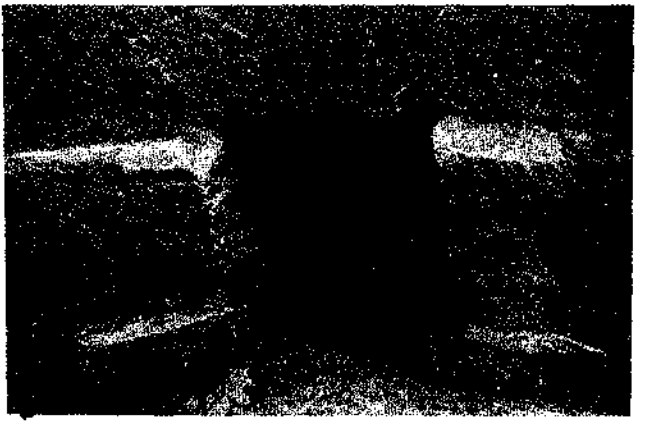
Resim : 3

Resim : 1

Resim : 2

Resim : 3

1983 YILI ENEZ KAZISI

Afif ERZEN*

Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Türk Tarih Kurumu adına başkanlığım altında Prof. Dr. Somay Onurkan, uzman restoratör Sait Başaran, epigrafya uzmanı Dr. İsmail Kaygusuz, foto uzmanı Selamet Taşkın, topoğraf Adnan Şakar, doktorant Yıldıray Özkan, Bakanlık kazı temsilcisi Ethem Türkdoğan ve 9 öğrenciden oluşan heyet tarafından 1983 yılı Enez kazısı 1/7/1983-13/8/1983 tarihleri arasında yürütülmüştür.

Enez 1983 kazıları kale içinde ve kale dışında olmak üzere aşağıdaki mevkiilerde sürdürülmüştür.

Kale içinde:

1 — Mahzen ve I nolu mekan, 2 — IV nolu mekan, 3 — IVa nolu mekan

Kale dışında:

1 — Mozaik alanı, 2 — Kral kızı mevkii

Kale içinde

1 — Mahzen'de: Buluntu olarak çoğunulkla Hellenistik Çağa ait tünlenebilen keramik tabaklar, terrakota heykelcikler. Klasik Çağa (M.Ö. 5. ve 4. yy) ait damgalı ve yazılı amphora kulpları ile bol miktarda ele geçmiştir. Ayrıca I nolu mekânın bitişiğindeki mekânların molozları muhtelif devirlere ait, zengin çeşit ve formda etüdlük keramik parçaları temizlenerek daha açık bir plan elde etmek imkanı sağlanmıştır (Levha: I, Levha: Ia, Resim: 1, 2; Levha: II, Resim: 1,2; Levha: III. Resim: 1).

2 — IV nolu mekân: Kazısına geçen yıl başlanmış olup, bu sene bırakılan yerden çalışmaya devam edilerek, saha genişletilmiş ve mekânın boyutları 4x4 m.'ye ulaşmıştır.

3.10 m. derinlikte, mekânın kuzeydoğusundan başlayıp, doğu duvarında son bulan kavisli taş dizisinin iç kısmında bol miktarda Ortaçağ ve Roma devirlerine ait keramik ele geçmiştir.

(*) Prof. Dr. Afif ERZEN İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi emekli öğretim üyesi

Gerekli tespit çalışmaları yapıldıktan sonra, bu tek sıra taş dizisi kaldırılmış ve daha derine inildiğinde kuzeybatı yönünden güneydoğu yönüne doğru uzanan ve iki sıra taş dizisinden oluşan bir duvar ortaya çıkmıştır. Çalışmaların devamında bu duvarın altında da kuzey-güney ve doğu-batı yönlerinde uzanan ve muhtemelen dik kesişen iki duvar daha görülmüştür. Bu duvarlar ana kaya üzerine oturmakta olup düzgün kesilmiş blok taşların itinalı ve düzgün bir şekilde sıralanmasından oluşmaktadır. 6.30 m. derinliğe ulaşıldığında anakayaya varılmıştır (Levha: IV, Resim: 1,2).

IV nolu mekânda Ortaçağdan Hellenistik Çağa kadar tarihlenebilen bol miktarda keramik ele geçmiş olup, parçaların bazıları tümlenebilmiştir. Buluntular arasında cam, maden ve hayvan kemiği parçaları da ele geçtiği gibi, çeşitli derinliklerde bronz sikkeler de elde edilmiştir.

3 — IVa nolu mekânda: 1983 yılında çalışmalar 5x2.50 m. lik bir sahada başlayarak 2.50 m. derinlikten itibaren IV nolu mekanda olduğu gibi, her 20 cm de elde edilen buluntular ayrı ayrı toplanıp kodlanmıştır. Bu seneki derinleşme, açmanın doğu yarısında icra edilip, yüzeyden 1.30 m. derinlikten başlatıldı (Levha: V Resim: 1, 2).

3.60 m. ile 4.10 m. arasında özellikle şarkkâri üsluptaki keramik miktarı çoğalmakla beraber, çok sayıda parlak siyah sırlı parçalar da ele geçmiştir. Ayrıca yine bu seviyelerde çok sayıda kaba keramiğin ele kırmızı-bej parçalar da bulunmuştur. 4/10-4.90 m. derinliklerde keramik ğin teşkil etmesi ilgi çekicidir. Bunlar arasında, daha az sayıda astarsız kırmızı-bej parçalarda bulunmuştur. 4/10-4.90 m. derinliklerde keramik buluntusu gittikçe azalmış, şarkkâri üslupta yapılmış bir kaç parçanın dışında, çoğunluğu yine gri ve koyu gri renkteki kaba bir mal grubu teşkil etmiştir (Levha: VI, Resim: 1,2; Levha: VII, Resim: 1, 2, 3).

IVa alanında bu çalışmalar 6.40 m. ye kadar sürdürülmüştür. 5 m. den itibaren yer yer anakayaya rastlanmıştır. Anakayaya veya taban üstü keramik buluntular arasında yine gri renkli kaba parçalarla parlak siyah sırlılar ve şarkkâri üslupta keramik ele geçmiştir. Ayrıca bu seneki çalışmalar sonunda anakayanın işlenmesi ile meydana getirilen 4 kademeli basamakların doğuda ve batıda duvarla çevrili olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan bu basamaklar I nolu mekânda olduğu gibi, bir ikinci mahzene giriş görünümü arz etmektedir (Levha: V, Resim: 1).

IV nolu mekân ile IVa nolu mekânda ele geçen keramik grupları birbirleri ile karşılaştırıldığında; IV nolu mekânda 6.30 m. derinliğe inildiği halde, 5.70 m. de keramik buluntu kesilmiştir. Üst seviyelerde başlayan ve bol miktarda bulunan Ortaçağ seramiğinin ise 4.30 m. de kesildiği görülmüştür. Roma devrinde 6. yy. a tarihlendirilen kırmızı sırlı

ve pseudo terra sigilata olarak adlandırılan keramik her iki seksiyonda ele geçmiştir. Bu keramik çeşidi IV No.lu mekânda Ortaçağ keramiği ile karışık bir halde bulunmuştur. Siyah, parlak sırlı ince keramik ile bej veya krem rengi üzerine kahverengi ve siyah boyalı seramik daha ziyade IVa nolu mekânda bulunmuştur. Siyah parlak sırlı keramik IV nolu mekânda ancak en alt tabakada, şarkkâri keramik ise yalnız IVa nolu mekânda alt tabakalarda ele geçmiştir. Her iki seksiyonda da mutfak kaplarının ikinci büyük grubu olarak kırmızı-bej, kaba, astarsız ve bol miktarda katkılı bir keramik ele geçmiştir. Yine yalnızca üst tabakalardan itibaren ele geçen gri ve koyu gri keramik üst tabakalarda çok iyi pişirilmiş, hamurundaki kum katkısı çok iyi açıklanmış olarak görüldüğü halde, alt tabakalarda gittikçe kaba bir tür şekline bürünmekte ve el yapımı olduğu dikkati çekmektedir. Bütün bu tasniflere rağmen tabakalar arasında kesin hatlar olmayıp, çeşitlerin karışık olduğu görülmektedir (Levha: VII).

Ancak bu durum tabakaların karışmasından ziyade, geleneklere bağlı kalınarak, daha sonraki devirlerde de aynı tür malların imâl edilmiş olması ile açıklanabilir. Nitekim, gri ve koyu gri mallar eski devirlerde, yani alt tabakalarda el yapımı ve kaba bir keramik iken daha sonraki tabakalardaki çok iyi hamurlu ve çok iyi pişmiş yüksek kalitede bir keramik nevii olarak karşımıza çıkar. Bu cihet eski ve yerli keramik türünün devirler boyunca geliştirilerek devam ettirildiğini göstermektedir (Levha: VII).

Kale dışında

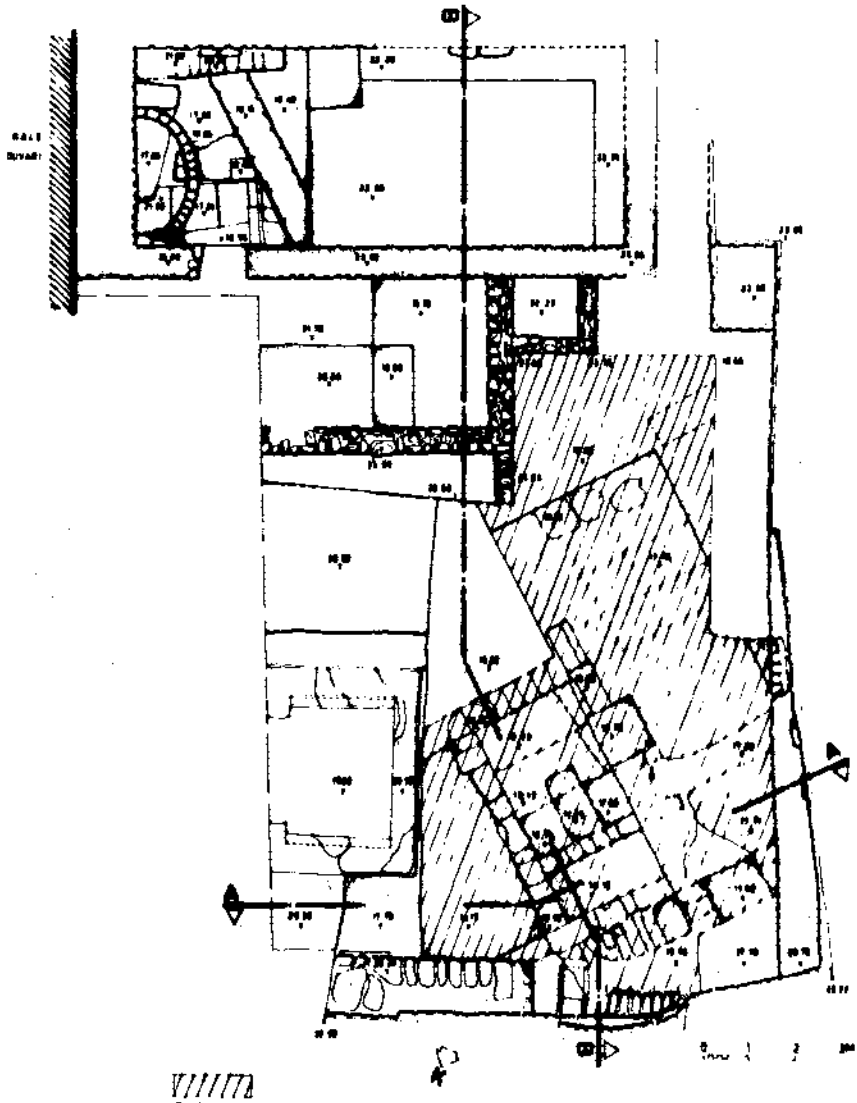
1 — Mozaik Alanı: Özel bir şahsa ait mozaik alanında geçen yılki kazıya devam edilmiştir. Çalışmalar, mozaikli alanın kuzeybatı ve batı yönünde devam ettiğini göstermişse de, özel şahıslara ait yerlerde fazla ilerlemek mümkün olmadığından, kesin sınırlar henüz tespit edilememiştir. Ancak mozaikli mekândaki kazı çalışmaları sırasında sütunlar, stukolar, tuğla ve kiremitler, postament, mermer kaplamalar, freskolar ve zeminde ters dönmüş halde ele geçen mozaik bloklar, yapının iki katlı olabileceğini muhtemel kılmaktadır. Zengin bir şahsa ait bir villa olduğu anlaşılan yapının mozaik zemini üzerinde yer yer şiddetli yangın izleri görülmesi, binanın yıkılmadan önce büyük bir yangın geçirdiğini de açıklamaktadır (Levha: VIII, Resim: 1.2.3; Levha: IX, Resim: 1, 2).

Bu sencki çalışmalar sonunda yapılan iş neticesinde yapının salonu mahiyetindeki kısım tamamen ortaya çıkarılmıştır. Orta kısımda bir pano yer almaktadır ki, panonun içinde elbiseli, başında tacı ve tacının tam ortasında altın kaplı bir mozaik tanesi bulunan bir kadın figürü görülmektedir. Bu figürün sağında ikinci bir figürün bazı kısımları izlene-

bilmektedir. Bu merkez sahnedeki mozaik tanelerinin oldukça küçük ve itina ile işlenmiş olması ilgi çekicidir (Levha: VIII, Resim: 1, 2).

Bu sene mozaik alanında ele geçen buluntular arasında özellikle bronz heykeller çok ilgi çekicidir. Açmanın kuzeybatı kısmında, sütunların bulunduğu yerde kaideli, bir kanadı ve kaidesinin bir kısmı kırık bronz bir Nike heykeli ele geçti. Heykel, doğrudan mozaik zemin üzerinde bulunmuştur. Kaide yüksekliği 4 cm., heykelin yüksekliği 15.5 cm. dir. Yine hemen mozaik zemin üzerinde, kuzeybatı köşede ele geçen eser, giyimli, bronz bir kadın heykeli olup, tam olarak bulunmuştur. Eser 31 cm. yüksekliğindedir. Mozaik zeminin üzerinde, aynı sahada, 26 cm. yüksekliğinde bronzdan sakallı bir büstle 4 cm. yüksekliğinde çok köşeli bir bronz kutu ele geçmiştir (Levha: X, Resim: 1, 2; Levha: XI, Resim: 1, 2: Levha: XII, Resim: 1, 2).

2 — Kral Kızı Mevkii: Enez kasabasının doğu tarafında bulunan, Kral kızı denilen mevkiin göle bakan yamacının alt kısmında, civarda satıhta görülen büyük bir mermer bloktan dolayı, bu yıl bir sondaj yapılması uygun görülmüştür. Mermer blokun yakınında tarlada yapılan sondajda büyük kesme kalker taşların teşkil ettiği bir duvar meydana çıkarılarak kuzeybatıya doğru takip edilmiştir. Yüzeyden 1.20 m. derinlikte ve duvarın kuzey köşesinde, açık kırmızı renkte ve çay bardağı şeklinde bir küçük vazo ile içinde 10 adet Bizans altın sikkesi ele geçmiştir. Bugünkü absidli görünüşü ile bir kutsal bina olduğu anlaşılan yapıda, ele geçen altın sikkelerin bir gömü olması muhtemeldir. Altın sikkelerin hepsinin ayarı 22 olup, ağırlıkları 4.30 ile 4.50 gram arasında değişmektedir. Bu altın Bizans sikkelerinin hemen hepsi MÖ. 12. yüzyıla aittir (Levha: XIII, Resim: 1, 2; Levha: XIV, Resim: 1; Levha: XV, Resim: 1, 2; Levha: XVI, Resim: 1, 2).

ENEZ (AINOS) 1983
KAZISI PLANI

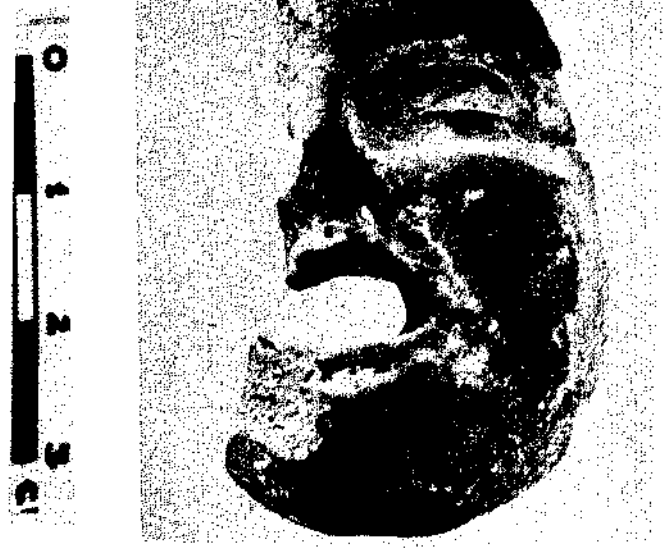
Resim : 1

LEVHA : I A

Resim : 1

Resim : 2

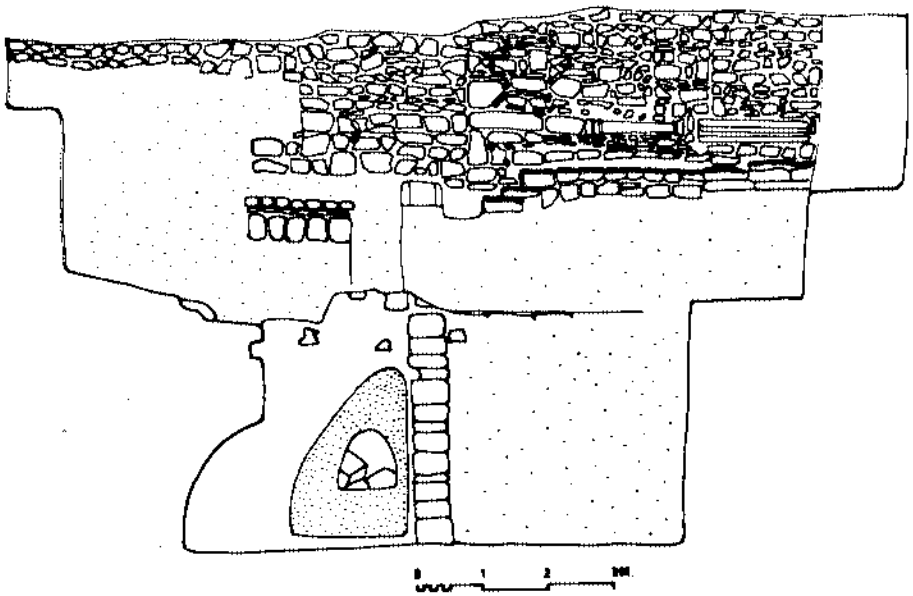
LEVHA : I B

Resim : 1

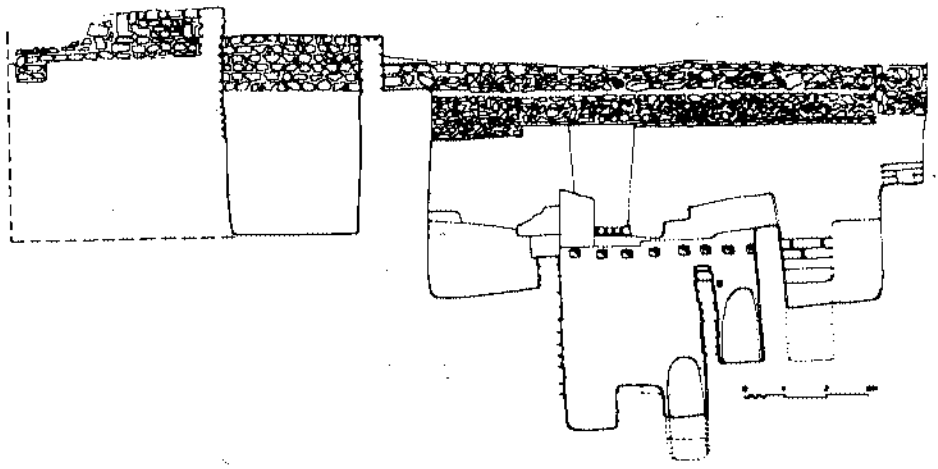
Resim : 2

ENEZ (AINOS) 1983 KAZISI

A - A KESİTİ

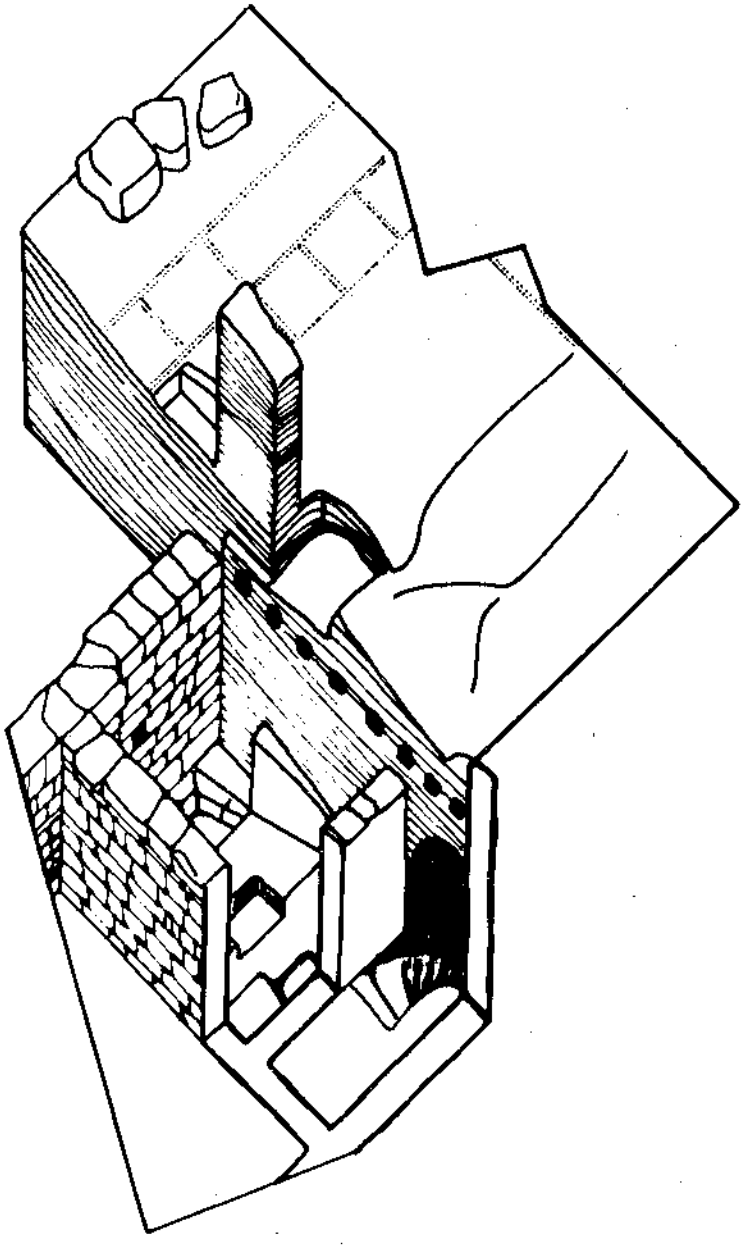
Resim : 1

ENEZ (AINOS) 1983 KAZISI

B-B KESİTİ

Resim : 2

ENEZ (AINOS) KAZISI
GREK DEVRİ ANAKAYA MİMARİSİ
VE MAHZEN

Resim : 1

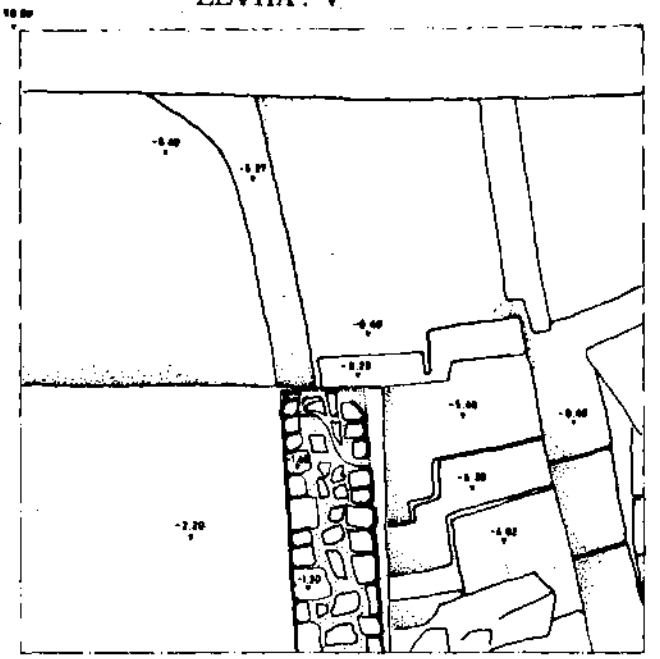
LEVHA : IV

Resim : 1

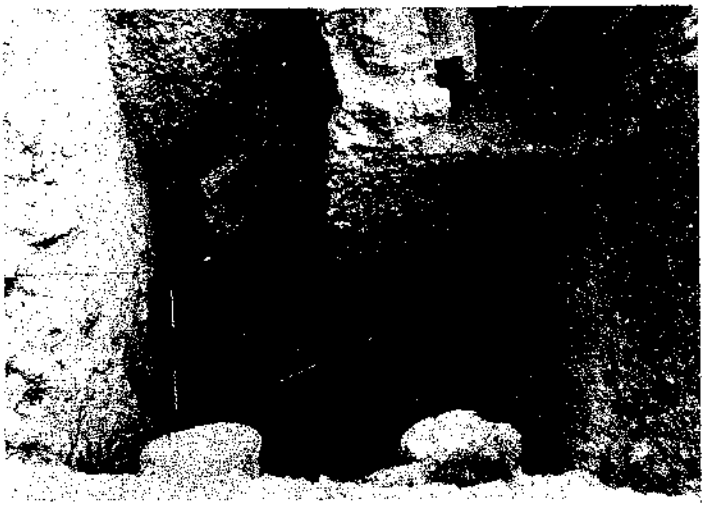
Resim : 2

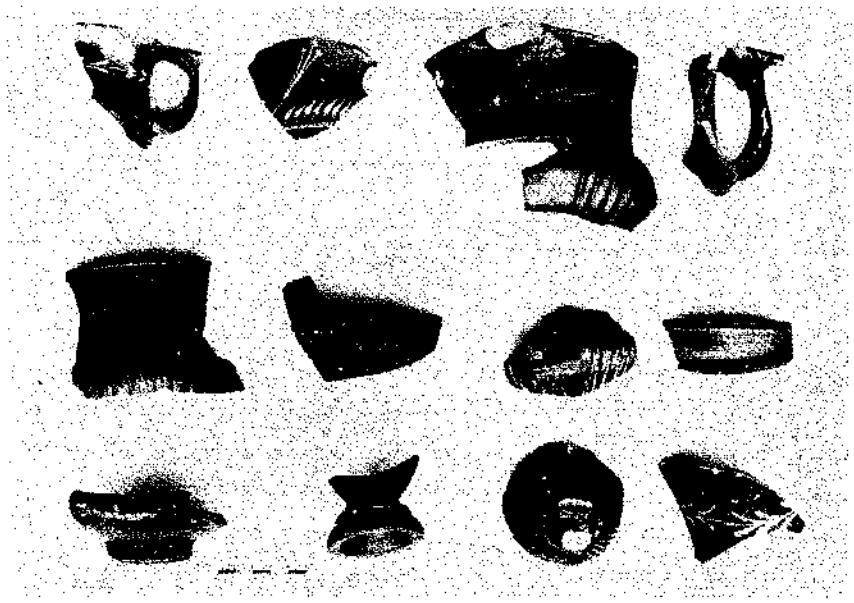
ENEZ (AINOS) 1983 KAZISI
KALE KAPISI KUZEYİ SONDAJ PLANI

0 1 2 3M.

Resim : 1

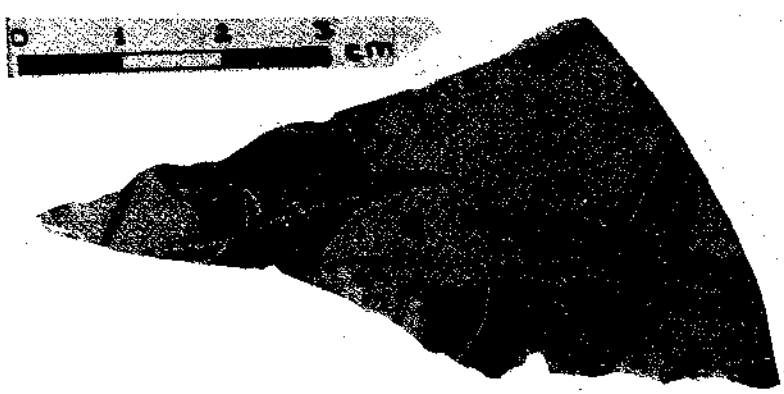
Resim : 2

Resim : 1

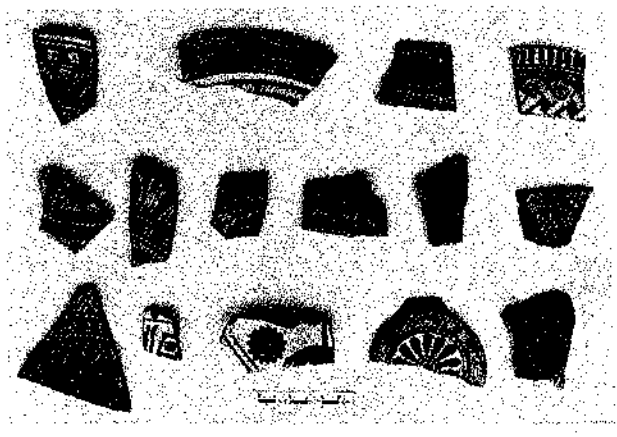

Resim : 2

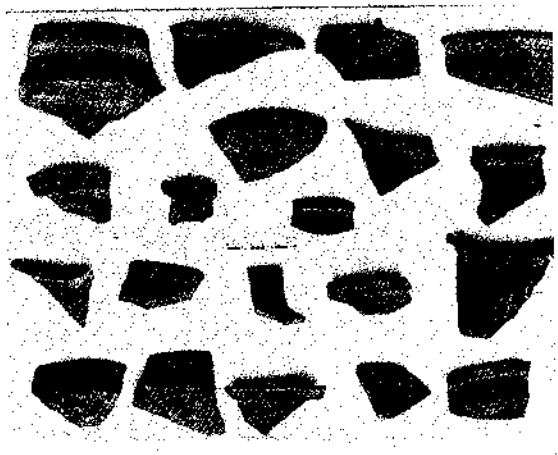

Resim : 3

LEVHA : VII

Resim : 1

Resim : 2

Resim : 3

Resim : 1

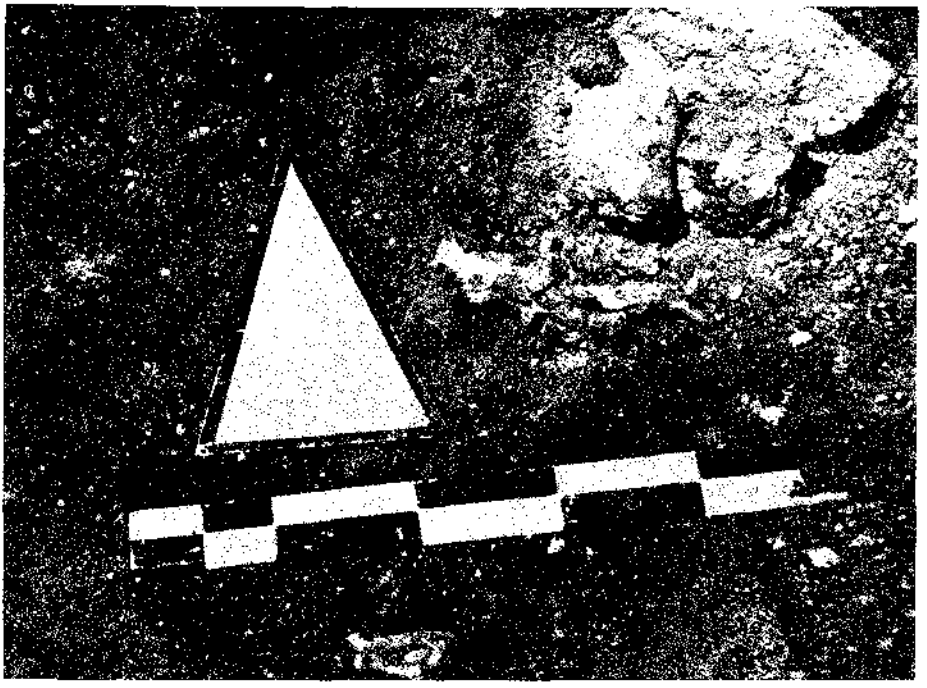

Resim : 2

Resim : 3

LEVHA : IX

Resim : 1

Resim : 2

LEVHA : X

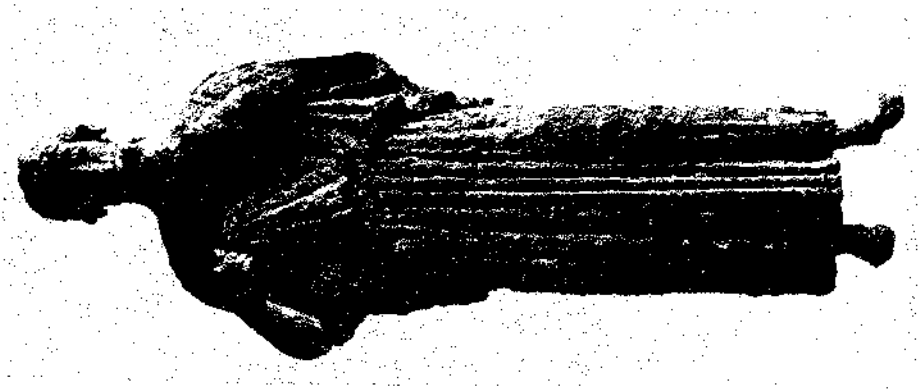

Resim : 1

Resim : 2

LEVHA : XI

Resim : 1

Resim 2

Res. : 1

Res. : 2

LEVHA : XIII

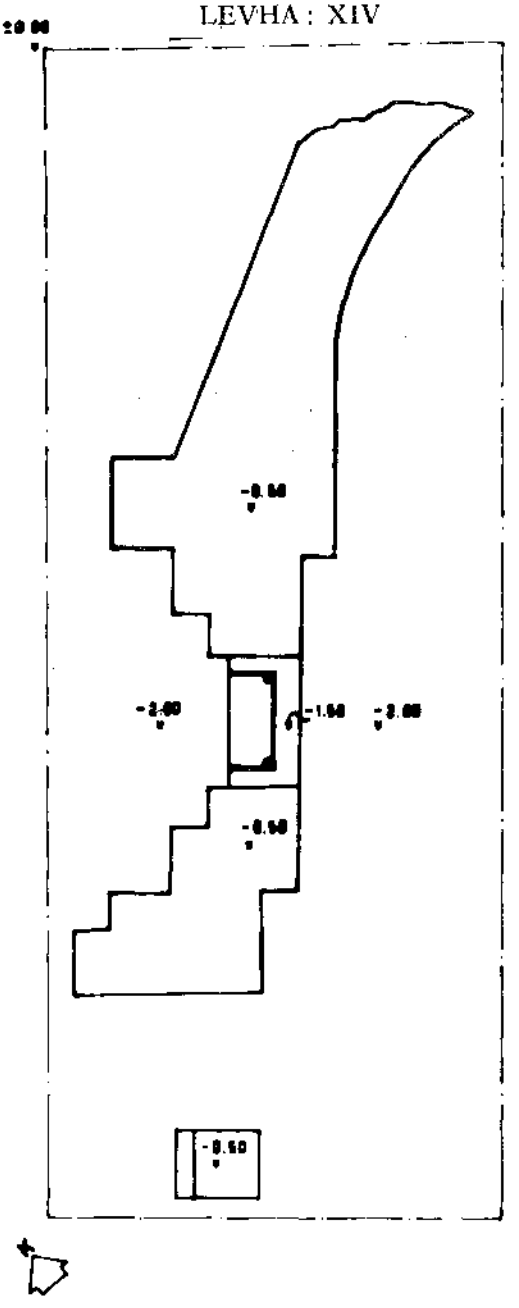

Resim : 1

Resim : 2

LEVHA : XIV

ENEZ (AINOS) 1983 KAZISI

KRAL KIZI MEVKİİ SONDAJ PLANI

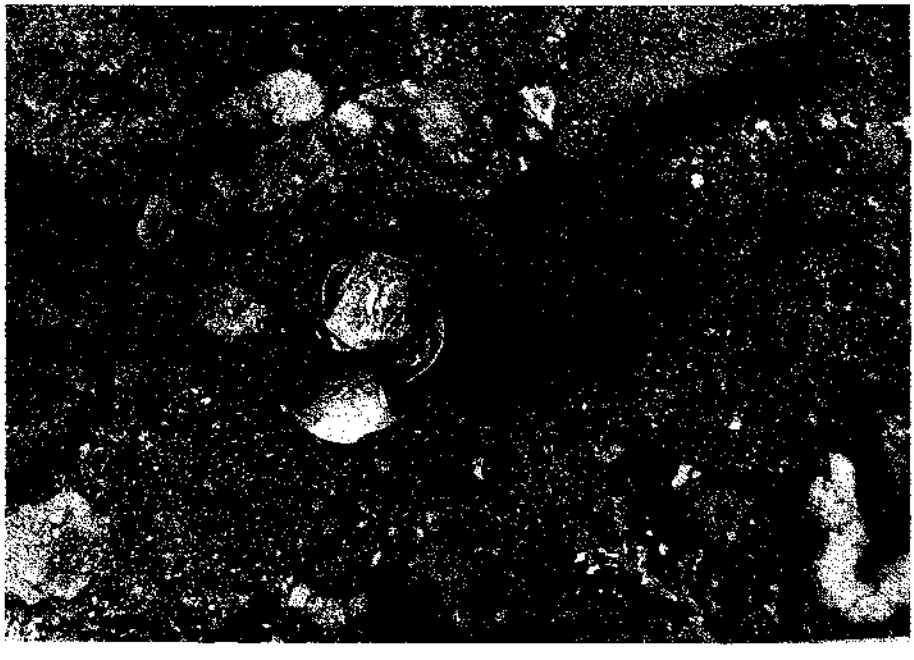
0 10 20 30M.

Resim : 1

LEVHA : XV

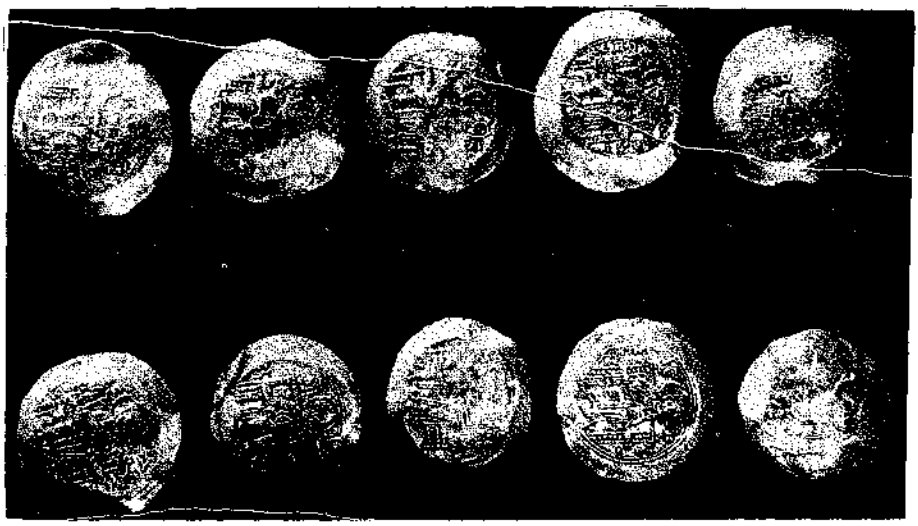

Resim : 1

Resim : 2

LEVHA : XVI

Resim : 1

Resim : 2

MALATYA İMAMOĞLU HÖYÜĞÜNDE 1983 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

Edibe UZUNOĞLU*

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Tarihi Eserleri Kurtarma Değerlendirme Araştırma Merkezine bağlı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına, Malatya İmamoğlu Höyükte başkanlığım altında yürütülen kurtarma kazılarının 1983 yılı sonuçları aşağıda sunulmaktadır:

2/9/1983-29/9/1983 tarihleri arasında yapılan çalışmalar benden başka İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğünden Müdür Yardımcısı Yük. Mim. Alpaslan Koyunlu ve arkeolog Zeynep Kızıltan, 2. Başkan İstanbul Türbeler Müdürü arkeolog Cenk Alpan, İstanbul Arkeoloji Müzelerinden arkeolog Yasemin Güner, arkeolog Çiğdem Girgin, arkeolog Mine Sosyal arkeolog İzzet Cenap Güre ve fotoğrafçı Elif Erim'den oluşan kazı kurulu tarafından gerçekleştirilmiştir. Her yıl olduğu gibi bu yıl da kazıya değerli katkılarda bulunan Yük. Mim. Alpaslan Koyunlu'ya, büyük özveri ile çalışmalarından dolayı kazı kurulundaki bütün genç arkadaşlarıma teker teker kalpten teşekkürlerimi bildiririm. Çeşitli yardım ve ilgileri için Sayın Dr. Nurettin Yardımcı, Kazılar Şubesi Müdürü Sayın Kudret Ata, TEKDAM ilgilileri ve özellikle Doç. Dr. Sevim Buluç, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Sayın Dr. Nuşin Asgari, İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürü Yük. Mim. Sayın Hüseyin Başçetinçelik, Malatya Müzesi yetkili ve görevlileri ve özelikle Sayın Yaşar Gündüz'e teşekkür ederim.

1983 yılı çalışmaları 2 ana gurupta toplanmaktadır:

I — Tepedeki kazılar

II — Kazı evindeki sınıflama ve restorasyon işleri

I — Tepedeki çalışmaların bu yılki amacı, höyükte İlk Demir Çağı öncesi kültür katlarını saptamak idi. Bunun için 6H, 6G ve 7G plankarelerinde çalışıldı (Resim : 1-2).

(*) Edibe UZUNOĞLU İstanbul Arkeoloji Müzeleri Uzmanı.

A — 6H plankaresinde 10x10 m. bir açmada 1981 yılında bulunmuş olan Roma-Hellenistik ve İlk Demir Çağ dönemlerine ait mimari kalıntılar kaldırıldı. İlk Demir Çağ duvar temellerinin altında, yoğun bir ahşap yangın tabakası içinde, açmanın doğu duvarı altından çıkarak batı doğrultusunda uzanan kalın bir duvarın taş temelleri gün ışığına çıktı. 180-200 cm arasında değişen temelin iki yanı iri taşlarla örülüp arası çakıltaşı, moloz ve toprakla doldurulmuştur. Duvar açmanın doğu duvarından batıya 350 cm devam ettikten sonra 90 derecelik bir köşe ile güneye dönmekte, 300 cm uzantı yaparak tekrar batıya yönelmektedir. Duvarın güneybatı kısmı Roma devrinde açılan bir çukur ile bozulmuş ancak kaldırılan son taşların negatif izleri toprakta kalmıştır. Bunların yardımı ile duvarın durumunu izlemek mümkün olmuştur (Resim : 3-4). Duvarın iç kısmı kalınlığı 7-15 cm arasında değişen balçık bir sıva ile sıvanmıştır. Bu sıva içinde tabanın hemen üzerinde yaklaşık 40 cm ara ile ortalama 4 cm çapında ahşap yatay direklerin delikleri yer almaktadır. Bunların, ya arka kısmı duvara dayalı alçak bir kerevetin direklerine ait delikler oldukları düşünülebilir, ya da toprak tabanın hemen üzerinde yeralan ahşap tabanı taşıyan yatay direklerin girdiği delikler oldukları olasılığı akla gelebilir. Yapının iç kısmında 95x95 cm boyutlarında kare şeklinde bir ocak ve üzerinde bir ocak taşı yeralmaktaydı. Açmanın doğu yanında, damı taşıyan ahşap dikmelerin altlarında bulunduklarını tahmin ettiğimiz düzgün saltaşları da toprak tabanın üzerinde yerli yerinde bulunmuşlardır. Mekan içinde başkaca yerli yerinde bir buluntu yoktur. Yoğun ahşap yangın tabakası içinden gelen pişmiş toprak çanak çömlek parçaları Geç ve Orta Tunç Çağı, İlk Demir Çağı'na aittir. Duvarın yapısal özellikleri daha çok İ. Ö. II. bin yıllarını; Geç Tunç Çağını işaret etmektedir. Ancak Demir Çağı insanları, kendilerinden önceki tabakayı öylesine yıkıp tesviye etmişlerdir ki, yalnızca 6H plankarede rastladığımız ahşap yangın, iki kültür tabakasını ayıran tek unsur haline gelmiştir. Hatta yer yer bu yangın tabakasını da temizleyip çeşitli şekillerde onun altına da indikleri saptanmıştır.

1981 yılında, Demir Çağ temeli altında ve ahşap yangın içinde bulunmuş olan testi, daha çok Hititlere ait özellikleri yansıtmaktadır (Resim : 5). Büyük bir olasılıkla İmamoğlunda III. kültür tabakası olan Geç Tunç Çağına aittir. 6H açmasının batısında, yukarıda adı geçen temeller üzerinde, bir işlik saptanmıştır. İlk Demir Çağ'a özgün elde yapılmış kaba mutbak kapları burada in-sutu olarak ele geçmiştir (Resim : 6). Burada daha önce açıkladığımız şekilde, duvar üzerindeki yangın ve yıkıntı tabakasının büyük bir kısmı kaldırılıp işlik yapılmıştır. 6G plankarede 1981 yılında Orta Tunç'a geçiş tabakasının yoğun kerpiç yangını içine yukarıdan açılmış olan çukurun ve içinde bulunmuş olan yonca ağızlı

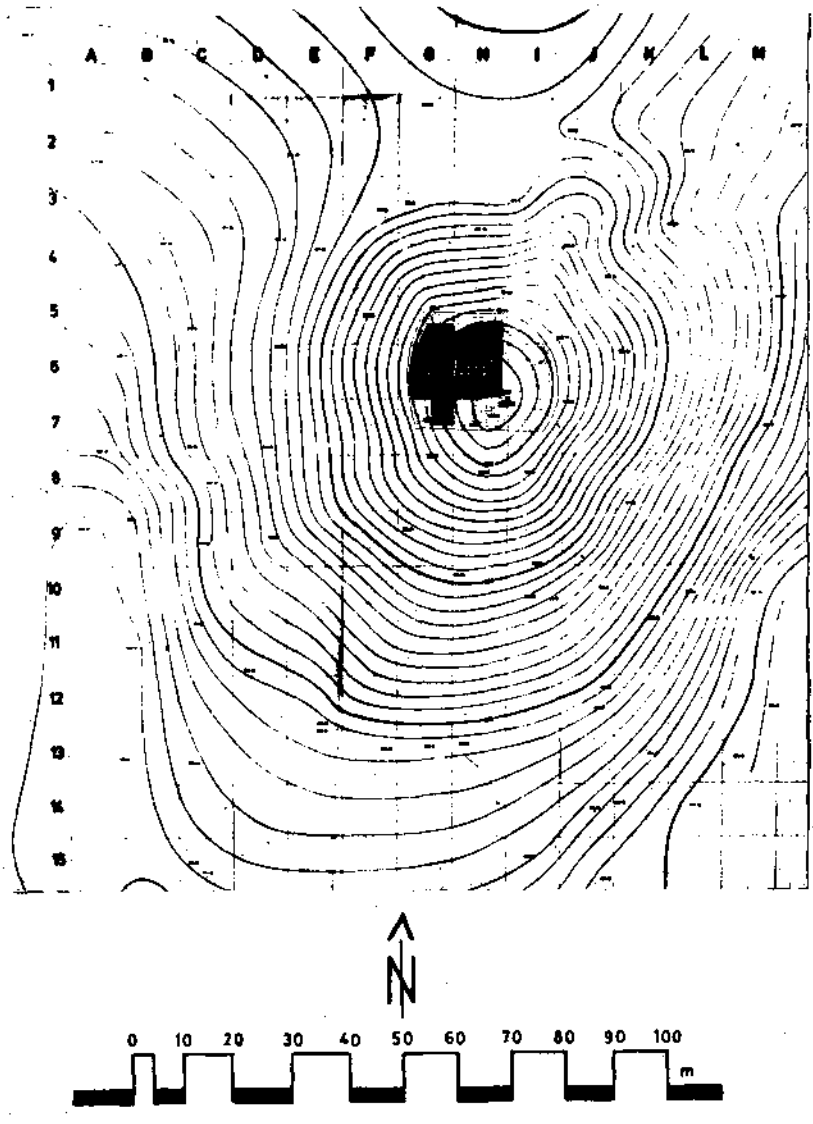
testinin (Resim : 7) bu işlikle çağdaş olması ve hatta aynı yapının içinde oldukları söylenebilir.

B — 6 ve 5G plankarelerinde çalışıldı, 4.27 kotuna inildi. 6G plankarede, 10x5 m. lik bir açmada, önce bir kerpiç yangının yıkıntısı kazıldı, daha sonra düzenli kerpiç bir blokaja rastlandı (Resim : 8). Çanak çömlek parçalarının çoğunluğu, Ort Tunç Çağına geçiş dönemine özgündür. 1981 yılında yine aynı açmada bulunmuş olan bu dönemin tipik bir örneğini oluşturan bikrom kap parçasının omuz kısmında görülen bezeğe benzer (Resim : 9) parçalar, Karaz parçaları, İlk Tunç Çağı son evresine ait tek renkli ve boyalı çanak çömlek parçaları ve pişmiş toprak bir hayvan heykelciliği (Resim : 10), kemikten şekillendirilmiş iki kuş başı bu açmanın buluntularını teşkil etmektedir.

Açmanın kuzeyinde, 1981 de gün ışığına çıkartılan, İlk Tunç Çağı'nın son evresine ait fırınlı mekanın kuzey ve batı sınırını saptamak için yapılan araştırmada, odanın her iki duvarının da uçmuş olduğu anlaşıldı. Tepenin kuzeybatı yöresinde tespit edilen sert çorak toprağın, buradaki şiddetli erozyonu önlemek için özellikle getirilip meyilli olarak yerleştirildiği kanısına varıldı.

C — Tepenin güney batısında 7G plankarede 5x3 m küçük bir açmada, 6G açmasının profilinde görülen bir tabanı saptamak üzere yapılan çalışmada, tabanın ait olduğu bir mimariye rastlanmamıştır. Burada da toprak kaymasının şiddetli olduğu ve bazı duvarların uçtuğu tahmin edilmektedir. Aynı açmada, yukarıdan Roma Çağı insanları tarafından açılmış olan ve bu kota kadar inen bir çöp çukuru ortaya çıktı. Çukurdaki çanak çömlek parçaları İlk Roma döneminin özelliklerini yansıtmaktadır. Çukurun dibindeki yumuşak toprağın altında içi buğday, arpa karışımı yanmış erzak dolu bir küp bulundu. Küp O.T.Ç. na geçiş karakterini göstermektedir. Buradaki çalışma daha fazla genişletilmeden durduruldu.

II — Kazı evinde P. T çanak çömlek sınıflandırıldı. Bu çalışmanın sonuçlarına göre İmamoğlu höyüğünün yukarıdan aşağıya doğru İlk Roma, Son Hellenistik, İlk Demir Çağ. Geç Tunç Çağ, Orta Tunç Çağ, İ.T.Ç dan O.T.Ç na geçiş dönemi ve İlk Tunç Çağ kültürlerini yaşadığı anlaşıldı.

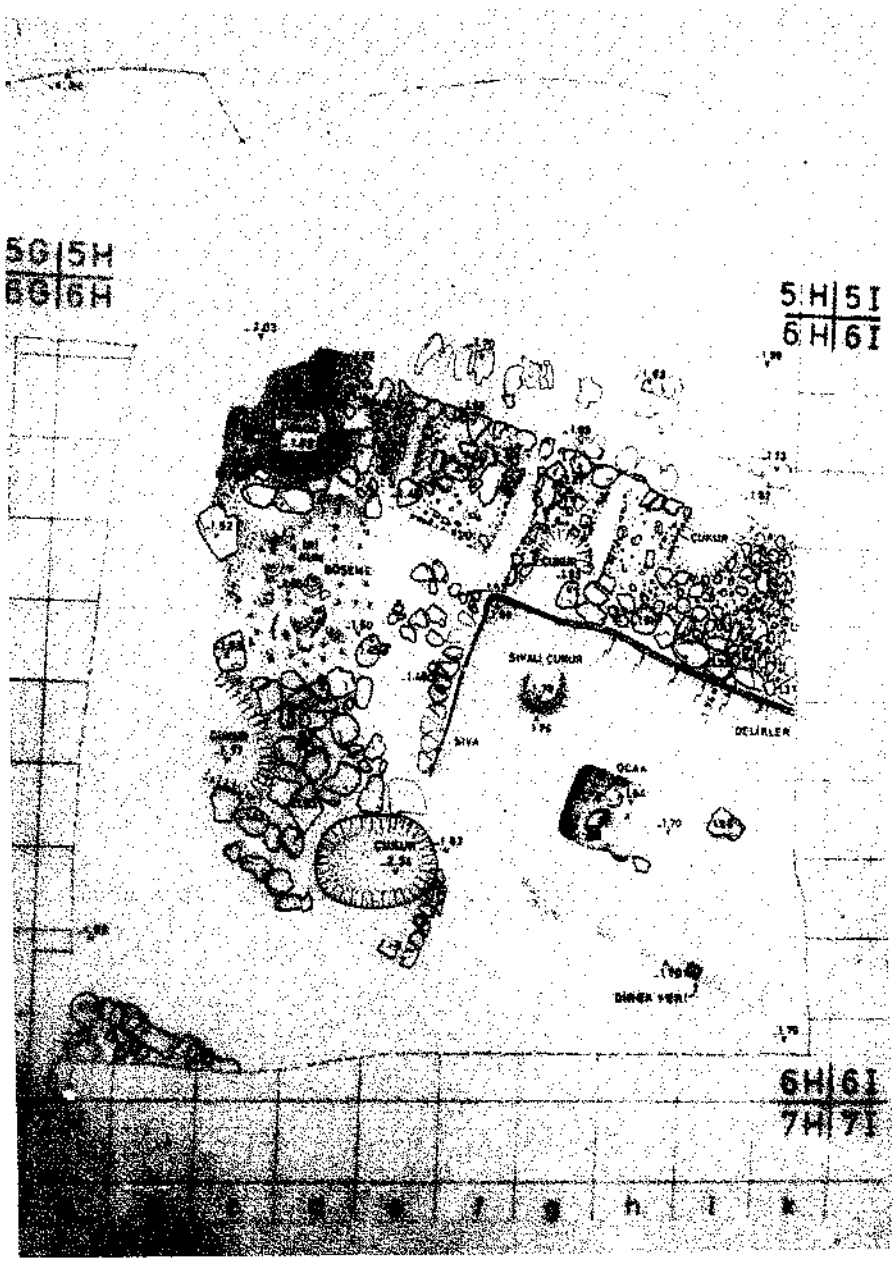
Resim : 1 — Topografik plan.

Resim : 2 — 1983 çalışmaları hava fotoğrafı

Resim : 3 — Doğu - batı, kuzey - güney doğrultusunda uzanan duvarlar ve dörtgen ocak.

Resim : 4 — Resim 3 planı.

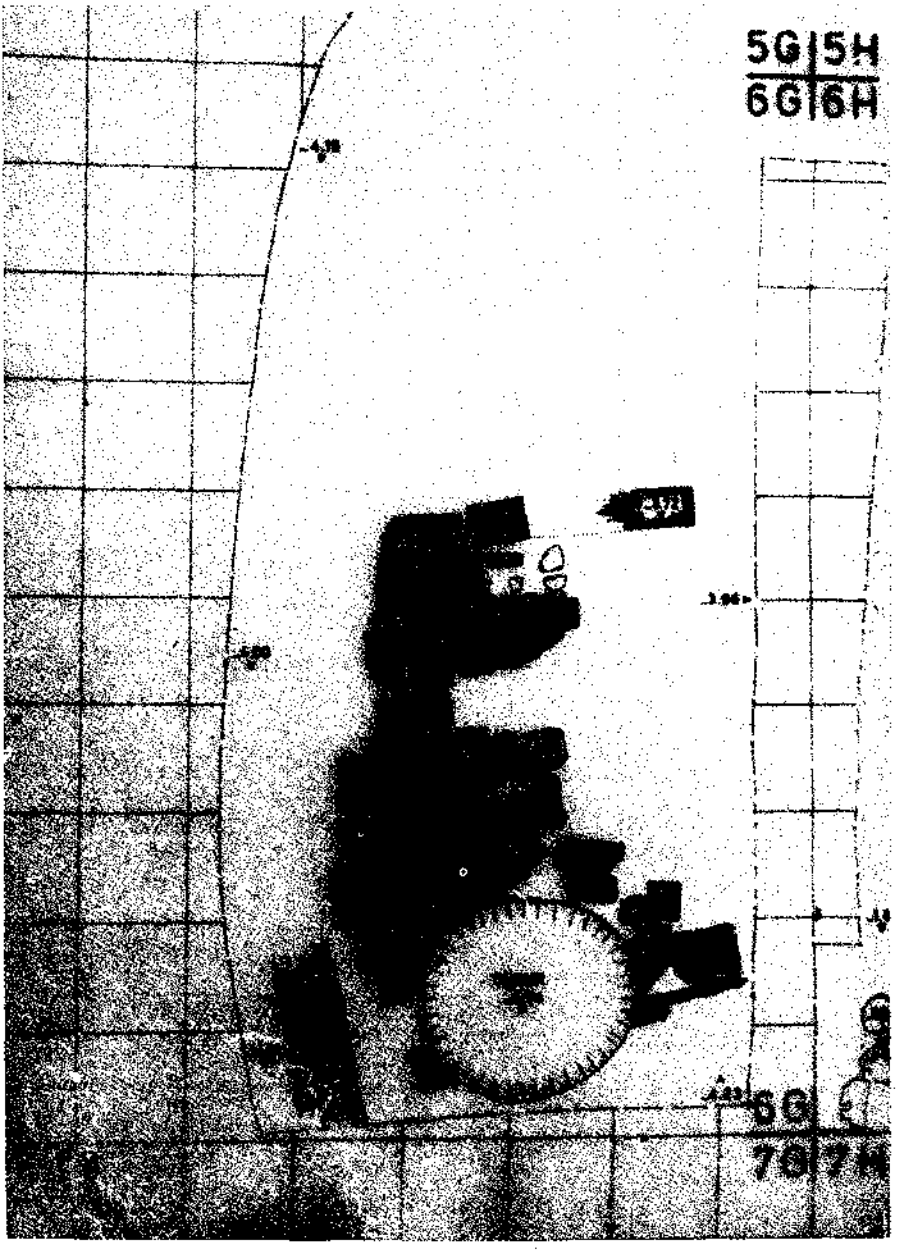
Resim : 5 — Yonca ağızlı Hitit testisi

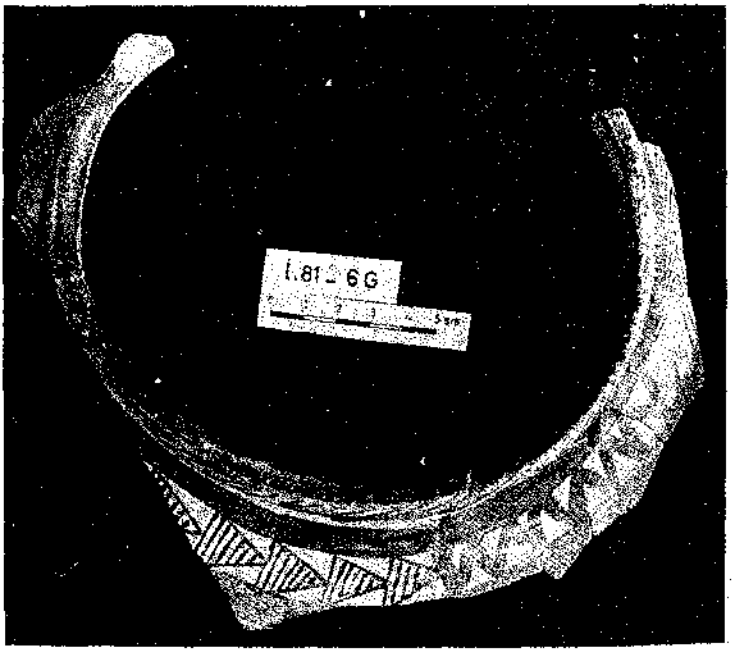
Resim : 6 — İlk Demirçağ mutfak çömleği.

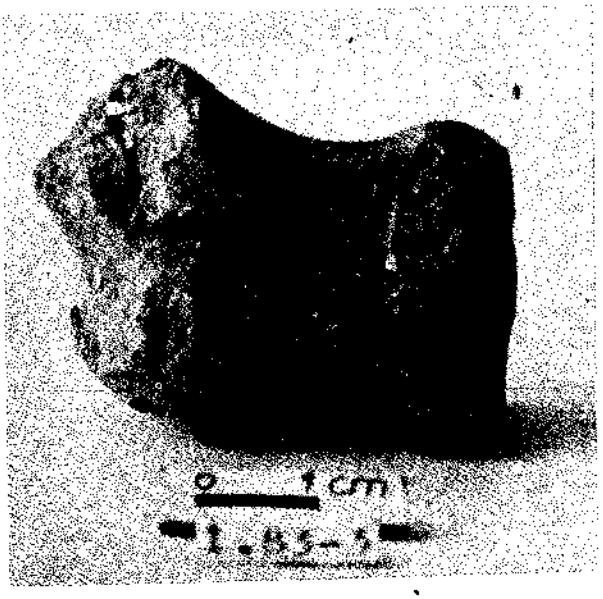
Resim : 7 — İlk Demirçağ yonca ağızlı testi.

Resim : 8 — 6 G açması, kerpiç blokaj planı.

Resim : 9 — İTÇ dan OTÇ'a geçiş evresine ait p.t. boyalı kap parçası.

Resim : 10 — İTÇ Son evresine ait p.t. hayvan heykelciği.

TİLLE HÖYÜK 1983

David FRENCH*

Kazılar, kısa bir ilkbahar sezonu (27 Mayıs - 26 Haziran) ile uzun bir sonbahar sezonu (18 Eylül - 24 Kasım) olmak üzere iki bölümde yapıldı. Bu düzenleme başarılı olmadı. İlk sezonun kolaylıkla yürütülmesine karşın, ikinci sezon yağmur nedeni ile tam anlamı ile fiyasko idi. Son üç hafta yağmur sürekli yağdı ve açmalardaki çalışmalar bir çamur deryasına terkedildi.

Bununla beraber, umulandan fazlası elde edildi.

Ekip

1983 yılı çalışmalarına aşağıdaki kişiler katıldılar:

(İlkbahar Sezonu)

Tuğrul Çakar, Mark Duncan, David French, Decca Moore, John Moore, Ann Murray, Robert Payton, Graham Philip, Harry Russell, Cathy Tutton.

(Sonbahar Sezonu)

Gülriz Akdenizli, Joanna Bailey, Stuart Blaylock, Tuğrul Çakar, Mark Duncan, Jonathan Drake, David French, John Moore, Robert Payton, Christine Rowley, Harry Russell, Cathy Tutton.

Her iki sezon da T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Amasya Arkeoloji Müzesi Asistanlarından Bay Ali Önder tarafından temsil edildi.

Maddi Kaynaklar

1983 harcamalarının büyük bir bölümü Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nce, geri kalan bölümü ise British Academy Araştırma Fonu tarafından sağlandı.

(*) Dr. David FRENCH, Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Direktörü.

Amaçlar

İki amacımız vardı:

(1) Geçen yıldan arta kalan Hellenistik katların temizlenmesi

(2) Yeni-Asur(?) tabakasının açılmasının tamamlanması,

Her iki amaca da ulaşılmadı. Dört açma (toplam 24) tamamlanamadan bırakıldı: sürekli devam eden yağmur nedeni ile bu açmalardaki ilk Hellenistik tabakaları kazmayı durdurmak zorunda kaldık. Höyüğün tümünde Yeni-Asur(?) tabakasına ulaşmak olasılığı olmadı.

Höyüğün doğu kenarında, Hellenistik katlar umulandan çok daha derindeydi ve Yeni-Asur tabakasının öylesine içine girmişti ki, Asur duvarlarının çok az bir bölümü ayakta kalmıştı. Kaldırılan toprak miktarı çok büyüktü. Azalan bu toprak, Yeni-Asur tabakalarının kazılacağı 1984 yılında işleri çok kolaylaştıracaktır.

Hellenistik Tabakalar

Stratigrafi ve yapılar:

Bunlar en eskiden yeniye doğru 1, 2, 3 diye numaralanmışlardır. Her tabaka, stratigrafik bilgilerin ışığında, yapısal sürekliliği yansıtacak bir biçimde evrelere bölünmüştür. Böylece, yapıların yönlenmesi ve plâna göre düzenlenmesindeki en büyük değişiklikler **tabaka**lar olarak tanımlanmıştır. Ufak değişimler, örneğin ayakta duran duvarları ve yer plânlarını dışlamayan değişiklikler, esas tabakaya ait evreler olarak kabul edilmiştir.

Tümü şunlardır:

3. tabakada (en genç) 3 evre

2. tabakada 3 evre

1. tabakada (en eski) 2 evre.

3. tabaka bunlar içinde hemen, hemen tamamen kazılmış olanıdır (en son devre ait olan tabaka) (burada plân 2. evreye göre çizilmiştir). Şimdi bu tabakanın tümü temizlenmiş ve büyük bir bölümü kaldırılmıştır. Son evre (No. 3) büyük bölümü son inşaat faaliyetleri nedeniyle tahrip olduğundan iyi korunamamıştır. En erken evre de (No. 1), onu izleyen evre (No. 2) kadar önemlidir ama 2. evrede oluşan ufak yapısal değişiklikler bu evreyi etkilemiştir. 3. tabakadaki yapıların tümü dayanıklı bir biçimde ve çok düşünülerek inşa edilmişlerdir.

2. tabaka da oldukça sağlamdır (kalın, iyi inşa edilmiş, dikkatle hizalandırılmış duvarlar) ama büyük bir bölümü 3. tabakayı inşa edenlerce tahrip edilmiştir.

2. ve 3. tabakaların tersine, 1. tabaka zayıf inşa edilmiş ve kötü bir şekilde hizalandırılmış ince duvarları ile dikkati çeker.

ÇANAK - ÇÖMLEK

Hellenistik çanak-çömlek kategorileri stratigrafik tabakalara göre kolaylıkla ayırd edilmez, örneğin çanak-çömlek sınıflamaları stratigrafik bölümlemeğe her zaman uymaz. Genelde, en eski «Siyah Sırlı» çanak-çömlek 2. tabakanın erken evrelerinde bulunmaz. En son (Son Hellenistik Kırmızı Malları, LHR yani Geç Hellenistik Kırmızı diye kısaltılanlar) 2. tabakanın son evrelerinde görülmezler. Bu iki aşırı uç arasında Hellenistik devir çanak-çömleğinin tüm yerel ve yabancı örnekleri saptanır.

Çanak-çömleğin en büyük bölümünü kırık parçalar oluşturur; tüm kap çok enderdir, çok az örnek, parçalardan tümlenebilmiştir. En çok malzeme veren tabakalar, en eski ve en yeni tabakalardır.

Aşağıdaki tabloda Tille'de bulunan Hellenistik çanak-çömlek türleri görülmektedir:

Olağan dışı birkaç parça da açığa çıkarılmıştır. Bunlar arasında Samsat ve Lidar'da (her ikisi de Aşağı Fırat Projesi içerisinde yer alan kurtarma kazıları) tarihlenemeyen tabakalarda bulunan kurşunî astarlı mallar çok önemlidir.

Kahverengi açkılı mallar 1. tabakaya özgü öğelerdir: Bunlar yine bölgede birçok yerde tarihlenemeyen tabakalarda bulunmuşlardır.

KÜÇÜK BULUNTULAR

Sikkeler

Hayal kırıklığı yaratacak biçimde hiç bulunamamıştır.

Maden

Sayısız buluntu vardır. Çoğunluğu başlı iğneler, ufak kaplar, aynalar, situluslar gibi günlük eşyalardan oluşur. En erken tabakada altın bir yüzük bulunmuştur.

Pişmiş Toprak

Maalesef bazıları parçalar halinde olan birçok nesne bulunmuştur. Figürinlerin hemen hepsi kalıpta yapılmıştır. İki örnek çok iyi korunmuştur: sakallı, davul çalan bir erkek figürü ve çocuk taşıyan bir kadın heykelciği. Yöresel müzelerdeki kolleksiyonların incelenmesi, bu tip kalıpta yapılmış figürinlerin yayılımını ve sayılarını arttıran daha başka örnekleri de ortaya çıkarmıştır.

Kemik

Gündelik yaşama ait bazı küçük nesneler bulunmuştur: ağırşaklar ve başlı iğneler gibi.

Cam

Az sayıda cam bulunmuştur: hiçbiri tüm değildir ve hiçbirini onarma olanağı da yoktur. Gerçi yöresel müzelerde bulunanlarla çağdaş kıyaslama malzemesi vardır ama bunların da geldikleri tabakalar belli değildir.

Taş

El değirmenleri ve ağırşaklar gibi gündelik yaşama ait birçok nesne bulunmuştur. Çok ince işçilik gösteren kireçtaşından bazı sütun kaideleri de vardır. Özenle yapılmış bir başka nesne de küçük bir kartal başıdır. Bu baş, Nemrud Dağı'ndaki ünlü örneğin minyatür bir benzeridir.

İthal Malı Nesneler

Bir skarab ve Mısır mavisi bir boncuk (cam hammaddesi).

Amfora

Üzerinde yuvarlak, yazılı bir mühür baskısı olan bir amfora kulbu.

Graffito

Büyük bir küp üzerinde (pithos?) en az 4 satırlık, Aramice bir yazıt.

Toprağa Gömme

Olasılıkla en eskisi. En eski tabakanın (No. 1) 2. evresinden (daha geç): bir genç (?) kadın (?) iskeleti (kemikler kötü biçimde dağılmış). Ağız ağıza konmuş iki pithos içinde. Kısmen içinde, kısmen oda yüzeyinin üzerinde. Başında, boynunda ve göğsünde madensel süsler. Omuzunda olasılıkla bir makyaj takımının çeşitli parçaları: boyalar (sarı, kahverengi, kırmızı renklerde), küpler (su mermerinden), şişeler (kilden, elektron ve gümüşten), bir ayna (Ae), başlı iğneler (Ae ve Ae/Au), bir tarak (fildişinden), bir makas (Fe), bir cımbız (Fe), çeşitli tahta nesneler (amaçları anlaşılamayan), bir yüzük (Ae), boncuklar (Au)?. Demir nesnelerin üzerinde bazı kumaş parçaları. Tarih: yaklaşık olarak M.Ö. 300 ± 50.

Tüm kolleksiyon Robert Payton (AİAE konservatörü), Marc Duncan (AİAE çizimcisi, Canterbury birimi eski üyesi) ve Tuğrul Çakar (AİAE fotoğrafçısı) tarafından ustaca ve özenle temizlenip, çizilmiş ve fotoğraflanmıştır.

KRONOLOJİ

Nümizmatik ve epigrafik belgelerin eksikliği Tille'de satratigrafik kanıtların doğruluğunu maalesef azaltır. Oysa yörede gerek eski gerekse yeni kazılardan bu tür belgeler elde edilmiş ve stratigrafik bilgiler bunlarla da doğrulanmıştır. Hellenistik Tille geniş bir tarihleme ile yaklaşık M.Ö. IV - M.S. I. yy.ları, yani Kommagene Krallığı'nın kuruluşundan yıkılışına dek geçen süreyi kapsar. Siyah sırlı mallar, olasılıkla M.Ö. 300'den daha önceye, Son Hellenistik Çağ kırmızı malları da M.S. 50'den daha sonraya ait değillerdir. Samsat'ta görülmesine karşın Tille'de ithal malı Roma çanak-çömleği de yoktur.

ÖZET

Tille'de ören yerinin doğası halâ hafirlerin gözünden kaçar. Ayakta kalan yapıların plânları tamamlandığında olasılıkla bizim şimdiki açıklamamızın doğruluğunu denetleyecek bazı kanıtlar elde edilecektir: Tille kendi başına bir sınır kasabasıdır (aşağı yerleşmeye hiç dokunulmamıştır) ve Fırat'ın doğu sahiline bakan tahkim edilmiş güçlü bir yerleşmedir. Görüldüğü kadarı ile bu açıklamalarımız Son Hitit Çağı için doğrulansa da doğrulanmasa da, Fırat Roma Çağı'nda olduğu gibi, bu çağda da kesin sınır çizgisi idi.

YENİ-ASUR TABAKASI

Dört açmada Yeni-Asur yapılarının tabanlarına dek inildi. Yalnız ufacık bir çanak-çömlek parçası ele geçti: özetle yapılar tamamen bomboştu.

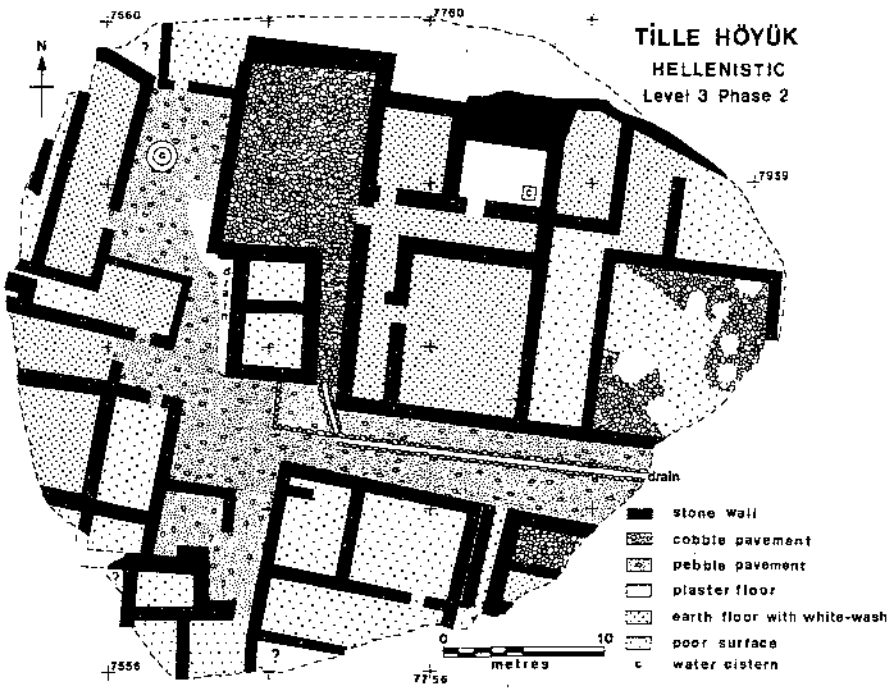
Höyüğün başka yerlerinde kerpiç duvar kalıntılarının tepesini mala ile sıyırtmak gibi basit bir yöntem uygulayarak duvarları saptadık. Ayakta kalmış kerpiç tuğla duvar kalıntıları ile yıkılmış kerpiç tuğla duvarlar birbirinden ayırd edilebildi; ayırd edilemeyenlere de çamur sıva yardımcı oldu.

Bu yöntemle birçok duvar, kağıt üzerinde yeniden düzenlenebildi, örneğin ören yerinin kuzey tarafındaki çevre duvarı gibi. 1984'de yapacağımız kazılar, bu yöntemin doğruluğunu kanıtlayacaktır.

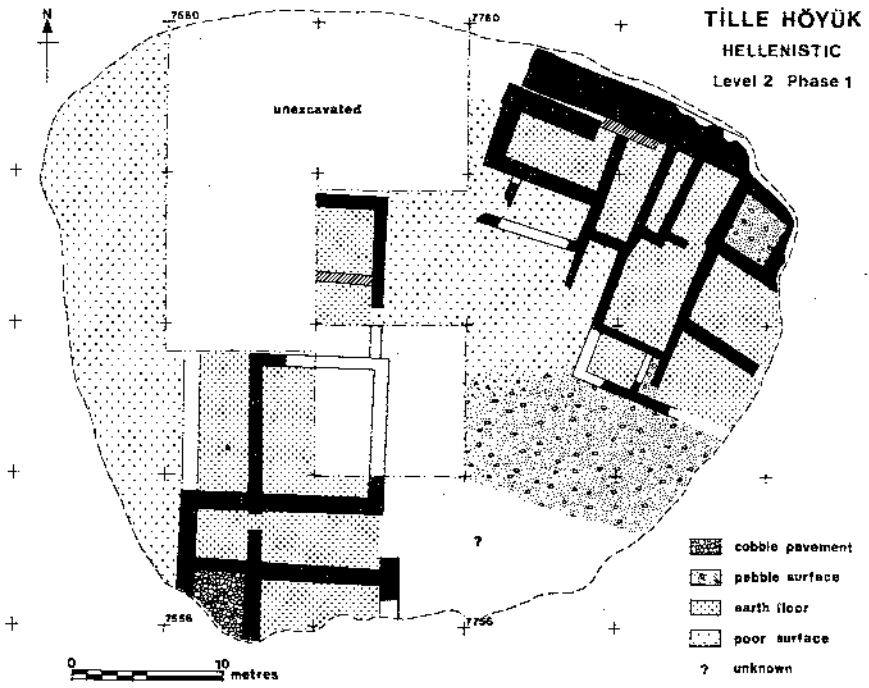
Yeni-Asur çağı buluntuları içinde en iyisi taş bir silindir mühürdür.

YENİ-HİTİT

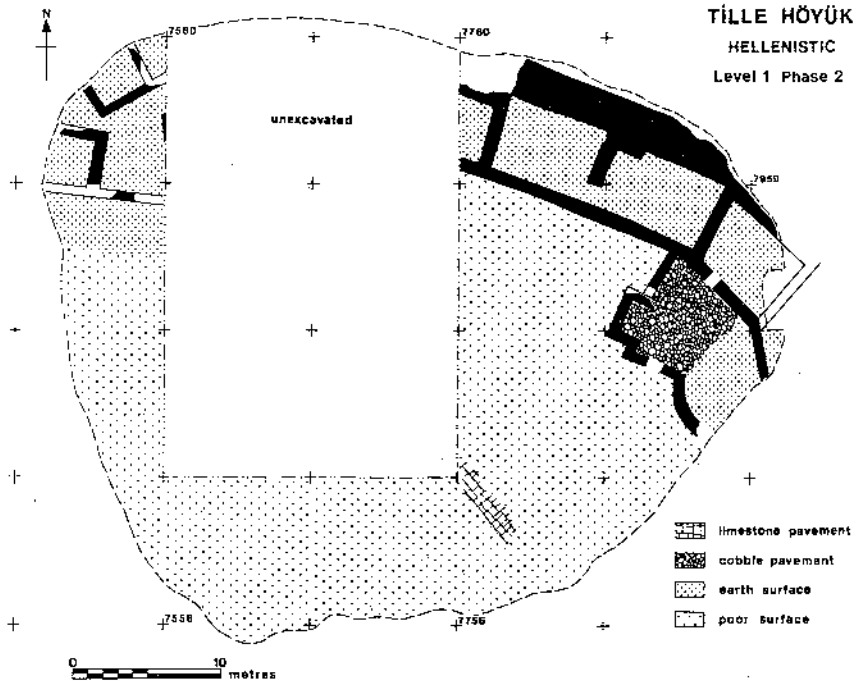
Temizleme işlemleri sırasında höyüğün güneydoğu köşesinde, kalın bir yangın tabakası bulundu. Stratigrafik olarak bu tabakanın dikey kesitte kendisine çok benzeyen bir tabaka ile birleştiği (höyüğün yamacı çevresinde yapılan basit bir gözlem sonucunda) ve tekrar stratigrafik olarak, höyüğün batı tarafındaki çok kalın yangın tabakasına eriştiği görüldü.

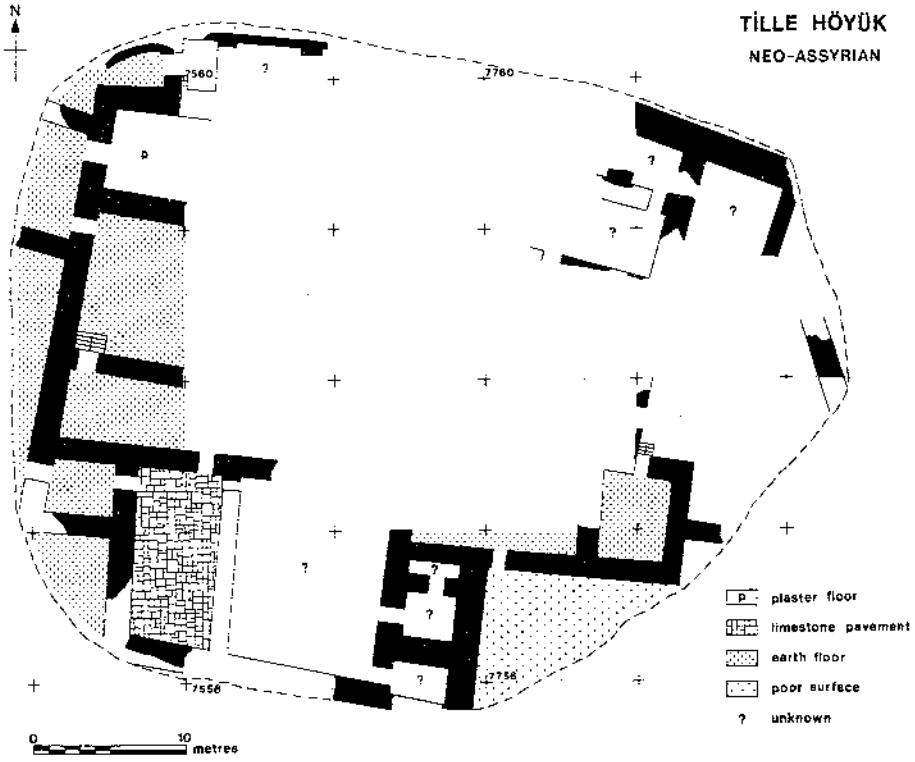
Plan : 1 — Hellenistik tabaka 3, evre 2.

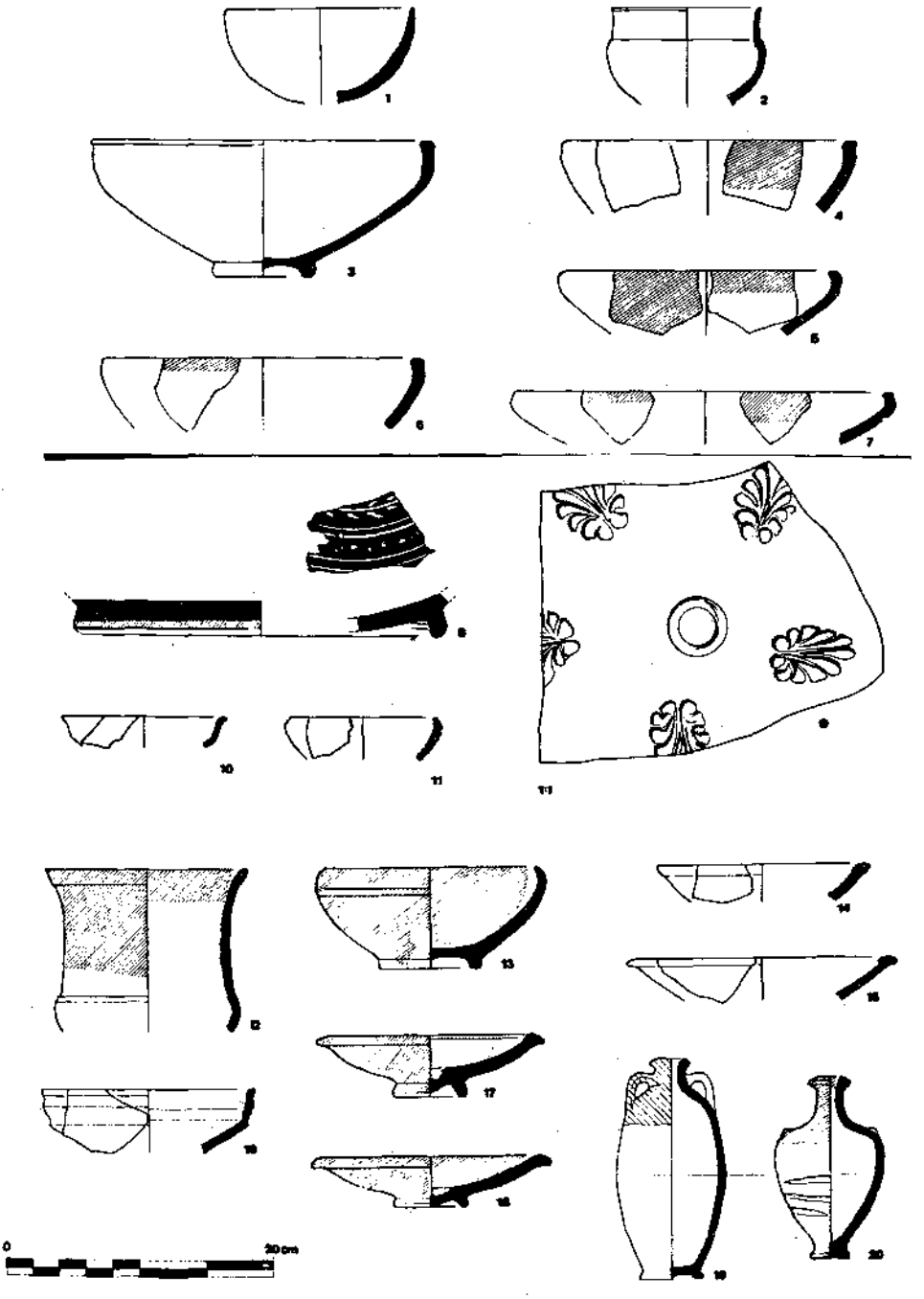
Plan : 2 — Hellenistik tabaka 2, evre 1.

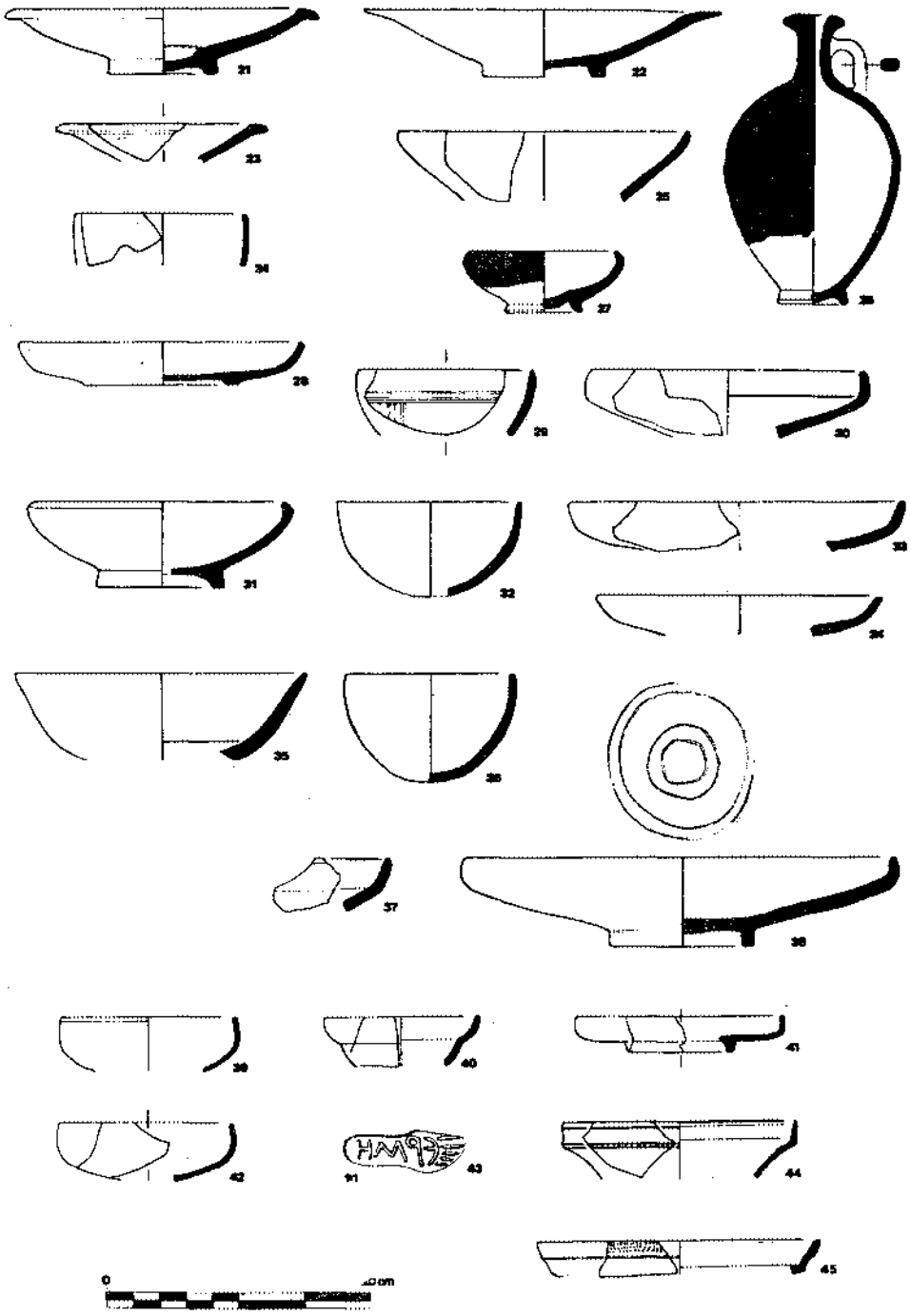
Plan : 3 — Hellenistik tabaka 1, evre 2.

Plan : 4 — Yeni Asur Tabakası

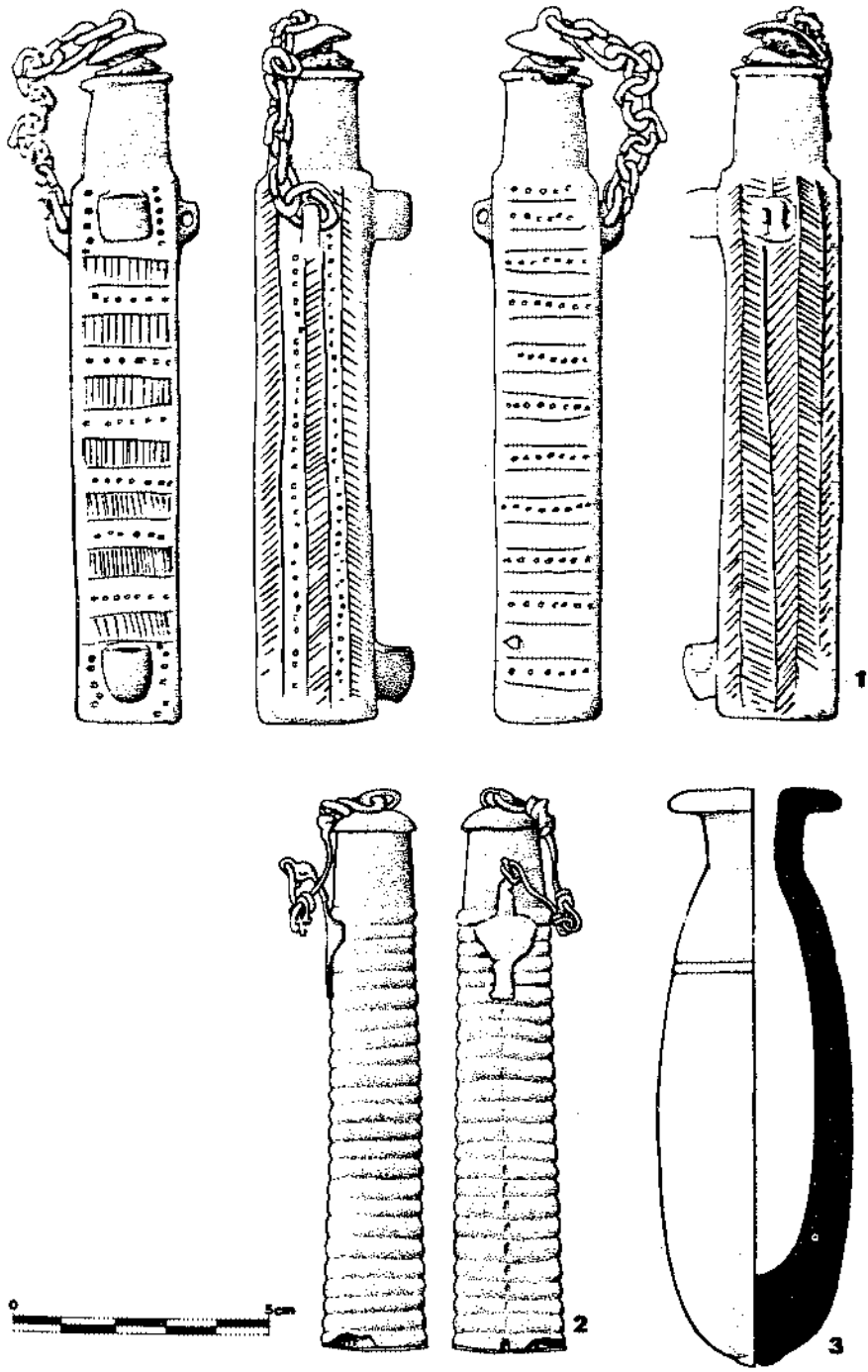
Resim : 1 — Çanak çömlek; Hellenistik
1 - 2 Kahverengi - devetüyü açkılı (I. tabaka)
3 - 7 Devetüyü açkısız (I. tabaka)
9 - 11 Siyah sırlı (I. tabaka)
12 - 20 Kırmızı astarlı (I. tabaka)

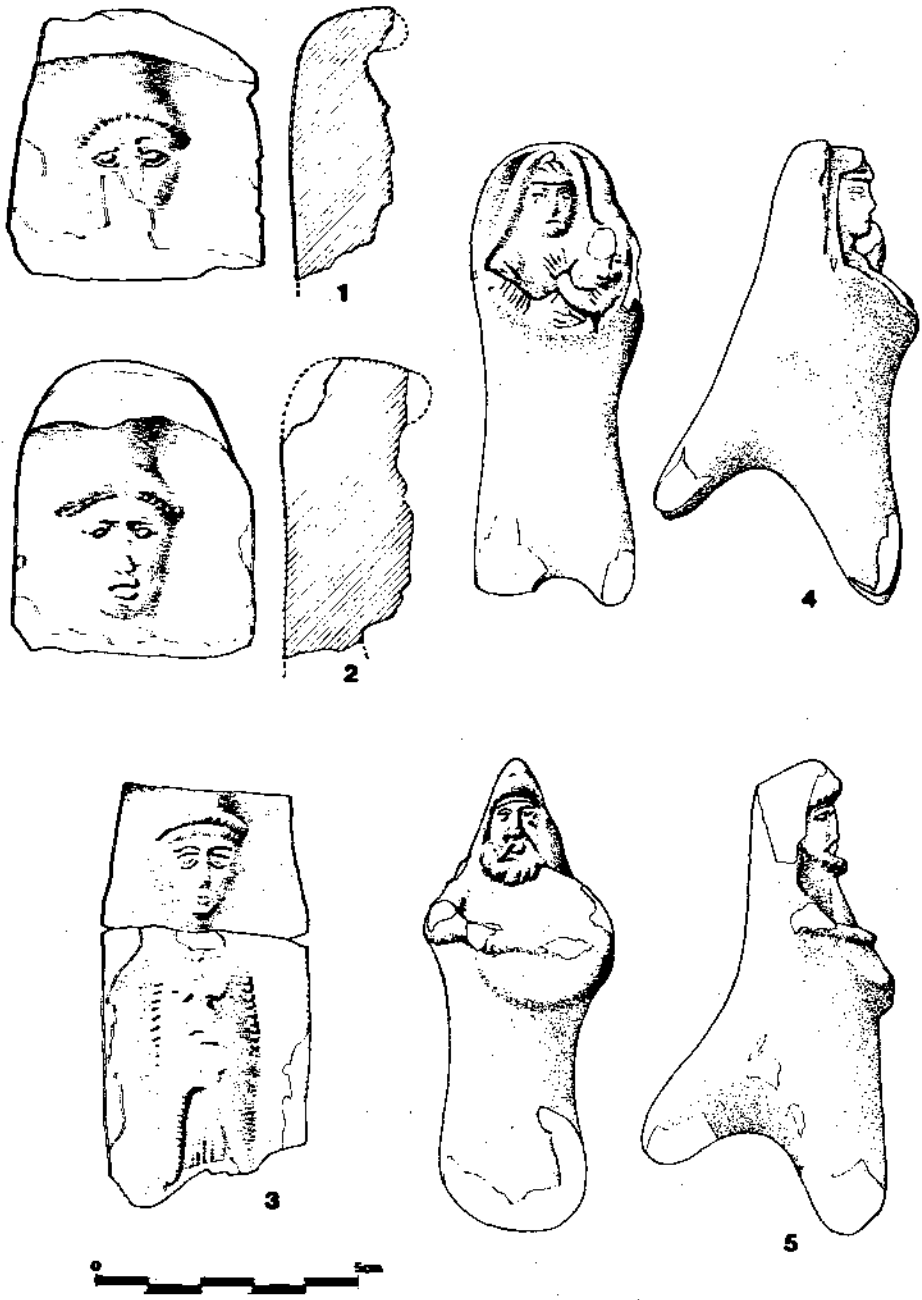
Resim : 2 — Çanak çömlek : Helenistik
21 Kurşuni (I. tabaka)
22 - 27 Siyah astarlı (I. ve II. tabakalar)
28 - 38 Kırmızı astarlı (II. tabaka)
39 - 45 Son Hellenistik kırmızı mallar («LHR»). (III tabaka)

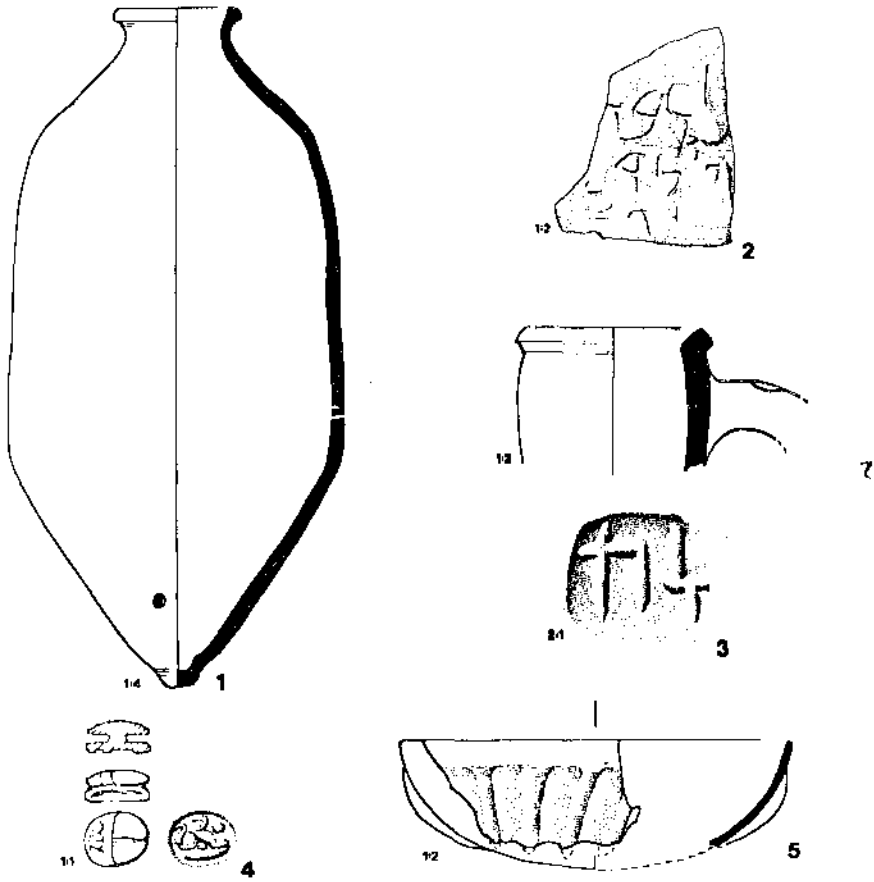
Resim : 3 — Maden : Hellenistik ufak şişemsi kap (Ag) (I. tabaka)

Resim : 4 — Maden ve taş : Hellenistik
(1) Ufak şişemsi kap (Ae) (I. tabaka)
(2) Ufak şişemsi kap (Ag) (I. tabaka)
(3) Ufak şişemsi kap (su mermeri) (I. tabaka)

Resim : 5 — Kil : Hellenistik
(1) «Astarté» (I. tabaka)
(2) «Astarté» Kitiş'ten (Bostancı)
(3) «Astarté» (I. tabaka)
(4) Ana ve çocuk (I. tabaka)
(5) Davulcu (I. tabaka)

Resim : 6 — Kil, cam : Hellenistik ve Yeni Asur (No 9)
(1) Amfora 1 : 4 (I. tabaka)
(2) (?) pithos : graffito 1 : 2 (I. tabaka)
(3) Mühür baskılı amfora kulpu
1 :2 2 :1 (I. tabaka)
(4) Skarabe (cam hammadesi) 1 :1 (I. tabaka)
(5) Kâse (cam) 1 :2 (I. tabaka)
(6) Silindir mühür ölçeksiz (Yeni Asur)

Resim : 7 — Silindir mühür baskısı

1983 YILI DOMUZTEPE ÇALIŞMALARI

Halet ÇAMBEL*
Mehmet ÖZDOĞAN*

Bundan önceki V. Kazı Sonuçları Toplantısında da belirtildiği gibi, Adana ili, Kadirli ilçesi, Karatepe-Aslantaş örenyeri ile çevresinde uzun yıllardan beri sürdürdüğümüz araştırmalar[1], Karatepe-Aslantaş'ın 5 km kadar güneyinde, Ceyhan nehri üzerinde Aslantaş barajının yapımı ile nitelik değiştirmiş ve son yıllarda çalışmalarımızın ağırlığı baraj gölü alanı altında kalan eserlerle yerleşmelerin bulunup kurtarılmasına yöneltilmiştir[2]. Bu arada, Karatepe-Aslantaş'ın karşı kıyısında, Ceyhan'ın sol yakasında yer alan Domuztepe örenyerinin, nehire doğru dik olarak inen yamaçlarında, Prof. Dr. Bahadır Alkım tarafından 1952 yılında bulunan iki kapı aslanının[3] baraj alanı dışına taşınması gündeme gelmiş ve bu işin gerçekleşmesi 1983 yılına ertelenmişti (Çambel 1984, s. 160-161).

1947 yılından bu yana Karatepe-Aslantaş bölgesinde sürdürülen çalışmalar sırasında, o dönemlerde fazlasıyla sınırlı olan olanaklar elverdiğince, Domuztepe örenyeri de araştırılmış[4], bu örenin, Ceyhan'ın kıvrımı içindeki, dik ve sarp yamaçlı yarımadanın üst kısımlarına oturduğu sonucuna varılmıştı. Gene bu çalışmalar Domuztepe'nin ilk olarak M. Ö. 9. yüzyılda, Son Hitit krallıkları döneminde kurulduğunu, daha sonra Hellenistik ve Roma dönemlerinde de Pınarözü'ne kadar uzanan geniş bir

---

(*) Prof. Dr. Halet Çambel ve Dr. Mehmet Özdoğan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

(1) Türk Tarih Kurumu ve İstanbul Üniversitesi adına, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün desteği ile başlatılan Karatepe çalışmaları, daha sonra İstanbul Üniversitesi ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünce yürütülmüştür.

(2) Aslantaş baraj göl alanı çalışmaları ve Kumkale kurtarma kazısı ile ilgili toplu bilgi için bk. Çambel 1984.

(3) Aslanların ilk bulunuş durumları için bk. Alkım 1952, s. 233, res. 18 - 19, 24 - 25.

(4) Domuztepe ile ilgili toplu bilgi ve önceki yayınların dizisi için bk. Çambel 1985 (baskıda).

alana yayıldığını göstermişti[5]. Bu nedenle 1983 yılı çalışma programı yamaçta kaymış durumdaki aslanların çekilmesi, bunların eksik parçalarının bulunması ve yukarıda yuvarlanmış olabilecek başka eserlerin araştırılması şeklinde kısa bir çalışma olarak düşünülmüş, yamaçların su altında kalacak kısımlarında her hangi bir yapı kalıntısının var olduğunu gösterecek veri olmadığından, kurtarma kazısı öngörülmemişti. Ne var ki, aslanların çok güç olan çekme işi tamamlandıktan sonra, onların eksik kısımlarını aramak amacı ile sürdürdüğümüz ve onbeş günde sonuçlanacağını sandığımız iş, aşağıda ayrıntılı olarak belirtileceği gibi, hiç beklenmedik bir şekil almış, insanın güçlükle ayakta durabileceği kadar dik olan yamaçlarda, M.Ö. 7. bin yıldan, yani Neolitik Çağdan başlayan, M.Ö. 2. binyılda anıtsal yapılar, surlar ile tahkim edilen ve Son Hitit döneminde de varlığını aynı anıtsallıkla sürdüren bir kentin ortaya çıkartılmasıyla sonuçlanmıştır.

Domuztepe'nin dikliği 60°'yi geçen, yoğun bir meşelik[6] ve yer yer sarp kayalarla kaplı yamaçlarında dört metre kalınlıkta bir arkeolojik dolgunun ve çeşitli dönemlere ait yerleşmelerin ortaya çıkabilmesi şaşırtıcı olduğu kadar, yüzey araştırma yöntemleri açısından da öğreticidir. Bu durum, kurtarma amacı ile yüzey araştırmaları yapılırken arazi görünümüne aldanılmaması gerektiğini, özellikle dağlık kesimlerde aşınma kadar birikme ve kilitlenme olaylarının da etkili olabileceğini göstermektedir.

1983 çalışmalarının iki ayrı dönemde yapılması planlanmıştı : İlk dönemde aslanların çekimi yapılacak, ikinci dönem için yamaçlardaki yoğun bitki örtüsünün Orman İdaresince yapılmakta olan temizlik işinin tamamlanması beklenecekti. Bu iş bitince ikinci dönemde yamaçlar küçük bir ekiple taranacak, noksan olan aslan parçaları ve yamaçlardan aşağıya kaymış olabilecek daha başka eser parçaları aranacaktı.

---

(5) Her ne kadar Alkım akropol kesiminde yapmış olduğu derin açmada ana kayanın hemen üzerinde, M. Ö. 9. yüzyıl katından daha eski bir katman bulmuş ve buradaki pişmiş toprak kapların Tarsus, Gözlükule Son Tunç Çağı, aynı zamanda da Hitit İmparatorluk Çağı kapları ile benzeştiğini belirtmişse de (Alkım 1952, s. 133, 236), daha sonraları İmparatorluk devrini yansıtan başka buluntulara rastlanmadığından, bunun üzerinde durmamıştır .Aynı açmada bulunan, biri çakmaktaşı, diğeri de taş balta olan iki buluntuya dayanarak Alkım Domuztepe çevresinde tarih öncesi bir yerleşmenin olabileceğini düşünmüş olacaktır (Alkım 1952, s. 228), ancak bunu destekleyen başka parça olmadığından bu iki kuşkulu buluntuya da o zaman fazla önem verilmemiştir.

(6) Yamaçta bitki örtüsü temizlendiğinde, Karatepe - Aslantaş şantiyesinin tam karşısına gelen yerde ve Domuztepe'ye çıkan patikanın 10 m kadar altında, 2 m yüksekliğinde ayakta kalmış bir duvar parçası ortaya çıkmıştır. Civarda oturanların bile bu duvardan haberdar olmamaları bitki örtüsünün ne denli sık olduğunu gösterir.

Karatepe - Aslantaş'taki yıllık bakım ve onarım işleri dışında, 1983'te Domuztepe yöresinde yapılan işleri ve elde edilen başlıca sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz:

A. Aslanların Çekimi

Uzun bir süredir üzerinde durulduğu halde, bütün çaba ve hazırlıklara karşın, 1982 döneminde de başarılamayan (Çambel 1984, s. 160-161) bu çekim işi, ancak 1983'te Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Georges Le Rider ve Müdür Yardımcısı Y. Mim. Serge Sadler'in devreye girip, teknik olanaklarını seferber ederek bu işi bizzat üstlenmeyi kabul etmeleri sayesinde başarılabildi. Serge Sadler Fransız Enstitüsünün Silifke Gülnar kazısı ve Prof. Dr. Christian Le Roy'nın izniyle Fenike Xanthos-Letoon kazısında mevcut çekim araç gereçlerle bu konularda deneyimli kazı çavuşu Nihat Şirin'i, yardımcı olarak Enstitüden Y. Mim. Olivier Baudon ve Pascal Joannes'i de yanına alarak, DSİ Aslantaş Baraj Şantiyesine geldi. Bakanlık temsilcimiz Adana Bölge Müzesi asistanlarından Bekir Kök ile DSİ Aslantaş şantiyesinden bu konuda görevli Ramazan Ali Argiç'in de yardımlarıyla gerek aslanlar, gerekse 1982'de bulunan tanrı kabartması (Çambel 1984, s. 160, Resim 8) yukarıya çekildi. Enstitü Müdürü Georges Le Rider çalışmaları izlemek üzere ekibe katıldı. Yamacın alt kesimlerinde eğimin 60°, üstlerde sarp kaya, çekiş mesafesinin 100 m üstünde ve her bir aslanın da 3,5 ton ağırlığında olduğu göz önüne alınırsa, bu işin ne denli güç ve tehlikeli olduğu anlaşılır. Büyük bir özveri ile çalışıp bu zor işi başaran ve ülkemize hiç bir karşılık beklemeden üç önemli eser kazandıran bütün ekibe candan teşekkür etmeği zevkli bir borç biliriz.

B. Yamaçların Temizlenmesi ve Parça Aranması

Kısa sürede biteceği hesaplanan parça arama işi için Dr. Mehmet Özdoğan ile Prehistorya öğrencisi Murat Akman'dan oluşan iki kişilik ekip temsilcimiz Bekir Kök ile birlikte Ağustos ayı başlarında Domuztepe'ye vardıklarında, yamaçlardaki meşelik Orman İdaresince gerçi 146 m kotuna kadar temizlenmiş, fakat ormancılık yöntemleri uyarınca, ancak kuturlu ağaçlar kesilmiş bulunuyordu. Oysa, yüzeyde her hangi bir buluntunun görülebilmesi, orman alt örtüsünün, yani çalı, kara çalı kutursuz ve bodur ağaççıklardan oluşan örtünün kaldırılmasına bağlı idi. Yapılacak iş barajın kotları ile de bağlantılı idi.

Nitekim, Domuztepe kıyısında doğal olarak 90 m kotunda akan Ceyhan sularını barajın derivasyon tünellerine çevirmek üzere, 125 m kotunda inşa edilen batardonun bir kaç yıl önce tamamlanması sonucunda, her yıl bahar aylarında geçici olarak yükselen sular 125 m kotu altında kalan

alanları millemişti. Diğer yandan proje uyarınca, barajın maksimum normal işletme kotu 146 m, 100 yıllık taşkın kotu 154,50 m, maksimum olası taşkın kotu ise 157 m şeklinde hesaplanmış ve saptanmıştı.

Bu veriler göz önüne alınarak, 90-125 m arasındaki millenmiş alanlar araştırma kapsamı dışında bırakıldı, yamacın 125-146 m arasında kalan 350x130 m lik bir kesimi, yani yaklaşık 45.000 m^2 lik bir alan araştırıldı.

Yamaç çalışmalarının ilk on günü, çok zahmetli olan söz konusu bitki örtüsünün kesim ve kaldırılması ile geçti. Bu arada elde yamacın güvenilir topoğrafik planı bulunmadığından, saptanacak kalıntıları yerlerinin belirlenmesi için, kesilen çalı ve ağaççıklar yamaç eğimine dik, 20 şer metre aralıklı şeritler halinde istif edildi ve bu şeritler güneyden başlanarak Y 1 - Y 26 olarak adlandırıldı. Bu çalı şeritleri, daha sonra kazı çalışmaları başladığında, topoğrafik plan yapılıncaya kadar, kazı açmalarını adlandırmakta bir tür kareleme sistemi olarak ta kullanıldı.

Çalı temizliği yapıldıktan sonra, gerek yıllardır çürüyen yaprak ve dalların birikmesi, gerekse ağaç kesimi sırasında dökülen artıkların, yüzeyi görmeyi engellediği izlendi. Yaprak tabakasının kalınlığı yer yer 0.50 m. yi geçmekteydi. Bu nedenle ikinci işlem olarak 45.000 m^2 lik alan süpürüldü.

Yamaç araştırılabilir duruma geldikçe, yüzeyde rastlanan kalıntılar şerit şerit belgelenerek toplandı ve yamacın üst kısmına, baraj göl alanı dışına taşındı. Daha çok bazalttan havan, öğütme taşı, ayaklı kap parçalarından oluşan ve çok ağır olan bu malzemenin taşınması iş gücümüzün önemli bir bölümünün kullanılmasını gerektirdi. Bu arada yamaçta topladığımız parçaların arasında, Demir Çağından daha eski bir yerleşmeye tanık olabilecek tek bir parçanın bile bulunmadığı, yüzey buluntularına dayanarak yapılacak değerlendirmelerin ne kadar az güvenilir olduğunu göstermesi bakımından burada yeniden belirtmekte yarar vardır.

C. Kazı Çalışmaları

Bitki örtüsünün kaldırılmasıyla yamaçta yerleşmelerin var olduğu ancak Ağustos ayı sonlarında anlaşılabildi. Yamaç taraması sırasında kuşkulu bazı duvar izlerine rastlanması ile birlikte, önce deneme niteliğinde küçük sondajlar, daha sonra, burada yüklü bir dolgunun olduğunun kesinleşmesi üzerine, geniş çaplı kurtarma kazılarına geçme zorunluluğu gündeme geldi.

Ancak, baraj kapaklarının Ekim ayı başlarında kapatılıp, barajın bu tarihlerde su tutması öngörüldüğünden, böylesi geniş çaplı bir kazı için ne ekip, ne pratik ve parasal olanak, ne de zaman vardı. Gene de bu açmazların mutlaka çözümlenmesi, işin kotarılması gerekiyordu.

Kazı ekibi, durumdan haberdar edilen öğrenci ve eski mezunlarımızın başka işlerini bırakarak, gelmeleriyle sağlandı. Bu şekilde, Dr. Mehmet Özdoğan yönetimindeki çalışmalar sürerken, toplanan ekip, çalışmaları var gücü ile destekleyen Bakanlık temsilcimiz Bekir Kök ve Murat Akman' dan gayri, arkeolog Savaş Harmankaya, Erhan Bıçakçı, Mihriban Özbaşaran, Aslı Özdoğan, Funda Sanbay, öğrenci Mete Savaş ve yıllık izninde yardıma koşan arkeolog - restoratör Akın Aksoy'dan oluştu. Hepsi de büyük bir özveri ile işe sarıldılar. DSİ Aslantaş Baraj İnşaatı Kontrol Âmirliği harita mühendisi Ziya Hallaç her zamanki gibi yardımımıza yetişti, yardımcısı Tayfur Limoncu ile birlikte yamacın topoğrafik haritasını hazırladılar. Kazının son günlerinde de, ortaya çıkmış bulunan yapı kalıntılarının planlarını bu haritaya bağlamak üzere, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsünden Y. Mim. Serge Sadler, Olivier Baudon ve Pascal Joannes'i de yanına alarak, yeniden yardıma ulaştılar. Hepsine candan teşekkür ederiz.

Ekibin lojistik ve ulaşım sorunları DSİ'ce çözümlendi. Başta DSİ Aslantaş Barajı ve HES İnşaatı Kontrol Amiri Tuğrul Atay, DSİ Genel Müdür Yardımcısı Refik Akarun ve Adana DSİ 6. Bölge Müdürü Ülkü Sayın olmak üzere, DSİ'ce gösterilen anlayış ve yardım sayesinde, ekip DSİ Aslantaş baraj şantiyesi misafirhanesinde konakladı, şantiyenin her türlü olanağından yararlanabildi; DSİ teşkilatını her türlü sorunumuzda yanımızda bulduk. Kendilerine şükran borcumuz sonsuzdur.

Fakültemiz Yönetim Kurulunun da durumu göz önüne alarak, Kültür ve Turizm Bakanlığının bu konudaki çağrısına uyarak gerekli süre uzatımını sağlaması sayesinde gerekli zaman kazanılabildi. Kendilerine gösterdikleri anlayıştan dolayı teşekkür borçluyuz.

Nihayet, beklenmedik şekilde ortaya çıkan bu durumda, başta Genel Müdür Nurettin Yardımcı olmak üzere, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün büyük anlayışı, kazı kurulumuz üyesi idareci ve desinatör Sara Atabay'ın da olağanüstü büyük bir özveri ve beceri ile, dört gün gibi görülmemiş kısa bir sürede Çayönü kazı ödeneğinden gerekeni Domuztepe'ye aktarmayı başarmasıyla para sorunu çözümlenebildi. Kendilerine kadar teşekkür etsek azdır.

Bütün bu yardımlar, fiilen işe katılmalar, desteklemeler ve ayrıca, baraj kapaklarının kapatılması işinin Kasım ayına ertelenmesiyle kazı, çok güç koşullarla da olsa, hava şartlarının o yıl Domuztepe'ye ulaşımı

olanaksız duruma getirdiği Kasım ayı başlarına kadar sürdürebildi ve 1.500 m^2 lik bir alan açılabildi[7].

Kazı sonuçlarına geçmeden önce, 1983 yılında uyguladığımız kazı stratejisini kısaca belirtmekte yarar vardır:

1. Her şeyden önce, yerleşmenin ana iskeletini oluşturan sur sistemlerinin incelenmesine önem verildi. Bu kadar geniş bir alanda surları tümü ile açmak söz konusu olamayacağı için, surların güzergâhlarının, yapım tekniklerinin anlaşılması ile yetinildi. Surların yapım yöntemi belirlendikten sonra, yalnızca dış yüzleri açılarak gidişleri izlendi, gidiş yolu kesinlik kazandıkça da aralıklı açmalarla denetlendi. Ancak ana kayanın yüzeye çıktığı, dolgunun çok kalın ya da aşınmanın fazla olduğu kesimlerde sur gidişlerini izlemek olanaksız duruma geldi. Surlar ile ilgili yapılan en yoğun çalışma Demir Çağı yapılarının anlaşılması için yapıldı.

2. Değişik dönemlerde yerleşmenin kapladığı alanı ve yerleşmelerin yamaca oturuş sistemini, yani taraçalamayı anlayacak çalışmalar yapıldı. Bu amaçla, eğimin en yatık olduğu kuzeybatı kesimde, yamaç boyunca uzun bir açma yapıldı.

3. Kuzey kesimde, doğal kaya seddi ile sınırlanmış genişçe taraçada, yapıların iyi korunmuş olduğu anlaşıldığından, 40 x 30 m. lik geniş bir açma ile yerleşme düzeni araştırıldı.

4. Tabakalanmanın belirlenmesi için, ikisi güney, biri kuzey diğeri de kuzeybatıda olmak üzere dört derin açma yapıldı; zaman yetersizliğinden ve dolgu sandığımızdan çok daha kalın olduğundan kuzeybatı açmada anakayaya inilemedi.

5. Yamacın keskin dönüş yaptığı ve anakayanın dik olarak yükseldiği yerleşmenin en stratejik yerinde, buradaki yapının anlaşılması için geniş bir açma yapıldı.

---

(7) Araştırmalarımız tamamlandıktan sonra, barajın işletmesini üstlenen TEK işletme kotunu projede öngörülen 146 m'nin çok üstüne 155. 59 m kotuna çıkarmağa karar vermiş ve su; Mart 1984 tarihinden itibaren 156 m kotuna doğru yükselmiştir. Bu arada radyal kapaklardan bir tanesinin atması sonucunda, baraj kotu, 1984 Haziran ayında, kapak onarılıncaya kadar, 130 m'ye düşürülmüştür. Bu bakımdan 1984 yılında yamaçta eksik kalan bazı yerlerin araştırılabileceğini ummaktayız.

D. 1983 Yılı Kazı Çalışmalarının Toplu Sonuçları

Yamaçta üç ana kültür evresi saptanmıştır :

1. Neolitik Çağ (M. Ö. 7. bin sonu, 6. bin başı)

Yer yer anakayanın üzerinde Neolitik döneme ait çanak çömlek, çakmaktaşı ve doğalcam aletlere rastlanmıştır. M. Ö. 2. ve 1. bin yıllarda yapılan anıtsal yapılar, derin temelleri ile yer yer anakayaya kadar indiklerinden bu döneme ait kalıntılar çok bozuk olarak ele geçmiştir. Ancak mevcut izlerden, Neolitik Çağda, yamacın çeşitli yerlerinde, anakayanın doğal olarak düzgün olduğu yerlere, çukur tabanlı kulübe gibi barınakların yapıldığı anlaşılmaktadır. Parçalar genel olarak Yümüktepe XXXII - XXVII. tabakaları ve Urfa-Kumartepe ile[8] benzerlik göstermektedir. Genel olarak Halaf öncesi çanak çömlekli Neolitik Çağ Anadolu ve Ön Asya'da çok az bilinmektedir; özellikle Domuztepe gibi engebeli bir arazide bu döneme ait başkaca hiç bir yerleşme saptanmamıştır. Eldeki verilerin çok sınırlı olmasına karşılık, bu dönemin buradaki varlığı bile kültür tarihi açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Bu arada Halaf türü boya bezemelilere benzeyen iki parçanın bulunmuş olması, Domuztepe'de Neolitik dönemden sonra da yerleşmenin devam etmiş olabileceğini düşündürmektedir. Ancak bu dönemin varlığını kesinlikle kanıtlayacak dolguya 1983 yılı içinde rastlamadık.

2. Son Kalkotik - İlk Tunç Çağ Geçişi (M. Ö. 4. bin sonu - 3. bin başı)

Gerek derin açmalarda, gerekse kuzeybatı kesimdeki kayalıkta Obeid Uruk geçiş dönemine ve, olasılıkla, Uruk dönemine ait bazı parçalar bulunmuştur. Bu evreye ait yapılar, kısa bir duvar parçası dışında, tümü ile daha sonraki yapı temelleri tarafından tahrip edilmiştir. Aslantaş baraj gölü alanı içinde Otmanlı Höyük'teki buluntular ile birlikte (Çambel 1984, s. 155) Domuztepe'nin bu kültür katı, Çukurova-Suriye ile Orta Anadolu arasındaki kültür ilişkilerinin anlaşılması açısından önem taşır.

3. Ota Tunç - İlk Demir Çağ (M. Ö. 2. bin başı M. Ö. 6. yüzyıl)

Yamaçtaki esas yerleşme bu evreye aittir. Kazılan alanlarda bu evreye ait en az sekiz yapı katı saptanmıştır. Orta Tunç Çağı başlarında yamaç yerleşmesinin yamacın hemen hemen tümünü kapladığı, yaklaşık olarak 120 m kotu boyunca uzanan kazematlı bir sur ile çevrildiği anlaşılır. Surun kazematları yer yer depo yapıları olarak da kullanılmıştır; bunlardan bazılarında büyük küplere rastlanmıştır. İç kısımda yapılar, birbirine bitişik olarak, arazinin durumuna göre set duvarları ile desteklenmiş olarak yer alır.

(8) Roodenberg 1984

Orta Tunç Çağının ortalarında ilk surun terk edildiği, yerleşmenin yamacın orta kesimlerine çekildiği ve 130 m. kotundan geçen sandık duvar tekniğindeki yeni bir sur ile çevrildiği anlaşılır. Açılan kesimlerde bu döneme ait olan yapılar, öncekilerden plan ve yapım tekniği bakımından çok farklıdır. Bu dönemde yapıları taşıyan set duvarları da bir kaç kere yenilenmiştir. Son Tunç Çağında yerleşmenin yamacın daha da üst kısımlarına çekildiği belli olmaktadır. Büyük bir olasılıkla, bu dönemde yamaç eğimi dikleştiğinden esas yerleşme setin üst kısmına kaymıştır. Nitekim B. Alkım tarafından, yukarıda da değinilen buluntular, bunu destekler. Bu evreye ait sur kalıntısı bulunmamıştır.

İlk Demir Çağında, yani M. Ö. 10-8. yüzyıllarda yerleşmenin yamacın daha da üst kısımlara çekildiği anlaşılır. Bu dar, daha dik ve yer yer anakayanın yüzeye çıktığı kesimde yapılar, kayaya çok iyi uydurulmuş setler ile desteklenmiştir. İri bloklardan kazematsız olarak yapılan sur yaklaşık 135 m kotundan geçmektedir. Bu sura ait, kuzey kesimde, Karatepe-Aslantaş'a bakan kısımda geçitli basit bir kapı bulunmuştur. M.Ö. 7. yüzyıl yapıları tarafından kısmen tahrip edilen bu kapının yakınlarında bazalttan bir heykel parçasının bulunması, kapıda sfenks ya da aslan heykellerinin olabileceğini gösterir. Güney yamaçta, kaymış aslan heykellerinin bulunduğu yerde de, büyük bir olasılıkla ikinci bir kapı daha mevcuttur. Ancak bu kesimde ne suru, ne de kapı yapısını izleyebildik.

Kuzeyde kapının hemen gerisinde platform şeklindeki taş basamaklar ile içe doğru yükselen ve olasılıkla girişi belirleyen bir yol izi de bulunmuştur. M. Ö. 7. yüzyılda surun işlevini yitirdiği, kısmen sur duvarından da yararlanan yapıların, yamaçta dağınık olarak yerleştiği anlaşılmaktadır. Bu döneme ait oldukça iyi korunmuş olan iki odalı bir yapıda duvarda harç ve kireçli sıva izleri de bulunmuştur. M.Ö. 6. yüzyılda da yamaçta yer yer yapıların yer aldığı, ancak esas yerleşmenin tümü ile üst düzlüğe kaydığı anlaşılır. Bu döneme ait kuzeybatı kesimde bulunan çok odalı bir yapıda ele geçen Asur ve Kıbrıs çanak çömleği Domuztepe'nin diğer bölgeler ile ilişkisini göstermek bakımından önem taşımaktadır.

E. Sonuç: Kültür tarihi, İç Anadolu - Suriye ilişkileri açısından önem taşıyan tarih öncesi evreler bir yana bırakılırsa, Domuztepe'de 2. ve 1. bin yıllara ait tahkim edilmiş, kent niteliğinde büyük yerleşmelerin bulunması, Anadolu tarihi coğrafyası açısından önem taşımaktadır. Son Hitit krallıkları döneminde, politik bir sınır oluşturduğu bilinen Ceyhan nehrinin karşılıklı iki kıyısında yer alan Karatepe-Aslantaş ile Domuztepe yerleşmeleri şimdiye kadar sınırı denetleyen uç kaleler olarak ele alınırdı.

Domuztepe'de Karatepe - Aslantaş'dan çok daha eskiye inen ve kent niteliğinde bir yerleşmenin bulunması, her şeyden önce Karatepe - Aslantaş'ın niteliğinin de yeniden ele alınmasını gerektirmektedir. Araştırmalar ilerledikçe Domuztepe'nin çok daha ilginç buluntular vereceğinden eminiz.

KAYNAKÇA

Alkım, U. B.

1952 a «Altıncı Mevsim Karatepe Çalışmaları,» *Belleten 16*, s. 131 - 133.

1952 b «Domuztepe Kazılarının Arkeolojik Sonuçları,» *Belleten 16*, s. 225 - 235, lev. 31 - 48.

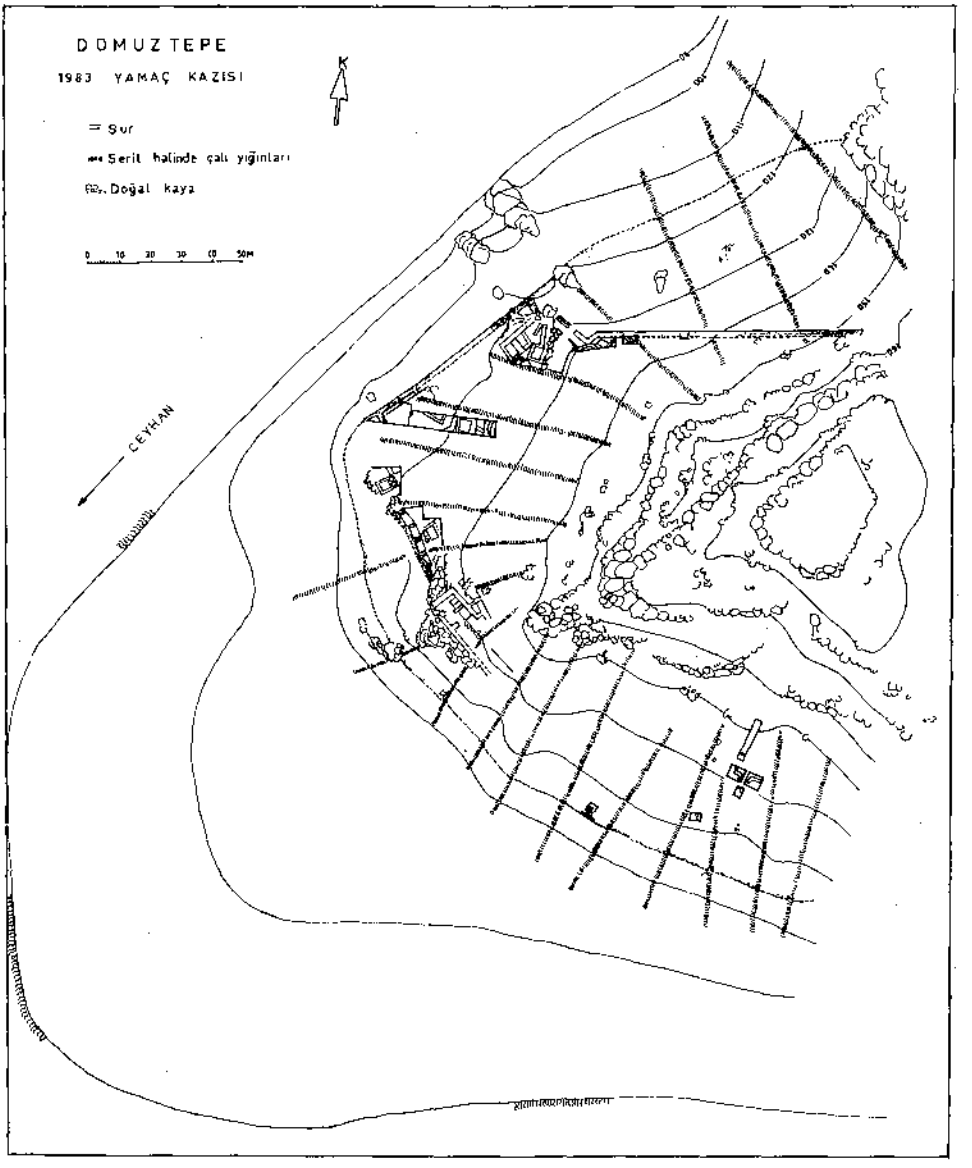
Çambel, H.

1984 «Karatepe - Aslantaş, Aslantaş Barajı Göl Alanı ve 1982 Dönemi Çalışmaları», *V. Kazı Sonuçları Toplantısı* (İstanbul, 23 - 27/5/1983), Ankara, s. 153 - 161, 413 - 417.

1985 - «Domuztepe. Son Araştırmalar Işığında Yeni Bir Değerlendirme». *Anadolu Araştırmaları. U. Bahadır Alkım Anı Kitabı*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları (baskıda).

Roodenberg, J. J., T. J. Wilkinson, S. Bayrı

1984 «Surveys and Soundings at Kumartepe : An Interim Report», *Anatolica 11*, s. 3 - 16.

Plan : Domuztepe

Resim : 1 — Bitki örtüsü temizlenmeden Domuztepe

Resim : 2 — 1983 Kasım ayında, kazı çalışmaları sırasında Domuztepe

Resim : 3 — 1984 Şubat ayında baraj gölü su toplarken Domuztepe

Resim : 4 — Neolitik Çağ yapı kalıntıları

Resim : 5 — İlk Tunç Çağı başına ait çakmaktaşı toplu buluntusu

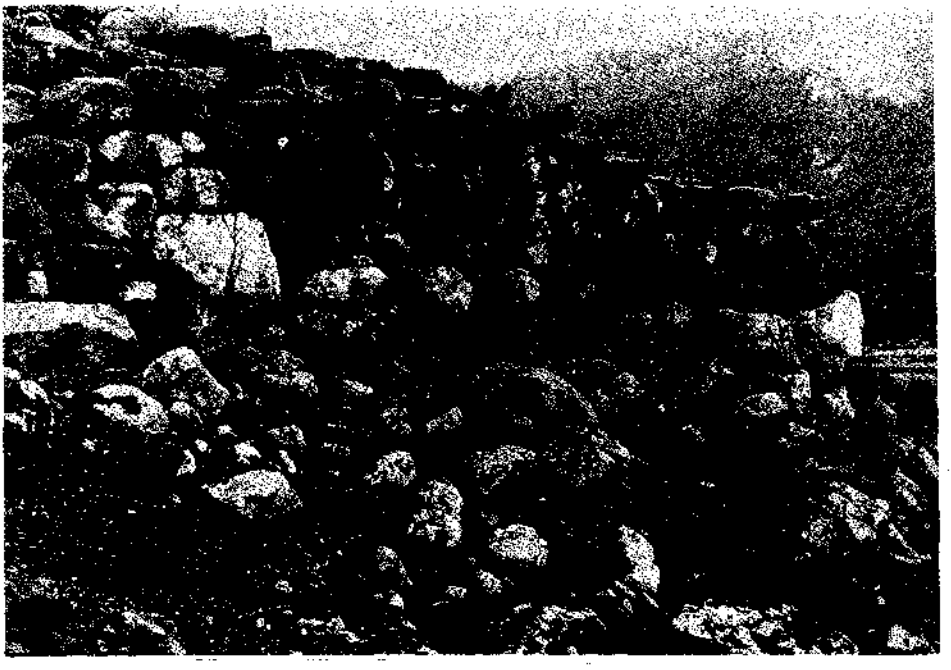
Resim : 6 — Orta Tunç Çağı yapılarından bir örnek

Resim : 7 — Orta Tunç Çağına ait depo odası

Resim : 8 — 2. bin yıla ait kazematlı sur

Resim : 9 — Ilk Demir Çağ suru

GORDION WORK 1983

Keith DeVRIES*

We owe thanks to a great many people for the success of the Gordion work in 1983. I would like to express our particular appreciation to the successive directors of the Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Mr. Raci Temizer and Mr. Osman Aksoy, to the assistant director there, Mrs. Inci Bayburtoğlu, to the ministry representative at Gordion, Mr. Fuat Özçatal, and to the officials of the General Directorate of Antiquities and Museums. especially Mr. Kudret Ata and Dr. Nurettin Yardımcı.

The work itself has been conducted in a number of locations. The authors preparing Gordion publications have pursued their research and writing in both Turkey and America, and at this point four manuscripts have been completed or are close to completion. These include a study of the Bronze Age pottery by Professor Ann Gunter, a study of the Phrygian pottery to ca. 700 B. C. by. Professor G. Kenneth Sams, the publication by Dr. Ellen Kohler of the pre-Hellenistic tumuli not yet published. and the publication of markings on vases by Professor Lynn Roller. At least one of these works should be published during 1985; the first Gordion volume, on three early tumuli by the late Rodney Young, has already appeared.

Last summer's work in Turkey itself was done in two locations : at Gordion, where there was study work, and at the Ankara Museum, where took place the conservation and reassembly of furniture.

The research at Gordion itself particularly concentrated on a relatively late period of Phrygian history, the seventh to fourth centuries B. C., the time between the collapse of the great Phrygian kingdom of Midas and the conquests of Alexander. G. Kenneth Sams, who, as I stated, has essentially finished his study of Phrygian pottery down to the time of Midas, examined the Phrygian pottery of the later period, and from a series of deposits, some of which contained datable Greek pottery, he has now been able to more closely date someêphases of the later sequence of styles. The old, monochrome painted style, in which animals and birds were finely drawn and which was current in the period of Midas and before, may ha-

(*) Prof. Keith DeVRIES Pannsylvania Üniversitesi Müzesi Görevlisi.

ve continued for some time later, but it was essentially succeeded by a bichrome style with a looser, less detailed rendering of figures. This style in turn was succeeded by a new monochrome painted style, in which when there were figures they were much cruder than before; that new style be gins in the late fifth or early fourth century B. C.

The dark-faced unpainted pottery as opposed to the painted pottery, shows a striking advance in quality. In the time of Midas and before such pottery had a rather dull, lusterless surface. By the mid-seventh century, however, this dark pottery began being polished to a high luster. Eventually this clas of pottery was embellished with raised, geometric ornaments on its surface in a manner that is reminiscent of cut glass. Some indica tions were noted last summer that at the very earliest this elaborate phase does not begin before the late sixth century B. C. and it probably does not last into the fourth century.

We also turned our attention this summer to a very worn Phrygian relief (figs. 1 and 2.) On it there is a partially preserved panel with a broad frame around it, and along the lef tedge of that frame there are two spirals, or volutes. Further to the left is a winged, standing griffin, with one paw resting on the upper corner of the frame of the panel and the other paw touching the lower volute. presumably on the complete, original relief there was a facing, antithetical friffin to the righ of the panel.

The volutes are adopted grom Greek, and specifically lonic, art and architecture, where they similarly frame panels and doorways (French School of Athens, **Guide de Thasos,** p. 38; G. Gruben, **Die Tempel der Griechen,** third ed., pp. 201 and 341; in this position the volutes and the stems running out from them are known as «consoles»). The volutes of the Gordion relief, which are convex in section, come closest to Greek volutes of the late sixth and early fifth centuries, and thus the date of the Gordion relief is presumably not far from ca. 500 B.C. However, the relief is clearly not Greek work but ought instead to be Phrygian. In Greek art there is only one volute on each side of a door or panel, not two as at Gordion.

There already have been known from Phrygia two important bodies of art of the late sixth to early fifth centuries B.C. which are more or less in Greek style: a set of wall paintings at Gordion and a grave stele from Dorylaion, modern Eskişehir (University Museum Papers 1: **From Athens to Gordion,** pp. 97-98; E. Akurgal, **Die Kunst Anatoliens,** p. 241). These works have often been thought to have been produced by Greeks who had traveled to Phrygia. The new Gordion relief does show, however, that by about the late sixth century Phrygian artists themselves were capable

of working in a style close to that of the Greeks, just as were Lydian and Lycian artists by then. The case is perhaps thus strengthened that the Gordion paintings and the Dorylaion relief may have been Phrygian work.

Imported Greek objects are well represented at Gordion, with Greek pottery appearing there already by the late eighth century and becoming common by the sixth. There are literally hundreds of Attic black- and red-figure vases, for example. This last summer we catalogued the East Greek vases, and it seems appropriate to say something about them here in Izmir, from whose general region the pottery came. The earliest at Gordion is a sherd of East Greek Late Geometric, of the late eighth or early seventh centuries. The East Greek Wild Goat styl of the seventh and early sixth centuries is represented by the fragments of perhaps six vases. Both of the predominant East Greek styles of the later sixth century got to Gordion; there are three examples of Fikellura ware (perhaps made in Miletos), and there are two vases of Klazomenian ware, probably made in Klazomenai but conceivably somewhere else nearby, such as Bayrakli. It was not just fine pottery that was coming from East Greek sites to Gordion. We have fragments of four fifth-century transport amphoras of the type known to have been made on Chios. These almost certainly came to Gordion filled with the choice wine for which Chios was famous.

The work at the Ankara Museum dealt with artifacts from an earlier phase at Gordion - wooden furniture from tumuli of the eighth and early seventh centuries B.C., the time of the greatest power of the Phrygian kingdom. In overall charge of the conservation and reassembly of this furniture was Miss Elizabeth Simpson, while the person actually carrying out the conservation was Mr. Robert Payton of the British Institute of Archaelogy at Ankara. We are much indebted to the British Institute for giving Mr. Payton leave to engage in this important Gordion project.

The work especially focussed on an elaborate table from Tumulus MM, the «Great Tumulus,» which very likely was the burial place of King Midas himself. Mr. Payton began treating the fragments of that table in 1982. He first cleaned the various pieces, a process which brought back much of their original light color. He then treated them with a consolidant (Butvar B98) and got the consolidant to permeate them thoroughly by using a vacuum pump, the pieces being in a vacuum tank. He then put them in plastic bags and allowed them to dry for several months.

The work resumed in 1983. Mr. Payton removed the pieces from the bags, recleaned the surfaces where necessary, and put more consolidant into cracks.

The work of reassembly then got underway. Fragments were joined together where possible by Miss Simpson and Mr. Payton, and the various parts were mounted on a plexiglass and metal frame which Miss Simpson had designed.

The table in its reassembled state (fig. 3) is now on display in the Ankara Museum.

During 1983 work also began on three wooden screens, one from Tumulus M Mand one from Tumulus P, a somewhat earlier tumulus. They were cleaned and in the cleaning regained much of their original color. They were then treated with the consolidant Butvar B98 in a new, large vacuum tank which Mr. Payton designed. The fragments of these screens are now drying and awaiting reasembly this coming summer.

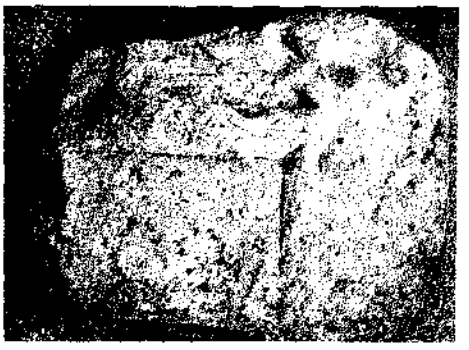

Fig. : 1 — Gordion relief, S 71, with winged, standing griffin facing panel.

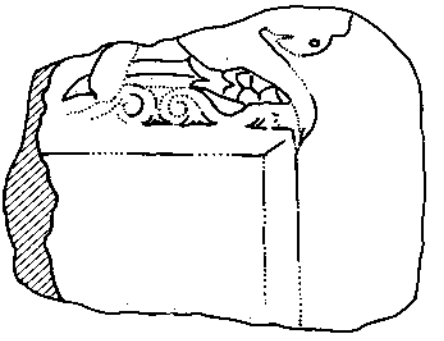

Fig. : 2 — Drawing of Gordion relief S 71

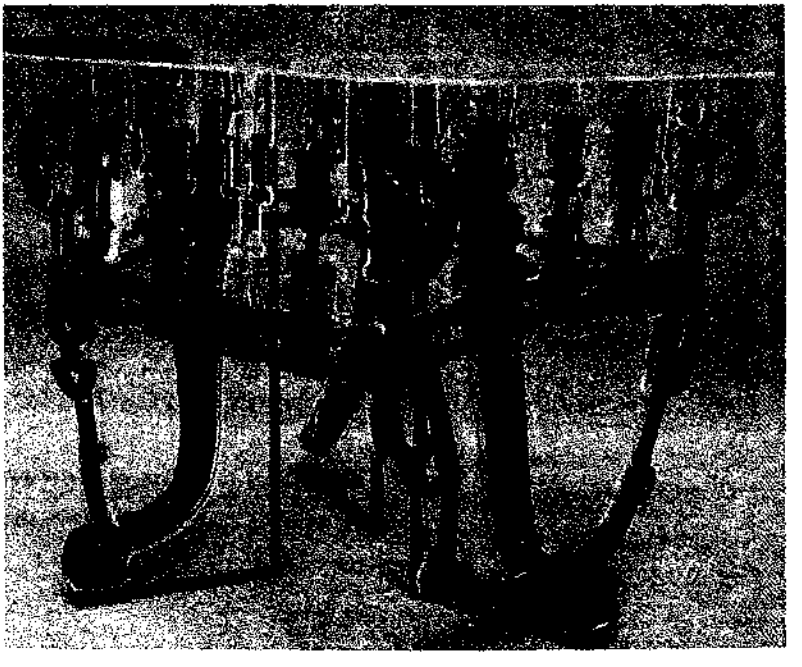

Fig. : 3 — «Pagoda Table» from Tumulus MM, Gordion, after reassembly, 1983. Ankara, Anadolu Medeniyetleri Müzesi.

1983 YILI ERYTHRAİ ÇALIŞMALARI

Ekrem AKURGAL*

Erythrai'da 1983 yılı çalışmaları, 11 Temmuzda başlamış ve 6 Ağustos tarihine kadar sürmüştür. Bu süre içerisinde yapılan çalışmaların büyük bir bölümü, yayın hazırlıklarına ayrılmıştır. Ören yerindeki kazılar yalnız Akropolis'in batısında yer alan Cennettepe'deki villada yürütülmüştür.

Cennettepe'de yapılan kazı çalışmalarında, villanın planının tümünü ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu yıl villanın batısında ve özellikle kuzeyinde yapılan kazılar sonucunda, çok sayıda odanın planı ortaya konmuş ve trikliniumun kuzeyde yer aldığı görülmüştür. Bundan başka villanın kuzey - batısında yer alan hamamın caldariumunun tümü meydana çıkarılmış ve tüm evreleri saptanmış olan bu büyük villanın planının Vitruvius'un Rhodos peristyle tipi diye adlandırdığı planda olduğu anlaşılmıştır. 1000 metre kare alana sahip ve saray niteliği taşıyan bu peristyle evin ilk kez M.Ö. 4. yüzyılın son çeyreğinde inşa edildiği ve M.S. 7. yüzyılın ortalarında Bizans İmparatoru Constans II döneminde bir yangınla terkedildiği yine bu yılki çalışmaların sonucunda saptanmıştır.

Erythrai'da Cennettepe'de yapılan kazı çalışmalarının en önemli sonuçlarından biri de Klasik Dönemden M.S. 7. yüzyıla kadar İon çatı kiremitlerinin kronolojisini bize göstermiş olmasıdır.

Cennettepe villasının M.S. 5. yüzyıla ait mozaikleri Genel Direktörlüğünüzün müsaadesi ile Efes Hafriyatının bir ekibi tarafından restore edilmiş olup bunlardan büyük bir bölümü toprakla örtülmüş iki örneği ise açıkta bırakılmıştır. Açıkta bırakılan örneğin iki yıl içinde niteliğinden bir şey kaybetmediği saptanmıştır.

(*) Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Klasik Arkeoloji Bölümü Emekli Öğretim Üyesi.

BAYRAKLI 1983 ÇALIŞMALARI

Ekrem AKURGAL*

1983 Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında 45 gün süre ile Athena Tapınağı ve H açması arasında kalan 25x30 m. boyutlarındaki alan içinde çalışıldı (Kare G-M x I-V).

Athena Tapınağının batı bitişiğindeki çalışılan alanda tapınakla ilgili yapıların, örneğin rahip evlerinin mevcudiyeti olasıdır. Ayrıca 1948-1951 yıllarında kazılmış olan H açmasının doğu bölümündeki evlerin (Eski İzmir, Şek. 19, 30) doğuya uzantıları bu alanda yer almaktadır.

İlişik planda gün ışığına çıkarılan kalıntılar görülmektedir. Bazı mekanların bir bölüm duvarları halen toprak altındadır. Bu nedenle yapıların değerlendirilmesi ancak 1984 yılı çalışmaları sonunda mümkün olacaktır.

Bununla birlikte ortaya çıkarılan ve M.Ö. 7. yüzyıl sonu 6. yüzyıl başına ait olan malzemenin zenginliği ve kalitesi, söz konusu alanda önemli yapıların mevcudiyetine işaret etmektedir.

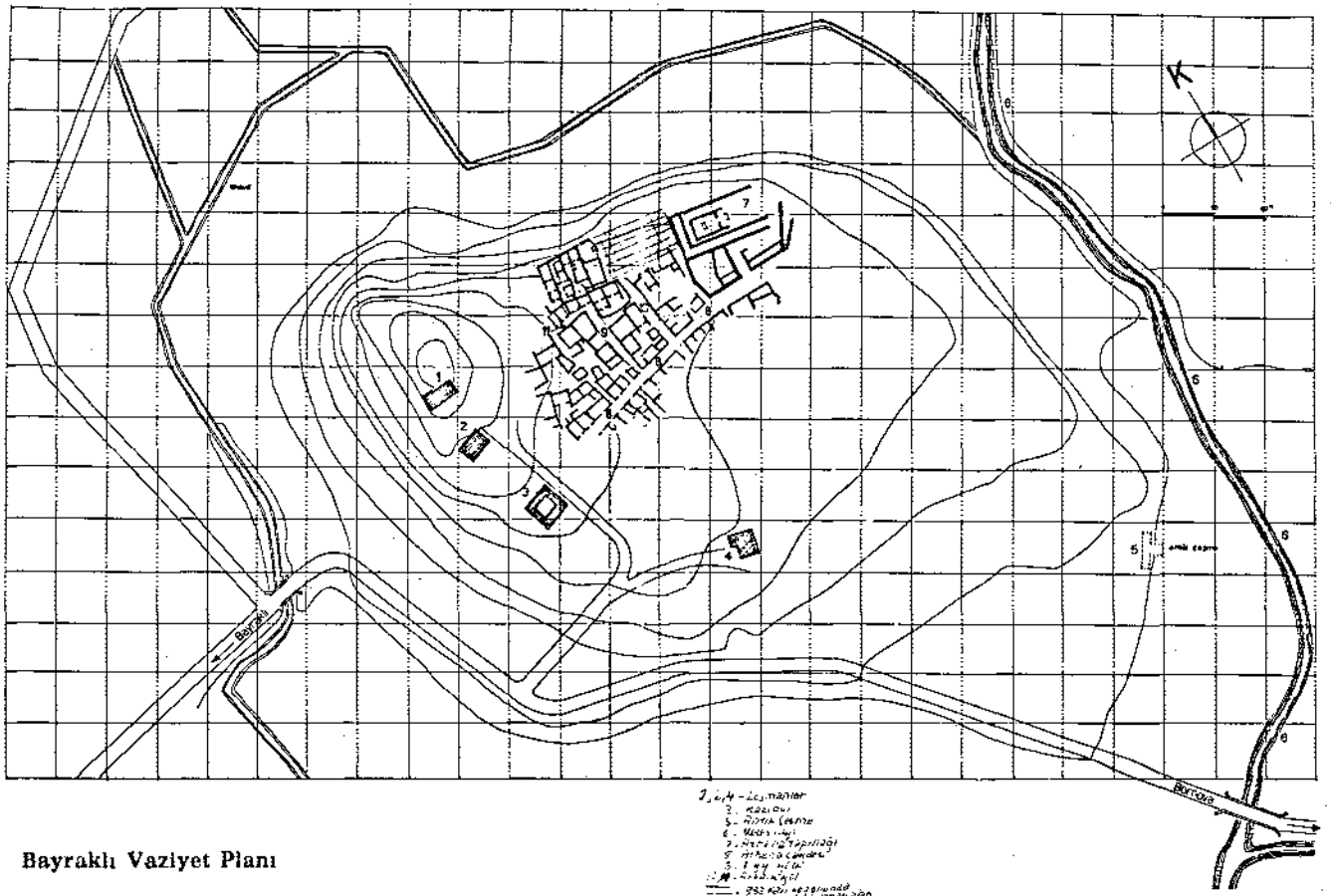
Vazo ve diğer küçük buluntular tapınakta elde ettiğimiz malzemeyi andırmaktadır (Eski İzmir Lev. 109 117). Vazoların büyük bir bölümü oryantalizan stilin erken (M.Ö. 630-600) ve orta (M.Ö. 600-575) dönemlerine aittirler. Özellikle skyphos, krater, dinos, oinochoe ve tabaklardan oluşan kapların hayvan figürlü süslemeleri seçkin bir nitelik göstermektedir. Ayrıca Korinth ve Attika stillerinden de güzel örnekler bulunmuştur.

Küçük buluntular arasında tridakına siren, hayvan figürleri ile tasvir edilmiş bir skarabe ve çeşitli eserler dikkati çekmektedirler. Bol miktarda Lydia-Pers tipi ok uçlarının bulunmuş olması bu alanda M.Ö. 600 545 yıllarında savaş yapılmış olduğunu açıklamaktadır.

Eserler İzmir Müzesine teslim edilmiştir.

(*) Ord. Prof. Dr. Ekrem AKURGAL Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Klasik Arkeoloji Bölümü Emekli Öğretim Üyesi.

BAYRAKLI KAZISI

Bayraklı Vaziyet Planı

LA CAMPAGNE DE IASOS EN 1983

Clelia LAVİOSA*

A cause des differentes activites qui étaient prevues pour cette annee, le programme de travail sur les champs de fouilles a du être redui comme nombre de chantiers par rapport à l'annéé précedente. On s'est concentré, comme nous le verrons plus tard, sur la fouille au centre de l'Agora où lo basilique paléochretienne, qui avait eteé déja fouillee dans sa partie méridionale, à êtê complètement mise à jour, et ou l'on a decouvert au centre de la nef centrale une petite chapelle plus rècente, bâtie en remploYant nombreuse pièces de l'écedente et entourèe d'une quantité de tombes qui s'enchevetraient sur trois niveaux.

Les travaux qui se sont deroules en même temps que la fouille ont été des travaux de restaurations, et surtout des cours pour un petit groupe de jeunes techniciens turcs. Ceux-ci étatient divisés en deux équipes : la première, conduite par deux restaurateurs de Ravenne[1] specialises dans la mosaique, s'est dediee aux différentes phases de la restauration de mosaiques paléochrêtiennes et byzantines. Une des mosaiques, très endommagée, à êté divisée par sections numérotées et détachée de façon que cette ètè les sections restaurees puissent être recomposees sur place. Pour se faire la main à ce travail, qui part du relèvement des motifs et de la decoupure des tessères aux meures desirées, on a organise dans les laboratoires de la Mission des excercices dans lesquels nos élèves ont montré rapidement leur habilité.

La deuxième equipe, qui était dirigée par deux experts topographes de Rome[2], specialitès du relèvement des sites arhcheologiques et des monuments anciens, s'est occupée du relèvemant, à l'aide des differents instruments, de l'île où se trouve la ville ancienne, et de l'installation des points de repère sur le promontoire entouré par la grande anceinte et sur la plaine au Nord, de manière à pouvoir etendre le quadrillé a tout le territoire de l'ancienne Iasos. En même temps, des excercices de relèvement traditionnel graphique ont ue lieu dans la zone de la Basilique. Est et sur la champ de fouille en cours à la Basilique de l'Agora.

---

(1) MM. Sergio PEZZI et Antonino VACALLUZZO

(2) MM. CRISTIANO MANADICH et DOMENICO SANTARSIERO

En revenant à la fouille, nous avons déjà dit qu'elle s'est concentree, à la demande du Commissaire, dans le chantier de l'Agorà. Au santuaire de Zeus Mégistos M. Maurizio Landolfi, qui est chargé de ce secteur, s'est borné à faire mieux protéger le dépot votif que l'on avait découvert en 1982 sous le naiskos de l'époque héllénistique. Mais avec l'aide des deux restaurateurs de potterie[1] il a pu dévouer tous ses efforts à l'assemblage de la quantité de fragments de statuettes,dont nous montrons seulements quelques exemplaires et qui vont de l'époque archaique au début de l'époque classique. On est en train, de même, de recomposer les vases de ce dépot, parmi lesquels se trouvent des vases orientalisants - importés ou de fabrication locale - des coupes joniennes et surtout de nombreux vases attiques à figures noires.

M. lle Fede Berti, avec l'aide de M.lle Ciğdem Mengi et de M. Marco Bianchini, ont conduit la fouille de la Basilique de l'Agora et des 128 tombeaux mis à jour cette année, (fig. 1) ce qui porte le nombre des tombes médiévales fouillées jusqu'à présent à 226.

La basilique paléochrétienne est dù type bien connu, très simple, à trois nefs et une abside sur la nef centrale; l'entrée donne sur un nartex avec un sol en grandes dalles de marbres, souvent provenantes des monuments romains de l'Agora. Le long la façade, sur le coté Ouest, une sorte de banquette est formée par des blocs de la frise des stoai de l'Agora, de l'époque de l'empereur Hadrien. Une porte donne sur la nef méridionale : les pied-droits sont constitués par des blocs contenant des inscriptions publiques d'époque héllénistique (fig. 2) qui étaient probablement exposés à l'origine[2] dans l'Agora. D'autres inscriptions sont murées dans les mursextérieurs, comme dans le mur Nord où se trouve une base renversée avec dédicace à l'empereur Valérien, et à l'intérieur de l'église.

Des deux colonnades qui separaient les nefs il ne reste que les bases de la colonnade Nord et quelques grandes dalles de soubassement de la colonnade Sud. Une colonne gisait à côté, d'autres colonnes plus ou moins fragmentaires ont été trouvées déplacées en différents points de la fouille, mais la plus grande partie a été emportée. Les sols étatient conservés très partiellement : la nef centrale avait un dallage en marbre, dans la nef Sud il ne reste qu'une couche de fondation en chaux tandis que dans la nef Nord on trouve après la porte, des dalles en pierre et ensuite quelques restes d'une mosaique à décor géométrique polichrome, du V'ou début VI siècle après J. C. Quelques lettres de la dédicace sont aussi préservés, sur trois lignes, la plus lisible contient un...

MM. Ali R. Caravella et Cuma Çakar.

Il reste aussi des chapiteaux, dont on a commencé l'étude, et quelques autres fragments de membrures, parfois remployés dans la petite chapelle allongée qui a été bâtie à une époque postérieure que nous espérons pouvoir bientôt mieux préciser.

Cette chapelle va de l'abside jusqu'à peu près à la moitiée de l'ancienne nef centrale. Elle est beaucoup plus étroite que cette nef, comme l'abside est plus petite par rapport à la précédante; la chapelle, dont la porte vers l'Ouest et un imposant tombeau à sa gauche avaient étés découverts en 1982, montre donc une forme très allongée. Elle ne contenait que les restes d'une possible mensa, formée par un morceau de colonne et un chapiteau, au centre de l'abside; le long de la paroi Sud se trouvent un long bloc décoré de croix et motifs végétaux, et un pulvinum avec une croix de chaque côté.

Probalement, comme il s'est passé en d'autres villes chrétiennes à l'arrivée des Arabes et puis des premières tribus Turcomanes, la communauté chrétienne, beaucoup diminuée comme importance et probablement privée de son évéque, n'a plus utilisé qu'un petit sanctuaire tout outour duquel on a continué à enterrer les croyants. Une quantité de sépultures en effet étaient disposées de mainère radiale à cette abside (fg. 3) et à l'intérieur des nefs et du nartex de la basilique précédante, tombes souvent superposéss sur trois niveaux. Un plat Byzantin presque completa éte trouvé à l'exterieur destombes près delabside.

Ces tombeaux très pauvres, en dalles de pierre ou quelque fois en tuiles («alla cappuccina»), contenaient souvent plus d'une déposition les crânes étaient naturellement orientés vers l'Ouest mais où il y a plusieurss dépositions aussi vers l'Est. Dans quelques tombeaux on a trouvé des clous en fer, témoignage d'une caisse en bois.

Presque tous étaient sans mobilier funéraire, mais il y avait des ecceptions, montants à 18 tombes sur les 128 de cette année.

Dans quelques tombeaux nous avons trouvé un, ou au maximum, deux vases. Dans un cas (fig. 4) il s'agissaait d'une ampoule en verre, de forme semblable à celle trouvée en 1982 contenant un liquide blanc qui, à l'exhamen est résulté être de l'eau avec des impurités, dont on cherche d'établir la nature. Deux autres tombeaux avaient une cruche en argile, l'un avait une coppe en argile, un autre une olpè à glazure rayée, un autre encore une tasse.

Plus nombreux étaient les objects en argent, en bronze ou en fer (une seule boucle d'oreille est en or); il s'agit toujours d'objects de parure ou faisant partie des vêtement du mort. Les boucles d'oreilles sont de forme simple, repliées, les bagues ont parfois une décoration incisée, les bracelets sont aussi en verre monochrome ou polichrome, assez nombreuses les boucles de ceinture. Une seule petite croix en bronze à été trouvée dans la tombe d'un enfant.

Mais pour ce qui se rapporte au détail du mobilier, nous esperons de donner une information plus présise l'année prochaine, aussitôt achevés le nettoyage et l'étude des pièces.

A la conclusion de ce rapport nous désirons remercier le Directeur Général, Dr. Nurettin Yardımcı, très specialement pour sa visite à notre fouille, et tous ses collaborateurs de la Direction Générale. Nous voudrions en même temps remercier l'Ambassade de Turquie à Rome et en particulier l'Ambassadeur M. Hamit Batu, qui nous à toujours honores par son intérèt pour notre travail et son encouragement.

Fig. : 1 — Iasos sépultures médiévales dans la nef nord dans le fond la chapelle

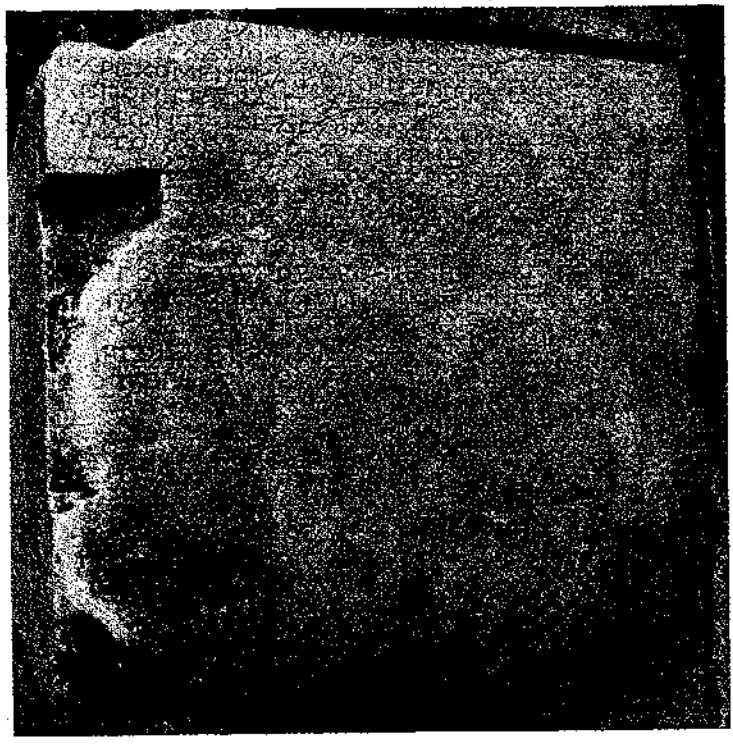

Fig. : 2 — Iasos, inscription hellénistique remployée dans la porte de la Basilique

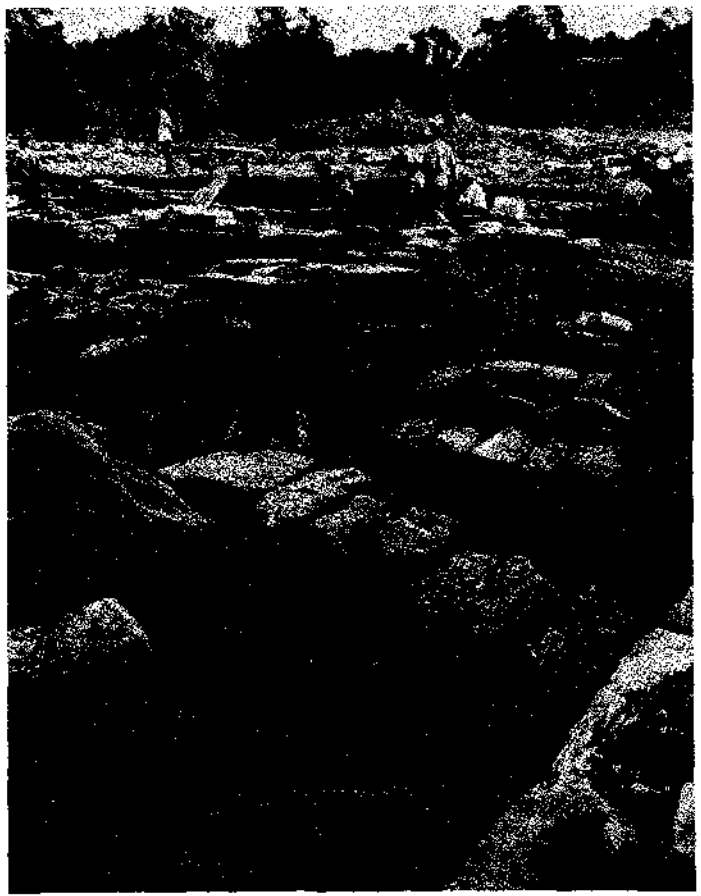

Fig. : 3 — Iasos, les troisieme niveau de tombe autor de l'abside

Fig. : 4 — Iasos - la tombe 121. avec l'ampoule en verre

1983 ARYKANDA KAZISI RAPORU

Cevdet BAYBURTLUOĞLU*

1983 Arykanda kazısı 18 Temmuzda fiilen başlamış ve Ağustos ayının sonuna kadar devam etmiştir. Antalya Müzesi uzmanlarından Harun Taşkıran'ın Bakanlık temsilciliği görevini üstlendiği kazıya, arkeolog Deniz Kaptan, mimarlar Nihan Ertürk, Pervin Bilgen, Nahide Tan; Güzel Sanatlar Akademisinden grafikerler S. Sinan Soral, Akın Akça ve arkeoloji öğrencileri olarak ta İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden Zeynep Kuban, D. T. C. Fakültesinden Cavit Ünal, Ajlan Özkaraduman, Nurgül Bulgak katılmışlardır. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün ayırdığı ödenekle yürütülen kazıya, mali yönden Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile Ankara Turizmi Eski Eserleri ve Müzeleri Sevenler Derneğinin katkıları olmuştur. Kazıya katılan heyet üyelerine olduğu kadar maddi destek sağlayan kuruluşlara teşekkürümüz sonsuzdur.

Arykanda'daki çalışmaları üç ana başlık altında özetlemek mümkündür.

1) **Yayın hazırlıkları :** 1971 den beri süregelen ve iki kez kaynak bulunamadığı için ertelenen genel yayını 1984 de mutlaka yapmak amacıyla şimdiye kadar ortaya çıkarılan ve bazıları onarılan yapıların plân, restitüsyon ve rölöve çalışmalarını belli bir tip ve standarda uygun hale koymak amacıyla mimarlar ve grafikerler görevlendirilmiş ve stadion, tiyatro, büyük hamam-gymnasion, mezar binaları yeni çizim ve restitüsyonları ile yayına hazır duruma getirilmiştir.

2) **Küçük hamam :** 1983 yılına gelinceye kadar, duvarlarında çok sayıda kitabe yapı malzemesi olarak kullanıldığı için «yazıtlı ev» diye tanıttığımız binanın gerçek fonksiyonunu ortaya çıkarmak üzere temizliğine başlandı. Kısa sürede yapının sel yatağı tarafındaki odası temizlenince hypokaost tuğlaları görünmeğe başladı. Başlangıçta, tıpkı kitabeli parçalar gibi hypokaost tuğlalarının da buraya yapı malzemesi olarak diğer yapılardan taşındığı zannedilmişse de daha sonra taban seviyesinde bunların in situ ele geçmeleri ufak boyutlu bir hamam ile karşı karşıya olduğumuzu ortaya koymuştur.

(*) Prof. Dr. Cevdet Bayburtluoğlu D.T.C. Fakültesi Klasik Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Hamam genel olarak çoğunluğu başka binalardan getirilen düzgün bloklar veya bağımsız olarak duran heykel kaidesi, sunak gibi elemanların yapı taşı olarak kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Düzgün bloklar çoğunlukla köşe yapan yerlere isabet ettirilmiş, ara duvarlar gayrimuntazam taşlardan harç kullanılarak örülmüştür. Ele geçen kadarıyla hamam üç mekândan meydana gelmektedir ve eğer bir dördüncü mekân mevcutsa bu ancak yapının sel yatağı tarafında olmalıdır. Ancak selin yaptığı tahribatla izi dahi belli olmayan bu mekân ya gerçekten mevcut değildi veya eğer varsa çok ufak bir holden ibaretti (Plan : 1).

Hamama girişin, frigidarium olduğu kesin olan mekânının doğu tarafından yapılmış olması gerek. Zira bu odanın dışında hiçbir oda bu tür bir kapıya hem duvarların gösterdiği şekille, hem de fonksiyon olarak elverişli değil. Frigidariumun zemini yer yer korunmuş olan kireç taşı plakalarla kaplıdır (Resim : 1). Odanın kuzey duvarında, hem duvarın direncini artırmak, hem de iç görünüşü güzelleştirmek için sıva ile kalınlığı biraz daha artırılan yarım daire kesitli üç plaster bulunmaktadır. Bu plasterlerden en sonuncusu batı duvarı ile kuzey duvarının birleştiği köşeye isabet etmektedir ve bununla ikinci plaster arasındaki niş havuzu meydana getirmektedir. Plasterlerden biri alttan yarı yüksekliğe kadar tüm görüntüsü ile (Resim : 2), diğerleri çok erimiş halde ortaya çıkarılmıştır. Yivsiz ve Attik İon taklidi kaideye sahip olan bu plasterler Arykanda'da bazı mimari alışkanlık ve geleneğin devamını göstermesi bakımından ilginçtir.

Bu plasterlerden ikisi arasına isabet eden ve tabandan 20 cm. yüksekliğinde yarım daire şeklinde bir setle önü kapatılmı olan havuz (Plan : 1) frigidarium zemininden 50 cm, derinliktedir ve havuz tabanına farklı yükseklikteki iki basamakla inilmektedir. Havuzun suyunu boşaltmak üzere tabanın doğu köşesine bir delik açılmıştır. Kullanılacak su ise nişin ortasından, zeminden yaklaşık 2 m. yükseklikte, duvar içinde kalıntısı görülen künk ile sağlanmakta ve su herhalde aslan başı şeklindeki bir çörtenin ağzından akmaktaydı.

Tabanı gibi tabandan 80 cm. yüksekliğe ulaşan yan duvarları da kireç taşından kesilmiş plâkalarla kaplı olan niş oldukça iyi durumda günümüze ulaşmıştır (Resim : 2). İnce bir silmeden sonra kireç taşı plâkaların üstündeki yüzeyi, köklerin tahrip etmediği yerlerde izi kalmış olan sıvalı kısmı kaplamaktadır. Boya izine rastlanılmamıştır.

Frigidarium buluntu bakımından Arykanda'nın diğer yapılarından farksızdır. Monumental plastik ele geçmediği gibi küçük buluntu yönünden de geç çağlardaki yağmalanma kendini gösteriyor. Ele geçen ve henüz temizliği bitmediği için kesin olarak hangi imparatorlara ait olduğu söylenemeyecek birkaç Geç Roma ve Erken Bizans sikkesi dışında M. S. IV.

yüzyıla ait kandil parçaları, cam kadeh kırıkları arasında tek ilginç buluntuyu mesane taşını penis içinden çıkarmağa yarayan küçük bronz kaşık teşkil etmektedir.

Frigidariumun güney duvarı üzerinde bulunan ve nişin hemen hemen tam karşısına isabet eden kapı ile tepidariuma geçilmektedir. Söz konusu kapı tüm yüksekliği, söve ve lentosu ile ortaya çıkarılmıştır (Resim : 4). Kapının batı taraftaki söve taşlarından biri gymnasionla ilgili kişiye aittir ve Arykanda'daki gymnasiarkhos'lardan birini tanımamıza olanak sağlayacağı kanısındayız (Resim : 5).

Tepidariumun tabanının frigidariumun kireç taşı plâkalarla kaplı tabanı ile aynı seviyede veya ondan azami 10 cm. kadar düşük olduğu anlaşılıyor. Tabanı taşıyan hypokaost tuğlaları ise bu mekânda büyük ölçüde in situ olarak ele geçmiştir ve mekânın batı duvarı dibinde tüm yüksekliği ile korunagelmiştir. Tepidariumun batı, kuzey ve doğu duvarlarında tubulilerin duvara gömülmüş yarılarına rastlanması buranın yalnız tabandan değil aynı zamanda duvarların yüzeylerinden de, yani yanlardan da ısıtıldığının delilidir.

Tepidariumun güney duvarı absidal bir biçimde, çok sığ bir niş şeklindedir (Plan : 1). Arykanda'daki büyük hamamda olduğu gibi bu sığ nişin «manzaralık» tarzında büyük pencerelerle kaplı olduğunu zannediyoruz. Çok harap durumdaki bu duvarda ve duvarın dışında yuvarlanmış olarak duran düzgün ve iyi traşlanmış blokların pencerelerin pervazlarını oluşturan elemanlar olduğu kanısındayız.

Tepidarium, calidariumla müşterek olan duvarın tam ortasına isabet eden kapı ile bağlantılı kılınmıştır. Bu bağlantı yalnız geçit olarak değil aynı zamanda eşik taşı altının boş bırakılması ile sıcak hava için de kullanılmıştır. Tepidariumu calidariumdan ayıran duvar başka yerlerden getirilen ve yapıya «yazıtlı ev» dememize sebep olan kitabelerin bolca kullanıldığı ve dikkatimizi bu yönü ile çeken duvarlardan biridir. Değişik dönemlere ait kitabeli bloklar bu duvarda yapı malzemesi olarak çoğunlukla ters çevrili yani kitabesi görünmeyecek şekilde duvara yerleştirilmişlerdir.

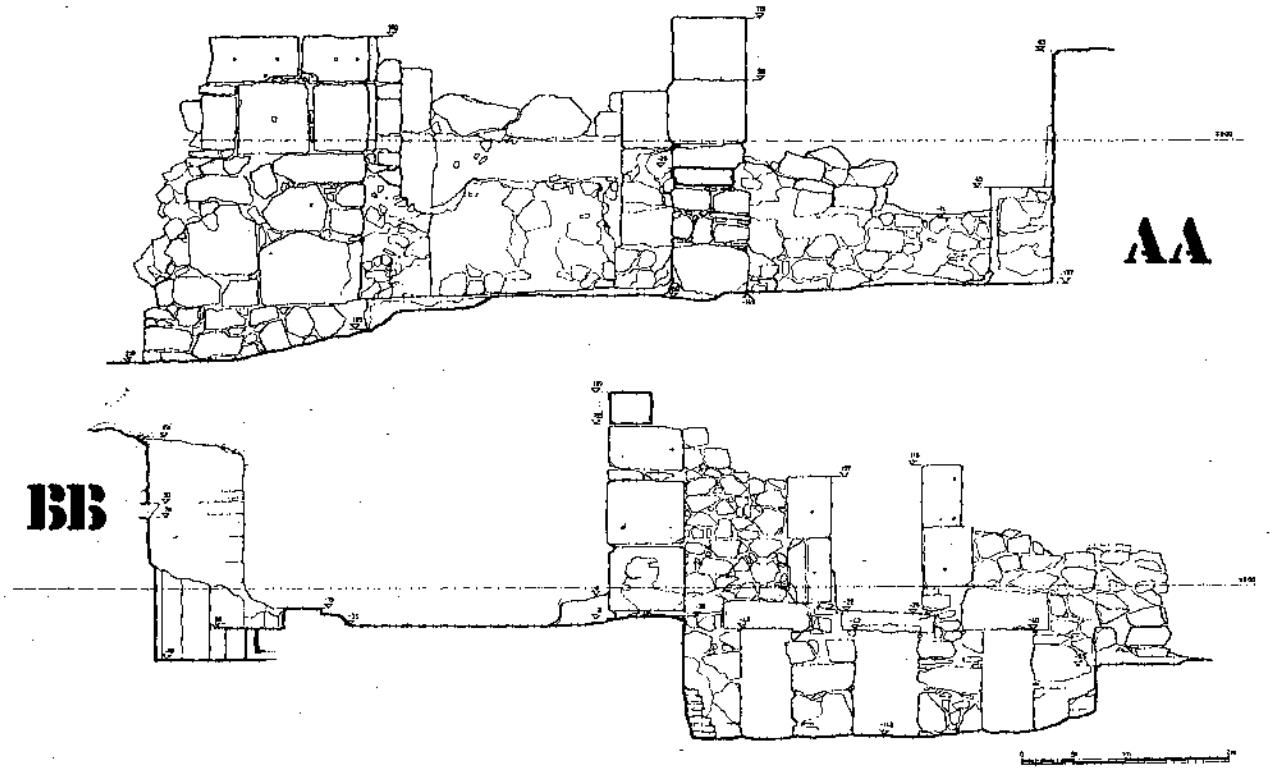
Calidarium, doğu duvarı tümüyle yıkılmış ve içerisi köylülerin verdiği bilgiye göre 20-25 yıl önce karıştırılmıştır. Temizliği tamamlandıktan sonra tepidariuma bitişik duvarlarına yakın kısımlarda in situ hypokaost tuğlaları ortaya çıkarılmış ve kesif bir kül kalıntısı bu odadan atılmıştır.

Calidariumdaki hypokaost tuğlalarının oturacağı zeminin düzgün bir taban şeklinde olmaması ve doğuya, sel yatağına doğru gösterdiği eğim buranın seviye farklılığından da yararlanılarak prefurnio (külhan) olarak alt kısmının kullanıldığını düşünmemizi mümkün kılmaktadır. Sel su-

larının yaptığı tahribat yüzünden hamamın doğu yönünün gerçek şeklini öğrenmemiz maalesef imkânsızdır. Bu odada da buluntu yoktur. Yalnız duvarlarda bazıları ters konmuş, bazıları da traşlanmış kitabeler hamamın yapıldığı zamanı öğrenmemize kabaca da olsa olanak sağlıyor.

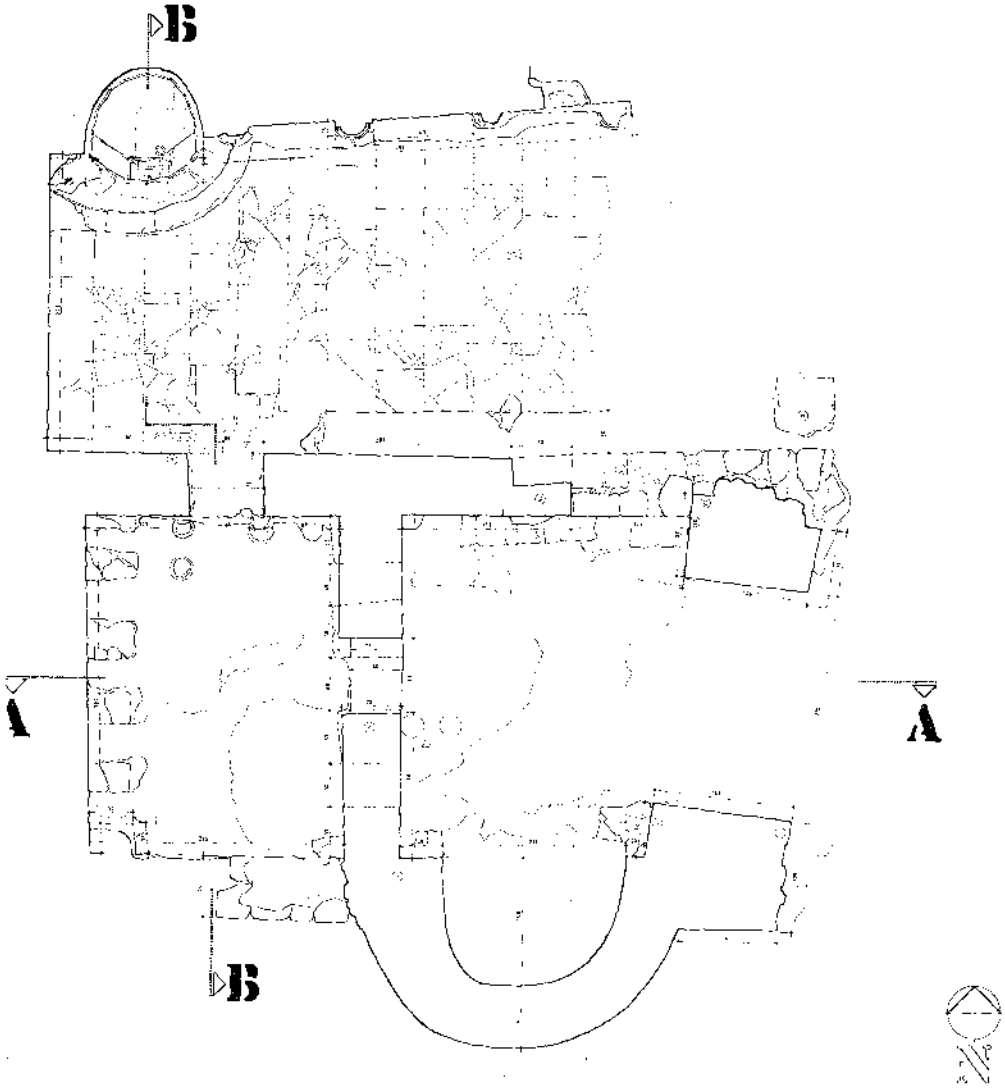
Küçük hamam veya önceki ismi ile «yazıtlı ev» duvarlarında deprem izi taşımaması; harf karakteri bakımından M. S. II. yüzyıl sonundan önce kullanılması mümkün olmayan kitabeleri yapı malzemesi olarak kullanması ve nihayet içerisinde ele geçen en eski sikkenin M. S. IV. yüzyıla aidiyeti sebeplerinden en erken yapılış zamanı olarak bu asrı yani M. S. IV. yüzyılı düşüneceğimiz bir yapıdır.

3) Mabet-basilika çevresindeki araştırmalar : 1983 yılı kazısının asıl amacı Arykanda'nın Geç Roma Çağında Basilika, Bizans Çağında ise kiliseye dönüştürülen mabedinin çevresi ile ortaya çıkarılması, mabede ait yapı elemanlarının saptanmasıydı. Bu amaçla mabet basilika-kilisenin oturduğu taban seviyesinden bir teras aşağıda, yapının güney uzun kanadının durumunu ortaya çıkarmak üzere 10x40 m. boyutunda kalın bir dolgu tabakasına sahip saha temizlenmeğe başlandı. Şehrin geç devir sakinlerince basilika ve daha sonra kiliseye bağlı depo, konaklama yeri şeklinde değerlendirilen ve çoğunluğu kötü kalitedeki duvarlara sahip yapılar korunarak ana toprağa kadar inmeğe çalışıldı. Söz konusu evlerin taban seviyesinden yaklaşık 1 m. aşağıda, mabet-basilikanın güney teras duvarından 5 m. ötede değişik bir kireç taşının kullanıldığı üç basamak halinde uzun bir yapının kalıntıları görülmeye başladı. Henüz kazısı tamamlanmamış olmakla beraber mabedin güney yönünü sınırlayan bir stoa olduğunu zannettiğimiz kalıntıyla ilgili olmak üzere kireç taşından sütun tamburları ile hafif bir çatıya sahip olması gereken stoanın üst yapı elemanlarından bazıları da ele geçti. Bu arada mabede ait değişik mimari parçalar da söz konusu dolgu içinde bulundu (Resim : 6 - 11).

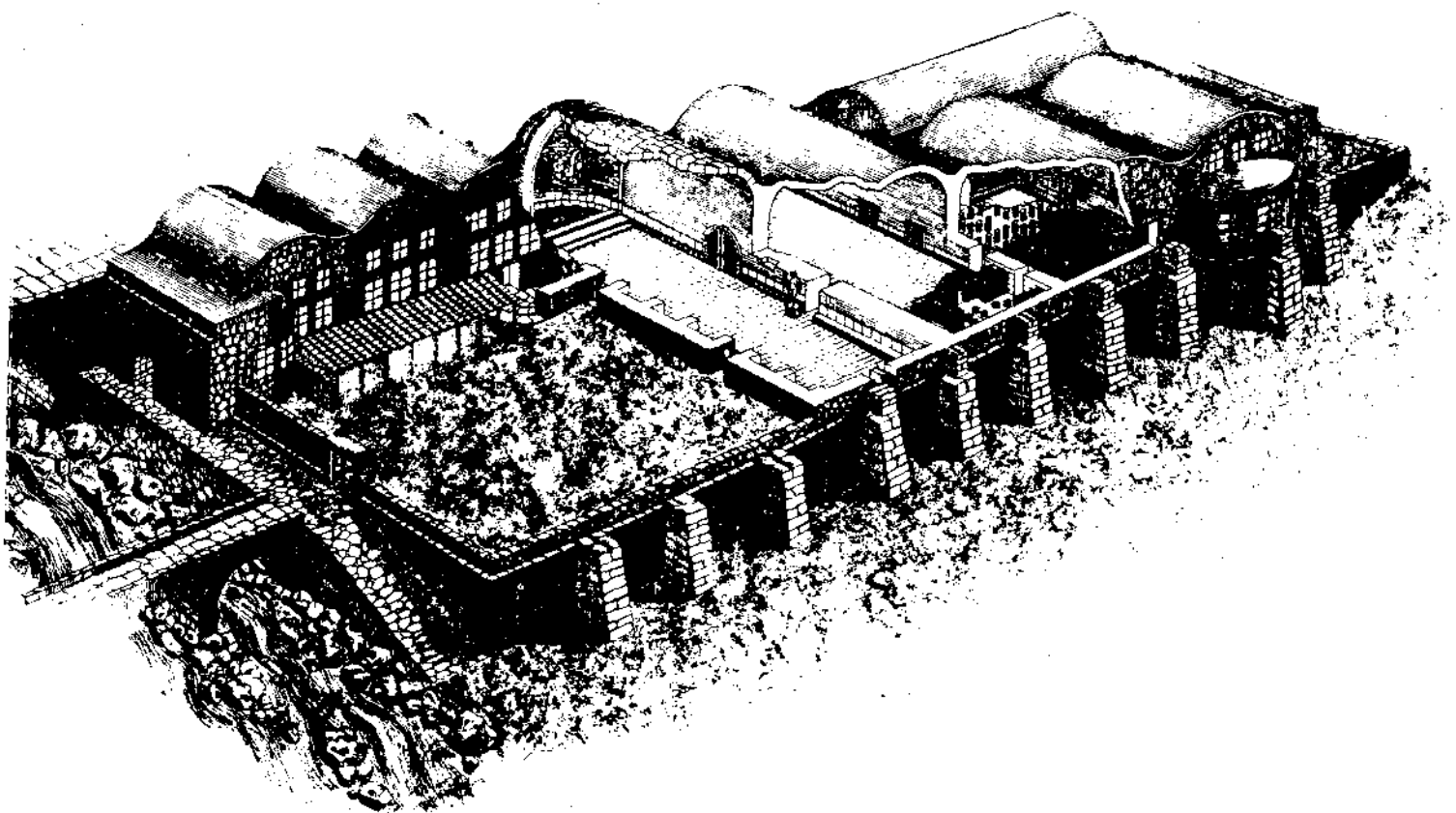
ARY DDD
KÜÇÜK HAMAM
KESİTLER 1:20

Çizim : 1

AHEY 9DE5
KÜÇÜK HAMAM
PLAN 1:200

Çizim : 2

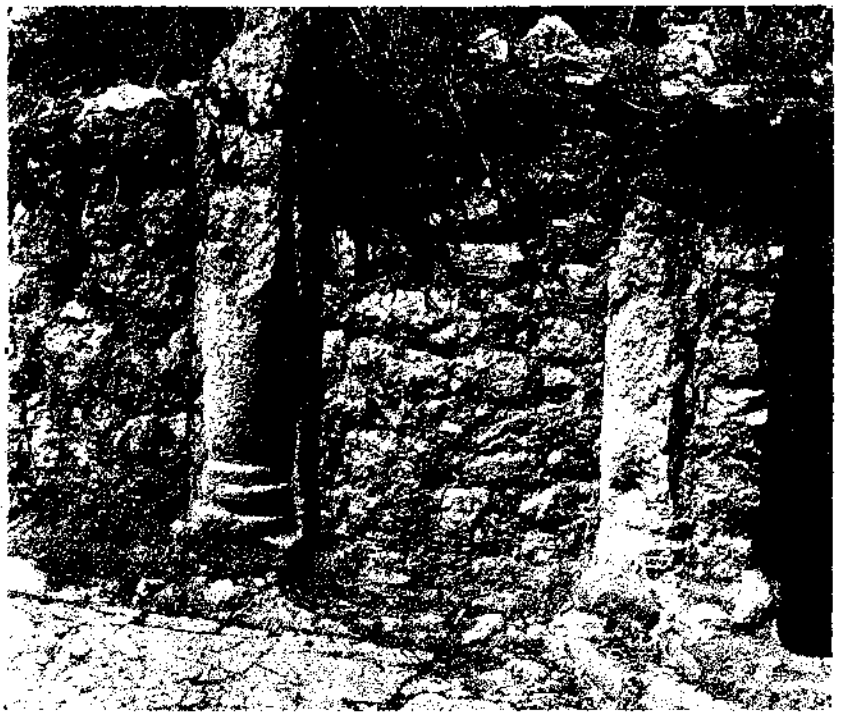

Çizim : 3

AIZTANIA HAMAM&GYMNASION (BAĞEK 1/400)

Resim : 1 — Küçük hamamın «yazıtlı ev» genel görünümü
Ön plandaki döşemeli yer frigidarium

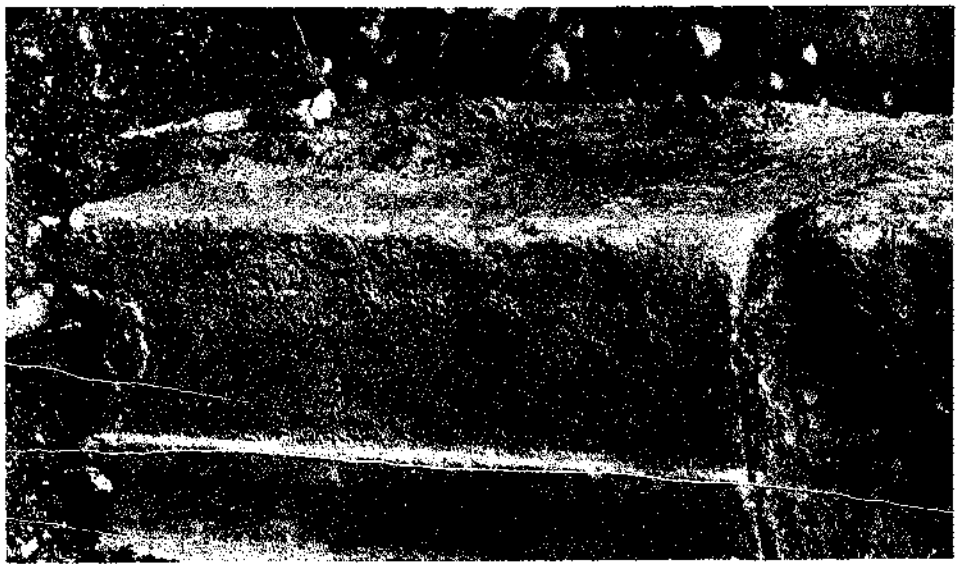
Resim : 2 — Frigidariumdaki plasterler

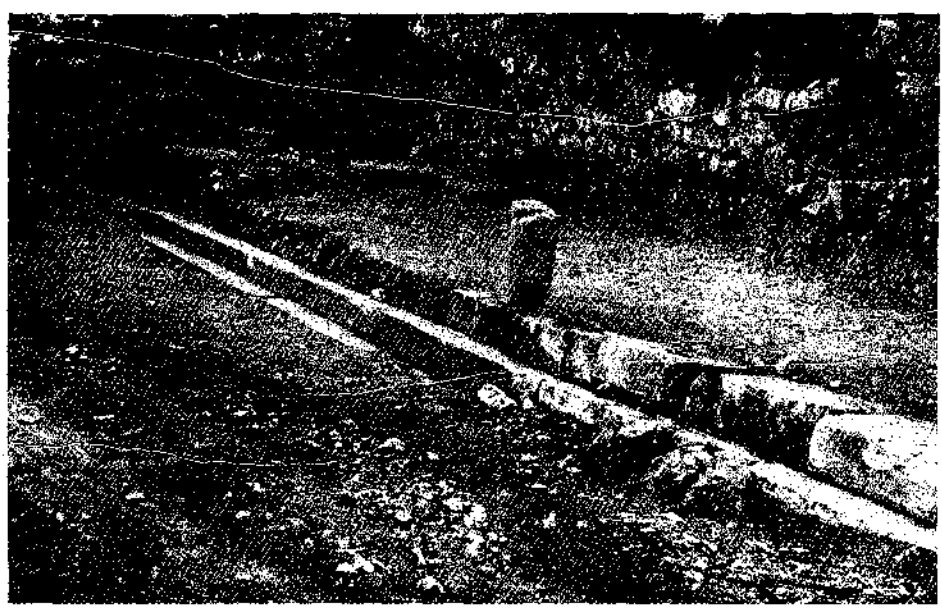
Resim : 3 — Frigidariumdaki niş - havuz

Resim : 4 — Frigidariumu tepidariuma bağlayan kapı ve tepidariumdaki hypokaost tuğlaları

Resim : 5 — Frigidarium - tepidarium arasındaki kapıda kullanılan yazılı söve

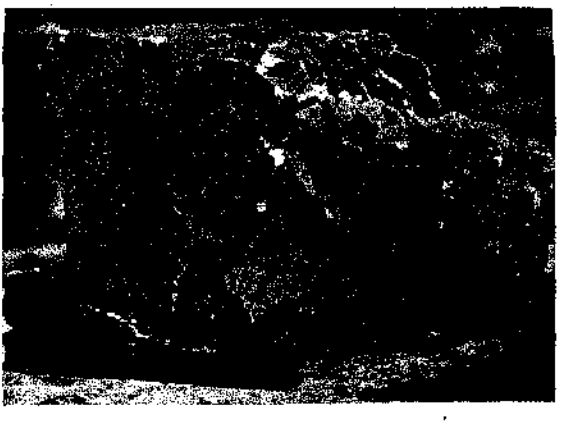
Resim : 6 — Stoanın ortaya çıkarılan basamakları

Resim : 7 — Stoada bulunan mimari parçalar

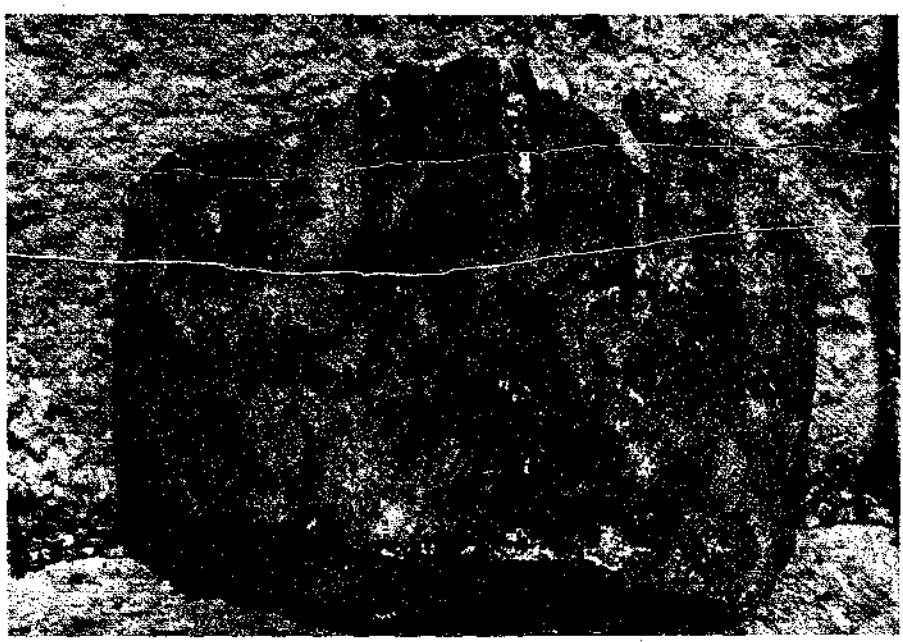
Resim : 8 — Stoada bulunan mimari parçalar

Resim : 9 — Stoada bulunan mimari parçalar

Resim : 10 — Stoada bulunan mimari parçalar

Resim : 11 — Stoada bulunan mimari parçalar

1983 PHASELIS KAZISI RAPORU

Cevdet BAYBURTLUOĞLU*

Güney Antalya Turizm Projesi çerçevesinde yürütülen Phaselis kazısına 1 Eylül 1983 tarihinde başlanmış ve 1 Ekim 1983 de son verilmiştir. Kazıya mimarlar Pervin Bilgen, Nahide Tan, Fazıl Sütçü ve Paul Knoblauch; arkeolog Deniz Kaptan; arkeoloji öğrencileri Cavit Ünal, Metin Girgin, Nurgül Bulgak; grafiker S. Sinan Soral katılmış, hesap işlerini İbrahim Işıldağ yürütmüştür.

Phaselis'in meskûn yerlere uzaklığı, kazı heyetinin kalacağı yerle ilgili olarak daha önceki yıllarda karşılaşılan güçlükler yüzünden ören yerinin girişinde yapılmakta olan çok yönlü teşhir binalarından yararlanmamızı zorunlu kılıyordu. İnşaat devam ederken ve henüz teslimi yapılmadığı halde söz konusu tesisin bekçi evinin bize tahsisi hususunda müteahhidin, Kültür ve Turizm Bakanlığı Güney Antalya Proje Müdürlüğünün ve Turizm Bankası Kemer Şantiye Kısım Amirliğinin gösterdikleri anlayışa şükranlarımı belirtmek isterim.

Ev sorununun biraz gecikmeye neden olsa da iyi bir şekilde çözümlenmesine karşı diğer iki güçlük belirli bir zaman içinde bitirilmesi öngörülen Phaselis kazı ve onarım çalışmalarının istenilen tempoda yürütülememesinin sebeplerini teşkil etmektedir. Sebeplerden ilki işçi azlığıdır. Çevrede sayıca zaten az olan işçinin, hemen hemen tüm sene faaliyet gösteren tatil köyleri ve otel inşaatları, Güney Antalya projesine ait diğer inşaat işleri gibi yerlere dağılmaları ve ayrıca büyük çoğunluğunun toprak sahibi kişiler oluşu Phaselis'e gelen işçi sayısı hem miktar, hem de kalite yönünden büyük ölçüde etkilemiştir. İkinci sebep bürokrasidir. Kazı için anında temini gerekli malzemenin Ankara'ya kadar uzanan yazışmayı gerektirmesi-ki bunun için de üstün bir çaba sarfedildiğini, bir haftada sonuca ulaşıldığını belirtmem gerekir- bunun azamî bir bir buçuk aylık kazı dönemi için ne kadar önemli zaman kaybı olduğunu gösterir. Buna ek olarak Mayıs 1983 sonu veya Haziran ayında gümrüğe gelen vinçin Ağustos ayında Kemer'de, kazı yerine 10 km. uzaklıkta durmasına rağmen kullanılmadan kazı mevsiminin sona ermesi sorunun diğer acı bir örneğidir.

(*) Prof. Dr. Cevdet BAYBURTLUOĞLU DTC. Fakültesi Klasik Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

Belki sözü edilen sorunlara bir üçüncüsünü de eklemek mümkündür. O da ziyaretçilerin ve denizden gelen kirliliğin temizlenmesi kadar çok gümrah bir ören yerinde şimdiye dek ortaya çıkarılanları kapatmaması amacıyla ot temizliğinin yapılması teşkil etmektedir. Bu yüzden liman cadesiyle şehir meydanı, tiyatro ve diğer kazısı yapılmış binalar kazı süresince bir kez, askeri liman iki kez pislik ve ottan temizlenmiştir. Ayrıca vinçin hemen geleceği düşüncesiyle Hadrian zafer takının bloklarının kaldırılıp tasnifi için güney limanı önündeki düzlük te açılmıştır.

Kuşkusuz asıl amaç şehirde, özellikle liman caddesinin her iki tarafında bulunan yapıların kısa sürede ortaya çıkarılması, rölövelerinin çıkartılarak korunmalarının sağlanması ve bazılarının restorasyonu işleri etrafında toplanmaktadır. Bu amaçla :

a) Kuzey paradosu büyük ölçüde 1982 yılında açılan ve theatronunun temizliği yapılan tiyatronun skene binasının caddeye bakan cephesinin onarıma esas olacak rölövesine gereksinme vardı. Küçük hamamla tiyatro arasında kalan kısmın ağaç ve ot temizliği yapılarak cephe ve düşük taşları teker teker ölçüldü, rölövesi çıkartıldı. Böylece tiyatronun skenesinin iki tarafında yer alan kulelerle birlikte tiyatroya şehir meydanından girişin sağlandığı merdivenli cadde için daha sağlam veriler elde edildi.

b) Hadrian zafer takının bazı blokları sağlamlaştırılmak ve sınıflandırmasını yapmak üzere önündeki düzlüğe çekilmişti. Bu kısa süreli çalışma dahi yeni bazı parçaların tanınmasına ve kullanıldığı yerlerin belirginleşmesine yol açtı. Görülebilen parçalarla zafer takının, Schäfer-Schläger ekibinin çıkarttıkları Phaselis kitabındakinden farklı olduğu kesinlik kazanmıştır. 1 : 10 ölçeğinde çizilen ve yapıdaki yerleri restitüsyon çiziminde saptanan bloklar, restorasyon projesi için ön hazırlıkları meydana getirmektedir. Ele geçen parçaların verdiği izlenime göre zafer takı tek kemerli, kemer ayaklarının önünde sütunların taşıdığı kısımları olan ve Antalya'daki Hadrian zafer takına yalnız orta girişi ile benzerlik gösteren bir yapıdır.

c) Daha önceki raporlarımızda hamam-gymnasion kompleksi olduğu kesin olarak belirtilen ve şimdiye dek yapılan yayınlarda piskopos evi v.b. tarzda isimlendirilen büyük hamamın 1982 de açılan frigidarium ile apodyteriumundan sonra Hadrian dönemi agorası yönündeki iki büyük salonu ve buna eklenen diğer mekânları tamamen temizlenerek ortaya çıkarılmıştır (Plan : 1 ve kesit çizimleri). Tonozların çökmesi, yan duvarların yıkılması sonucu tabanı da hypokaost tuğlalarının oturduğu seviyeye çöken bu mekânlarda moloz dolgusu 3,5-4 m. lik bir kalınlıkta idi ve bazı odalarda kapı lentosu hizasına kadar bu doluluk görülüyordu (Resim : 1).

Açılan ilk mekân 1982 de temizliği yapılan ve yarısı frigidarium, batı yarısı ise tepidarium olarak kullanılan kısım ile bağlantılıdır. Kapılardan biri firigidarium kısmına, diğeri tepidarium tarafına isabet etmektedir. Batı tarafta hypokaost tuğlalarının oturduğu zemin için kare plâkalarla yapılmış döşemenin de orijinal haliyle ele geçirildiği bu mekânın doğu tarafı onarım sırasında hem boyut olarak farklı, hem de sertleştirilmiş toprak tabana oturan hypokaost tuğlaları ile dikkati çekmektedir (Resim : 2, 3). Aynı mekânın doğu tarafı ise orijinal taban yüksekliği ile ele geçmiştir. Bu kısım hamamın sıcak buhar ve dumanla ısıtıldığının en güzel izlenebildiği bir yerdir. Ayrıca tabanın yan duvarlara birleştiği kısımlarda duvar boyunca bırakılan aralıklarla ısıtma işleminin yalnız tabandan değil aynı zamanda yan duvar yüzlerinden de yapıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim bu aralıklarda tubuliler in situ olarak gerçek fonksiyonlarını gösterir şekilde durmaktadır ve bunların devamı olan ancak duvar yüzündeki sıvaların dökülmesi, tonozun çökmesi yüzünden traşlanmış olan yüzlerdeki izleri gerek bu mekânda, gerekse bitişiğindeki calidarium da açıkça izlenebilmektedir (Resim : 4).

İki kapı ve sıcak havanın geçmesini sağlayan taban seviyesi altında üç menfeze sahip duvardan sonra hamamın sıcaklığına ulaşılmaktadır.

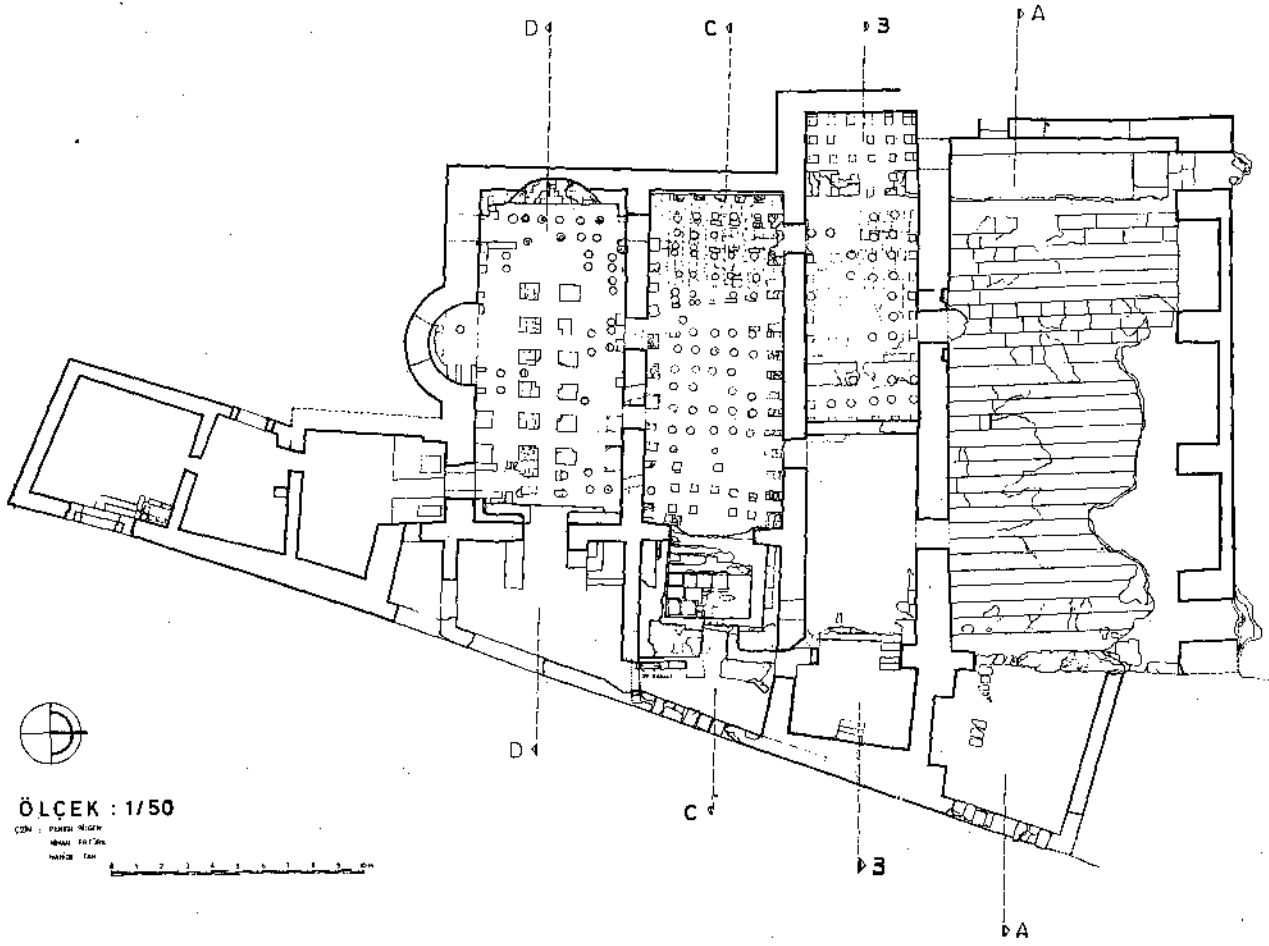
Calidariumun batı duvarı çok sığ bir niş şeklinde nihayete eriyor. Buradaki örgü ve duvarın önünde fonksiyonu anlaşılamayan tuğladan örülerek yapılmış set külhanın önce bu tarafta bulunduğunu ve daha sonraki dönemlerde iptal edilerek kapatıldığı ihtimalini akla getiriyor. Calidariumun güney duvarının tam ortasında ise yarım daire plân veren bir niş bulunmaktadır. Bu mekânın bir diğer özelliği ise tabanı taşıyan hypokaost tuğlalarının tertiplenişinde gösterdiği farklılıktır. Hamamın diğer bölümlerinde hypokaost tuğlaları 8 tuğlanın üst üste konulmasıyla silindirik bir görüntü verdiği halde calidariumda kare plâkalardan dördü bir araya getirilerek fil ayağı şeklinde yapılmışlardır. Bu mekân güney duvarının doğu ve batı uçlarında iki menfez ile prefurnioya bağlantılı kılınmıştır. Her iki menfez de sivri kemer tarzında tuğladan örülmüştür ve her iki taraftaki külhanla ilişkilidir (Resim : 5). Calidariumun doğu duvarı ise tam ortaya isabet eden bir pencere ile cadde tarafındaki odayla irtibatlandırılmıştır. Bu pencere aynı zamanda calidariumun aydınlatılması hizmetini de görmektedir.

Hamamın 1983 de açılan son bölümleri muhtemelen daha sonraki bir dönemde yapıya eklenen külhan ve depo fonksiyonuna sahip odalarıdır. Calidariuma bitişik ilk oda ile calidarium ile cadde arasındaki yamuk şekilli mekânda yoğun bir kül kalıntısı çıkartılmıştır. Bu odanın külhan işlevinin sıra külhanın belirli bir süre depolandığı yerler olarak da kullanılmış olması mümkündür.

Ufak bir kapı ile külhan olarak niteledigimiz mekâna bağlı diğer iki oda hamamda görev yapan hizmetlilere ait olmalıdır. Nitekim bu odaların tabanlarında kandil ve çok sayıda M. S. IV. yüzyıla ait sikke ele geçmiştir.

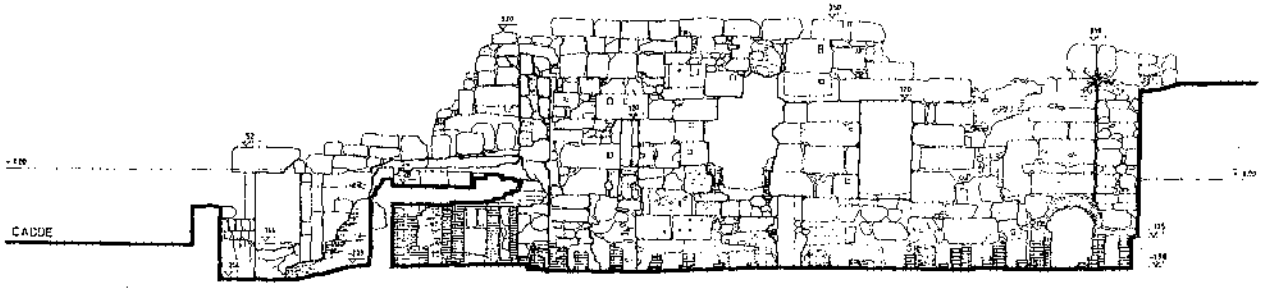
Hamamın yapılış zamanı hakkında mimari unsurlar yeterince faydalı olmamaktadır. Bununla beraber gerek duvar işçiliği, gerekse hamam içerisinde ele geçen sikke ve kandiller yapının M. S. III. yüzyıldan önce yapılmış olamayacağını göstermektedir. Ancak şunu hemen vurgulamakta da yarar vardır. Hamam yapıldıktan kısa bir süre sonra sebebini kestiremediğimiz bir nedenle büyük ölçüde değişikliğe uğratılmıştır. Bu durum özellikle hamamın 1982 de açılan ve yarısı frigidarium diğer yarısı tepidarium olarak kullanılan mekânın batı ve kuzeybatı kısmında rahatlıkla izlenebilmektedir (Resim : 6). Burada mevcut olan kapı iptal edilmiş ve yüzü sıvanmıştır. Ayrıca hamam ile gymnasion arasındaki büyük mekânın doğu ve batı duvarlarında da bazı değişiklikler yapıldığı belli olmaktadır. Özellikle batı duvarında bulunan kapılar da belirli bir seviyeye kadar örülmüş, kapılar pencere haline getirilmiştir.

Hamamın temizlenen ana bölümlerinde ele geçen kireç taşı ve mermer plâkalar yapının içten belirli bir seviyeye kadar mermer ve kireçtaşı plâkalarla kaplı olduğunu, bundan sonraki kısmın ise sıvalı olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca hem bazı malzemeleri koymak, hem de aydınlatma araçlarını (kandilleri) yerleştirmek üzere duvarların bazılarına özel nişcikler yapıldığı görülmektedir (Resim : 7).

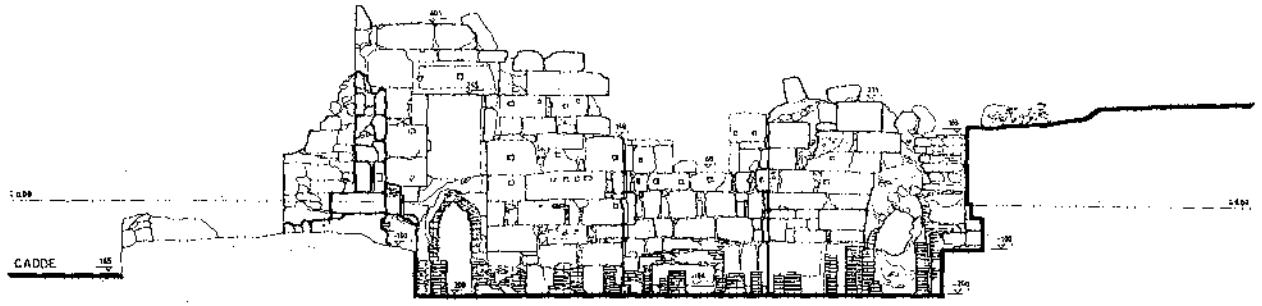

Plân : 1

PHASELİS _ BÜYÜK HAMAM

CC KESİTİ

Plan : 2 — Phaselis. büyük hamam

DD KESİTİ

Resim : 1 — Büyük hamamın tepidariumunun ot ve ağaç temizliği yapıldıktan sonraki durumu.

Resim : 2 — Tepidariumun taban seviyesine yaklaşıldığındaki durumu.

Resim : 3 — Büyük hamam
Tepidarium temizlendikten sonra

Resim : 4 — Büyük hamam
Tepidarium ve calidariumdaki tubuli delikleri

Resim : 5 — Büyük hamam ¡Külhana bağlanan menfez

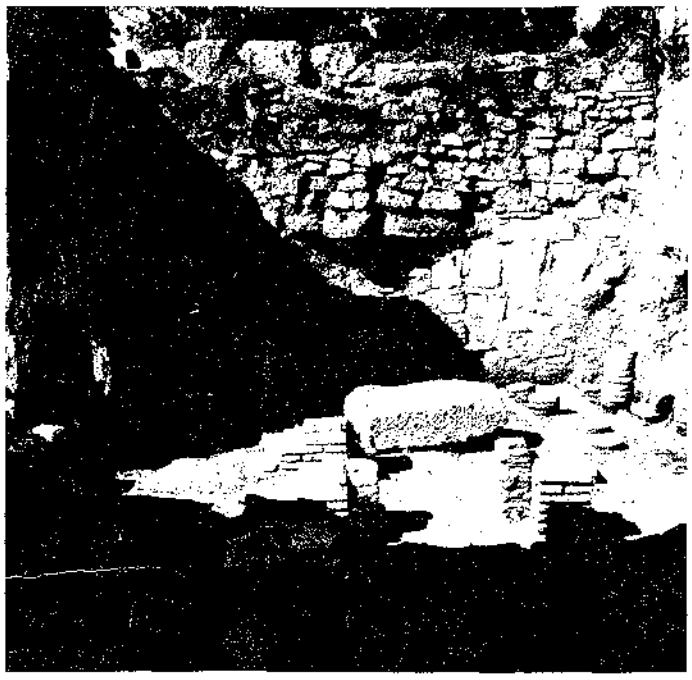
Resim : 5/1 — Büyük hamam
Külhanla bağlantı sağlayan diğer menfez

Resim : 6 — Büyük hamam - İptal edilen kapı

Resim : 7 — Büyük hamam
Büyük avlunun kapısının iki yanındaki nişcikler

Resim : 8 — Büyük hamam - Calidarium

Resim : 9 — Büyük hamam - Calidariumdaki niş

Resim : 10 — Büyük hamam tepidariumdaki taban döşemesi

Resim : 11 — Büyük hamam frigidariumundaki havuzun duvar kaplamaları

Resim : 12 — Tiyatrodaki ölçüm çalışmaları

SİDE TİYATROSU VE ÇEVRESİ KAZI ONARIM VE DÜZENLEME ÇALIŞMALARI 1983

Ülkü İZMİRLİGİL*

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına Side Müzesi tarafından yürütülmekte olan, Side Tiyatrosu ve çevresi kazı onarım ve düzenleme çalışmaları, 1983 yılında, 26 Ekim - 26 Aralık tarihleri arasında sürdürülmüştür.

Side Tiyatrosu'nun onarımını, çevresiyle bütünleşerek korunmasını ve gelecek kuşaklara iletilmesini sağlamak amacıyla, 1982 yılından bu yana, proje ön çalışmaları devam etmektedir. Bu çalışmalara, Arkeolog Orhan Atvur, Arkeolog İ. Akan Atila, Fotoğraf Uzmanı Selamet Taşkın, Yük. Mühendis - Mimar Prof. Müfit Yorulmaz, Yük. Mühendis Necil Engür, Yüksek Mimar - Restoratör Müren Özçay, Arkeolog-Konservatör Azize Özgür, Arkeolog Erman Bediz ve Nurettin Gül katılmışlardır. Çalışmalarımız süresince, tüm ekibe, teknik yardımlarını esirgemeyen YSE Bölge Müdürlüğüne ve çalışmalarımıza destek olan Antalya Kültür Müdürü Sn. Tülin Gündüz'e ve Antalya Müzesi Müdürü Sn. Kayhan Dörtlük'e teşekkürü borç bilirim.

Tarihi ve doğal çevre değerleriyle zengin bir fiziksel birikimi içeren Antalya bölgesinin en eski kıyı kentlerinden olan Side'de antik kent dokusu ile hızla değişmekte ve bozulmakta olan kırsal yerleşme içiçe yer almaktadır (Resim : 1, 2). Son yıllarda Side-Manavgat arasında açılmakta olan karayolunun, bu bozulmayı arttıran nitelikte olduğu, özellikle Nekropol alanını büyük ölçüde tahrip ettiği görülmektedir (Resim : 3).

1968 yılında Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından açılan uluslararası yarışma projesinden bu yana süregelmekte olan «Side koruma ve uygulama imar planı» çalışmalarının son aşaması, 1983 yılında Bakanlığımızca onanarak antik Side yerleşmesinin durumu belirlenmiş bulunmaktadır. Alınan kararlarda antik Side'de sit sınırları içinde kalan tiyatro, agora gibi dokuyu devam ettiren kalıntılar ve çevresinin kamulaştırılarak temizlenmesi ve geleneksel mimariyi devam ettiren yapılarla, temizleme dışında kalan diğer yapıların çevreye uyumlarının sağlanmasının amaçlanmış olduğu belirtilmektedir.

(*) Ülkü İZMİRLİGİL İstanbul Merkez Restorasyon Şubesi Müdürü

Pamphylia bölgesinin en görkemli tiyatroları arasında yer alan Side tiyatrosunda, yapının aşamalı restorasyonuna yönelik bir program doğrultusunda, ön çalışmaların başlatılarak onarım projesinin geliştirilmesi öngörülmektedir. Yapıda uygulanacak onarımın boyutlarının belirlenmesinden sonra çevresiyle uyumu bir onarım projesinin yapımı tasarlanmaktadır.

1982 yılında yapmış olduğumuz program gereğince, 1983 de yapılan yapılamayan işlerin dökümü ve nedenleri şu şekilde sıralanmaktadır.

1 — 1982 yılında, orkestra içinde yığılı durumda bulunan mimari parçaların Agoraya taşınarak düzenlenmesi tasarlanmıştır. 1983 yılında, bu işin ilk aşaması olarak M binası ile agora arasındaki geniş bir alan temizlenerek önümüzdeki yıl için ön hazırlık yapılmış bulunmaktadır. Ancak teknik olanaklarımızın yetersizliği nedeniyle orkestranın boşaltılma işlemlerine başlanamamıştır. Mimari parçaların orkestradan çıkarılabilmesi için kule - vinç gerekmektedir (Resim : 4).

2 — 1982 yılında, tiyatroya ait mimari parçaların rölöveleri yapılarak, SCANEA FRONS mimarisinin restitüsyonu üzerine ayrıntılı çalışmalara başlanması tasarlanmıştı. 1983 yılında ise, bu çalışmalara başlanamamıştır (Resim : 5).

3 — 1982 yılında, Side Tiyatrosunda meydana gelmiş veya gelmekte olan ciddi statik sorunların saptanmasından sonra yapılacak onarımın boyutlarının belirlenerek uygun bir statik modelin oluşturulması tasarlanmıştı. 1983 yılında, yapının taşıyıcı sistemindeki ve malzemesindeki bozulmalar incelenerek tehlikeli görülen yerlerde alınabilecek ivedi önlemler için çalışmalar yapılmıştır.

İ. T. Ü. Mimarlık Fakültesi Dekanlığı ve Bakanlığımız arasında yapılan bir protokol sonucu, Prof. Müfit Yorulmaz ve Prof. İsmet Aka tarafından yerinde ayrıntılı, incelemeler yapılarak bir rapor düzenlenmiştir. Sonuçta taşıyıcı sistemde ve yapı malzemesinde görülen bozulmalar şu şekilde özetlenmektedir (Resim : 6-9);

A — Tonozların kilit veya üzengi taşlarında oynamalar

B — Tonozların açılması nedeniyle olan arızalar

C — Duvarlarda meydana gelen hareketlerin oluşturduğu, tonozlarda eksenine dik çatlaklar.

D — Mesnet oluşturan duvarlarda çeşitli devirlerdeki eklemler nedeniyle oluşan çatlaklar

E — Oturma sıralarını oluşturan taş blokların mesnetlerinin oynaması ile devrilme, düşme tehlikesi göstermesi

F — Tüm yapıda, özellikle konglomera bloklarda görülen ve taşıyıcı sistemi zayıflatan malzeme bozulmaları.

Bu bozulmalar, uzun bir zaman süreci içinde meydana gelmiş olup, uzun bir süre daha, özellikle deprem gibi bir etken olmazsa önemsiz artmalarla durumunu koruyabilecektir. Ancak, bu tür yığma taş yapıların karakteristiği olarak ani çökmeler de olabilir. Nitekim, 1981 yılı sonunda tiyatronun agoraya açılan kapılarından birinin (E KAPISI) tonozunun ani çökmesi, bu konuda fazla gecikmemek gerektiğini göstermektedir.

Tiyatrodaki bozulmaları yavaşlatmak, olabilecek tehlikeleri önlemek için alınması gereken önlemler, onarım ilkeleri ve teknolojik olanaklar gözönüne alınarak tasarlanabilmektedir. Bu geçici önlemler şu şekilde sıralanabilir :

A — Özgün yerinde olmayan taşların ayıklanması - Skene ve paradoslar üzerindeki yığılma taşların kaldırılmasıyla altındaki tonozların yükleri hafifleyeceği gibi, birbiri üzerine yığılı bulunan mimari parçaların ne oldukları belirlenerek dış etkilerden bozulmaları önlenecektir.

B — Durumları tehlikeli olan taşlar - Skenede, dış cephede veya oturma yerlerinde bazı taşlar orjinal yerinde olmasına karşın çevresinin veya altının boşaltılması sonucu düşecek durumdadırlar. Bunlar sökülerek, mesnetlendirilip kenetlenerek yerine konulmalı veya altları doldurularak önlem alınmalıdır.

C — Çatlayan, taşları oynayan veya deformasyona uğramış tonozlar için önlemler alınması gerekmektedir. Kagir yapılar deformasyonlara karşı hassas ve çoğu zaman aniden çöken sistemlerdir. Etraflı bir onarım yapılmadığı sürece çatlaklı tonoz veya kemerlerin çökme olasılığı bulunmaktadır. Kemer ve tonozların düşey deformasyonlarını ve kemerlerin düzlemine, tonozun ana eğrisine dik deformasyonlarını önlemek için takviye projeleri yapılarak önlemler alınması gerekmektedir.

4 — 1982 yılında, yapı malzemesinin bozulma nedenleri, alınacak önlemler ve sağlamlaştırma yöntemleri üzerine araştırmaların yapılması tasarlanmıştı. Tiyatro, konglomera ve kumtaşından yapılmış olup dış etkiler ile bozulmuştur. Yapı malzemelerinin fiziksel ve kimyasal özelliklerinin incelenerek harç deneylerinin uygulanması gerekmektedir. 1983 yılında bu çalışmalar yapılamamıştır. Malzeme üzerine deneylerin yapılabilmesi için henüz tam teşkilatlı bir araştırma laboratuvarımız bulunmamaktadır.

1983 yılında, bu çalışmaların dışında çevre düzenleme çalışmaları ve arşiv çalışmaları da yapılmış bulunmaktadır.

5 — 1982 yılından beri agorada yapılmakta olan çalışmalarla, içinde ve kuzeydoğu portiğinde antik dönemde yığılmış bulunan dolgu toprak temizlenmiştir. Bu dolgu toprak içinde, çeşitli devirlere ait küçük bu-

luntular elde edilmiş bir kısmı Arkeolog-Konservatör Azize Özgür tarafından korunmaya alınmıştır. Küçük buluntular Side Müzesi Müdürü Sn. Orhan Atvur tarafından bir bildiri ile ayrıca sunulmuştur.

6 — Tiyatro çevresinin düzenlenmesi amacıyla kuzeydoğu portik sütunlarının yerleri tesbit edilerek özgün yerlerine konulmuştur (Resim: 10-12).

7 — Ayrıca Side ile ilgili ayrıntılı bir fotoğraf arşivi çalışmasına başlamış bulunmaktadır. Side tiyatrosu, çeşitli dönemlerde kent yaşantısının içindeki tarihi ve doğal ilişkileri ile belgelenmektedir.

1983 yılında, Side tiyatrosunda yapılması tasarlanan çalışmalar,

1983 yılında gerçekleştiremediğimiz işlerin yapılmasıdır.

Öncelikle, taşıyıcı sistemdeki ve yapı malzemesindeki bozulmalar için alınabilecek ivedi önlemlerin, beş yıl içinde iki aşamalı olarak yapılması tasarlanmaktadır.

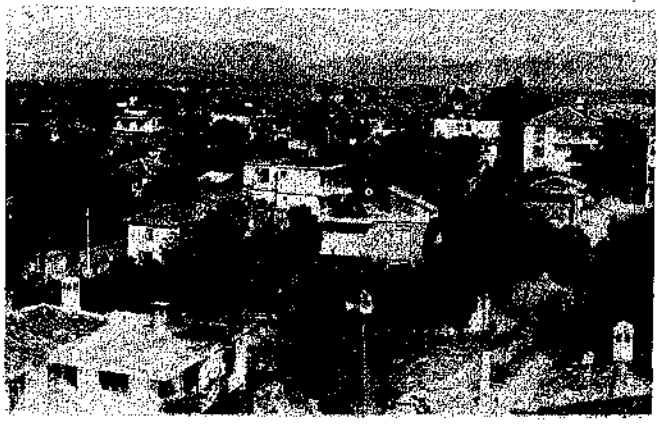
1984 yılı çalışmaları, ilk aşamayı kapsamaktadır.

1 — İlk aşamada, orkestra içindeki mimari parçaların boşaltılması ve tipolojik olarak gruplanması işinin gerçekleşebilmesi için kule-vinç gerekmektedir. Vinç olmadan orkestranın boşaltılamayacağı gibi tehlikeli olan bazı taşlar da yerinden alınmayacaktır. Bu aşamada, aynı zamanda malzeme bozulmalarının önlenebilmesi için deneylerin yapılması öngörülmektedir.

2 — İkinci aşama kapsamı içinde ise sahne binasında ve paradoslarda kazı ve ayıklama çalışmaları yapılarak, taşları oynayan veya deformasyona uğramış tonozların takviye projeleri yapılacaktır.

Bu çlışmalar süresince, hergün binlerce ziyaretçinin Side tiyatrosunun en tehlikeli kısımlarında dolaşmaları ve yaptıkları tahbirat nedeniyle ziyaretçi adedinin ve ziyaret edilecek alanların sınırlanması düşünülebilir.

Side tiyatrosunun korunabilmesi ve onarımının gerçekleşebilmesi için teknik araç-gerecin gerekli olduğu bir aşamaya gelmiş bulunuyoruz. Ancak, yeterli teknik imkanların sağlanmasıyla Side tiyatrosunun onarım çalışmaları, çeşitli aşamalar halinde, sürdürülebilecektir.

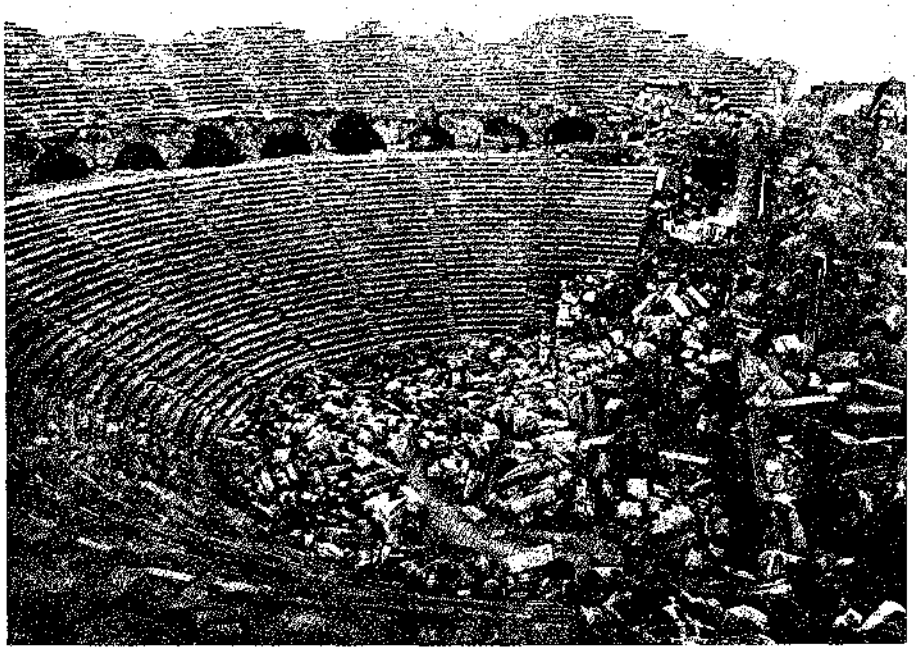
Resim : 1

Resim : 2

Resim : 3

Resim : 4

Resim : 5

Resim : 6

Resim : 7

Resim : 8

Resim : 9

Resim : 10

Resim : 11

Resim : 12

PERGE KAZISI 1983 ÇALIŞMALARI

Jale İNAN*

Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adlarına yürütülen, Uluslararası Side Dostları'nın da parasal yönden desteklediği 1983 yılı Perge kazısı ve onarımı çalışmaları 1 Ağustostan 15 Kasıma dek sürmüştür. Bizlere çalışma olanaklarını sağlayan tüm kuruluşlara teşekkürlerimiz sonsuzdur.

Başkanlığımdaki kazı ve onarım ekibi, başkan yardımcısı Doç. Dr. Halûk Abbasoğlu, yüksek mimar Gülsün Saraçlar, topoğraf Adnan Şakar, arkeolog-desinatör Füsun Arman, arkeolog Semra Sarıbekiroğlu, arkeolog-restoratör Hüseyin Akıllı, arkeolog Neş'e Atik, arkeolog Secda Saltuk, arkeoloji öğrencilerinden Mengü Acun, Megi Bişar, Tuğrul İşsever, Alan İren, Zeynep Kuban, İpek Özbek, mimar Bahar Erünsal, mimar Ertuğrul Morçöl, mimarlık öğrencisi Çiğdem Açıksöz, fotoğraf uzmanı mühendis Kemal Dokuzoğlu'ndan oluşmuştur. Bu çalışmalarımıza Bakanlık temsilcisi olarak Antalya Müzesi'nden arkeolog Güler Kural katılmıştır.

1983 yılı çalışmalarımız: (Resim 1, 2) I. Kazılar, II Düzenleme, III Mozaik Çalışmaları, IV. Keramik Çalışmaları, V. Kazı Sırasında Yapılan Onarımlar, VI. Mozaik Onarımı, VIII. Demetrios-Apollonios Takının Onarımı,

I. KAZILAR

Bu yıl kazı çalışmalarımızı son senelerde olduğu gibi, kentin güney hamamında yoğunlaştırılmış bulunuyoruz (Resim 1).

1 - II No. lu Mekânın (Tepidarium'un) Kazısı

Geçen yıl tümü meydana çıkarılan 11,60 m. genişliğinde ve 29,60 m uzunluğundaki mekânın kuzeybatı köşesinde hypocaust sistemini açıklayıcı bir sondaj açılmıştı (Resim 2 ve Resim 3). Bu yıl ve sondaj güneye ve doğuya doğru genişletilerek hypocaust sisteminin 9,40 x 11,7 m. lik bir

(*) Prof. Dr. Jale İNAN İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi.

bölümü meydana çıkarıldı (Resim 4). Hypocaust payeleri genellikle düzenli aralıklarla sıralanmıştır. 5, 6, 7, sıraların payeleri değişik bir sistemde örülmüştür. Payelerin dikdörtgen şeklindeki tuğlaları aralıklı konmuş olup her sırada yön değiştirirler. Böylece sıcak havanın, her yöne açık payelerin yalnız aralarından değil, içlerinden de dolaşımı sağlanmıştır. Tabanın önemli bölümü çökmüştür. Ancak 5E - 6E ve 5F - 6F payelerinin üzerine rastlayan bir bölüm koruna gelmiştir.

Geçen yıl molozun traktörle atılabilmesi için mekânın duvarı boyunca uzanan havuzun batı bölümü açılmamış ve burada bir rampa oluşturulmuştu. Bu yıl rampa ortadan kaldırılarak havuzun tümü meydana çıkarıldı.

2 - 1 No.lu Mekânın (Kaldarium'un) Kazısı

Bu yıl Kaldarium'un güney bölümünde çalışıldı (Resim 2). Mekân, duvarların üzerinden yıkılmış büyük taş blokları ve yüksek bir moloz tabakasıyla örtülü bulunuyordu (Resim 5). Bu nedenle kazısı kolay olmadı. Mekânın güney duvarı üç büyük ve kemerli pencere ile güneye açılmaktadır. Duvarı iç taraften Tepidarium'da olduğu gibi büyük bir havuz izler (Resim 6). Havuzun orta bölümü traktörlerin molozu taşıyabilmeleri için açılmadı. Havuzun kuzey kenarında iki basamak ve üzerinde korkuluk blokları bulunmaktadır. Alt basamakların altında, havuzun suyunu boşaltmaya yarayan delikler saptandı. Havuzun içinde, batı bölümünde, tabanda birinci basamaktan güney duvarına doğru uzanan bir set bulundu, kısmen tuğla kısmen de taş ile örülmüş olan bu setin arkasındaki bir oluk suyun iki yana akmasını sağlıyordu. Bunlar havuzun içindeki suyun boşaltılmasına yarıyordu. Mekânın doğu duvarına bitişik olarak uzanan bir seki bulundu (Resim 7). Bu sekiye ait yıkıntı arasında bulunan parçalar yerine oturtuldu. Sekinin iki ayağı in situ olarak bulundu. Bulunamayan üçüncüsü yerine çimentodan yeni bir ayak hazırlandı ve orijinal yerdeki izine göre yerleştirildi. Kazı sırasında havuzun korkuluk ve basamaklarına ait parçaların yerleri saptanarak onarıldı. Orta bölüme ait basamak parçaları şimdilik havuzun içinde rampanın yanına yerleştirildi.

Mekânın güneybatı nişi içinde yapılan kazı sonucunda burada da bir havuzun bulunduğu saptandı (Resim 6). Kazı sırasında havuzun basamak ve korkuluk blokları yıkıntı arasında bulundu. Bunların yerleri saptanarak onarıldı. Korkuluk bloğunun üzerinde oyularak işlenmiş bir arık görülmektedir. Bu arık güney-kuzey yönünde bir dirsek meydana getirir Bu arığın fonksiyonu tam olarak anlaşılamamıştır. Korkuluk taşının alt kısmında suyun boşaltılmasına mahsus bir delik görülmektedir.

Mekânın güneydoğusunda büyük yapı taşlarının yıkılması nedeniyle zeminin bir bölümü çökmüştür. Burada aşağı inilerek hypocaust sistemini incelemek mümkün oldu. Bazı yerlerde çökmüş olan hypocaustun, tüm mekânın altında aynı şekilde devam ettiği görüldü. Havuzun bulunduğu güney bölümde, batıda, nişlerin altında ve kuzey tarafta sağlam kalmış hypocaustun sadece 3-4 m. genişliğindeki orta bölümü çökmüştür,

Güneybatıda birinci nişin içindeki havuzun önünde tabanın çökmüş olduğu bir bölümde yapılan kazı sonucu hypocaust tabanına kadar inildi. Bu kazı sırasında bir kadın başı bulundu (Resim 10). Başın iki yıl önce III No. lu mekânda bulunan (Kazı env. no 81/583-2, 29.81) Muse torsosuna kırık kırığa uyduğu saptanarak heykel onarıldı. Üzerinde siyah yanık izleri bulunan başın, kasıtlı kırılarak buraya atıldığı anlaşılıyor.

Mekânın güneydoğu dış cephesi önünde açılan sondajda (Resim 9) II No'lu mekândan I No'lu mekâna su getiren bir künk dizisi meydana çıkarıldı. Bu künk dizisi II No'lu mekânın duvarına 0,50x0,50 m. lik delikten geçip dışarda hafif bir meyille uzanarak I No. lu mekânın duvarına açılmış diğer bir delikten içeriye girmektedir. Bu künkün I No. lu mekânın duvarı içinde kalan kısmı kurşundandır.

3 - IX No. lu Mekânın Kazısı

Tepidarium ile kemerli bir geçitle bağlantısı olan IX No. lu mekânın kazısı (Resim 2 ve Resim 11 - 12) molozun atılmasının zorluğu nedeniyle pek kolay olmadı. Mekânın 11,50 x 4,50 m^2 lik bir bölümü açılabildi. Yaklaşık 2 m. yüksekliğindeki moloz temizlenerek tabana inildi. Herhangi bir arkeolojik buluntu ele geçmedi. Ancak II No. lu mekânın bu kapının önüne rastlayan bölümünde taban ve hypocaust çökmüş olduğundan kapı işler duruma getirilemedi (Resim 12).

4 - Genç Dönem Kapısı (C) Kazısı

Geç dönem kapısının avlusunun (Resim 1) kuzey duvarı önünde başlatılan kazı güneye doğru 10 m. sürdürülerek kesildi (Resim 13). Taban düzeyine kadar inilerek taban kaplamaları meydana çıkarıldı (Resim 14). Kazıda çıkan mimari parçalar, avlunun batı ve doğu duvarları önünde düzenlendi. Güneyde kazılamamış kısımdan avlunun temizlenmiş kısmına inebilmek için bir rampa bırakıldı.

5 - Demetrios - Apollonios Takı Temel Kazısı

Ön hazırlıkları tamamlanmış olan ana kavşaktaki (Resim 1) Demetrios - Apollonios takının onarımına 1983 yılında başlanması kararlaştırılmış bulunuyordu. Onarım için gerekli temel kazıları arkeolojik açıdan değerlendirmek amacıyla bu çalışmalara nezaret etmek üzere arkeolog Secda Saltuk görevlendirildi.

Kazı 6 x 14,35 m. boyutlarında bir alanda yapıldı (Resim 15). Uygulanan stratigrafik sistem sonucu özellikle killi, yanık ve harçlı toprak katmanlarına rastlandı. Takım stylobat kotu 0,00 alınarak temel için gereken 2,95 m. ye inilerek kazıya son verildi. İki pylon arasındaki üç tabakadan oluşan alanın son iki tabakasında bir künk şebekesine rastlandı. Tabakalara göre toplanan buluntular özellikle keramik ve sikke açısından zengindir.

11 büyük ve 16 küçük sandık keramik toplandı. Kaba malzemenin yanında kaliteli olanlar çoğunluktadır. Malzemenin önemli bir bölümünü profil veren, bezemeli ve sırlı parçalar oluşturmaktadır. Bu arada tüm veya tümlenebilen kaplar da bulundu. Çok sayıda ele geçen tüm ve kırık ağırşaklardan bazılarının monogramlı olduğu görüldü. Cam buluntu da az olmakla beraber kaliteliydi. Yüzeyden pylon taşlarının derzlerinden ve tabakalardan 555 adet sikke ele geçmiştir (Resim 16). Az sayıda kemik, maden ve boncuk gibi buluntular da toplandı. Güneydoğu bölümünde kırmızı boyalı fresk parçalarına rastlandı. Buluntular arasında biri büyük diğeri daha küçük olmak üzere iki kireçtaşı havaneli de vardır. Güney pylonun ikinci taş sırasında batıda devşirme olarak kullanılmış arşitrav parçası ise ele geçen tek mimari parçasıdır.

II. DÜZENLEME

Son yıllarda çalışmalarımızda eskiden meydana çıkarılmış anıtlarda düzenlemelere de yer vermiş bulunuyoruz. Bu yıl düzenleme programımıza 1953 yılında kazısı yapılmış olan Hellenistik dönem kapısının (C) avlusunu almış bulunuyoruz (Resim 1).

Avlunun içinde avluya, kulelere ve taka ait parçalar karışık bir durumda bulunuyordu. İlk iş olarak bu yapıların parçaları kotlanarak birbirinden ayrıldı. Her mimari parça da yapı içinde aldığı yere göre alfabetik bir şekilde kotlandı. Avlunun içinde yer kazanmak için kulelere ait mimari parçalar avlu dışına çıkarılarak kulelerin yanına yerleştirildi.

Kentin mitolojik kurucularının (ktistes) heykellerine ait yazıtlı kaideler eski notlarda belirlenen buluntu yerlerine göre nişlerin içine yerleştirildi (Resim 17-18). Avlunun doğu ve batı duvarında alt kat niş sırasının altına ait korunagelmiş kaplama taşları yerlerine yerleştirildi. Sütunlu mimarinin alt katına ait postament kaideleri in situ koruna gelmiş olmasına rağmen bu kaidelerin üzerine oturan postamentlerden ancak bir tanesi batı duvarında ele geçmiştir. Sütunlu mimariye ait Korinth başlıkları bu postament kaideleri üzerine ters dönük şekilde yerleştirildi. Avlunun duvarları önüne güneyden kuzeye doğru saçaklıklar, frizler ve sütunlar dizildi. Sağlam olan bir kaç parça sütunlu mimari de aldıkları yere göre üst üste yerleştirildi. Sağlam olarak ele geçmiş postament üze-

rine bir sütun kaidesi ve onun üzerine bir sütun parçası yerleştirildi. Böylece ziyaretçilerin sütunlu mimarinin şekli hakkında bir fikir edinmeleri sağlanmış oldu.

Avluyu kuzeyden sınırlandıran Hadrian takına ait mimari parçalar mümkün olduğu kadar kuzeye taşındı. Geri kalan parçalar ise avlunun ortasında düzenli bir şekilde bırakıldı.

Bu düzenleme sırasında arkeolog Füsun Arman gözden kaçmış taka ait alınlık parçalarını saptadı. Bu parçalar avlunun kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerine yerleştirildi. Alınlığın Nikelerden oluşan akroterleri de tarafımızdan, eski buluntular arasında keşfedildi. Düzenleme sırasında taban döşemesi meydana çıkarıldı. Dörtgen şeklinde döşeme taşları ışınsal bir şekilde düzenlenmiştir.

Bu arada doğu duvarının ortasına rastlayan bir su boşaltma deliği meydana çıktı. Bu delik bir olasılıkla doğu duvarının altından geçip büyük kanala ulaşmış olmalıdır. Hernekadar bu deliği temizleyip avluda biriken suyu boşaltmak bize cazip gelmiş ise de duvarın dışında yaptığımız sondaj ile duvarın önünün geç dönemde ard arda dizilmiş sütunlar ile kapatılmış olduğu saptandı. İlerde suyun dışarıya değil, dışardan içeriye gireceği kanısına varıldı ve böylece sondaj devam ettirilmedi.

III. MOZAİK ÇALIŞMALARI

Arkeolog Semra Sarıbekiroğlu mozaik çalışmalarını palaestranın batı portiğinde sürdürdü (Resim 1 - 2, Resim 19 - 20). Kısmen iyi korunagelmiş mozaik tümüyle ortaya çıkarılıp geçici onarımı yapıldıktan sonra çizimleri yapılıp, fotoğrafları çekildi ve daha sonra da üstleri kalın bir toprak tabakasıyla örtüldü.

IV. KERAMİK ÇALIŞMALARI

Arkeolog Neş'e Atik Perge Güney Hamam kazısı sırasında V No. lu mekânda kanal temizlemesi sırasında çıkan, palaestrada yapılan sondajda elde edilen, VIII No. lu mekânda ve diğer mekânlarda bulunan keramik parçalarını inceledi. Değişik profil verenlerin çizimleri ve etüdlerini yaparak bilimsel araştırmalar için fişledi. Bu arada tümlenebilen kaplar onarıldı. Ayrıca fotoğrafları çekildi.

V. KAZI SIRASINDA YAPILAN ONARIM ÇALIŞMALARI

Arkeolog - restoratör Hüseyin Akıllı güney hamamının VII No. lu mekânın güneybatı köşesinde yerlerinden oynamış mermer kaplamalar ile batı duvarını izleyen sekinin mermer levhalarını onardı (Resim 21).

VI. MOZAİK ONARIMI

Agoranın sonradan örülerek kapatılıp bir mekân haline getirilen kuzey kapısının taban mozaiği onarıldı (Resim 22). Hüseyin Akıllı bu onarımda poliester kullanarak yeni bir yöntem denedi.

VII. DEMETRİOS - APOLLONİOS TAKININ ONARIMI

1973-74 yılları kazı çalışmalarında meydana çıkarılan Demetrios-Apollonios takı kentin iki ana sütunlu caddesinin kesiştiği ana kavşakta yer almaktadır (Resim 1, 23). Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Perge kazı ekibinin işbirliği ile takın onarım ön hazırlıklarına 1979 yılında başlanmıştır. Anıtın onarım projesi mimar-arkeolog Ülkü İzmirligil tarafından hazırlanmıştır. Kendisine önceleri arkeolog-desinatör Füsun Arman ve sonradan da Y. mimar Gülsün Saraçlar yardımcı olmuştur.

Onarım için gerekli statik etüdler İTÜ Mimarlık Fakültesi'nden Prof. Müfit Yorulmaz'ın, doğal malzeme özellikleri İTÜ Maden Fakültesi'nden Prof. Kemal Erguvanlı'nın, yapay malzeme araştırmaları İTÜ Mimarlık Fakültesi'nden Doç. Dr. Erol Gürdal'ın fahri katkılarıyla geliştirilmiştir.

Uygulanmasına karar verilen statik modelin gerekli malzeme ve teknolojik yardımı ENKA Yapı Sistemleri Sanayii A. Ş. Prof. Mustafa İnan'ın anısına karşılıksız olarak yüklenmiştir.

Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından danışman olarak görevlendirilen TTK Perge kazısı mimarı Y. mimar Gülsün Saraçlar 1 Ağustos ile 16 Kasım tarihleri arasında Perge'de onarım çalışmalarını yürütmüştür.

A) Rölöve ve Statik Proje çizimleri tamamlanmıştır.

B) Temel kazısı

Cadde ve portiklerde kazı alanına giren döşeme taşlarının ve pylonların sökülmesinden sonra başlayan toprak kazısı 25/8/1983 ve 24/9/1983 tarihleri arasında sürmüş, temeller rölöve çalışmaları tamamlandıktan sonra sökülmüştür (Resim 24-25).

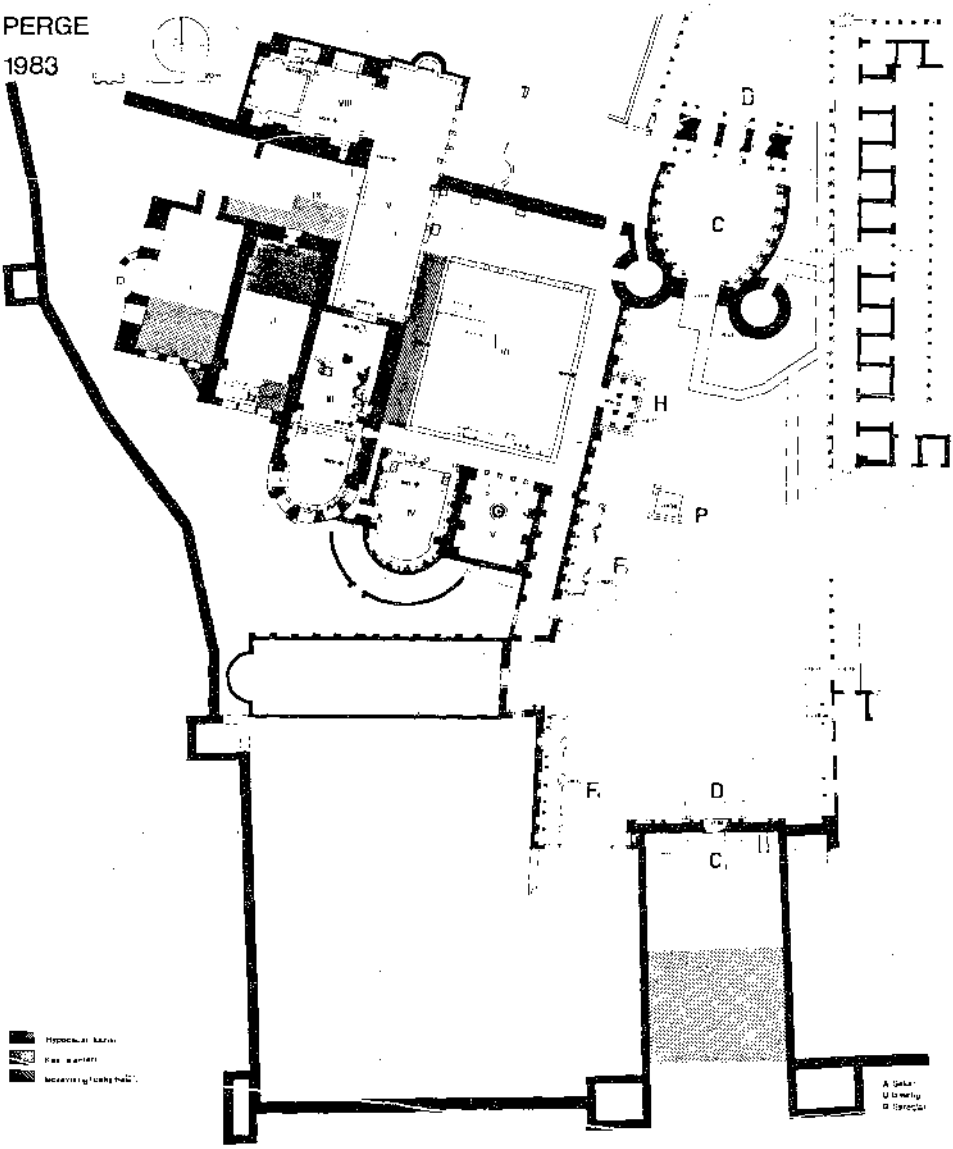
Kazı alanı ortasında meydana çıkan kanalın kuzey kenarına oturan pylon temeli nedeniyle yeni temel için gerekli olan kısım açılarak üst kapak taşları askıya alınmıştır (Resim 26, 27, 28).

C) Yeni temel inşaatı (Resim 29-30)

Kazı sonrasında blokaj ve grobeton zemin hazırlanarak yeni projeye göre temel aplikasyonu yapılmıştır. Kalıba donatının yanısıra yerleşecek öngerme kılıf boruları YASAŞ tarafından gönderilmiştir. Montaj için firmadan inşaat mühendisi Süleyman Demiray gönderilmiştir. Yağışlar nedeniyle Süleyman Demiray işin genel prensiplerini Y. mimar Gülsün Saraçlar'a anlatmış, böylece montaj işini de Gülsün Saraçlar yüklenmiştir.

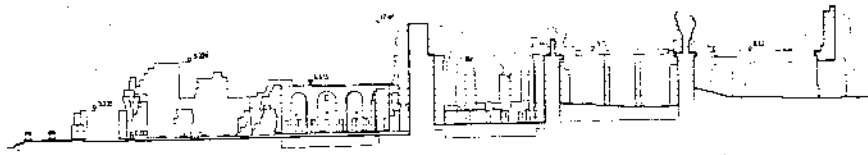
Beton Antalya Belediyesi beton santralinden alınarak bir hafta arayla iki aşamada toplam 35 m^3 olarak dökülmüştür.

Öngerme için istenen beton dayanıklılığını sağlamak üzere gerekli araştırmalar ve kontroller DSİ 13. Bölge Kalite Kontrol ve Laboratuvar Baş Mühendisliği tarafından gerçekleştirilmiştir.

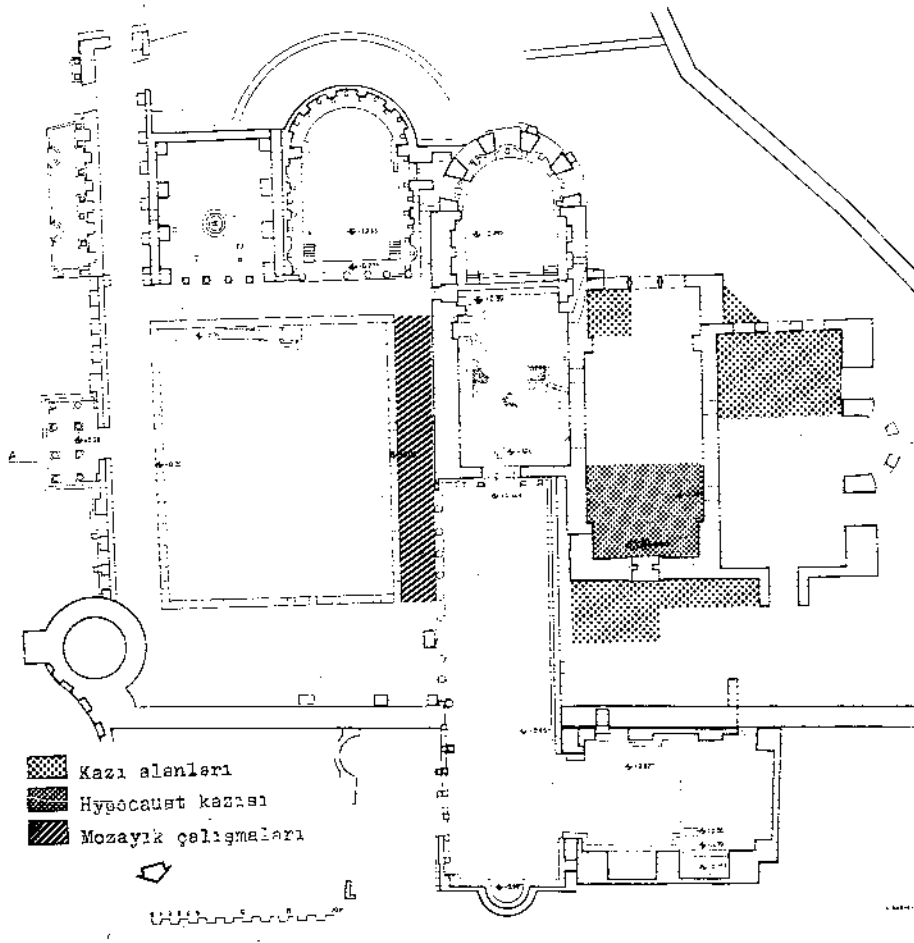

Resim : 1

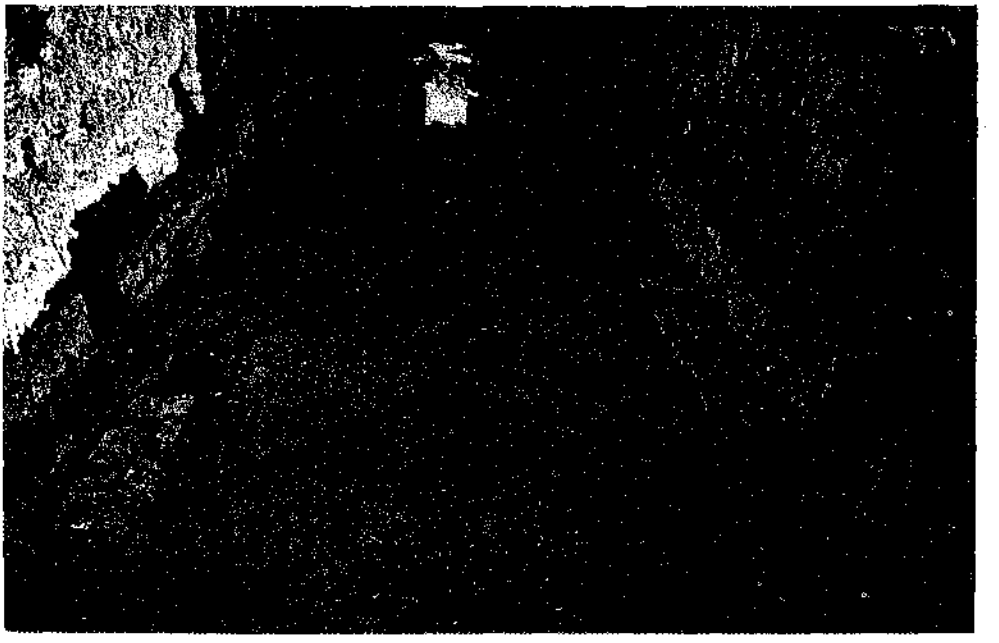
PERGE GÜNEY HAMAM 1983 yılı çalışmaları

A-A KESİTİ

Resim : 2

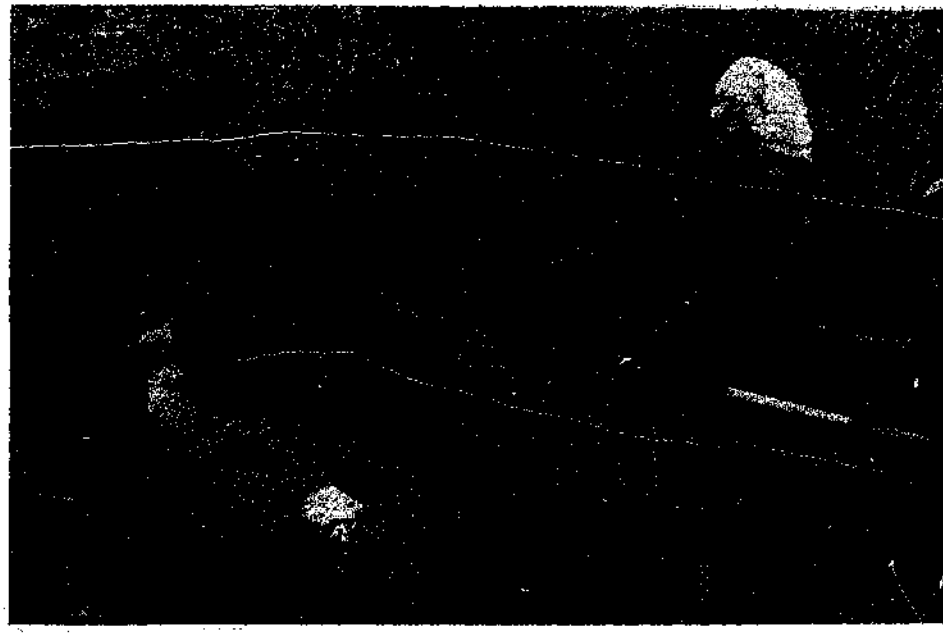
Resim : 3

Resim : 4

Resim : 5

Res. : 6

Resim : 7

Resim : 8

Resim 9

Resim 10

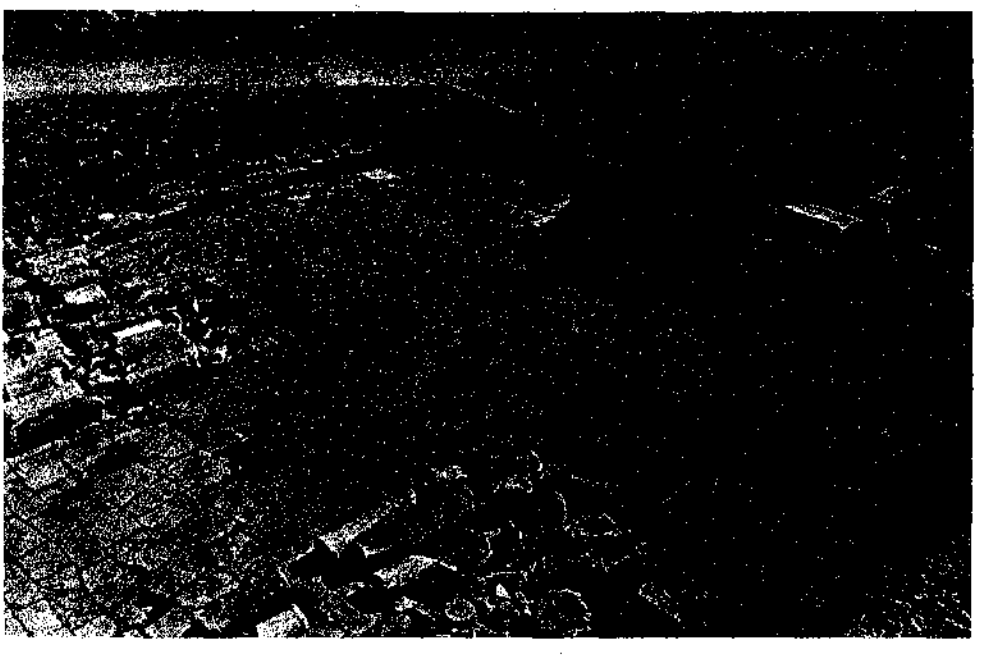
Resim : 11

Resim : 12

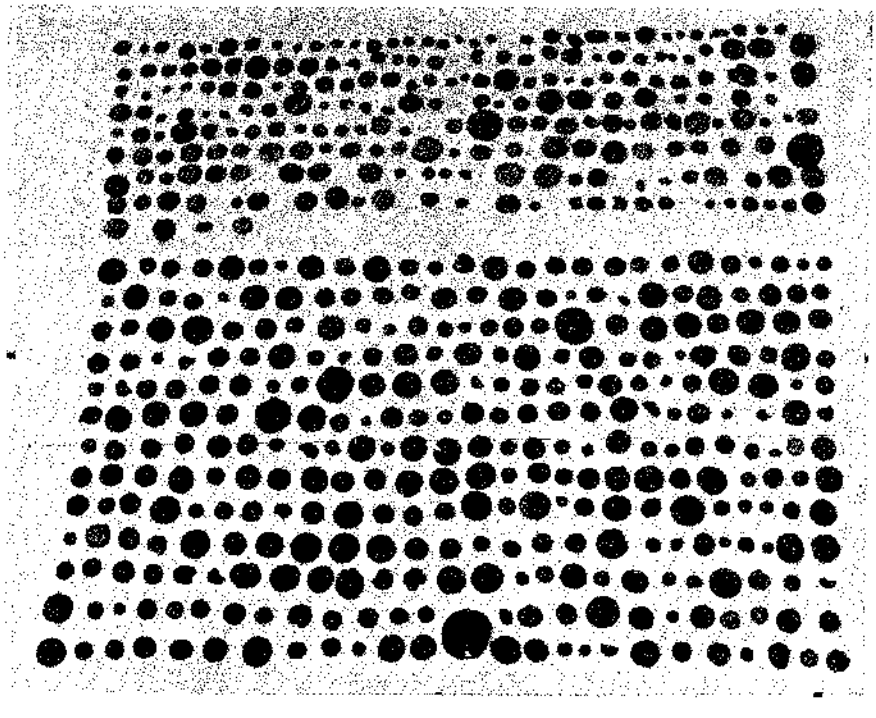
Resim : 13

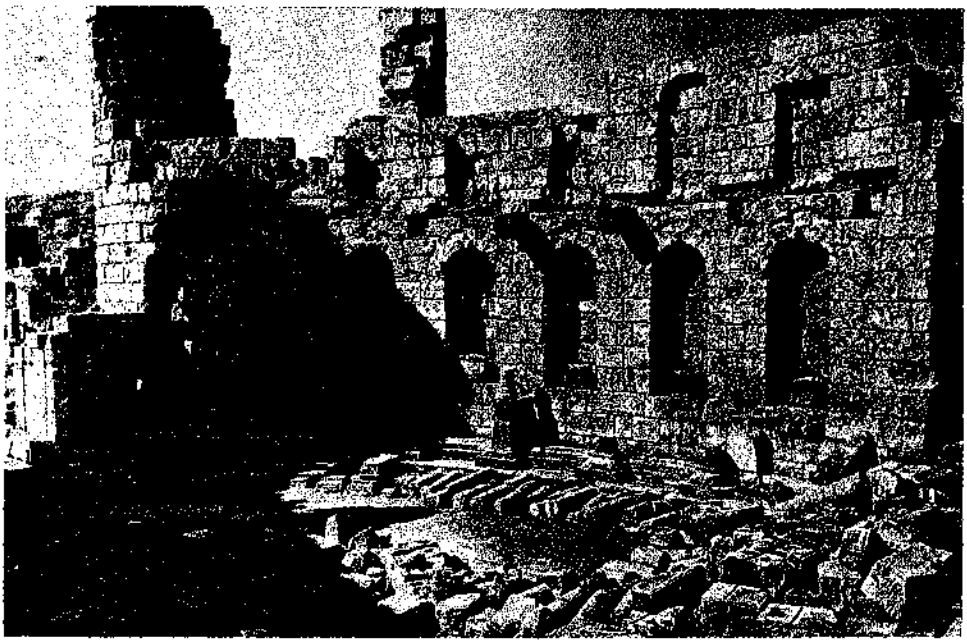
Resim : 14

Resim : 15

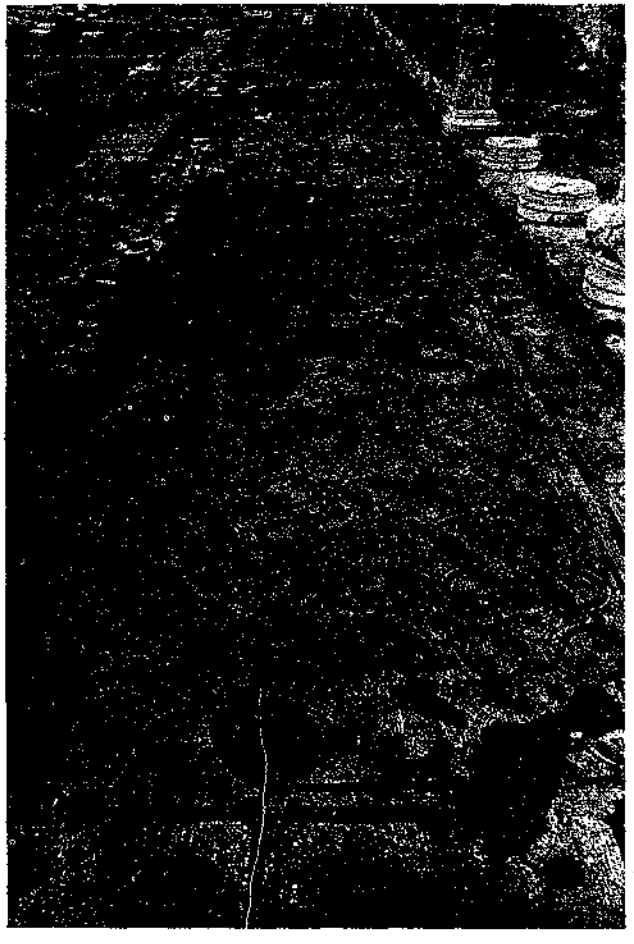
Resim : 16

Resim : 17

Resim : 18

Resim : 20

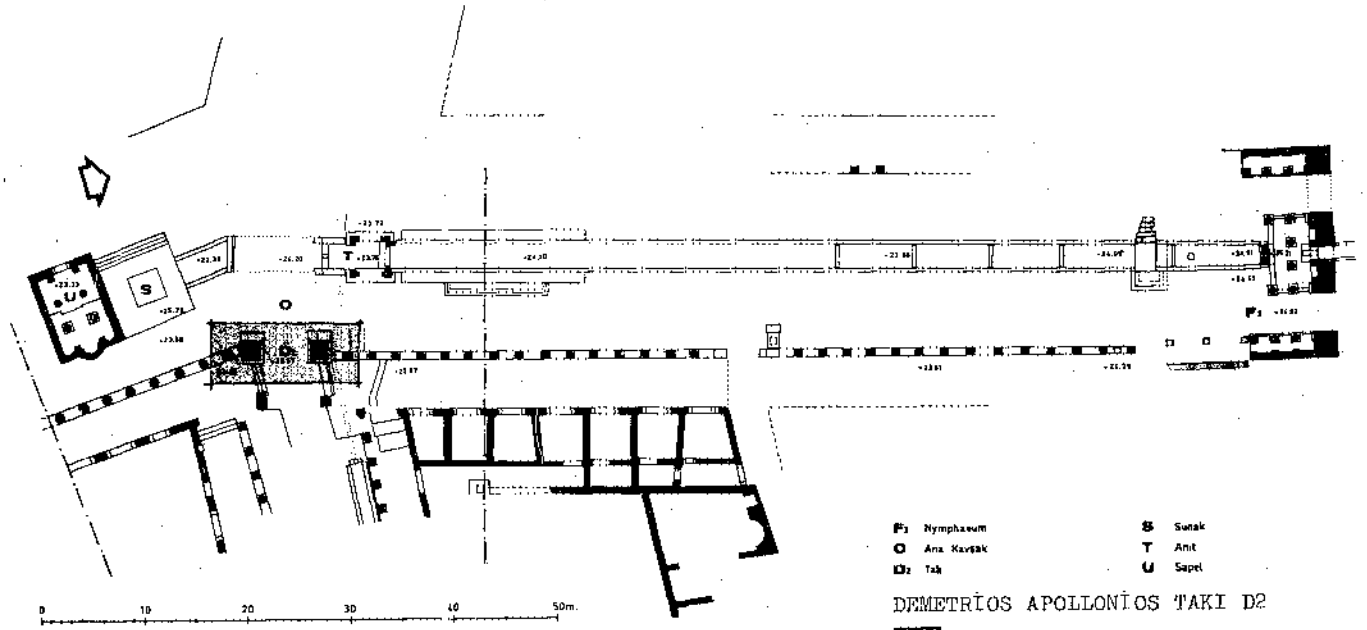
Resim : 19

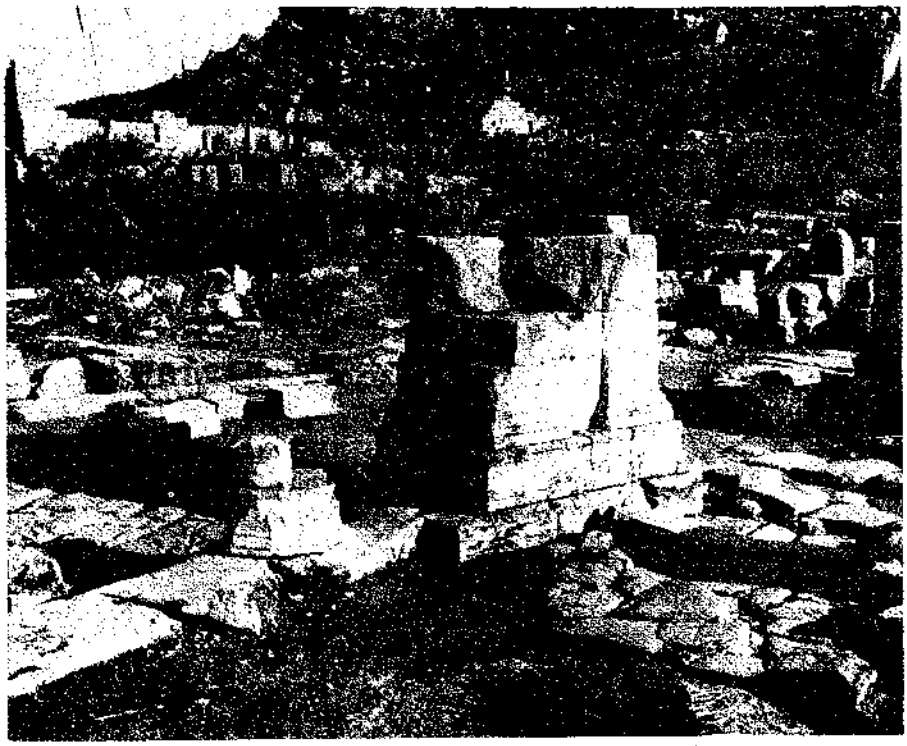
Resim : 21

Resim : 22

S
U
O
T
O
P₂
0
10
20
30
40
50m.
P₂ Nymphaeum
O Ana Kavşak
D₂ Tak
S Sunak
T Anit
U Sapel
DEMETRİOS APOLLONİOS TAKI D2
Pylonların konumu için ölçülen alan ve
Temel kazısı sınırları

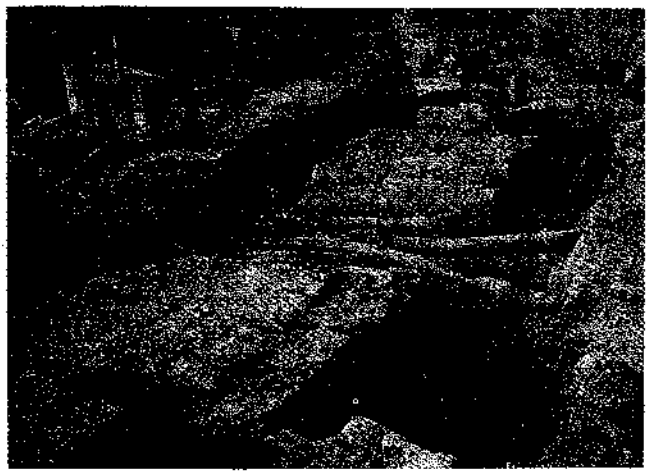
Resim : 23

Resim : 24

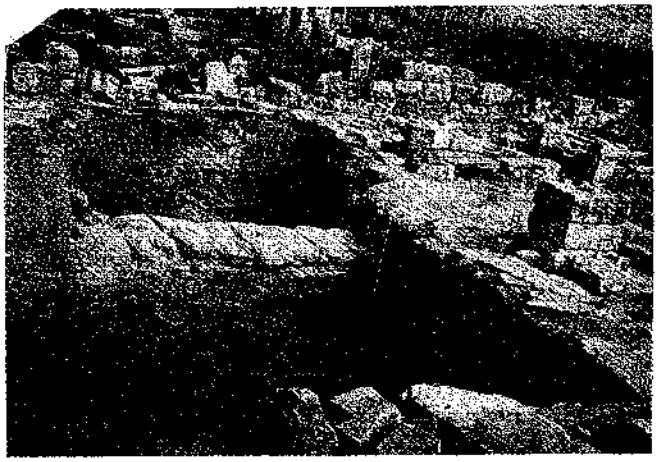
Resim : 25

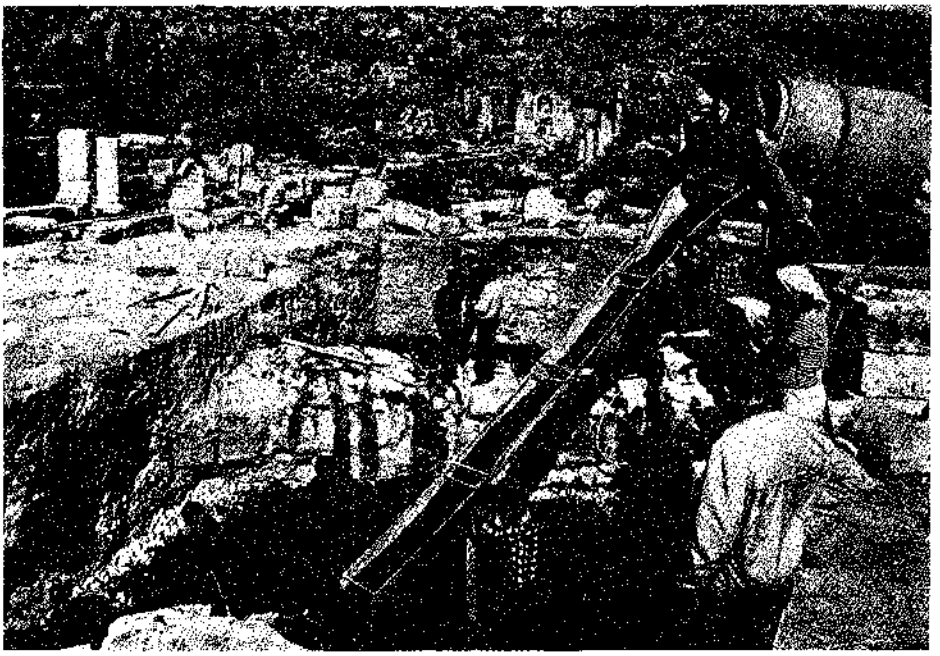
Resim : 26

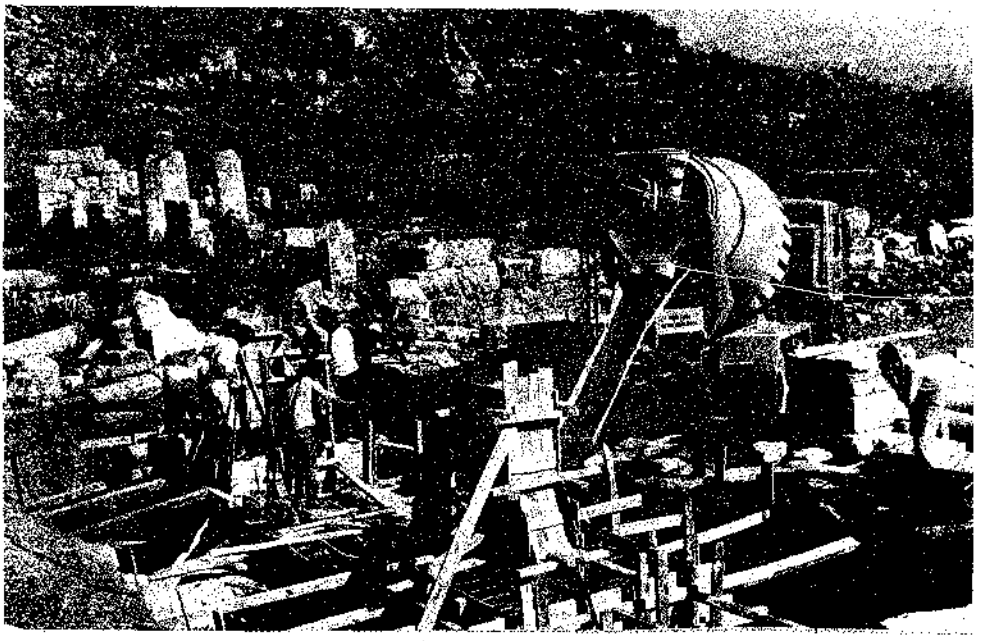
Resim : 27

Resim : 28

Resim : 29

Resim : 30

SİDE APOLLON TAPINAĞI (N, 1) KAZISI VE ONARIMI 1983 YILI ÇALIŞMALARI

Jale İNAN *

1947 yılında Prof. Arif Müfid Mansel başkanlığında Türk Tarih Kurumu adına yapılan kazı sonucu meydana çıkarılan Apollon tapınağının restorasyonu Side Dostları Vakfı adına sürdürülmektedir.

Restorasyon ön hazırlık çalışmalarına 1977 yılında başlanmış ve onarım projesi İTÜ Mimarlık Fakültesi'nden Doç. Dr. Zeynep Ahunbay tarafından hazırlanmıştır.

Statik projesi İTÜ Mimarlık Fakültesi'nden Prof. Müfit Yorulmaz ve Doç. Dr. Feridun Çılı tarafından fahri olarak hazırlanmış, proje çizimlerini Mimar Ahmet Bulut yapmıştır.

Tapınağın restorasyon ön hazırlık çalışmaları 1982 de tamamlanmış ve 1983 yılı Temmuz ayı başında restorasyona başlanmıştır. Çalışmalar 20 Aralığa kadar sürdürülmüştür.

Başkanlığımda yürütülen temel kazısı ve onarım çalışmalarına Side Müzesi'nden gözlemci olarak Müze Müdürü Orhan Atvur ve Ümit Atvur, mühendis Ali Onur Bilkin, heykeltraş-restoratör Dietmar Friese, teknik eleman olarak da vinç operatörü Akif Doğan katılmıştır.

Tüm onarım masrafları, her türlü araç gereç dahil olmak üzere Side Dostları Vakfı tarafından karşılanmıştır. Kısa bir süre önce kaybettiğimiz Side Dostları Vakfı'nın kurucusu ve başkanı Alfred Friendly ölümünden bir gün öncesine kadar, derneğin tüm olanakları ile restorasyon projesinin gerçekleşmesine çalışmıştır. DSİ Oymapınar Baraj İnşaatı Kontrol Müdürlüğü ve Bilfinger - Berger Oymapınar Barajı Müteahhitlik Firması ile DSİ Manavgat İşletme Müdürlüğü hiçbir yardımlarını esirgememişlerdir. Antalya Devlet Karayolları, DSİ ve YSE Bölge Müdürlükleri her zaman o. luğu gibi, araç yardımları ile çalışmalarımızı desteklemiştir. Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi de ülkemizde bulunmayan malzeme yardımında bulunmuştur.

(*) Prof. Dr. Jale İNAN İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi.

Yukarda yardımlarını belirttiğimiz kuruluş ve kişilerin destekleri ve aynı zamanda ekibin büyük bir özveriyle ahenk içinde çalışması sonucu, onarım projesinin bu yıl için öngörülen bölümünü tamamlamak mümkün oldu.

1983 yılı restorasyon çalışmalarında üç aşamalı bir program uygulanmıştır.

I. Temel Kazısı

Doç. Dr. Zeynep Ahunbay mimari kalıntılar açısından tapınağın batı cephesinin en zengin durumda olduğunu saptamış ve restorasyon projesini (Resim 1) bu duruma göre hazırlamıştır.

Restorasyon projesi tapınağın denize bakan batı cephesinin önemli bir bölümü ile kuzeybatı köşesini ve kuzey uzun kenarının ikinci sütununu kapsamaktadır. Tapınak onarıldığında batı cephesinin altı sütunundan dördü ve kuzey kenarının iki sütununu kapsayan bir bölümü ayağa kaldırılmış olacaktır. Sütunların başlıkları, onların üzerinde yer alan arşitrav blokları, onları izleyen konsollar arasında Medusa başlarından oluşan friz, onun üzerinde yeralan saçaklığın kornişli geison mimari unsuru batı cephesinde alınlığın 2/3 bölümü, saçaklığın palmet motifi bezemeli sima unsuru ve nihayet alınlığın zirve bölümüne ait saçaklık parçası bu onarımda yer alacaktır. Böylece restorasyon gerçekleştiğinde 16 m. yükseklikteki tapınağın görkemli görünümü canlandırılmış olacak.

Temel kazısı için önce tapınağın kuzeybatı köşesini çalışmaya elverişli duruma getirmek gerekiyordu. Tapınağı güneyden sınırlandıran ve Side Dostları tarafından bedeli ödenerek istimlâk edilmiş olan arsa, üzeri mıcır ile örtülerek çalışma alanı haline getirildi.

DSİ Oymapınar baraj inşaatından temin ettiğimiz vinçle tapınağın içinde eskiden düzenlenmiş olan mimari parçalar, bu alana taşındı ve düzenli bir şekilde yerleştirildi.

Tapınağın kuzeybatı köşesine kamyon ve vincin yanaşabilmesi için, burada bulunan parçalar daha arkaya taşındı. Bazilikanın doğu narteksi girişinin geç devir dolgusu temizlenerek, içerisindeki parçalar değerlendirilmek üzere tasnif edildi. Bu girişin ilerisinde yer alan bazilikanın güney pastoforionu ilerde mimari parçaların onarımında ve kalıp hazırlanmasında bir atölye olarak kullanılmak amacıyla bu tonozlu mekânın önündeki 20. yüzyıla ait dolgu duvarı kaldırıldı.

Kamulaştırılmış alanda mevcut olan çay ocağı, küçük bir onarımla şantiye haline getirildi.

Kazılacak temel üzerine rastlayan stylobat blokları numaralandırılarak kaldırıldı. Köşe sütunu altına rastlayan stylobat bloğu, bitki köklerinin etkisi ile parçalanmış durumdaydı. Onarılarak tekrar kullanılması söz konusu olmamakla beraber, tüm parçalar kaldırılmadan önce numaralandırıldı ve çalışma alanında eski şekline göre düzenlendi.

Temel kazısı Side Müzesi'nden Müze Müdürü Orhan Atvur ve arkeolog Ümit Atvur gözetiminde yapılmıştır. Temel kazısı sırasında antik tapınağın temel yapısı adım adım izlenmiş, temele ait olan ve kaldırılan taş blokların yerleri çizim ve fotoğrafla saptanmıştır. Çıktıkları kota göre sıra numarası alan bu bloklar, altına rastladıkları sütun aralarına göre numaralanmıştır. Ümit Atvur temele ait konglomera bloklarının çıktıkları yerleri ve blokların detaylı ölçülerini kapsayan fişleri hazırlamıştır. Friese konglomera temel blokları ile krepis bloklarının yerlerini belirleyen ölçekli çizimleri, ayrıca temel kesit çizimlerini yapmış ve Orhan Atvur fotoğrafları çekmiştir. Böylece tapınak temel yapımının tam bir dokümantasyonuna sahip bulunuyoruz.

Tapınak üst yüzeyi işlenerek düzleştirilmiş konglomera zemin üzerine yapılmıştır. Sütun kaidelerinin oturduğu stylobat bloklarının altında harçsız olarak üst üste konmuş, ikişer tane büyük konglomera bloğu bulunmaktadır. İki sütunun aralıklarında stylobat blokları altında bir konglomera bloğu vardır. Altında onun uzunluğunda ve 1.50 m. genişlikte çok sert harç kullanılarak moloz taştan yapılmış duvar yer alır. Bu duvar tapınak temelinin ızgara planlı olduğunu göstermektedir. Kuzeybatı köşesinde kuzeye doğru duvarın yapımında ana konglomeradan yararlanılmıştır. Yeni temel konstrüksüyonu için gerekli kazı toprağın kuzeybatı köşesinden kuzeye doğru bir, batıya doğru dört sütunun altına rastlayan bölümde yapıldı. Önce mevcut stylobat blokları ve temele ait konglomera blokları vinçle kaldırılarak kenara alındıktan sonra, temel kazısına başlandı ve stylobatın seviyesinden 1.50 m. derinliğe inildi.

II. Yeni Temel İnşaatı

Kazılan temel çukurunun tabanı düzenlendikten sonra, üzerine grobeton döküldü. Beton Oymapınar Barajı'nda hazırlanıp, Bilfinger-Berger müteahhitlik firması tarafından transmixerlerle gönderilmiştir. Statik projesine uygun temel demirleri döşendikten (Resim 2) sonra kontrol için Prof. Müfit Yorulmaz Side'ye gelmek lütfunda bulunmuştur, kalıpların döşenmesi ve betonun dökülmesi hususunda gerekli talimatı vermiştir. Temel betonarmesi için statik projesine uygun dozajda 43 m^3 beton Oymapınar Barajı'ndan sağlanabildi. Bilfinger-Berger Müteahhitlik firması dokuz transmixer, bir pompa ve 12 kişilik bir beton ekibi göndererek temelin betonarmesini gerçekleştirdi (Resim 3). Bu arada atölye binası ola-

rak düşündüğümüz pastaforionun blokaj döşenen zeminine beton dökülerek tesviyesi yapıldı.

III. Kuzeybatı Köşe Sütununun Dikilmesi

Sütunların eksik bölümlerinin betondan dökülmesi için sacdan bir kalıp yaptırılması kararlaştırıldı. Bu kalıp tüm sütun için yatay altı bölümden oluşmaktadır. Kalıp dikey olarak da iki parçaya ayrılabilmektedir (Resim 4). Sütun yivleri için kalıba dışardan civatalarla sökülebilecek şekilde içten, yarım borular monte edildi (Resim 5). Stylobat ve kaidenin plinthi için de gene sacdan kalıplar yaptırıldı (Resim 6). Sütun kaidesinin kalıbı ise Friese tarafından alçıdan hazırlandı (Resim 7). Stylobat, kaide ve sütun için gerekli beton deneyleri, Oymapınar Barajı'nda yapılarak istenilen statik evsafta ve renkte bir karışım saptandı. Bu karışım, mermer tozu, 0, 1, 2, ve 3 numaralı mermer mıcırı, kum ve beyaz çimento belirli oranlarda karıştırılarak elde edildi.

1983 yılı restorasyon projesinde güneybatı köşe sütununun dikilmesi planlanmıştı. Bu sütunun altına rastlayan stylobat bloğu, kaidesi ve sütunun 4.25 metrelik aşağı bölümü koruna gelmiş olmadığından, bunların betondan dökülmesi gerekiyordu. Bu husus gözönünde tutularak temel betonarmesi için torçelikten filizler yerleştirilmişti. Filizlerin etrafına stylobat, plinth ve kaidenin demir donatımı yerleştirildikten (Resim 8) sonra bunların sac ve alçıdan oluşan kalıp bölümleri yerlerine oturtuldu (Resim 9). Manavgat DSİ'den temin ettiğimiz betoniyer ve YSE'den ödünç aldığımız vibratörleri kullanarak bu bölümün betonu döküldü (Resim 10). Üç gün sonra kalıplar çıkarılarak 10 gün süreyle betona su verildi (Resim 11).

Eksik sütun bölümünün betondan dökülmesi için çelik kalıbın dört bölümü kullanıldı. En üst bölüme, işçilerin beton dökümü sırasında çalışabilmeleri için kalıpla birlikte ısmarlanan platform monte edildi. Torçeliklere sütunun dikilmesi için gerekli demir donatım ilave edildi (Resim 12). Kalıp vinçle bu demir donatım üzerine geçirildi (Resim 13). Gerekli beton malzemesi iki traktör treylerinin içinde karıştırılarak hazır edildi (Resim 14). Yanına Manavgat DSİ'den temin edilen betonyer yerleştirildi. Kurulan bir sistemle süratli bir şekilde beton dökümü sağlandı. Bu sisteme göre, betonyerde hazırlanan beton daha alçak seviyedeki beton kovasına akıyor, dolan kova vinçle kalıbın yukarısına kaldırılıyor (Resim 15) ve platformda bekleyen işçiler tarafından beton kalıba aktarılıyordu (Resim 16). Bu konuda vibratör çalıştırılarak birbiri ardına dökülen beton karıştırılıyordu. Kalıbın içinde beton istenen yüksekliğe ulaşınca işe son verildi. Sütunun orijinal üst parçasının montesi için gereken delikleri elde etmek için, lastik boru içine geçirilmiş asilçelik çubukları, daha

önceden hazırlanan şablonun deliklerinden prizini almakta olan betonun içine 40 cm. daldırıldı. Bir kaç saat sonra çelik çubuklar kolaylıkla dışarı çekilebildi. Böylece gerekli delikler beton sütun bölümünün tepesinde elde edilmiş oldu. Üç gün sonra yarım boruların civataları sökülerek kalıp çıkarıldı (Resim 17). Sonuç tatmin ediciydi. 10 gün süreyle betona su verildi (Resim 18).

Orijinal sütun parçasının tepesine gelecek yıl başlık oturtabilmek için gerekli delikler matkapla açıldı. Sütun tepesi üstü dikildi. Parça meyilli bir şekilde kırılmış olduğundan, beton bir bölüm ilavesi ile düz bir hale getirilmesi gerekiyordu (Resim 19). Dökülecek beton için kalıbın buraya uygun bölümü kullanıldı. Kırık yüzeye asilçelik çubukların montesi için şablona göre işaretlenen delikler elektrikli el matkabıyla açıldı. Bu yüzey temizlendikten sonra mermer tozu karıştırılmış araldit bu deliklerin içine dökülerek asilçelik çubuklar yerleştirilip yapıştırıldı (Resim 20).

Orijinal sütun parçasının kırık yüzeyine araldit sürüldükten sonra bu bölümün de betonu döküldü. Üç gün sonra kalıp alındı ve 10 gün süreyle betona su verildi.

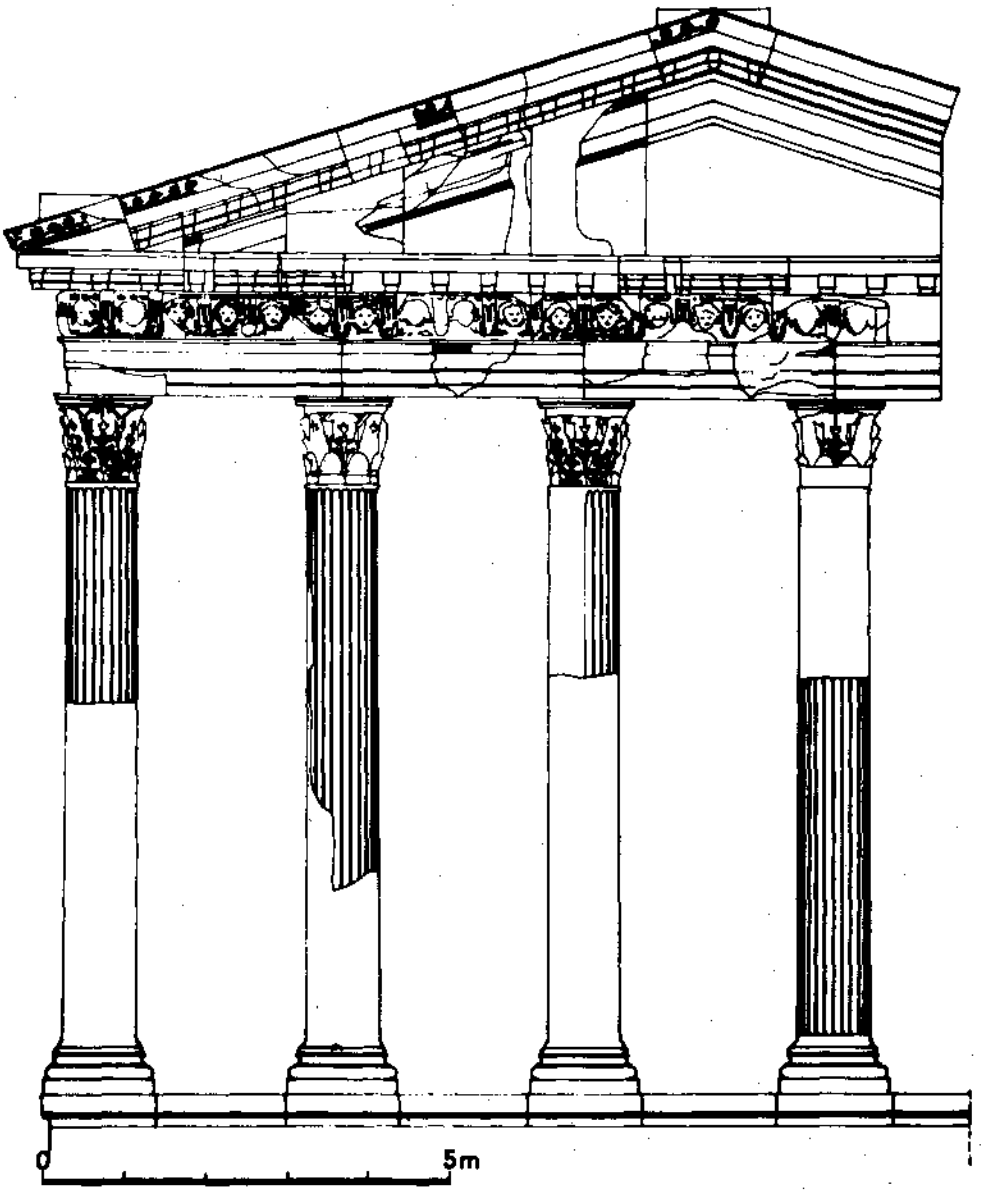
Bu arada sütunun betondan dökülen bölümünün yukarı kısmı tesviye edildi (Resim 21). Deliklerdeki lastik borular çıkarıldı ve içleri temizlendi (Resim 22). Orijinal sütun parçasının altından uzanan demir çubukları eğmeden tepe üstü dikey durumdan yatay duruma getirip, (Resim 23) normal dikey pozisyona getirilmesi kolay olmadı (Resim 24). Vinç operatörü büyük bir başarıyla bu parçayı yukarı kaldırıp, (Resim 25) şablona göre ayarlanmış demir çubukları, uygun deliklere rastlatarak yavaş yavaş indirip yerine yerleştirdi (Resim 26). Sonuç tahmin edici olunca parça tekrar yukarı kaldırıldı. Deliklerin içine gerekli miktarda araldit konduktan ve parçanın yapışacak olan yüzeyine araldit sürüldükten sonra, orijinal sütun parçası indirilerek yerine yerleştirildi (Resim 27 ve 28).

Betondan dökülen sütun bölümünde 1.5 cm. kalığında sonradan taşçı ustalarının işleyebilmeleri için ek payı bırakılmıştı. Sütunun orijinal kısmında bazı bölümlerde yivler fazla aşınmış olduğundan, beton bölümün sert bir çıkıntı yapmaması için bırakılan ek payı Friese tarafından işlenerek estetik görünüm sağlandı. Taşçı ustası temininde çekilen güçlük ve yağışların başlaması nedeniyle, yivlerin istenilen şekle getirilmesi işi gelecek yıla bırakıldı.

Diğer taraftan alanın düzenlenmesi, kalıpların temizlenip boyanması ve yağlanması, bunların diğer araç gereçle birlikte şantiye binasına yerleştirilmesi için de bir haftalık zamana ihtiyacımız oldu. Bu arada temel kazısı sırasında numaralanarak kenara kaldırılan ve krepise ait olduğu kabul edilen bloklar Friese'nin gözetiminde yerlerine yerleştirildi, temel çukurları dolduruldu (Resim 29).

Atölye olarak kullanılacak pastoforionun içine, duvar ve tonozuna zarar vermiyecek şekilde demir konstrüksiyon yerleştirildi (Resim 30).

Bu yılki çalışmalarımızda işin kurulmasında, araç ve gereç temininde çekilen tüm zorluklara rağmen sonuç tatmin edicidir. Böylece Apollon tapınağının restorasyonunda ilk ve zor adım atılmış oldu.

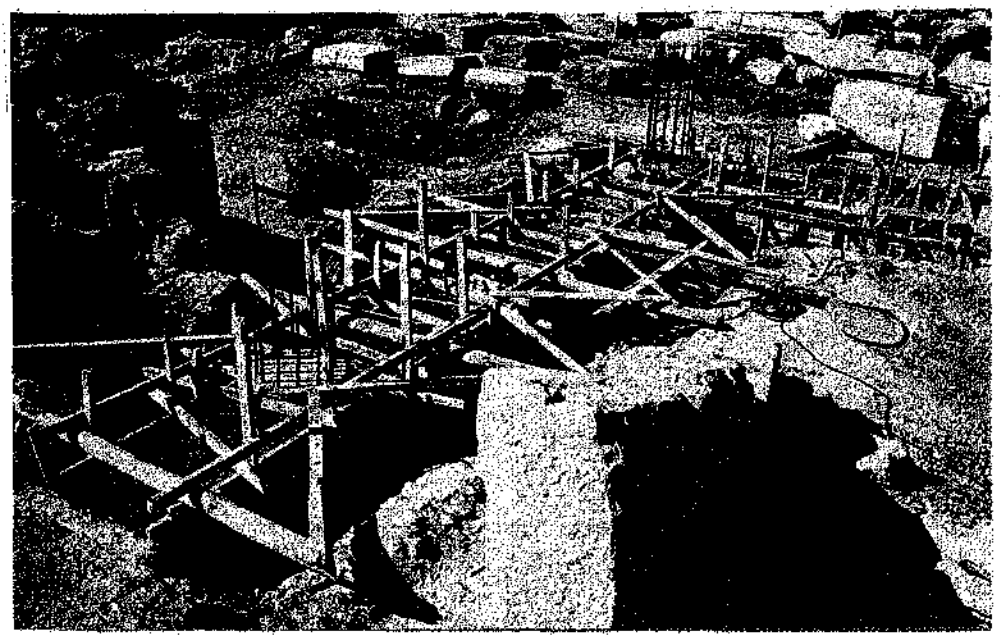
SIDE • TEMPLE N I
ANASTYLOSIS OF THE WEST FAÇADE

Architect : Dr. ZEYNEP (NAYIR) AHUNBAY

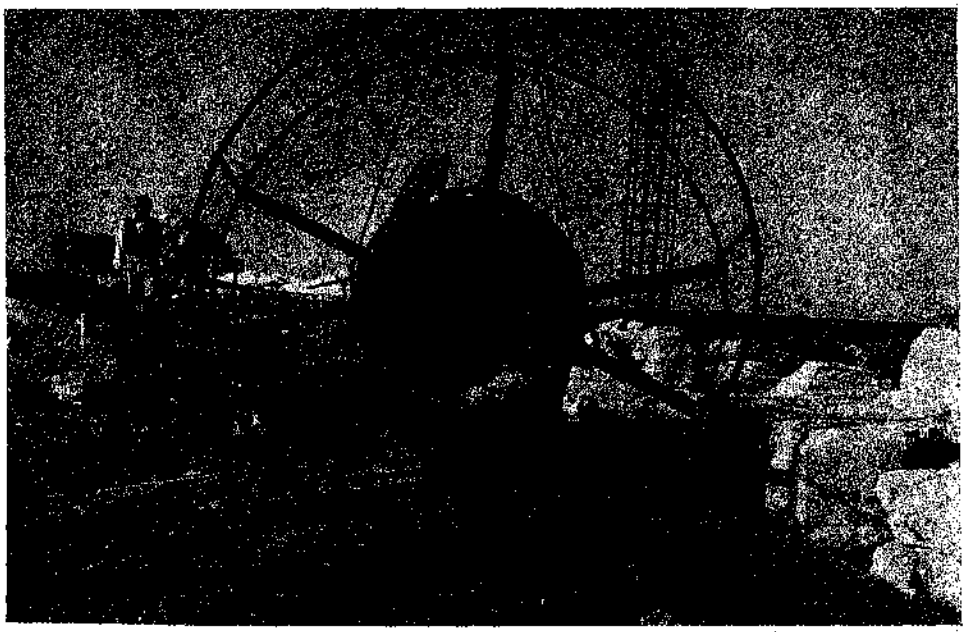
Resim : 1

Resim : 2

Resim : 3

Resim : 4

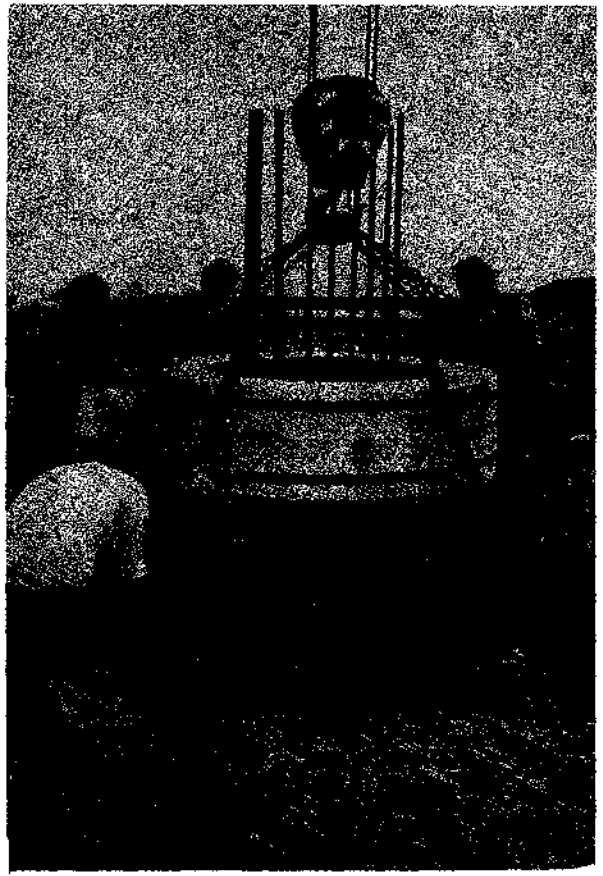
Resim : 5

Resim : 6

Resim : 7

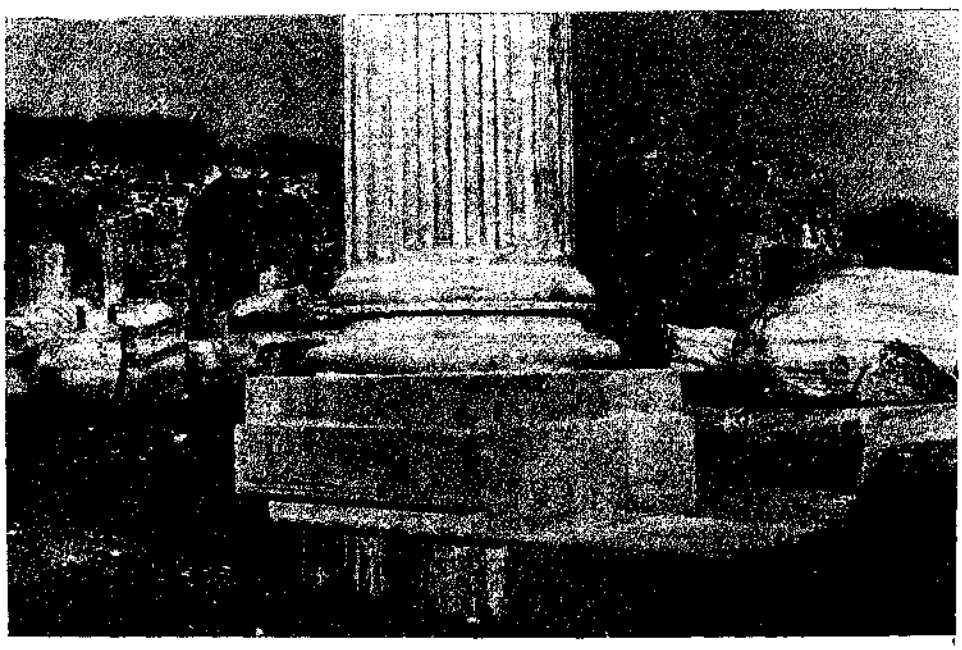
Resim : 8

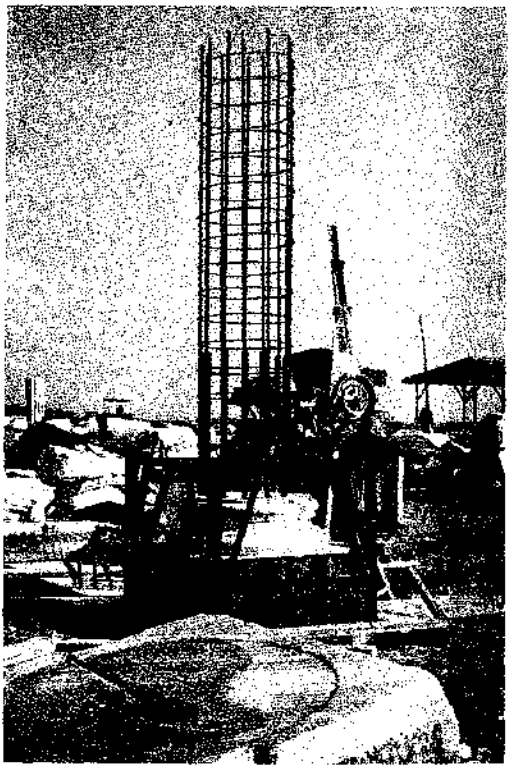
Resim : 9

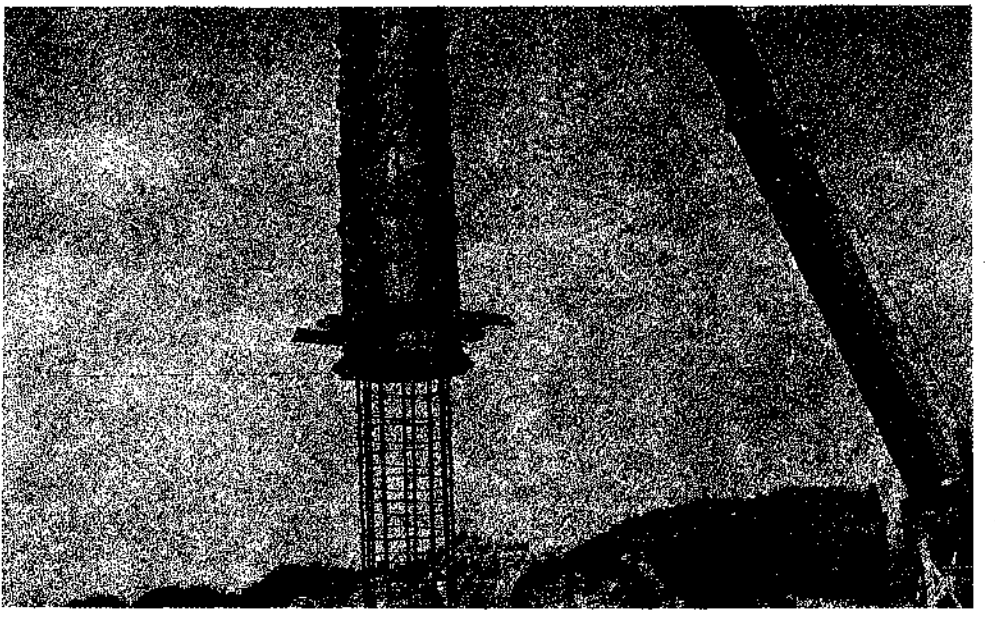
Resim : 10

Resim : 11

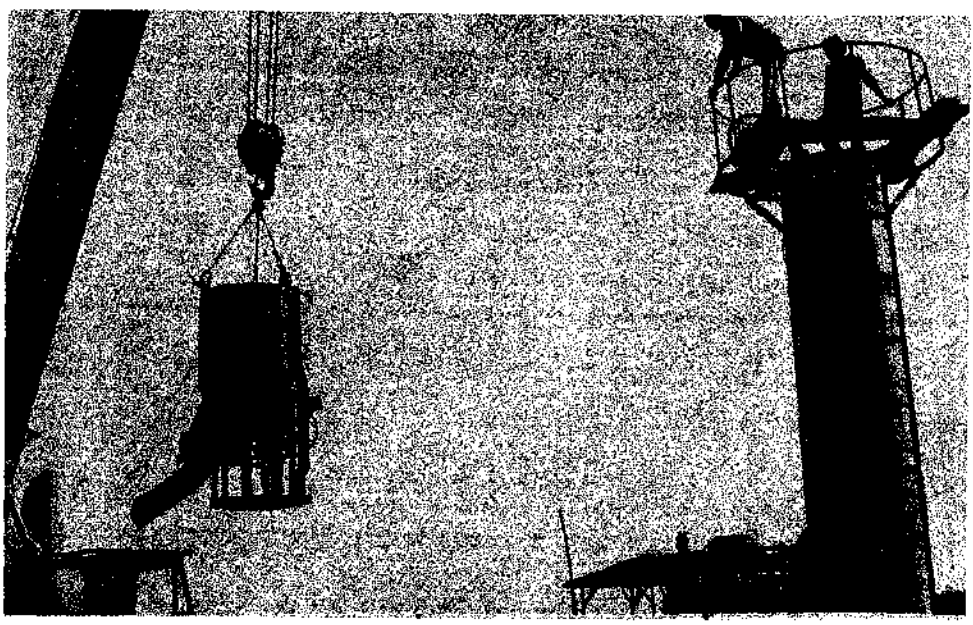
Resim : 12

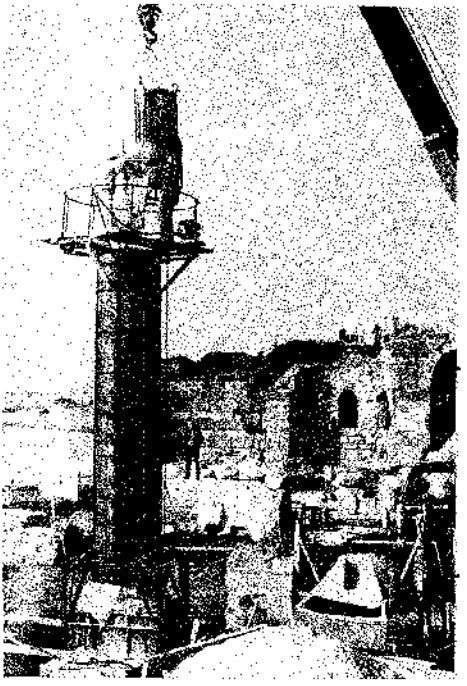
Resim : 13

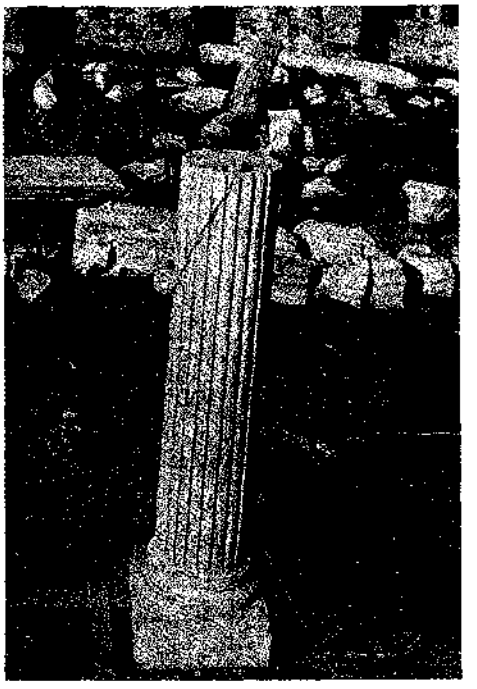
Resim : 14

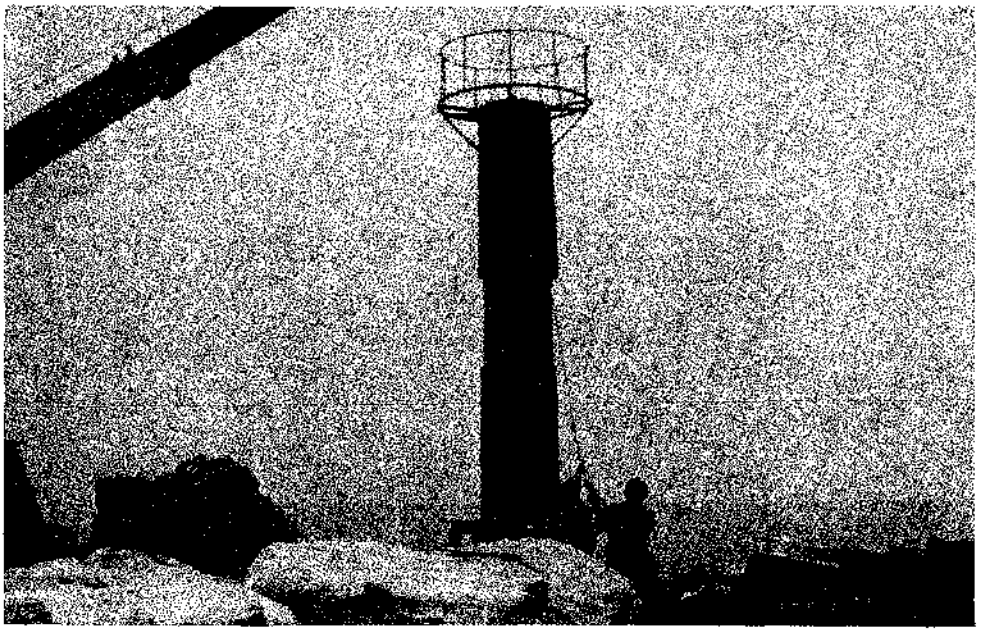
Resim : 15

Resim : 16

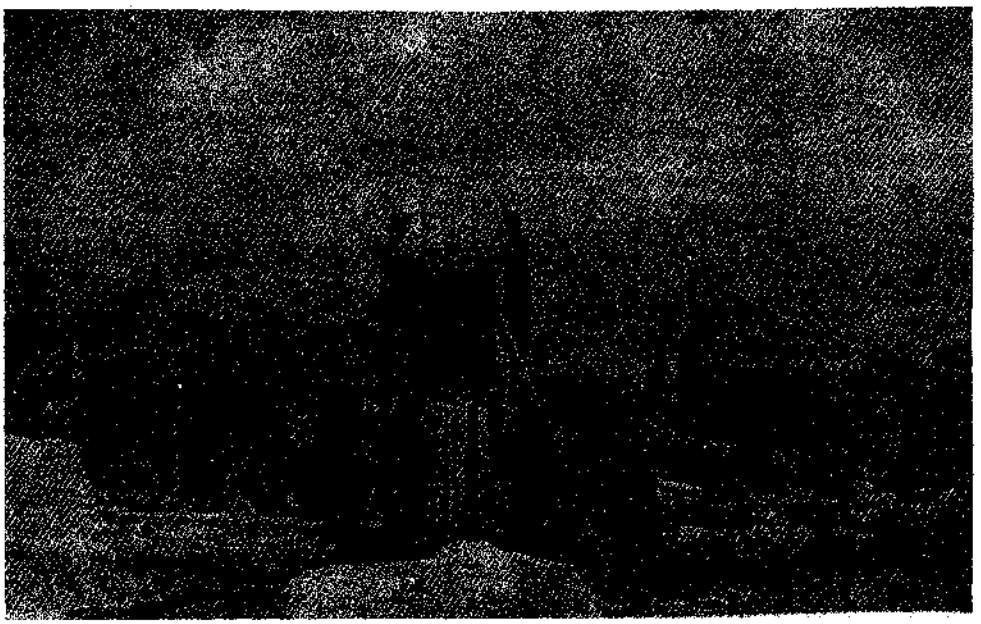
Resim : 17

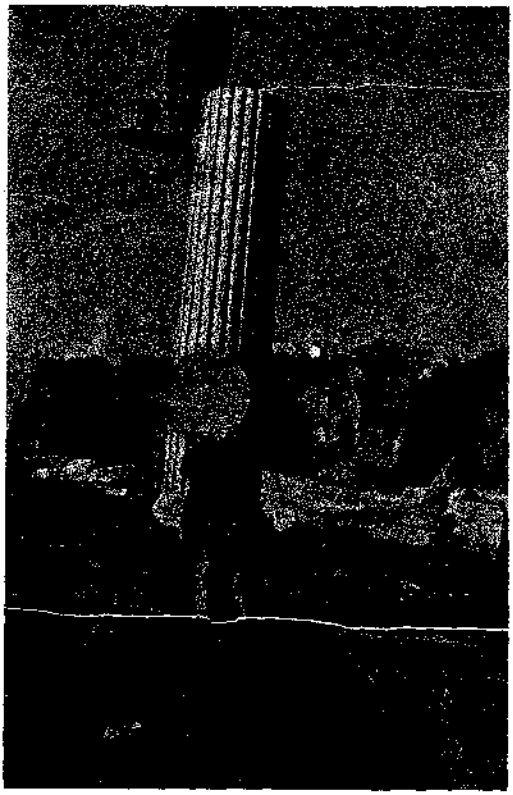
Resim : 18

Resim : 19

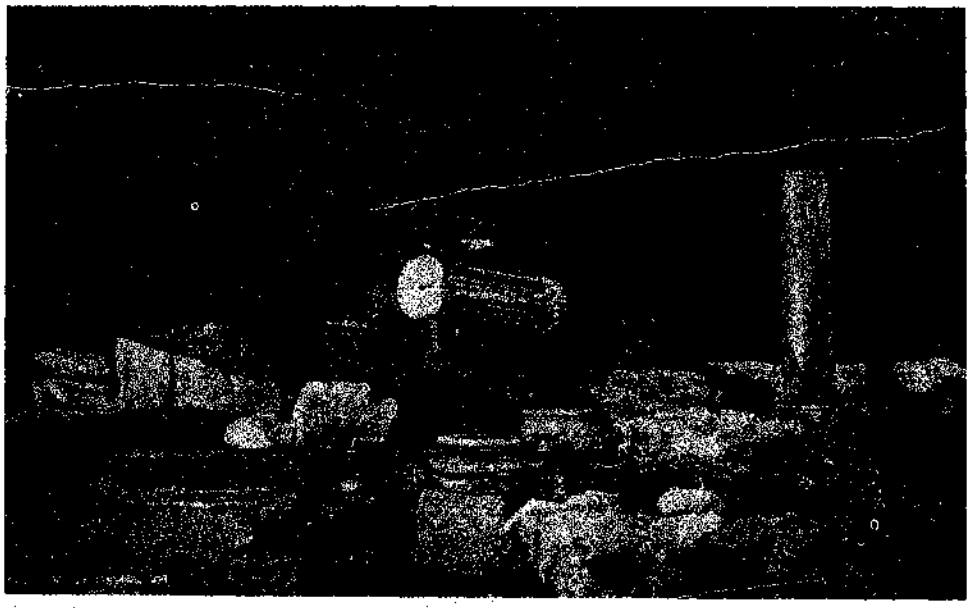
Resim : 20

Resim : 21

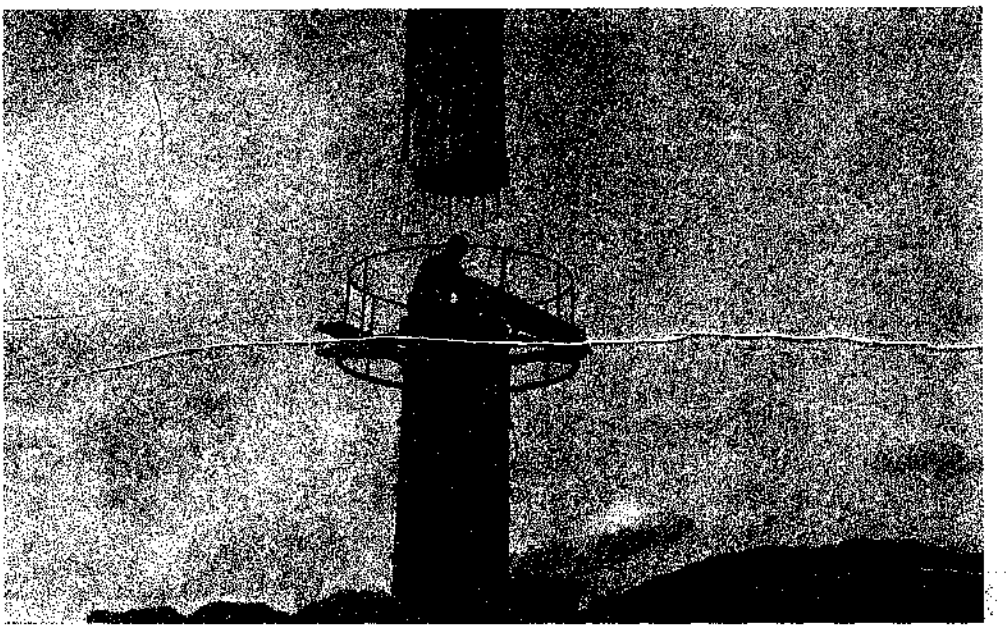
Resim : 22

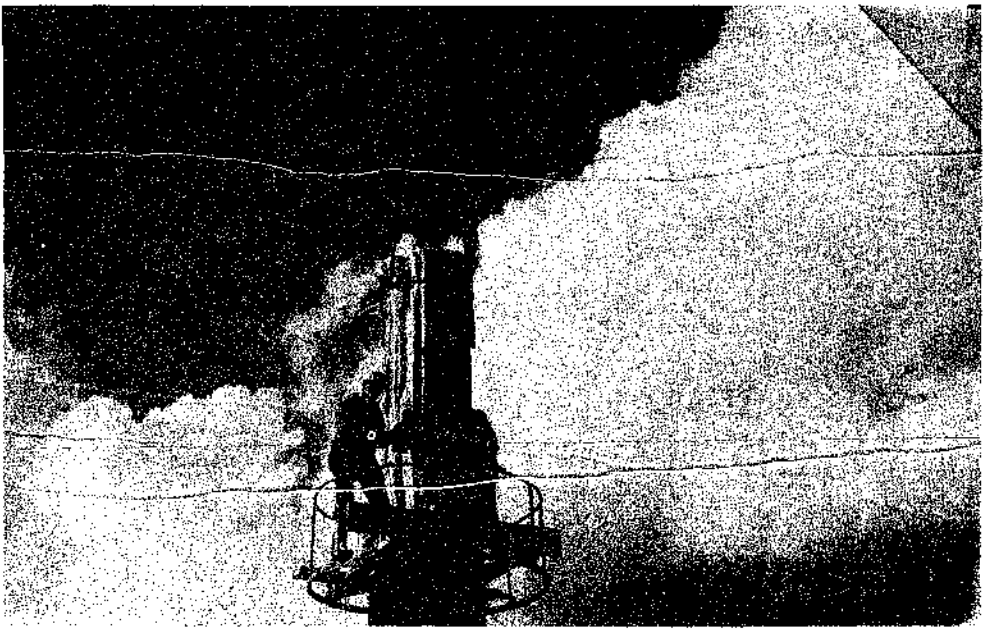
Resim : 23

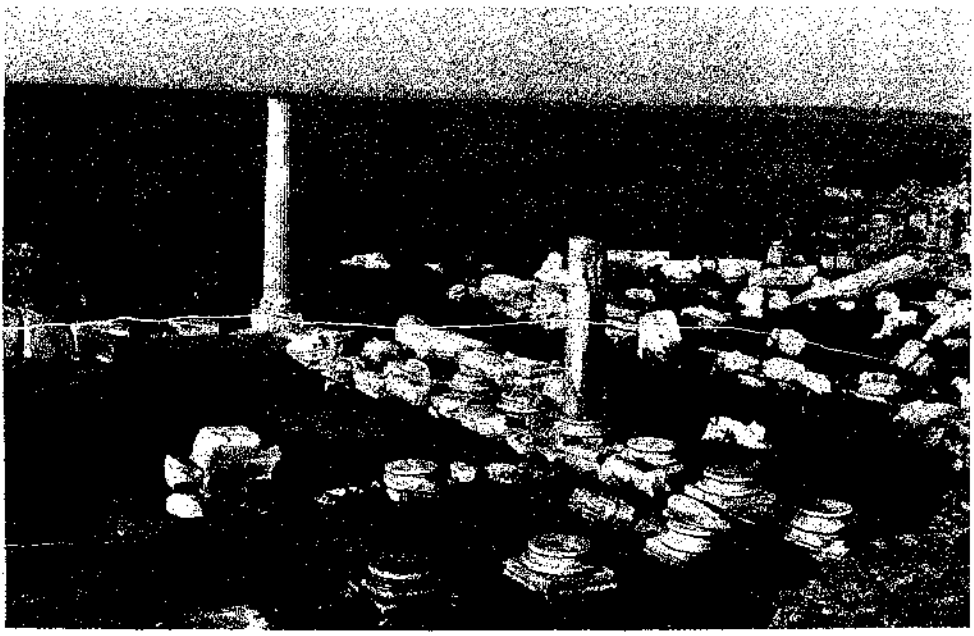
Resim : 24

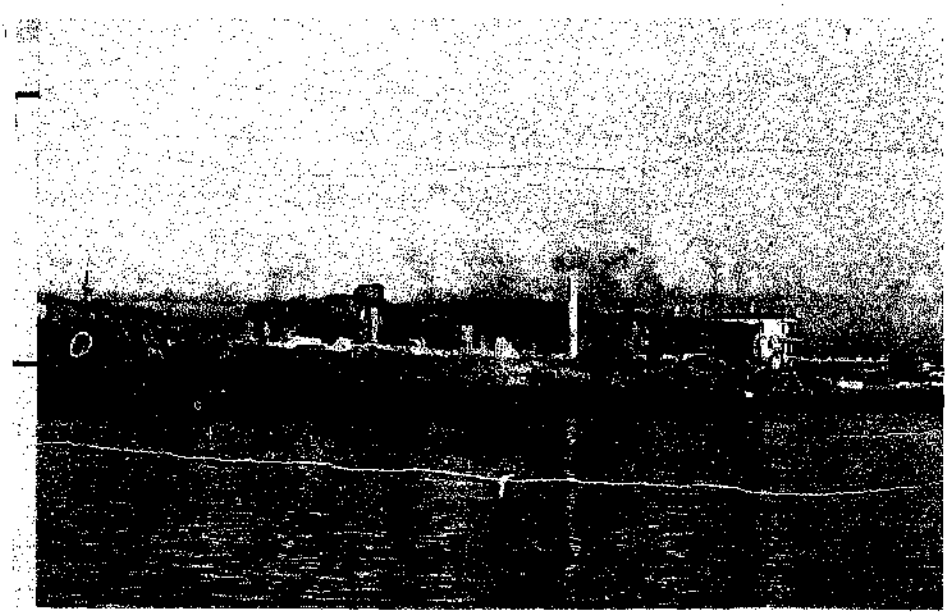
Resim : 25

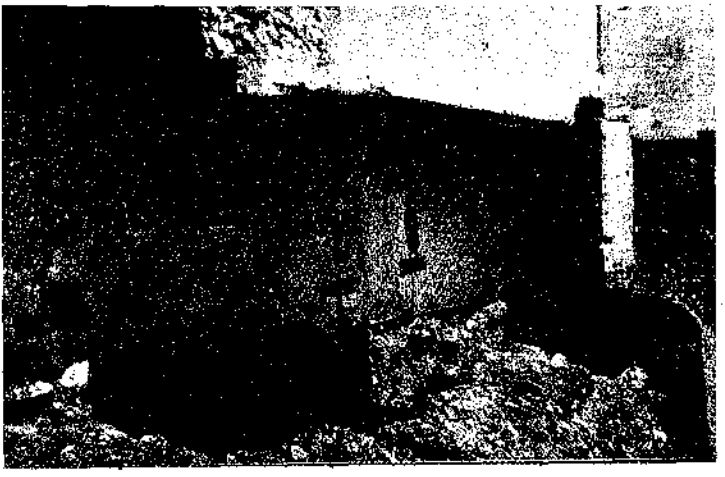
Resim : 26

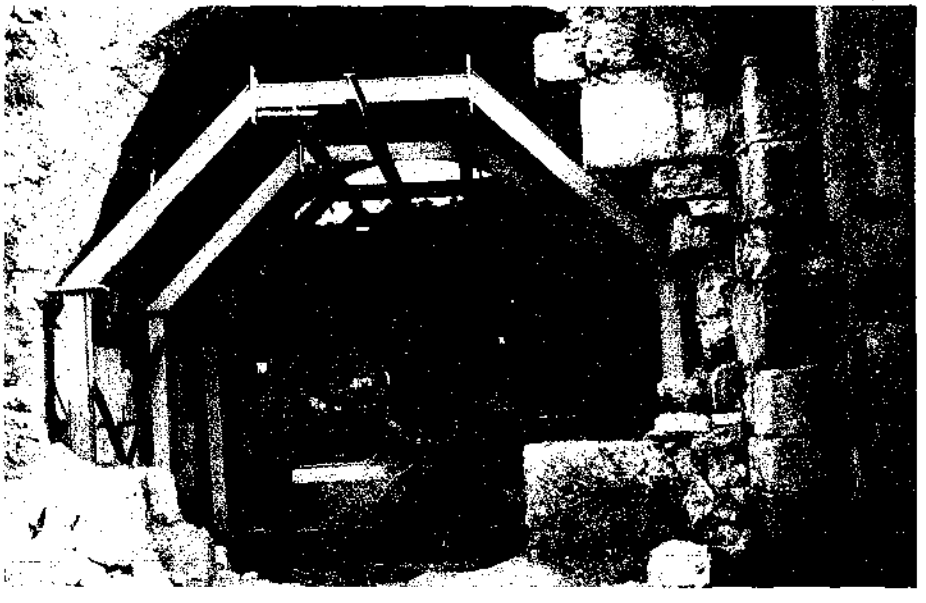
Resim : 27

Resim : 28

Resim : 29

Resim : 30

SARDIS : ARCHAEOLOGICAL RESEARCH İN 1983

Crawford H. GREENEWALT, JR.*

The 1983 field season of the Archaeological Exploration of Sardis (Jointly sponsored by the Fogg Art Museum of Harvard University, Cornell University, the American Schools of Oriental Research, and the Corning Musem of Glass) lasted 2½ months during the summer (early June to mid-August). The staff numbered 26 and included members associated with ten different universities, three of which are in Turkey.

Excavation focused on Lydian and Late Roman antiquities prominent in two regions of the city site. One region, located south and southeast of the Late Roman Synagogue, is of special interest for its concentration of large Lydian buildings. Further exploration of the best preserved of these, «Colossal Lydian Structure» (so called because it is 20 m. thick at the base and still stands to an height of 8.5 m.), [significantly] clarified the design of its east and west faces (FIG. 1).

The east face has now been traced for nearly 40 m. and in plan presents three interconnected planes of slightly differing orientation: a recessed segment flanked by salient segments. The north part of this face consists of sloped stone socle and sloped mudbrick superstructure; the south part is vertical and entirely stone (as preserved). The juncture of these parts (not yet excavated) occurs in the recessed segment. A rectilinear U-shaped stone «shelf» at mid-socle level occupies the inset space created by the recessed segment and its projecting returns. Of these features, the northerly jog (with its salient and re-entrant corners; FIG. 1) and the northern part of the U-shaped «shelf» were excavated, and the southernmonst 7.5 m. of the vertical stone face were traced in 1983.

The west face of the Structure's mudbrick superstructure was shown (in the scarp of a narrow trench by the modern highway) to be sloped immediately above the stone socle. At a higher elevation, the west side of the Structure contains an enigmatic stratum of mixed gravel and clay with ceramic fragments that range in date from the Early Bronze Age to the 6th century B. C.

(*) Crawford H. GREENEWALT, California Berkley Üniversitesi Öğretim Üyesi.

To the south and belonging to either the same Structure or to another, a monumental expanse of neatly-jointed sandstone masonry (FIG. 2), facing south, has now been exposed in a segment 11 m. long (of which 5 m. were exposed in 1983). North of Colossal Lydian Structure is another building, faced with handsome limestone and sandstone ashlar masonry (displaying chisel-draughted borders and point stippled or hammer-faced centers), whose exposed contour has a zig-zag form resembling a right-angle W and has been traced over a distance of nearly 35 m. Excavation in 1983 behind this masonry revealed a solid packing of mudbrick (FIG. 3) that extends inward behind the face for 11 m., and thus suggest that the building, too thick for a wall, must be some kind of platform or terrace.

In the Late Roman stratum above these Lydian buildings, continued excavation of two or three multi-room complexes (above Clossal Lydian Structure; FIG. 4), a long stoa-like building with colonnade of columns and piers (to the south, above Lydian masonry in FIG. 2; FIG 5), and paving for a road or plaza (to the north) supplemented earlier discoveries and strengthened previous interpretations. Much more intelligible now is the building history of two of the multi-room complexes (FIG. 4), whose design with paved courts, triclinium-like apsidal halls), size, decoration, and numismatic contents suggest upper class residential units that enjoyed a peak of prosperity in the last quarter of the 5th century A. D. of the artifacts from this stratum, particularly noteworthy is a very fine Roman waterspout of marble in the form of a lion head (FIG. 6).

The other region where excavation focused in 1983 is located in the eastern part of the city site, on the north flank of the Acropolis. The season's most important discovery was made on the most westerly of three conspicuous flat-topped spurs (the one which G. M. A. Hanfmann once proposed as the site of Croesus's palace). Excavation showed that in the 6th century B. C. the north end of this spur had been encased by a retaining wall, built with straight sides and right-angle corners, and with an exterior face of handsome ashlar masonry in limestone (again with chisel-draughted borders and point-stippled or hammer-faced centers) and a packing of boulders and fieldstones (FIG. 7). The exterior face evidently rose to a considerable height, for, althought only the lowest courses were encountered in excavation, construction debris from superior courses could be recognized in the boulder packing that rises behind the surviving masonry face (i.e., a series of narrow layers of limestone chips, spaced at vertical intervals whose height is equivalent to that of a masonry course). Lydian pottery in an uncontaminated

foundation trench suggests that this construction was built in the 6th century B. C.

This terrace and similar straight-sided, right-angle terraces that «box» other slopes of the Acropolis (i. e., on the middle of the three spurs and on the summit) bespeak for Lydian or Lydo-Persian Sardis a «cubistic» approach to urban design, which in its vigorous application and ambitious scope anticipates the grandiose landscaping of Hellenistic Pergamon.

In two places at Sardis excavation produced pottery of Early Bronze Age type. This material was recovered in Iron Age contexts, but the relatively good condition and large size of the pottery fragments suggest that their original context should be in the near vicinity, i.e., the locale of the city site. If so, and if the pottery is indeed of Early Bronze Age date (ca. 3,000-2,000 B.C.; as was the opinion of several authorities who examined the material), it furnishes evidence for settlement at Sardis a millenium before the date suggested by the earliest stratified occupation remains and by the ancient tradition (Strabo 13.4.5/625) of foundation after the Trojan War.

In the Lydian royal cemetery at Bin Tepe, limited excavations on the summit of the Tumulus of Alyattes were undertaken to clarify the form of the large limestone marker, which had never been properly measured and drawn, and to investigate 19th century reports of a platform of fired tile or brick, identified as an original feature of the Tumulus. The marker (FIG. 8) differs with respect to its stouter proportions and design, as well as to its greater size, from other Lydian tumulus markers. It has a knob-like form, with a flat top and hemispherical underside, and a low outspreading base. The total height is 2.1 m., the diameter of knob and base 2.8 m. For the writing reported by Herodotos (1.93) on the Tumulus's five **ouroi**, with one of which the marker is commonly identified, no evidence was recognized. Of the platform, four small trenches (dug to the level of undisturbed tumulus fill) revealed no trace of construction. Many fragmentary tiles «of various shapes, fabrics, and thicknesses» (excavator N. D. Cahill) rest on the surface of the mound and in disturbed sub-surface earth. Of those with distinctive features, many resemble Roman tiles; and the excavator questioned whether all might not have «belonged to a post-Lydian structure of some sort, perhaps a guard or watch-station at the top of this strategic lookout point.»

Two antiquities recovered by villagers in undetermined contexts at Sardis in 1983 were an Archaic marble statue of a lion (**couchant;** one third life size; intact except for missing tip of nose and lower jaw, the latter made separately and doweled in place;FIG. 9) and the rim fragment of a marble bowl inscribed in Lydian with an invocation to **levs,** Zeus (FIG. 10).

Other activities of the season included: excavation in sector HoB, to check the stratigraphy of Iron Age occupation levels; excavation on the most easterly flat-topped spur that projects from the north flank of the Acropolis, in an abortive search for evidence of pre-Hellenistic occupation; modest salvage excavation in the Pactolus stream bed, to record a segment of Late Roman embankment; sampling of Hellenistic-Roman Eastern Sigillata pottery, recovered in earlier seasons, for neutron activation analysis; study of an hoard of 695 bronze coins recovered in excavation in 1982 (mostly issues of the 4th and 5th centuries A.D., none later than the coin reform of Anastasius I in A. D. 498, with a few late Hellenistic and early Roman issues; study by B.L. Burrell, who is preparing the publication); of plant remains recovered in earlier seasons; and of Iron Age pottery recovered in earlier seasons from sector HoB (study by associate director A. Ramage, who is preparing the publication of this material and its stratigraphic contexts); and initiation of a survey of sites in the environs of Sardis, in collaboration with Doç. Dr. Recep Meriç (of the Ninth of September University, Izmir), who directs the survey and who reports on the results elsewhere in these Meetings.

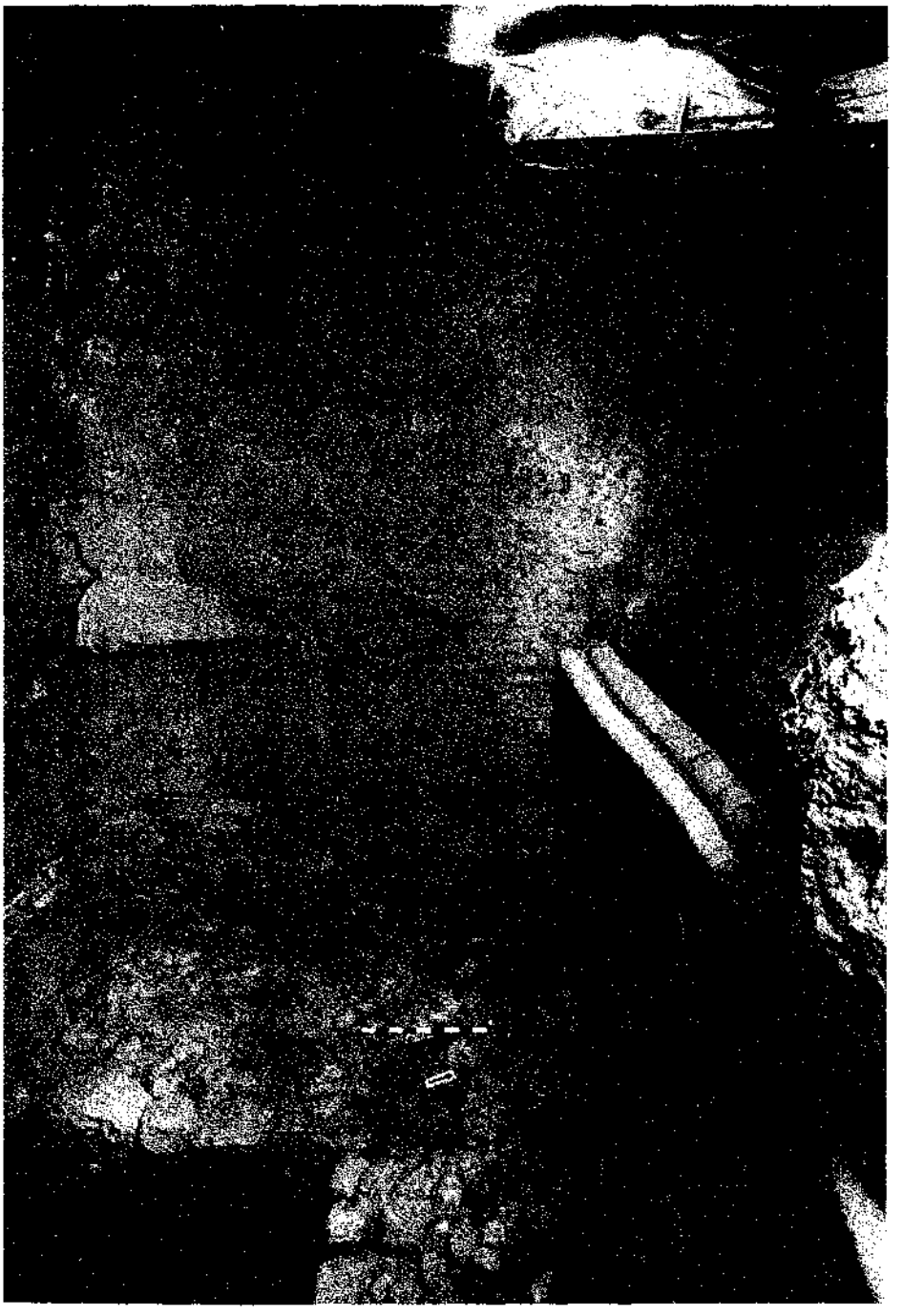

Fig. : 1 — «Colossal Lydian Structure», east face (with salient and re-entrant corners) (sector MMS)

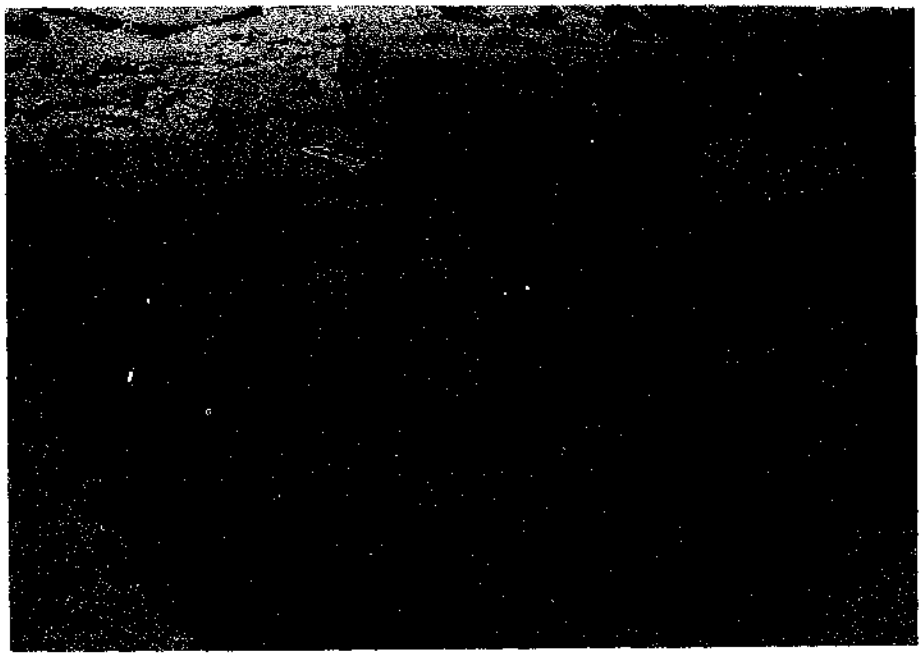

Fig. : 2 — Lydian sandstone masonry (sector MMS-S)

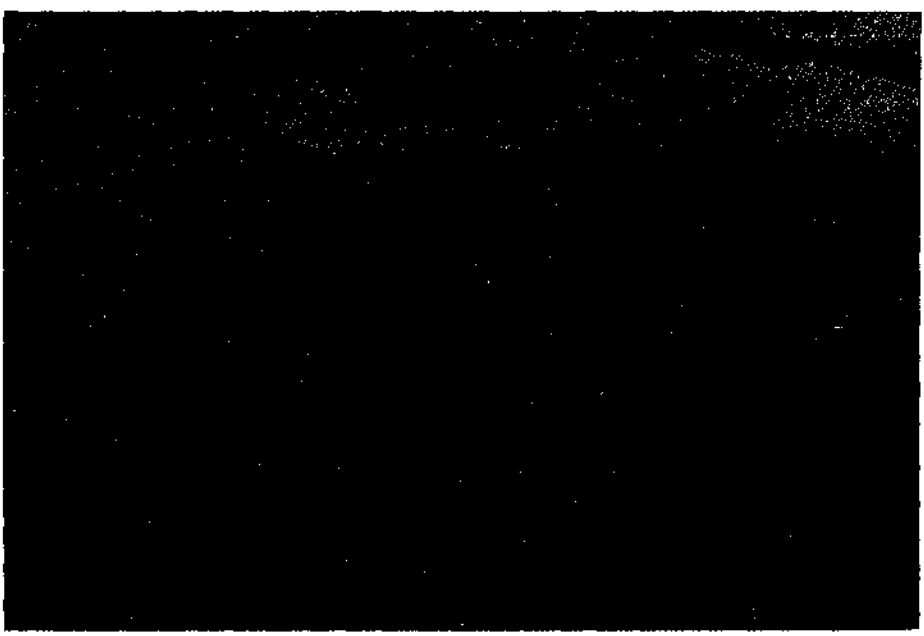
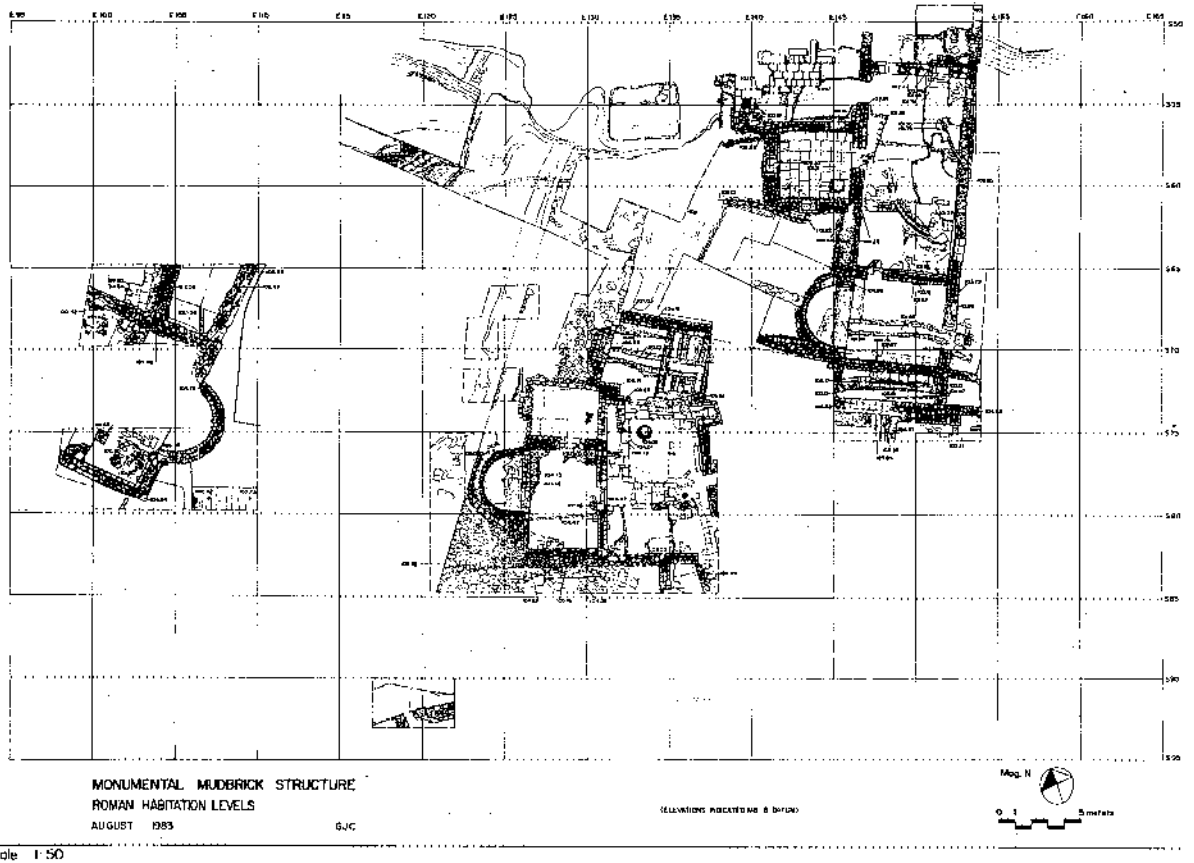

Fig. : 3 — Lydian building with zig-zag outline; mudbrick packing behind masonry facade (sector MMS-N)

Scale 1:50

Fig. : 4 — Late Roman multi-roman complexes, plan (Sector MMS)

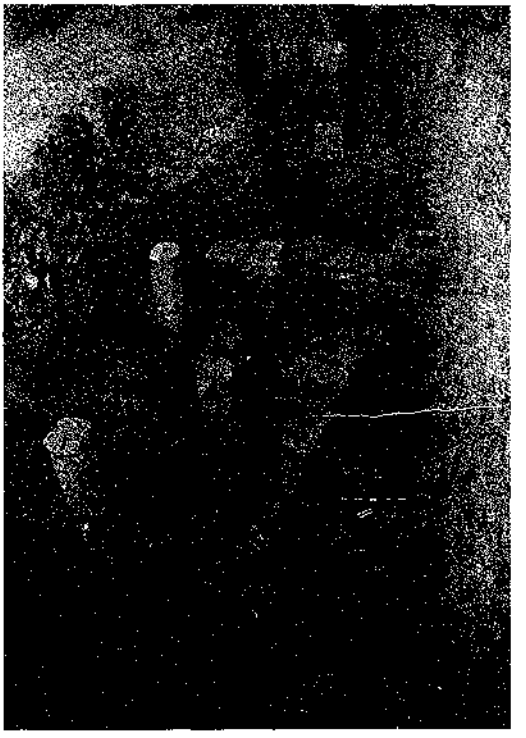

Fig. : 5 — Late Roman colonnade (Sector MMS - S).

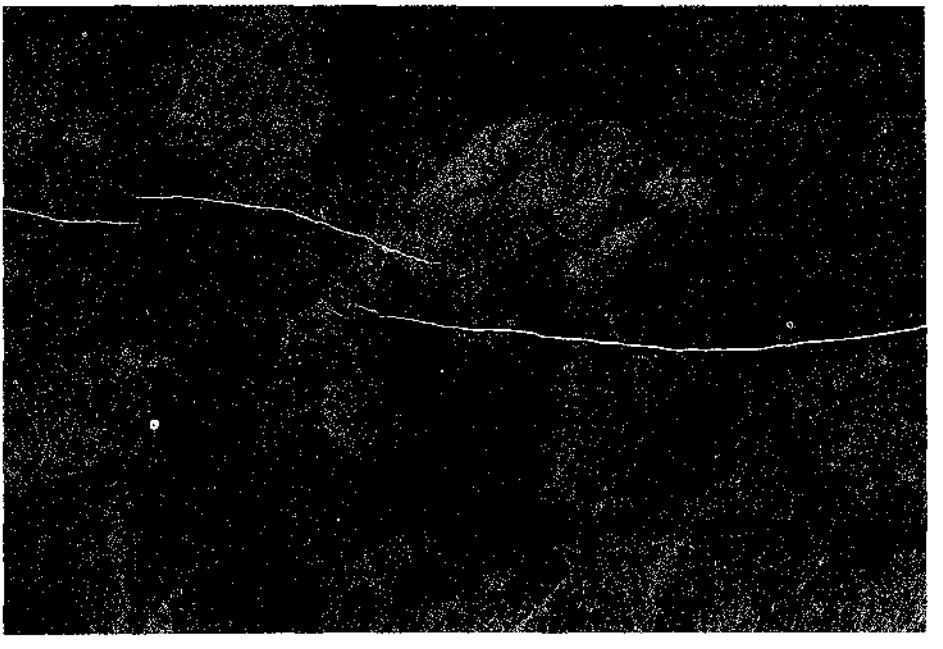

Fig. : 6 — Roman marble waterspout (inventoried S 836 : 8759; from sector MMS-S)

Fig. : 7 — Lydian terrace wall masonry which sheaths Acropolis spur (sector SEByz Fort).

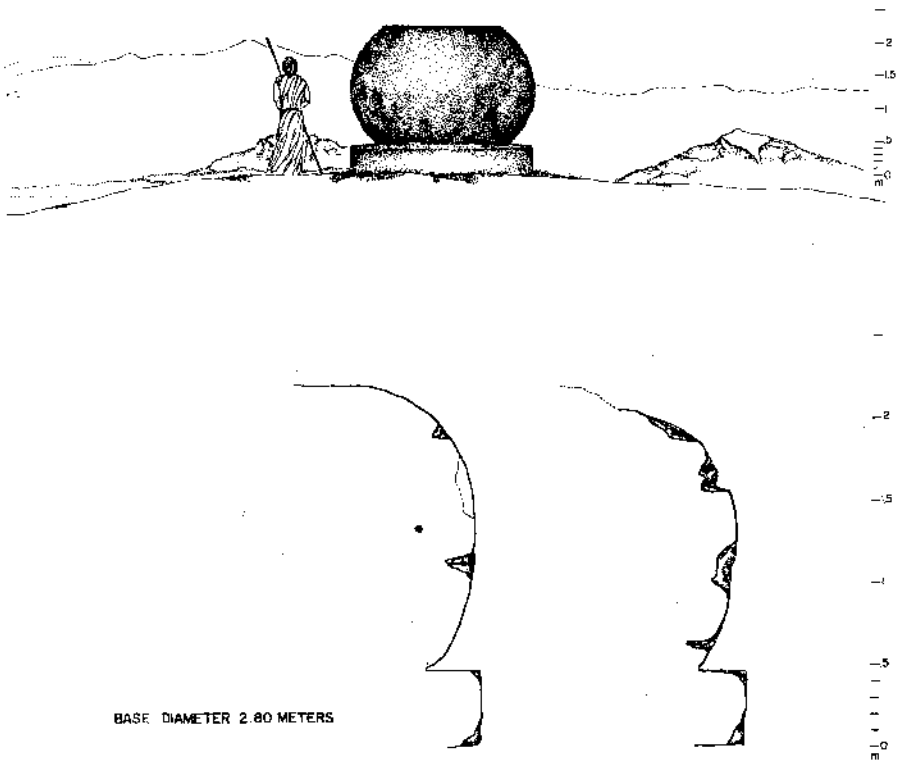

Fig. : 8 — Tumulus of Alyattes marker.

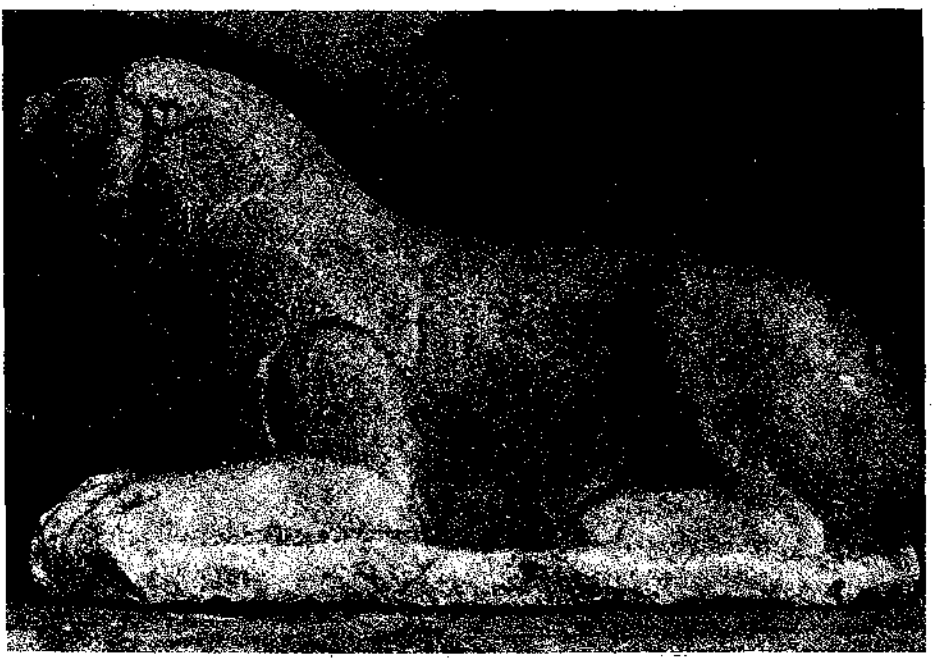

Fig. : 9 — Lydian marble Lion (inventoried No E x 83,1)).

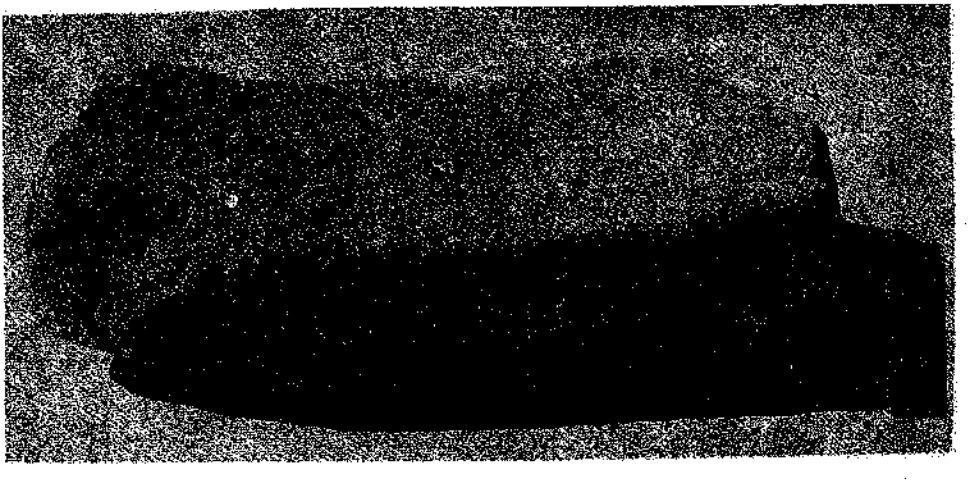

Fig. : 10 — Stone basin with Lydian inscription (inventoried NoE x 83,2 and IN 83,1).

AUSGRABUNGEN IN AIZANOI 1983

Rudolf NAUMANN*

Zunächst möchte ich dem T. C. Kültür Bakanliği und dem Eski Eseıler ve Müzeler Gene lMüdürü, Sayin Dr. Nurettin Yardimci, rectht herzlich für die freundliche Genehmigung und Unterstützung unserer Arbeiten in Aizanoi danken. Vertreter der Regierung war Herr Necati Ayaz vom Museum in Iznik. Auch ihm danke ich sehr für seine gute Zusammenarbeit und Mithilfe.

Die Grabungen fanden in der Zeit vom 5.8.-.10. statt und es wurde an drei Stellen gearbeitet: Bei dem Werksteingebäude auf dem Meydan Kiran im Osten des Dorfes, bei den Hallenrückwänden des Zeus-Tempelhofes und beim Stadion an der Rückwand des Bühnenhauses des Theaters, sowie dem Torgebäude am westlichen Stadionwall.

1. Grabung auf dem Meydan Kiran:

Bei der Ausgrabung des großen Werksteingebäudes auf dem Meydan Kiran im Osten des Dorfes Çavdarhisar wurde der große Raum B freigelegt (Abb. 1), welcher das Caldarium einer Thermenanlage war. Die Arbeiten waren sehr schwiering, weil die von den Werksteinpfeilern anscheinend bei einem Erdbeben herabgestürzten, sehr großen Steinblöcke einen hohen Trümmerberg bildeten. Sie lagen jedoch nicht mehr in der originalen Sturzlage, weil der Schutt auf der Suche nach Ziegeln und Marmorresten durchwühlt worden war. Die Werksteine konnten alle beseitigt werden und wurden auf die Pfeiler hinaufgehoben und diese damit restauriert.

Der 18x25 m. große Raum (Abb. 2) hatte an allen Seiten 2,40 m. tiefe Nischen zwischen Werksteinpfeilern. Die Rückmauern der Nischen bestanden aus kleinsteinigem Material und hier befanden sich an drei Raumseiten die Praefurnien für die Bodenheizung. Sie wurden von dem Heizraum A und einem das Gebäude an Ost-und Südseite umgebenden Heizgang bedient, der jedoch noch nicht freigelegt werden konnte.

(*) Prof. Dr. Rudolf NAUMANN, Alman Arkeoloji Enstitüsü Üyesi.

In der großen Nische an der Nordseite des Raumes waren Heizkanäle eingebaut, so daß man darüber aufgestellte Heißwasserbecken vermuten kann (Abb. 3). An der gegenüberliegenden Südseite führen nur zwei schräge Kanäle vom Praefurniumin in den Hohlboden. Im ganzen Raum wurden noch die Hypokausten aufgefunden (Abb. 4), welche eine Basis und Oberseite aus viereckigen Ziegeln hatten und dazwischen aus 10 - 11 Schichten von runden Ziegeln mit 0,33 m. Durchmesser errichtet waren. Der Raumboden darüber bestand aus Ziegelplatten und einer Mörtelschicht mit aufgelegten Marmorplatten; er ist nur noch an einer Stelle erhalten und hier konnte die Höhe des Hohlbodens mit 1 m. festgestellt werden.

In der mittleren Nische der Westseite lag der Durchgang zu Raum C. Aufgefundene Gewölbereste lassen erkennen, daß der Raum mit einem Gewölbe mit Mosaikverzierung überdeckt war. Dübellöcher an den Seiten des nordöstlichen Raumpfeilers zeigen, daß die Wände mit Marmorplatten verkleidet waren, doch sind nur wenige Plattenreste aufgefunden worden. Ebenso wurden nur wenige Reste von Tubuli gefunden, welche eine Wandheizung oder Rauchabzüge bestätigen.

Das Fehlen jeglicher Reste der einstigen Badeeinrichtungen, Becken und Wasserleitungen, ist wohl darauf zurückzuführen, daß der Raum später für andere Zwecke benutzt wurde und zwar hat man ihn offenbar im 5. Jh. in frühbyzantinischer Zeit in einen Kirchenraum umgewandelt. Diese neue Verwendung ist durch die Auffindung von Alter- und Ambofundamenten gegeben (Abb. 2 u. 5). Dabei mußte man wegen der notwendigen Ostrictung des Kirchenraumes eine Querlage des Saales hinnehmen. Da der Hypokaustenboden die schweren Aufbauten von Altar und Ambo nicht tragen konnte, hat man ihre Fundamente zwischen den Hypokausten errichtet, dabei aber den Hohlboden erhalten, so daß die Bodenheizung auch noch für den Kirchenraum benutzt werden konnte.

Da sich auf dem Altarfundament noch Basisplatten befinden (Abb. 6) und im Schutt mehrere Bruchstücke von Säulen entsprechender Größe gefunden wurden, läßt sich über dem Altar ein viersäuliges Ziborium mit Baldachin ergänzen (Abb. 7). Der Altar stand innerhalb der vier Säulen ohne deren Postamente zu berühren. Als Verkleidung dienten Marmorplatten mit Kreuzen in Kreisen, von denen mehrere Bruchstücke aufgefunden wurden (Abb. 8). Auch von der Verkleidung des in der Achse des Altars stehenden Ambo wurden einige Reste aufgefunden, die mit Darstellungen von Vögeln ausgeschmückt waren (Abb. 9).

Zwischen Altar und Ambo befanden sich offenbar Schrankenplatten einer Solea, eines durch sie geschützten Verbindungsweges von Ambo zum Altar. Von diesen wurden zahlreiche Reste in kleinen Bruchstücken aufgefunden, weil es sich um durchbrochene Dekoration handelt (Abb. 10 u 11). Sie können noch weitgehend ergänzt werden und ergeben Muster, wie sie von Kirchen in Ravenna und auch von der Hagia Sophia in Istanbul bekannt sind. Daher ist die Datierung des Kircheneinbaus in das frühe 5. Jh. gesichert.

Ein Templum, wie es in der Euphemia-Kirche in Istanbul stand, scheint in dem Raum nicht vorhanden gewesen zu sein, da hierfür weder Fundamente noch Architekturteile gefunden wurden. Die Mittelnische hinter dem Altar könnte als «Apsis» (Bema) gedident haben und die seitlichen Nischen vielleicht als Sakristei und Prothesis.

In dem Raum wurden weit verstreut zwischen den Hypokausten die Bruchstücke eines großen Marmorkraters gefunden, der sich aus den aufgefundenen Resten ergänzen läßt (Abb. 12). Er stammt noch aus römischer Zeit, wurde aber wahrscheinlich noch im Kirchenraum wiederverwendet. Eine rohrförmige Bohrung im Boden läßt vermuten, daß der Krater als Springbrunnen gedient hat.

Neben den Ausgrabungsarbeiten in Raum B wurden auch Restaurierungen ausgeführt und zwar bei den Praefurnienanlagen, die wieder aufgebaut wurden (Abb. 3) und bei den Hypokausten. Außerdem wurde im gleichen Gebäude in Raum G (Abb. 1) die dort befindliche Natatio restauriert. Hierbei ergab sich, daß nur an drei Seiten des Beckens Stufen vorhandes waren, wärend an der Rundung der Ostseite sich eine senkrechte Wand befand (Abb. 13). Auch die Restaurierung des Mosaikbodens in Raum E, über dem im Jahre 1982 ein Schutzdach errichtet wurde, konnte weitergeführt werden. Dabei wurden eingesunkene Teile des Bodens in ihre ursprüngliche Lage gehoben und zerstörte Flächen ergänzt. Der Raum soll nach Beedigung der Arbeiten wieder zugänglich sein und es ist beabsichtigt, in den Raumnischen Architekturteile und Plastiken aus dem Freilichtmuseum aufzustellen, um sie vor Beschädigungen zu bewahren .

2. Grabung beim Zeus-Tempelhof (Abb. 14):

Um das Plateau beim Zeus-Tempel mit dem dort befindlichen Freilichtmuseum vor der Benutzung als Dreschplatz zu schützen, wurde entlang der Aussenmauer der südlichen Hofhalle die Erde abgegraben. Diese Mauer ist im Fundament römisch; der Aufbau wurde jedoch unter Verwendung vieler römischer Architekturteile erst im 13. Jh. errichtet,

als man das Tempelplateau zu einer Hisar ausbaute. 22 m westlich des früher dort festgestellten Anbaus eines Kervansarays liegt ein 4x4 m großer viereckiger Turmvorbau, der aus wiederverwendeten römischen Bauteilen besteht. Ein größerer Anbau befindet sich 32 m weiter im Westen; er hatte 14,75 m Breite und ragte 11,80 m weit vor, konnte jedoch noch nicht vollständig freigelegt werden.

Vor der Außenmauer der Westhalle liegen zwei halbrunde Turmfundamente mit 5 m Radius (Abb. 15), von denen der südliche auf einem viereckigen antiken Vorbau aufliegt. Dieser könnte in römischer Zeit ein Aufgang zum Tempelhof gewesen sein. An der südwestlichen Ecke der Hofhallen scheint ein weiterer Rundturm gelegen zu haben, doch sind hier nur Maueransätze erhalten. Mit diesen Untersuchungen hat unsere Kenntnis von der Gesaltung der Hisar des 13. Jh. eine wesentliche Bereicherung erfahren.

3. Grabbau westlich des Tempelhofes:

In 25 m Entfernung vor der Außenmauer der westlichen Tempel-Hofhallen wurde ein zweiräumiger Grabbau freigelegt (Abb. 16). Seine Mauern bestehen an den Außenseiten aus Werkblöcken, während die Innenseiten mit hochkant gestellten dünnen Platten von 1,20 m Höhe verkleidet sind. Der Bau besitzt einen schmalen Vorraum und einen quadratischen Hauptraum (2,6x2,6 m). In den Fundamenten der Eingangsseite verbaute römische Profilsteine scheinen darauf zu deuten, daß der Grabbau erst in spätrömischer Zeit errichtet wurde. Eine in dem Vorraum aufgefundene Bestattung enthielt Beigaben byzantinischer Keramik und im Hauptraum lag unter Bodenniveau der Giebelteil eines römischen Türgrabsteines. Über der Ruine lagernde römische Architekturteile, darunter ein reichverzierter Architrav mit fragmentarischer griechischer Inschrift, gehören wegen ihrer großen Dimensionen offenbar nicht zu diesem Grabbau.

4. Im Rahmen der Aizanoi-Grabung ist das Stadion von Aizanoi in seiner einzigartigen, axialsymmetrischen Kombination mit dem Theater der Stadt Gegenstand einer Untersuchung, die im vergangenen Jahr vor allem eine Bauaufnahme der oberirdische sichtbaren Teile zum Ziel hatte, wurden im Stadion in der Zeit vom 12.9.-22.10. vier umfangreichere Sondagen ausgeführt, die zur Klärung zweier Bereiche beitragen sollten:

Vor der Rückfassade des Theaterbühnenhausse wurde auf dem gegenwärtigen Niveau des Stadions ein Schnitt an das Bühnenhaus herangeführt, der eine Fülle von Marmorwerkstücken erbrachte. Ähnlich wie auf der dem Theater bugewendeten Seite war das Bühnenhaus auch

auf seiner Stadionseite mit einer mehrgeschossigen Schaufassade geschmückt. Wahrscheinlich durch ein Erdbeben wurde diese Fassade mit dem gesamten Gebäudekomplex zerstört. Ihre Bauteile liegen heute hoch aufgetürmt und von Materialräubern nahezu unangetastet am Fuss des Bühnenhauses; der Schnitt sollte den Umfang des zu erwartenden Materials und nach Möglichkeit den Aufbau der Fassadenarchitektur klären. Ergebnis: Die Elemente eines Pfeiler - Sockelgeschosses mit dorischem Gebälk befinden sich zum grossen Teil noch in situ, sie werden allerdings durch die Versturzmasse verdeckt. Über dem Sockel erhoben sich zwei weitere Geschosse, zunächst ein Geschoss mit glatten von korinthisierenden Kapitellen bekrönten Pilastern, die fascettierte Bögen trugen, und über diesem ein wahrscheinlich offenes Pfeilergeschoss mit vorgestellten Halbsäulen. Auch dieser Ordnung lassen sich korinthisierende Kapitelle zuweisen. Während der Rohbau des Bühnenhauses aus grossen Kalksteinquadern errichtet war, bestand die Schaufassade aus dem bei den übrigen öffentlichen Gebäuden der Stadt verwendeten grauweissen Marmor. Das Bodenniveau des Stadions bzw. der Fusspunkt der Fassade konnte noch nicht festgelegt werden.

Der Klärung der Niveauverhältnisse diente eine Sondage vor dem westlichen Tribünenbau, wo ehemals eine Reihe überwölbter Tordurchgänge Zugang zum Stadion gewährte. Die Fundamentsohle des Tribünenhauses liegt fast fünf Meter unter dem heutigen Geländeniveau, etwa zwei Drittel dieser Höhe müssen ursprünglich über dem Erdboden sichtbar gewesen sein; ein deutlich ablesbares Aussenniveau erbrachte diese Sondage jedoch nicht. Möglicherweise sind die abschliessenden Aussen- und Erdarbeiten nie ausgeführt worden.

Die Aufgabe der ursprünglichen Planung zugunsten einer einfacheren Ausführung ergab eine Sondage vor der südwestlichen Aussenwand des Stadions, wo sich trotz eines weiteren Gewälbeansatzes die Bogenreihe des Tribünenhauses nicht fortsetzt, sondern durch eine geschlossene, auf der verbleibenden Gesamtstrecke nur zweimal durch Bögen (Treppenhäuser ?) unterbrochene Quadermauer abgelöst wird. Geschlossenes Quadermauerwerk über einem dem nach Süden abfallenden Gelände angepassten Bruchsteinmaurwerk-Sockel schliesst sich auch nach Norden an den Tribünenbau an.

Planänderungen, mangelnde Abschlussarbeiten, Unregelmässigkeiten und grobe Nachlässigkeiten in der Bauausführung deuten darauf hin, dass entweder die Mittel zur Fertigstellung des Stadions knapp geworden waren oder der Bau in grosser Eile beendet werden musste. Dafür spricht auch der Umstand, dass nach den bisherigen Ergebnissen das Stadion von Aizanoi bei weitem nicht das für Stadien übliche Normalmass mit einer Länge von 600 Fuss zu erreichen scheint.

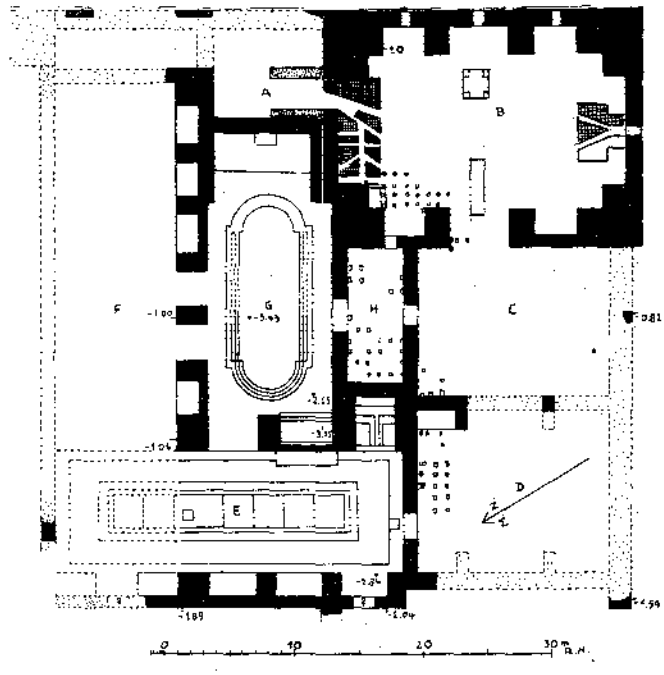

Abb. : 1 — Werksteingebäude auf dem Meydan Kiran.

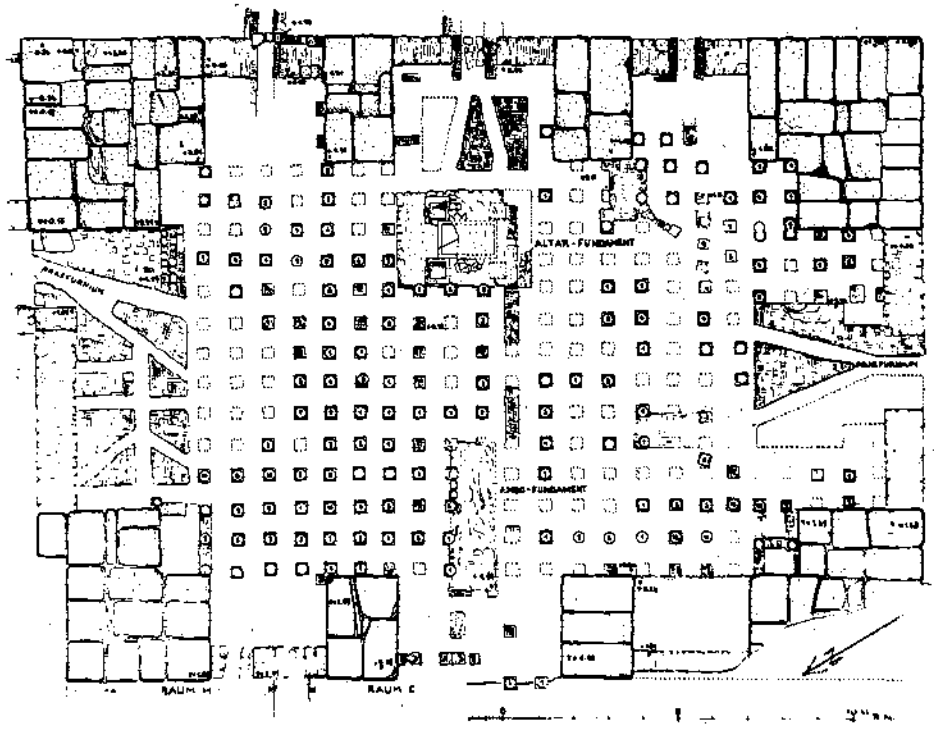

Abb. : 2 — Raum B (Caldarium) des Werkesteingebäudes

Abb. : 3 — Proejurnien ander Nordseite des Caldariums

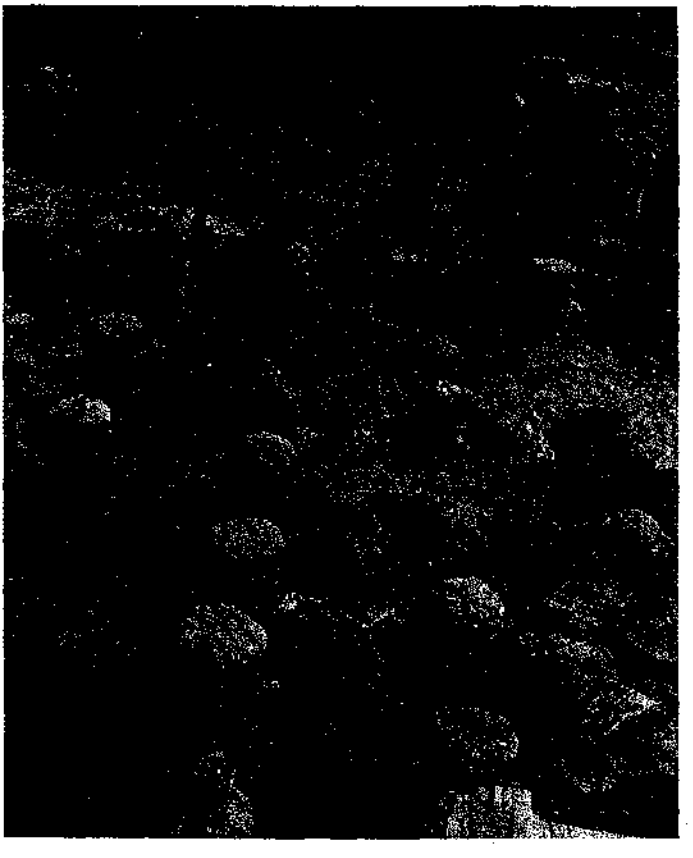

Abb. : 4 — Hypokausten im Caldarium

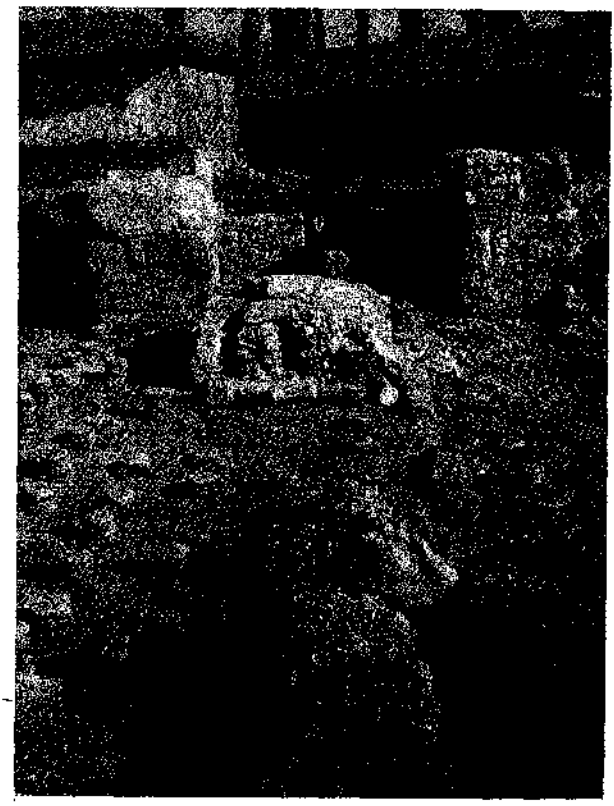

Abb. : 5 — Altar - Und Ambofundament in Raum B

Abb. : 6 — Altar fundament mit Basisplatten.

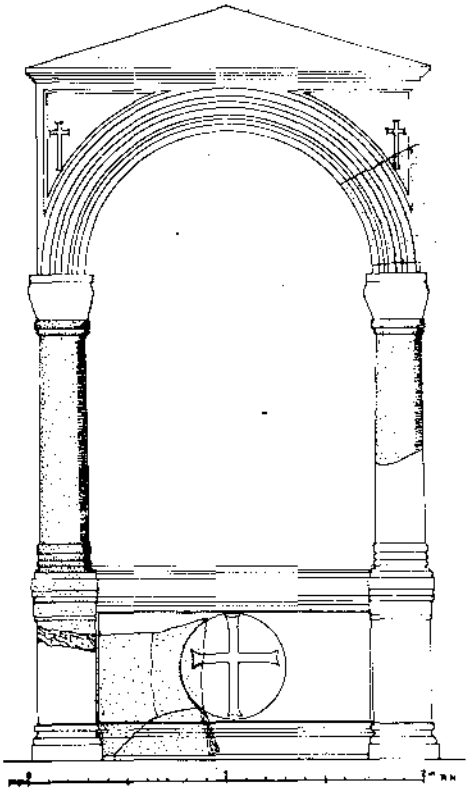

Abb. : 7 — Altar Rekonstruktion.

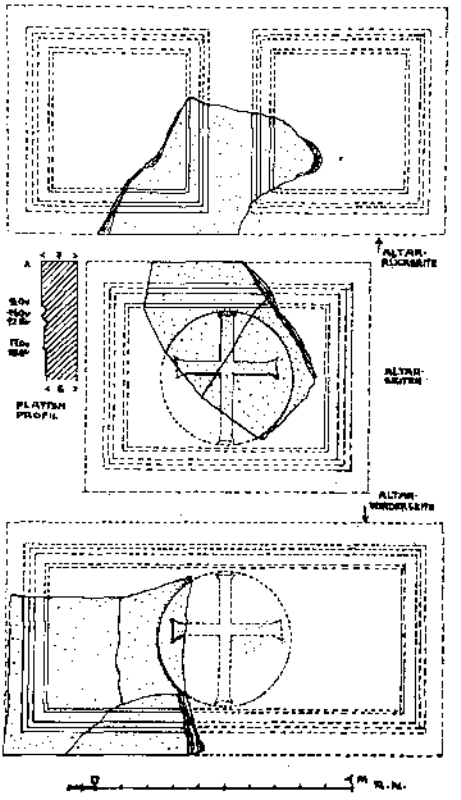

Abb. : 8 — Verkleidungs platten des Altars.

Abb. : 9 — Verkleidungsplatten des Altars

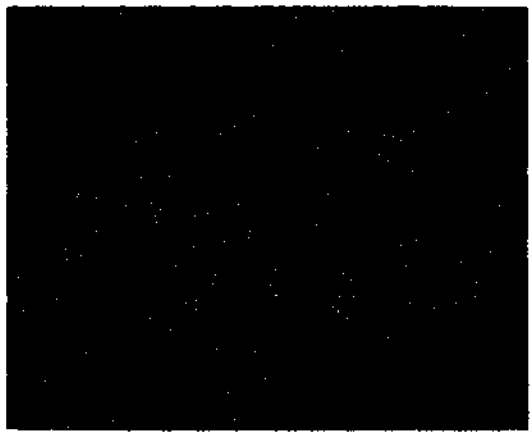

Abb. 10 Mittelteil einer Schrankenplatte der Solea

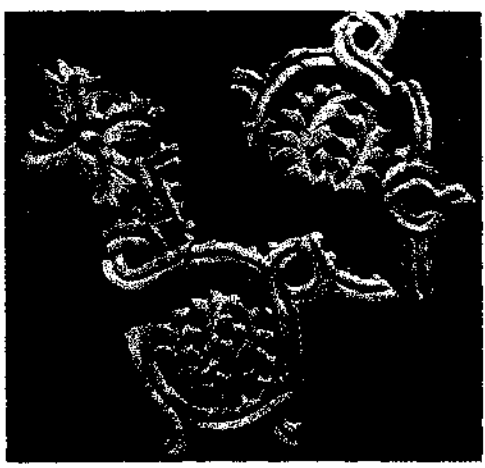

Abb. 11
Schrankenplattenteile der Solea

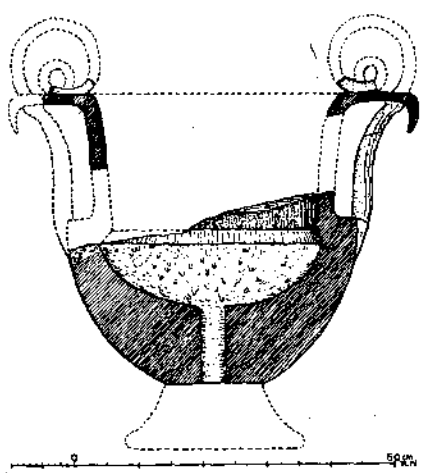

Abb. 12
Römischer Marmorkrater aus Raum B

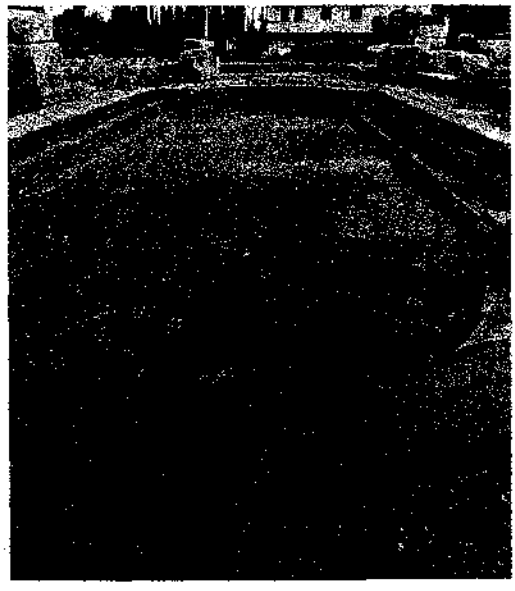

Abb.: 13 — Natatio nach der Restaurierung

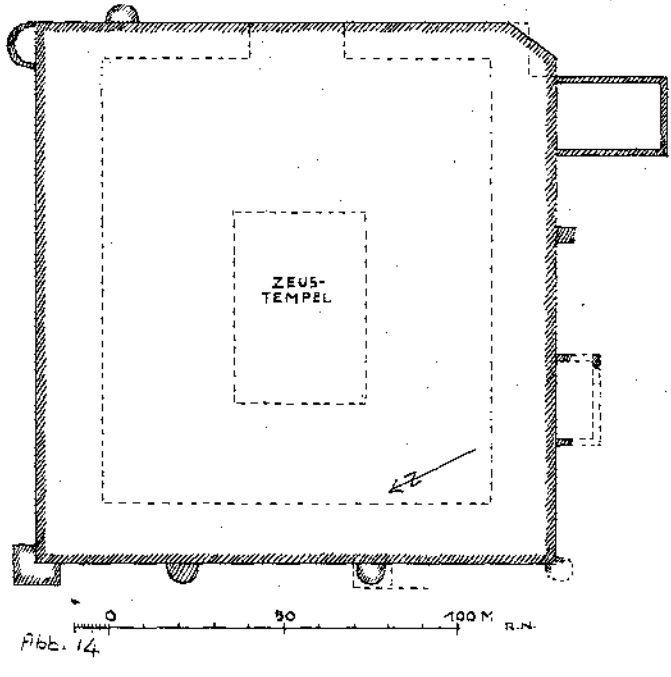

Abb.: 14 — Grundriss der Hisar (13 Jh) über dem Tempelhof

Abb. : 15 — Halbrundturm ander Westseite der Hisar

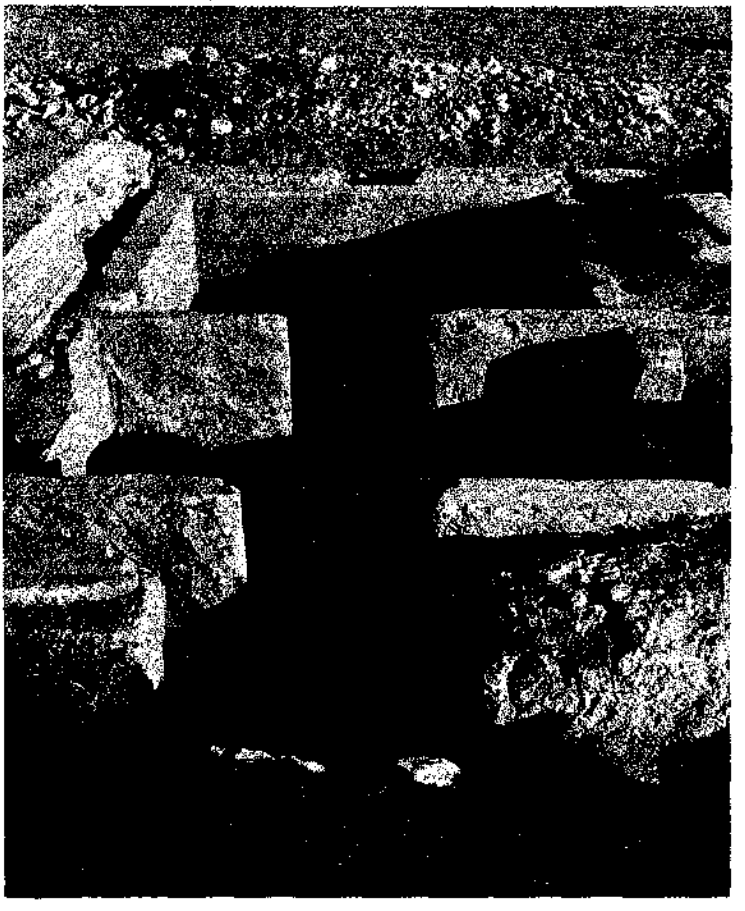

Abb. : 16 — Grabbau westlich des Tempelhofes

GÜLPINAR, APOLLON SMINTHEUS TAPINAĞI KAZILARI, 1982 - 1983 YILLARINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN KAİDE ONARIM ÇALIŞMALARI

C. ÖZGÜNEL*
G. ÖZTURANLI

1982 - 1983 dönemi Gülpınar Apollon Smintheus tapınak kazısı içerisinde gerçekleştirilen çalışmalar Doç. Dr. Coşkun Özgünel başkanlığında Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik Ana Sanat Dalı öğrencilerinden Gül Özturanlı, İrfan Aydın ve Tuğrul Selçuk tarafından 1981 yılında başlatılan işbirliğince uygulanmıştır.

Söz konusu çalışma, üç parça halinde bulunan kaidenin bulunduğu çukurdan alınarak yapıştırılması, tamamlanması, kalıbının alınması, kaide modelinin elde edilmesi ve bu modelden kalıp alma işlerini kapsamaktadır (Şekil : 1).

Çalışmada ilk aşama kaidenin bulunduğu çukurdan alınarak daha önceden hazırlanmış, su terazisinde son derece düzgün bir beton platforma taşınması olmuştur. Daha sonra yapılan işlem üç parça halinde bulunan ve çok yıpranmış olmasına karşın profil veren kaidenin yapıştırılmasıdır. Yapıştırma işlemi «polyester» le gerçekleştirilmiş ve yapıştırıcının yüzeye çok ince sürülmesine dikkat edilerek kaide parçaları arasında herhangi bir kot farkının oluşması önlenmiştir. Ayrıca yapıştırma işlemi sırasında herhangi yardımcı bir malzemenin kullanılmamasının nedeni bu işlemin sadece kalıp alma gibi geçici bir sürede dayanıklılık sağlamak amacıyla yapılmasıdır.

Yapıştırma işleminden sonra kaidenin üst kısmı düzgün bir şekilde alçıyla sıvanmış ve kaidenin merkezi bulunarak 1/4 lük alanı tespit etmek mümkün olmuştur. Saptanan bu alan içerisinde, alçı ile tamamlama ve alçı ile kalıp alma işlerine geçilmiştir (Şekil : 2)

1/1 ölçekteki kaide çiziminden ahşap bir profil elde edilmiş, alçı ile tamamlanan kısımları, zemine bu profili dayayarak denetlemek mümkün olmuştur (Şekil : 3).

(*) Doç. Dr. Coşkun Özgünel D. T. C. F. Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, G. Özturanlı Serbest Yüksek Seramik Sanatçısı.

Tamamlama işlemine üst taraftan başlanıp aşağı doğru devam edilmiştir. Önce altı adet diş sırası tamamlanmış veya yeniden alçıyla yapılmış, diğer kısımlara geçilmiştir (Şekil: 2).

Bu çalışmaların en büyük özelliklerinden biri son derece dikkatli ve süratli çalışmayı gerektirmesidir. Çünkü tamamlanan kısımlardaki alçının suyu bir süre sonra mermer tarafından emilmekte ve bu durum yeniden yapılan kısımların düşmesine neden olmaktadır. Örneğin torus kısmı en çıkıntılı ve ağır parça olması ve suyunu çok çabuk kaybetmesi nedeniyle mermerden ayrılmış (Şekil: 3) ve işlemlerin iki kez yapılmasını gerektirmiştir.

Elimizdeki olanaklar ve kısa zaman dilimi içerisinde yükseltilebilir bir platform oluşturulamaması kaidenin alt kısımlarına inildikçe çalışmayı zorlaştırmıştır. Ancak bu zorluklar 1/4 lük alanın başarı ile tamamlanmasına engel oluşturamamıştır.

Bu işlemlerden sonra yapılan çalışma tamamlanan kısmın kalıbını alma yönünde gelişmiştir. Ancak kaidenin öncelikle 1/4 lük kısmının tamamlanmasının nedenini açıklamakta yarar görüyoruz. Daha önce de belirtildiği gibi kullanılan malzeme alçı, uygulanan yüzey ise mermerdir. Fiziksel olarak alçının içine karıştırılan su, uygulandığı yüzey yani mermer tarafından emilmekte ve ekleme yapılan yerlerde kopmalara neden olmaktadır. Mermeri sürekli ıslak tutmak geçici bir süre için çözüm olmakta ise de sonuçta aynı çözülmeler meydana gelmektedir. Sık sık engellenen kalıp alma çabasına girme yerine, tamamlanan 1/4 lük alandan kalıp alıp, bu kalıba 4 kez alçı döküm yaparak bunları yanyana getirip yine aynı kaideyi elde etmek yöntemi yeğlenmiştir.

İğlenecek metod saptandıktan sonra kaide profilindeki yan destek kalıplar yapılmıştır. Daha sonra altı (Şekil: 4) parçalı 1/4 lük kaide kalıbının yapımına başlanmıştır (Şekil: 5). Aşağıdan yukarı doğru yapılan bu çalışmada her kalıp parçası değişik boyutlarda yapılmıştır. Bunun nedeni de ters gönye sorununun çözümlenebilmesi, kalıpta kırılmaların önlenebilmesi ve monte ederken taşıma sorununun en aza indirgenebilmesidir.

Kalıpta en üst kısmı oluşturan 4 parça kendi içinde 3 parçadan meydana gelmektedir (Şekil: 5d). Böylece 4+3 parçadan oluşan ana kalıbın tamamlanmasından sonra tüm bu kalıpları içine alan ve «gömlek» olarak tanımlanan kalıbın yapımına sıra gelmiştir (Şekil: 5e).

Gömlek, esas kalıptan ayrılması sırasında çekme işlemine yardımcı olmak ve yere yatırılarak çalışmak istendiğinde dengeyi sağlamak için dış yüzden tahtalarla desteklenmiştir. Nitekim kalıp alma işlemleri biti-

rilince gömlek zemin üzerine yatırılarak diğer kalıplar buna yerleştirilmiş (Şekil: 6) içine alçı döküm yapılmıştır. Bu çalışmalarda yalıtım malzemesi olarak arap sabunu ve gereken yerlerde gomalak kullanılmıştır.

Alçı döküm işlemi 4 kez tekrarlanmış ve böylece yanyana getirildiğinde kaidenin «modeli»ni elde edebileceğimiz parçalar tamamlanmıştır (Şekil: 7, Resim: 1).

Her 1/4 lük kaide dilimi alçı-cam elyafı katkısıyla dayanıklı birimler olarak elde edilmiştir.

Yapılan bu çalışma 1982 kazı döneminde tamamlanmış diğer işlemlere 1983 kazı çalışmasında devam edilmiştir.

1983 döneminin ilk aşaması bir yıl önceden hazırlanmış 1/4 lük kaide model parçalarının birbirine yapıştırılması olmuştur. Yapıştırma işleminde birimlerin iç yüzeylerinde yine alçı-cam elyafı kullanılmıştır.

Daha sonra ahşap kafes ve cam elyafı, alçı bileşimi ile kaidenin üst kısmı kapatılarak «kaide modeli» elde edilmiştir (Resim: 2).

Ancak bu sırada yivlerin arasındaki boşlukların beton dökümünden sonra açılmasının daha uygun olacağı düşünülerek yivler arasındaki kısımlar da alçı ile kapatılmıştır.

Kaide modelinden alınacak kalıp için çalışmalara başlandığında ilk olarak kalıbın kaç parçadan yapılması gerektiği saptanmış ve buna göre kaide modeli merkezden 120 derecelik açılarla üç eşit parça olarak tasarlanmıştır (Şekil: 8).

İlk kalıp alma çalışmasında olduğu gibi yan destek kalıplar yapılmış ve bunlar 120 derecelik alanın her iki tarafına yerleştirilmiştir (Şekil: 9). Üçüncü yüzey için destek olarak köşeli ahşap bir yüzey oluşturulmuş (Şekil: 8), böylece kalıbın daha az alanda gerçekleştirilebilmesi ve daha az alçı kullanımı sağlanmıştır (Resim: 3).

Taşıma, tutma, çekme ve ters gönye gibi sorunları çözmek üzere her ana kalıp 6 parçadan oluşturulmuştur. Kalıp parçaları çoğaltılsa da çok geniş bir yüzeyi çevreledikleri için kırılma tehlikesi göstermişlerdir. Bu tehlikenin en aza indirilebilmesi için her alçı kalıp parçası iç kısımlardan bol miktarda cam elyafı ve demir çubuklarla desteklenmiştir.

Her kalıp parçası için saptanan yüksekliğin yarısına kadar alçı döküm yapıldığında ahşap yüzeye değecek şekilde tutma takozları yerleştirilmiş sonra saptanan yüksekliğe kadar ikinci kez alçı dökülmüştür. Demir çubuk ve elyaf katkısıyla bu alanda uygulanmıştır.

Bu takozlar, arasında demir çubuk bulunan iki ahşap parçadan oluşmaktadır. 3. yüzey çıkarılınca bu ahşap takozlara çengeller çakılıp çekilmiş ve elin rahatlıkla girebileceği bir boşluk içerisinde demir çubuklar kalmıştır (Resim: 4).

Kalıpların birbirlerine kaymadan oturmaları için de her yüzeye negatif ve pozitif olmak üzere yuvarlak ve köşeli kilitler yapılmıştır.

1/3 lük kaide model kalıbı G olarak kodlanmış, parçaları da (G_1, G_2, G_3, G_4, G_5, G_6) olarak belirlenmiştir (Şekil: 10). 6 parçadan oluşan G kalıbı bitirildiğinde ahşap yüzey ve yan destek kalıpları çıkarılmıştır.

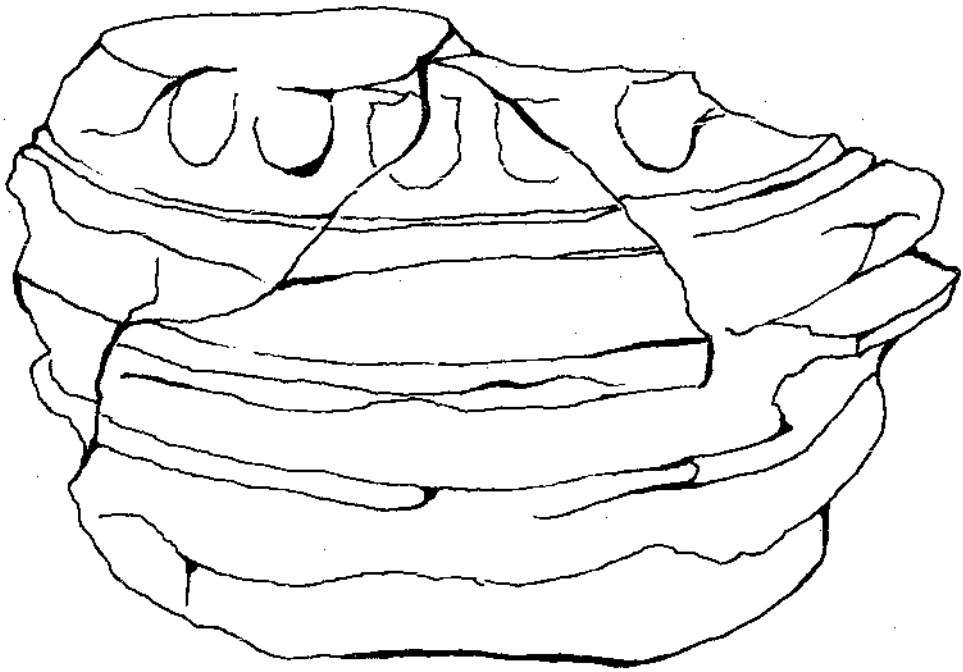
İ olarak kodlanan ikinci kalıbın bir yanını G kalıbı oluşturduğu için sadece bir adet yan destek kalıp ve üçüncü yüzey için yine köşeli ahşap kullanılmıştır.

Burada dikkat gerektiren nokta $İ_1$, $İ_2$ vs. parçaların G_1, G_2.... ile aynı seviyede olmasıdır. Üçüncü ve son T olarak kodlanan kalıpta ise G ve İ kalıpları ile çevrelendiği için yan destek kalıpları kullanmaya gerek kalmamıştır (Şekil: 10).

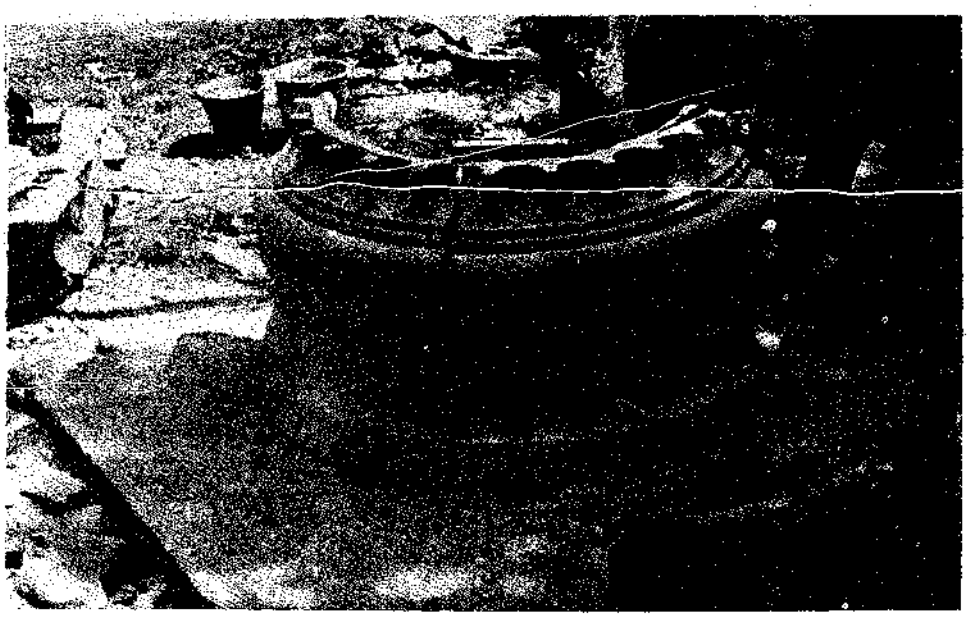
T kalıbında da yine G ve İ kalıplarında uygulanan yöntemler izlenmiş ve 18 parçadan oluşan kaide kalıbı tamamlanmıştır (Resim: 5).

Tüketilen 35 kg. lık 40 torba alçıya, karışıma katılan su miktarı eklendiğinde 85 cm. yüksekliğindeki kaide kalıbının bir tondan fazla ağırlıkta olduğu belirlenmiştir.

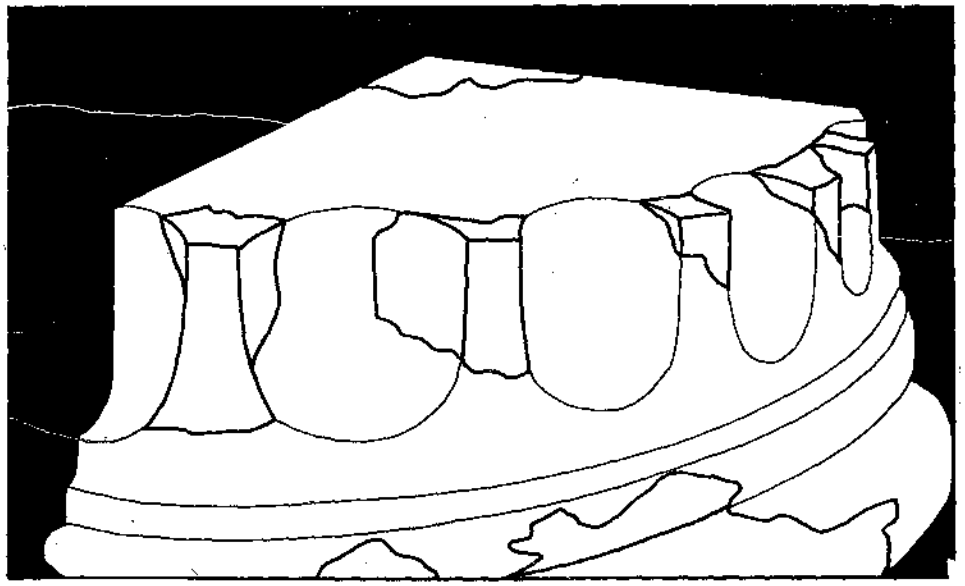
Daha sonra G, İ ve T kalıpları açılarak kaide modeli çıkarılmış ve yalıtımı yapıldıktan sonra içine döküm yapılmaya hazır durumda bir kalıp elde edilmiştir.

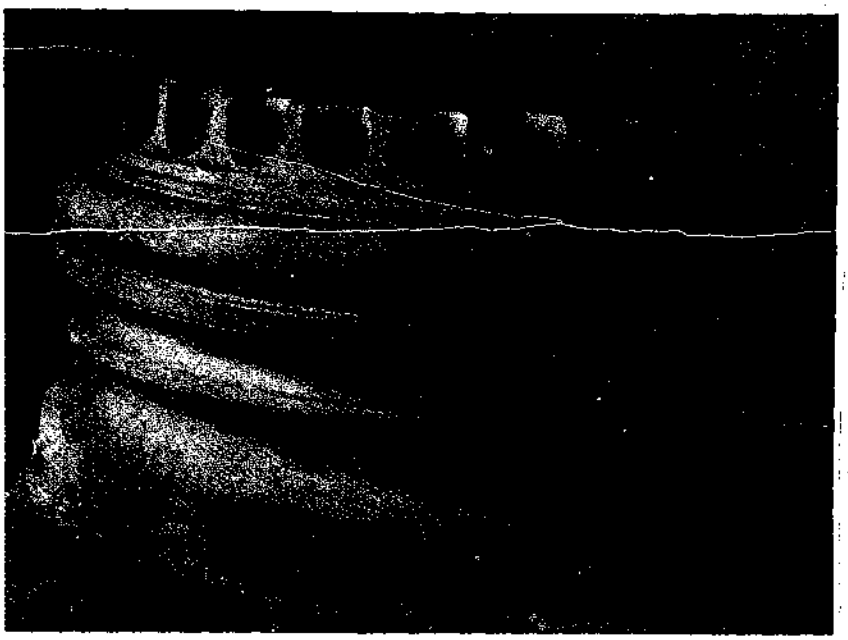
Şekil : 1 — 3 parça halinde bulunan kaide.

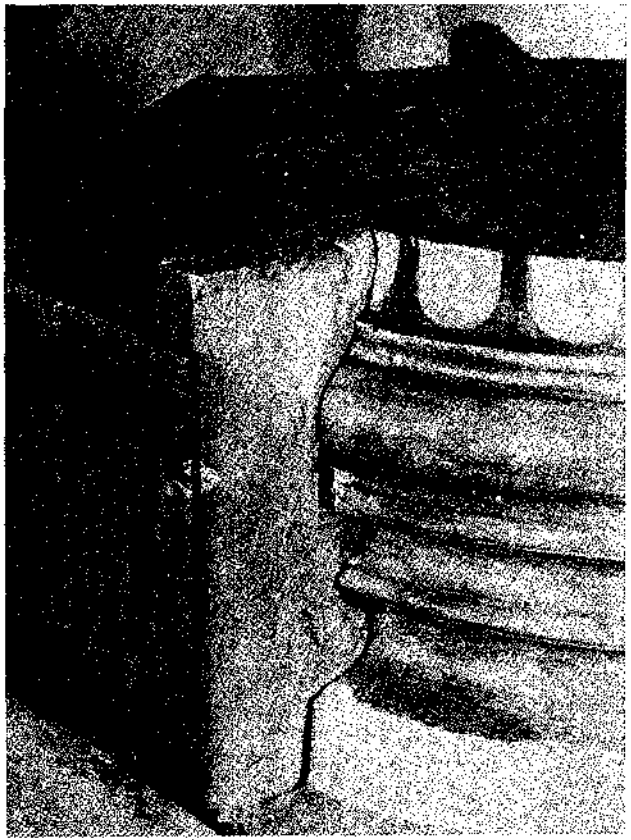
Resim : 1 — GÜLPINAR 82 kaide modelini elde edebileceğimiz 1/4 lük birimler.

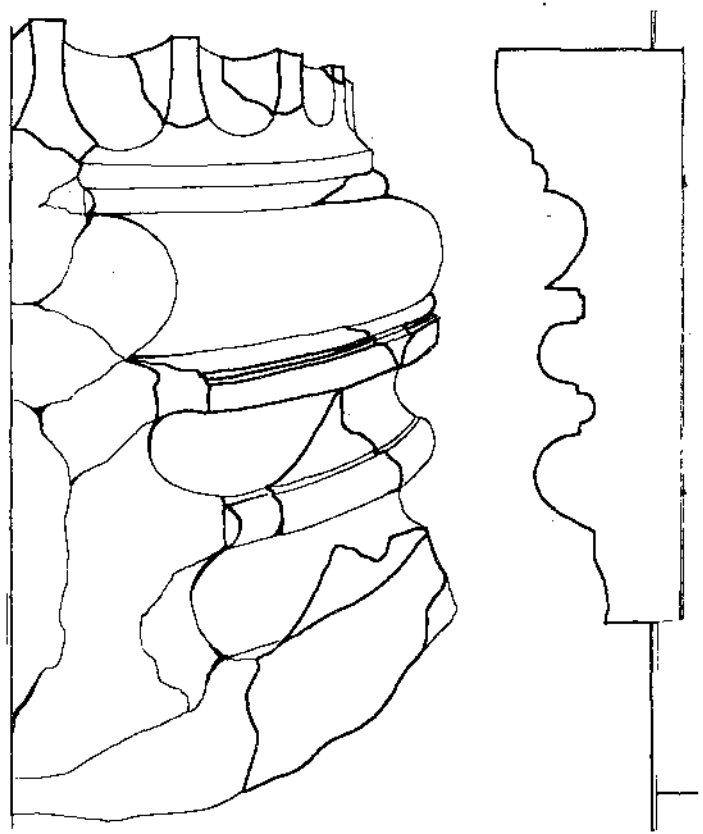
Şekil : 2 — Alçı ile tamamlanan 1/4 lük alan tamamlanan 6 adet diş sırası.

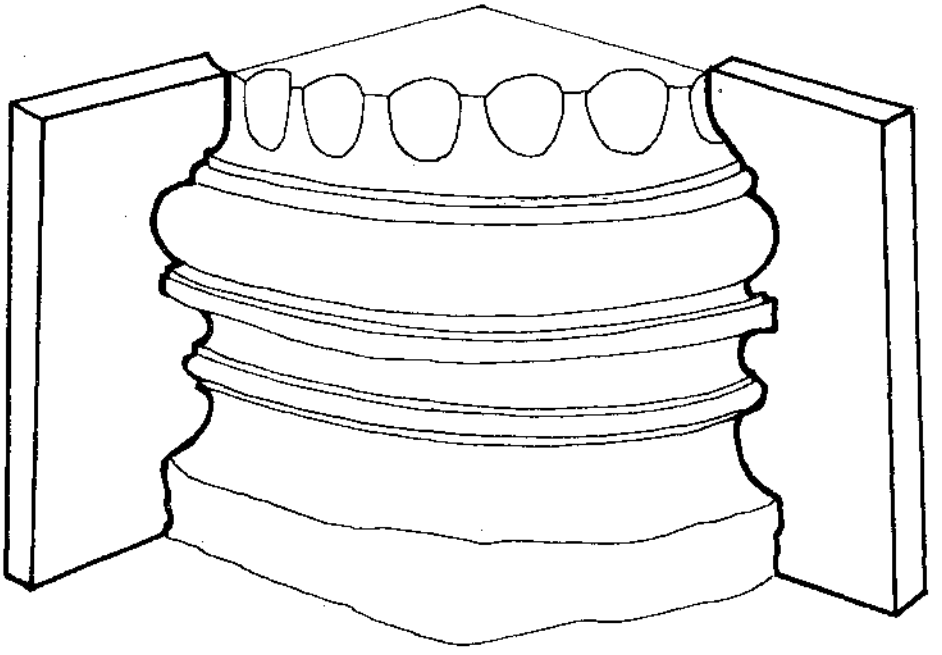
Resim : 2 — Kaide Modeli

Resim : 3 — 120° ilk alan, köşeli ahşap yüzey yan destek kalıp.

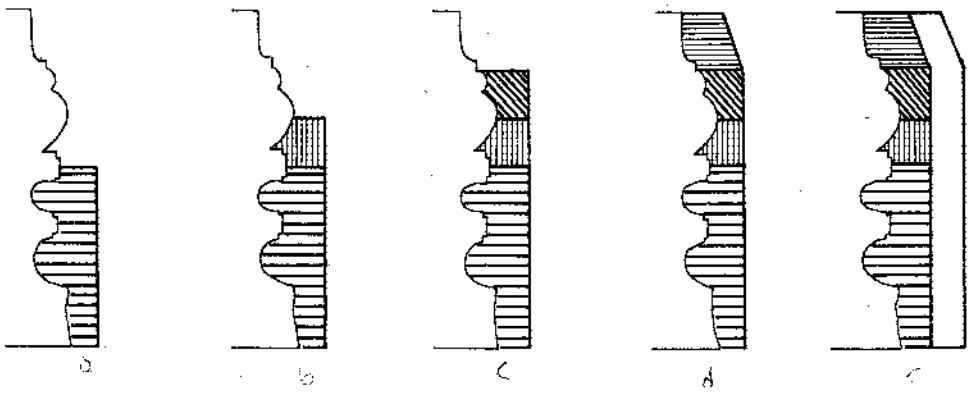
Şekil : 3 — 1/1 ölçekli ahşap profil ile tamamlanan kısımların denetlenmesi.

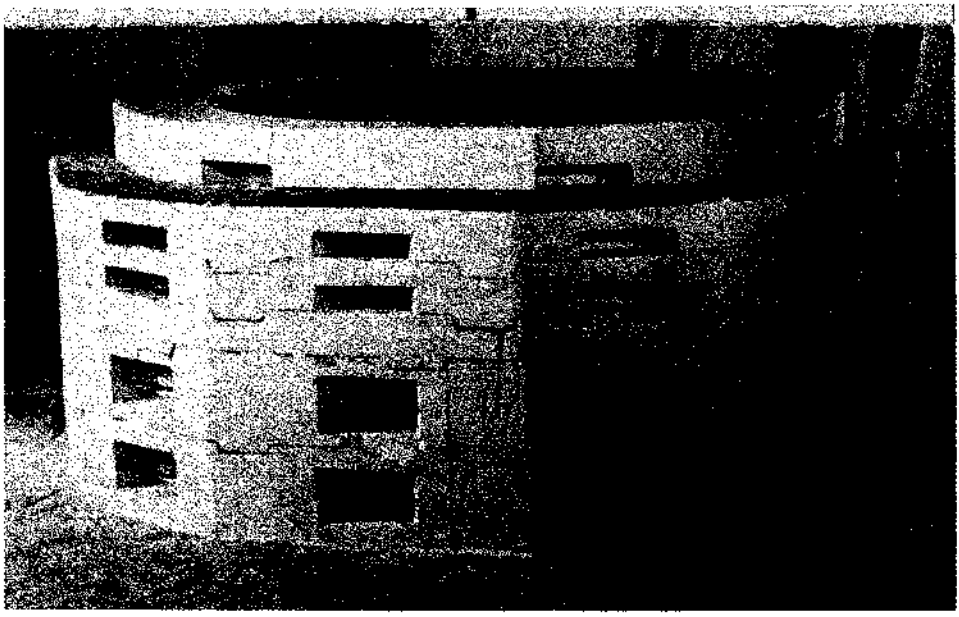
Şekil : 4 — Yan destek koyup, tamamlama işlemi bitirilmiş kaide.

Resim : 4 — Tutma yerleri ve kilit detayları.

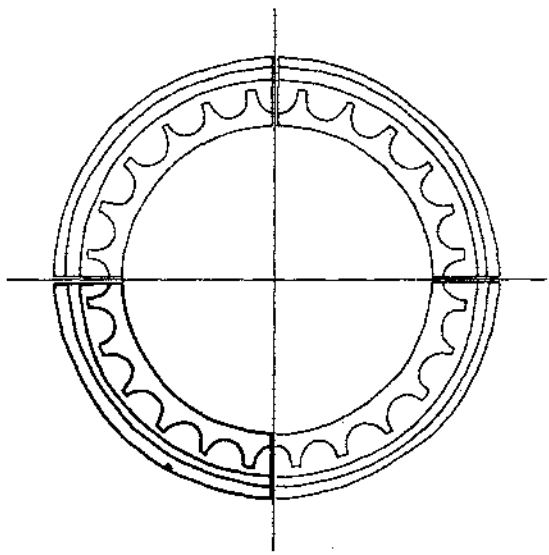
Şekil : 5 — Aşağıdan yukarı doğru yapılan 4+3 parçadan oluşan kaide kalıbı.

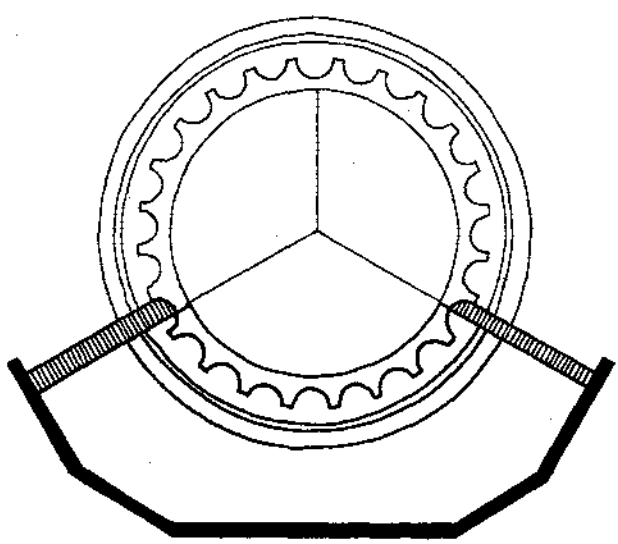
Resim : 5 — 18 parçalı kaide kalıbı.

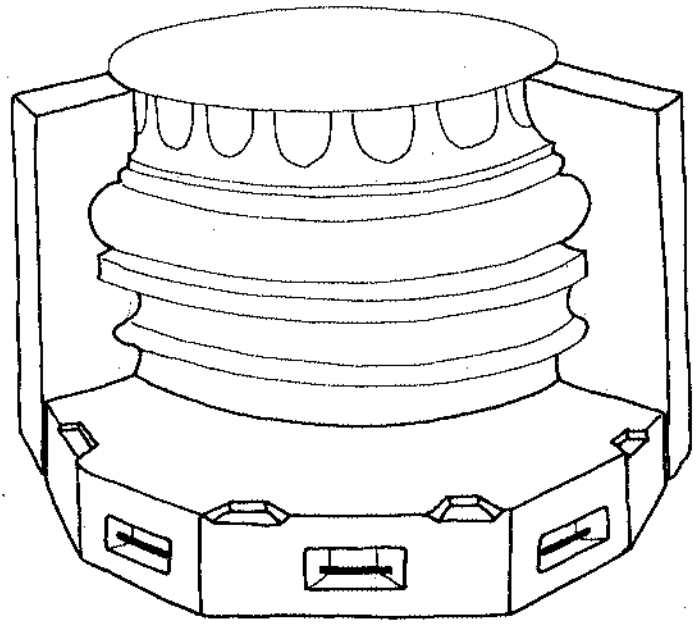
Şekil : 6 — Zemin üzerine yatırılan gömlek, içine yerleştirilen kalıplar ve alçı döküm uygulaması.

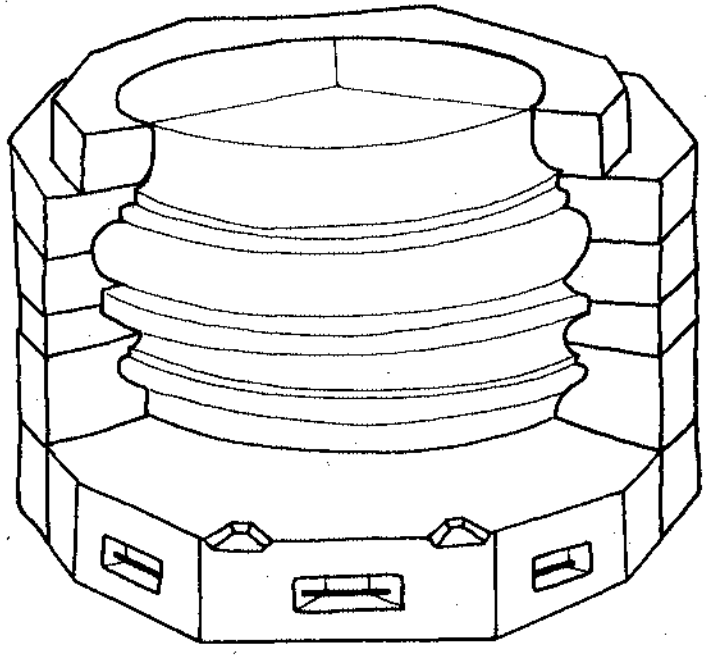
Şekil : 7 — Yanyana getirilince kalıp modelini elde edebileceğimiz birimler.

Şekil : 8 — Kalıbın 120° lik parçalara bölünmesi, köşeli ahşap yüzey.

Şekil : 9 — Yan destek kalıpların arasında uygulanan G kalıbı 1. parçası.

Şekil : 10 — G ve İ kalıplarıyla çevreli T1 kalıbı yapımı.

EPHESOS 1983

Hermann VETTERS*

Die Arbeiten des. Österreichischen Archäologischen Institutes in Ephesos/Türkei wurden auch 1983 in vollem Umfange fortgesetzt; lediglich, die Grabungen im Artemision ruhten, hier wurden Ergebnisse der Vorjahre verifiziert und Vorbereitungen für die Publikation durchgeführt. Im estlichen der beiden großen oberhalb der Kuretenstraße freigelegten Wohneinheitenkomlexe (Hanghaus II) konnte im September der letzte Schaufelctich gemacht werden; anch 20 Jahren ist die riesige Insula nunmehr völlig ausgegraben. Im Bereiche der Agora gelang es, durch Tiefgrabungen dem Promlem einer vorlysimachischen Besiedenlung dieses Gebietes näherzukommen, witere Tiefgrabungen westlich der Agora galten der Suche nach dem ephesischen Smyrna. Eine Grabung nördlich der Marienkirche zur Aufdeckung des hier vermuteten ephesischen Olympieions, des Neokorietempels Kaiser Hadrians, den auch Pausanias ausdrücklich erwähnt, erbrachte die Freilegung gewaltiger Fundamente, die sehr wohl zu einem großen Tempelbau gehören könnten, doch steht der Beweis noch aus. Die Freillegung einer christlichen Kirche beim Ostgymnasium mit schönen Mosaikenfunden, Grabungen am Magnetischen Tor zur Feststellung der Baugeschichte diser wichtigen Toranlage, durch die man die Stadt nach Osten verließ, sowie Bauaufnahmen an dem die sog. Marmorstraße nasch Süden abschließenden sog. Hadrianstor runden das Bild der weitgefächerten archäologischen Aktivitäten. Widerun wurden auch zahlreiche und z. T. nicht unerhebliche Inschriftenfunde gemacht; ihre Publikation in ÖJh 55, 1984, befindet sich im Druck; daneben wurde auch auch an der Restaurierung der in dem seit 1982 bestehenden Inschriftenmuseum ausgestellten Steine gearbeitet.

Auch 1983 gingen die großen Anastylosisprojekte, die Wiederaufstellung des Agora-Südtores (Mithridates-Mazäustor) und die Eindachung der Wohneinheiten 1 und 2 des Hanghauses II weiter, ebenso die Restaurierungen an den Wandfresken.

Die Arbeiten verteilten sich auf die Monate mai-September bezw. Auf eine Frünjahrs-und eine Herbstkampakne; sie ruhten im Monat Juli.

(*) Prof. Dr. Hermann VETTERS Avusturya Arkeoloji Enstitüsü Direktörü.

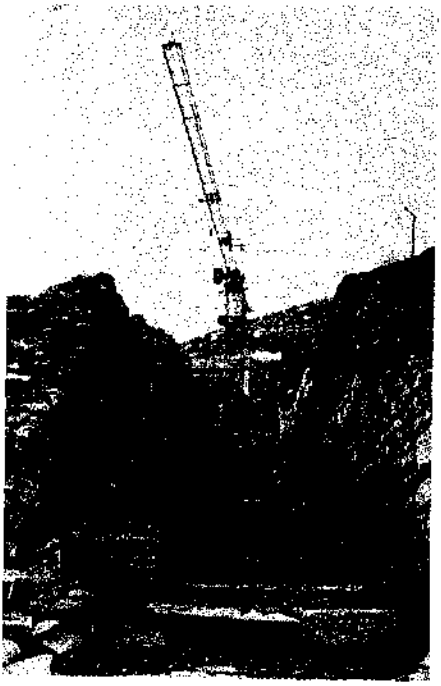

Abb. : In der Norwest Ecke des.

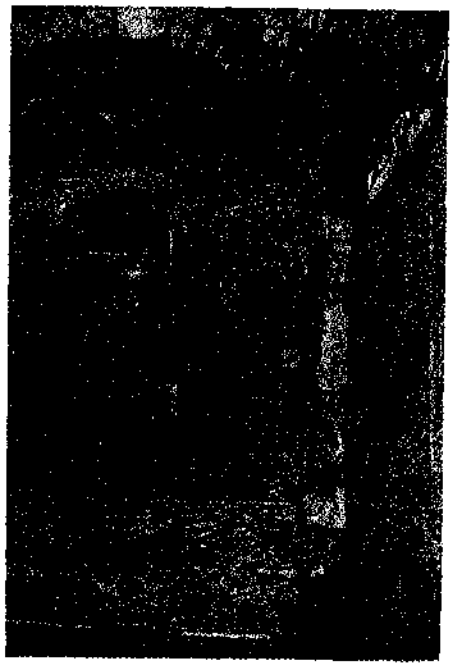

Abb. : 2 — Der Hoch - Tief aus jekiger Einsatrarf (WE 2) Von der SG 3

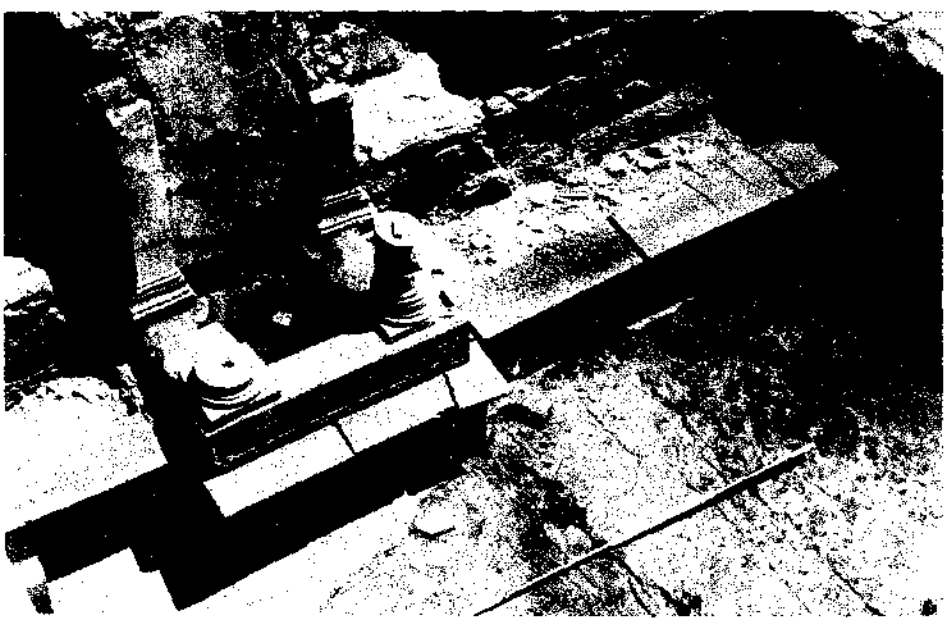

Abb. : 3 — Die Aedicula von SW

ZUM STAND DER AUSGRABUNGEN IN DIDYMA 1983 UND ZUR IDENTIFIZIERUNG DES ARTEMIS-HEILIGTUMS

Klaus TUCHELT *

Im Jahre 1977 wurde westlich der Heiligen Straße ein Temenos gefunden, auch «Altar-Temenos» oder «Hofheiligtum» genannt (vgl. den Bericht in IstMitt 30, 1980, 99ff.). In den Campagnen 1978 — 1982 wurde dessen Zusammenhang mit einer kaiserzeitlichen Halle (I) und seine Lage auf einem nach SO ansteigenden Hügelrücken bekannt, der aus Kalktuff (Poros) besteht und von versinterten Kieselsedimentablagerungen bedeckt ist. Der nach Osten und NW abfallende Hügelrücken hat die Gestalt einer Felsbarre und trägt räumlich eng benachbarte Einlassungen, die auf das Vorkommen von Wasser hinweisen: am Osthang zwei große Felsbecken verbunden durch eine tiefe Rinne und den Resten einer Tonrohrleitung sowie drei in einer Reihe liegende Senkbrunnen. Weitere Tonrohrleitungen, Kanalsysteme, die Verwendung von Tonplatten als Fußbodenbeläge in einem nördlich anschließenden Gebäude, schließlich ein Entwässerungskanal, der parallel zu dem nach Osten abfallenden Hang verläuft, geben zu erkennen, daß Wasser eine zentrale Rolle gespielt haben muß. Dies sowie die auf der Felsbarre befindlichen Baureste und andere Beobachtungen weisen daraufhin, daß es sich um die Anlage eines Heiligtums handelt.

Die Heilige Straße begrenzt das Heiligtum mit einer knapp 60 m langen Halle (I) im Osten, das sich im SO bis zu der Stelle erstreckt, an der die Straße in östlicher Richtung zum Apollonbezirk umbiegt; im NW gibt es Anhaltspunkte, eine Gasse westlich und ein Grenzstein in situ östlich der Heiligen Straße, die eine Gesamtausdehnung auf 80 — 85 m als möglich erscheinen lassen. Die Lage des Heiligtums befindet sich an exponierter Stelle, die in archaischer, aber auch noch in hellenistischer Zeit als nach NW und Osten abfallender Hügelzug deutlich in Erscheinung trat, an dessen Fuß ehemals ein Bach verlief, der von der Felsbarre ausging. Wie jüngst nachgewiesen werden konnte, bestimmten im Laufe der Zeit und seit dem 6. Jh. v. Chr. die Anlagen auf der Felsbarre den Verlauf von fünf Vorgängerstraßen der jetzt sichtbaren trajanischen Pflasterst-

(*) Prof. Dr. Klaus TUCHELT, Berlin Alman Arkeoloji Enstitüsü 1. Müdürü.

raße: die Ausdehnung des Heiligtums erforderte eine Verlegung des Straßenverlaufs von West nach Ost.

Auf der Felsbarre befinden sich im Abstand von 13 und 16 m drei in einer Reihe liegende Senkbrunnen, zwei weitere am NW-Hang. Von den drei Senkbrunnen auf der Felsbarre wurde einer 1979 ausgeräumt, der zweite 1983 ist noch nicht vollständig geleert und das Ende bei derzeit 21.80 m Tiefe nicht abzusehen. Beide Brunnen zeichnen sich dadurch aus, daß sie Süßwasser führen im Gegensatz zu dem sonst aus Brunnen in Didyma bekannten «acı su», bitterem Wasser, und weiterhin, daß der antike Bunnenninhalt aus hunderten von Gefäßen ein und desselben Typus besteht; davon 1979 allein 300 Stück, 1983 wird diese Anzahl überstiegen.

Es handelt sich um eine ebenso eigenartige wie charakteristische Gefäßform: die mit waagerechter Riefung versehene Wandung wölbt sich bauchig über einem Boden mit Standring von kleinem Durchmesser und öffnet sich zu einer großen Mündung, deren Rand in der Mitte eingedrückt ist und dort einen breiten Bügelhenkel trägt. Die Gefäße, häufig aus hellem Ton und tongrundig belassen, fassen einen Inhalt von ca. 4 — 5 1/2 Litern; die Form ist, wie Versuche ergaben, zum Wasserschöpfen hervorragend geeignet. Allerdings spricht gegen eine Verwendung als Schöpfgefäße sowohl das massenhafte Vorkommen in zwei benachbarten Brunnen eines Heiligtums, der dritte ist noch nicht ausgeräumt, und die in dichter Lage, häufig noch vollständig erhalten übereinanderliegenden Gefäße (derzeitige Schätzung der Füllung bis zu weiteren 2 m bei einer erreichten Brunnentiefe von 21.80 m) wie schließlich der Sachverhalt, daß bei Senkbrunnen keine Schöpfgefäße aus Ton wegen ihrer Zerbrechlichkeit verwendet werden. Die Gefäße mit ihrer in der Mitte eingedrückten Mündung dürften eine keramische Umsetzung einer aus dauerhaftem Material bestehenden Gebrauchsform sein, die aus dem Boden, der Wandung und dem Bügelhenkel zusammengesetzt war. Dies sowie die keramisch schwer verständliche Verformung in der Mündungszone lassen an Schöpfgefäße aus Leder denken, bei denen sich in gefülltem Zustand der Gefäßrand zusammenzieht. Der Befund von aberhunderten solcher tönerner Gefäße gibt hingegen zu erkennen, daß es sich um Votivgaben handelt, die in die Brunnen versenkt wurden und unversehrt den Wasserspiegel erreichten. Eine Datierung ins 2. Jh. n. Chr. ist durch eine Silbermünze des Antoninus Pius gesichert, ohne daß bekannt wäre, ob unter dieser jüngsten antiken Brunnenfüllung noch ältere liegen. Erwähnenswert ist schließlich noch, daß in unserem Grabungsgebiet immer wieder Bruchstücke dieser charakteristischen Gefäßform auch außerhalb der Brunnen gefunden wurden, die bisher frühesten im Unterbau der trajanischen Straße.

Die Rolle, die Wasser bzw. eine Quelle im Heiligtum auf der Felsbarre gespielt haben muß, ist in nächster Nähe für das Apollonheiligtum und dort in ursprünglicher Verbindung mit Leto bzw. einer altkleinasiatischen Muttergottheit bezeugt; dies führte uns zu der Annahme, daß auch auf der Felsbarre eine weibliche Gottheit verehrt worden ist, was überdies Votive weiblicher Terrakotta figüren sowie zwei «Kybele» — Reliefs nahelegten. Allerdings gelang eine Zuweisung bisher nicht.

Außer dem Heiligtum des Apollon sind in Didyma fünf weitere Kultstätten epigraphisch überliefert: für Artemis, Aphrodite, Zeus, für eine Göttin namens Angelos und ein Phosphorion. Der Kult der Artemis ist in Didyma seit archaischer Zeit bekannt und nach Apollon war Artemis die am meisten in den Inschriften genannte Gottheit. Artemis, seit hellenistischer Zeit in Didyma auch mit der Epiklesis Pytheie/Pythie, besaß ein «Hieron» mit Kultbild; ihre Priesterinnen hießen Hydrophoren, ohne daß sich bisher diese Titulatur aus dem Artemiskult von Didyma erklären ließ. Im Hieron bzw. vor einem dort befindlichen Bau befand sich ein Brunen, dessen Wasser in einem Epigramm des 2. Jhs. v. C[1] . als ἁγνόν , als «rein» bezeichnet wird (Diyma II n. 118), und Kallimachos (Branchos v. 11, frg. 229 Pfeiffer) spricht von [ἱερ]ηνέων δ[ιδύ]μων in Didyma, von Zwillingsquellen, in Anspielung auf die Orakelquelle des Apollon und auf die Quelle seiner Schwester. Die Beziehung zwischen dem Artemiskult und einer Quelle war demnach in Didyma eng, nicht weniger eng als die Beziehung der Orakelquelle zum Apollonkult. Diese Beziehung findet ihre Entsprechung im archäologischen Befund: in den beiden großen Becken und den drei Brunnen auf der Felsbarre, sowie in der Menge spezifischer Votivgaben, die zu hunderten als Wasserschöpfgefäße der Artemis geweiht wurden und unversehrt in die Brunnen ihres Heiligtums gelangten.

Die Größe und exponierte Lage dieses Heiligtums an der Heiligen Straße, kurz vor deren Eintritt in den von einem Hain umgebenen Apollonbezirk, fordern eine Gottheit, deren Kult in Didyma bedeutend gewesen sein muß und durch anderweitige Zeugnisse bestätigt wird, was in der epigraphischen Überlieferung für Artemis zutrifft.

Wer einen «Artemistempel» in Didyma erwartet hat, der übrigens nicht überliefert ist - die Inschriften bezeichnen das Artemisheiligtum als «Hieron» - wird enttäuscht sein. Gefunden wurden vielgestaltige Reste einer von einer Quelle ausgehenden Anlage, die als Terrassierungen, als in den Fels abgesenkte Einlassungen oder als Bauten identifiziert werden können, mit denen der anstehende Fels umbaut, das Heiligtum im Laufe der Jahrhunderte erweitert worden ist. Von weiterführendem Intersse

ist, daß die Anlage auf der Felsbarre Ähnlichkeiten mit der ursprünglichen Form des benachbarten Apollonheiligtums hat, die aus einem Sekos bestand, der die Quelle und ihren Bezirk auf drei Seiten begrenzte. Die Gestalt eines solchen Bezirks erinnert an die von Strabon (14.1.5) in Didyma bezeugten ἄλλοι δὲ σηκοί und blieb bis in die Kaiserzeit erhalten, ohne dazu geführt zu haben, dem Heiligtum mit einer Ringhalle die Züge eines Tempels zu verleihen. Ein 'Ersatz' dafür wurde erst in der späthellenistischen und frühen Kaiserzeit mit Kolonnaden von geringer Tiefe (ca. 2. 20 m) geschaffen, die die gesamte Nord-Südausdehnung des Heiligtums an der Heiligen Straße säumten, an deren Stelle noch später, im 2. Jh. n. Chr., eine Halle (I) mit elf allseitig geöffneten Kammern trat, die als Peribolos die Verbindung zum Heiligtum schuf.

1983 MİLET ÇALIŞMALARININ RAPORU

W. MÜLLER - WIENER *

1973 yılında Milet'te iki kampanya yapılmıştır. Birincisi 26.7 ile 22.8 tarihleri arasında Balat Müzesi depo çalışma kampanyası olup, ikincisi ise 27.8 den 3.11'e kadar yapılan kazı kampanyasıdır. Sonbahardaki çalışmaya ise 10 - 12 kişi olarak değişen çalışma arkadaşı ve Bursa Müzesi'nden Oya Kozaman Bakanlık temsilcisi olarak katılmışlardır. İşçi sayısı 15 ila en çok 19 kişi arasında değişmekteydi. Sonbahar kampanyasındaki çalışma, geçen yıllardan kalan işlerin tamamlanması buna ilaveten yayın hazırlıkları için gerekli çalışmaların yapılması ve bu yıl da depo ve müzedeki yoğun işlerin tamamlanması şeklinde olmuştur. Çalışmalarımız aşağıdaki şekilde sıralanabilir.

1) Humeytepedeki çalışmalar (Resim 1 ve 2)

1978 - 1980 yıllarında olasılıkla Demeter kutsal alanı olduğu düşünülen şehrin en kuzey ucundaki tepenin sırtında Humeytepe olarak adlandırılan bölgede yapılan araştırmalarda elde edilen buluntular yeni sorular getirmiştir. Bu sorulardan dolayı, o tarihte temenosda araştırmalar derin olarak yapılmadığından bu kez bir kaç küçük sondaj çalışmalarının yapılması gerekti. Bu sondajlar doğu teras istinat duvarında 1979 da bulunan aday heykellerinin yakınında yapılmıştır. Temenosun kuzeyindeki şehir duvarının yakınında yapılan sondajda bir tabaka ile örtülmüş olarak M. Ö. 3. yy. sonu ile 2. yy. başlarına ait terrakotalar (Resim : 1 - 2), minyatür hidriyalar ve röliyefli keramik bulunmuştur ki, bunlar ilerdeki tarihlemeler için anlam taşır. Bu sondajlarda Poros taşından yapılmış şehir duvarının iç temel parçalarından kısımlar bulunmuş olup, yapılan değerlendirmelere göre bu parçaların Arkaik olmadığı anlaşılmıştır. Şimdiye kadar yapılan sondajlardan elde edilen buluntular üzerindeki çalışmalardan anlaşıldığı üzere kutsal alanda Arkaik bir evre görülmemektedir. Kutsal alan özellikle Hellenistik Çağda önem kazanmıştır. Buluntuların sudan (yağmurdan) dolayı kaybını göz önünde bulundurmamıza rağmen, İmparatorluk Çağında da bu durumun oldukça önemini kaybettiği söylenebilir.

(*) Prof. Wolfgang MÜLLER - WIENER, İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Direktörü.

2) Büyük Kilise diye adlandırılan bölgedeki çalışmalar (Resim 3)

Humeytepe'de olduğu gibi, Büyük Kilise'de de yayının ön çalışmaları ile ilgili bir kaç yeni soru ortaya çıktı. Bunların cevabı yeni sondajlarla verilebilecekti. Bu sondajların neticesinde, son rapordaki tahminler doğrulanmış olup, «Istanbuler Mitteilungen 33, 1983, 70-79» ki bu da II evreye ait büyük Dor stili yapının temenosun batı duvarına yapışık (bağlı) olduğu, bunun dışında serbest bir ante yapısı olduğu belirlendi. Bu sondaj sırasında bağlı olan kısmın, Poros taşından temel parçalarının ortaya çıkması ile anlaşılmıştır. Sondajlarla belirlenemeyen ise, Tapınak III diye adlandırılan yapının görünümüdür. Burada yapılan başka bir sondajla yeniden bazı büyük boyda parçalar bulunmuştur. Bunlar olasılıkla, herhangi bir tahribata (zelzele), temenosdan daha aşağı kısımlara düşmüş ve daha sonraları burada tesviye edilmişlerdir. Bulunan yarım sütun parçaları, bu tapınağın alışılagelmiş bir yapı tipi olmayıp, daha komplike bir yapı olduğunu ortaya koyar. Bu yapının genel görünümünü belirlemek için, elde edilen az miktardaki parçalar rekonstrüksiyon için yeteri derecede kati bir ipucu vermemektedir. Evre III ve evre IV arasındaki sıralanmalarla yeni sonuçlar elde edilmiştirki bu evreler arasını daha çok farklılaştırmak gerekir. Son evre V de (kilise) atriumun batı bölümünde oldukça tahrip olmuş bir mozaik alanı tesbit edildi. 1981 de çıkarılan kuzey atriumdaki mozaik restore edilip, müzeye alınmıştır.

3) Heroon yapılarındaki çalışmalar (Resim 4-6)

Önceki yıllarda 3 Heroon kompleksinde başlamış olan plan çalışmalarına bu kampanyada devam edildi. Geç Hellenistik devre ait Heroon I'in (tiyatro tepesinde) ölçü alma işlerine parçaların detaylı ölçülerinin alınmasına devam edildi. Heroon II'de de (tiyatro limanı yakınında) ayni şekilde çalışmalar yürütüldü (Resim 4). Heroon III'de (Faustina hamamları yakınında) çok derine inen ve çok uzun olup, kayaya kadar dayanan bir sondaj alınmış ve böylece önceki evreler daha yakından incelenmiştir. Burada Perslerden kalan, yangına ait oldukça kalın bir dolgu tabakasına rastlanmış (0,7 - 1.8 m) bu tabakanın üstünde, bugüne kadar şehir alanında bu şekilde görülmemiş 5 ve 4. yy'a ait bir duvarlı tabakaya rastlanmıştır ki bu duvarın inşa şekli özellik gösterip, normal bir yapı alanına ait olmadığı anlaşılmaktadır (Resim 5 ve 6). İnceleme alanının küçüklüğünden dolayı, yapıların niteliği hakkında bir fikir yürütülememektedir. Bu tabakanın üzerindeki Hellenistik devir ve İmparatorluk çağına ait olan tabakalardan elde edilen ve oldukça iyi muhafaza olmuş günlük kap kacak, ilendeki keramik çeşitlemesinde oldukça mühim anlam taşıyacaktır. Aynı zamanda mimari parçalardan tarihlemesi yapılamayan Heroon yapısı için de tarihlemede önemli olacaktır.

4) Depodaki çalışmalar

Az işçi ile yürütülen kazıların yanısıra, depolarda ve mahalli müzede de düzenleme ve restorasyon çalışmaları yapılmıştır. Geçen yıl düzenlenmiş olan Lapidarium depolardan getirilen malzemelerle zenginleştirilmiş ve malzemeler envantere geçmiştir. Bunların yanında Humeytepe'de bulunan keramik ve terrakota buluntular üzerindeki çalışmalara, yayının ön çalışmaları için keramik deposunda devam edildi.

5) Restorasyon ve koruma çalışmaları

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün ve bir vakfın sağladığı olanaklarla ören yerinde ve müzede restorasyon ve koruma çalışmaları yapıldı. Bu çalışmalar detaylı olarak aşağıda belirtilecektir.

a) Heroon II üst yapısındaki koruma çalışmaları : 1955 yılı depreminden beri binanın üst yapısında geriye meyletmiş duvarlar, yan destek duvarları ile desteklenerek, başka bir tahribata uğramaktan kurtarıldı (Resim 4).

b) Heroon III de koruma çalışmaları : Duvarın açık kalan en üst kısımları, yeni taş ve harç tabakası ile onarılarak daha fazla tahribattan korunmuştur.

c) Büyük Kilise diye adlandırılan yapıda da aynı koruma işlemi ön çalışmalarına başlandı. Bu çalışmalara 1984 de daha geniş kapsamlı olarak devam edilecektir.

d) Piskopos sarayı restorasyon işlerinin devamı : Geçen yıllarda koruma amacı ile kapanmış alanlar temizlenmiş, mozaiklerin kenarları tesbit edilmiş ve böylece mozaik taban basılabilir hale gelmiştir. Sarayın iki odasına da, hazır beton levhalar tuğla payeler üzerine oturtularak döşenmiştir. Bunun amacı yapı kompleksinden elde edilen mimari parçaları koyacak yer açmaktı. Çünkü her geçen yıl yapı parçaları tahrip olmaktaydı. Sarayın çevresindeki eski kazılardan kalan bazı çukurlar doldurulduu ve merdivenli bir giriş yapılarak turist ve ziyaretçilerin girişi mümkün kılındı.

e) Ayni beton elementler müze bahçesindeki taş avluda düzenlendi. Bu düzenlemede taş buluntuların sistematik bir sıralamaya göre yerleştirilmesi mümkün olmuştur. Böylece yapının önemli kısımları burada bir araya getirilmiş oldu. Bu düzenleme, Arkaik Çağdan, Ortaçağ içlerine kadar olan sütun başlıklarının kronolojik sıralanmasını göstermektedir. Bunun dışında müze bahçesinde destek ve ayırma duvarları yapılarak, sergileme için daha çok yer kazanıldı ve buraları zengin ve bol miktardaki epigrafik malzeme ve heykel haline getirilmiş parçaların takdiminde kullanıldı. Bu çalışmalara ilave olarak bir çok heykel ve röliyefler kazıda görevli restoratörler tarafından duvarlara yerleştirilmiş, heykeller postamentlere oturtulmuştur.

Resim : 1 — Milet Humeitepe 4. yüzyıl tipinde terrakota kadın figürü.

Resim : 2 — Milet Humeitepe terrakota kadın figürü (200 dolayları).

Resim : 3 — Milet Büyükkilise tapınak III'e ait mimari parçalar ile alınan güney kısmındaki açma.

Resim : 4 — Milet Heroon II-Mezar odasının tonozunun üst yüzeyine bakış.

Resim : 5 — Milet Heroon III R. T. S. açmasındaki M. Ö. 5. yüzyıla ait ve Hellenistik Çağa ait duvarlar.

Resim : 6 — Milet Heroon III VIII R. S. deki açma VIII. R. S. açmasındaki 5. yüzyıla ait duvar dizisi, iç cephe ve temellerin görünümü.

KYME KAZISI 1983 YILI ÇALIŞMALARI

Vedat İDİL *

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eeserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Ankara Üniversitesi adına İzmir Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü ile birlikte yürütülen Kyme arkeoloji kazısına 1983 yılının Ağustos ve Eylül ayları içinde devam edilmiştir[1]. Bu yıl da çalışmalarımız geçen yıl kısmen ortaya çıkardığımız ve Kyme'ye ilişkin arkeolojik literatürde sütunlu yapı olarak adlandırılan yapı kalıntısının olduğu bölümde yürütülmüştür. Bu yapı kalıntısı araları şpoliyen malzemeden oluşan duvarlarla örülmüş iki sütun sırası ile bunların arasındaki döşemeden oluşmaktadır. Yapının bu sütun sıralarının güneyde de devam ettiğinin saptanması üzerine bu yıl yapının güney ucunu ortaya çıkarmak amacıyla geçen yıl açılan çukurun 15 m. güneyinde 5 x 10 m. lik yeni bir çukur açılmıştır (Plan 1). Geçen yıl açılan çukur ile bu yıl açtığımız çukur arasında 15. m. genişliğinde bir boşluk bırakılmıştır. Bu boşluğun bırakılmasının esas nedeni burada Çakmaklı köyü sakinlerinin kullandıkları ve iki tarafı çalılıklarla kaplı bir patika yolun bulunmasıdır. Kazı çalışmaları sırasında 50 cm. derinliğe inildiğide çukurun güneydoğu köşesinde batıya doğru uzanan ve büyük blok taşlarından oluşan bir duvar ortaya çıkmaya başladı. Daha aşağı seviyeye inilince bu duvarın geç devirlere ait olan başka bir yapının köşesini oluşturan temel duvarı olduğu anlaşıldı. Yaklaşık 1 m. derinliğe inildiğinde çukurun hemen hemen her tarafında irili, ufaklı taş yığınlarının bulunduğu görüldü ve yapılan kısmî temizlik çalışması sonucunda çukurun tam orta kesiminde büyük bir geison bloğuna rastlandı. Üzerinde damla şeklinde çıkıntı halinde olan mutular görülmektedir. Parça kuşkusuz Dor düzenindeki bir yapıya aittir. Çukurun doğu kenarına 1 m. uzaklıkta köşede doğu-batı yönünde uzanan çok düzgün işlenmiş ve üzeri yivsiz, alt kısmın

---

(*) Doç. Dr. Vedat İDİL Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi.

(1) Kazı heyeti İzmir Müzesi Md. Vek. Fikret Tek, Doç. Dr. Vedat İdil, Arkeolog Günseli Uyguç ile Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı öğrencileri Aylin Gökçe, Arzu Yakut, Koray Yücel, Mehmet Şahin ve Levent Vardar ile Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi Arkeoloji öğrencisi Işık Ünal'dan oluşmuştur. Kazı heyetimiz çeşitli yardımları nedeniyle Aliağa İlçesi Kaymakamı Aydın Güçlü, Belediye Başkanı Erdoğan Oytun ve M. K. E. Vasıflı Çelik Fabrikası Müdürü Tuncay Akman'a teşekkürü bir borç bilir.

da bir silmesi bulunan bir sütun tamburu ortaya çıkarıldı. Bu sütun tamburunun çapı 46 cm., uzunluğu ise 135 cm dir. Sütun tamburunun hemen arkasında yine doğu-batı yönünde uzanan, iki sıra fasciası ve üstündeki friz kısmı ile dikkati çeken büyük bir arşitrav bloğuna da rastlanmıştır. Bu da Fon ya da Korinth düzenindeki bir yapıya ait olmalıdır. Ayrıca yine çukurun doğu kenarında değişik bir kaidenin yarısı gün ışığına çıkarılmıştır. Kazı çalışması sırasında, çukurun orta kesiminde batıya doğru diagonal bir şekilde uzanan başka bir duvar kalıntısına rastlanmıştır. Çeşitli büyüklükteki taşlardan kısmen düzgünce yapılmış olan bu duvarın üzerinde iki adet Attika-İon sütun kaidesi in situ olarak durmaktadır (Resim 1). Duvarın hemen yanında kuzey tarafta, pişmiş topraktan yapılmış künklerden oluşan bir kanalizasyon batıya doğru uzanmaktadır. Bu duvar uzantısı da üzerindeki kaideleri ile batıya doğru uzanan başka bir portik olasılığını göstermektedir. Bunun ne tip bir yapı olduğu ve sütunlu yapı ile olan ilişkisi konusunda bir hüküm vermek bugün için olanaksızdır.

Kazıda ele geçen buluntulara gelince, ilk olarak çukurun orta kısmında ve kuzeyde 1.90 m. derinlikte bulunan bir yazıt parçasını gösterebiliriz. Bir onur yazıtı olan bu yazıtın sağ alt köşesinden bir kısım sağlam olarak elimize geçmiştir ve üzerinde eski yunanca olarak 5 satırdan oluşan yazıt görülmektedir. Yazıtta, söz konusu olan birkaç kişinin bir kimseye verilen çelenk ödülünün masraflarının eksik kalanını tamamladıkları ve ayrıca bir yapının inşası için de para tahsis ettikleri belirtilmektedir. Bu onur yazıtı harf karakterine göre M. S. 3. yüzyıl içinde tarihlenebilir.

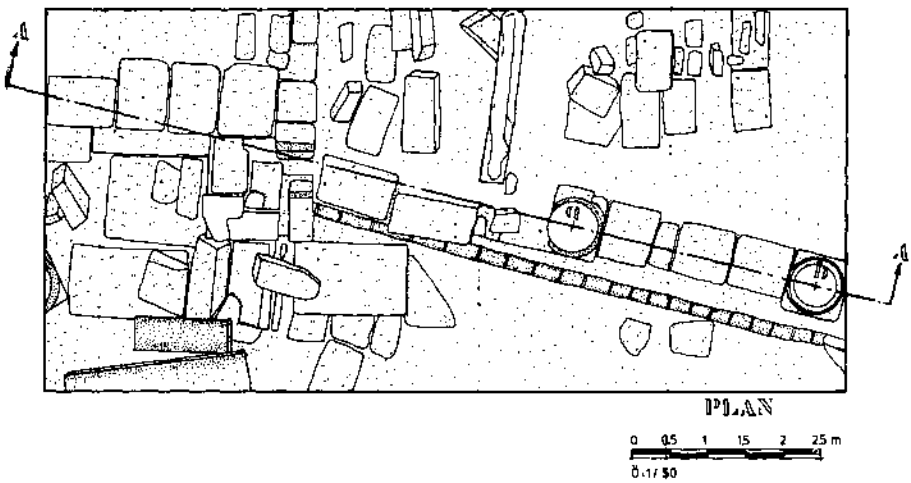
Kazıda bulunan diğer mimarlık buluntuları ise mermerden yapılmış çeşitli Korinth başlıkları parçaları ile pişmiş topraktan yapılmış olan genellikle 31 x 10 cm. ölçüsünde ve 4 cm. kalınlığındaki tuğlalardır. Ayrıca İon ya da Korinth düzenindeki sütunlara ait olan yivli sütun tamburu parçaları da bol miktarda ele geçmiştir.

Heykeltraşlık buluntularına gelince yapı plastiğine ait aslan başı şeklinde gri mermerden yapılmış bir çörten kısmen tahrip olmuş bir şekilde ele geçmiştir. Yaklaşık 8 x 14 cm. ölçüsünde olan bu kabartmada aslanın yivli bir şekilde yapılmış olan yelesi dikkati çekmektedir. Alt kısmında da daire içinde iki delik kısım olduğu görülmektedir ve burası kırılmıştır.

Bulunan diğer iki heykeltraşlık buluntusu ise bir adet terra cota kadın başı figürini ile yeni terracotadan yapılmış başka bir kadın figüri-ninin gövdesidir.

Kazı çalışmalarımız devam ederken yaptığımız yüzey araştırmaları sırasında, açtığımız çukurun yaklaşık 15 m. güneyinde çalılıklar arasında olasılıkla bir Eros heykelciğine ait küçük bir gövdenin üst kısmını kırılmış olarak bulduk. Beyaz mermerden yapılmış olan ve 19 x 13,5 cm. ölçüsündeki bu heykelciğin maalesef, başı, kolları ve gövdesinin alt kısmı yoktur. Öne doğru çıkmış olan göğüs ve omuz adaleleri belirgin bir biçimde işlenmiştir. Boynundan aşağıya doğru sarkan gerdanlığa benzer bir şeyin izleri göze çarpmaktadır.

Önceki yıllarda yapılan kazı ve araştırmaların yanısıra 1983 yılında Kyme'de yapılan kısa süreli kazı çalışması da antik kentin bugün tamamen toprak altında olduğunu göstermiştir. Kazılara önümüzdeki yılda da devam edilecektir.

Plan : Kyme 1983

Resim : 1 — Batıya doğru uzanan duvar ve üzerindeki kaidelerin görünüşü.

BERICHT DER GRABUNGSKAMPAGNE IN LIMYRA 1983

Jürgen BORCHHARDT *

Finanzielle Schwierigkeiten erlaubten in diesem Jahr nur beschränkte Aktivitäten. Für die Unterstützung danke ich dem Deutschen Archäologischen Institut in Berli nsowie den Privatspendern, Herrn und Frau Dr. Kleinknecht und Herrn und Frau H. Schöttler sowie dem Filmteam des Bayrischen Rundfunks unter der Leitung von Frau E. Reese.

Mein besonderer Dank gilt allen Mitarbeitern und Mitarbeiterinnen, die ohne Honorar zum Gelingen der Kampagne beitrugen.

Die Grabung begann am 1. Sept. 1983 und endete am 1. Okt. 1983. Teilnehmer waren: Herr Dr. Günther Stanzl (Architektur), Herr Dr. Rudolf Stichel (Keramik), Herr Dr. Joachim Gorecki (Numismatik), Herr Prof. Dr. Michael Wörrle (Epigraphik) sowie die Doktoranden der Archäologie, Frau Alice Dinstl, Frau Andrea Hanel, Frau Petra Schmitz und Herr Wolfgang Schweiger. Die photographische Dokumentation lag in den Händen von Frau Renate Schiele. Forschungen unter Wasser führten Herr Dipl.-Ing. Paul Knoblauch und Kerr Kurt Siefert durch. Die schwierigen Aufgaben des Regierungsvertreters versah Herr Melih Aslan vom Archäologischen Museum in Izmir, der dank seiner früheren Tätigkeit im Museum von Fethiye (Telmessos) mit Fachwissen die Grabung unterstützen konnte.

Frau Porf. M. Mellink gilt ein herzliches Wort des Dankes für die Führung im Tumulus Karaburun II.

1. Grabung und Analysen zum Befund

1982 wurden südlich und nördlich der Stadtmauer in der westlichen Unterstadt Sondagen angelegt mit dem Ziel, Aufschlüsse über die Schichtenabfolge zu erfahren (Abb. 1).

Ca. 82 m nördlich vom Kenotaph befindet sich das lykische Tor. Erstaunlich ist der Niveau-Unterschied. Die Unterkante des Kenotaphsockels liegt ca. 15 m unter der O-Linie der Grabung, die unterste Substruktionsschicht unter der Torschwelle aber nur 6,50 m unter der O-Linie, d.h. der ältere Bau wurde ca. 8,50 m höher errichtet. Aus den Ergebnissen der geomorphologischen Studien von G. Wiegend und L. Lahusen dürfen wir den Schluß ziehen, daß das Bodenniveau südlich des Tores

(*) Prof. Jürgen BORCHHARDT, Viyana Üniversitesi Öğretim Üyesi.

in lykischer Zeit noch einige Meter tiefer lag. Ob es südlich von diesem Tor eine Besiedlung in lykischer Zeit gab, ließ sich bislang nicht ermitteln. Theoretisch kann daher das Tor entweder als südliches Stadttor angesprochen werden oder aber als ein Tor, das mittels einer Rampe zu einer Unterburg führte.

Dank der Auswertung der Keramik durch Herrn Stichel ergibt sich folgende Situation:

Beim Bau des Tores wurden zunächst zwei Substruktionsschichten aus grob zugeschlagenen Steinblöcken verlegt, bei denen lediglich Ober- und Unterlager geglättet wurden. Auf diesem 1,50 m hohen Substruktionslager erfolgte sodann die Verlegung des 0,80 m hohen Schwellsteines. Der Tiefe entsprechend wurde darauf der östliche Torlaibungsstein mit einer erhaltenen Höbe vo n3,90 m gestellt.

In der Sondage 3 B scheinen lediglich Substruktion, Schwell- und Laibungsstein den Originalzustand zu repräsentieren. 1982 wurde bis zum Unterlager der ersten Substruktionsschicht heruntergegraben. Gegraben wurde nach Abhüben, die nicht mit Schichten identisch sein können. Nach dem Grabungsbefund ließ sich keine Baugrube eruieren, d.h. das Mauerwerk muß relativ älter sein als die untersten an dem Mauerwerk anliegenden Schichten.

Die mittelgroßen, unbearbeiteten Steinblöcke in der untersten Schicht des letzten Planums gaben Anlaß zu der Şermutung, daß hier keine Kulturschicht mehr folgen könne.

Die unteren Schichten (A), die lediglich auf einer Fläche von 1,50 m x 1,00 m gewonnen wurden, schließen sich von den darüberliegenden Schichten durch eine Lage von verfestigter Erde mit Steinen (kayataş) ab. Vermutlich handelt es sich dabei um keinen Begehrungshorizont.

Aus diesen Schichten wurde Keramik mit mattschwarzem Wellenbanddekor auf hellem Grund und ähnliches in relativ hober Anzahl geborgen, Gefäße von der Art der «samischen» Hydrien und Verwandten (Fouilles de Xanthos IV 1972, Kat. Nr. 50 ff. Taf. 12 ff.).

Noch in der vorletzten Schicht fand sich attisch schwarzgefirniste Keramik des späten 5. Jhs. sowie auch attisch rotfigurige Keramik (Li 82/678). Daraus muß geschlossen werden, daß die Schicht keinesfalls älter sein kann. Die unterste der beobachteten Schichten enthielt die Scherbe (Abb. 6,) mit rotbraunem mattem Dekor, Gittermuster über horizontalem Umlaufstreifen. Sie göhört vermutlich in die geometrische Zeit, vielleicht sogar in die protogeometrische Epoche. Doch daraus ergibt sich nicht zwangsweise ein Datum für die Schicht.

Die nächst höher liegenden Schichten (B), die bis zu einer Höhe von ca. 0,40 m über die Oberkante des Schwellsteines reichen, enthielt überwiegend hellenistische Keramik.

Ein weiterer Horizont (C) mit einer im Detail noch ungeklärten Bebauung (Kanalisation (?), Häuser ?) ist wohl frühkaiserlich zu datieren.

Über C erstreckt sich eine starke Schuttschicht, aus der der Torlaibungsblock noch zur Hälfte herausragt. Aufgrund von Münzfunden ist diese Auffüllung nicht vor der ersten Hälfte des 5. Jhs. n. Chr. eingebracht worden, d.h. zur Zeit Theodosius II (408-450 n. Chr.).

Auffallend ist in den Sondagen 3 A und B das Fehlen von mittelalterlicher Keramik und Münzen.

Im Nordprofil von 3 A ist die untere des Fundamentes der späten Befestigungsmauer lediglich in einer kleinen Fläche sichtbar gemacht worden die, d.h. eines der Ziele der Kampagne 1982, nähere Aufsclüsse über Datierung der Nordmauer der Weststadt zu gewinnen, konnte nicht erreicht werden.

Die Tiefgrabung 1983 in der Sondage 4 konnte die Ergebnisse der Vorjahrskampagne im wesentlichen bestätigen.

Auch hier wurde ca. 5 m. unter der O-Linie rotes Erosionsmaterial angegraben, das in den unteren Lagen ebenfalls mittelgroße Steine enthielt, aber keinerlei tierische oder menschliche Spuren enthielt. (Abb. 5). Hier scheint der gewachsene Boden erreicht zu sein. Die Brandschicht in 3 B kehrte auf dem gleichen Niveau bei 5 m. unter der O-Linie wieder in einer Stärke bis zu 70 cm' Ab dem 14. Abhub wurde verstärkt jene samische Keramik gefunden, die noch dem 7. Jh. anzugehören scheint (Abb. 7). Da jedoch noch in der Brandschicht attische Keramik des 5. Jhs. gefunden wurde, kann die älteste Schicht in Sondage 4 nur klassisch datiert werden mit Füllmaterial darin und darüber Mateyal, das aus älteren, vielleicht nördlich gelegenen Bereichen, herrührt. Jas rotigunge Fragement (Abb. 8) stament aus (Abb. 9).

Arstaunlicherweise wurde in Sondage 4 bis auf eine Quermauer keine Architektur angetroffen. Diese Mauer mit einer Stärke von ca. 60 cm. hat eine absolute Höhe von ca. 1,20 m. und korrespondiert daher mit der Fundamentierung der Befestigungsmauer bei ca. 3,00 m. unter der O-Linie (Abb. 3).

Das Oberlager der Mauer ist durch Ziegel-und Steinplatten horizontal abgeglichen worden. Eine Korrespondenz scheint vorzuliegen zur Mauer 11 in Sondage 3 A. Ein Münzfund aus dem 3. Jh. n. Chr. in der Fundamentierungsschicht der Wehrmauer dokumentiert, daß diese Befestigungsanlage nach 300 n. Chr. errischtet worden sein muß.

Die genaue Datierung kann nur durch die Keramikauswertung erfolgen.

2. Topographische Untersuchungen

Mit der Wiederaufnahme der Grabung 1980 erwachte auch der Wunsch, die Ruinen in der Umgebung von Limyra zu kartieren, um eine genauere Vorstellung von den wirtschaftlichen Bedingungen zu den verschiedenen Zeiten zu erhalten.

Westlich des Arykandos, nordwestlich von Vavdir befindet sich eine antike Siedlung, die heute unter dem Namen Keşlik bekannt ist. Dort siedelte früher der Yürückenstamm, der heute in den Ruinen von Limyra einen Akkulturationsprozeß durchläuft. Auf der Anhöhe befindet sich eine byzantinische Siedlung mit einer Kirche, südlich darunter eine große Fluchtburg, ebenfalls byzantinisch und wiederum darunter eine römische Siedlung mit Häusern aus Steinquadern (Abb. 13). Auffallend sind eine Reihe von großen steinernen Ölpressen, die belegen, daß die Berghänge mit Ölbäumen kultiviert wurden.

Schon 1970 wurde bei einer Bootsfahrt nach Kalcücağiz (Simena) am Kök Burun südlich von Finike eine byzantinische Kirche entdeckt. In diesem Jahr erkundeten G. Stanzl und P. Knoblauch das heute unbesiedelte Kap und entdeckten einen hellenistischen Wacturm und eine byzantinische Siedlung.

Beim Erstellen eines neuen Planes von Limyra konnte G. Stanzl eine beachtliche Erweiterung des Verteidigungssystems der Burg westlich der Akropolis aufnehman. Aufgemessen wurde von G. Stanzl ebenfalls das Fort, das zur Nekropole I gehört und den Zugang zum Arykandos-Tal kontrollierte.

Leider sind in Nekropole I Dynamitsprengungen zu beobachten. Eine erstaunliche Entdeckung gelang Herrn Melih Aslan oberhalb von Nekropole V. Hier liegt ein gewaltiger Felsblock in situ, aus dem der Oberteil eines lykischen freistehenden Grabhauses mit Kassettendecke und Zahnschnitt gewonnen wurde (Abb. 10, 11). Hier liegt der Beweis für die wiederholt geäußerte Vermutung, daß die Werkblöcke in unmittelbarer Nähe zum Bau selbst zurechtgehauen wurden.

Die Unterwasserforschungen östlich der Mündung des Arykandos wurden angeregt durch die Behauptungen von Fischern, daß sich unter Wasser eine lange Mauer in west-östlicher Richtung hinziehen würde. Die Vermutung, alte Kaianlagen zu finden, wurde geäußert. Die mehrtägigen Forschungen von einem Boot aus führten zu einem negativen Ergebnis. Ca. 3-4 m. unter Wasser zieht sich vor der Küste ein ca. 200 m. langes Riff entlang in der Richtung der Kekowa Insel. Die schräg geschichteten Felsblöcke ähneln täuschend einer Mauer. Das Riff wurde von Herrn P. Knoblauch und Herrn K. Siefert vermessen und wird bei den künftigen geomorphologischen Untersuchungen zur Küstenabsenkung und Schwemmlandbildung von großer Bedeutung werden. Die Hefeneinfahrt in klassisch-lykischer Zeit könnte durch dieses Riff geschützt gewesen sein.

Bericht Uber Untersuchungen Des Meeresbodens im Uferbereich Östlich Der Mundung Des Limyrus in Der Bucht Von Finike

Fischer machten im Jahre 1982 den Grabungsleiter darauf aufmerksam, dass im Westteil der Buch von Finike, nicht allzuweit östlich der Mündung des Limyrus, offenbar antikes Mauerwerk im Wasser läge.

Dieser Hinweis kam aber für die kampagne 1982 zu spät, sodaß erst im Jahre 1983 dieser Sache nachgegangen werden konnte.

Der Unterzeichnete dieses Berichtes nahm sich zusammen mit Herrn Kurt Siefert aus Gammelsbach dieses Problemes an. Wertvolle Hilfe leistete bei der Arbeit vor Ort Herr Melih Aslan, der Kommissar der Grabung.

Die Untersuchungen und Aufnahmen des Befundes dauterten vom 10/9/1983 bis zum 18/9/1983.

Benutzt wurde eine komplette Tauchausrüstung einschliesslich Kompressor. Ein Fischerboot diente als Plattform über dem Riff (Abb. 13).

Die Einmessung vom Lande aus wurde mit einem Tachymetertheodolit vorgenommen, den die Universität Karlsruhe (Geodätisches Institut) freundlicherweise dem Unterzeichneten zur Verfügung gestellt hatte.

Die Vermessung wurde angebunden an den Festpunkt der Landesvermessung am südöstlichen Pfeiler der Brücke über den Limyrus. Die Richtung gab die Achse des äusseren Leuchtturms des Hafens von Finike (Abb. 16).

Die Steinformation liegt rund 1,1 km. von der Brücke in östlicher Richtung und dort ca. 300 m. bis 400 m. vom Ufer entfernt (Entfernung von Punkt 1 - Punkt 7 = 1067 m.).

Das Ergebnis ist in der Abbildung dargestellt.

Es handelt sich nicht um antikes oder spätes Mauerwerk, sondern um Klippen, welche an enigen Stellen aus dem Sand der Bucht herausschauen.

Die landwäts ansteigenden, breiten, plattenförmigen Gesteinsschichten (s. Abb.) sehen in der Tat auf den allerersten Blick wie sehr grosse Quadern aus. Die Platten sind zwischen 30 cm. und 3 m. breit und lang. Ihre Dicke schwankt zwischen 15 cm. und 50 cm.

Die Riffe, als solche kann man die Erscheinung ohne weiteres bezeichnen, sind bis 500 m. lang und ihre Breiteschwankt zwischen 1 m. und 10 m.

Im Plan wurden die gesehenen, aber nicht untersuchten Riffe angedeutet. Damit ist nicht gesagt, dass alle Riffe wahrgenommen wurden. Auch ihre Lage ist im Plan nur schätzungsweise wiedergegeben, da eine Einmessung nicht stattfinden konnte.

Die starke, von Ost nach streichende Strömung (wohl eine Wirbelerscheinung des Mündungsbereiches des Limyrus und des Arjkandus) erschwerten die Arbeit sehr.

Diese Strömung ist möglicherweise die Ursache dafür, daß die Felsen an manchen Stellen der Bucht durch Freispülen zutage treten.

Für den Geologen ist sicher von Interesse, daß die Klippen mit ihrem Kamm 3,03 m. bis 4,23 m. unter dem Wasserspiegel des Meeres am 31/10/1974 um 9.00 Uhr lagen.

Dies ist der Zeitpunkt, an dem seinerzeit die Höhenuntersuchungen am Kenotaph des Gaius Caesar in Limyra vorgenommen wurden. So können die vorliegenden Arbeiten dafür eine Ergänzung sein.

3. Restaurierungen und Depotarbeiten

In der südlichen Stadtmauer der Ostmauer wurde ein Fragment eines Reliefblockes geborgen, das aufgrund seiner Qualität ins Skulpturendepot im Theater verbracht wurde. Der erhaltene Teil zeigt einen Ausschnitt aus einem Wagenrennen, erhalten sind die Arme und Hände eines Wagenlenkers im Ärmelgewand und die Rückenpartie des vorderen Gespannpferdes (Abb. 13).

Eine technische Besonderheit läßt darauf schließen, daß hier ein weiterer Block eines großen Grabmonuments gefunden wurde, zu dem die beiden Eckblöcke mit der Burg-und Kriegerdarstellung gehören (TürkAD XXIV 1977, 100 Abb. 9.10). Nicht nur die Lebensgräße des Wagenlenkers läßt sich mit dem Krieger vergleichen, sondern die von Heroon von Trysa her bekannte Technik, ein Motiv über mehrere Blöcke hinweg zu gestalten.

Mit Hilfe des Forstamtes und des Bürgermeisters von Kumluca konnte mittels eines Baggers der wertvolle Inschriftenstein aus dem Kanal südlich vom Kenotaph geborgen werden (TürkAD XXIV 1977, 109 Abb. 35) und im Theaterdepot aufgestellt werden. Die Publikation dieser lex sacra bereitet Herr M. Wörrle vor.

Im neuen Theaterdepot konnte der Girlanden-Sarkophag restauriert werden, zu dem die Bearbeiterin, Frau Andrea Hanel, folgenden Bericht gibt:

In der Grabungskampagne 1974 wurden Teile jenes Sarkophages wiedergefunden, welche Raubgräber 1969 am Originalstandplatz, nämlich der römischen Nekropole östlich des Zusammenflusses der Quellarme des Limyrus, zerschlugen und abtransportierten.

Bei den Fragmenten handelt es sich um einen Marmor-Girlanden-Sarkophag aus prokonnesischem Marmor, der den Inhalt meiner in Kürze vollendeten Diplomarbeit bilden wird.

In der Kampagne Limyra 1983 wurden sämtliche vorhandene Stücke in das Theater-Umgangsdepot gebracht und dort von Herrn Abdulrahman Özkan, Restaurator des Museums in Antalya, restauriert und zusammengesetzs, indem er Löcher in den Marmor bohrte, um mit Eisenstäben und Araldit den Zusammenhalt zu verstärken.

Am 10. September wurde ein weiteres dazupassendes Deckelfragment in einer Orangenplantage unweit des ursprünglichen Standplatzes gefunden. Der eine erhaltene Eckakroter bestätigte die Vermutung, daß

es sich bei den Akroteren um halb kniende geflügelte Eroten handeln muß.

Tauchversuche nach den Überresten des originalen Standortes sowie nach weiteren Fragmenten in den Gewassern des Limyrus blieben bis jetzt erfolglos.

Die Rekonstruktion des Girlanden-Sarkophages hat ergeben, daß er 2,30 m. lang und 1,10 m. breit gewesen sein muß. An je einer Langseite tragen die Niken und die Eroten drei Girlanden. Die Vorderseite sticht durch die außergewöhnlich rare Darstellung von Hermesbzw. Heraklesbüsten ins Auge. Leider fehlt das Mittelmedaillon.

Trotz der nicht besonderen Marmorqualität ist der Girlanden-Sarkophag für Limyra seiner Einmaligkeit wegen eine Barität.

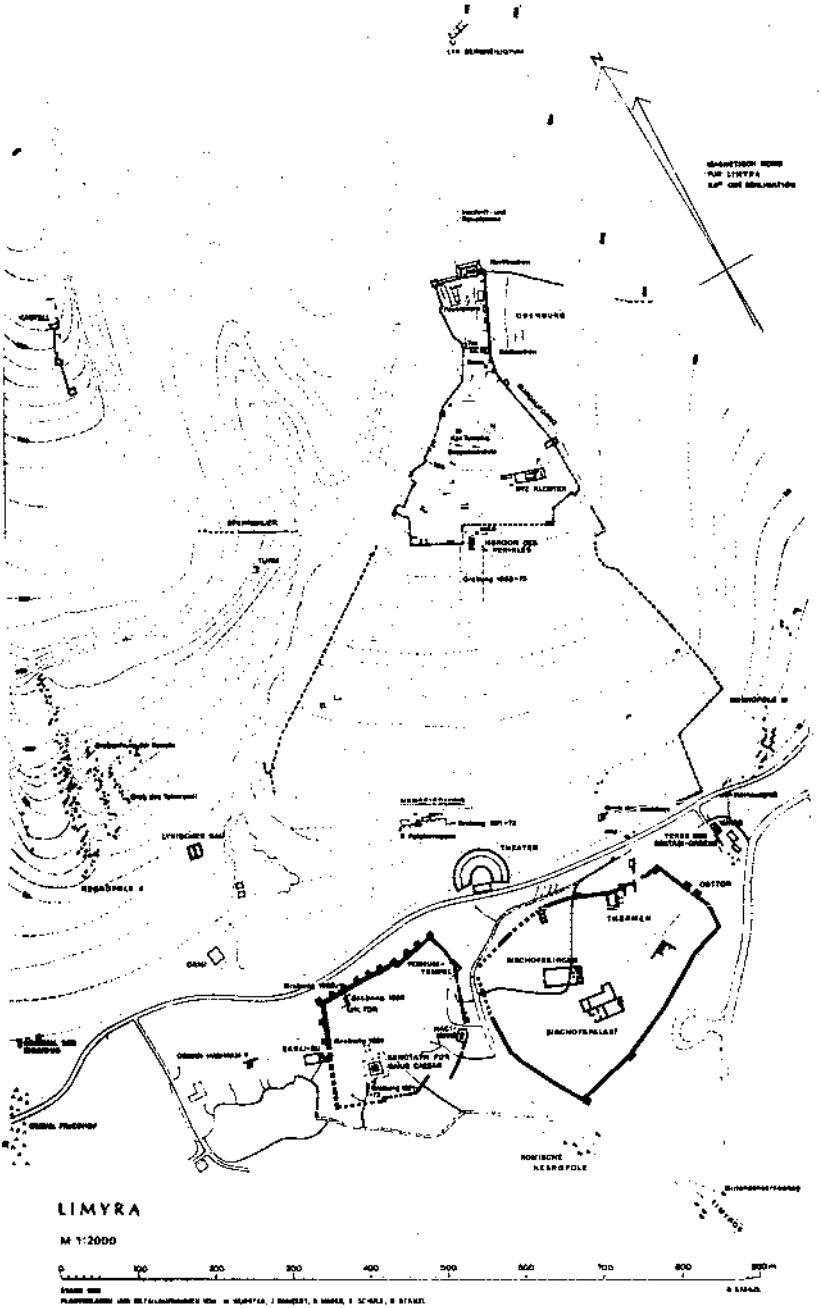

Abb. : 1 — Plan von Limyra, Stand 1983, Aufnahme G. Stanzl.

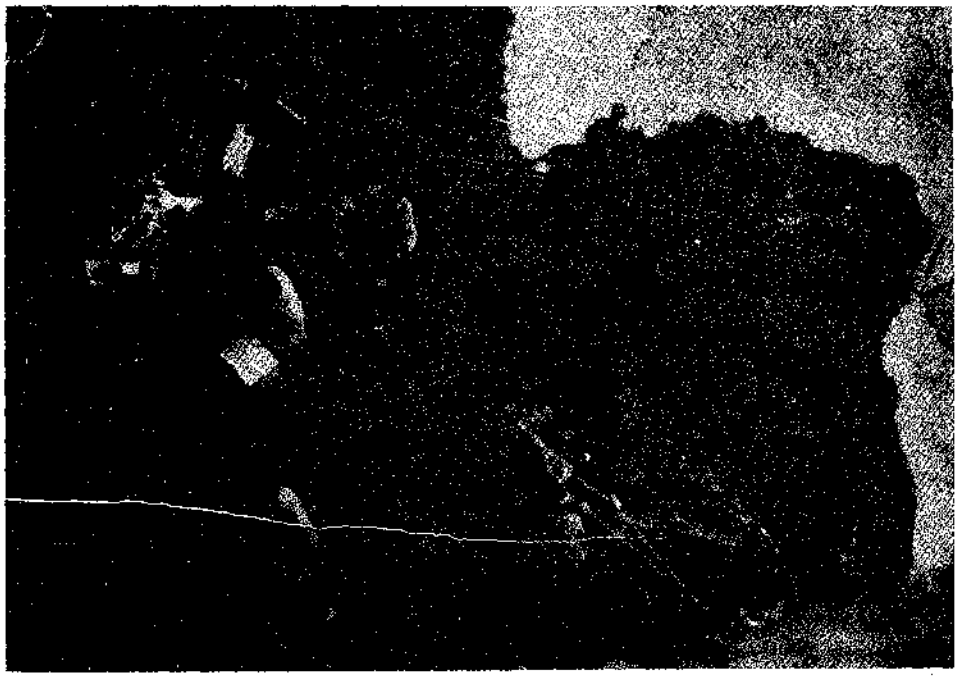

Abb. : 2 — Sondage 4, Aufnahme von der Stadtmauer

Abb. : 3 — Sondage 4, Arbeiten an der Seilwinde

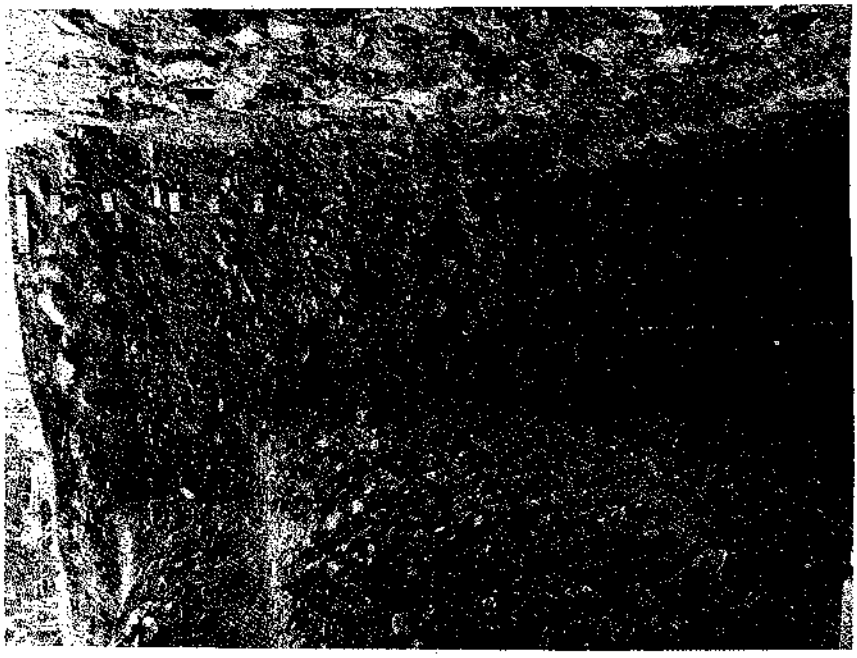

Abb. : 4 — Nordprofil in Sondage 4

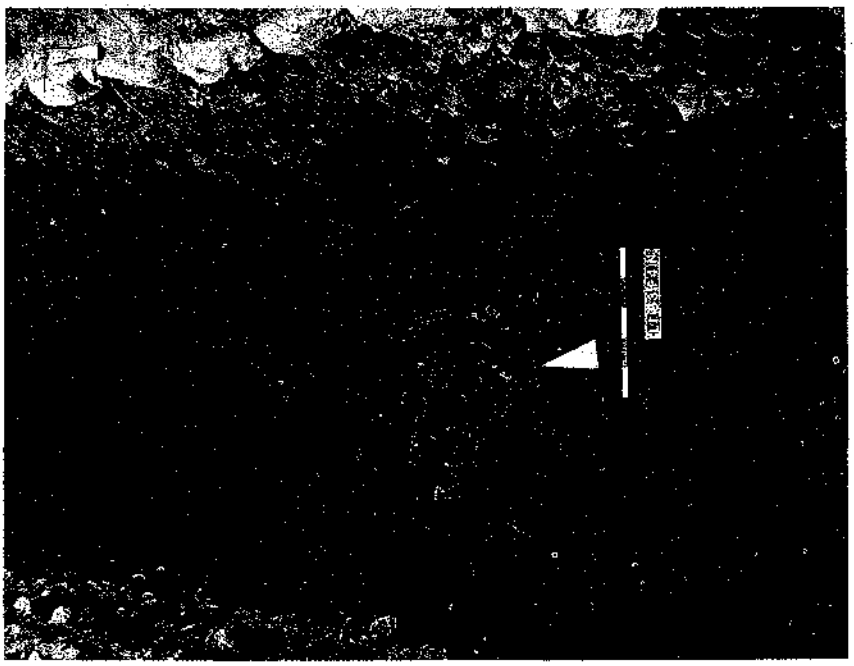

Abb. : 5 — Endplanum in Sondage 4

Abb. : 6 — Protogeometrische Scherbe, Sondage 3.

Abb. : 7 — Samische Keramik, Sondage 4.

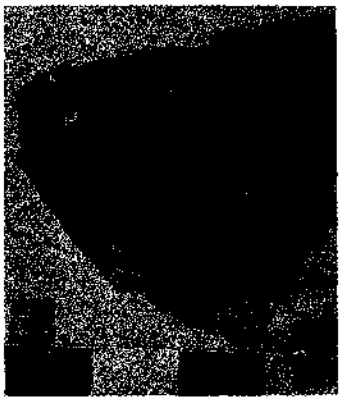

Abb. : 8 — Rotfigures Vasenfragment

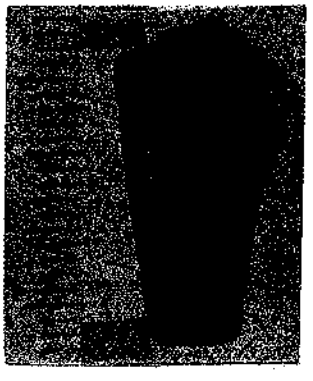

Abb. : 9 — Rotfigures Vasenfragment

Abb.: 10 — Steinbruch in Necropole V.

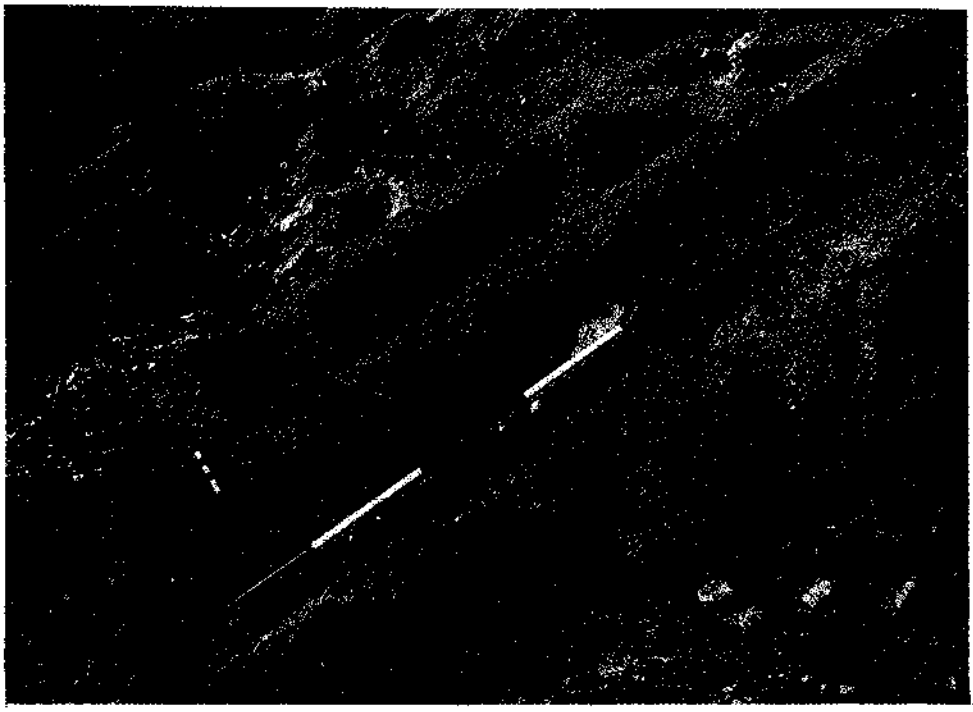

Abb.: 11 — Steinbruch in Necropole V

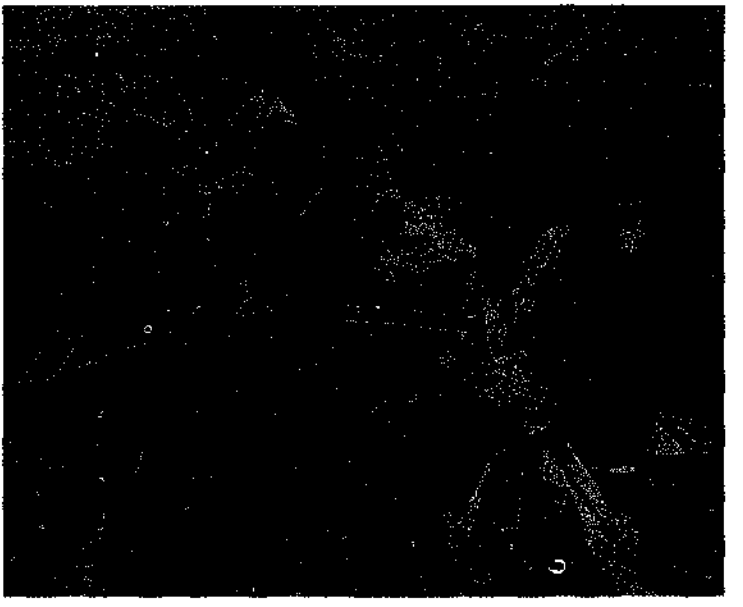

Abb.: 12 — Die Hafenforsher bei der Arbeit

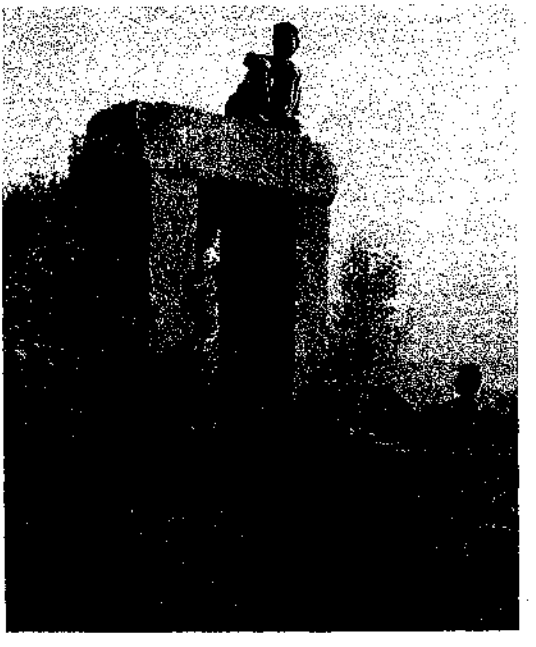

Abb.: 13 — Gebäude mit Tür in situ

Abb. : 14 — Fragment eines lykischen Grabmonuments mit Darstellung einer Quadriga

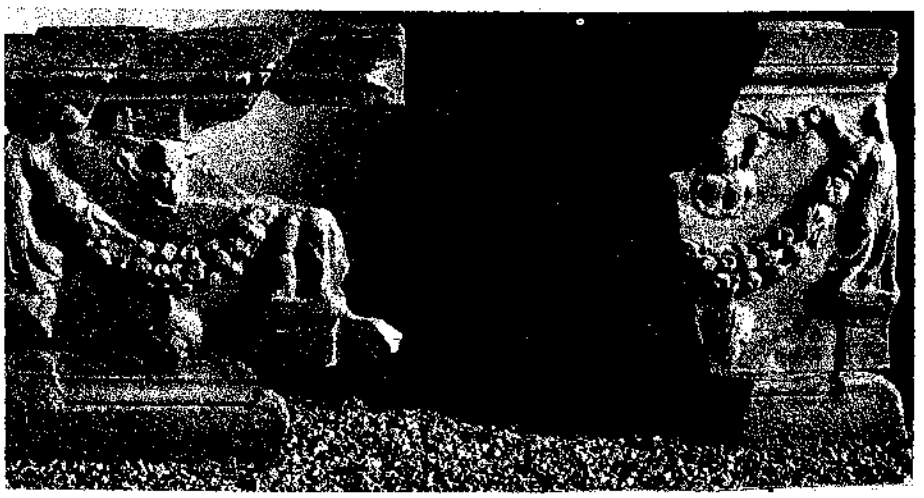

Abb. : 15 — Vordere langseite eines marmornen Girlandensarkophages von der südlichen Flussnecropole.

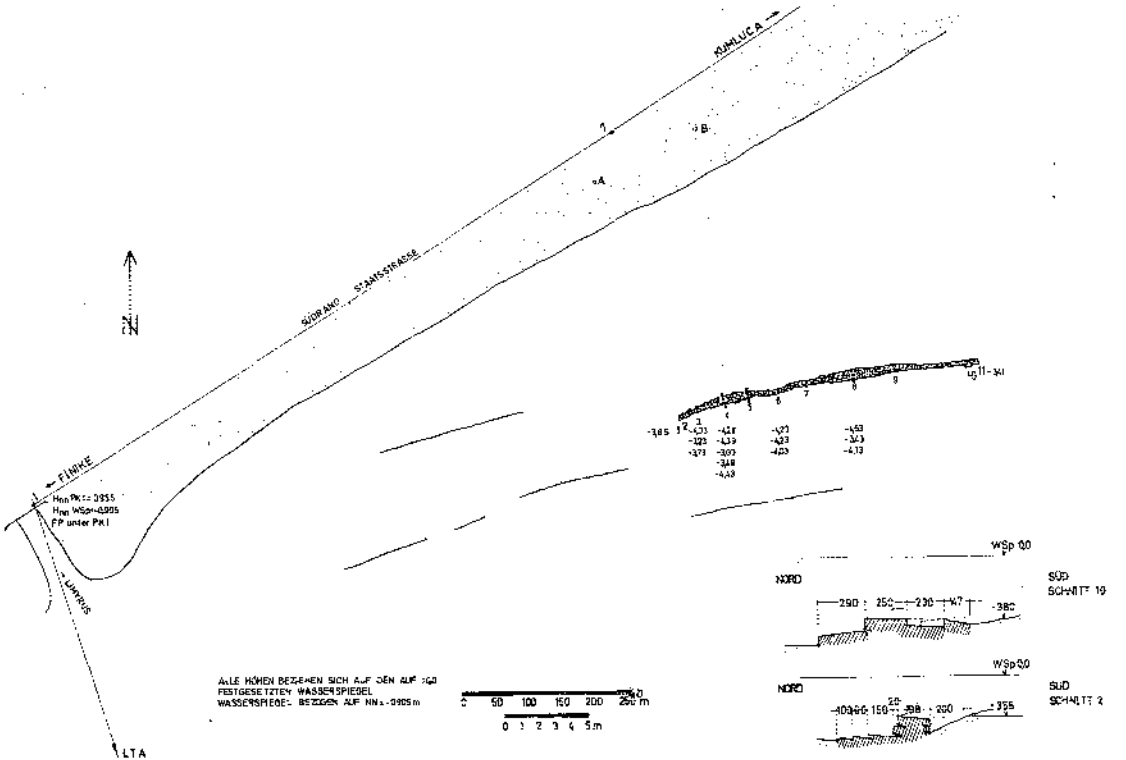

Abb. : 16 — Unterwasseraufnahme des Riffs Östlich vom Hafen von Finike.

LES TRAVAUX DE LA MISSION ARCHEOLOGIQUE ITALIENNE A HIERAPOLIS DE PHRYGIE

Daria de Bernardi FERRERO*

Les travaux de fouilles et de restauration de la Mission Archéologique Italienne à Hierapolis de Phrygie ont eu lieu depuis le 4 août jusqu'au 25septembre. Ils ont été flanqués, pour la deuxiéme année, par des cours de farmation professionelle relatifs à la restauration des marbres et à la préparation de moulages avec l'aide de trois techniciens italiens et la partecipation de huit élèves venants de musée de Turquie.

Les membres de la Mission étaient : Daria De Bernardi Ferrero du Politéchnique de Turin, chef de la Mission en sobstitution de Mr. P. Verzone: Francesco D'Andria de l'Université de Lecce, archéologue; Tullia Ritti de l'Université de Salerno, épigraphiste; Giorgio Bejor de l'Ecole Normale de Pise, archéologue; M. Teresa Giannotta, archéologue; Massimo Calcagno, architecte; Ferdinando Indelicato du Politéchnique de Turin, ingénieur; Raffaele Mondazzi de l'Académie de Beaux Arts de Turin, sculpteur; Valentino Moradei; sculpteur-restaurateur; M. Novella Mondazzi, pour les moulages; Aligi Fabbri, sculpteur-restaurateur; Franco Siciliano, téchnicien; Franco Marchisio, sculpteur-restaurateur; Elisabetta dell'Angelo, stagiaire. Le membre de la Direction Générale des Antiquités et des Musées était M. me le Docteur Pinar Aydemir du Musée d'Izmir à laquelle vont nos remerciments pour l'aide qui nous a donné; notre reconnaissance va aussi au Dr. Mustafa Tezcan, Directeur du Musée de Pamukkale.

On a continué l'étude des lampes en terre cuite (M.T. Giannotta) qui a confirmé la présence à Hierapolis d'une production locale bien que liéeà formes et décorations typiques du monde de l'Asie Mineure. Tullia Ritti a développer ses recherches dans le domaine épigraphique pour aboutir à l'amenagement définitif des documents découverts au théâtre. Elle a réexaminé la série des dalles en marbre provenantes du mur du diazoma et a pu constater que les deux lettres d'Adrien à la ville de Hierapolis forment une seule dalle. Elle a encore examiné, mesuré et photo-

(*) Prof. Dr. Daria de Bernardi FERRERO Torino Üniversitesi Politeknik Bölümü Öğretim Üyesi.

graphié entr'autre les textes et les sculptures relatifs au sujet des célébrations agonistiques. Les résultats de cette recherche sont maintenant en cours d'impression.

Les fouilles dans la zone au nord de la Porte Byzantine ont permis de reprendre et de développer les recherches commen cées en 1981 - 1982 sur les phases urbanistiques de cette partie de la ville située entre l'habitat et les nécropoles. Il a été possible ainsi d'achever les fouilles d'une maison byzantine que la céramique et les monnais permettent de dater au XII° siécle aprés J.C.; cette maison est constituée d'une seule pièce, de deus étages reliés par un escalier intérieur et d'une vaste cour; elle est construite avec de nombreaux matériaux de réemploi des monuments et des nécropoles environnantes. Les structures de ces dernières phases de la vie de la ville sont construites sur les monuments de la periode tardo - romaine qui se sont écroulés entre le VI° et le VII° siècle de notre ère.

Un important élément de chronologie pour l'implantation de ces structures tardoromaines nous est offert par la découverte de monnaies d'Honorius, qui confirment la datation proposée précedemment entre la fin du IV° et le début du V° siècle aprés J.C.

Tout de suite, aprés l'ecroulement de ces structures, trés vraisemblablement causé par un tremblement de terre, furent construites des installations pour la fabrication des tuiles et des briques. Les éléments les plus importants sont constitués par deux fours (fig. 1) à plan circulaire, d'environ 3 métres de diamètre, installés dans des locaux rectangulaire aux murs très épais, réalisés avec des matériaux de réemploi. Cette épaisse structure de délimitation servait à ne pas faire disperser la chaleur des fours dont on a retrouvé le **praefurnium**, l'hypocauste et le plan perforé construit en briques crues et tuiles réemployées. (Fig. 2) Toute la zone autour des fours était littéralement remplie de déchets de cuisson de briques et d'argilles fondues par excès de chaleur. Quelques objets particuliers ont été trouvés, comme par exemple un élément circulaire à nervures concentriques qui montre les téchniques employées par les artisans. Des installations de ce genre devaient exister dans cette zone périphérique de l'habitat déjà à l'époque héllenistique à en juger par la découverte de fragments de matrices de conupes mé gariennes.

Cela démontre l'importance de cette zone pour l'étude dc l'activité productive et arsinale de la ville phrygienne.

Au théâtre, sous ma direction, on a continué les travaux de restauration avec la reconstruction partielle (à peu près les 2/5) du plan de la scène en béton armé (calculés par F. Indelicato) avec l'aide de l'architecte M. Calcagno et du technicien F. Siciliano. Il s'agissait d'une choix très importante entre la décision de laisser les arcs qui soutenaient le pavé en vue mais qui obligeaient à voir les sculptures du podium avec beaucoup de difficultés ou bien d'emporter les visiteurs à l'ancien plan d'où on peut contempler les très belles dalles sculptées dans toutes leur particularités et donner en même temps la possibilité de rendre plus vif le théâtre par des spectacles. Un problème était donné par les anciens arcs restaurés qui ne pouvaient pas soutenir le pavé de la scène; on a pourtant construit une structure indépendante, posée sur les pied-droits des arcs mêmes, liés par des poutres armées de la même hauteur du pavé aussi en béton arme. (Fig. 3) Cette structure a aussi l'avantage d'être une solution réversible, méthode que nous pensons être très important dans les travaux de restauration. Le plan actuél est cm. 7 au dessous du plan effectif et on aura soin dans les prochaines années d'y placer un dallage de manière que la reconstruction soulignera rigouresement la phase d'intervention de la restauration.

L'important cycle d'Apollon a été presque achevé (une seule dalle reste à monter) en remettant en place les moulages de quatre dalles qui représentent la compétition entre Apollan et Marsia (coté gauche du premier podium à nord du portail central) et une dalle en forme d'angle du dernier podium à nord. Cette dalle a été aussi surmontée par la corniche. (Fig. 4)

Un petit sondage stratigraphique, qu'on espère de continuer l'année prochaine, dans l'iposcaenium (G. Bejor) à nord de l'entrée centrale à l'orchestre, semble démontrer qu'antre le V° et le VI° siècle le théâtre était encore actif.

La poursuite des travaux auprès de l'édifie scénique du théâtre a porté entre autre à la découverte de nouveaux fragments appartenants à la décoration statuarie, tombés pendant la première phase de destruction. Parmis ceux-ci, une tête de Hades-Serapis, qui s'ajuste parfaitement au torse découvert déjà en 1975 et exposé au Musée de Pamukkale. Avec le complétement des nouvelles découvertes la restauration a pu être complétée permettant ainsi l'étude et l'édition du complexe dans son ensemble, constitué des restes de vingtcinq statues en marbre de Dokimeion et dont une monogragraphie spéciale, de la série des fouilles de Hierapolis, sera sous peu dédiée, redigée par G. Bejor.

Une présentation préliminaire du Hades-Serapis apparaîtra déja dans les prochains jours sur les «Annales» de l'Ecole Normale de Pise. La divinité y est représentée sur le trône, dans le schéma habituel de dérivation briasidéenne, ayant à ses pieds un cerbère triceps. Quelques détails - les extremités du manteau, les plis du drapement, l'oiseau - sont, toutefois, plutôt empruntés à une typologie de Zeus, du genre de Zeus Verospi au Vatican, dont on connaît des copies dans la Phrygie même. Un syncrétisme de types, donc, pour représenter la divinité protectrice de la ville du Plutonium, comme on le retrouve aussi dans la monetisation.

Deux autres éditions préliminaires ont été dédiées aussi à d'autres éléments, maintenant restaurés. La première est dédiée à un portrait viril de dimensions supérieures au naturel, avec des traces d'un pivot à insérer sur un buste établi lui-aussi pour décorer la **scaenae-frons**, oeuvre superbe, qui doit être mise en relation avec les restaurations que le théâtre a subi au cours de la deuxième moitié du quatrième siècle.

L'autre est dédiée à un couple de monstres anguipèdes, qui étaient mis sur les portes hospitalières. Il en reste de nombreux fragments de spires, ainsi que le torse de celui de droite, retrouvé déja en 1976 et a mintenant uni sur un support aux fragments des pattes pertinentes, retrouvés entre 1976 et 1983. L'oeuvre est en rapport très étroit avec les modeles de Pergame; particulièrement évident pour la turgescence des muscles, est le dessin des veines, la mise en oeuvre même, la dérivation des figures des géants de la frise de l'autel, par exemple du Klytios, auquel il ressemble par son style et par sa typologie. Il faut bien mettre en évidence cobien ces êtres monstrueux soient devenus un élément décoratif répété à l'infini, présent dans des bas-reliefs d'importance secondaire de Hierapolis même, pour représenter des Géants mais aussi des Tritons. Les deux exemplaires du théâtre sont, toutefois, particulièrement proches de l'original de Pergame-plus, par example, que de la Gigantomachie de la proche Aphrodisias - et sont très indicatifs de la culture figurative soit de la ville que de l'école qui les a créés (la même de l'Hades-Serapis).

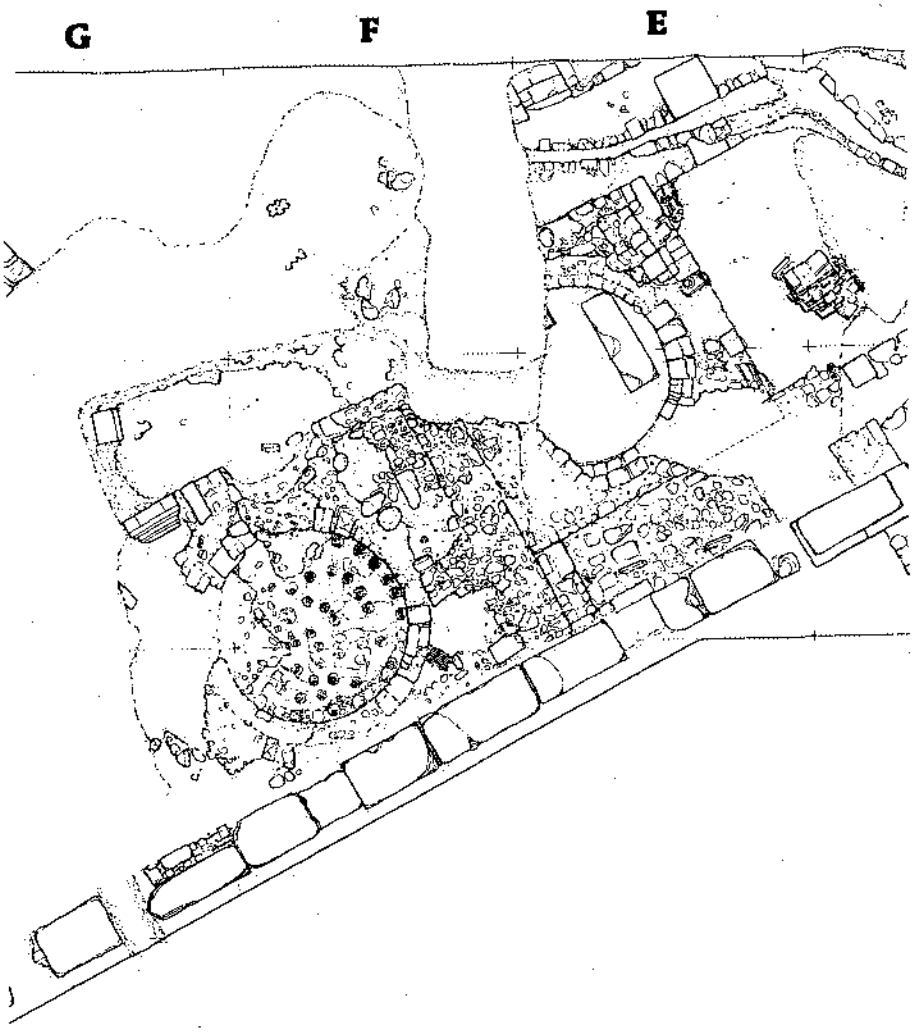

Fig. : 1 — Hierapolis. Le plan des deux fours sur les structures tardo-romanine.

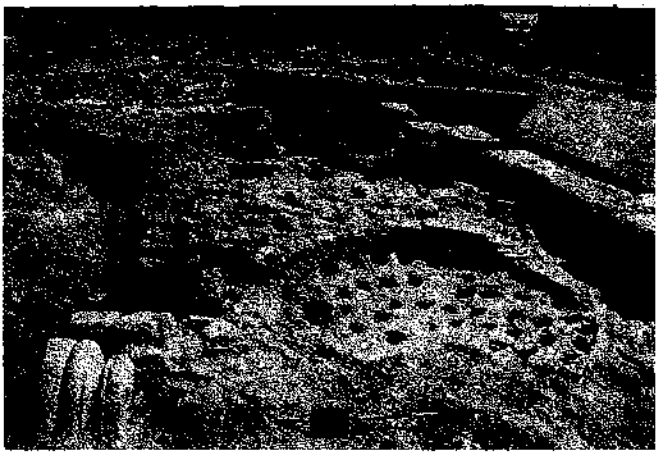

Fig. : 2 — Hierapolis, le plan perforé d'un des deux fours.

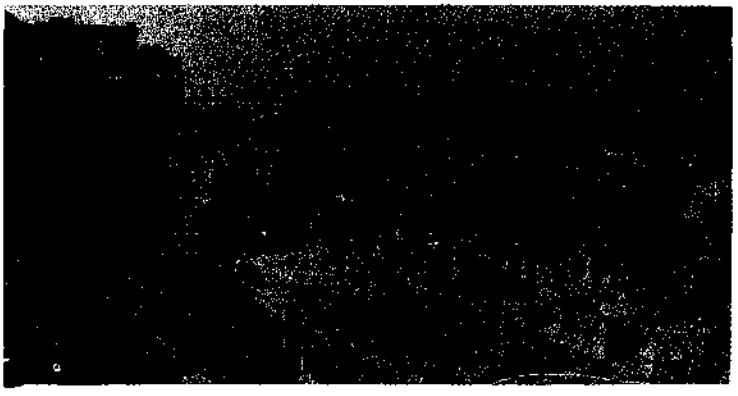

Fig. : 3 — Hierapolis, le téathre aprés la travaux du 1983.

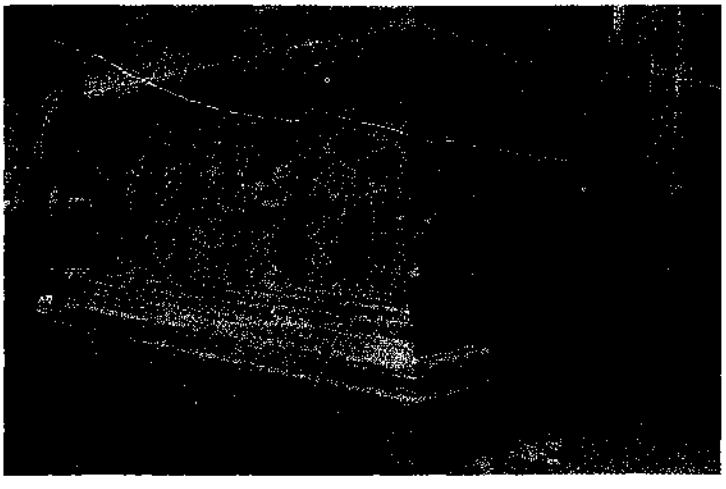

Fig. : 4 — Hierapolis, le podium nord aprés la restauration.

BERGAMA 1983 KAMPANYASI ÖN RAPORU

Wolfgang RADT *

Kampanya 2 Mayısta başlayıp 26 Ekimde sona erdi.

Traianeum'daki restorasyon çalışmalarına Mayıs başıda yeniden başlandı ve Ekim ortasına kadar sürdü. Traianeum'daki kazılar ve arkeolojik çalışmalar Ağustos başından 23 Eylüle kadar sürdü. Asklepion'daki sondajlar ve ölçüm işleri 18 Temmuzda başladı ve 26 Ağustosta sona erdi. Traineum ve kent kazıları civarındaki jeodezi çalışmaları ise, 11 Mayıs ile 11 Haziran tarihleri arasında yapıldı. Kent kazı ekibinin depo ve müze çalışmaları Ağustos başından kampanyanın sonuna kadar sürdü.

Kent Kazısı, Depolarda ve Müzedeki Değerlendirme Çalışmaları

İkinci kampanya ile kent kazısında değerlendirme çalışmaları, kente kazı yapılmaksızın 1984 te tekrar kazılabilecek düzeye getirilmesine çalışıldı. Kent kazısı buluntularına ait depolar ilerki kampanyalardan çıkacak küçük buluntuları ve keramikleri de muhafaza edecek biçimde düzenlendi.

8 kadar kazı ve 2 değerlendirme kampanyalarından elde edilen deneyimlere dayanılarak gerek kazı belgeleme, gerekse buluntu değerlendirme sistemi esaslı biçimde gözden geçirildi, eksikleri tamamlandı hatta gerektiği yerde basitleştirildi. Gerhild Hübner tarafından derlenen Bergama'da ortaya çıkarılan Hellenistik ve Roma keramiklerini tiplendirme kataloğu bu çabaların sonucudur. Bu katalog, keramiklerin açık bir şekilde adlandırılabilmesini ve bugüne kadar çizilenden daha az parçanın çizilmesini sağlamaktadır. Bu çalışmaların diğer sonuçları arasında buluntu değerlendirilmesine katılanlar, mimarlar ve açmalara bakan arkeologlar için hazırlanan ayrıntılı talimatları sayabiliriz. Bu talimatlardan amaç, çalışmaların ekip halinde daha yoğun bir şekilde yapılmasıdır. Bütün bu sonuçlar, eldeki malzemeler eşliğinde, deneyimli elemanlarla ayrıntılı görüşmeler sırasında ortaklaşa incelendi.

(*) Dr. Wolfgang RADT, İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Müdür Yardımcısı.

Malzeme Gruplarının Değerlendirilmesi

Depolarda ve müzede üzerlerinde değerlendirme yapılan malzemeler şunlardır : Antik çağa ait kullanma amaçlı ve mutfak keramikleri, Hellenistik aplikeli keramik Megara tipi kadehler, antik kandiller, antik yazıtlar, pişmiş toprak figürinler, Dionysos kültürüne ait altarlar, Bizans keramiği, Bizans duvar resimleri ve yapı süslemeleri, demir aletler, ahşap mezar mobilya parçaları, sikkeler.

Diğer Çalışma Projeleri

Antik ve Bizans kent surlarının çizimine devam edildi. Bizans yerleşmesinde değerlendirme çalışmaları sürdürüldü. Topografik yer ölçüm çalışmalarına ve Heroon'un yayınına hazırlık işlerine geniş ölçüde yer verildi.

Asklepion

Bir uzman 1982 de başlanan ve yapı tarihine ilişkin çizim çalışmalarına Asklepion'da üç öğrenci ile birlikte devam etti. Roma yapılarının yayınlanmasına yarayan çalışmalar planlandığı şekilde sona erdi.

Kuzey Galerisi

Kuzey galerisi enine çizildi. Galerinin arka duvarı görünüşteki taş yapısına uygun olarak çizildi. Temelleri araştırmak amacıyla arka duvarın ardında, kuru ara boşluktaki (Peristasis) kanalda sondajlar yapıldı. Kuzey galerinin kitaplığa nasıl bitiştirildiği iyice incelendi. Anlaşıldığına göre, önceden yapılan kuzey galeriye bitişik ek yapı olarak kitaplık eklenmiştir.

Güney Galerinin Bodrum Katı

Bodrum katının duvarları cepheden ve kesitlerden çizildi. Temellerin kanalların ve ilk baştaki arazi durumu ile ilgili detay araştırmaları yapıldı. Bu çalışmalarda bazı sondajlar gerekli oldu. Bazı mimari detaylar (destek konstrüksiyonları) tespit edildi. Bunları şöyle açıklayabiliriz : Güney salonunun yapıldığı dönem de arazinin durumu bugünkünden çok farklı olduğundan, bir takım yapı detayları, bu arada destek konstrüksiyonlarının kullanılması gerekliydi. Ayrıca inşaat sırasında çeşitli tesviye işlemlerinin ve yapısal uyarlamaların gerekli olduğu anlaşılmaktadır.

Latrine (Helalar)

Asklepion'un güneybatı köşesindeki hela tesisleri gerek kesit gerekse cepheden çizildi. Temiz ve pis su tesisatları araştırıldı. Latrineye giriş yeri açıldı. Latrine çevresini dolaşan ve bir sıra oturma yerlerinden oluşan giriş odası ortaya çıkarıldı. Araştırmalar sonunda anlaşıldığına göre Latrine tesisleri, su bağlantıları, giriş odasına eklenerek en son şeklini almıştır.

Batı Gelerisinin Salonu

Latrinelerin yanında bulunan bu salon, temellerin seviyesini saptama amacıyla kuzeybatı ucunda yapılan sondajlarla incelenmiştir. Duvar dekorasyonunda ve zemin kaplamasında yeni bulgulara varılmıştır.

Traianeum

Kazı ve Arkeolojik Çalışmalar

Tapınak temelinin batısındaki küçük c ve d tonozları kayalara varıncaya dek kazılmıştır. Bu kazılar sona erdirilebilmiştir. Tonozlar hiç dokunulmamış durumda ve karanlık olduklarından, jeneratörle elektrik sağlanarak kuvvetli projektörlerle çalışmak zorunda kalınmıştır. Bu tonozlar dizisinin batısındaki (a ve b) tonozları 1966 yılında kazılmıştı. Bu yılki kazıda olduğu gibi, o zamanki kazılarda da Traineum'a olan ve önceden yapıldığı anlaşılan bir inşaatın kalıntıları ortaya çıkarıldı. Ayrıca 1966 da a tonozunda, dar, merdivenli bir yolun bir kısmı ortaya çıkarıldı.

c Tonozu (Resim 1)

Burada bir odanın kuzey ve doğu yanlarında Hellenistik Döneme ait bir evin birbirine dik iki duvarının kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Yamaca inşaa edilmiş güney duvarı yoktu. Bu duvar da Traianeum'un inşaası sırasında yıkılmıştı ya da kendiliğinden çökmüştü. Buna rağmen duvarlar arasındaki alanın daha inşaat sırasında doldurulduğu anlaşılıyordu. Böylece yamaç arazide düz bir zemin sağlanmak istendiği anlaşılıyor. Kuzey duvarının hemen güneyinde ve bu duvara paralel olarak, dört köşe sandık biçiminde iki taş yığması bulunuyordu. Bunların Hellenistik Döneme ait olduğu sanılmaktadır. Bu yapının kuzey duvarının güney kesiminde antik çağdan kalma bir dolgu katmanı vardı. Burada oldukça çok miktarda Hellenistik çatı kiremitleri parçalarına rastlandı. Bunların büyük bir kısmı değişik kiremit damgaları ile damgalanmıştı. Bu moloz yığınının başka bir yerden buraya getirilmiş olması gerekiyor. Bu, yakınlardaki Hellenistik yapıların yıkıntı kalıntıları olabilir. Yapının daha gü-

ney tarafında ise Hellenistik Çağa ait döşeme düzeyinde, tuğla ve taş kaplamalarından oluşan Genç Bizans Dönemine özgü yamalar vardı. Döşeme üstünde ayrıca kemikler, midye kabukları ve yanık kalıntıları gibi mutfak artıkları bulunuyordu. Bu buluntular, bu tonozun Genç Bizans Döneminde (takriben 12-14 yy) kullanıldığını göstermektedir.

d Tonozu

Bu tonozda da tapınak temelinin hemen yanında, yamaç üzerinde yine Traianeum'a çapraz bir durumda Hellenistik yapı kalıntıları ortaya çıktı. Burada bir yapının kuzey ve batı duvarları kısmen ayakta durmaktadır. Ama yamaç üzerine oturan güneydeki duvar burada da yoktur. Arkadaki yığıntıların kalıntılarına rastlandı. Temelin dolgusu esas itibariyle taşlardan ve Hellenistik çatı kiremitlerinden oluşmaktadır. Kaya içindeki bir kanalda levha biçimli tuğlalardan meydana gelen bir döşeme bulunuyor. Burada karakteristik hiç bir buluntuya rastlanmamıştır.

L Tonozu (Resim 2)

L Tonozu tekrar kazıldığında, geçen yıl bulunan 5 köşeli Dor tipi sütun başlıklarının esas yeri hakkında bir bulguya rastlanamadı. Buna karşılık bu kazı ile tonozun güney kesiminde 1982 de ortaya çıkarılan havuzun kesinlikle Hellenistik Döneme ait olduğu saptandı. Bu tesiste aynı şekilde Traianeum'a çapraz durumda bulunuyor ve su geçirmeyecek biçimde sıvası yapılmış birbirine bitişik havuzlardan oluşuyor. Havuzların, bugünkü durumlarında sıva kalıntılarının dışında sadece zeminleri görülmektedir. Kiremit parçaları ile sıvalanmış üst üste üç katmanın varlığından, burasının uzun süre kullanıldığı anlaşılmaktadır. Havuzların düzeyleri kısmen birbirinden farklı olup, yamaç durumuna göre (güneye) basamak basamaktır. Bu havuz tesisinin altında, önceden kalma bir yapının duvar kalıntıları ve yer sıvası halen farkediliyor. Bu alanda bulunan keramik ve bir sikke tamamen Hellenistik Çağa aittir. Ancak buluntulardan bu havuzların yorumunu yapmak olanaksızdır.

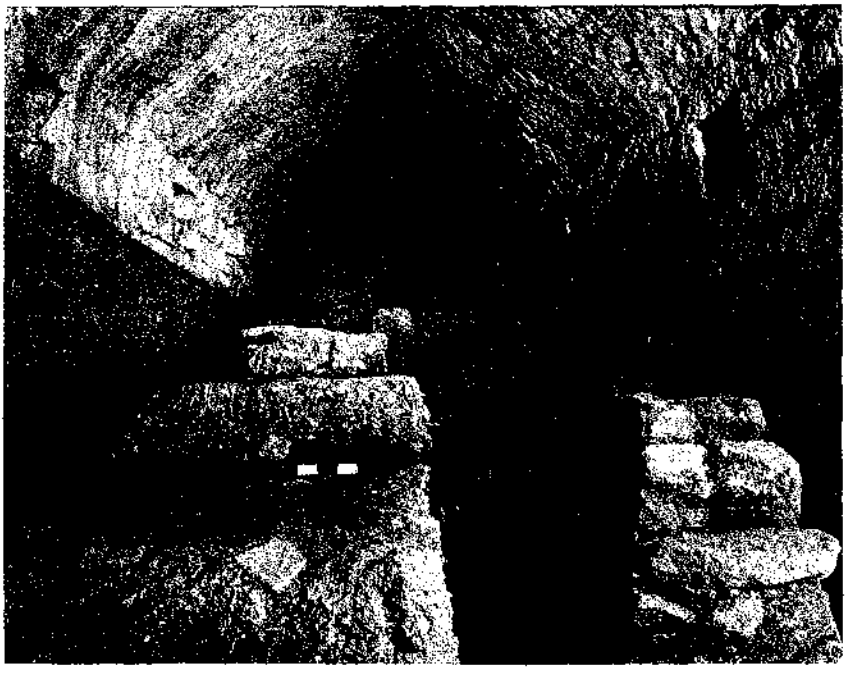
Belgeleme Çalışmaları, Yapı ve Restorasyon Çalışmaları

Traianeum'daki belgeleme çalışmalarına geniş çapta devam edildi. Tapınak sütun başlıklarının çizimi sırasında, sütun başlıklarını tepe üstü daha kolay çevirmek amacıyla kaldıraç deliklerinin varlığı tespit edildi. Şimdiye kadar bilinmeyen bu sistem, bu inşaatta uygulanmıştır.

Ölçüm ve plan çalışmalarında gelişmeler kaydedildi. Tapınak avlusundaki levhalardan yapılma yer döşemesinin esasen daha doğuya kadar uzandığını ve doğu salonu ile batı salonu yerinde aslında düz kesme taş duvarların bulunduğu tespit edildi. J tonozunun inşaası sırasında bazı

pratik denemelerin uygulandığını şu örnekle gösterebiliriz. Tonozun yapımı bittikten sonra, ahşap kalıpları halatlarla aşağıya indirmeye yarayan, tonozun tepesindeki düşey antik borular bu pratik denemelerin sonucudur Mimari bir çok parça bir araya getirildi, yapıştırıldı ve tekrar yerleştirilmek üzere hazırlandı. Galerilere ait bir çok sütunların eksik olan kısımları tamamlandı (Resim 3). Gelecek yıl sütunlar arasına kaç ara plakası konulması gerektiği sorusuna cevap vermek amacıyla denemeler yapıldı. Kuzey galerisinin teras duvarı batı yönünden yeniden inşaa edildi (Resim 4), arka duvarı ise yükseltildi.

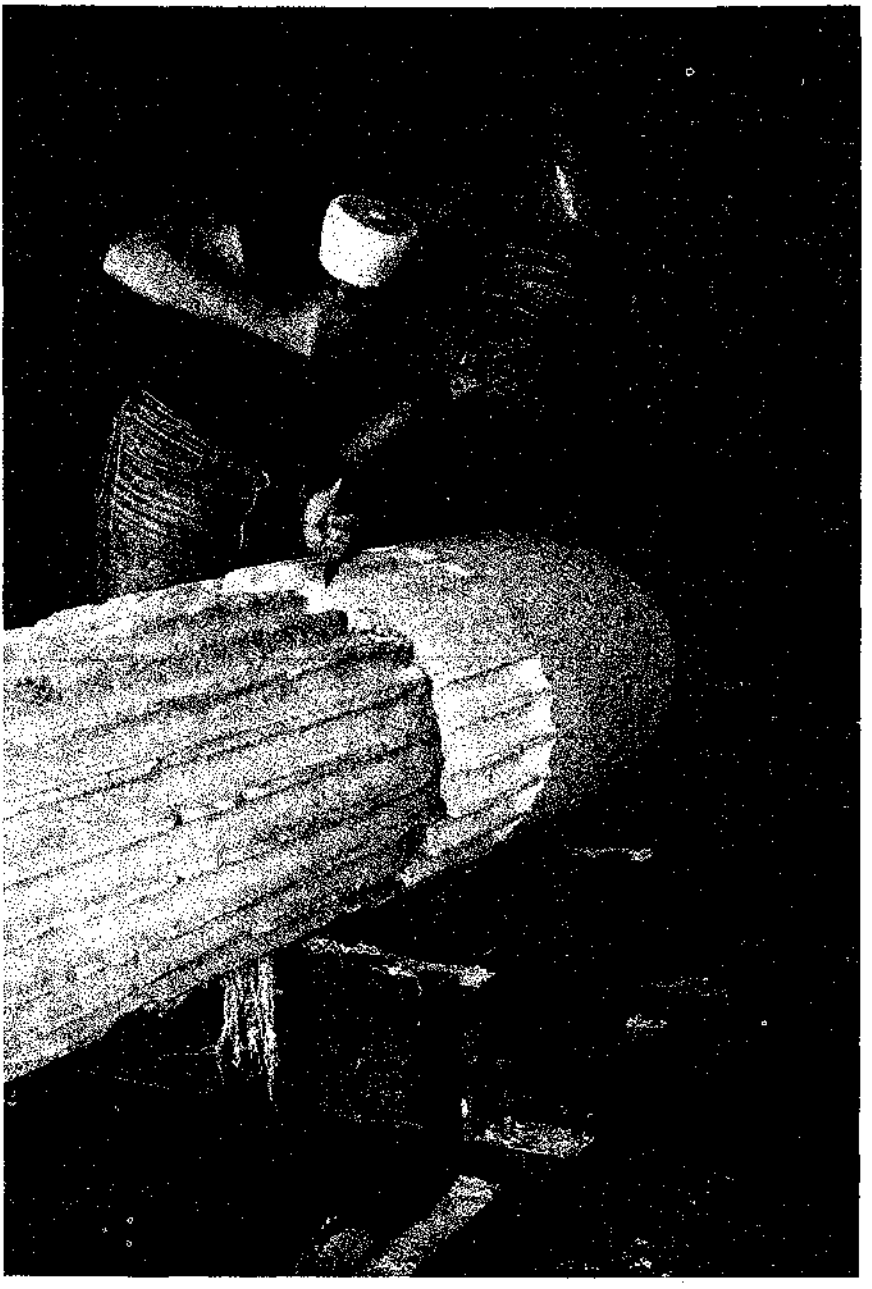
Traianeum'un büyük duvarı batı kesiminde 12,5 m yüksekliğinde bir iskele yardımıyla yeniden inşaa edildi. Tamiratımızdan evvel burada Bizans döneminden kalma hasar görmüş büyük bir yama bulunuyordu. Doğu galerisinin güney tarafında L tonozunun kenarındaki galerinin basamakları yeniden yapıldı. Galerinin bittiğini simgeleyen başlıksız üç sütun yeniden yerlerine dikildi (Resim 5, sağda).

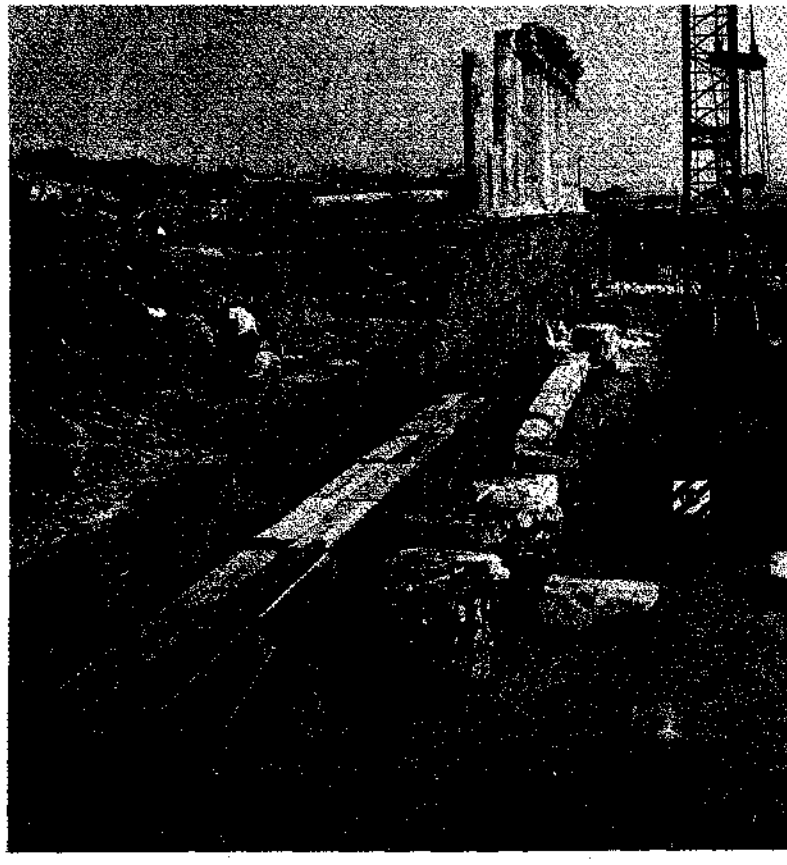
Resim : 1 — Bergama, Traianeum, c tonozu

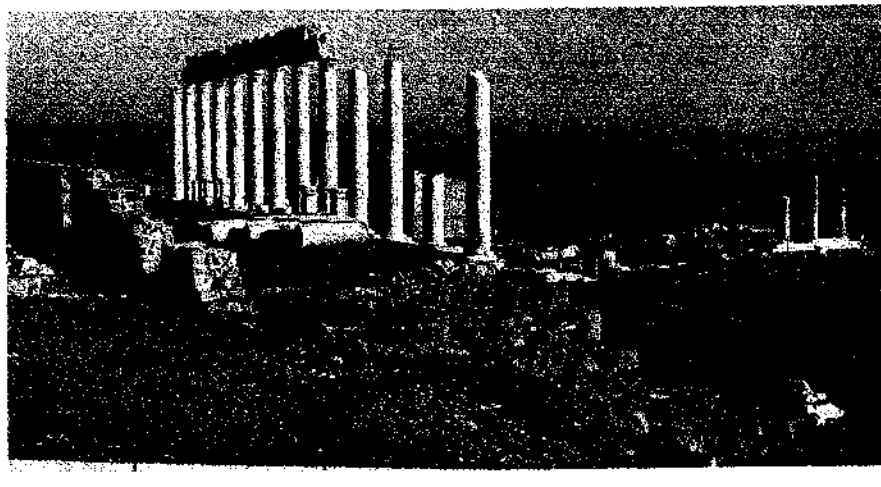
Resim : 2 — Bergama, Traianeum L tonozu

Resim : 3 — Bergama, Traianeum bir sütunun onarımı.

Resim : 4 — Bergama, Traianeum kuzey galerisinin teras duvarı.

Resim : 5 — Bergama, Traianeum umumi görünüş

SELEUKEIA - KALYKADNOS (SİLİFKE) 1983 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

Çelik TOPÇU*

1980 yılında başlanan Seleukeia - Kalykadnos (Silifke) kazı çalışmaları, 1982 yılında verilen aradan sonra 1983 Eylül ayında yeniden başlatılmış ve çeşitli evrelerde Kasım ayı başına kadar sürdürülmüştür[1].

1983 de, önceki yılarda ilk kazı alanı olarak saptanan tapınak alanında çalışılmış, 1981 yılında açılan ve güneyde tapınağı doğu - batı istikametinde boydan boya kateden 7 m. enindeki birinci açmanın yanına yine aynı istikamette 7 m. eninde ikinci bir açma açılmıştır.

C2 plan karesinden başlatılan kazı çalışmaları batı yönünde ilerletilerek sürdürülmüş, D3 - 4 plan karelerine isabet eden alanda yeniden çıkmaya başlıyan cella temeline ait alt yapının muntazam olarak devam ettiği izlenmiştir. Açma içinde D - E2 plan karesine isabet eden alanda, Roma Devri tapınağı ile ilişkisi bulunmayan, Bizans devri bazilikasının yapı malzemeleri dağınık olarak açığa çıkarılmış olup, bunlar sütun kaide ve parçaları, üst yapı elemanları, süsleme parçaları ile yine dağınık vaziyette ele geçirilen opus - sectile döşeme malzemesinden oluşmaktadır. Ancak buluntuların çok dağınık ve eksik oluşları nedeniyle hakkında şimdilik bir tahmin yapmak oldukça güçtür.

Bu malzeme, daha sonra değerlendirilmek üzere açma içinden alınarak dışarı taşınmıştır. D - E 2 plan karesinde kazı normal seviyeden (-1.67 m.) biraz daha derinleştirilerek sürdürülmüş, doğudan iki yanda 6. sütunlar hizasından dönen ve pronaos - naos ayırımını yapan duvara ait temelin kesintisiz olarak devam ettiği açığa çıkarılmıştır.

(*) Çelik TOPÇU Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Uzmanı.

(1) 1983 yılı çalışmaları Silifke Müzesi Müdürü Nurettin Çelem, Y. Mimar - Restorasyon uzmanı Mustafa Akpolat, Antalya Müzesi Asistanı Edip Özgür, İstanbul Röleve Anıtlar Teknik Müdürlüğü Asistanı Cenap Işık, Karaman Müzesi Asistanı Kazım Mertek ile öğrenciler Levent Vardar ve Lale Demir'den oluşan bir heyetçe yürütülmüştür. Kazı üyelerine olumlu katkılarından ötürü teşekkür ederim.

2 No. lu açma olarak isimlendirdiğimiz bu alanda ve özellikle tapınak naos kısmında önceki yıllarda olduğu gibi yine dağınık vaziyette iskelet parçaları ve bir takım porselen fincanlar, pişmiş toprak kap kacak ele geçirilmiş, ayrıca aynı alanda açığa çıkarılan iki kuru taş örgülü mezar da temizlenerek kaldırılmıştır.

Batı sütun sırasına kadar ilerletilen açma sonucunda, 1981 yılında görüldüğü kadarıyla güneybatı ve kuzeybatı köşelerden 3. sütunlar hizasından dönen cella alt yapısının muntazaman devam ettiği ve simetrik olarak tamamlandığı anlaşılmıştır. Bu alanda da yine bazı in-situ döşeme taşları ile bunlara ait taşıyıcı ızgara sistemin devam ettiği açıkça görülmektedir.

Küçük Buluntu Olarak:

— D2	Karesi	Bronz Yüzük
— D2	»	P.T. Kase
— C3	»	Porselen Fincan
— D3	»	Porselen Fincan
— D3	»	Porselen Fincan
— D3	»	Kemik Yüzük (Zıhgir)
— D3	»	Porselen Fincan
— E3	»	P.T. Yayvan Kase
— E3	»	P.T. Kase
— E3	»	P.T. Tek Kulplu Testicik
— E3	»	P.T. Tek Kuplu Testicik
— F3	»	P.T. Kase
— F3	»	Porselen Fincan
— F3	»	Porselen Fincan
— F2	»	Bronz Bilezik (Mezar içi)

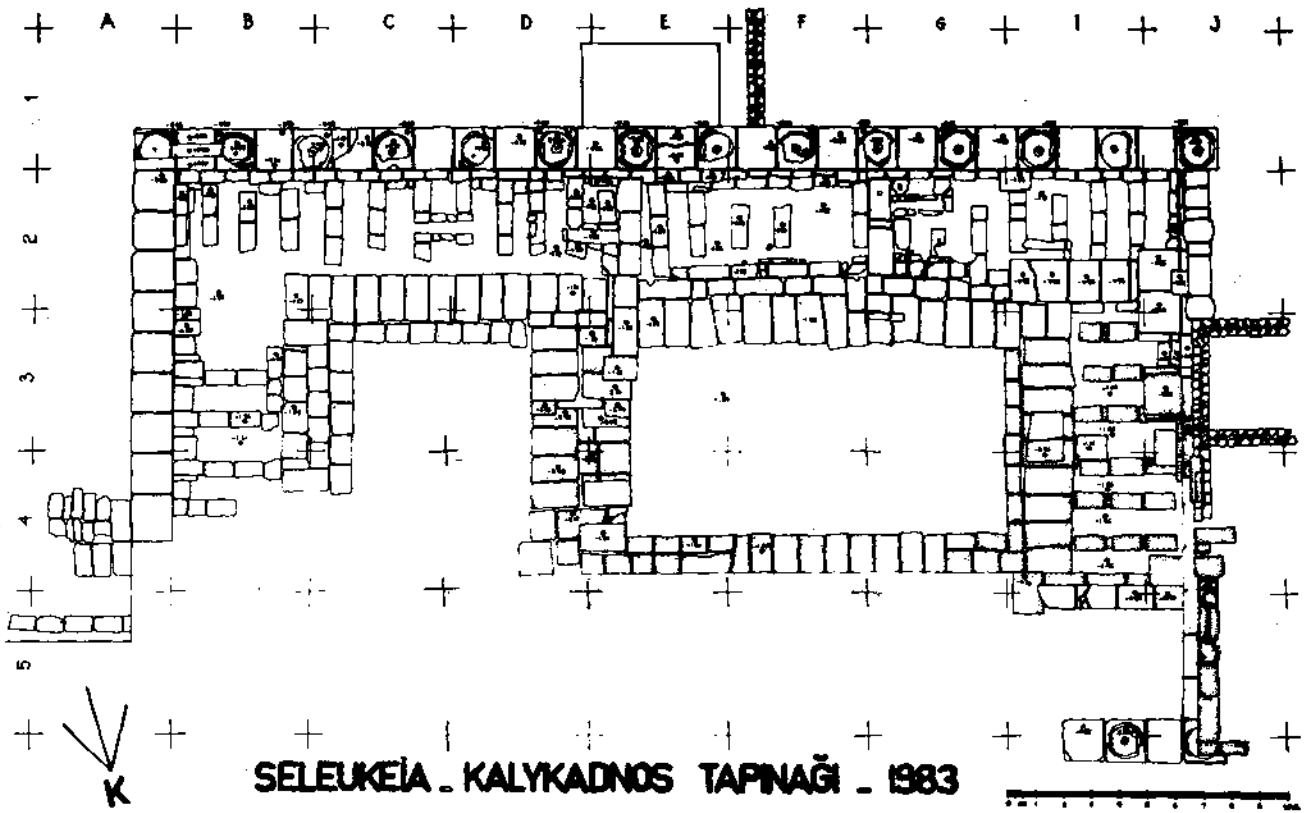
Ele geçirilmiştir.

1983 kazı sezonunun son günlerinde ise Silifke Pazarkaşı mahallesinde, bir inşaatın temel çukurunda bulunduğu bildirilen ve Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunca araştırılması istenen mozaik üzerinde çalışılmıştır.

Mozaiğin bulunduğu arsa mahalle arasında, arkada bir set duvarı, iki yanda evler ve önde de sokakla çevrili olduğundan gerektiğince rahat bir çalışma yapılamamış, kazım sonucu çıkan toprağın yine arsa içinde muhafazası gerektiğinden mozaiğin sadece ufak bir kısmı açılabilmiştir.

Mozaik, göründüğü kadarıyla büyük bir antik yapının tabanını kaplamakta olup, ilk belirlemelere göre M. S. 4. asrın sonları veya 5. asrın başına ait olabileceği tahmin edilmektedir. Saç örgüsü ve çengel motifli bordürlerle ayrılmış mozaikte bir tarafa kare çerçeve içinde ve cepheden tasvir edilmiş bir portre ile iki yanında "ΜΕΤΟΠΩΡΙΝΟΣ" ibaresi bulunmaktadır ki bu yazı ile sonbaharın son günleri bu portrede şahıslandırılmıştır. Diğer tarafta ise kalın perspektif meander bordürlü bir göbek içinde Ganymedes'in Zeus'un kartalı tarafından kaçırılmasını canlandıran mitolojik bir konu işlenmiştir.

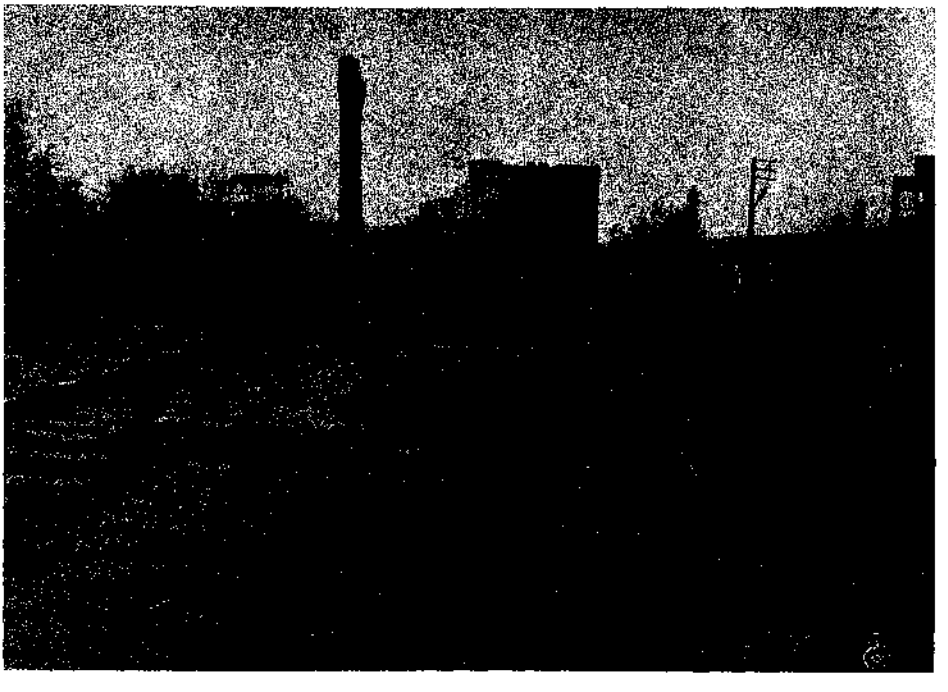
Mozaiğin açılan kısımları tekrar örtülerek kapatılmış olup halen Müze denetimindedir. 1984 kazı sezonu içinde bu mozaiğin daha detaylı bir şekilde araştırılması için gerekli çalışmalarla birlikte koruyucu önemlerin de alınması gerekecektir .

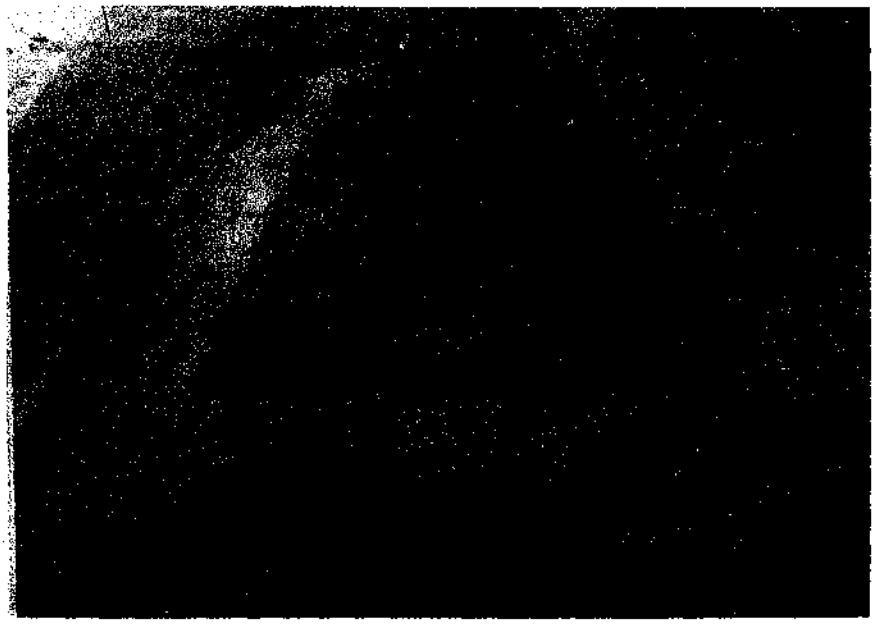
Plan : — Seleukeia Kalykadnos tapınağı - 1983

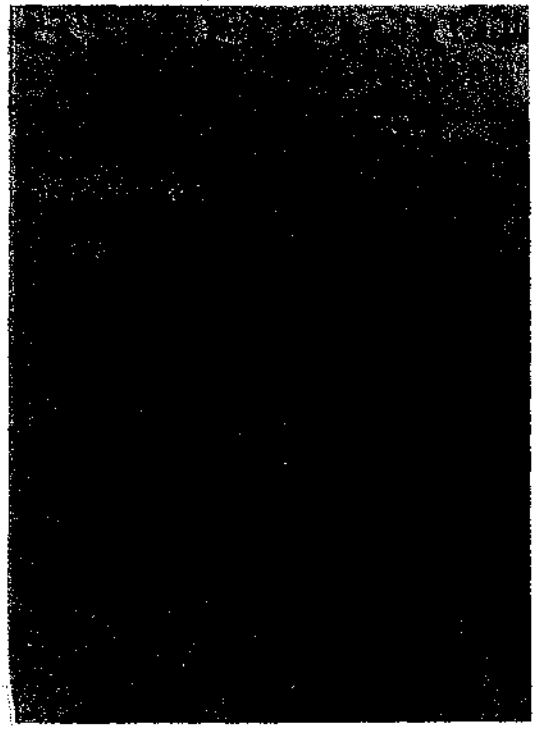
Resim : 1 — 1983 Tapınak - kazı öncesi (1 No. lu açma)

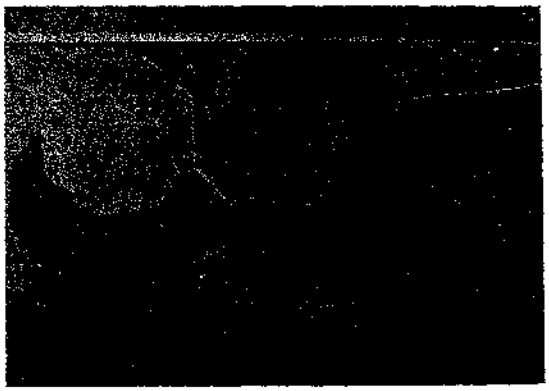
Resim : 2 — 1983 Tapınak - 2 No. lu açma genel görünüm.

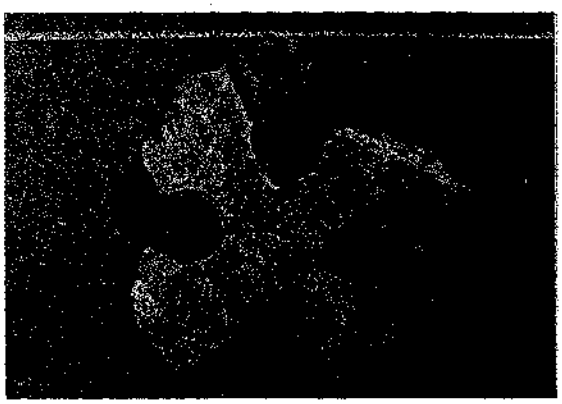
Resim : 3 — Naos genel görünüm.

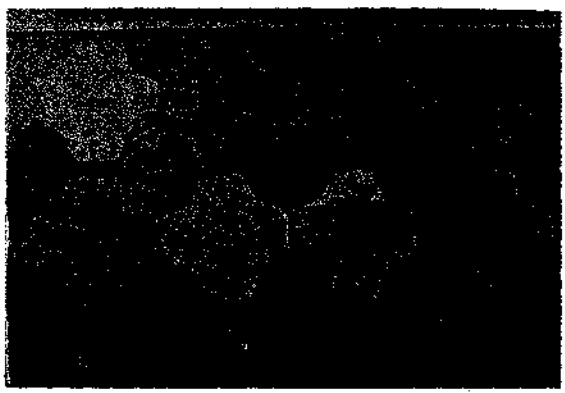
Resim : 4 — D - E 2 plankaresinde bulunan Bizans malzemesi

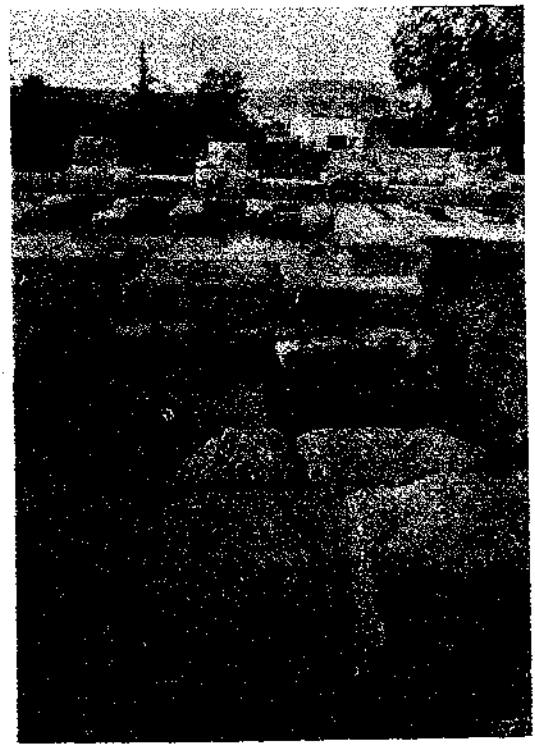
Resim : 5 — D - E 2 plankaresinde Opus - sectile

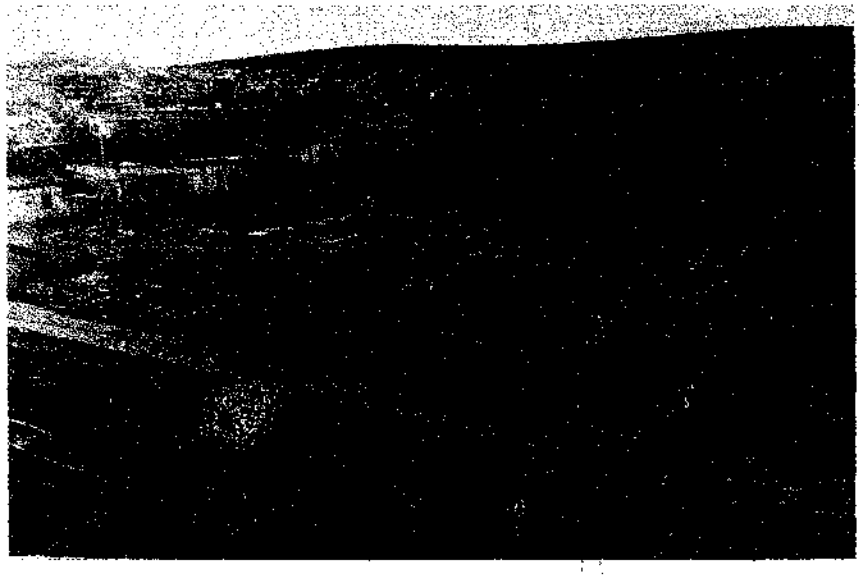
Resim : 6 — D - E 2 plankaresinde Opus - sectile

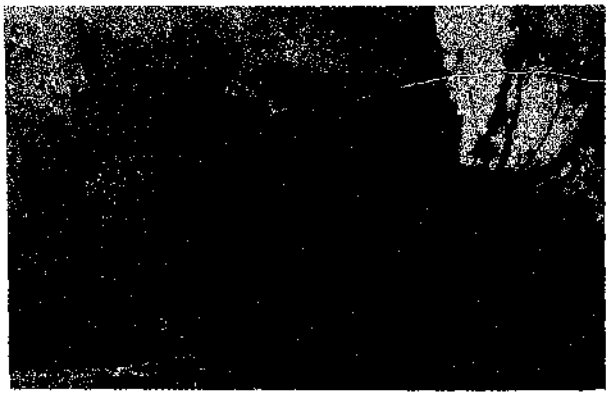
Resim : 7 — D - E 2 plankaresinden Opus - sectile.

Resim : 8 — Pronaos - Naos duvar temeli.

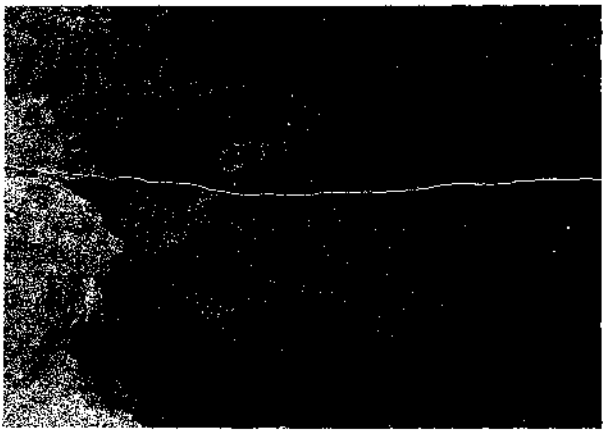
Resim : 9 — 1983 yılı tapınak kazı alanı genel görünüm.

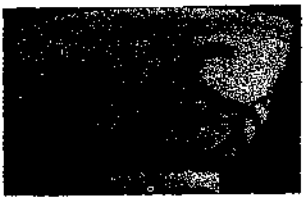
Resim : 10 — Pazarbaşı mahallesinde bulunan taban mozaiği.

Resim : 13 — Osmanlı fincanı

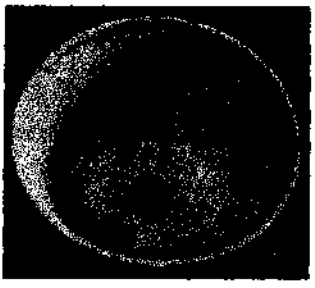
Resim : 11 — Taban mozaiği - Ganymedes'in kaçırılışı.

Resim : 14 — Osmanlı fincanı

Resim : 12 — Taban mozaiği - sonbaharı simgeleyen portre.

Resim : 15 — Osmanlı fincanı

İZNİK TİYATRO KAZISI 1983

Bedri YALMAN*

Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 18/5/1983 tarih ve 02.5-710.1 (48)/4015 sayılı kazı izin belgesi ile Bursa ili İznik İlçesinde Roma İmparatorlarından Trajanus (98-117) tarafından yaptırılan[1] açık hava tiyatrosu kalıntılarında 6/7/1983 tarihinde başlatılan dördüncü kazı mevsimi 31/8/1983 tarihinde sona erdirildi[2].

İznik (Nikaia) çevresini kuşatan sur ve burçlar içinde yükselen yapılar arasında tapuda 225 kütük, 165 ada ve 26 parselde 7332,65 m² olarak kayıtlı bulunan tiyatro sahasının daha geniş bir alana yayıldığı çevredeki bahçelerin konumundan anlaşılmaktadır.

İznik göl seviyesinden 7 m. yükseklikteki tepede, tiyatro kalıntılarının önemli kısmı yer yer 9,5 m. kalınlığa ulaşan bir toprakla örtülüdür.

1983 yılı kazı çalışmaları 1982 yılında başlatılan 17. açmanın güneydoğusundaki 2,5 x 2,5 m. boyutlu kısmın kaldırılması ile başlatıldı. Açmada kalın bir çöp tabakalaşması ile karşılaşıldı. Üstte toplu gömülmeden arta kalan sekiz adet dağılmış iskeletten sonra, küçük ve büyükbaş hayvan kemikleri, boynuzları, göl ve deniz hayvanlarına ait artıklar, kaba, boyasız, sırsız seramik parçaları, tuğla ve kiremitler tabakalar halinde bulunmaktadır.

(*) Bedri YALMAN, Bursa Arkeoloji Müzesi Uzmanı.

(1) A. M. Schneider - *Die Römischen und Byzantinischen Denkmaler von İznik* (Nicaea) 1943 Berlin s. 8.

(2) İznik tiyatrosundaki dördüncü kazı mevsimi çalışmalarına Bursa Müzesi Uzmanı Bedri Yalman başkanlığında İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü mezunlarından serbest arkeolog Veysel Tolun, Najda Demircioğlu, Nihan Kestel; Erzurum Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi mezunu Nimet Sezen ile kısa süreli olarak Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümünden Doç. Dr. Metin Özbek, aynı üniversitenin Jeoloji Bölümünden öğretim üyesi T. Fikret Sezen; İstanbul Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana bilim dalından Prof. Dr. Somay Onurkan ile İstanbul Röl öve ve Anıtlar Md. Y. Mimarı Alpaslan Koyunlu katılmıştır.

6,25 m². lik cavea kısmını örten bu bölüm kaldırıldıktan sonra 15., 16. ve 17. oturma basamak temellerine ait moloz taş, kireç ve kum harçı ile örülmüş kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. VIII. yüzyıl başlarında yerlerinden sökülerek surlara taşınmış olan kesme taş setlerin harçlar üzerinde sadece izleri kalmıştır. Bu setlerin yükseklikleri 0,28 m. ile 0,33 m. arasında, genişlikleri 0,61 m ile 0,71 m. arasında değişmektedir. Bunların çıkarıldıkları taş ocağı en yakında ve en fazla işletilmiş olan Deliktaş'tır.

Ocaklardan çıkarılan blok taşlar tiyatro yakınında taş ustalarınca istenilen boyutlara uygun şekilde işlenmiş, artan büyük yongalar veya hatalı parçalar doldurma malzemesi olarak kullanılmıştır.

Tiyatronun ana yapı malzemesi olan kayaçlar Hacettepe Üniversitesindeki minerolojik-petrografik analizi sonunda iki ana grupta toplanmıştır.

Beyaz renkli kayaçlar kalsit ve dolomit ile tali minerallerden ibarettir.

Gri kayaçlar da beyaz kayaçlarla ayni kökenli olmakla birlikte farkı çatlak dolgularındaki opak minerallerdedir.

İki ana malzemenin de rekristalize dolimitik kireçtaşı olduğu tespit edilmiştir[3].

IV. trapozaidal tonozlu mekanın önündeki VII. beşik tonozlu mekan içindeki 18. açmada, tiyatro kaplama taşlarından kırılarak meydana getirilen basit mezarlarda, çürüyerek toz yığını haline gelmiş, adetleri, yaş ve cinsiyetlerinin tayinleri mümkün olmayan yoğun gömülmelerin bulunduğu tespit edilmiştir.

20. açmanın güneybatı köşesinin gönyelenmesi için, emniyet kazığının bulunduğu 1,5 x 2,75 m. lik kısmı 2,5 m. derinliğe kadar kazıldı.

Yoğun seramik fırını malzemesi yanında XVI. yüzyıla ait Rodos işi tabak, kase, kupa ve sürahi parçalarına rastlanmıştır. Bunlar stilistik lâle, karanfil, sümbül, şekaik gibi bitkisel motiflerle dekore edilmiş, kullanılan renkler mavi, lâcivert, yeşil, mercan kırmızısı, konturlar siyah renklidir.

19 ve 20 nolu açmalarda 55 m² lik alanın kazılması sonucu 2,8 m. derinliğe inilmiştir. Burada ayni tabakada 18 adet insan iskeleti toplu şekilde gömülmenin boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir (Şekil: 5).

---

(3) Hacettepe Üniversitesi Jeoloji Bölümü araştırma görevlisi T. Fikret Sezen XRD Analizi ve mikroskop incelemesi sonucu hazırlanan rapor.

Toplu gömülmelerin bu bölümünde elde edilen bilgileri genelleştirmek mümkündür.

a) İskeletlerin yönleri genellikle doğu-batı; kuzeydoğu, güneybatı veya kuzeybatı, güneydoğudur.

b) Başları batıda, ayakları doğudadır.

c) Kollar c/1 - Yanlarda vücuda paralel uzanmaktadır. c/2 - Eller çene altına gelecek şekilde göğüs üzerinde çaprazdır. c/3 - Kollar dirsekten bükülerek birbirine paralel şekilde karın üzerine konmuştur. c/4 - Bir kol yanda paralel uzanırken diğerinin eli cinsiyet uzvu üzerindedir. c/5 - İki el de cinsiyet uzvu üzerindedir. c/6 - Bir kol yanda gövdeye paralel uzanırken diğeri göğüs üzerine konmuştur.

Birbirine göre farklılıklar görülen el kol hareketlerinin, cesetlerin birbiri üzerine bırakılma çürüme ve çökme sırasında değişikliklere uğradığı düşünülmektedir.

d) İskelet boyları 159,3 cm ile 178,6 cm arasındadır.

e) Cesetler sırt üstü bırakılmış, gözler yukarıya doğrudur.

f) Bacaklar birbirine paraleldir. Birkaçında çapraz olarak konmuştur.

g) İskeletlerde yapılan incelemelerde yaş grupları 25 ile 40 arasında yoğunlaşmaktadır.

h) 1983 kazısında 13 yaşlarında kulağında küpe (Resim : 1) bulunan bir kız çocuğu iskeletine rastlanmıştır.

i) İskeletlerin gövde bilhassa kafataslarında kesici alet darbelerine ait izler görülmektedir.

k) Bazı iskeletlerin çevrelerinde iri başlı döğme çivilerin bulunması, parçalanan cesetlerin nakli için kullanılmış olan tahta sedyelere ait olması muhtemeldir.

1 — Kafatasları ve çeneleri gelişmesini tamamlamış, diş yapılarının çok iyi olduğu, çürük oranının düşük bulunduğu görülmüştür. (Resim 2).

Burasının saldıranlara karşı savunmalarını yapan Nikaia (İznik) lılardan hayatlarını kaybedenlerin konulduğu bir toplu gömülmelerden ibaret olduğu anlaşılmaktadır.

İskeletler üzerinde yapılan antropolojik çalışmalar iki etnik gurubun bulunduğunu göstermektedir.

İlk gruptakiler alınları alçak ve geriye doğru meyilli, alın tümsekleri belirsizdir. Kaş kemerleri gelişmiştir. Baş dar ve arkada adeta bir yumru oluşturmuştur (Resim : 3).

Yüzler dar ve uzun, burun çıkıntılı, yüz alt çene hizasından yanlara doğru genişlemiştir. Bu tip Anadolu'nun yabancısı olup genelde kuzey Avrupaidir.

İkinci gruptakiler dik alınlı, tümsekler belirgin, baş geniş ve yuvarlak, başın arkası yassı, yüz geniş ve uzun, burun genelde çıkıntılıdır. Bu gruptaki kişilere Anadolu'da maden çağından günümüze değin yaygın şekilde rastlanmaktadır. Bunlar yerli diyebileceğimiz Alpli ve Dinarik tiplerdir[4].

23. açma 5x5 m. boyutlu başlatılmıştır. Açmanın üstündeki 2 m. kalınlığındaki toprağın eski yıllarda buradan kamu kuruluşlarınca alınarak bataklık kurutulması için taşınması nedeniyle, mevcud toprak yüzeyinden iskeletlerin çıkmaya başlaması şaşırtıcı olmamıştır. 1 m. derinliğe kadar devam eden toplu mezarlık uzantısı içinde, kafatası parçalarından sekiz iskeletin bulunduğu tespit edilmiştir.

Açmanın kuzeyinde tuğla, kiremit, taş parçaları, kaba boyasız, sırsız, perdahsız seramik parçaları arasında kümes, küçük ve büyükbaş hayvan kemikleri, boynuz ve tırnaklara bol miktarda rastlanmıştır. Ayni artıkların içinde IX ve X. yüzyıl İstanbul işi beyaz, krem hamurlu monokrom, yeşil, limon sarısı, çağla yeşili, limon küfü renkli dip parçaları, baskı tekniğiyle yapılmış stilistik çiçek, hayvan ve haç motifleri işlenmiştir.

Ayni açmanın değişik derinliklerinde beş adet fildişi saç iğnesi bulunmuştur. Bunlar ensize hatlarla dekorlanmıştır (Resim : 4).

Açmanın 5 m. derinliğinde 17. basamağın doğusundan başlayan 0,80 m. ile 0,83 m. genişliğindeki dar koridorun iki yanı kolosal, rektogonal taşlarla işlenmiş duvarlara sahiptir (Resim : 5). Batıdakinin yüksekliği 1,66 m., doğudakinin 1,04 m. dir (Şekil : 6).

İki sıranın da içe bakan yüzeyleri kaba işlenmiştir (Resim : 5). 4. açmaya doğru yarım yay şeklinde uzanan koridor orkestrayı çevirmektedir. Bu yıl 6,20 m. lik bölümü açığa çıkarılmıştır (Resim : 6).

Koridorun zemini kireç-kum harçı ile sıvalıdır. Ayni uzantının 4. açma içindeki kısmında kalın kare tuğlalarla zemin döşenmiştir.

Orkestrayı sınırlayan doğuya bakan yüzeyler ince bir taş işçiliği ile işlenmiş ve birbirlerine iyi şekilde oturtulmuştur (Resim : 7).

(4) Doç. Dr. Metin Özbek - Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji bölümü - kazı raporu .

Orkestra zemininin tespiti için yapılan kazı çalışmaları sırasında, tiyatrodan kent surlarına götürülmek üzere sökülüp orkestraya atılan taşlardan kırılmalar, orkestra zemininde bırakılmıştır. Bu mimari parçalar arzulanan çalışmaları oldukça güçleştirmektedir.

Orkestra alanında bulunan mimari parçalar içinde yumurta dizisi, boncuk dizisi, Lesbos kymathionu ve kenger yapraklı parçalar dikkat çekicidir.

Ortaya çıkarılan dekorasyonlu mimari parçaların gerçek yerlerinin skene olduğu, fakat VIII. yüzyılda Arap akınlarına karşı koymak için tiyatro taşlarının savunmaya dönük alanda kullanılmak üzere yerlerinden söküldükleri (Resim: 8) bir sırada parçalanmış olanlara aittir.

24. açma 4,5 x 5 m. boyutludur. 4. açmaya güneyden bitişiktir. Üstteki 1 m. kalınlığındaki seramik fırını külhanından atılma kül tabakasının içinde çeşitli fırın malzemelerine rastlanmıştır. Bunlar içinde tavşan figürlü parçalar (Resim : 9), Rodos işi, cintamani, mavi-beyaz, Haliç işi ve slip tekniği revaçtadır (Resim: 10-11).

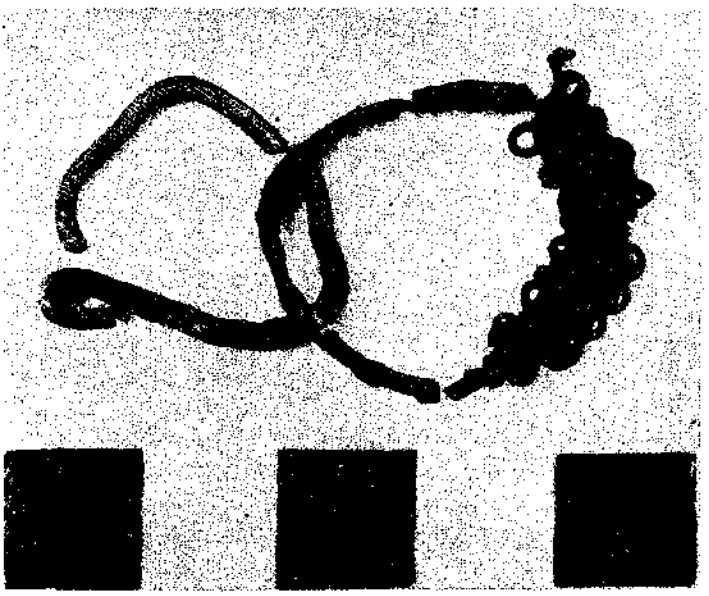
Bulunan parçalardan birinde kaide de «Ali zmtha» yazılıdır. Parça, yeni bir seramik ustasının ismini vermesi bakımından son derece önemlidir.

Osmanlı tabakasının altında geç Bizans ile erken Osmanlı-Milet işi seramiklerin birbirine karışmış yeni bir tabaka ile karşılaşılmıştır. Bu tabakanın altında ise caveanın önemli kısmına yayılmış bulunan toplu mezarlığın izlerine rastlanmaya başlanılması nedeniyle çalışmalara ara verilmiştir.

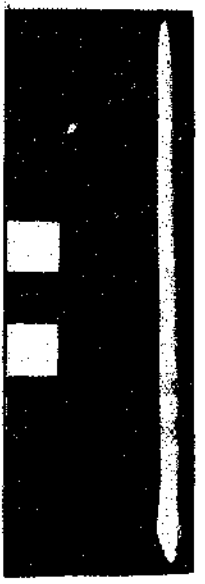
Kalıcı mimari yapısının her mevsim bir kısmının çıkarıldığı tiyatronun cavea ve taşıyıcı yapısının içindeki alanlar, Osmanlı ve Bizans devri seramik ve çini sanatının en seçkin örneklerini vermektedir.

1983 mevsiminde fildişi saç iğneler, kaseler, ufak kadehler, yağ kandilleri, figürlü ve yazılı seramikler ufak buluntuların başındadır.

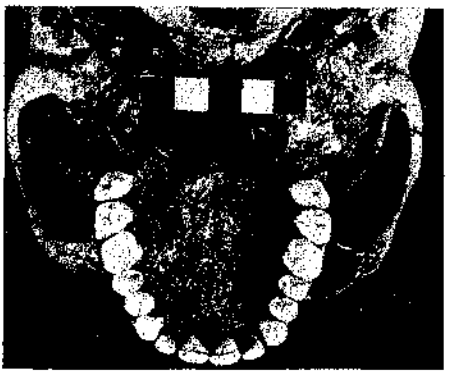
Caveayı örten toprak içindeki kalın ve geniş bir alana yayılmış olan toplu gömülmelerle birlikte günümüze ulaşan bu zenginlikte bilimsel bulgular veren laboratuvarların başında gelmektedir.

Resim : 1

Resim : 4

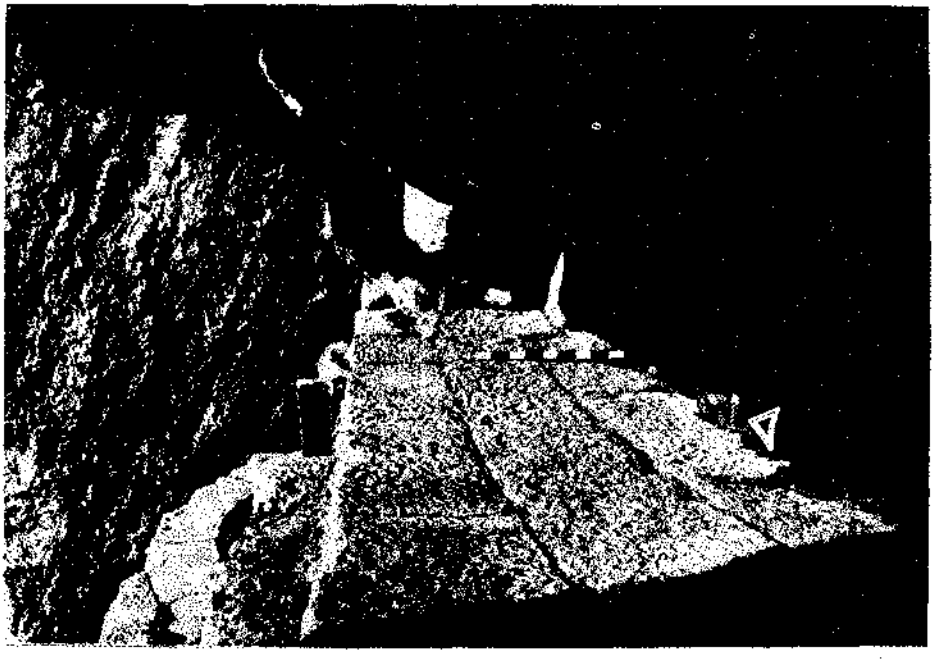
Resim : 2

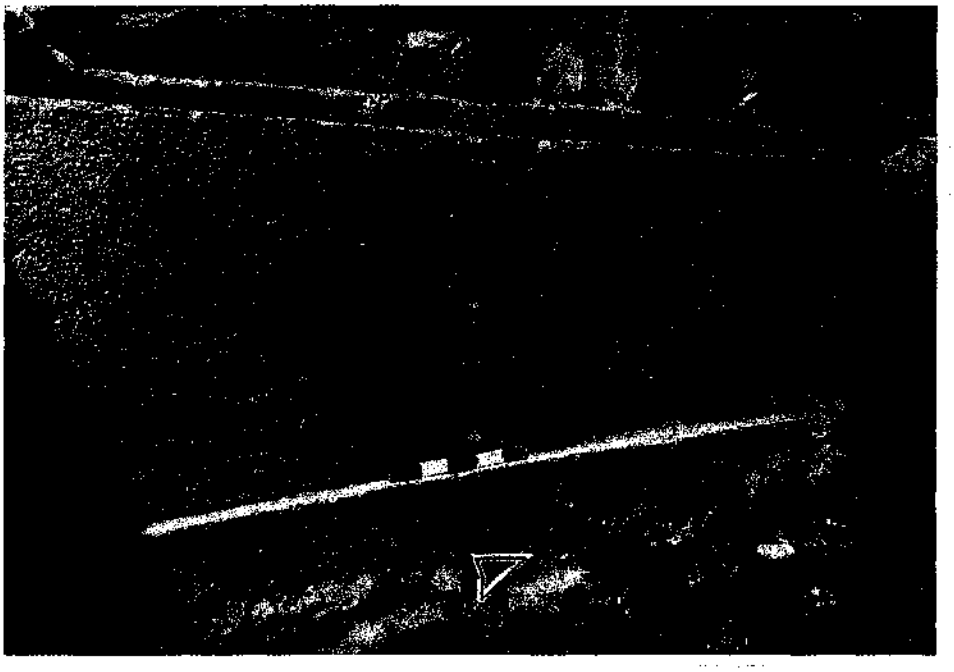
Resim : 3

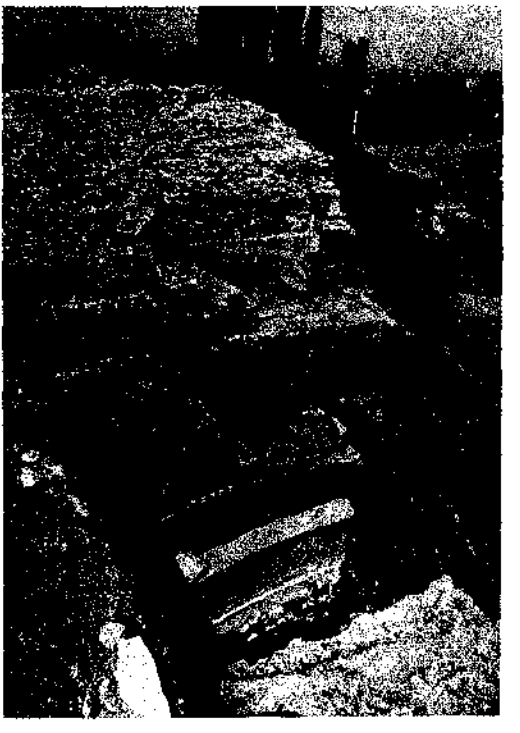
Resim : 5

Resim : 6

Resim : 7

Resim : 8

Resim : 9

Resim : 10

Resim : 11

YASSIADA SUALTI KAZISI — 1983 SEZONU

Cemal PULAK*

Giriş

1983 sezonunda Sualtı Arkeolojisi Enstitüsü, Bodrum Sualtı Arkeolojisi Müzesiyle beraber, Bodrum'a bağlı Karatoprak köyünün üç deniz mili kadar açığında bulunan Yassıada'da yaptığı sualtı kazılarına devam etmiştir (Resim : 1). Çalışmalar 1 Temmuz günü başlamış ve 1 Ağustos - 24 Eylül tarihleri arasında yapılan batık arama çalışmaları için verilen ara dışında[1], 1 Kasıma kadar devam etmiştir. Bu sürenin ilk bölümü Yassıada'nın çevresini araştırmaya, ikinci bölümüyse 16. yüzyıl batığının kazılması için kullanılmıştır[2].

16. Yüzyıl Batığının Kazı Tarihçesi

1967 yılında Pennsylvania Üniversitesi ve National Geographic Society araştırmacılarından oluşan bir heyet, Yassıada'da bulunan ve M. S. 4. yüzyıl Geç Roma veya Erken Bizans Devrine tarihlendirilen amphora yüklü bir batığın kazısına başlamak üzere adaya geldiklerinde, ikinci bir batığın kalıntılarıyla karşılaşacaklarını hiç ummuyorlardı[3]. Aynı heyet,

---

(*) Cemal PULAK - INA Sualtı Arkeoloji Enstitüsü Üyesi.

(1) 1983 yazında yapılan batık araştırma çalışmalarının özeti için bakınız : D. A. Frey, «Turkish Coastal Survey,» *INA Newsletter* 10.4 (1984) 4. Aynı araştırmayla ilgili T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Genel Müdürlüğüne sunduğum raporda yerini tespit ettiğimiz her batıktan çıkarılan etüdlük parçaların fotoğrafı veya çizimi de verilmiştir.

(2) C. Pulak, «The Sixteenth - Century Ottoman Wreck,» *INA Newsletter* 10.4 (1984) 4 - 5.

(3) Yassıada'da kazılan ikinci batık olan M. S. 4. yüzyıl Geç Roma veya Erken Bizans Devri batığıyla ilgili bilgi için bakınız :
G. F. Bass, «Underwater Archaeological Expedition to Turkey, «*National Geographic Society Research Reports, 1967 Projects* (1974) 11 - 19;
G. F. Bass ve F. H. van Doorninck, «A Fourth - Century Shipwreck at Yassi Ada, «*American Journal of Archaeology* 75 (1971) 27 - 37;
G. F. Bass ve F. H. van Doorninck, «Excavations of a Late Roman Shipwreck at Yassı Ada Turkey, «*National Geographic Society Research Reports, 1969 Projects* (1978) 1 - 11;
F. H. van Doorninck, *A History of Seafaring Based on Archaeology*, ed. G. F. Bass (London and New York 1972) 137 - 39, 147 - 51;
F. H. van Doorninck, «The 4th - Century Wreck at Yassi Ada, an Interim Report on the Hull» *International Journal of Nautical Archaeology 5* (1976) 115 - 31.

1961 - 1964 yılları arasında benzeri bir çalışmayı 4. yüzyıl batığının 15 - 20 metre kadar kuzeydoğusunda bulunan ve M. S. 7. yüzyıla tarihlendirilen amphora yüklü ikinci bir ticaret gemisi üzerinde yapmıştı[4].

M. S. 4. yüzyıl batığının üzerindeki çalışmalar sırasında genişletilen kazı alanının içinde, üçüncü bir gemiye ait ahşap parçalar gün ışığına çıkarılmıştı. Yeni bulunan bu batık, kazısı tamamlanan 7. yüzyıl Bizans batığıyla, kazısına o anda devam edilen Geç Roma Devri batığından farklı olarak, amphora veya herhangi başka bir yük taşımadığından tamamen kum altına gömülerek gizlenmiş durumdaydı[5]. Hiç bir iz bırakmadan kaybolan bu geminin bir başka batığın kazısı sırasında rastlantı sonucu bulunması oldukça ilginç bir durumdu. Yeni gemi konum olarak, 7. yüzyıl batığıyla 4. yüzyıl batığının arasındaki boşluğu doldurur biçimde ve baş tarafı zeminin doğal eğimi yönünde aşağıya doğru, yani Geç Roma Devri batığının kıç bölümünü kısmen kapatacak şekildeydi (Resim : 1). Geminin baş tarafı 42 - 43 metre, kıç tarafıysa 38 metre derinlikte yatmaktaydı. Her üç gemi de Yassıada'nın 150 metre kadar güneybatısında ve denizin 1 - 1,5 metre altında bulunan ve denizcilerin «dökümtü» veya

(4) Yassıada 7. yüzyıl batığı 1961 - 1964 yılları arasında kazılmış ve kazı sonuçları 1982 yılında yayınlanmıştır. Bu batıkla ilgili bilgi için bakınız :
G. F. Bass, «Bodrum Yassıada Sualtı Kazıları (1961), «*Türk Arkeoloji Dergisi* 12 (1962) 8 - 11;
G. F. Bass, «Key to History's Warehouse» *National Geographic Magazine* 124 (1963) 138 - 56;
G. F. Bass, «Underwater Archaeological Expedition to Turkey» *National Geographic Society Research Reports, 1963 Projects* (1968) 21 - 34;
G. F. Bass, «The Turkish Aegean : Proving Ground for Underwater Archaeology,» *Expedition* 10 (1968) 2 - 10;
G. F. Bass. «New Tools for Undersea Archaeology,» *National Geographic Magazine* 134 (1968) 402 - 423;
G. F. Bass, «Underwater Archaeological Expedition to Turkey, 1961 - 1962,» *National Geographic Society Research Reports, 1961 - 1962 Projects* (1970) 11 - 20;
G. F. Bass, «A Byzantine Trading Venture,» *Scientific American* 225 (1971) 22 - 33;
G. F. Bass ve F. H. van Doorninck, «Excavation of a Byzantine Shipwreck at Yassi Ada, Turkey,» *National Geographic Society Research Reports, 1964 Projects* (1969) 9 - 20;
G. F. Bass and F. H. van Doorninck, *Yassi Ada I* (Texas A&M University Press 1982);
F. H. van Doorninck, *A History of Seafaring Based on Archaeology*, ed. G. F. Bass (London and New York 1972) 149 - 44, 154 - 56.

(5) Yassıada'daki 16. yüzyıl batığıyla ilgili bilgiler, 4. yüzyıl batığı üzerindeki makalelerde ele alınmıştır. Bilgi için bakınız :
G. F. Bass ve F. H. van Doorninck, 1971 (supra n. 3) 37 ve G. F. Bass ve F. H. van Doorninck, 1978 (supra n. 3) 10.

«topuk» dediği sığlığa çarparak batmıştı. 1967 senesinde, söz konusu üçüncü geminin 7 metrelik bir bölümü 4. yüzyıl batığının kazı sahası içinde kaldığından açılmış ve bulunan ahşap kalıntıların sualtında çekilen fotoğraflarından batığın bir rölövesi çıkarılmıştı. Ahşap bölümün masif ve çok iyi korunmuş olması, geminin geri kalan bölümünün de aynı şekilde korunmuş olabileceği görüşünü doğurmuştu. Yapılan kısa incelemeler sırasında batıkta birkaç sırlı kase parçasıyla[6], önemsiz diğer bazı parçalar dışında herhangi bir buluntuya rastlanmamıştı. Kaselerin Osmanlı yapısı olmasından, batığın da bir Osmanlı gemisi olabileceği düşünülmüştü. Batık üzerinde sözü edilen temel çalışmaların tamamlanmasından sonra geminin daha etraflı bir şekilde incelenmesi, o anda başka bir batık üzerinde çalışılması ve gerekli fonun bulunmaması nedeniyle ileri bir tarihe bırakılarak 4. yüzyıl batığının üzerindeki çalışmalara devam edilmişti.

4. yüzyıl gemisinin üzerinde 1969 yılında gerçekleşen ikinci sezon sırasında, bir evvelki kampanyada bulunan üçüncü batığı tarihlendirmeye yarayacak gümüş bir sikke bulundu. Elektroliz yöntemiyle temizlenen ve konservasyonu tamamlanan sikkenin, Amerikan Numismatik Derneği üyesi Sayın Doty tarafından II. Felipe'ye (1527 - 1598) ait ve Sevilla'da 1566 - 1589 yılları arasında basılan «4 - real» değerinde bir para birimi olduğu saptanmıştır. Yapılan C - 14 analizleri batığı geç 16. veya erken 17. yüzyıla tarihlendirerek sikkenin belirttiği tarihi doğrulamaktadır[7]. Sezon içinde bulunan çökeltilerin sentetik bir kauçukla elde edilen kopyalarının[8], ge-

(6) G. F. Bass, 1974 (supra n. 3) şekil 3.

(7) 16. yüzyıl batığından alınan örnekler üzerinde 1968 yılında Pennsylvania Üniversitesi görevlisi Barbara Lawn tarafından yapılan C - 14 analizi M. S. 1614 + 44 (C - 14 yarı - ömrü 5568 sene olarak alınmıştır) ve M. S. 1603 + 45 (C - 14 yarı - ömrü 5730 sene olarak alınmıştır); Miami Üniversitesi görevlileri Ruth E. Brescher, Sidney B. Tallman ve H. Gote Ostlund tarafından yapılan analiz ise 1692 + 90 (C - 14 yarı - ömrü 5568 sene olarak alınmıştır) tarihlerini göstermektedir.

(8) Uzun süre deniz altında kalan bir kısım metaller küflenerek ve özellikle demir paslanarak çürür ve yok olur. Demir paslanma sırasında kum, deniz kabukları ve deniz suyundaki kalkeri çevresinde biriktirerek çökelti dediğimiz kalıbı oluşturur. Batıktan çıkarılan çökeltiler, bir zamanlar gemide kullanılan veya gemiye ait çivi, saplama, v.s. gibi çeşitli demir aksamın gerçek birer kalıbıdır. Bu kalıplar temizlenerek ve bazı sentetik poliesterlerin de yardımıyla metal kısmı tamamen çürüyerek yok olmuş demir parçaların gerçek birer koyasının yapılmasında kullanılır. Çökeltilerin ilk önce röntgeni çekilerek içindeki parçanın şekli belirlenir. Bu bilginin yardımıyla çökelti belirli yerlerinden kırılarak parçalara ayrılır. Parçaların nüvesindeki ve bir zamanlar demir parçanın bulunduğu boşluk, demir pası ve küften temizlenir. Temizleme işlemi tamamlandıktan sonra parçalar tekrar yapıştırılır ve açılan bir delikten kalıp malzemesi (genellikle poliester) dökülür. Malzeme sertleştikten sonra kalıp görevini yapan

minin donanımına ait bazı çarmık zinciri parçaları olduğunu göstermiştir[9].

1969 kampanyasından sonra Yassıada'ya tekrar 1974 yılında gelinmiş, ancak kazının başlamasından kısa bir süre sonra Kıbrıs olaylarının patlak vermesiyle tüm çalışmalar durdurulmuştu. Yassıada'da çeşitli nedenlerden dolayı 1982 yılına kadar herhangi bir faaliyette bulunulmamıştır. Ancak, bu tarihte, Sualtı Arkeolojisi Enstitüsünün, Avrupa Konseyi ve Bodrum Müzesiyle beraber düzenledikleri yaz okulunda öğrencilere sualtı tekniğinde pratik bilgi verebilmek amacıyla, Yassıada gerek Bodrum'a olan yakınlığı, gerekse de yarım kalmış 16. yüzyıl kazısının bitirilebilmesi için tekrar gündeme gelmiştir[10].

1982 Haziranında 16. yüzyıl batığının üzerindeki çalışmalara tekrar başlandı. Ada üzerinde 40 kadar öğrenci ve öğretim üyesini barındıracak yatakhane, yemekhane ve çalışma odaları kuruldu. Batığın üzerindeki çalışmaya ilk olarak geminin 1967 senesinde kazılan ve rölövesi çıkarılan bölümünün kontrol edilmesiyle başlandı. Rölövenin, fotogrammetri yöntemiyle elde edilebilen bugünkü standartların altında görülmesi nedeniyle, baştan çizilmesine karar verildi. Fotogrametri sistemi ilk olarak sualtında Yassıada'daki 7. yüzyıl Bizans batığının kazısı sırasında kullanılmıştır[11]. 16. yüzyıl Osmanlı batığında kullanılan yöntem, eski sistemin geliştirilmiş fakat aynı zamanda kullanımı daha kolaylaştırılmış şeklidir. Böylece geminin iskele tarafının hemen tamamı kazılarak rölöveye ge-

---

çökelti temizlenerek parçanın gerçek bir kopyası elde edilmiş olur. Çökeltiden kalıp alma işlemiyle ilgili detaylı bilgi için bakınız : M.L. Katzev ve F.H. Van Doorninck, «Replicas of Iron Tools from a Byzantine Shipwreck,» *Studies in Conservation* 11.3 (1966) 133 - 42; D. Leigh, «Reasons for Preservation and Methods of Conservation,» *Marine Archaeology*, ed. D. J. Blackman (Connecticut 1973) 203 - 12.

(9) Çarmık, geminin direğini destekleyen germelere verilen isimdir. Çarmık halatları geminin küpeştesine bazı zincir ve ayarlanabilen germe sistemi yardımıyla bağlanır. Bu zincirlerden 16. yüzyıl batığının 4. yüzyıl gemisinin kazı alanı içinde kalan kısmında çökelti halinde bulunmuştur. Benzeri zincirler Meksika Körfezinde 1544 yılında batan filonun kalıntıları arasında da bulunmuştur; bakınız : D. C. Olds, *Texas Legacy from the Gulf. A report on Sixteenth Century Shipwreck Material Recovered from the Texas Tideland* (Texas 1976) 47 - 48.

(10) G. F. Bass ve J. P. Rosloff, «Underwater Archaeological Expedition to Turkey, 1982,» *National Geographic Society Research Reports* (basımda).

(11) G. F. Bass, «Underwater Archaeological Expedition to Turkey,» *National Geographic Society Research Reports, 1963 Projects* (1968) 21 - 34.
G. F. Bass ve D. M. Rosencrantz, *A Diversified Program for the Study of Shallow Water Searching and Mapping Techniques* (CFSTI Report no : AD 686 487 Springfield, Virginia 1968); D. M. Rosencrantz, «Underwater Photography and Photogrammetry,» *Photography in Archaeological Research*, ed. E. Harp (Albuquerque 1975) 265 - 309.

çilmiş, bu bölümdeki omurganın (karina)[12] bir bölümü, kaburgaların (posta)[13] tamamı ve kaplama tahtalarının üçte biri çıkarılarak Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesindeki tatlısu havuzlarında korunmaya alınmıştır. Batığın evvelki sezonlarda kazanılan meşe[14] ahşap elemanlarının sağlam durumda olmaları ve gemide önemli sayıda esere rastlanmaması kazıyı bir yazlık sezonda bitirebileceğimiz görüşünü uyandırmıştı. Ancak, kazının ilerlemesiyle, 1967 yılında ortaya çıkan ahşap kısımların geminin en sağlam ve düzgün bölümünü oluşturduğunu gördük. Böylece, ilk etapta uygulanan basit açma işlemleri daha sonra yerini çok yavaş ve dikkatli yapılması gereken bir kazı şekline bırakmıştır. Sezonun sonuna doğru geminin sancak tarafında yaptığımız sondajlarda, bu bölümün iskele tarafına oranla çok daha kötü durumda olduğu, fakat batığın başka bir yerinde korunmamış olan ve geminin kuşaklarına ait parçaların bu kısımda, çok çürümüş olmasına rağmen, kısmen korunduğu saptanmıştı. Bu nedenle, sancak tarafının detaylı bir şekilde incelenmesi 1984 sezonuna bırakılmıştı. 16. yüzyıl batığı üzerinde şimdiye kadar yapılan kazılar sonunda 12 sırlı kase bulunmuştur. Üç değişik boyda olan bu kaselerin en ufağı sade, orta boyda olanların ortasında lale motifi, en büyüklerinin ortasındaysa bir yıldız deseni bulunmaktadır (Resim: 2). Diğer buluntu-

(12) Günümüzde, geminin ilk döşenen ve sırtını oluşturan uzun ağaç parçasına karina denir. Karina kelimesi Latince *carina*'dan gelmekte olup Osmanlı kaynaklarında ilk olarak 17. yüzyılda görülmektedir. Karina aynı zamanda geminin su kesimi altında kalan bölümünü tarif etmekte de kullanıldığından karışıklığa yol açmaktadır. Buna karşılık Türkçe omurga kelimesi geminin sırtını oluşturan uzun parçayı açıkça belirtmekte ve Osmanlı kaynaklarında 16. yüzyıldan evvel kullanılmakta olduğundan, raporumuzda karina yerine kullanılacaktır. Omurgayla karina kelimelerinin kaynağı ve Türkçe'de kullanılışı için bakınız: H ve R. Kahane ve A. Tietze, *The Lingua Franca in the Levant* (University of Illinois Press 1958) 7 - 8, 520 - 21.

(13) Geminin şeklini veren ve omurgaya bağlanan ağaç eğrilerine halk arasında kaburga, gemicilik dilinde posta denir. Posta kelimesi de *carina* gibi gemi kaburgası anlamındaki Latince *costa* dan gelmektedir, H. ve Kahane ve A. Tietze (supra n. 12) 197. Osmanlı kaynaklarında kaburga kelimesi posta sözcüğünden daha önce kullanılmaya başlandığından raporumuzda posta yerine kullanılacaktır.

(14) 16. yüzyıl batığından çıkarılan çeşitli ağaç elemanlardan alınan örnekler Amerikan Orman Ürünleri Laboratuarı, Ağaç Anatomisi Araştırma Merkezi (U. S. Forest Products Laboratory, Center for Wood Anatomy Research) görevlisi Regie B. Miller tarafından teşhis edilmiştir. Omurga ve kaburgalarda meşe *(Quercus* sp), kaplama tahtalarında ise çoğunlukla meşe olmakla beraber kayın veya akgürgen *(Fagus* sp) de kullanıldığı saptanmıştır.

lar iki adet makara yatağı (Resim: 3)[15], iki taş ve bir demir döküm top güllesi (Resim: 4)[16], bir biley taşı, balta ve çekiç çökeltileri, zincir ve çarmık çökeltileri, içi sırlı bir amphora ve birkaç cam şişe parçasından ibarettir.

1983 Yaz Sezonu

1983 sezonu kazı stratejisi bir evvelki sezona oranla çok daha değişik tutuldu. Yassıada'nın üzerindeki 40 - 50 kişiyi barındıracak tesislerin yerine bu sefer 10-12 kişilik bir ekiple tamamen enstitünün **Virazon** adlı araştırma gemisinde çalıştık[16]. **Virazon** gemisi, sualtı kazısı için gerekli her türlü dalış malzemesiyle alçak ve yüksek basınç kompresörlerinin bulunduğu, tam teçhiz edilmiş bir araştırma gemisidir. Gemide ayrıca, vurgun veya embolizma gibi dalış hastalıklarında hayat kurtaran çift kapaklı basınç odası da bulunmaktadır.

---

(15) Bronz yatakların yuvalarındaki çizikler ve deformasyon, makaranın ağır bir yük taşıdığını belirtmektedir. Manwayring 1644 yılında yazdığı denizcilik sözlüğünde, «ortası delik olan kare şeklindeki bu pirinç parçaların büyük makaraların ağır yük altında çatlamasını önlemek için makara tekerleklerinin göbeğine konduğunu» yazmaktadır. H. Manwayring, *T Seaman's Dictionary (1644) No. 328 English Linguistics 1500 - 1800,* ed. R. C. Alston (Menston, England). Yassıada 16. yüzyıl batığından çıkarılan iki yatağın benzerleri 1544 yılında Texas açığında batan Ispanyol filosunda (J. B. Arnold III ve R. S. Weddle, *The Nautical Archaeology of Padre Island* (New York 1978) 238 - 39 ve 1538 yılında Irlanda yakınında fırtınadan batan Ispanyol çıkarma filosu gemilerinde bulunmuştur. (C. Martin, *Full Fathom Five - Wrecks of the Spanish Armada* New York - 1975) 182 - 833.

(16) Bir sualtı kazısı için oldukça sınırlı sayıdaki ekiple yapılan 1983 sezonu kazısının başarılı geçmesinde kazıya katılan her elemanın üstün gayret ve çabası büyük rol oynamıştır. Kazıya katılanlar alfabetik sıraya göre şöyledir :
Oğuz Alpözen (Bodrum Müzesi Müdürü)
Aşkın Cambazoğlu (Bodrum Müzesi Sualtı Arkeoloğu)
Selim Dinçer (Suürünleri Temsilcisi)
Ahmet Dönmez (Mimarlık Öğrencisi)
Donald A, Frey (INA Başkanı)
Gökhan Özağaç (Arkeoloji Öğrencisi)
Robin Piercy (INA Elemanı)
Cemal Pulak (INA Elemanı)
Murat Tilev (INA Elemanı)
Tufan Turanlı (INA Elemanı)
Ufuk Türeak (Arkeoolji Öğrencisi)
Ali Uygun (Arkeolog)
Yaşar Yıldız (Bodrum Müzesi Müdür Yardımcısı)
Çalışmalarımız sırasında bizden yardımlarını esirgemeyen ve her türlü girişimimizi destekleyen, adını burada sayamadığım birçok kişiye burada teşekkürlerimizi borç biliriz.

Gemi, batığın üzerinde sabit kalacak şekilde üç noktadan demirlendikten sonra kazı hazırlıklarına geçildi. Çalışmalarımızın tamamı yaz boyunca geminin üzerinden oldu ve ilk defa denediğimiz bu yöntem oldukça başarılı geçti. Yemeklerin Karatoprak'taki bir lokantada hazırlanarak gündelik olarak Virazon'a getirilmesi, yemek pişirme işini ortadan kaldırdığından kazıyla ilgili günlük işleri daha randımanlı bir şekilde yürütmek mümkün oldu. Kazıya başlamadan önce batığın sancak tarafının karelenmesine geçildi. 1982 sezonunda demir profillerden yaptığımız 2x4 metrelik kareleme modüllerinin eşleri monte edilerek batığın üzerine indirildi. Modüller kazılacak alanın tamamını 2 şer metrelik (4 m^2) karelere bölecek şekilde yerleştirilerek çelik telle birbirine kenetlendi. Meydana çıkan 24 karenin daha sonra harf ve sayı bileşiminden oluşan bir kodla numaralanması, her dalgıcın çalışacağı bölgeyi belirlediği gibi, aynı zamanda ahşap parçaların rölövesinin çıkarılmasında gereken ölçüler için bir referans çerçevesi de oluşturdu. Çelik kareleme profilleri ayrıca dalgıçların yumuşak ahşap kalıntılara zarar vermemeleri için üzerine ağırlıklarını vererek rahat bir şekilde çalışabilmelerine olanak veren iskele görevini de yapmaktadır.

İki aylık kazı süresince yaklaşık 200 dalış yapılarak batık üzerinde toplam 143½ saat çalışılmıştır. Her dalgıç sabah 25 dakika ve öğleden sonra 19 dakika olmak üzere günde iki dalış yaparak batığın üzerinde toplam 44 dakika kalabilmektedir[17]. Kazı süresinin büyük bir bölümü geminin sancak tarafının kazılmasında kullanılmıştır. Toplam 24 ayrı karenin üzerinde çalışılarak 100 m^2'ye yakın bir alanın rölövesi çıkarılmıştır. Batığı kaplayan kalın kum tabakasının kabası emicilerle alınmış, ahşapların kumdan tamamen arınması ise elle yapılmıştır. Emici dediğimiz, **Virazon'** dan deniz dibine basılan alçak basınç havanın kaldırma gücüyle çalışan ve 12 metre uzunluğundaki PVC sulama borularından yapılma bir kazma aletidir. Emici, emiş gücü yüksek fakat nispeten kontrolsuz olduğundan, yalnız kaba kumun batık üzerinden aktarılmasında kullanılmaktadır. Batık tabakasına ulaşıldığında daha kontrollu bir ortamda kazabilmek için emiciler bir kenara bırakılarak yalnız el kullanılır. Sancak tarafındaki kazı sırasında çıkarılan tüm ahşap elemanların çoğu çürümüş ve boşta olduğundan, parçaların her biri akıntı, balık ve dalgıçlar tarafından yerlerinden oynatılmaması için ince çelik tel çivilerle deniz dibine raptedil-

(17) Verilen 44 dakikalık değer gerçekte dalgıcın toplam dip süresidir. Bu süre dalgıcın dalışa geçtiği andan deniz dibini terk edene kadar geçen zamandır. 38 metreye inmek 1 ½ — 2 dakika arasında sürdüğünden batık üzerindeki gerçek çalışma süresi 40 dakikayı geçmemektedir. Her iki dalışın sonunda 20 dakikalık aksona, yani bekleme yapılmaktadır. Bu bekleme süresini yarıya indirebilmek için aksonada hava yerine saf oksijen gazı solunmaktadır.

miş ve böylece her parçanın kayda geçene kadar in situ kalması sağlanmıştır. Bu kısımdan çıkarılan ahşap elemanların herbiri etiketlenerek yaptığımız kasaların içine yerleştirilmiştir (Resim: 5-6). Kazı bitiminde içi ahşap parçalarla doldurulmuş 45 kadar kasa **Virazon**'a alınarak Bodrum Sualtı Arkeolojisi Müzesine götürülerek tatlısu havuzlarında arınmaya bırakılmıştır. Çıkarılan parçaların büyük bir bölümünü dağılmış ve parçalanmış kaplama tahtalarının oluşturmasına rağmen, geminin kuşaklarına ait olduğunu sandığımız bazı önemli elemanlar da bulunmuştur. Geminin rekonstrüksiyonunda önemli rolü olan bu kuşak parçalarının kazı alanının başka hiç bir yerinde korunmamış olması, önemlerini bir kat daha arttırmaktadır. En kalın kuşağın parçaları N2 - O2 kareleri arasında uzanmaktadır. Geminin en azından üç veya dört kuşağı bulunduğu M1, N1, O1 ve P2, O2 karelerinde görülen dağınık parçalardan anlaşılmaktadır (Resim: 7 - 8). Geminin omurgasına ait geri kalan üç parça da çıkarılarak kazı alanında yalnız iskele tarafına ait bir bölüm kaplama tahtası bırakılmıştır. Çıkarılmayan parçalar sezon sonunda tekrar kumla örtülerek denizin yıpratıcı etkisinden korunmuştur.

Kazıda çıkarılan buluntuların hemen tamamını, geminin çeşitli kısımlarına ait 150 kadar demir parçanın çökeltileri oluşturmaktadır. Çökeltilerin dışında birkaç sırlı kase parçacığı ve üç adet kurşun misket dışında başka buluntuya rastlanmamıştır.

1983 Kış Sezonu

Bodrum Sualtı Arkeolojisi Müzesindeki havuzlara yerleştirdiğimiz ahşap elemanların incelenmesinde kış, yaza oranla tercih edilen mevsimdir. Geminin şeklini belirlemekte kullanılacak her ahşap parçanın teker teker havuzlardan çıkarılıp fotoğraflarının çekilmesi, her yüzünün 1 : 10 veya gerçek boyda çizimlerinin yapılması oldukça zaman alıcı işlemlerdir (Resim: 9). Bu nedenle, uzun süre suyun dışında kalabilen parçalar kuruyarak deformasyona uğramaktadır. Yazın kavurucu güneşi, parçaları 10 dakika gibi kısa bir sürede etkileyebildiğinden, parçalar sık sık ıslatılmak zorundadır. Kışın ise ıslatma soğuk havanın etkisiyle daha seyrek yapıldığından, çalışma süresi yaza oranla çok daha uzun olmaktadır. Gerek zamanın elverişli olması, gerekse de az önce belirtilen kolaylıktan dolayı 1983 kışı boyunca 16. yüzyıl batığının ahşap elemanlarının büyük bir bölümü incelenmiş, gemi omurgasının tamamı, kaburgaların dörtte üçü ve bir kısım da kaplama tahtasının çizim ve incelenme işlemleri tamamlanmıştır.

Geminin omurgası dört ayrı parçaya bölünmüştür. Batıktaki kalıntılardan en az 17 - 18 metre uzunluğunda olduğunu saptayabildiğimiz omurganın, en az bir ek yerinin olduğu düşünülmüş ancak parçaların üzerinde yapılan incelemelerde ek yerini belirleyen herhangi bir ize rastlanmamıştır. Geminin karnına (geminin ortasındaki en geniş kısmı) yakın olan bölümde, omurganın 1 metre kadarlık bir kısmı tamamen yok olmuştur. Bu kısmın kaybolma nedenini belki de omurganın en zayıf bölümünü oluşturan ek yerinin bir olasılıkla burada yer almasında arayabiliriz.

Omurga parçalarının üzerinde üç tip bağlantı elemanına rastlanmıştır. Bunlar sırasıyla kaburgaları tutturmakta kullanılan demir çiviler, iç omurgayı ana omurgaya bağlayan 0.2 metre çapındaki demir saplamalar ve görevi henüz tam anlamıyla saptanamayan 0.25 metre çapındaki ağaç çivilerdir. Demir saplamalardan elimizde tam bir örneğin olmamasına rağmen, çökeltilerin poliester modelleri bu bağlantı elemanlarının yapısı hakkında fikir vermeğe yetmektedir (Resim : 10). Saplamaların bir ucunda tavlanarak sarılan ve kaynaklanan bir parça demirden yapılmış kaba bir baş, diğer ucundaysa bir kamanın geçebileceği şekilde açılmış bir delik bulunmaktadır. Omurganın dış yüzünde açılan delikten sokulan saplama, omurgaya bağlanmakta olan iç omurganın dış yüzünden dışarı çıkabilecek uzunlukta yapılır. Saplamayı sabitleştirmekte kullanılan kama, yuvasına çakılmadan önce saplamaya yine demirden yapılmış bir anele (halka) geçirilir. Bu anelenin görevi kamanın daha geniş bir yüzeye bastırarak ağacın içine gömülmesini önlemektir[18]. Saplamanın dışta kalan baş kısmı, pastan korunabilmesi için omurgaya açılan yuvanın içine iyice oturtulduktan sonra ziftle sıvanarak deniz suyuyla olan teması kesilir[19].

(18) Kamalı saplamaları ilk olarak Geç Roma veya Erken Bizans Devri batıklarında görmekteyiz. Kazılarda bulunan bu türden ilk saplamalar için bakınız : F. H. van Doorninck, 1976 (supra n. 3) 124; B. Liou, «Direction des recherches archéologiques sous - marines,» *Gallia* 33 (1975) 578; B. Liou, «L'Epave romaine de l'anse Gerba a Port - Vendres,» *Comptes rendus de l'Academie des insriptions et belles lettres* (1974) 420. Daha sonra standart bağlantı elemanı durumuna gelen kamalı saplamaalrın dişi somun ve civataların yaygınlaşmasına rağmen, Batı Avrupa'da en azından 18. yüzyılın sonuna kadar kullanıldığını görmekteyiz (W. Folconer, *Falconer's Marine Dictionary* (London 1780) 42). Karadeniz'de bu tipteki bağlantı elemanlarının yakın bir zamana kadar taka yapımında kullanıldığını bilmekteyiz.

(19) Saplamanın geçeceği delik, matkap veya burguyla açıldıktan sonra saplama başının oturacağı yuva oluk ağızlı keskiyle genişletilmiştir. Saplama deliğe sokulmadan önce gövdeyle başın birleştiği kısım su sızmasını önlemek için ottan yapılmış bir fitille sarılmıştır. Baş yuvanın içine çakılarak yerleştirildikten sonra deliğin üstüne hayvan kıllarıyla pekiştirilen zift sıvanmıştır.

Geminin Yassıada'nın hemen açığındaki sığlığa çarparak batmasının delilini bize omurga üzerinde günümüze kadar kalabilmiş 15 saplamadan ikisi vermektedir. Bunlardan biri omurganın baş tarafındaki ilk saplama, ikincisi ise geminin ortalarında bulunan iki ufakça omurga parçasından baş tarafa yakın olandaki tek saplamadır. Bu saplamalar parçalanan omurgadan dışarı fırlamış ve çarpmanın sadmesiyle çeşitli şekillere girmişlerdir. Geminin sonu gayet açık yazılmıştır; kuzeyden gelen gemi, adanın son ana kadar gizlediği sığlığı göremeyerek şiddetle kayalara bindirmesi sonucunda omurganın baştaki bölümü parçalanmış ve gemi hızla su almaya başlamıştır. Ağırlaşan tekne gelen ikinci dalganın tesiriyle havalanarak sığlığa daha da fazla sürüklenmiş ve dalganın sığlıkta kırılıp gücünü kaybetmesiyle ikinci kez şiddetle kayalara vurmuştu. Bu son darbe omurgayı bugünkü parçalarına ayırmış, büyük bir olasılıkla geminin safra taşları da yırtılan karinadan sığlığa saçılmıştı. Hafifleyen gemi sığlığı aşarak Yassıada önlerine kadar sürüklenmiş ve batmıştı.

Geminin şeklinin çıkarılması, kağıt üzerinde de olsa, her elemanın çiziminden faydalanılarak yapılan ahşap replikasyonlar ve bazı hesaplarım da yardımıyla yapılabileceğinden, bu işlem ancak bu yöndeki çalışmaların tamamlanmasından sonra gerçekleşebilecektir. Teknenin yapım tekniği hakkında bazı genel özellikleri, yapılan ön çalışmaların belirlediği kadarıyla şöyle özetlemek mümkündür. Teknik genel konstrüksiyon olarak 16. ve 17. yüzyılın ilk yarısında yazılmış kaynaklarda gördüğümüz[20] ve yine bu devirden kalma bazı İspanyol batıklarının üzerinde yapılan kazılardan öğrenebildiğimiz tipte olmasına rağmen[21], kendine has bazı özellikler de göstermektedir. Geminin iskeletini omurga, baş ve kıç bodoslamaları[22] ve kaburgalar oluşturmaktadır. 16. yüzyıl batığında, geminin

(20) Gemi yapım teknolojisiyle ilgili bilgilerin teknik gemi planlarıyla beraber sunulduğu ilk eser Diego Garcia de Palacio tarafından 1587 yılında Mexika'da yazılan kitaptır (R. C. Anderson, «Early Books on Shipbuilding and Rigging,» *Mariner's Mirror* 10 (1924) 53 - 64). Mathew Baker'in 16. yüzyılın sonunda yazdığı *Fragments of Ancient English Shipwrightry*, daha teknik bir kitap olup gemileri oldukça detaylı çizimlerle incelemektedir. Bu iki eserden çok önce yazılan kitaplar da bulunmaktadır, örneğin : Giorgo Timbotto adlı Venedikli tüccarın 1445 yılında yazdığı gemi yapımıyla ilgili eser; R. C. Anderson, «Italian Naval Architecture about 1455,» *Mariner's Mirror* 11 (1925) 135 - 63.

(21) Kazısı yapılan bazı 16. yüzyıl İspanyol gemileriyle ilgili bilgi için bakınız : J. B. Arnold III ve R. Weddle, (supra n. 15); C. Martin, «El Gran Grifo. An Armada Wreck on Fair Isle,» *International Journal of Nautical Archaeology* 1 (1972) 59 - 71; C. Martin, «The Spanish Armada Expedition,» *Marine Archaeology*, ed. D. J. Blackman (Connecticut 1973) 439 - 59; C. Martin, (supra n. 15); ve R. Stenuit, «Excavations of the Galeass Girona,» C.N.A. Newsletter 4(1970) 23 - 28.

(22) Bodoslama, omurganın uçlarında kaplama tahtalarını birbirine bağlayan parçadır. Yunancadan gelen bu terim, Osmanlıcada ilk olarak 16. yüzyılda kullanılmaya başlanır. H. ve R. Kahane ve A. Tietze (supra n. 12) 560.

41 kadar kaburgası günümüze kadar gelebilmiş olup, bunlardan ancak 29 tanesi rekonstrüksiyonda kullanılabilecek niteliktedir. Geminin profilini çıkarmakta bize en çok faydası dokunacak baş taraftaki beş postanın, ana omurga üstüne gelen kısımları da korunmuştur. Bahsi geçen bu beş elemanın dışında diğer bütün kaburgaların omurga üzerine binen kısmı çürüyerek kaybolduğundan, parçaların birleştirilmesinde zorluklar çıkacaktır.

Her kaburganın bir döşek, iki döşek yanı ve iki de döşek üstü olmak üzere en azından beş parçadan oluştuğu sanılmaktadır. Geminin sancak tarafında hemen hiç posta bulunmamasına karşılık iskele tarafında ve özellikle geminin başındaki korunma oranı oldukça yüksektir. Ancak hiçbir kaburganın döşeği ve döşek yanının bir bölümü dışındaki parçasının korunamamasından dolayı geminin su kesimi üzerindeki kısmı ancak hipotetik olarak tamamlanabilecektir. Elimizde bulunduğu kadarıyla, uzun döşeklerin omurgaya tek bir çiviyle tutturulduğunu görmekteyiz (Resim: 11). Kaburgaların sağlam bir şekilde omurgaya bağlanmaları tek bir çiviyle yapılamayacağına göre bu çivilerin ancak iç omurga yerleştirilene kadar döşekleri yerinde tutmak için kullanıldığını sanmaktayız. Kaburgaların gerçek mekanik sağlamlığı, döşekleri omurga arasına sıkıştıran ve her üç döşekten birinin içinden geçen kamalı saplamalarla sabitleştirilmiş iç omurga tarafından sağlanmaktadır. Döşeklerin omurganın üstüne gelen yüzeyine, sızıntıdan oluşan suluk veya sintine suyunun akarak bir bölgede toplanabilmesi amacıyla açılan delikler, döşeği omurgaya bağlayan çivi ve saplamalar tarafından kapatılmaması için merkezden kaçık olarak yerleştirilmiştir (Resim: 12). Döşek yanları, omurgaya çakılmış olan döşeğe 0.2 metre derinlikteki karşılıklı tırnaklar ve ikisi bir yönden, üçüncüsü ise ters yönden çakılmış demir çivilerle tutturulmuştur. Çivilerden biri tırnağın tam üstüne gelecek şekilde çakılmıştır. Her iki ağaç elemanı da boydan boya geçen çivilerin sivri ucundaki fazlalık kıvrılarak ahşaba gömülmüştür. Döşek yanları, gemi karnından başa doğru olan bölümde döşeklerin baş tarafına, belden kıça doğru olan bölümde ise döşeklerin kıç tarafına yerleştirilmiştir[23]. Kaburgalar konusunda söyleyebileceğimiz diğer önemli husus her postanın omurga üzerine oturtulmadan evvel büyük bir olasılıkla bütün parçalarının monte edilmiş olmasıdır. 7. yüzyıl gemi yapım tekniğine tamamen ters düşen bu tarz 16. yüzyılda gemi mimarlığının ilerlemiş bir düzeyde olduğunu kanıtlamaktadır. Parçalar geometri prensiplerinden faydalanılarak teker teker

(23) Döşek yanlarının döşeklere bindirerek eklenmesi 16. yüzyıldan 18. yüzyılın başına kadar yaygınca kullanılan bir sistemdir (W. A. Baker, *The Mayflower and Other Colonial Vessels* (London 1983) 22 - 23). Döşek yanlarının gemi karnından döşeğin pruva veya kıç yüzüne yerleştirilmesi için bakınız: N. Witsen, *Architectura Navalis et Regimen Nauticum* (Amsterdam 1690) 169, 175.

çizilip imal edilmektedir. Kabuğun veya kaplamanın ilk olarak kızağa konduğu ilkel gemi yapım tekniğinde gördüğümüz ve genel gidişata göre şekillendirilen elemanlar artık yerlerini çizilmiş bir ana planın gerektirdiği biçimde imal edilen parçalara bırakmaktadır[24]. Teknenin omurga, kaburgalar, iç omurga, baş ve kıç bodoslamaların birleştirilmesinden oluşan iskeleti tamamlandıktan sonra sıra büyük bir olasılıkla, ilki su kesimi seviyesinde olan en az üç veya dört kuşağın yerleştirilmesine gelmiştir. Kuşak adını verdiğimiz elemanların, gerçekte görünüm olarak kalın birer kaplama tahtasından farklı olmamakla beraber geminin denize karşı dayanıklı olmasında önemli rolleri vardır. Teknenin burulmaya ve sarkmaya karşı olan direncini sağlayan omurgayla iç omurganın benzer görevini, su kesimi üzerinde ve küpeşte hizasında bulunan kuşaklar görür. Sıra kaplama tahtalarının çakılmasına gelmiştir. Geminin baş ve kıç tarafında, burma tahtası[25] fazla eğim yaptığından, omurgaya düzgün bir şekilde yaslanabilmesi için aşoz dediğimiz yuvalar açılmıştır (Resim : 13). Burma tahtası aşozu baş ve kıç bodoslamalarıyla akrep praçolları[26] üzerinde bulunması gerekmektedir. Baş bodoslamasının tamamen kaybolması kıç boroslamasının da az bir bölümünün korunmuş olmasından aşozu ancak baş ve kıç akrep praçollarıyla omurganın bodoslamalara yakın olan bölümlerinde izleyebilmekteyiz. Her kaplama tahtası genelde iki çivi, kaplama tahtalarının ek yerlerindeyse üç çivi yardımıyla tutturulmuştur. Geminin ilginç özelliklerinden biri de kaplama tahtalarının raptedilmeisnde yalnız demir çivilerin kullanılmış olmasıdır. Gemimizle çağdaş olan İspanyol batıklarında kaplamaların kısmen veya tamamen ağaç çivilerle tespit edildiğini görmekteyiz[27]. Kaplamaların tutturulmasında ağaç çivilerin demir çivilere oranla daha üstün olduğu bilinmesine rağmen[28], gemimizde yalnız demir çivilerin kullanılmasının hangi amaca hizmet ettiği anlaşılamamaktadır. 16. yüzyılda Batı Akdeniz'in sosyo-ekonomik yapısı köklü bir değişime uğrarken artan maliyetler karşısında insan gücüne daha az ihtiyaç gösteren, zahmetsiz yöntemlerin tercih edil-

(24) 20. dipnota bakınız.

(25) Gemiye en son çakılan ve omurganın yanındaki ilk kaplama sırasına burma tahtası denir.

(26) Akrep praçolu, baş veya kıç bodoslamalarının omurgaya bağlantısını takviye eden dirsek şeklindeki parçadır.

(27) J. B. Arnold III ve R. Weddle, (supra n. 15) 220; W. A. Baker, (supra n. 23) 24; C. Martin, 1973 (supra n. 21) 447.

(28) Ağaç çiviler deniz suyundan zarar görerek paslanmadığı gibi, suyun tesiriyle şişerek yuvalarına daha sıkı oturmaktadır. C. Martin, «La Trinidad Valencera : an Armada Invasion Transport Lost off Donegal,» *International Journal of Nautical Archaeology* 8.1 (1979) 34 - 35.

diği bilinmektedir[29]. Durum böyleyken bile İspanyolların gemilerinin sağlamlığını korumak amacıyla fazla emek gerektiren ağaç çivili kaplamalardan vazgeçemediklerini görmekteyiz. Gemimizde yalnız demir çivi kullanılmasının nedenleri arasında: maliyetin düşük tutulması gereği, geminin ivedi inşaatı veya tekne yapısının amacı dahilinde bu çivilerin yeterli oluşunu düşünebiliriz.

Omurgadan koparak tamamen ayrılan ve çok çürük durumdaki kıç bodoslaması, rekonstrüksiyonda önemli rol oynayacaktır. Parçanın üzerinde bulunan çökeltilerden bodoslamayı enine delen en az dört uzun saplamanın olduğunu anlamaktayız. Bu saplamaların, bodoslamayı akrep praçoluna mı yoksa bodoslamayı oluşturan ikinci parçaya kenetlenmesinde kullanıldığı henüz saptanamamıştır. Bir üçüncü seçenek ise geminin dümen tertibatına ait dişi iğneciği bağlamaktır. Bodoslamanın hemen üzerinde bulunan iğnecik çökeltisi 1983 kışında incelenmiştir. Çökelti kırılarak içindeki demiroksit tozu temizlenmiş, kırılan parçaların tekrar yapıştırılmasıyla oluşan boşluğa poliester doldurulmuştur. Poliesterin kuruyarak sertleşmesinden sonra, çökeltinin dışındaki kalker kalıp temizlendiğinde, paslanarak kaybolan parçanın kopyası ortaya çıkmıştır. Parça, geminin dümenini kıç bodoslamaya tutturan menteşe şeklindeki iğnecik tertibatının dişi kısmına ait olup şimdiye kadar görülmemiş bir yapıya sahiptir (Resim: 14). Dişi yuva, saplama başının kıvrılarak kendi üstüne katlanmasıyla vücuda getirilmiş bir halkadan ibarettir. Halkanın etrafına, standart iğnecik elemanlarında gördüğümüz demir destek parçası tav kaynağıyla tutturulmuş olup bodoslamaya çakılabilmesi için her iki yüzüne de üçer çivi deliği açılmıştır. Bodoslamanın her iki tarafından karşılıklı çakılacak çivilerin birbirlerine rastlamaması için delikler birbiriyle çakışmayacak şekilde yerleştirilmiştir. Geminin sığlığa çarpış şiddetinden iğneciğin yuvalarındaki altı çividen biri sökülerek kaybolmuş, ikisi de yerlerinden oynamıştır. Bu yapıdaki bir iğnecik, dümenin gücünü bodoslamaya standart iğnecikte olduğu gibi destek parçasındaki çiviler yerine, iğneciği oluşturan saplama tarafından aktarmaktadır. Haliyle çok daha sağlam bir destek görevi yapabilen bu iğneciğin özel bir fonksiyonu olduğu sanılmaktadır. Kıçta korunduğu kadarıyla, omurganın bodoslamaya yaklaşırken yukarıya doğru kıvrıldığı görülmektedir. Kesin bir karara varmakta henüz erken olmasına rağmen omurgadaki bu kıvrım bir olasılıkla geminin çember kıçlı olduğuna işaret et-

(29) Devrin sosyo - ekonomik değişikliğinin nedenleri ve sonuçlarıyla ilgili detaylı bilgi için bakınız: F. Braudel, *La Mediterranée et le Monde Mediterranéen a l'Epoque de Philippe II.e* (Paris 1949); ve F. - F. Munido, *La Organizacion Naval de los Estados Mediterràaneos y en Especial de Espana Durante los Siglos XVI y XVII* (Madrid 1968).

mektedir. Böyle bir durumda, kavisli kıç bodoslamasının şekline uymak zorunda olan dümen, en fazla iki noktadan bodoslamaya bağlandığı takdirde serbestçe işleyebilir. Bağlantı elemanlarının az olması, dümene binen kuvvetlerin gemiye aktarılmasında her bir iğneciğe düşen yükün daha fazla olması demektir. Haliyle, bağlantı noktalarındaki yüklenme, kavisli dümenlerde bağlantı parçalarının arttırılmasıyla yapılamayacağına göre, çözüm ancak elemanların çok daha sağlam bir şekilde yapılmasında aranmalıdır.

Ön bilgilere dayanarak 21 - 23 metre uzunluğunda ve 7 metre eninde olduğunu sandığımız gemiyle ilgili diğer bazı ölçüler şöyledir:

Eleman	En	Kalınlık
Omurga	.20 m	.19 - 21 m
Kıç Bodoslaması	.35 m	08 - .13 m
Akrep Praçolu	.22 m	.12 m
Döşek	.08 - .11 m	.14 m
Kaplama Tahtaları	.11 - .22 m	.05 m
Kaburga Aralığı (merkezden merkeze)	.25 - .38 m	Ortalama .32 m
Kamalı Saplama Aralığı	.87 - .97 m	Ortalama. 94 m
Ağaç Çivi Aralığı	.59 - .77 m	Ortalama .66 m
Kaplama Çivisi Uzunluğu	.12 m	
Kaburga Çivisi Uzunluğu	.25 m	
Kamalı Saplama Çapı	.02 m	
Ağaç Çivi Çapı	.025 m	
Kuşak	.17 - .23 m	.15 - .17 m

Yaptığımız kazılar sonunda geminin hangi sınıftan olduğu ve ne amaçla kullandığını belirten bir ize rastlamadık. Gemide herhangi ticari bir yükün olmaması, enkazın arasında top gülleleri ve tabanca misketlerinin bulunması, belki de bir savaş gemisiyle karşı karşıya olduğumuzun belirtisidir. Ancak, unutulmaması gereken bir husus bu devirdeki bazı ticari gemilerin bile savaş gemilerini aratmayacak biçimde silahlanmış olduğudur[30]. Her iki durumda da kazıda elimize geçen gülleleri fırlatabilecek topların gemide bulunması gerekirdi. Batık, 39 - 40 metre derinlikte yattığından, topların gemi battıktan sonra kurtarılması söz konusu olamaz. Topların kaybolmasındaki iki görüş, geminin safrasıyla beraber çarpış sırasında sığlığın üzerine saçıldığı veya gemi batmadan evvel yardımına koşan diğer gemilerce kurtarıldığı şeklindedir.

(30) J. F. Guilmartin Jr., *Gunpowder and Galleys* (Cambridge University Press 1974) 1.

1983 sezonunda sığlık üzerinde yapılan kısa araştırmalarda 1 - 1½ metre derinlikte 90 kadar top güllesi sayılmıştır (Resim: 15). Güllelerden biri çıkarılarak temizlenmiş ve gerek çapının daha büyük olması, gerekse de batıkta bulunan güllelerden çok farklı oluşu nedeniyle söz konusu batıkla bir bağlantı kurulamamıştır. Bu gülleler içindeki boşluğa barut doldurulduğundan hedefte patlayarak diğer güllelere oranla daha fazla zarar vermektedir. Aynı türdeki güllelerin 16. yüzyılda kullanıldığını bilinmemize rağmen[31], elimizde sığlıktaki dökümtüyü batığımıza kesin olarak bağlayabilecek kesin bir kanıt yoktur.

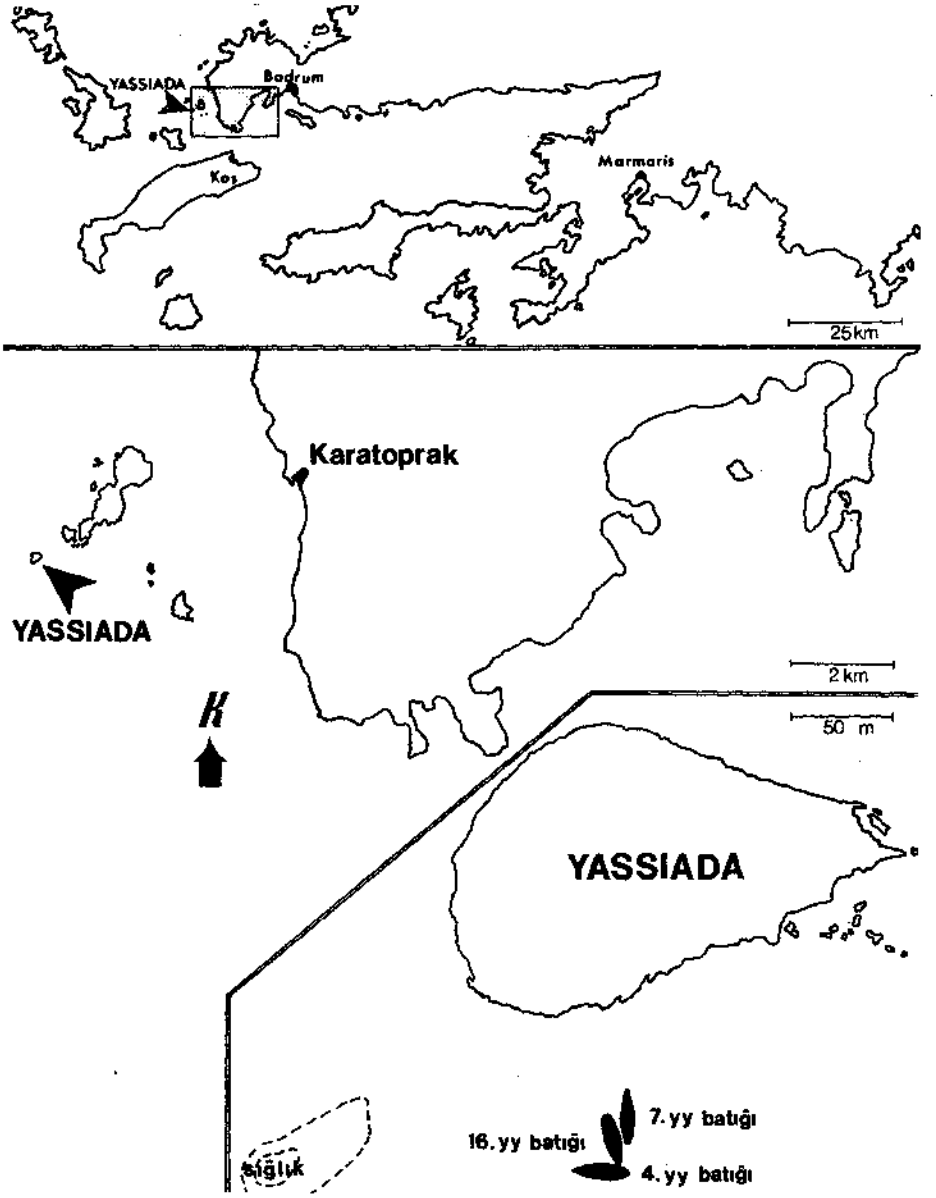
Batık çevresinde geminin çapalarına da rastlamamız ilginçtir. Toplar için ortaya sürdüğümüz görüş çapalar için de geçerli olabilir. Sığlık üzerinde yaptığımız araştırmalar sırasında 35 metre derinlikte büyük bir çapa görülmüştür. Bu çeşit çapaların kaba bir tarihlendirilmesi çipo kulaklarının şekli ve yönüne göre yapılabildiğinden[32], ileri tarihte yapılacak çalışmalarda çapanın kazılması ve tarihini belirleyecek kulakların ortaya çıkarılması düşünülmektedir.

Her yönüyle ilginç bir yapıya sahip olan bu gemiden şimdiye kadar elde ettiğimiz bulgular bile bize Akdeniz'de 16. yüzyıl gemi yapım teknolojisinin hiç bilmediğimiz birçok yönünü aydınlatmaya fazlasıyla yetecek niteliktedir.

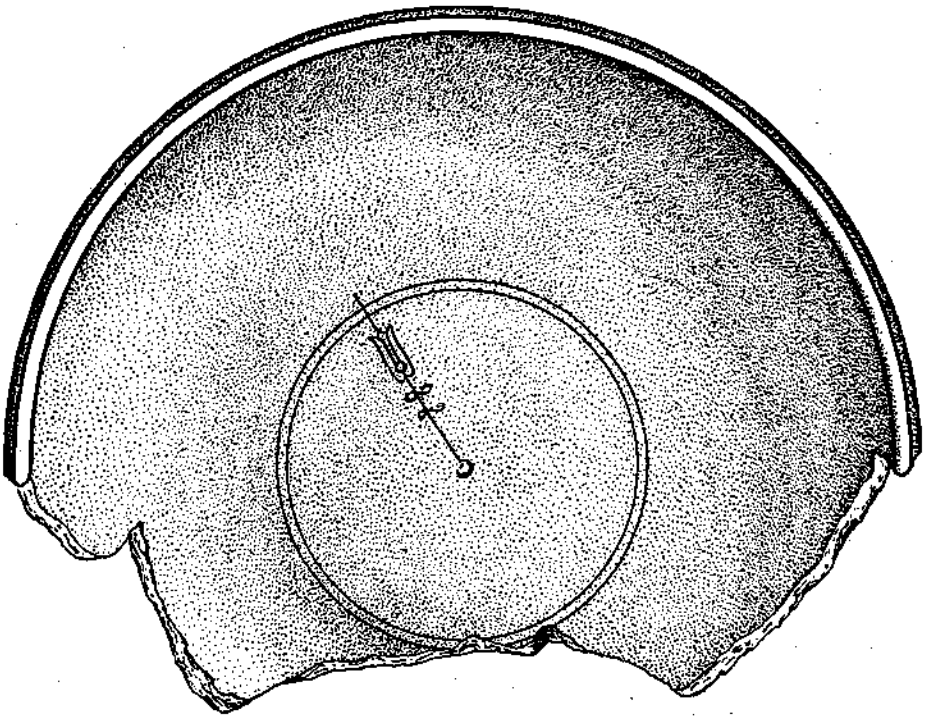
---

(31) V. Biringuccio, Pirotechnia (Venice 1540; tekrar basım M. I. T. Press, 1959) 428 - 32.

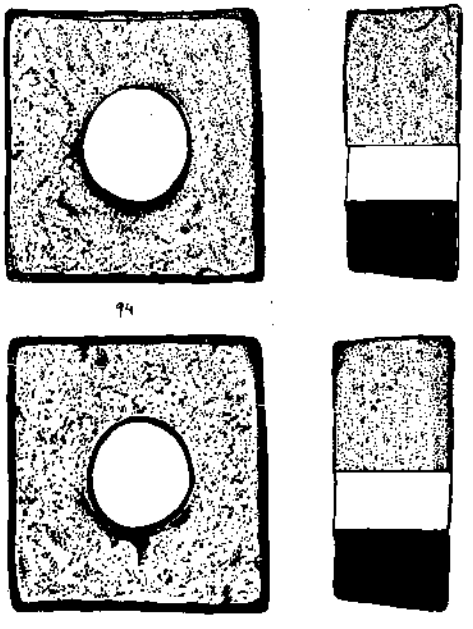
(32) 16. yüzyıl batıklarından çıkarılan çapalarda çipo kulakları çapa kollarının yönünde, daha sonrakiler ise kollara dik durumdadır. Bu değişmenin kesin tarihi bilinmemekle beraber 18. yüzyılın ortasından kalma çapalarda kulakların kollara dik olduğunu görmekteyiz. J. B. Arnold III ve R. Weddle, (supra n. 15) 230.

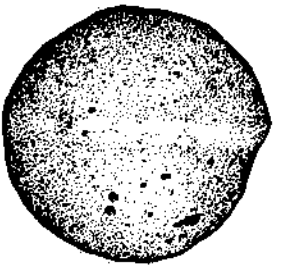
Resim : 1 — Güneybatı Ege Sahili ve Yassıada ocağında bulunan 4, 7 ve 16. yüzyıl batıklarının konumu.

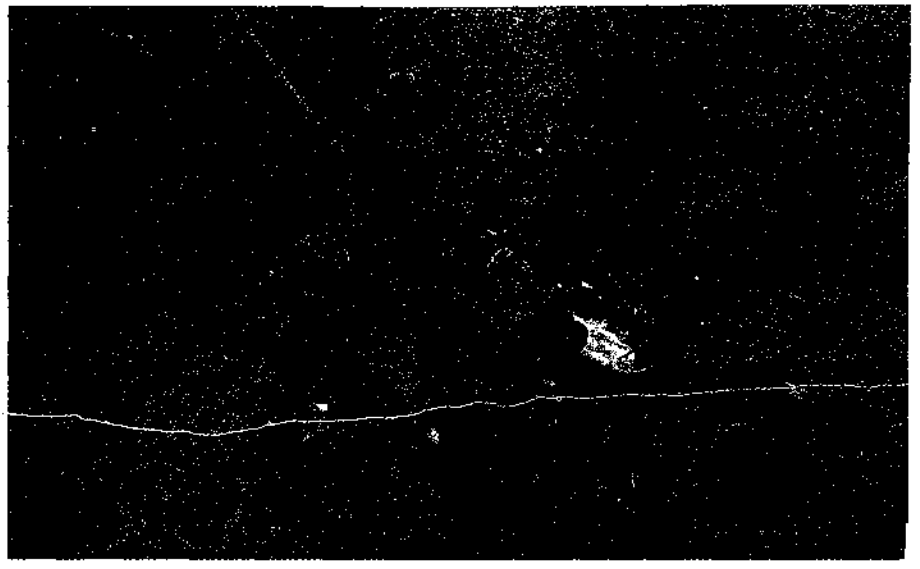
Resim : 2 — Orta boydaki sırlı kaselerin içinde görülen sgrafitto tarzında işlenmiş lâle matifi. Ölçek 1:1.

Resim : 3 — Ağır yük kaldırmak için kullanılan makaraların göbeğine yerleştirilen bronz yataklar Ölçek : 1:2

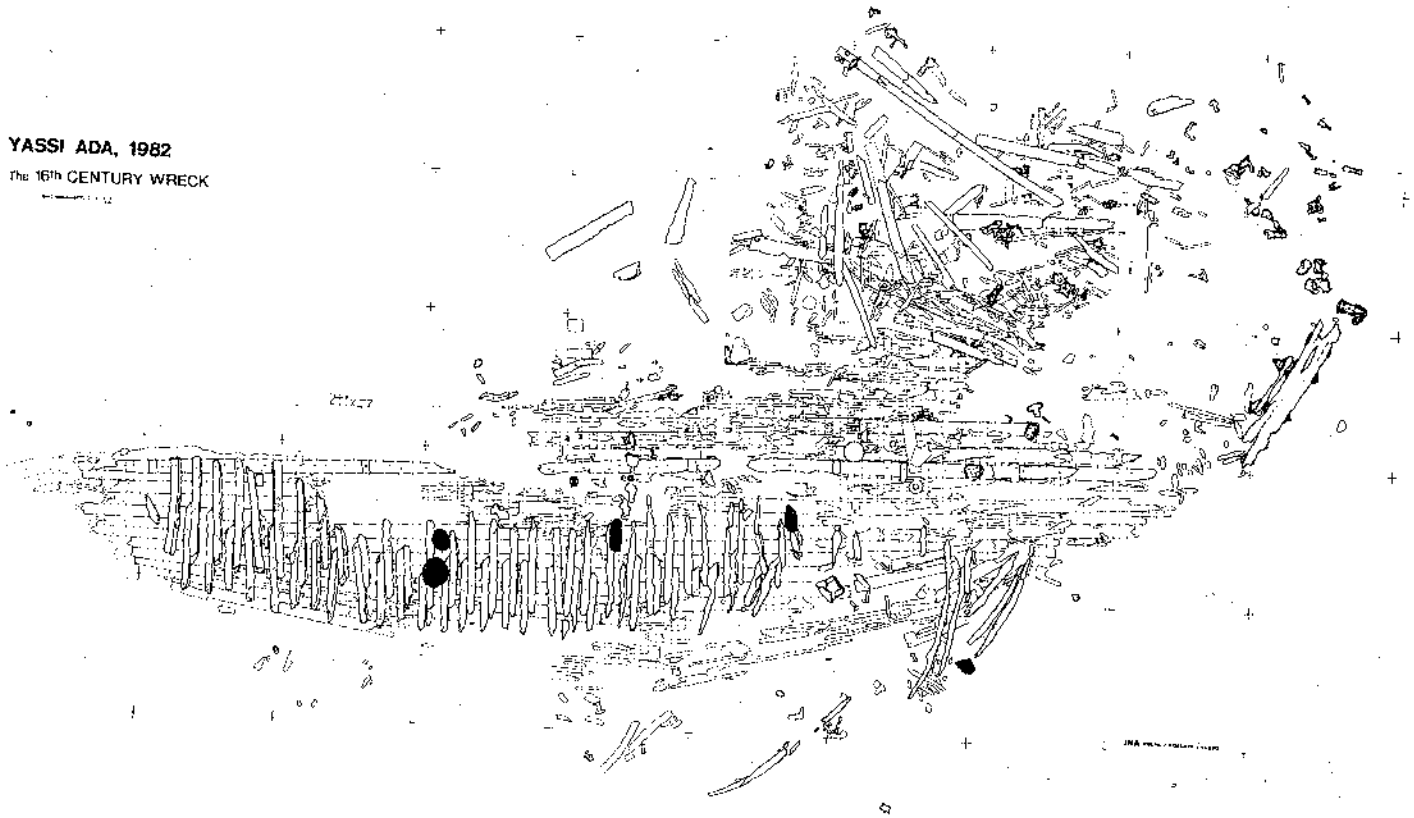
Resim : 4 — Demir top güllesi. İki parçadan oluşan kalıbın ek yeri açık bir şekilde görülmektedir. Ölçek - 1:2.

Resim : 5 — Batığın ahşap elemanlarına ait parçaların herbiri etiketlendikten sonra yüzeye çıkarılamak üzere kasalara yerleştirilmiştir.

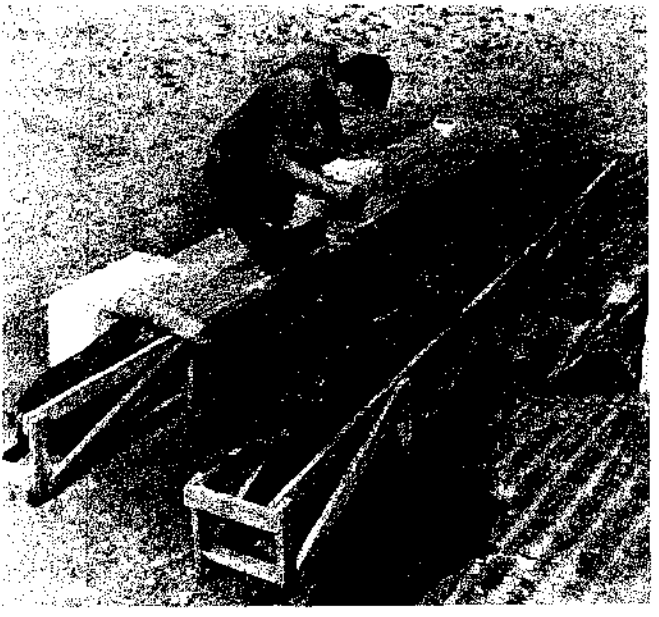
Resim : 6 — Dalgıçlar içi hava dolu kaldırma balonunun yardımıyla kasaları yüzeye çıkarmaktadırlar.

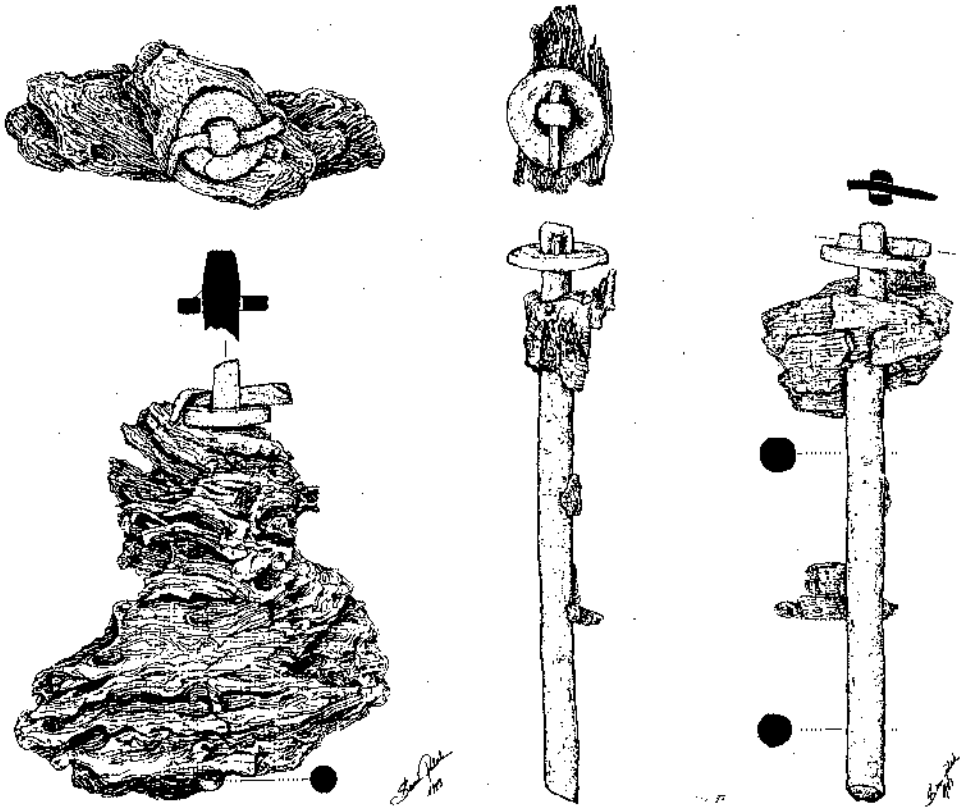
Resim : 7

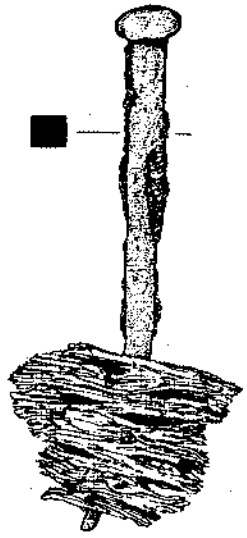
Resim: 8 — 16. yüzyıl batığının 1983 sezonunda kazılan sancak kısmının genel görünümü. Demir profillerden yapılan modüller batığı 2 metrekarelere bölmektedir. N2 ve 02 karelerinde görülen kalın ağaç elemanlar geminin kuşaklarına ait parçalardır.

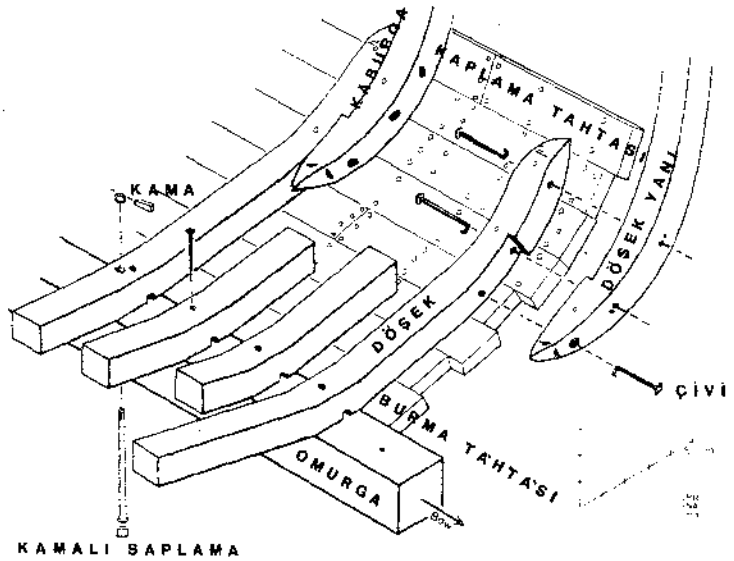
Resim: 9 — Omurganın ve üzerindeki detayların asetat kâğıdı üzerine çizilmesi.

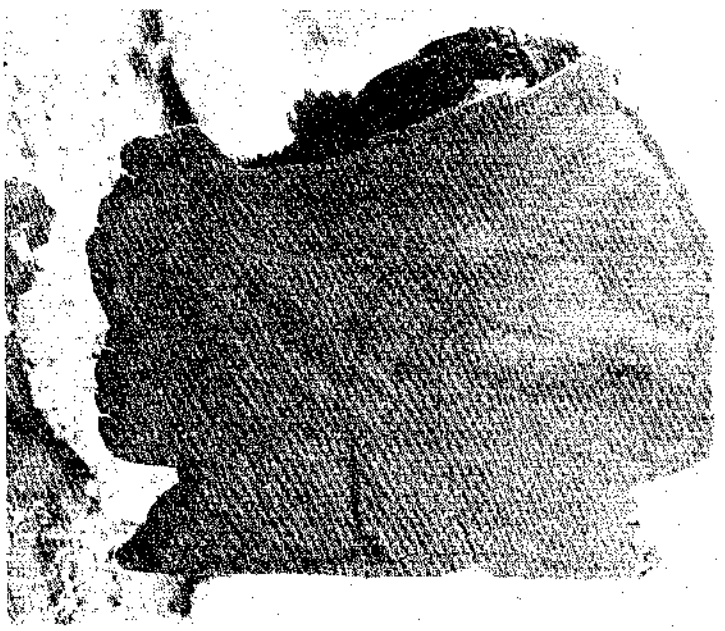
Resim : 10 — Kaburgaları omurgayla iç omurganın arasına kıstıran kamalı saplamalar. Ölçek - 1/3

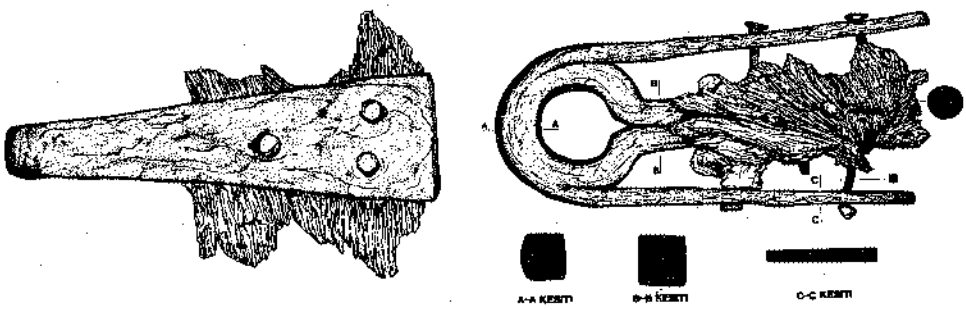
Resim : 11 — Kaburgaları Omurgaya tutturduğu sanılan çivilerden birinin poliester kopyası. Ölçek - 1/2

Resim : 12 — Ön çalışmaların belirlediği kadarıyla, 16 yüzyıl Osmanlı batığının kesitini gösteren şema. Döşek yanları döşeğe karşılıklı tırnaklar ve çivilerle tutturulmuştur. Omurgaya tek bir çiviyle bağlanan kaburgaların gerçek sağlamlığı, döşekleri omurgayla iç omurga arasına kıstıran kamalı saplamalardan gelmektedir.

Resim : 13 — Omurganın kesiti. Sağ ve sol üst köşelerde görülen girintiler burma tahtası için açılan aşozlardır.

Resim : 14 — Dişi iğnecik parçası. Kıç bodoslamasına iğneciğin yuvasını oluşturan saplamayla bağlanan bu parçanın bilindiği kadarıyla başka bir benzeri bulunamamaktadır. Destek parçadan bodoslamanın yanağına çiviyle tutturulmuştur. Ölçek - 1 : 3.

Resim : 15 — Yassıada açığındaki sığlık üzerinde yapılan araştırmalarda bulunan top güllelerinin bir bölümü. Gülleler dalgaların etkisiyle kayaların arasındaki ceplere birikmişlerdir. Dalgıcın önünde görülen bu cepte 50 ye yakın gülle bulunmaktadır.